

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

★

क्रम संख्या ४२८१
काल नं० २३२.१ ६ फरवरी
खण्ड

श्रीवृद्धिचन्द्रगुरुभ्यो नमः ।

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्राचार्यप्रणीतं

योगशास्त्रम् ।

सिक्तः

योगशास्त्रविवरणसहितम् ।

पचान्ते

विहातुतयोमसम्बदे श्रीवीरनाथाय विमुक्तिप्राप्तिम् ।

फलिभूतिविशेषाद्यो मन्त्रावबोधाय मया विधास्यते ॥१॥

इति तुल्यमन्त्रादिसहितम्—

वरमजि

नमो दुर्वास्तनायैरिवारविचारिणे ।

रान्ते

अर्हते योगिनाथाय महावीराय तावदि

राधेऽपि

अत्र महावीरायेति विशेषपदम् । विशेषेण

द्रव्योर्मप्रणीति वीरः ।

कर्म

जने सङ्ग विदारयति यत्कर्म तपसा च विरा

जने सङ्ग

तपोवीर्येण युक्तं तस्माद्वीर

राधेऽपि

आजिह्वयती वीरः महान् पादौ

क्तिने भग

इति लक्षोर्मप्रमिति

इदं च जन्ममर्तिः ।

तथाहि

महावीरः

रमारं सो

रमारं

योगशास्त्रे

चरणाङ्गुलिनिधोष्ठितसुमेधशिरःप्रकम्पमानमहीतलोकांसि ॥ २४ ॥

पतितोभयहितप्रज्ञाणभाण्डोदरदर्शनप्रयुक्तावधिज्ञा

तिशयविधितेन वास्तोष्पतिना नाम निर्ममे

तत्पुनरनादिप्रभवप्रकूटप्रौढकार्यसमुत्पन्नमासुहः ॥ २५ ॥

भगवता । वर्धमान इति तु नाम भाग्यं वितन्वतः ।

देवार्थ इति च जनपदेन । तन्मूलं पूर्वजन्मानम् ॥ २६ ॥

विशेषणानि । तैस्तु सङ्गतायप्रस्थिततस्य परमेश्वरम् ।

प्रकाशयन्ते तच्च पूर्वार्धेनापाश्रयाऽनशनं प्रत्यपद्यत ॥ २७ ॥

शागादयस्तदपगमेन भगवतः । निष्कर्माणं महोरगम् ।

सकलसुरासुरमनुजजनितपूजसोदम्बचासीच्च तं प्रभुः ॥ २८ ॥

गोगिनायादेव्यनेन तु भ्रात्रा यासीद्विष्टिर्मे विषभीषणा ।

गोवी विमलकीवलबलाबलीहले क्षिप्त्वा पपी स समतासुतम् ॥ २९ ॥

प्रयिने प्रत्यनेन तत् । ४ तच्चैव स्वामी तदनुकम्पया ।

पालकः । पालकत्वं चाराय महतां हि प्रहृतयः ॥ ३० ॥

रिषामिषर्मादेशनाहारेण दृष्ट्वा विषयकोरलोचनाः ।

ज्ञादेव्याप्रादीनामपि । वक्षपालाच्च तत्रोपसृष्टपुर्दुतम् ॥ ३१ ॥

भगवतो त्तरि तिरोभूय यथेष्टं प्रावलोष्टुभिः ।

निजपुत्रनिष्ठास्ते पक्षगण्य महात्मनः ॥ ३२ ॥

तथाप्यविचलन्तं तं वीक्ष्य विश्वश्रमाजिनः ।

यष्टिभिर्घृष्ट्यामासुर्निकटीभूय तत्तनुम् ॥ ३३ ॥

चाख्यन् जनानां ते गोपास्ततस्तथागमन् जनाः ।

चवन्दिरे महावीरममहंश्च महोरगम् ॥ ३४ ॥

पन्नगे च सुरेन्द्रे च कौशिके पादसंस्पृशे ॥

निर्विशेषमनस्काय श्रीवीरस्वामिने नमः ॥ २ ॥

पन्नगस्य कौशिकत्वं पूर्वभवस्थितकौशिकगोत्रत्वेन । बुधस्य कौशिकेति भगवता तथैव भाषितत्वेन च सुरेन्द्रस्य तु कौशिकत्वं कौशिकाभिधानात् । पादस्पर्शश्च पन्नगस्य दशनबुद्ध्या सुरेन्द्रस्य च भक्त्यतिशयेन । निर्विशेषमनस्कत्वं च भगवतो द्वेषरामविशेषरहितत्वेन माध्यस्यात् ॥

सम्प्रदायगम्यशायमर्थस्तथाहि—

श्रीवीरः प्राणतस्वर्गपुष्पोत्तरविमानतः ।

पूर्वजभार्जितौजस्वितौर्थकनामकर्त्तकः ॥ १ ॥

ज्ञानत्रयपवित्रात्मा सिद्धार्थवृषवेश्मनि ।

त्रिशलाकुक्षौ सरस्यां राजहंस इवागमत् ॥ २ ॥ (युग्मं)

सिंहो गजो हृषः साभिषेकश्रीः स्वक् शशी रविः ।

महाध्वजः पूर्णकुम्भः पद्मसरः सरित्पतिः ॥ ३ ॥

विमानं रत्नपुञ्जश्च निर्दूमाग्निरिति क्लृप्तात् ।

देवी चतुर्दशस्वप्नानपश्यत्तत्र गर्भमे ॥ ४ ॥

त्रैलोक्योद्योतकद्वेषदानवासनकम्पकृत् ।

अपि नारकजन्तूनां क्षणदत्तसुखासिकाम् ॥ ५ ॥

प्रभुः सुखं सुखेनैव जन्म प्राप श्रमे दिने ।

तत्कालं दिक्षुभार्यश्च स्रुतिकर्माणि चक्रिरे ॥ ६ ॥

७ ॥

योगशास्त्रे

अथ जन्माभिषेकाय कृत्वीक्षके जगत्प्रभुम् ।
 मेरुमूर्ध्नि सुधर्मोद्भूतः सिंहासनमशिश्रियत् ॥ ७ ॥
 इयन्तं वारिसम्भारं कथं स्वामी सहिष्यते ।
 इत्याशशङ्के शक्रेण भक्तिकोमलचेतसा ॥ ८ ॥
 तदाशङ्कानिरासाय लीलया परमेश्वरः ।
 मेरुशैलं वामपादाङ्गुष्ठायै न्यपीडयत् ॥ ९ ॥
 शिरांसि मेरोरनमन्नमस्कर्तुमिव प्रभुम् ।
 तदन्तिकमिवायातुमचलंश्च कुलाचलाः ॥ १० ॥
 अतुच्छमुच्छलन्तिस्म स्रावं कर्तुमिवार्शवाः ।
 विवेपे सत्वरं तत्र नर्त्तनाभिमुखेव भूः ॥ ११ ॥
 किमेतदिति सच्चिन्दावधिज्ञानप्रयोगतः ।
 लीलायितं भगवतो विदाश्चक्रे बिडौजसा ॥ १२ ॥
 स्वामिन्नन्यसामान्यं सामान्यो मादृशो जनः ।
 विदाङ्करोतु माहात्म्यं कथङ्कारं तवेदृशम् ॥ १३ ॥
 तन्मिथ्यादुष्कृतं भूयाच्चिन्तितं यन्मयाऽन्यथा ।
 इतीन्द्रेण ब्रुवाणेन प्रणिमे परमेश्वरः ॥ १४ ॥
 सानन्दं वादितातीर्थं चक्रे शक्रैर्जगद्गुरोः ।
 तीर्थगन्धोदकैः पुण्यैरभिषेकमहोत्सवः ॥ १५ ॥
 अभिषेकजलं तत्तु सुरासुरनरीरगाः ।
 ववन्दिरे मुहुः सर्वाङ्गीणं च परिचिक्षिपुः ॥ १६ ॥
 प्रमुखावजलालीढा वन्दनीया मृदप्यभूत् ।
 गुरुणां किल संसर्गक्षौरवं स्वाक्षधोरपि ॥ १७ ॥

निवेश्यैशानयक्राङ्गे सौधर्मेन्द्रोऽप्यय-प्रभुम् ।
 स्वपयित्वा'ऽर्चयित्वारान्जिकं कृत्वेति तुष्टुवे ॥ १८ ॥
 नमोऽर्हते भगवते स्वयम्बुजाय वेधसे ।
 तीर्थङ्करायादिकृते पुरुषेषूत्तमाय ते ॥ १९ ॥
 नमो लोकप्रदीपाय लोकप्रद्योतकारिणे ।
 लोकोत्तमाय लोकाधीशाय लोकहिताय ते ॥ २० ॥
 नमस्ते पुरुषवरपुण्डरीकाय शम्भवे ।
 पुरुषसिंहाय पुरुषैकगन्धर्वाय ते ॥ २१ ॥
 चक्षुर्दायाभयदाय बोधिदायाध्वदायिने ।
 धर्मदाय धर्मदेष्टे नमः शरणदाय ते ॥ २२ ॥
 धर्मसारथये धर्मनेत्रे धर्मकचक्रिणे ।
 व्यावृत्तच्छन्ने सम्यक्ज्ञानदर्शनधारिणे ॥ २३ ॥
 जिनाय ते जापकाय तीर्णाय तारकाय च ।
 विमुक्ताय मोचकाय नमो बुद्धाय बोधिने ॥ २४ ॥
 सर्वज्ञाय नमस्तुभ्यं स्वामिने सर्वदर्शिने ।
 सर्वातिशयपात्राय कर्माष्टकनिषूदिने ॥ २५ ॥
 तुभ्यं चेन्नाय पात्राय तीर्थाय परमात्मने ।
 स्याद्वादवादिने वीतरागाय मुनये नमः ॥ २६ ॥
 पूज्यानामपि पूज्याय महद्भ्योऽपि महर्षीभ्यो
 आचार्याणामाचार्याय ज्येष्ठानां आचार्यसे नमः ॥ २७ ॥

नमो विश्वभुवे तुभ्यं योगिनाथाय योगिने ।
 पावनाय पवित्रायानुसारायोराराय च ॥ २८ ॥
 योगाचार्याय सम्प्रसादनाय प्रवराय च ।
 अथराय वाचस्पतये 'मङ्गल'ाय नमोऽस्तु ते ॥ २९ ॥
 नमः पुरस्तादुद्दितायैकवीराय भास्वते ।
 ॐ भूर्भुवःस्वरिति वाक्स्तवनीयाय ते नमः ॥ ३० ॥
 नमः सर्वजनीनाय सर्वार्थायामृताय च ।
 उदितब्रह्मचर्यायामाय पारमताय ते ॥ ३१ ॥
 नमस्ते दक्षिणीयाय निर्व्विकाराय तायिने ।
 वज्रकृष्णभनाराचवपुषे तत्त्वदृग्गने ॥ ३२ ॥
 नमः कालत्रयज्ञाय जिनेन्द्राय स्वयम्भुवे ।
 ज्ञानवलवीर्यतेजःशक्त्यैश्वर्यमयाय ते ॥ ३३ ॥
 आदिपुंसे नमस्तुभ्यं नमस्ते परमेश्वरिने ।
 नमस्तुभ्यं महेशाय ज्योतिस्तत्त्वाय ते नमः ॥ ३४ ॥
 तुभ्यं सिद्धार्थराजिन्द्रकुलक्षीरोदधीन्दवे ।
 महावीराय धीराय त्रिजगत्स्वामिने नमः ॥ ३५ ॥
 इति स्तुत्वा नमस्तुभ्यं शृङ्गीत्वा परमेश्वरम् ।
 आनीय तत्क्षणं मातुरर्पयामास वासवः ॥ ३६ ॥
 स्वयंशुद्धिकरणायार्थं पितरौ तदा ।
 नामधेयं विदधतुर्वर्द्धमान इति प्रभोः ॥ ३७ ॥

सोऽहंपूर्विकया भक्तैः सेव्यमानः सुसहस्रैः ।
 इथा पीयूषवर्षिण्या सिञ्चन्निव वसुन्धराम् ॥ ३८ ॥
 अष्टोत्तरसहस्रेषु लक्षशैरुपलक्षितः ।
 निसर्गेण शुणैर्वृद्धो वयसा वृद्धिं क्रमात् ॥ ३९ ॥
 राजपुत्रैः सवयोभिः समं निःसीमविक्रमः ।
 वयोऽनुरूपक्रीडाभिः कदाचित्क्रीडितुं ययौ ॥ ४० ॥
 तदा आत्मावधिज्ञानाश्रयेसुरसभं हरिः ।
 'वीरा अनुमहावीरमिति वीरमवर्णयत् ॥ ४१ ॥
 लोभयिष्यामि तं 'धीरमेवोऽहमिति मत्सरौ ।
 आजगामामरः कोऽपि यत्र क्रीडन्नभूद्विभुः ॥ ४२ ॥
 कुर्वन्त्यामलकीक्रीडां राजपुत्रैः सह प्रभौ ।
 सोऽववेष्टद्विटपिनं भुजगीभूय मायया ॥ ४३ ॥
 तत्कालं राजपुत्रेषु वितस्तेषु दिशोदिशि ।
 स्त्रित्वा रज्जुमिवोत्थिष्य तं चिक्षेप क्षितौ विभुः ॥ ४४ ॥
 सत्रीडाः क्रीडितुं तत्र कुमाराः पुनराययुः ।
 कुमारीभूय सोऽप्यागात्सर्व्वेऽप्याबुहुस्तुभम् ॥ ४५ ॥
 पादपार्श्वं कुमारेभ्यः प्राप प्रथमतः प्रभुः ।
 यदा क्रियदनुषेदं यो लोकप्रसंभमिष्यति ॥ ४६ ॥
 शुशुभे भगवांस्तत्र नेरुष्टुङ्ग इत्यर्थः ॥ ४७ ॥
 लस्यमाना वभुः शाखास्तन्ये ॥ ४८ ॥

जिम्बे भगवता तत्र कृतचासीदयं पणः ।
 जयेद्यद्दह स ह्यन्यान् पृष्ठमारुह्य वाहयेत् ॥ ४८ ॥
 आरुह्यावाहयद्वाहानिव वीरः कुमारकान् ।
 आरुरीह सुरस्यापि पृष्ठं पृष्ठो महीजसाम् ॥ ४९ ॥
 ततः करालं वेतालरूपमाधाय दुष्टधीः ।
 भूधरानप्यधरयन् प्रारब्धो वर्धितुं सुरः ॥ ५० ॥
 वक्त्रे पातालकल्पेऽस्य जिह्वया तक्षकायितम् ।
 पिङ्गैस्तुङ्गे शिरःशैले केशैर्दावानलायितम् ॥ ५१ ॥
 तस्यातिदारुणे दंष्ट्रे अभूतां क्रकचाकृती ।
 जाज्वल्यमाने अङ्गारशकट्याविव लोचने ॥ ५२ ॥
 घोणारन्ध्रे महाघोरे महीधरगुहे इव ।
 भृकुटीभङ्गुरे भीमे महोरग्याविव भ्रुवौ ॥ ५३ ॥
 व्यरंसौहर्षनाच्चासौ यावत्तावद्वह्नीजसा ।
 आहृत्य मुष्टिना पृष्ठे स्वामिना वामनीकृतः ॥ ५४ ॥
 एवं च भगवद्द्वैयं साक्षात् कृत्येन्द्रवर्णितम् ।
 प्रभुं नत्वात्मरूपेण निजं धाम जगाम सः ॥ ५५ ॥
 मातापितृभ्यामन्येद्युः प्रारब्धेऽध्यापनोत्सवे ।
 आः सर्वज्ञस्य शिष्यत्वमितीन्द्रस्तमुपास्थितः ॥ ५६ ॥
 उपाध्यायासने तस्मिन्वासवेनोपवेशितः ।
 प्रणम्य प्रार्थितः स्वामी शब्दपारायणं जगौ ॥ ५७ ॥

इदं भगवतेन्द्राय प्रोक्तं शब्दानुशासनम् ।
 उपाध्यायेन तच्छ्रुत्वा लोकेष्वैन्द्रमितीरितम् ॥ ५८ ॥
 मातापितोरनुरोधादष्टाविंशतिवत्सरीम् ।
 कथञ्चिद्गृह्णवासेऽस्थायप्रज्योत्कण्ठितः प्रभुः ॥ ५९ ॥
 अथ पूर्णायुषोः पित्रोर्देवभूयन्पुत्रेयुषोः ।
 ईहाञ्चक्रे परिव्रज्यां निरीहो राज्यसम्पदः ॥ ६० ॥
 भगवन्मा ज्ञते क्षारं क्षैप्सोरिति सगद्गदम् ।
 आत्त्रोक्ता ज्ञायसा नन्दिवर्द्धनेनोपरोधितः ॥ ६१ ॥
 भावतो यतिरेवाहं नानाभरणभूषितः ।
 कायोत्सर्गं त्रयंश्चित्प्रशालिकायामवस्थितः ॥ ६२ ॥
 एषणीयप्रासुकाक्षपानवृत्तिर्महामनाः ।
 वर्षमेकं कथमपि भगवानत्यवाहयत् ॥ ६३ ॥
 तीर्थं प्रवर्त्तयेत्यभ्यर्चितो लोकान्तिकामरैः ।
 यथाकामीनमर्थिभ्यो दानं दातुं प्रचक्रमे ॥ ६४ ॥
 द्वैतीयीकेन वर्षेण विनिर्मायानृणां भुवम् ।
 औष्ठभद्राज्यश्चियं स्वामी मन्यमानस्तृणाय ताम् ॥ ६५ ॥
 सर्वैर्देवनिर्वाप्यैव कृतनिष्क्रमणीत्ववः ।
 सहस्रवाह्यामारुह्य शिवीं चन्द्रप्रभाभिधाम् ॥ ६६ ॥
 ज्ञातश्चण्डवने गत्वा सर्वसावद्यवर्जनात् ।
 प्रव्रज्यामन्महीदङ्गश्चतुर्थप्रहरे प्रभुः ॥ ६७ ॥
 जगन्मनोमतान् भावान् प्रकाशयदथ प्रभोः ।
 ज्ञानं तुरीयं संजग्मे मनःपर्ययसंज्ञकम् ॥ ६८ ॥

ततश्च गत्वा सन्ध्यायां कर्माभ्यामसन्निधौ ।
 गिरीन्द्र इव निष्कम्पः कायोत्सर्गं व्यधाद्विभुः ॥ ६८ ॥
 गोपालेनाथ यामिन्यां निष्कारणकृतक्रुधा ।
 उपद्रोतुं समारिभे भगवानात्मवेरिणा ॥ ७० ॥
 अथेन्द्रेणावधिज्ञानाज्जज्ञे प्रभुमुपद्रवन् ।
 स दुःशीलो महाशैलमाखुशेष निखन्निव ॥ ७१ ॥
 कल्याणीभक्तिरागाच्च शक्रः प्रभुपदान्तिकम् ।
 नष्टो मत्कुलनाशं च स गोपहतकः क्वचित् ॥ ७२ ॥
 ततः प्रदक्षिणीकृत्य त्रिमुहूर्तां प्रणिपत्य च ।
 इति विज्ञापयाञ्चक्रे प्रभुः प्राचीनवर्हिषा ॥ ७३ ॥
 भविष्यति द्वादशाब्दान्युपसर्गपरम्परा ।
 तां निषेधितुमिच्छामि भगवन् पारिपार्श्विकः ॥ ७४ ॥
 समाधिं पारयित्वेन्द्रं भगवानूचिवानिति ।
 नापेक्षाञ्चक्रिरेर्हन्तः परसाहायिकं क्वचित् ॥ ७५ ॥
 ततो जगद्गुरुः शीतलेश्वरः शीतमयूखवत् ।
 तपस्तेजोदुरालोकोऽधिपतिस्तेजसामिव ॥ ७६ ॥
 शीष्णीर्यवान् गज इव सुमेरुरिव निखलः ।
 सर्वस्पर्शान् सहिष्णुश्च यद्यैव हि वसुन्धरा ॥ ७७ ॥
 अश्वोधिरिव गम्भीरो मृगेन्द्र इव निर्भयः ।
 मिथ्यादृशां दुरालोकः सुहृतो हव्यवाडिव ॥ ७८ ॥
 खड्गिभृङ्गमिवैकाकी जातस्थामा महोच्चवत् ।
 शुमेन्द्रियः कूर्म इव सहिरिवैकान्तदत्तदृक् ॥ ७९ ॥

निरञ्जनः शङ्ख इव जातरूपः सुवर्णवत् ।
 विप्रमुक्तः खग इव जीव इवाखललङ्घति ॥ ८० ॥
 व्योमेवानाश्रयो भारुण्यपक्षीवाप्रमदरः ।
 अश्वोजिनीदलमिवोपलेपपरिवर्जितः ॥ ८१ ॥
 शत्रौ मित्रे तृणे स्त्रिये स्वर्गेऽश्मनि मणी सृदि ।
 ामुत्र सुखे दुःखे भवे मोक्षे समाश्रयः ॥ ८२ ॥
 निष्कारणैककारुण्यपरायणमनस्तया ।
 मज्जद्भवोदधौ मुग्धमुद्दिधीर्षुरिदं जगत् ॥ ८३ ॥
 प्रभुः प्रभञ्जन इवाप्रतिबद्धोऽब्धिमिखलाम् ।
 नानाग्रामपुरारण्यां विजहार वसुन्धराम् ॥ ८४ ॥
 देशं दक्षिणचावालमवाप्य प्रभुरन्धदा ।
 श्वेतम्बीं नगरीं गच्छन्नित्यूचे गोपदारकैः ॥ ८५ ॥
 देवार्यायसृजुः पत्न्याः श्वेतम्बीमुपतिष्ठते ।
 किंस्वन्तरेऽस्य कनकखलाख्यस्तापसाश्रमः ॥ ८६ ॥
 स हि दृग्विषसर्पेणाधिष्ठितो वर्त्ततेऽधुना ।
 वायुमात्रैकसञ्चारोऽप्रचारः पक्षिणामपि ॥ ८७ ॥
 विहाय तदमुं मार्गं वक्रैणाप्यमुना ब्रज ।
 सुवर्णेनापि किं तेन कर्णच्छेदो भवेद्यतः ॥ ८८ ॥
 तं चाहिं प्रभुरज्ञासीद्यदसौ पूर्वजन्मनि ।
 क्षपकः पारणकार्यं विहर्तुं वसतेरगात् ॥ ८९ ॥
 गच्छता तेन मण्डूकी पादपाताद्विराधिता ।
 आलोचनार्थमेतस्य दर्शिता सुलक्ष्मेन सा ॥ ९० ॥

सोऽथ प्रत्युतमण्डूकीर्दश्यन् लोकमारिताः ।
 जवे तुल्यं मया ह्यद्र किमेता अपि मारिताः ॥ ८१ ॥
 तूष्णीकोऽभूत्ततः तुल्योऽमस्तु चैवं विशुद्धधीः ।
 महानुभावो यदसौ सायमालोचयिष्यति ॥ ८२ ॥
 आवश्यकोऽप्यनालोच्य यावदेष निषेदिवान् ।
 तुल्यकोऽचिन्तयन्तावद्विस्मृतास्य विराधना ॥ ८३ ॥
 अस्मारयच्च तां भेकीमालोचयसि किं नहि ।
 क्षपकोऽपि क्रुधोत्थाय तुल्यं हन्मीति धावितः ॥ ८४ ॥
 कोपान्धश्च ततः स्तम्भे प्रतिफल्य व्यपद्यत ।
 विराधितश्रामस्थोऽसौ ज्योतिष्केषूदपद्यत ॥ ८५ ॥
 स च्युत्वा कनकखले सहस्रावृतपस्विनाम् ।
 पत्युः कुलपतेः पत्न्याः पुत्रोऽभूत्कौशिकाङ्गयः ॥ ८६ ॥
 तत्र कौशिकगोत्रत्वादासन्नन्येऽपि कौशिकाः ।
 अत्यन्तकोपनत्वाच्च स ख्यातखण्डकौशिकः ॥ ८७ ॥
 आद्वदेवातिथित्वं च तस्मिन् कुलपतौ गते ।
 असौ कुलपतिस्तत्र तापसानामजायत ॥ ८८ ॥
 मूर्च्छया वनखण्डस्य सोऽन्तर्भ्राम्यन्नहर्निशम् ।
 अदात्कस्यापि नादातुं पुष्पं मूलं फलं दलम् ॥ ८९ ॥
 विशीर्णमपि योऽगृह्णादने तत्र फलादिकम् ।
 उत्पाद्य परशुं यष्टिं लोष्टं वा तं जघान सः ॥ ९० ॥
 फलाद्यलभमानासु सीदन्तस्ते तपस्विनः ।
 पतिते लगुडे कांका इव जग्मुर्हिंशोदिशम् ॥ ९१ ॥

अन्येद्युः कण्टिकाहेतोः कौशिके बहिरीयुषि ।

अभाङ्गुर्मङ्गु राजन्याः श्वेतम्बरा एतत् तद्वनम् ॥ २ ॥

अथ व्यावर्त्तमानस्य गोपास्तस्य न्यवीविदन् ।

पश्य पश्य वनं कैश्चिद्वज्र्यते भज्यते तव ॥ ३ ॥

जाज्वल्यमानः क्रोधेन हविषेव हुताशनः ।

अकुण्ठधारमुद्यम्य कुठारं सोऽभ्यधावत ॥ ४ ॥

राजपुत्रास्ततोः नेशः श्येनादिव शकुन्तयः ।

खलित्वा च पपातायं यमवक्त्र इवावटे ॥ ५ ॥

पततः पतितस्तस्य सन्मुखः परशुः शितः ।

शिरो द्विधाकृतं तेन ही विपाकः कुकर्माणाम् ॥ ६ ॥

स विपद्य वनेऽचैव चण्डोऽहिर्दृग्विषोऽभवत् ।

क्रोधस्तीव्रातुबन्धो हि सह याति भवान्तरे ॥ ७ ॥

अवश्यं चैष बोधार्ह इति बुद्ध्या जगद्गुरुः ।

आत्मपीडाभगणयन्नृजुनैव पथा ययौ ॥ ८ ॥

अभवत्पदसञ्चारसुखमीभूतवालुकम् ।

उदपानावहत्कुल्यं शुष्कजर्जरपादपम् ॥ ९ ॥

जीर्णपर्णचयास्तीर्णं कीर्णं वल्लीकपर्णैः ।

स्थलीभूतोऽटजं जीर्णारण्यं न्यविशत प्रभुः ॥ १० ॥

तत्र चाथ जगन्नाथो यत्नमण्डपिकान्तरे ।

तस्थौ प्रतिमया नासाप्रान्तविश्रान्तलोचनः ॥ ११ ॥

ततो दृष्टिविषः सर्पः सदप्यो भ्रमितुं बहिः ।

विलाग्निरसरज्जिह्वा कालरात्रिमुखादिव ॥ १२ ॥

भ्रमन् सोऽनुवनं रेणुसंक्रामद्भोगलेखया ।
 स्वाज्ञालेखामिव लिखन्नीक्षाञ्चक्रे जगद्गुरुम् ॥ १३ ॥
 अत्र मां किमविज्ञाय किमवज्ञाय कोऽप्यसौ ।
 आः प्रविष्टो निराशङ्कं निष्कम्पः शङ्कुवत् स्थितः ॥ १४ ॥
 तदेनं भस्मसादय करोमीति विचिन्तयन् ।
 आध्मायमानं कोपेन फटाटोपं चकार सः ॥ १५ ॥
 ज्वालामालामुद्धमन्था निर्दहन्था लताद्रुमान् ।
 भगवन्तं दृशापश्यत्स्फारफूत्कारदारुणः ॥ १६ ॥
 दृष्टिज्वालास्ततस्तस्य ज्वलन्थो भगवत्तनौ ।
 विनिपेतुर्दुरालोका उल्का इव दिवो गिरौ ॥ १७ ॥
 प्रभोर्महाप्रभावस्य प्रभवन्ति स्म नैव ताः ।
 महानपि मरुन्मेरुं किं कम्पयितुमीश्वरः ॥ १८ ॥
 दारुदाहं न दग्धोऽसावद्यापीति क्रुधा ज्वलन् ।
 दर्शं दर्शं दिनकरं दृग्ज्वालाः सोऽमुचत्पुनः ॥ १९ ॥
 सम्पन्नासु प्रभौ वारिधाराप्रायासु तास्त्रपि ।
 ददंश दन्दशूकोऽसौ निःशूकः पादपङ्कजे ॥ २० ॥
 दद्या दद्यापचक्राम स्वविषोद्रेकदुर्मदः ।
 यत्पतन्महिषाक्रान्तो गृह्णीयादेष मामपि ॥ २१ ॥
 दशतोऽप्यसक्तस्तस्य न विषं प्राभवत्यभौ ।
 गोक्षीरधाराधवलं केवलं रक्तमक्षरत् ॥ २२ ॥
 ततश्च पुरतः स्थित्वा किमेतदिति चिन्तयन् ।
 वीक्षाञ्चक्रे जगन्नाथं वीक्षापन्नः स पन्नगः ॥ २३ ॥

ततो निरूप्य रूपं तदनुरूपं जगद्गुरोः ।
 कान्तिसौम्यतया मङ्गु विध्याते तद्विलोचने ॥ १ ॥
 उपसन्नं च तं ज्ञात्वा बभाषे भगवानिनि ॥ २ ॥
 चण्डकोशिक बुद्धास्व बुद्धास्व नतलम् ।
 श्रुत्वा तद्भगवद्वाक्यमूहापोर्जतवियहः ॥ ३ ॥
 पद्मगण्य समुत्पेदे स्मरनेर्निमेषविलोचनः ।
 स त्रिः प्रदक्षिणीकृतं महाप्रतिमया प्रभुः ॥ ४ ॥
 निष्कषायः सुमनसां सभासां परिवारितः ।
 कृतानशनकर्मणा सामानिकदिवीकसाम् ॥ ५ ॥
 प्रशमापन्नमज्ञांशैः पर्यङ्गिस्त्रिभुविस्तथा ।
 कुत्राप्यन्यत्र मच्च संख्यातीतैः प्रकीर्णकैः ॥ ६ ॥
 इति तुष्टं हित्वा सहस्रैरङ्गरक्षकैः ।
 तस्थौ तथैव हः ककुप्सु चतसृष्वपि ॥ ७ ॥
 परेषामुपवभः सेनापरिवीतैश्च सप्तभिः ।
 भगवन्तं तत्राभियोग्यैः किल्विषिकादिभिः ॥ ८ ॥
 गोपालदिभिः कालं विनोदैरतिवाहयन् ।
 वृत्तादिष्वलोकार्हेण शक्रः सिंहासने स्थितः ॥ ९ ॥
 प्रपन्नान्तो ज्ञात्वा भगवन्तं तथास्थितम् ।
 एत्याद्य पादुके त्यज्जोत्तरासङ्गं विधाय च ॥ १० ॥
 जान्वसव्यं भुवि न्यस्त्य सव्यं च न्यस्त्य किञ्चन ।
 शक्रस्तुविनाशमिदं भूतलन्यस्तमस्तकः ॥ ११ ॥

वृत्तविक्रयकारिणो गच्छन्त्यस्तेन वर्त्मना ।

आगं ह्येयं वीनेनाम्रचयन् पस्पृशुष तम् ॥ ३५ ॥

आः प्रविष्टौ । चतुर्गन्धेन तीक्ष्णतुण्डाः पिपीलिकाः ।

तदेनं भस्मसादयन् गमहेस्तस्य कलिवरम् ॥ ३६ ॥

आध्मायमानं कोपेन फट् । आत्मानं विबोधयन् ।

ज्वालामालामुहमन्या निर्दहन् सोऽहिपुङ्गवः ॥ ३७ ॥

भगवन्तं दृशापश्यत्स्फारफूत्कारं गुराः पिपीलिकाः ।

दृष्टिज्वालामस्तस्य ज्वलन्त्यो गौरगः ॥ ३८ ॥

विनिपेतुर्दुरालोका उल्का इव दिगो रगः ।

प्रभोर्महाप्रभावस्य प्रभवन्ति स्म नैऋत्यौ ॥ ३९ ॥

महानपि मरुक्मेरुं किं कम्पयितुमी

दारुदाहं न दग्धोऽसावद्यापीति क्रुधक्त्तिम् ।

दर्शं दर्शं दिनकरं दृग्ज्वालाः सोऽमुच

सम्पन्नासु प्रभौ वारिधाराप्रायासु तासु १४० ॥ ४० ॥

ददंश्च दन्दशूकोऽसौ निःशूकः पादपङ्कजो ह—

दष्टा दष्टापचक्राम स्वविषोद्रेकदुर्मदः ।

यत्पतन्महिषाक्रान्तो गृहीयादेष मामपि ॥ ४१ ॥

दशतोऽप्यसङ्गत्तस्य न विषं प्राभवणमौ ।

गोक्षीरधाराधवलं केवलं रक्तमक्षरत् ॥ ४२ ॥ तारे

ततश्च पुरतः स्थित्वा किमेतदिति चिन्तयन् ।

वीक्षाञ्चक्रे जगन्नाथं वीक्षापन्नः स पन्नगः ॥ ४३ ॥

भगुयाममनुपुरं विहरन् बिभुरन्धदा ।
 दृढभूमिमनुप्राप बहुस्त्रीच्छकुलाकुलाम् ॥ १ ॥
 पेढालग्रामं निकषा पेढालाराममन्तरा ।
 कृताष्टमतपःकर्षा पोलासं चेत्यमाविशत् ॥ २ ॥
 जन्तूपरोधरहितमधिष्ठाय शिलातलम् ।
 आजानुलम्बितभुजो दरावनतविग्रहः ॥ ३ ॥
 स्थिरीकृतान्तःकरणो निर्निमेषविलोचनः ।
 तस्थौ तत्रैकरात्रिक्या महाप्रतिमया प्रभुः ॥ ४ ॥
 तदा शक्रः सुधर्मायां सभायां परिवारितः ।
 सहस्रैश्चतुरशीत्या नामानिकदिवीकसाम् ॥ ५ ॥
 त्रयस्त्रिंशस्त्रायस्त्रिंशैः पर्वद्विस्त्रिंशभिस्तथा ।
 चतुर्भिर्लोकफलैश्च संख्यातीतैः प्रकीर्णकैः ॥ ६ ॥
 प्रत्येकं चतुरशीत्या सहस्रैरङ्गरक्षकैः ।
 दृढावदपरिकरैः ककुप्सु चतसृष्वपि ॥ ७ ॥
 सेनाधियतिभिः सेनापरिवीतैश्च सप्तभिः ।
 देवदेवीमणैराभियोग्यैः किल्बिषिकादिभिः ॥ ८ ॥
 तूर्थतयादिभिः कालं विनोदैरतिवाहयन् ।
 गोप्ता दक्षिणलोकार्धं शक्रः सिंहासने स्थितः ॥ ९ ॥
 अवधिघ्नानसौ ज्ञात्वा भगवन्तं तथास्थितम् ।
 उत्थाय पादुके त्वक्कोत्तरासङ्गं विधाय च ॥ १० ॥
 जान्वसव्यं भुवि न्यस्त्य सव्यं च न्यस्त्य किञ्चन ।
 शक्रस्तुषेनावन्दिष्ट भूतलगन्धस्तमस्तकः ॥ ११ ॥

समुत्थाय च सर्व्वाङ्गीदञ्चद्रोमाञ्चकञ्चुकः ।
 शचीपतिरुवाचेदमुद्दिश्य सकलां सभाम् ॥ १२ ॥
 भो भोः सर्वेऽपि सौधर्म्मवासिनस्त्रिदशोत्तमाः ।
 शृणुत श्रीमहावीरस्वामिनो महिमाद्भुतम् ॥ १३ ॥
 दधानः पञ्चसमितीर्गुप्तित्रयपविव्रितः ।
 क्रोधमानमायालोभानभिभूतो निरास्त्रवः ॥ १४ ॥
 द्रव्ये क्षेत्रे च काले च भावे चाप्रतिबद्धधीः ।
 रुक्षैकपुद्गलन्यस्तनयनो ध्यानमास्थितः ॥ १५ ॥
 अमरैरसुरैर्यक्षैरक्षोभिरुगैर्नरैः ।
 त्रैलोक्येनापि शक्येत ध्यानाञ्चालयितुं नहि ॥ १६ ॥
 इत्याकर्ण्य वचः शाक्रं शक्रसामानिकः सुरः ।
 ललाटपट्टघटितभृकुटीभङ्गभीषणः ॥ १७ ॥
 कम्पमानाधरः कोपाज्जोहितायितलोचनः ।
 अभव्यो गाढमिथ्यात्वसङ्गः सङ्गमकोऽवदत् ॥ १८ ॥
 मर्त्यः श्रमणमात्रोऽयं यदेवं देव वर्ण्यते ।
 स्वच्छन्दं सदसहादे प्रभुत्वं तत्र कारणम् ॥ १९ ॥
 देवैरपि न चाख्योऽयं ध्यानादित्युद्धटं प्रभोः ।
 कथं धार्येत हृदये धृते वा प्रीयते कथम् ॥ २० ॥
 रुहान्तरिक्षः शिखरैर्मूलैरुद्धरसातलः ।
 यैः किलोदस्यते दोष्णा सुमेरुर्लोष्टुल्लोलया ॥ २१ ॥
 सकुलाचलमेदिन्याः प्रावनव्यक्तवैभवः ।
 येषामेषोऽपि गण्डूषसुकरो मकराकरः ॥ २२ ॥

अप्येकभुजदण्डेन प्रचण्डाङ्गुललीलया ।
 उद्धरन्ति सहानिकभूधरां ये वसुन्धराम् ॥ २३ ॥
 तेषामसमञ्जसीनां सुराणाममितौजसाम् ।
 इच्छासम्पन्नसिद्धीनां मर्त्यमात्रः कियानयम् ॥ २४ ॥
 एषोऽहं चालयिष्यामि तं ध्यानादित्युदीर्य सः ।
 करेण भूमिमाहत्योदस्थादास्थानमण्डपात् ॥ २५ ॥
 अर्हन्तः परसाहाय्यात्तपः कुर्वन्त्यखण्डितम् ।
 मात्रासौदिति दुर्बुद्धिः शक्रेण स उपेक्षितः ॥ २६ ॥
 ततो वेगानिलोत्पातपतापतघनाघनः ।
 रौद्राकृतिर्दुरालोको भयापसरदप्सराः ॥ २७ ॥
 विकटोरखलाघातपुञ्जितग्रहमण्डलः ।
 स पापस्तत्र गतवान् यत्रासीत्परमेश्वरः ॥ २८ ॥
 निष्कारणजगद्धन्तुं निराबाधं तथास्थितम् ।
 श्रीवीरं पश्यतस्तस्य मत्सरो वव्रधेऽधिकम् ॥ २९ ॥
 गीर्वाणपांसनः पांशुवृष्टिं दुष्टोऽतनिष्ट सः ।
 अकाण्डघटितारिष्टामुपरिष्ठाज्जगत्प्रभोः ॥ ३० ॥
 विधुर्विधुन्तुदेनेव दुर्दिनेनेव भास्करः ।
 पिदधे पांशुपूरेण सर्वाङ्गीर्यं जगत्प्रभुः ॥ ३१ ॥
 समन्ततोऽपि पूर्णानि तथा श्रीतांसि पांशुभिः ।
 यथा समभवत्स्वामी निश्वासीच्छासवर्जितः ॥ ३२ ॥
 तिलमात्रमपि ध्यानाच्च चचाल जगद्गुरुः ।
 कुलाचलक्षलति किं गजैः परिणतैरपि ॥ ३३ ॥

अपनीय ततः पांशुं वञ्चतुण्डाः पिपीलिकाः ।
 स समुत्पादयामास प्रभोः सर्वाङ्गपीलिकाः ॥ ३४ ॥
 प्राविशन्नेकतोऽङ्गेषु स्त्रैरं निर्ययुरन्धतः ।
 विध्यन्तस्तीक्ष्णतुण्डाद्यैः सूच्यो निवसनेष्विव ॥ ३५ ॥
 निर्भाग्यस्यैव वाच्यासु मोघीभूतासु तास्रपि ।
 स दंशान् रचयामास नाकृत्यान्तो दुरात्मनाम् ॥ ३६ ॥
 तेषामेकप्रहारेण रक्तैर्गोक्षीरसोदरैः ।
 क्षरद्भिरभवन्नाथः सनिर्भर इवादिराट् ॥ ३७ ॥
 तैरप्यक्षोभ्यमाणेऽथ जगन्नाथे स दुर्मतिः ।
 चक्रे प्रचण्डतुण्डाया दुर्निवारा घृतेलिकाः ॥ ३८ ॥
 शरीरे परमेशस्य निमग्नमुखमण्डलाः ।
 ततस्ताः समलक्ष्यन्त रोमाणीव सहोत्थिताः ॥ ३९ ॥
 ततोऽप्यविचलचित्ते योगचित्ते जगद्गुरौ ।
 स महावृषिकांसक्रे ध्यानव्रचननिश्चयी ॥ ४० ॥
 प्रलयान्निष्कूलिङ्गाभास्तप्ततोमरदारुणैः ।
 तेऽभिन्दन् भगवद्देहं लाङ्गूलाङ्गुरकण्टकैः ॥ ४१ ॥
 तैरप्यनाकुले नाथे कूटसङ्कल्पसङ्कुलः ।
 सोऽनल्पान् कल्पयामास नकुलान् दशनाकुलान् ॥ ४२ ॥
 खिखीति रसमानास्ते दंष्ट्राभिर्भगवत्तनुम् ।
 खण्डखण्डैस्त्रोटयन्तो मांसखण्डान्यपातयन् ॥ ४३ ॥
 तैरप्युक्ततल्लत्थोऽसौ यमदोर्हण्डदारुणान् ।
 अत्युत्कटफटाटोपान् कोपात्प्रायुङ्क्त पद्मगान् ॥ ४४ ॥

आशिरः पादमापीय महावीरं महावीरमाः ।
 अवेष्टयन्महावृक्षं कपिकच्छुलता इव ॥ ४५ ॥
 प्रजम्बुस्ये तथा तत्र स्फुटन्ति आ फटा यथा ।
 तत्रा दशन्ति आ यथाऽभज्यन्त दशना अपि ॥ ४६ ॥
 उद्दान्तगरलेष्वेषु लम्बमानेषु रज्जुवत् ।
 स वक्ष्यदशनानाञ्च भूषकानुदपीपदत् ॥ ४७ ॥
 स्वाम्यङ्गं खनकाचलगुर्नखैर्दन्तैर्मुखैः खरैः ।
 मोमूद्यमाणास्तत्रैव जते चारं निचिक्षिपुः ॥ ४८ ॥
 तेष्वप्यकिञ्चिद्भूतेषु भूतीभूत इव क्रुधा ।
 उद्दण्डदन्तमुसलं हस्तिरूपं ससर्ज सः ॥ ४९ ॥
 सोऽधावत्पादपातेन मेदिनीं नमयन्निव ।
 उडूयुदस्तहस्तेन नभस्तस्मोऽटयन्निव ॥ ५० ॥
 करायेण गृहीत्वा च दुर्वारेण स वारणः ।
 दूरमुज्जालयामास भगवन्तं नभस्तले ॥ ५१ ॥
 विशीर्य कण्ठो गच्छत्वसाविति दुराशयः ।
 दन्तावुग्रस्य स व्योम्नः पतन्तं आ प्रतीच्छति ॥ ५२ ॥
 पतितं दन्तघातेन विध्यति आ मुहुर्मुहुः ।
 वक्षसो वक्षकठिनात् समुत्तस्थुः स्फुलिङ्गकाः ॥ ५३ ॥
 न शशाक वराकोऽसौ कर्तुं किञ्चिदपि हिपः ।
 यावत्तावत्पुरस्त्रो करिणीं वैरिणीमिव ॥ ५४ ॥
 अखण्डशुण्डदन्ताभ्यां भगवन्तं विभेद सा ।
 खैरं शरीरलीरेण विषेष्टेन सिषेष्ट च ॥ ५५ ॥

करेणो रेणुसाङ्गते तस्याः सारे सुराधमः ।

पिशाचरूपमकरोश्चकरोत्कटदंष्ट्रकम् ॥ ५६ ॥

ज्वालाजालाकुलं व्याप्तं व्यायतं वक्त्रकोटरम् ।

अभवद्भीषणं तस्य वङ्गिकुण्डमिव ज्वलत् ॥ ५७ ॥

यमौकस्तोरणस्तन्भाविव प्रीतिभित्तौ भुजौ ।

अभूच्च तस्य जङ्घोरं तुङ्गं तालद्रुमोपमम् ॥ ५८ ॥

स सादृहासः फेत्कुर्वन् स्फूर्ज्जित्किलकिलारवः ।

कृत्तिवासाः कर्तृकाभृद्गवन्तमुपाद्रवत् ॥ ५९ ॥

तस्मिन्नपि हि विध्याते क्षीणतैलप्रदीपवत् ।

व्याघ्ररूपं क्रुधाघ्रातः शीघ्रं चक्रे स निर्घृणः ॥ ६० ॥

अथ पुच्छच्छटाच्छोटैः पाटयन्मिव मेदिनीम् ।

वृत्कारप्रतिशब्दैश्च रोदसीं रोदयन्मिव ॥ ६१ ॥

दंष्ट्राभिर्वज्रसाराभिर्नखरैः शूलसोदरैः ।

अव्यग्रं व्यापिपर्तिं स्म व्याघ्रो भुवनभर्त्तरि ॥ ६२ ॥

तत्र विच्छाद्यतां प्राप्ते दवदग्ध इव हुमे ।

सिद्धार्यराजत्रिशलादेव्यो रूपं व्यधत्त सः ॥ ६३ ॥

किमेतद्भवता तात प्रक्रान्तमतिदुष्करम् ।

प्रव्रज्यां मुञ्च माम्नाकं प्रार्थनामवजीगणः ॥ ६४ ॥

वृद्धावशरणावावां त्यक्तवाचन्दिवर्द्धनः ।

ब्रायस्वेति खरैर्हीनदीनैर्व्यलपतां च तौ ॥ ६५ ॥ (युग्मं)

ततस्तयोर्विलापैरप्यलिप्तमनसि प्रभौ ।

आवासितं दुराचारः स्तम्भावारमकल्पयत् ॥ ६६ ॥

तत्रानासाद्य दृषदं सूदः सादर ओदने ।
 शुक्लीपदे प्रभोः पादौ कृत्वा स्थालीमकल्पयत् ॥ ६७ ॥
 तत्कालं ज्वालितस्तेन जज्वाल ज्वलनोऽधिकम् ।
 पादभूले जगद्भर्तुर्गिरिव दवानलः ॥ ६८ ॥
 तप्तस्यापि प्रभोः स्वर्णस्येव न श्रीरहीयत ।
 ततः सुराधमश्चक्रे पक्कणं दारुणकणम् ॥ ६९ ॥
 पक्कणोऽपि प्रभोः कण्ठे कर्णयोर्भुजदण्डयोः ।
 जङ्घयोश्च सुद्रुपस्त्रिपञ्चराणि व्यलम्बयत् ॥ ७० ॥
 खगैश्चुनखाघातैस्तथा दद्रे प्रभोस्तनुः ।
 यथा च्छिद्रग्रताकीर्णां तत्पञ्चरनिभाभवत् ॥ ७१ ॥
 तत्राप्यसारतां प्राप्ते पक्कणे पक्कपञ्चवत् ।
 उत्पादितमहोत्पातं खरवातमजीजनत् ॥ ७२ ॥
 अन्तरिक्षे महाहृत्पांस्तृणोत्क्षेपं समुत्क्षिपन् ।
 विक्षिपन् पांशुविक्षेपं दिक्षु च घावकर्करान् ॥ ७३ ॥
 सञ्चरति रोदसीर्गर्भं भस्त्रापूरं च पूरयन् ।
 उत्पाद्योत्पाद्य वातोऽसौ भगवन्तमपातयत् ॥ ७४ ॥ (युग्मं)
 तेनापि खरवातेनापूर्णकामो विनिर्गम्ये ।
 द्युसत्कुलकलङ्कोऽसौ द्राक्कुलं कलिकानिलम् ॥ ७५ ॥
 भूभृतोऽपि अमयितुमलङ्घनीयविक्रमः ।
 अभयामास चक्रस्यसृत्पिण्डमिव स प्रभुम् ॥ ७६ ॥
 अभ्यमाणोऽर्णवावर्त्तनेव तेन नभस्वता ।
 तदेकतानो न ध्यामं मनागपि जहौ प्रभुः ॥ ७७ ॥

वक्ष्यसारमनस्कोऽयं बहुधाऽपि कंदर्षितः ।

न चोच्यते कथमहं भग्याभूयामि तां सभाम् ॥ ७८ ॥

तदस्य प्राचक्ष्णाशेन ध्यानं नश्यति नान्यथा ।

चिन्तयित्वेति चक्रे स कालचक्रं सुराधमः ॥ ७९ ॥

अत्राय तदयोभारसहस्रघटितं ततः ।

उद्धार सुरः शैलं कौलासमिव रावणः ॥ ८० ॥

पृथिवीं सम्पुटीकृत्तुं कृतं मन्ये पुटान्तरम् ।

उत्पत्य कालचक्रं स प्रचिक्षेपोपरि प्रभोः ॥ ८१ ॥

ज्वालाजालैश्चक्षुलद्भिर्दिशः सर्वाः करालयन् ।

उत्पपात जगद्गर्त्तयौर्वागल इवार्धवे ॥ ८२ ॥

कुलक्षितिधरक्षोदक्षमस्यास्य प्रभावतः ।

ममज्जाजानुभगवानन्तर्वसुमतीतलम् ॥ ८३ ॥

एवभूतोऽपि भगवानग्नौचदिदमस्य यत् ।

तितारयिषवो विष्णं वयं संसारकारणम् ॥ ८४ ॥

कालचक्रहतोऽप्येष प्रपेदे पञ्चतां न यत् ।

अगोचरस्तदस्मात्सुपायः क इहापरः ॥ ८५ ॥

अनुकूलैरपसर्गैः शुभ्येद्यदि कथञ्चन ।

इति बुद्ध्या विमानस्यः स पुरोऽस्यादुवाच च ॥ ८६ ॥

महर्षे तव तुष्टोऽस्मि सत्त्वेन तपसौजसा ।

प्राचानपेक्षभावेनारब्धनिर्वहणेन च ॥ ८७ ॥

पर्याप्तं तपसानेन शरीरक्लेशकारिणा ।

ब्रूहि शेषं प्राकार्षीः भङ्गां यच्छामि किं तव ॥ ८८ ॥

इच्छामात्रेण पूर्यन्ते यत्र नित्यं मनोरथाः ।
 किमनेनैव देहेन त्वां स्वर्गं प्रापयामि तम् ॥ ८६ ॥
 अनादिभवसरूढकर्म्मनिर्मोक्षलक्षणम् ।
 एकान्तपरमानन्दं मोक्षं वा त्वां नयामि किम् ॥ ८७ ॥
 अशेषमण्डलाधीशमौलिलालितशासनम् ।
 अथवात्रैव यच्छामि साम्राज्यं प्राज्यमृद्धिभिः ॥ ८८ ॥
 इत्थं प्रलोभनावाक्यैरस्तोभ्यमनसि प्रभौ ।
 अप्राप्तप्रतिवाक्यापः पुनरेवमचिन्तयत् ॥ ८९ ॥
 मोघोक्तमनेनैतन्मम शक्तिविजृम्भितम् ।
 तदिदानीममोघं स्याद्यद्येकं कामशासनम् ॥ ९० ॥
 यतः कामास्त्रभूताभिः कामिनीभिः कटाक्षिताः ।
 दृष्टा महापुमांसोऽपि लुम्पन्तः पुरुषव्रतम् ॥ ९१ ॥
 इति निश्चित्य चित्तेन निर्दिदेश सुराङ्गनाः ।
 तद्विभ्रमसहायान् षट् प्रायुङ्क्त स ऋतूनपि ॥ ९२ ॥
 कृतप्रस्तावना मत्तकोकिलाकलकूजितैः ।
 कन्दर्पनाटकनटी वसन्तश्रीरशोभत ॥ ९३ ॥
 मुखवासं सज्जयन्ती विकसन्नीपरेणुभिः ।
 सैरन्नीव दिग्वधूनां ग्रीष्मलक्ष्मीरजृम्भत ॥ ९४ ॥
 राज्याभिषेके कामस्य मङ्गल्यतिलकानिव ।
 सर्वाङ्गं केतकव्याजात्कुर्वती प्रावृडावभौ ॥ ९५ ॥
 सहस्रनयनीभूय नवनीलोत्पलच्छलात् ।
 स्वसम्पदमिषोदामां पश्यन्ती शुशुभे ॥ ९६ ॥

जयप्रशस्तिं कामस्य श्वेताक्षरसहोदरैः ।

हेमन्तश्रीर्लिलेखेव प्रत्ययैः कुन्दकुङ्कुमलैः ॥ १०० ॥

गणिकेवोपजीवन्ती हेमन्तसुरभीसमम् ।

कुन्दैश्च सिन्दुवारैश्च शिशिरश्रीरचीयत ॥ १ ॥

एवमुज्ज्वलमाणेषु सर्व्वर्त्तुषु समन्ततः ।

मीनध्वजपताकिन्यः प्रादुरासन् सुराङ्गनाः ॥ २ ॥

सङ्गीतमिव गीताङ्गः पुरो भगवतस्ततः ।

ताः प्रचक्रमिरे जैतुं मन्त्रास्त्रमिव माययम् ॥ ३ ॥

‘तत्राधिसूचितलयं गान्धारयाम’बन्धुरम् ।

काभिश्चिदुदगीयन्त जातयः शुद्धवेसराः ॥ ४ ॥

क्रमव्युत्क्रममेस्तानैर्व्यक्तैर्व्यञ्जनधातुभिः ।

प्रवीणावादयद्बीणां काचित्सकलनिष्कलाम् ॥ ५ ॥

स्फुटत्तकारधोक्कारप्रकारैर्मैघनिस्वनान् ।

काश्चिच्च वादयामासुर्मृदङ्गांस्त्रिविधानपि ॥ ६ ॥

नभोभूगतचारीकं विचित्रकरणोद्भटम् ।

दृष्टिभावैर्नवनवैः काश्चिदप्यनरीतृतुः ॥ ७ ॥

दृढाङ्गहाराभिनयैः सद्यस्फुटितकञ्चुका ।

वपुतती झवधब्बिलं दोर्मूलं काप्यदीदृशत् ॥ ८ ॥

दण्डपादाभिनयनच्छलात्कापि सुहुर्मृदुः ।

चाङ्गोरोचनागौरभूषणमूलमदर्शयत् ॥ ९ ॥

सथचण्डातकप्रयिट्टीकरषलीयया ।

कापि प्राकाशयद्वापीसनाभिं नाभिमण्डलम् ॥ १० ॥

व्यपदिश्येभदन्ताख्यहस्तकाभिनयं मुहुः ।

गाढमङ्गपरिष्वङ्गसंज्ञा काचिच्च निर्वर्त्तमे ॥ ११ ॥

सञ्चारयन्त्यन्तरोयं नीवीनिविडनच्छलात् ।

मितम्बविम्बफलकं काचिदाविरभावयत् ॥ १२ ॥

अङ्गभङ्गापदेशेन वक्षःपीनोन्नतस्तनम् ।

सुचिरं रोचयामास काचिद् रुचिरलोचना ॥ १३ ॥

यदि त्वं वीतरागोऽसि रागं तन्नस्तनोषि किम् ।

शरीरनिरपेक्षस्वेहत्वे वक्षोऽपि किं न नः ॥ १४ ॥

दयालुर्यदि वासि त्वं तदानीं विषमायुधात् ।

अकाण्डाकृष्टकोदण्डादस्मान्न त्रायसे कथम् ॥ १५ ॥

उपेक्षसे कौतुकेन यदि नः प्रेमलालसाः ।

किञ्चिन्मात्रं हि तद्युक्तं मरणान्तं न युज्यते ॥ १६ ॥

स्नाभिन् कठिनतां मुञ्च पूरयास्मन्ननोरथान् ।

प्रार्थनाविमुखो माभूः काश्चिदित्यूचिरे चिरम् ॥ १७ ॥

एवं गीतातोद्यन्तैर्विकारैराङ्गिकैरपि ।

चाटुभिश्च सुरस्त्रीणां न चुत्तोभ जगत्प्रभुः ॥ १८ ॥

एवं रात्रौ व्यतीतायां ततो विहरतः प्रभोः ।

निराहारस्य वल्मासान् घृताश्रम उपाद्भवत् ॥ १९ ॥

भट्टारकं सुखं तिष्ठ स्त्रैरं भ्रम गतोऽप्यहम् ।

षण्मासान्ते ब्रुवन्नेवं स्त्रियः सङ्गमकोऽगमत् ॥ २० ॥

कर्म्मणैर्विधेनायं क्व वराको व्रजिष्यति ।

न शक्यते तारयितुमस्माभिरपि तारकैः ॥ २१ ॥

एवं भगवतश्चिन्तां तन्वतस्तत्र गच्छति ।

दृशावभूतां कृपयोद्वाप्ये मन्यरतारके ॥ १२२ ॥ ३ ॥

एवं देवतां नमस्कृत्य मुक्तिमार्गं योगमभिधितुस्तच्छास्त्रं
प्रस्तौति ।

श्रुतान्भोधेरधिगम्य सम्प्रदायाच्च सद्गुरोः ।

स्वसम्वेदनतश्चापि योगशास्त्रं विरच्यते ॥ ४ ॥

इह नानिर्णीतस्य योगस्य पदवाक्यप्रबन्धेन शास्त्रविरचना कर्तुं-
मुचितेति । योगस्य त्रिहेतुको निर्णयः स्थाप्यते । शास्त्रतो गुरु-
पारम्पर्यात् स्वानुभवाच्च तं त्रिविधमपि क्रमेणाह । श्रुतान्भो-
धेः सकाशादधिगम्य निर्णय योगमिति शेषः । तथा गुरुपारम्पर्यात्
तथा स्वसम्वेदनादेवं त्रिधा योगं निश्चित्य तच्छास्त्रं विरच्यते ।
एतदेव निर्व्वहणे वक्ष्यति ।

या शास्त्रात्स्वगुरोर्मुखादनुभवाच्चाज्ञायि किञ्चित् क्वचित्
योगस्योपनिषद्विवेकिपरिषत्तेतश्चमत्कारिणी ।

श्रीचौलुक्यकुमारपालनृपतेरत्यर्थमभ्यर्थना-

दाचार्येण निवेशिता पथि गिरां श्रीहेमचन्द्रेण सा ॥ १ ॥ ४ ॥

योगस्यैव माहात्म्यमाह—

योगः सर्व्वविपद्दस्त्रीविताने परशुः शितः ।

अमूलमन्त्रतन्त्रं च कार्मणं निर्व्वृत्तिश्रियः ॥ ५ ॥

सर्व्वं विपद् आध्यात्मिक-आधिभौतिक-आधिदैविकलक्षणाः
ताद्यातिविततत्वादस्त्रीरूपास्तासां वितानः समूहस्तत्र तीक्ष्णः
परशुर्योग इत्यनर्थपरिहारो योगस्य फलम् । उत्तरार्द्धेनार्थप्राप्ति-
मोक्षलक्षणाः परमपुरुषार्थरूपाया मूलमन्त्रतन्त्रपरिहारेण कार्मणं
संवननं योगः कार्मणं हि मूलमन्त्रतन्त्रैर्विधीयते । योगस्तु
मूलादिरहित एव मोक्षलक्ष्मीवशीकरणहेतुरिति ॥ ५ ॥

कारणोच्छेदमन्तरेण न विपक्षलक्षणस्य कार्य्यस्योच्छेदः शक्यः क्रियत
इति विपत्कारणपापनिर्घातहेतुत्वं योगस्याह—

भूयांसोऽपि हि पाप्मानः प्रलयं यान्ति योगतः ।

चण्डवाताहुनघना घनाघनघटा इव ॥ ६ ॥

बह्वन्धपि पापानि योगाप्रलयमुपयान्ति प्रचण्डवातोद्धूता अति-
घना मेघघटा इव ॥ ६ ॥

स्यादेतदेकजन्मोपार्जितं पापं योगः क्षिण्वाद्यपि

अनेकभवपरम्परोपात्तपापस्य तु निर्मूलनं

योगादसंभावनीयमित्याह—

क्षिणोति योगः पापानि चिरकालार्जितान्यपि ।

प्रचितानि यथैधांसि क्षणादेवाशुक्षणिः ॥ ७ ॥

यथा चिरकालमीलिताम्बुपीत्वनानि क्षणमात्रप्रचितोऽप्यक्षयः
क्षणानुर्भक्षसात्करोति । एवं योगः क्षणमात्रेणैव चिरसञ्चितपाप-
संक्षयक्षमो भवतीति ॥ ७ ॥

योगस्य फलान्तरमाह—

कफविप्रुग्मलामर्शसर्व्वौषधिमहर्हयः ।

सम्भिन्नश्रोतोलब्धिश्च योगं ताण्डवडम्बरम् ॥ ८ ॥

महर्हिशब्दः प्रत्येकमपि सम्बध्यते । कफ श्लेष्मा विप्रुडुश्चारः पुरीष-
मिति यावत् । मलः कर्णदन्तनासिकानयनजिह्वोद्भवः शरीर-
सम्भवश्च । आमर्शो हस्तादिना स्पर्शः सर्व्वे विण्मूत्रकेशनखादय
उक्ता अनुक्ताश्च औषधयो योगप्रभावात्सहर्हयो भवन्ति । अथवा
महर्हयो विभिन्ना एवाणुत्वादयः । तथा श्रोतांसीन्द्रियाणि
संभिन्नानि सङ्गतानि एकैकशः सर्व्वविषयेस्तेषां लब्धिर्योगस्येदं
योगं ताण्डवडम्बरं 'दर्शितम् ।

तथाहि योगमाहात्म्याद्योगिनां कफविन्द्वः ।

सनत्कुमारादेरिव जायन्ते सर्व्वरुक्छिदः ॥ १ ॥

सनत्कुमारो हि पुरा चतुर्थश्चक्रवर्त्थभूत् ।

षट्खण्डपृथिवीभोक्ता नगरे हस्तिनापुरे ॥ २ ॥

कदाचिच्च सुधर्मायां सभायां जातविस्मयः ।

रूपं तस्याप्रतिरूपं वर्णयामास वासवः ॥ ३ ॥

राज्ञः सनत्कुमारस्य कुरुवंशशिरोमणेः ।
 यद्रूपं न तदव्ययं देवेषु मनुजेषु वा ॥ ३ ॥
 इति प्रशंसां रूपस्याव्ययधानावभौ सुरी ।
 विजयो वैजयन्तस्य पृथिव्यामवतेरतुः ॥ ५ ॥
 ततस्तौ विप्ररूपेण रूपान्बेषणहेतवे ।
 प्रासादहारि नृपतेस्तत्सुहृत्सुसन्निधौ ॥ ६ ॥
 आसीत् सनत्कुमारोऽपि तदा प्रारब्धमप्यनः ।
 सुक्तनिःशेषनेपथ्यः सर्वाङ्गाभङ्गमुद्वहन् ॥ ७ ॥
 हारस्त्री हारपालेन द्विजाती तौ निवेदितौ ।
 न्यायवर्त्ती चक्रवर्त्ती तदानीमप्यवीविशत् ॥ ८ ॥
 सनत्कुमारमालोक्य विस्मयस्मेरमानसौ ।
 धूनयामासतुर्मूर्खिं चिन्तयामासतुश्च तौ ॥ ९ ॥
 ललाटपट्टः पर्यस्ताष्टमीरजनिजानिकः ।
 नेत्रे कर्णान्तविश्रान्ते जितनीलोत्पलखिणी ॥ १० ॥
 दन्तच्छदौ पराभूतपद्मबिम्बीफलच्छदौ ।
 निरस्तशक्तिकौ कर्णौ कण्ठोऽयं पाञ्चजन्यजित् ॥ ११ ॥
 करिराजकराकारतिरस्कारकरौ भुजौ ।
 स्वर्णशैलशिलालक्ष्मीविलुण्टाकमुरस्थलम् ॥ १२ ॥
 मध्यभागो मृगारातिकिशोरोदरकोदरः ।
 किसलयदस्य सर्वाङ्गलक्ष्मीर्वाचां न गोचरः ॥ १३ ॥
 अहो कोऽप्यस्य सावस्थमस्तिपूरो निरर्गलः ।
 सेनाभ्यङ्गं न जानौमो व्योत्सयोऽुग्रभामिव ॥ १४ ॥

यथेन्द्रो वर्णयामास तथेदं भाति नान्यथा ।
 मिथ्या न खलु भाषन्ते महात्मानः कदाचन ॥ १५ ॥
 किं निमित्तमिहायाती भवन्ती द्विजसत्तमौ ।
 इत्थं सनत्कुमारेण पृष्टौ तावेवमूचतुः ॥ १६ ॥
 लोकोत्तरचमत्कारकारकं सच्चराचरे ।
 भुवने भवतो रूपं नरशार्दूल गीयते ॥ १७ ॥
 दूरतोऽपि तदाकर्ण्य तरङ्गितकुतूहलौ ।
 बिलोकयितुमायाताववामवनिवासव ॥ १८ ॥
 वर्णमानं यथा लोके शृणुवेऽस्माभिरहुतम् ।
 रूपं नृप ततोऽप्येतन्नविशेषं निरीक्ष्यते ॥ १९ ॥
 जघे सनत्कुमारोऽपि क्षितविस्फुरिताधरः ।
 इयं हि कियती कान्तिरङ्गेऽभ्यङ्गतरङ्गिते ॥ २० ॥
 इतो भूत्वा प्रतीक्षेयां क्षणमात्रं द्विजोत्तमौ ।
 यावन्निवर्त्यतेऽस्माभिरिव मज्जनकक्षणः ॥ २१ ॥
 विचित्ररचिताकण्ठं भूरिभूषणभूषितम् ।
 रूपं पुनर्निरीक्षेयां सरन्नमिव काञ्चनम् ॥ २२ ॥
 ततोऽवनिपतिः स्नात्वा कल्पिताकल्पभूषणः ।
 साङ्ख्यरः सदोऽध्यास्ताम्बररत्नमिवाम्बरम् ॥ २३ ॥
 अमुष्माती ततो विप्रौ पुरोभूय महीपतेः ।
 निदध्यतुश्च तद्रूपं विषण्णौ दध्यतुश्च तौ ॥ २४ ॥
 क तद्रूपं क सा कान्तिः क तस्मावस्थमप्यगात् ।
 जनेनाप्यस्य मर्त्यानां क्षणिकं सर्वमेव हि ॥ २५ ॥

नृपः प्रोवाच तौ कस्मादहह मां मुदितौ पुरा ।
 कस्मादकस्मादधुना विषादमलिनाननौ ॥ २६ ॥
 ततस्तावूचतुरिदं सुधामधुरया गिरा ।
 महाभाग सुरावावां सौधर्म्मस्वर्गवासिनौ ॥ २७ ॥
 मध्येसुरसभं शक्रश्चक्रे त्वद्रूपवर्णनम् ।
 अत्रहृधानौ तद्रष्टुं मर्त्यमूर्त्यागताविह ॥ २८ ॥
 शक्रेण वर्णितं यादृक् तादृशं वपुरोक्षितम् ।
 रूपं नृप तवेदानीमन्यादृशमजायत ॥ २९ ॥
 अधुना व्याधिभिरयं कान्तिसर्वस्वतस्करैः ।
 देहः समन्तादाक्रान्तो निःश्वासैरिव दर्पणः ॥ ३० ॥
 यथार्थमभिधायेति द्राक्त्रिरोहितयोस्तयोः ।
 विच्छाद्यं स्वं नृपोऽपश्यद्विमग्रस्तमिव द्रुमम् ॥ ३१ ॥
 अचिन्तयच्च धिगिदं सदा गदपदं वपुः ।
 सुधैव मुग्धाः कुर्वन्ति तन्मूर्खान् तुच्छबुद्धयः ॥ ३२ ॥
 शरीरमन्तरूपमैर्व्याधिभिर्विविधैरिदम् ।
 दीर्यते दारुणैर्दाह दारुणीटगणैरिव ॥ ३३ ॥
 बहिः कथञ्चिद्यथेतन्नरोच्येत तथापि हि ।
 नैयग्रोधं फलमिव मध्ये ज्वमिकुलाकुलम् ॥ ३४ ॥
 राजा लुम्पति कायस्य तत्कालं रूपसम्पदम् ।
 महासरोवरस्येव वारिषेवालवज्जरी ॥ ३५ ॥

शरीरं क्षयते नाशो रूपं याति न चापधीः ।
 जरा स्फुरति न ज्ञानं धिम् स्वरूपं शरीरिणाम् ॥ ३६ ॥
 रूपं लवणित्वा कान्तिः शरीरं द्रविणान्यपि ।
 संसारे तरलं सर्वं कुशाग्रजलबिन्दुवत् ॥ ३७ ॥
 अद्यश्चीनविनाशस्य शरीरस्य शरीरिणाम् ।
 सकामनिर्जरासारं तप एव महत्फलम् ॥ ३८ ॥
 इति सञ्ज्ञातवैराग्यभावनः पृथिवीपतिः ।
 प्रव्रज्यां स्वयमादितुः सुतं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ३९ ॥
 गत्वोद्याने सविनयं विनयन्धरसूरितः ।
 सर्व्यसावद्यविरतिप्रधानं सोऽग्रहीत्तपः ॥ ४० ॥
 महाव्रतधरस्यास्य दधानस्योत्तरान् गुणान् ।
 ग्रामाद्गामं विहरतः समतैकाग्रचेतसः ॥ ४१ ॥
 गाढानुरागबन्धेन सर्व्वं प्रकृतिसङ्कलम् ।
 वृष्टतोऽगात्करिकुलं महायूथपतेरिव ॥ ४२ ॥ (युग्मं)
 निष्कषायमुदासोनं निर्झमं निष्परिग्रहम् ।
 तं पर्य्युपास्य षण्मासान् कथञ्चित्तन्नावर्त्तत ॥ ४३ ॥
 यथाविध्यासभिज्ञाभिरकालापथभोजनैः ।
 व्याधयोऽस्य बह्वधिरे सम्पूर्णैर्दोहदैरिव ॥ ४४ ॥
 कच्छूशोषज्वरश्वासाश्चिकुष्णज्विवेदनाः ।
 सप्ताधिवेहे पुष्पाब्जा सप्तवर्षशतानि सः ॥ ४५ ॥
 दुःसहान् सहमानस्य तस्याशेषपरीवहान् ।
 उपायनिरपेक्षस्य समपद्यन्त लब्धयः ॥ ४६ ॥

अत्रान्तरे सुरपतिः समुद्रिष्य दिवौकसः ।

हृदि जातचमत्कारस्कारेत्यस्य वर्णनम् ॥ ४७ ॥

चक्रवर्त्तित्रियं त्यक्त्वा प्रज्वलन्मृणमूलवत् ।

अहो सनत्कुमारोऽयं तप्यते दुस्तपं तपः ॥ ४८ ॥

तपोमाहात्म्यलब्धासु सर्वास्वपि हि लब्धिषु ।

शरीरनिरपेक्षोऽयं स्वरोगाच्च चिकित्सति ॥ ४९ ॥

अश्वह्वानो तद्वाक्यं वैद्यरूपधरो सुरौ ।

विजयो वैजयन्तश्च तत्समीपमुपेतुः ॥ ५० ॥

जचतुश्च महाभाग किं रोगैः परिताम्यसि ।

वैद्यावां चिकित्सावो विश्वं स्वैरेव भेषजैः ॥ ५१ ॥

यदि त्वमनुजानासि रोगप्रस्तशरीरकः ।

तदङ्गाय निष्ठञ्जीवो रोगानुपचितांस्तव ॥ ५२ ॥

ततः सनत्कुमारोऽपि प्रत्यूचे 'भोश्चिकित्सकौ ।

द्विविधा देहिनां रोगा द्रव्यतो भावतोऽपि च ॥ ५३ ॥

क्रोधमानमायालोभा भावरोगाः शरीरिणाम् ।

जन्मान्तरसहस्रानुगामिनोऽनन्तदुःखदाः ॥ ५४ ॥

तांश्चिकित्सितुमीशी चेद्युवां तर्हि चिकित्सतम् ।

अथो चिकित्सथो द्रव्यरोगांस्तद्वत् पश्यतम् ॥ ५५ ॥

ततोऽङ्गुलीं गलत्पामां शीर्णां स्वकफविप्रुषा ।

लिङ्गा शुल्बं रसेनेव द्राक् सुवर्णीधकार सः ॥ ५६ ॥

ततस्तामङ्गुलीं खर्णशलाकामिव भास्यतीम् ।
 आलोक्य पादयोस्तस्य पेततुः प्रोचतुश्च तौ ॥ ५७ ॥
 निरुपयिषू रूपं यौ त्वामायातपूर्व्विणी ।
 तावेव त्रिदशावावां सम्प्रत्यपि समागतौ ॥ ५८ ॥
 सिद्धलब्धिरपि व्याधिबाधां सोढा तपस्यति ।
 सनत्कुमारो भगवानितोन्द्रस्वामवर्णयत् ॥ ५९ ॥
 आवाभ्यां तदिहागत्य प्रत्यक्षेण परीक्षितम् ।
 इत्युदित्वा च नत्वा च त्रिदशौ तौ तिरोहितौ ॥ ६० ॥
 एतन्निदर्शनमात्रं कफलब्धेः प्रदर्शितम् ।
 लब्धान्तरकथा नोक्ता ग्रन्थगौरवभीरुभिः ॥ ६१ ॥
 योगिनां योगमाहात्म्यात्पुरोषमपि कल्पते ।
 रोगिणां रोगनाशाय कुमुदामोदशालि च ॥ ६२ ॥
 मलः किल समाज्जातो द्विविधः सर्व्वदेहिनाम् ।
 कर्णनेत्रादिजन्मैको द्वितीयस्तु वपुर्भवः ॥ ६३ ॥
 योगिनां योगसम्पत्तिमाहात्म्याद्विविधोऽपि सः ।
 कस्तूरिकापरिमलो रोगहा सर्व्वरोगिणाम् ॥ ६४ ॥
 योगिनां कायसंस्पर्शः सिद्ध्यन्निव सुधारसैः ।
 क्षिणोति तत्क्षणं सर्व्वानामयानामयाविनाम् ॥ ६५ ॥
 नखाः केशा रदाश्चान्यदपि योगिशरीरगम् ।
 भजते भेषजीभावमिति सर्व्वौषधिः स्मृता ॥ ६६ ॥
 तथाहि तीर्थनाथानां योगभृच्चक्रवर्त्तिनाम् ।
 देहास्त्रिशकलस्तोमः सर्व्वस्वर्गेषु पूज्यते ॥ ६७ ॥

किञ्च—

मैत्रसुक्तमपि वारि यदङ्गसङ्गमात्राकदीवाभ्यादिगतमपि सर्वरोगहरं भवति । तथा विषमूर्च्छिता अपि यदीयाङ्गसङ्गिवात्-
स्पर्शादेव निर्विषा भवन्ति । विषसंपृक्तमप्यत्र यन्मुखप्रविष्टमपि
भवति । महाविषव्याधिबाधिता अपि यद्वचःश्रवणमात्राद्यर्ह-
नाश्च वीतविकारा भवन्ति । एष सर्वोऽपि सर्वोपधिप्रकारः । एते
कफादयो महर्हरूपाः । अथवा महर्हयो विभिन्ना एव ।
वैक्रियालब्धयोऽनेकधा अणुत्व-महत्त्व-लघुत्व-गुरुत्व-प्राप्ति-प्राकाम्य-
ईशित्व-वशित्व-अप्रतिघातित्व-अन्तर्हान-कामरूपित्वादिभेदात् ।

अणुत्वमणुशरीरविकरणम् । येन विसर्च्छिद्रमपि प्रविशति
तत्र च चक्रवर्तिभोगानपि भुङ्क्ते । महत्त्वं मेरीरपि महत्तर-
शरीरकरणसामर्थ्यम् । लघुत्वं वायोरपि लघुतरशरीरता । गुरुत्वं
वज्रादपि गुरुतरशरीरतया इन्द्रादिभिरपि प्रकटवर्तुःसहता ।
प्राप्तिर्भूमिस्थस्य अङ्गुल्येण मेरुपर्वतायमपि प्रभाकरादिस्पर्श-
सामर्थ्यम् । प्राकाम्यमणु भूमाविव प्रविशतो गमनशक्तिः
तथा अपिखिव भूमावुल्लङ्घननिमज्जने । ईशित्वं त्रैलोक्यस्य प्रभुता
तीर्थकरत्रिदशेश्वरभृद्विविकरणम् । वशित्वं सर्वजीववशीकरण-
लब्धिः । अप्रतिघातित्वं अद्रिमध्येऽपि निःसङ्गगमनम् । अन्त-
र्हानमदृश्यरूपता । कामरूपित्वं युगपदेव नानाकाररूप-
विकरणशक्तिः । इत्येवमादयो महर्हयः । अथवा प्रकटश्रुतावरण-
वीर्यान्तरायक्षयोपशमाविर्भूतासाधारणमहाप्रज्ञर्हिलाभा अनधीत-
हादशाङ्गचतुर्हृषपूर्वा अपि सन्तो यमर्थं चतुर्हृषपूर्वी निरूपयति

तस्मिन् विचारकृच्छ्रेऽप्यर्थेऽतिनिपुणप्रज्ञाः प्राज्ञश्चमन्थाः । अन्येऽधीत-
 दशपूर्वा रोहिणीप्रज्ञमृगादिमहाविद्यादिभिरङ्गुष्ठप्रसेनिकाभि-
 रल्पविद्यादिभिश्चोपनतानां भूयसीनामृहीनां अवशगा विद्यावेग-
 धारणात् विद्याधरश्चमन्थाः । केचिद्बीजकोष्ठपदानुसारिबुद्धिविशेष-
 दिव्युक्ताः । सुकृष्टवसुमतीकृते क्षेत्रे क्षित्युदकाद्यनेककारणविशेषा-
 पिकं बीजमनुपहतं यथानेकबीजकोटीप्रदं भवति तथैव ज्ञानावर-
 णादिक्षयोपशमातिशयप्रतिलब्धादेकार्थबीजश्रवणे सति चनेकार्थ-
 बीजानां प्रतिपत्तारो बीजबुद्ध्यः । कोठागारिकस्वापितानाम-
 सङ्कोर्णनामविनष्टानां भूयसां धान्यबीजानां यथा कोष्ठेऽवस्थानं
 तथा परोपदेशावधारितानां त्रीतानामर्धप्रत्यबीजानां भूयसामनु-
 स्मरणमन्तरेणाविनष्टानामवस्थानात्कोष्ठबुद्ध्यः । पदानुसारिणोऽनु-
 श्रुतः पदानुसारिणः प्रतिश्रुतः पदानुसारिण उभयपदानुसारि-
 णश्च । तत्तादिपदस्यार्थं ग्रन्थं च परत उपश्रुत्य चाप्यन्यपदार्थग्रन्थ-
 विचारणासमर्धपटुतरमतयोऽनुश्रुतः पदानुसारिबुद्ध्यः । अन्यपद-
 स्यार्थं ग्रन्थं च परत उपश्रुत्य ततः प्रातिकूस्थेनादिपदादा
 चर्धग्रन्थविचारपटवः प्रतिश्रुतः पदानुसारिबुद्ध्यः । मध्यपदस्यार्थं
 ग्रन्थं च परकीयोपदेशादधिगम्याद्यन्तावधिपरिच्छिन्नपदसमूह-
 प्रतिनियतार्धग्रन्थोदधिसमुत्तरणसमर्थासाधारणातिशयपटुविज्ञान-
 नियता उभयपदानुसारिबुद्ध्यः । बीजबुद्धिरैकपदार्थावगमादने-
 कार्यानामवगन्ता पदानुसारी त्वेकपदावगमात्पदान्तराणामव-
 गन्तेति विशेषः । तथा मनोवाक्यायबलिनः । तत्र प्रकृष्टज्ञानावरण-
 वीर्यान्तरायक्षयोपशमविशेषेण वस्तुबुद्ध्यान्तर्मुहूर्त्तेन सकलश्रुती-

दध्यवगाहनावदातमनसो मनोबलिनः । अन्तर्मुहूर्तेन सकलश्रुत-
वस्तुचारसमर्था वाग्बलिनः । अथवा पदवाक्यालङ्कारोपेतां
वाचमुच्चैश्चारयन्तो ऽविरहितवाक्क्रमाहीनकण्ठा वाग्बलिनः ।
वीर्यान्तरायक्षयोपशमाविर्भूतासाधारणकायबलत्वात्प्रतिमयावतिष्ठ-
मानाः अमङ्गलमविरहिता वर्षमात्रप्रतिमाधरा बाहुबलिप्रभृतयः
कायबलिनः । तथा क्षीरमधुसर्पिरमृतारसवीर्यविपाकं जायते वचनं वा
शरीरमानसदुःखप्राप्तानां देहिनां क्षीरादिवक्षन्तर्पकं भवति
ते क्षीरास्त्रविणो मध्वास्त्रविणः सर्पिरास्त्रविणोऽमृतारसविणश्च ।
केचिदक्षीणक्षिप्त्युक्तास्ते च द्विविधा अक्षीणमहानसा अक्षीण-
महालयाश्च । येषामसाधारणान्तरायक्षयोपशमादल्पमात्रमपि
पाचपतितमन्नं गौतमादीनामिव बहुभ्यो दीयमानमपि न
क्षीयते तेऽक्षीणमहानसाः । अक्षीणमहालयर्क्षिप्राप्ताश्च यत्र परि-
मितभूषदेशेऽवतिष्ठन्ते तत्रासंख्याता अपि देवास्त्रिर्यक्षो मनुष्याश्च
सपरिवाराः परस्परबाधारहितास्तीर्थकरपर्षदौव सुखमासते ।
इति प्रज्ञाश्रमणादिषु महाप्रज्ञादयो महर्षयो दर्शिताः ।

सर्वेन्द्रियाणां विषयान् गृह्णात्येकमपीन्द्रियम् ।

यत्प्रभावेन सन्निवृत्तोत्तोलब्धिषु सा मता ॥ १ ॥ ८ ॥

तथा—

चारणाशीविषावधिमनःपर्यायसम्पदः ।

योगकल्पद्रुमस्यैता विकासिकुसुमश्रियः ॥ ६ ॥

अतिशयचरणाचारणा अतिशयगमनादित्यर्थः । तत्तन्मन्त्रलब्धिरित्यर्थः । आशीविषलब्धिर्निर्ग्रहानुग्रहसामर्थ्यम् । अवधिज्ञानलब्धिर्मूर्त्तद्रव्यविषयं ज्ञानम् । मनःपर्यायज्ञानलब्धिर्मनोद्रव्यग्रत्यञ्चीकरणशक्तिः । एता लब्धयो योगकल्पवृक्षस्य कुसुमभूताः । फलं तु केवलज्ञानं मोक्षो वा । भरतमरुदेभ्युदाहरणाभ्यां वक्ष्यते ।

तथाहि—

द्विविधाधारणा ज्ञेया जङ्गाविद्योत्यशक्तिः ।

तन्नाद्या रुचकद्वीपं यान्त्येकोत्पातलीलया ॥ १ ॥

बलन्तो रुचकद्वीपादेकेनोत्पतनेन ते ।

नन्दीश्वरे समायान्ति द्वितीयेन यतो गताः ॥ २ ॥

ते चोर्ध्वगत्यामेकेन समुत्पतनकर्माणा ।

गच्छन्ति पाण्डुकवनं मेरुशैलशिरःस्थितम् ॥ ३ ॥

ततोऽपि बलिता एकोत्पातेनायान्ति नन्दनम् ।

उत्पातेन द्वितीयेन प्रथमोत्पातभूमिकाम् ॥ ४ ॥

विद्याचारणासु गच्छन्त्येकेनोत्पातकर्माणा ।

मानुषोत्तरमन्येन द्वीपं नन्दीश्वराज्ञयम् ॥ ५ ॥

तस्मादायान्ति चैकेनोत्पातेनोत्पतिता यतः ।

यान्त्यायान्त्यूर्ध्वमार्गेऽपि तिर्यग्व्यानक्रमेण ते ॥ ६ ॥

अन्येऽपि बहुभेदाधारणा भवन्ति । तद्यथा आकाशगामिनः पर्यङ्गावस्थानिषन्ताः कायोत्सर्गशरीरा वा पादोत्क्षेपनिक्षेपक्रमादिना व्योमचारिणः । केचित्तु जलजङ्गाफलपुष्पपत्रश्रेण्यग्निशिखाधूमनीहारावस्त्रायमेघवारिधारामर्कटकतन्तुज्योतीरश्मिपवनाद्या-

लम्बनगतिपरिणामकुशलाः । जलमुपेत्य बापीनिष्क्रमासमुद्रादिष्व-
 प्कायिकजीवानविराधयन्तो जले भूमाविव पादोत्क्षेपनिक्षेप-
 कुशला जलचारणाः । भुव उपरि चतुरङ्गुलप्रमिते आकाशे जङ्घा-
 निक्षेपोत्क्षेपनिपुणा जङ्घाचारणाः । नानाद्रुमफलान्युपादाय फला-
 न्नयप्रास्थविरोधेन फलतले पादोत्क्षेपनिक्षेपकुशलाः फलचारणाः ।
 नानाद्रुमलतागुल्मपुष्पान्युपादाय पुष्पसूक्ष्मजीवानविराधयन्तः
 कुसुमतलदलावलम्बनसङ्गगतयः पुष्पचारणाः । नानाद्रुमगुल्मवीर-
 क्षताविताननानाप्रवालतरुणपक्ष्वालम्बनेन पर्णसूक्ष्मजीवानविरा-
 धयन्तस्त्रयोत्क्षेपनिक्षेपपटवः पत्रचारणाः । चतुर्योजनशतोष्णितस्य
 निषधस्य नीलस्य चाद्रेष्टक्कच्छिन्नां श्रेणिमुपादायोपर्थ्यधो वा पाद-
 पूर्वकमुत्तरणावतरणनिपुणाः श्रेणिचारणाः । अग्निशिखामुपादाय
 तेजःकायिकानविराधयन्तः स्वयमदह्यमानाः पादविहारनिपुणा
 अग्निशिखाचारणाः । धूमवर्त्ति तिरस्त्रीनामूर्ङ्गा वा आलम्ब्य-
 श्वलितगमनास्कन्दिनो धूमचारणाः । नीहारमवष्टभ्याकायिक-
 पीडामजनयन्तो गतिसङ्गमामश्रुवाना नीहारचारणाः । अव-
 श्यायमाश्रित्य तदाश्रयजीवानुपरोधेन यान्तोऽवश्यायचारणाः ।
 नभोवर्त्मनि प्रविततजलधरपटलपटास्तरणे जीवानुपचातिचङ्क-
 मणप्रभवो मेघचारणाः । प्रादुषेष्वादिजलधरादेर्विनिर्गतवारि-
 धारावलम्बनेन प्राणिपीडामन्तरण यान्तो वारिधाराचारणाः ।
 कुञ्जवृक्षान्तरालभाविनभःप्रदेशेषु कुञ्जवृक्षादिसम्बद्धमर्कटकतन्वा-
 लम्बनपादोद्गरणनिक्षेपावदाता मर्कटकतन्तूनच्छिन्दन्तो यान्तो
 मर्कटकतन्तुचारणाः । चन्द्रार्कग्रहमन्त्राद्यन्यतमज्योतीरश्मिसम्ब-

न्वेन भुवीव पादविहारकुशलाः ज्योतीरश्मिचारणाः । पवने-
 च्चनेकदिग्मुखोन्मुखेषु प्रतिलोमानुलोमवर्त्तिषु तत्प्रदेशावलीमुपा-
 दाय गतिमखलितचरणविन्यासामास्कन्दन्तो वायुचारणाः ।

तपश्चरणमाहात्म्याद्गुणादितरतोऽपि वा ।

आशीविषाः समर्थाः स्युर्निग्रहेऽनुग्रहेऽपि च ॥ १ ॥

द्रव्याणि मूर्त्तिमन्त्येव विषयो यस्य सर्व्वतः ।

नैयत्यरहितं ज्ञानं तत्स्यादवधिलक्षणम् ॥ २ ॥

स्यात्मनःपर्य्ययो ज्ञानं मनुष्यत्वेनवर्त्तिनाम् ।

प्राणिनां समनस्कानां मनोद्रव्यप्रकाशकम् ॥ ३ ॥

ऋजुश्च विपुलश्चेति स्यात्मनःपर्य्ययो द्विधा ।

विशुद्धप्रतिपाताभ्यां विपुलस्तु विशिष्यते ॥ ४ ॥ ८ ॥

केवलज्ञानलक्षणफलोपदर्शनेन योगमेव स्तौति—

अहो योगस्य माहात्म्यं प्राज्यं साम्राज्यमुद्वहन् ।

अवाप केवलज्ञानं भरतो भरताधिपः ॥ १० ॥

अहो इत्याश्चर्य्ये प्राज्यं पुष्कलं साम्राज्यं चक्रवर्त्तित्वमुद्वहन्नेव
 न पुनस्त्यक्तराज्यसम्पत् । भरताधिपः षट्खण्डभरतदेवस्वामी ।

तथाहि—

एतस्मादवसर्धिष्यामेकान्तसुषमारके ।

सागरोपमकोटीनां चतुष्कोटिमिते गते ॥ १ ॥

सागरोपमकोटीनां तिस्रभिः कोटिभिर्मिते ।

अरवे सुषमानाणि द्वितीयेऽपि गते सति ॥ २ ॥

तद्विकीटाकीटिमिते सुषमदुःषमारके ।
 पञ्चाष्टमांशशेषे च दक्षिणार्धस्य भारते ॥ ३ ॥
 सप्ताभूवन् कुलकरा इमे विमलवाहनः ।
 चक्षुष्मांश्च यशस्वी चाभिचन्द्रोऽथ प्रसेनजित् ॥ ४ ॥
 मरुदेवश्च नाभिश्च तत्र नाभेर्गृहिण्यभूत् ।
 मरुदेवेति सच्छीलपवित्रितजगत्तया ॥ ५ ॥
 तृतीयारस्य शेषेषु पूर्वलक्षेषु संख्यया ।
 चतुरशीती सार्द्धाष्टमासे वर्षत्रयेऽपि च ॥ ६ ॥
 तस्याश्च कुक्षौ सर्वार्थविमानादवतीर्णवान् ।
 चतुर्दशमहास्त्रप्रसूचितः प्रथमो जिनः ॥ ७ ॥
 नाभेऽथ मरुदेव्याश्च तदा सम्यग्जानतोः ।
 स्वप्रार्थामिन्द्राः सर्वेऽपि व्याचक्रुः प्रमदोन्मदाः ॥ ८ ॥
 ततः सुखेन जातस्य शुभेऽङ्गि परमेशितुः ।
 षट्पञ्चाशत्दिक्कुमार्यः सूतिकर्मा प्रचक्रिरे ॥ ९ ॥
 मेरुमूर्द्धि विभुं नीत्वा कृत्वोत्सृजे दिवस्पतिः ।
 तीर्थोदकैरभ्यषिञ्चत्स्वं च हर्षाश्रुवारिभिः ॥ १० ॥
 वासवेन ततो मातुरर्पितस्य जगद्गुरोः ।
 धात्रीकर्माणि सर्वानि विदधुर्विबुधस्त्रियः ॥ ११ ॥
 निरीक्ष्य ऋषभाकारं लक्ष्मीरौ दक्षिणे प्रभोः ।
 चक्रतुः पितरौ नाम ऋषभेति प्रमोदतः ॥ १२ ॥
 अमन्दं रददानन्दं सुधारश्मिरिव प्रभुः ।
 त्रिदशाक्षरयोगेन पोषितो वज्रध्वे क्रमात् ॥ १३ ॥

अन्येद्युर्गुसदामीश उपासितुमुपागतः ।

अचिन्त्ययङ्गवतो वंशः क इह कल्पताम् ॥ १४ ॥

अवगत्य तदाकृतमवधिज्ञानतो विभुः ।

तत्करेक्षुलतां लातुं करीव करमक्षिपत् ॥ १५ ॥

तां समर्प्य जगद्गर्तुः प्रणम्य च बिडौजसा ।

ब्रह्माकुरिति वंशस्य तदा नाम प्रतिष्ठितम् ॥ १६ ॥

बाह्यं कल्पमिवोक्तं मध्यन्दिनमिवार्यमा ।

विभुर्विभक्तावयवं द्वितीयं शिष्ये वयः ॥ १७ ॥

यौवनेऽपि बहू रक्तौ कमलोदरसोदरी ।

उष्णावकम्पावस्त्रेदौ पादौ समतलौ प्रभोः ॥ १८ ॥

नतार्तिच्छेदनायेव प्रपेदे चक्रमीशितुः ।

सदास्थितश्रीकरेणोरिव दामाङ्गुशध्वजाः ॥ १९ ॥

स्वामिनः पादयोर्लक्ष्मीलीलासदनयोरिव ।

शङ्खकुम्भौ तले पाण्यौ स्वस्तिकश्च विरेजिरे ॥ २० ॥

मांसलो वर्तुलसुक्लो भुजङ्गमफणोपमः ।

अङ्गुष्ठः स्वामिनो वत्स इव श्रीवत्सलाच्छितः ॥ २१ ॥

प्रभोर्निर्वीतनिष्कम्पाः स्निग्धदीपशिखोपमाः ।

नीरन्ध्रा ऋजवोऽङ्गुष्ठो दलानीव पदाब्जयोः ॥ २२ ॥

नन्द्यावर्ता जगद्गर्तुः पादाङ्गुलितलेष्मभान् ।

यद्विम्बानि क्षितौ धर्मप्रतिष्ठाहेतुतां ययुः ॥ २३ ॥

यवाः पर्वस्वङ्गुलीनामधोवापीभिराबभुः ।

उमा इव जगत्सङ्गोविवाहाय जगत्प्रभोः ॥ २४ ॥

कन्दः पादाम्बुजस्येव पार्श्ववृत्तायतः पृथुः ।
 अङ्गुष्ठाङ्गुलिफणिनां फणामणिनिभा मखाः ॥ २५ ॥
 हेमारविन्दमुकुलकर्णिकागोलकत्रियम् ।
 गूढौ गुल्फौ वितेनाते नितान्तं स्वामिपादयोः ॥ २६ ॥
 प्रभोः पादावुपर्यागुपूर्व्यां कूर्मवदुबतौ ।
 अप्रकाशसिरौ स्निग्धच्छवौ लोमविवर्जितौ ॥ २७ ॥
 अन्तर्मग्नास्थिपिशितपुष्कले क्रमवर्त्तुले ।
 एणीजङ्गाविडम्बिन्यौ जङ्गे गौर्यौ जगत्पतेः ॥ २८ ॥
 जानुनी स्वामिनोऽधातां वर्त्तुले मांसपूरिते ।
 तूलपूर्णपिधानान्तःक्षिप्तदर्पणरूपताम् ॥ २९ ॥
 जरु च मृदुलौ स्निग्धावानुपूर्व्येण पीवरौ ।
 विभराच्चक्रतुः प्रौढकदलीस्तन्मविभ्रमम् ॥ ३० ॥
 स्वामिनः कुञ्जरस्येव मुष्कौ गूढौ समस्थितौ ।
 अतिगूढं च पुंश्चिह्नं कुलीनस्येव वाजिनः ॥ ३१ ॥
 तञ्चासिरमनिम्बोच्चमङ्गस्वादीर्घमञ्जथम् ।
 सरलं मृदु निर्लोम वर्त्तुलं सुरभीन्द्रियम् ॥ ३२ ॥
 शीतप्रदक्षिणावर्त्तशब्दयुक्तैकधारकम् ।
 अशीभक्षावर्त्ताकारकोशस्थं पिप्परं तथा ॥ ३३ ॥
 आयता मांसला स्थूला विशाला कठिना कटिः ।
 मध्यभागस्तनुत्वेन कुलिशोदरसोदरः ॥ ३४ ॥
 नाभिर्वभार मञ्जीरा सरिदावर्त्तविभ्रमम् ।
 कुक्षौ स्निग्धौ मांसवन्तौ कोमलौ सरलौ समौ ॥ ३५ ॥

अधादक्षः स्थूलं स्वर्णशिलापृथुलमुन्नतम् ।
 श्रीवत्सरत्नपीठाङ्गं श्रीलीलावेदिकाश्रियम् ॥ ३६ ॥
 दृढपीनोज्ज्वली स्तम्भौ ककुब्जकुदोपमौ ।
 अक्षरोमोज्ज्वले कक्षे गन्धस्वेदमलोज्ज्वले ॥ ३७ ॥
 पीनौ पाणिफणिच्छत्रौ भुजावाजानुलम्बितौ ।
 चञ्चलाया नियमने नागपाशाविव श्रियः ॥ ३८ ॥
 नवाम्रपङ्कजाताम्रतली निष्कर्मकर्कशौ ।
 अस्वेदनावपच्छिद्रावुष्णौ पाणौ जगत्पतेः ॥ ३९ ॥
 दण्डचक्रधनुर्मत्स्यश्रीवत्सकुलिशाङ्गुशैः ।
 ध्वजाजचामरच्छत्रशङ्खकुम्भास्त्रिमन्दरैः ॥ ४० ॥
 मकरर्षभसिंहाश्वरथसस्तिकदिग्भजैः ।
 प्रासादतोरणहीणैः पाणौ पादाविवाङ्गितौ ॥ ४१ ॥
 अङ्गुष्ठाङ्गुलयः शोणाः सरलाः शोणपाणिजाः ।
 प्ररोहा इव कल्पद्रोः प्रान्तभाणिक्यपुष्पिताः ॥ ४२ ॥
 यवाः स्रष्टमशोभन्त स्वामिनोऽङ्गुष्ठपर्वसु ।
 यशोवरतुरङ्गस्य पुष्टिवैशिष्ट्यहेतवः ॥ ४३ ॥
 अङ्गुलीमूर्धसु विभोः सर्वसम्पत्तिशंसिनः ।
 दधुः प्रदक्षिणावर्त्ता दक्षिणावर्त्तशङ्कताम् ॥ ४४ ॥
 कृच्छ्रादुद्धरणीयानि जगन्ति त्रीण्यपीत्यभान् ।
 संख्यालेखा इव तिस्रो लेखा मूले काराजयोः ॥ ४५ ॥
 वर्त्तुलोऽनतिदीर्घश्च लेखाक्षयपवित्रितः ।
 गभीरध्वनिराघत्ते कण्ठः कम्बुविडम्बनाम् ॥ ४६ ॥

विमलं वर्तुलं कान्तितरङ्गि वदनं विभोः ।
 पीयूषदोधितिरिवापरो लान्छनवर्जितः ॥ ४७ ॥
 मसृणौ मांसलौ स्निग्धौ कपोलफलकौ प्रभोः ।
 दर्पणाविव सौवर्णौ वाग्मच्छागोः सहवासयोः ॥ ४८ ॥
 अन्तरावर्त्तसुभगौ कर्णौ स्तन्वान्तलम्बितौ ।
 प्रभोर्मुखप्रभासिन्धुतीरस्थे शुक्तिके इव ॥ ४९ ॥
 षोष्ठौ बिम्बोपमौ दन्ता द्वात्रिंशत्कुन्दसोदराः ।
 क्रमस्कारा क्रमोत्तुङ्गवंशा नासा महेशितुः ॥ ५० ॥
 अञ्जस्रदौर्घं चिबुकं मांसलं वर्तुलं मृदु ।
 मेचकं बहुलं स्निग्धं कोमलं श्मश्रु तायिनः ॥ ५१ ॥
 प्रत्यग्रकल्पविटपिप्रवालारुणकोमला ।
 प्रभोर्जिह्वानतिस्थूला द्वादशाङ्गागमार्थसूः ॥ ५२ ॥
 अन्तरा कञ्चुधवले प्रान्तरक्ते विलोचने ।
 नीलस्फटिकशोषाश्लमणिन्यासमये इव ॥ ५३ ॥
 ते च कर्णान्तविश्रान्ते कज्जलश्यामपद्मणी ।
 विकसरे तामरसे निलीनालिकुले इव ॥ ५४ ॥
 विभराञ्चक्रतुर्भर्तुः श्यामले कुटिले भ्रुवौ ।
 दृष्टिपुष्करिणीतीरसमुद्भिन्नलताश्रियम् ॥ ५५ ॥
 विशालं मांसलं वर्त्तं मसृणं कठिनं समम् ।
 भालस्थलं जगद्भर्तुरष्टमीसोमसोदरम् ॥ ५६ ॥
 भुवनस्वामिनो मौलिरानुपूर्व्या समुन्नतः ।
 दध्रावधोमुखीभूतच्छत्रसन्नद्धाचारिताम् ॥ ५७ ॥

मौलिच्छ्वे महेशस्य जगदीशत्वग्रसिनि ।
 वृत्तमुत्तुङ्गमुष्णीषं शिग्रिये कलशग्रियम् ॥ ५८ ॥
 केशाश्रकाशिर मूर्द्धि प्रभोर्भ्रमरमेचकाः ।
 कुञ्चिताः कोमलाः स्निग्धाः कालिन्या इव वीचयः ॥ ५९ ॥
 गोरोचनागर्भगौरी स्निग्धस्त्रच्छा त्वगावभौ ।
 स्वर्णद्रवविलिप्तेव तनौ द्विजगदीशितुः ॥ ६० ॥
 मृदूनि भ्रमरश्यामान्यद्वितीयोद्भमानि च ।
 बिसतन्तुतनूयांसि लोमानि स्वामिनस्तनौ ॥ ६१ ॥
 उत्फुल्लकुमुदामोदः श्वासो विस्तेतरत्पलम् ।
 गोक्षीरधाराधवलं रुधिरं च जगत्पतेः ॥ ६२ ॥
 इत्यसाधारणैर्नालक्षणैर्लक्षितः प्रभुः ।
 रत्नै रत्नाकर इव सेव्यः कस्येह नाभवत् ॥ ६३ ॥
 अन्येभ्यः क्रीडया क्रीडहालभावानुरूपया ।
 मिथो मिथुनकं किञ्चित्तले तालतरोरगात् ॥ ६४ ॥
 तदैव देवदुर्योगात्तन्मध्याक्षरमूर्धनि ।
 तडिदृण्ड इवैरण्डेऽपतन्तालफलं महत् ॥ ६५ ॥
 प्रहृतः काकतालीयन्यायेनाश्वेव मर्ष्यणि ।
 विपन्नो दारकस्तत्र प्रथमेनापमृत्युना ॥ ६६ ॥
 कालधर्मं गते तस्मिंस्तद्वितीया नितम्बिनी ।
 गूथभ्रष्टा कुरङ्गीव किं कर्त्तव्यजडाभवत् ॥ ६७ ॥
 अकाण्डमुहुराघातेनेव तेनापमृत्युना ।
 बभूवुर्मूर्च्छितानीव मिथुनान्यपराश्रयि ॥ ६८ ॥

तानि ताम्रतः कृत्वा नारीं पुरुषवर्जिताम् ।
 किं कर्त्तव्यविमूढानि श्रीनामैरुपनिन्द्यरे ॥ ६६ ॥
 एषा वृषभनाथस्य धर्मपत्नी भवत्विति ।
 प्रतिजघाह तां नाभिर्नेत्रकैरवकौमुदीम् ॥ ७० ॥
 अन्यदा तु 'विभोरुद्यत्याभोगफलकर्त्तव्यः ।
 आगादिन्द्रो विवाहार्थं इन्दारकगणान्वितः ॥ ७१ ॥
 ततः स्वर्णमयस्तम्भभ्राजिष्णुमणिपुत्रिकम् ।
 अनेकनिर्गमहारमकार्पुर्मण्डपं सुराः ॥ ७२ ॥
 श्वेतदिव्यांशुकोमोचच्छलेन गगनस्थया ।
 गङ्गायेवान्वितः सोऽभूद्भूरिगोमादिदृक्षया ॥ ७३ ॥
 तोरणानि चतुर्दिक्षु सन्तानतरुपल्लवैः ।
 तत्राभूवन् धनूंषीव सज्जितानि मनोभुवा ॥ ७४ ॥
 चतस्रो रत्नकलशयेणयोऽभ्रंलिहाग्रगाः ।
 पर्येस्याप्यन्त देवीभिर्निधानानि रतेरिव ॥ ७५ ॥
 वटपुर्मण्डपद्वारे चेलोत्क्षेपं पयोमुखः ।
 चक्रे मध्ये सुरीभिर्भूः पङ्क्तिरा यक्षकर्मैः ॥ ७६ ॥
 वाद्यमानेषु तूर्थेषु गीयमाने च मङ्गले ।
 अवाद्यसगायंश्च प्रतिशब्दैर्दिगङ्गनाः ॥ ७७ ॥
 सुमङ्गलासुनन्दाभ्यां कुमारीभ्यामकारयत् ।
 वासवः परमेशस्य पाणिग्रहमहोत्सवम् ॥ ७८ ॥

(१) क ख विभोरुद्यत्याभोगफलकर्त्तव्यः ।

(२) ख न अर्धंलिहाग्रगाः ।

ततः सुमङ्गलादेवी देवैः प्रकृतमङ्गला ।
 अपत्ये भरतब्राह्मणौ युग्मरूपे अजीजनत् ॥ ७८ ॥
 त्रैलोक्यजनितानन्दा सुनन्दा सुषुवे युगम् ।
 सुबाहुं बाहुबलिनं सुन्दरीं चातिसुन्दरीम् ॥ ८० ॥
 पुनरेकोनपञ्चाशत्पुंयुगानि सुमङ्गला ।
 असूत बलिनो मूर्त्तान् द्वैरूप्येष्वेव भारुतान् ॥ ८१ ॥
 अन्येद्युरन्याय इति पूत्कारोद्धृतबाहुभिः ।
 नाभिर्यज्ञपि सन्भूय सर्वैर्मिथुनकैरिदम् ॥ ८२ ॥
 तिस्रो हकारमकारधिकारास्थाः सुनीतयः ।
 न गण्यन्तेऽधुना पुन्निः कुर्वन्निरसमञ्जसम् ॥ ८३ ॥
 ततः कुलकरोऽप्यूचे चातात्मादसमञ्जसात् ।
 एष वो वृषभः स्वामी तद्वर्त्तध्वं तदाज्ञया ॥ ८४ ॥
 तदा कुलकराज्ञातः कर्तुं राज्यस्थितिं स्फुटाम् ।
 प्रभुर्ज्ञानत्रयमयो मिथुनान्वेवमन्वशात् ॥ ८५ ॥
 राजा भवति मर्त्यादाव्यतिक्रमनिरोधकः ।
 तस्योच्चासनदानेनाभिषेकः क्रियते जलैः ॥ ८६ ॥
 आकर्ण्य वचनं भर्तुस्ते सर्वे युग्मधर्मिणः ।
 तच्छिष्या ययुः पञ्चपुटैर्जलजिह्वया ॥ ८७ ॥
 तदा चासनकम्पेनावधिष्ठानप्रयोगतः ।
 विज्ञातभगवद्वाज्यसमयः शक्र आययौ ॥ ८८ ॥
 रत्नसिंहासनेऽध्वास्थ वासवः परमेश्वरम् ।
 साम्राज्येऽभिषिषेचालक्षणे च मुकुटादिभिः ॥ ८९ ॥

इतश्चाभोजिनीपत्रपुटैरङ्गलिधारितैः ।

निजं मन इव स्वच्छमानिग्रे मिथुनैर्जलम् ॥ ८० ॥

उदयाद्रिमिवाङ्गेण मुकुटेनोपशोभितम् ।

अत्यन्तविमलैर्वस्त्रैर्व्योमेव शरदम्बुदैः ॥ ८१ ॥

हंसैरिव शरत्कालं सञ्चरन्नाकचामरैः ।

क्षताभिषेकं नाभेयं ददृशुस्तानि विस्मयात् ॥ ८२ ॥ (युग्मं)

नैतद्युक्तं प्रभोर्मूर्ध्नि क्षेप्तुमेवंविमर्शिभिः ।

विनीतैर्मिथुनैर्वारि निदधे पादपद्मयोः ॥ ८३ ॥

योजनान्यथ विस्तीर्णां नव द्वादश चायताम् ।

विनीताख्यां पुरीं कर्तुं श्रीदमुक्ता हरिर्ययौ ॥ ८४ ॥

सोऽपि रत्नमयीं भूमेर्माणिक्यमुकुटोपमाम् ।

व्यधात् द्विषामयोध्येति तामयोध्यापराभिधाम् ॥ ८५ ॥

तां च निर्माय निर्मायः पूरयामास यक्षराट् ।

अक्षय्यरत्नवसनधनधान्यैर्निरन्तरम् ॥ ८६ ॥

वज्रेन्द्रनीलवैडूर्यहर्म्यकिर्णैरिरश्मिभिः ।

भित्तिं विनापि खे तत्र चित्रकर्म विरच्यते ॥ ८७ ॥

तदग्रे दीपमाणिक्यकपिशोर्षपरम्पराः ।

अयन्नादर्शतां यान्ति चिरं खेचरयोषिताम् ॥ ८८ ॥

तस्यां गृहाङ्गणभुवि स्वस्तिकन्यस्तमौक्तिकैः ।

खैरं कर्करकक्रीडां कुर्वते बालिकाजनः ॥ ८९ ॥

तत्रोद्यानोच्चवृक्षाग्रखलत्वमानान्यहर्निशम् ।

खेचरीणां विमानानि क्षणं यान्ति कुलायताम् ॥ ९० ॥

तत्र दृष्टाऽदृष्टस्येषु रत्नराशीन् समुच्छितान् ।
 तदवकरकूटोऽयं तर्क्यते रोहणाचलः ॥ १ ॥
 जलकेलिरतस्त्रीणां चुटितैर्हारमौक्तिकैः ।
 ताम्रपर्णीत्रियं तत्र दधते गृहदौर्घिकाः ॥ २ ॥
 तत्रेभ्याः सन्ति ते येषां कस्याप्येकतमस्य सः ।
 व्यवहर्त्तुं गतो मन्थे वणिक्पुत्रो धनाधिपः ॥ ३ ॥
 नक्तमिन्दुदृषद्विस्मिमन्दिरस्यन्दिवारिभिः ।
 प्रशान्तपांशवो रथ्याः क्रियन्ते तत्र सर्व्वतः ॥ ४ ॥
 वापीकूपसरोलक्षैः सुधासोदरवारिभिः ।
 नागलोकं नवसुधाकुण्डं परिवभूव सा ॥ ५ ॥
 नगरीं ताम्रलङ्कुर्व्वरन्द्रो वृषभध्वजः ।
 अपत्यानि निजानीव प्रजाधिरमपालयत् ॥ ६ ॥
 तत उत्पादयामास लोकानुग्रहकाम्यया ।
 एकैकशो विंशतिधा पञ्च शिल्पानि नाभिभूः ॥ ७ ॥
 राज्यस्थितिनिमित्तं चाऽयह्नीनास्तुरगान् गजान् ।
 सामाद्युपायसारां च नीतिरीतिमदर्शयत् ॥ ८ ॥
 हासमतिकलाकाण्डं भरतं चाध्यजीगपत् ।
 भरतोऽपि निजान् भ्रातृस्तनयानितरानपि ॥ ९ ॥
 नामेयो बाहुबलिनं भिद्यमानान्यनेकशः ।
 लक्षणानि च हस्त्यश्वस्त्रीपुंसानामजिघ्रपत् ॥ १० ॥
 अष्टादशलपीर्बाह्वरा अपसव्येन पाणिना ।
 दर्शयामास सव्येन सुन्दर्यां गणितं पुनः ॥ ११ ॥

वर्षष्ववस्थां रचयन् व्यायमार्गे प्रवर्त्तयन् ।
 तत्राशीतिं पूर्वलक्षाणि नाभिभूरत्यवाहयन् ॥ १२ ॥
 प्रभुः स्मरत्तावासे मधुमासे समेयुषि ।
 अगादन्येद्युह्याने परिवारागुरोधतः ॥ १३ ॥
 गुञ्जद्भिः फुल्लमाकन्दमकरन्दोद्भटालिभिः ।
 मधुलक्ष्मीर्बभूव स्वागतिकीव जगत्प्रभोः ॥ १४ ॥
 पूर्वैरङ्ग इवारब्धे पञ्चमोच्चारिभिः पिकैः ।
 अदर्शयत्तालास्यं मलयानिललासकः ॥ १५ ॥
 प्रतिशाखं विलम्बाभिः पुष्पोच्चयकुतूहलात् ।
 स्त्रीभिस्तत्राभवन् वृक्षाः सञ्जातस्त्रीफला इव ॥ १६ ॥
 पुष्पवासगृहासीनः पुष्पाभरणभूषितः ।
 पुष्पगेन्दुकहस्तीऽभास्मधुर्मूर्त्ति इव प्रभुः ॥ १७ ॥
 तत्र 'खेलायमानेषु निर्भरं भरतादिषु ।
 दध्नी स्वामी किमीदृक्षा क्रीडा दोगुन्दगेष्पि ॥ १८ ॥
 जप्तेऽद्यावधिना स्वामी स्वःसुखान्धुत्तरोत्तरम् ।
 अनुत्तरस्वर्गसुखं भुक्तापूर्वं स्वयं च तत् ॥ १९ ॥
 भूयोऽप्यचिन्तयदिदं विगलम्बोद्भवन्ननः ।
 धिमेव विषयाक्रान्तो वेत्ति नात्महितं जनः ॥ २० ॥
 अहो संसारकूपेऽस्मिन् जीवाः कुर्वन्ति कर्मभिः ।
 अरघदघटीन्यायेनैहिरयाहिरां क्रियाम् ॥ २१ ॥

इत्यासीन्ननसा यावद्विभुर्भवपरास्तुषः ।
 तावन्नोक्तान्तिका देवा एयुः सारस्वतादयः ॥ २२ ॥
 बहैरक्षलिभिर्मूर्ध्नि कृतान्यमुकुटा इव ।
 प्रणम्य ते व्यन्नपयन् स्वामिंस्तीर्थं प्रवर्त्तय ॥ २३ ॥
 गतेषु तेषु भगवानुद्यानान्नन्दनाभिधात् ।
 व्यावृत्त्य गत्वा नगरीमाकुहावावनौपतीन् ॥ २४ ॥
 राज्येऽभ्यविष्टद्वरतं ज्येष्ठपुत्रं ततो विभुः ।
 बाहुवत्यादिपुत्राणां विभज्य विषयान् ददौ ॥ २५ ॥
 सांख्यत्तरिकदानेन ततोऽतर्प्यतिथा भुवम् ।
 देहीति दीनवाक्यञ्च कश्चिदासीद्यथा नहि ॥ २६ ॥
 अथासनप्रक्रमेण सर्वेऽप्यभ्येत्य वासवाः ।
 अभिषेकं प्रभोश्चक्रुर्गिरैरिव पयोमुखः ॥ २७ ॥
 मात्स्याङ्गरागैर्देवेशन्यस्तैर्वासितविष्टपैः ।
 स्वयशोभिरिवाशोभि परितः परमेश्वरः ॥ २८ ॥
 विचित्रैरर्चितो वस्त्रैरन्नकृतैश्च भूषणैः ।
 विभुर्बभासे सभ्याभ्रधिष्णैरिव मरुत्पथः ॥ २९ ॥
 दिवि दुन्दुभिनादं च कारयामास वासवः ।
 जगतो दददानन्दमसन्मानमिवात्मनि ॥ ३० ॥
 सुरासुरनरोद्वाङ्मामारोहृष्टिविकां विभुः ।
 ऊर्ध्वलोकगतेर्मार्गे जगतो दर्शयन्निव ॥ ३१ ॥
 एवं सदेवैर्देवेशैश्चक्रे निष्क्रमणोत्सवः ।
 यं पश्यन्निर्निजदृशां नैर्निमेषं कृतार्थितम् ॥ ३२ ॥

गत्वा सिद्धार्थकोद्याने मुनीन् परमेश्वरः ।
 कुसुमाभरणादीनि कषायाजिव सर्वतः ॥ ३२ ॥
 चतुर्भिर्मुष्टिभिः केशानुद्धार जगद्गुरुः ।
 जिह्वतुः पञ्चमीं मुष्टिं वासवेनेति याचितः ॥ ३४ ॥
 देवांसयोः स्पर्शरुचोर्वाचातौतातिशोभते ।
 केशवर्ज्यसावास्तामिति तां स्वाम्यधारयत् ॥ ३५ ॥
 प्रतीच्छतश्च सौधर्माधिपतेः सिचयाञ्जले ।
 स्वामिकेशा दधुर्दत्तवर्णान्तरगुणश्रियम् ॥ ३६ ॥
 क्षीरोदधौ सुधर्मेशः केशान् क्षिप्त्वाभ्युपेत्य च ।
 रङ्गाचार्य इवारक्षत्सुमुलं मुष्टिसंज्ञया ॥ ३७ ॥
 सर्वं सावद्यं प्रत्याख्यामीति चारित्रसुचकैः ।
 मोक्षाध्वनौ रथमिवाध्यारुरोह जगत्पतिः ॥ ३८ ॥
 सर्वतः सर्वजन्तूनां मनोद्रव्याणि दर्शयत् ।
 जज्ञे ज्ञानं प्रभोसुख्यं मनःपर्ययसंज्ञकम् ॥ ३९ ॥
 राज्ञां सहस्राक्षत्वारोऽनुयास्तस्तं निजप्रभुम् ।
 व्रतमाददिरे भक्त्या कुलीनागां क्रमो ह्यसौ ॥ ४० ॥
 ततः सर्वेष्वपीन्द्रेषु गतेषु स्वं स्वमालयम् ।
 व्यहरत्सैर्वृत्तः स्वामी यूथनाथ इव द्विपैः ॥ ४१ ॥
 लोकैर्भिच्छालरूपाज्ञैर्भिच्छाद्यं भ्रमतः प्रभोः ।
 भट्टैकि कन्येभाष्ठादि धिगार्ज्जवमपि क्वचित् ॥ ४२ ॥
 न्याय्यामप्राप्नुवन् भिक्षां सहमानः परीषद्भान् ।
 अदीनमानसः स्वामी मीनव्रतमुपाश्रितः ॥ ४३ ॥

अमणानां सहस्रैस्सैशतुभिरपि नाभिभूः ।

शुभातेर्ममुचे को वा 'ससत्त्वो भगवानिव ॥ ४४ ॥

वने मूलफलाहारा जज्ञिरि ते तु तापसाः ।

भवाटवीपथशुषो धित्ताम्नोक्षपथशुतान् ॥ ४५ ॥

अथ कच्छमहाकच्छपुत्रावाग्नागतौ क्वचित् ।

हेयतुर्नमिविनमो स्वामिनं प्रतिमास्थितम् ॥ ४६ ॥

प्रणम्य तौ विज्ञपयाम्बभूवतुरिति प्रभुम् ।

आशयोर्नापरः स्वामी स्वामिन् राज्यप्रदो भव ॥ ४७ ॥

न किञ्चिदूचे भगवांस्तदा तौ सेवकावपि ।

निर्ममा हि न लिप्यन्ते कस्वाप्येहिकचिन्तया ॥ ४८ ॥

तौ कष्टासौ सिधेवाते स्वामिनं पारिपार्श्विकौ ।

अहर्निशं मेरुगिरिं सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ४९ ॥

अथ तौ धरणिन्द्रेण प्रभुं वन्दितुमेयुषा ।

कौ युवामिह को हेतुरित्युक्तावेवमूचतुः ॥ ५० ॥

भृत्यावावामसौ भर्ता क्वचिदप्यादिदेश च ।

राज्यं विभज्य सर्वेषां स्वपुत्राणामदत्त च ॥ ५१ ॥

अपि प्रदत्तसर्वस्वो दातासौ राज्यमावयोः ।

अस्ति नास्तीति का चिन्ता कार्या सेवैव सेवकैः ॥ ५२ ॥

याचेयां भरतं स्वामी निर्ममो निष्परिग्रहः ।

किमथ दद्यादिति तौ तेनोक्तावित्ववोचताम् ॥ ५३ ॥

विश्वस्वामिनमाप्यामुं कुर्वः स्वाम्यन्तरं नहि ।
 कल्पपादपमासाद्य कः करीरं निषेवते ॥ ५४ ॥
 आवां याचावहे नान्यं विहाय परमेश्वरम् ।
 पयोमुचं विमुच्यान्यं याचते चातकोऽपि किम् ॥ ५५ ॥
 स्वस्यसु भरतादिभ्यः किं तवास्मद्विचिन्तया ।
 स्वामिनोऽस्माद्यद्भवति तद्भवत्वपरेण किम् ॥ ५६ ॥
 तदुक्तिमुदितोऽवादीदथेदं पद्मगेश्वरः ।
 पातालपतिरेषोऽस्मि स्वामिनोऽस्यैव किङ्करः ॥ ५७ ॥
 सेव्यः स्वाम्ययमेवेति प्रतिज्ञा साधु साधु वः ।
 स्वामिसेवाफलं विद्याधरैश्वर्यं ददामि तत् ॥ ५८ ॥
 स्वामिसेवासमेवैतद्बुद्ध्यां हन्त नान्यथा ।
 सम्बोध्येति ददौ विद्याः प्रहसतीप्रमुखास्तयोः ॥ ५९ ॥
 ईयतुस्तदनुज्ञातौ पञ्चाशद्योजनीष्टुम् ।
 तौ वैताव्याद्रिमुत्सेधं पञ्चविंशतियोजनम् ॥ ६० ॥
 दशयोजनविस्तारदक्षिणश्रेणिमध्यगाः ।
 तत्र विद्याबलाच्चक्रे नमिः पञ्चाशतं पुरीः ॥ ६१ ॥
 दशयोजनविस्तारोत्तरश्रेण्यां न्यवीविशत् ।
 विद्याधरपतिः षष्टिं पुराणि विनमिः पुनः ॥ ६२ ॥
 चक्राते चक्रवर्त्तित्वं 'चिराद् विद्याधरेषु तौ ।
 तादृशः स्वामिसेवायाः किं नाम स्यादुरासदम् ॥ ६३ ॥

वर्धं मीनी निराहारी विहरन् भगवानपि ।
 पुरं गजपुरं नाम प्रययौ पारणेच्छया ॥ ६४ ॥
 तदा च सोमयशसः श्रेयांसः स्वप्नमैक्षत ।
 मेरुं श्यामं सुधाकुम्भैः क्षालयित्वोज्ज्वलं व्यधात् ॥ ६५ ॥
 सुबुद्धिश्चेष्टिनाप्यैक्षि गोसहस्रं रवेक्षुरतम् ।
 श्रेयासेनाहितं तत्र ततोऽसौ भासुरोऽभवत् ॥ ६६ ॥
 अदर्शि सोमयशसा राजैको बहुभिः परैः ।
 रुद्धः समन्ताच्छ्रेयांससाहाय्याज्यमौयिवान् ॥ ६७ ॥
 त्रयस्ते सदसि स्वप्नानान्योऽन्यस्य न्यवीविदन् ।
 ते निर्णयमजानन्तः स्वं स्वं स्थानं पुनर्ययुः ॥ ६८ ॥
 प्रादुर्भावयितुमिव तदा तत्स्वप्ननिर्णयम् ।
 श्रेयांसस्य ययौ वेश्म भिक्षार्थी भगवानपि ॥ ६९ ॥
 भगवन्तं समायान्तं शशाङ्कमिव सागरः ।
 आलोक्य श्रेयसां पात्रं श्रेयांसः शिञ्चिये मुदम् ॥ ७० ॥
 ऊहापोहं वितन्वानः श्रेयांसः स्वामिदर्शनात् ।
 अवाप जातिस्मरणं पूर्वनष्टनिधानवत् ॥ ७१ ॥
 चक्रभृद्वज्रनाभोऽसौ प्राग्भवेऽस्यास्मि सारथिः ।
 अनुप्रव्रजितश्चामुं तदेत्यादि विवेद सः ॥ ७२ ॥
 ततो विज्ञातनिर्दोषभिक्षादानविधिः सुधीः ।
 स्वामिने प्रासुक्कायातेक्षुरसं मुदितो ददौ ॥ ७३ ॥
 भूयानपि रसः पाणिपात्रे भगवतो ममी ।
 श्रेयांसस्य तु हृदये ममुर्नहि मुदस्तदा ॥ ७४ ॥

स्थानोऽनुस्मृतोऽन्वासीद् व्योम्नि लज्जशिखी रसः ।
 अश्वलौ स्वामिनोऽचिन्त्यप्रभावाः प्रभवः खलु ॥ ७५ ॥
 ततो भगवता तेन रसेनाकारि पारणम् ।
 सुरासुरनृणां नेत्रैः पुनस्तद्दर्शनामृतैः ॥ ७६ ॥
 कुर्वन्निर्दुन्दुभिध्वानं देवैर्दिवि घनैरिव ।
 दृष्टयो रत्नपुष्पाणां चक्रिरे वारिवृष्टिवत् ॥ ७७ ॥
 अथ तत्तशिलां स्वामी ययौ बाहुबलेः पुरीम् ।
 बाह्योद्याने प्रपेदे च प्रतिमामेकरात्रिकीम् ॥ ७८ ॥
 प्रभाते पावयिष्यामि स्वं लोकं स्वामिदर्शनात् ।
 प्रतीच्छतो बाहुबलेः साभून्मासोपमा निशा ॥ ७९ ॥
 स प्रातः प्रययौ यावत्तावत्स्वाम्यन्यतोऽगमत् ।
 तच्चास्वामिकमुद्यानं व्योमेवाचन्द्रमैक्षत ॥ ८० ॥
 मनोरथो विलीनो मे हृदि बीजमिवोषरे ।
 हा धिक् प्रमद्वरोऽस्मीति बह्वात्मानं निनिन्द सः ॥ ८१ ॥
 यत्रास्यातां प्रभोः पादौ रत्नैस्तत्तार्घमिर्व्यधात् ।
 धर्मचक्रं सहस्रारं सहस्रांशुमिवापरम् ॥ ८२ ॥
 विवधाभिग्रहः स्वामी स्नेच्छदेशेष्वधर्मसु ।
 विजहार यथार्येषु समभावा हि योगिनः ॥ ८३ ॥
 तदा प्रभृत्वनार्याणामपि पापैककर्म्मणाम् ।
 धर्मास्तिक्यधिया जज्ञे दृढानुष्ठानचेष्टितम् ॥ ८४ ॥
 एवं विहरमाणसु सहस्रे शरदां गते ।
 पुरं पुरिमतान्नास्थमाजगाम जगद्गुरुः ॥ ८५ ॥

तत्पूर्वोत्तरदिग्भागे कानने शकटानने ।
 वटस्थाधोऽष्टमभक्तेनास्त्रात्यतिमया प्रभुः ॥ ८६ ॥
 भारुह्य क्षपकश्रेणिमपूर्वकरणक्रमात् ।
 शुक्लध्यानान्तरं शुद्धमध्यासीच्च जगत्पतिः ॥ ८७ ॥
 ततश्च घातिकर्माणि व्यलीयन्त घना इव ।
 स्वामिनः केवलज्ञानरविराविर्वभूव च ॥ ८८ ॥
 विमानान्यतिसम्पदाद् घट्टयन्तः परस्परम् ।
 एयुरिन्द्राश्चतुःषष्टिः समं देवगणैस्तदा ॥ ८९ ॥
 त्रैलोक्यभर्तुः समवसरणस्यानभूतलम् ।
 अमृजन्वायुकुमाराः स्वयं मार्जितमानिनः ॥ ९० ॥
 गन्धाम्बुवृष्टिभिर्मण्डकुमाराः सिषिचुः क्षितिम् ।
 सुगन्धिबाष्पैः सोत्क्षिप्तधूपार्घवैश्चतः प्रभोः ॥ ९१ ॥
 पुष्पोपहारमृतवो जानुद्वन्द्वं व्यधुर्भुवि ।
 अग्निषत्पूज्यसंसर्गः पूजायै खलु जायते ॥ ९२ ॥
 स्निग्धधूमशिखास्तोमवासितव्योममण्डलाः ।
 चक्रुर्धूपघटीस्तत्र तत्र वह्निकुमारकाः ॥ ९३ ॥
 इन्द्रचापशतालीढमिव नानामणित्विषा ।
 ततः समवसरणं चक्रे शक्रादिभिः सुरैः ॥ ९४ ॥
 रजतस्वर्णमाणिक्यवप्रास्तत्र त्रयो बभुः ।
 भुवनाधिपतिज्योतिर्वैमानिकसुरैः कृताः ॥ ९५ ॥
 असी स्वर्गमसौ मोक्षं गच्छत्यध्वेति देहिनाम् ।
 शंसन्त्य इव बलान्धः पताकास्तेषु रेजिरे ॥ ९६ ॥

विद्याभर्य्यो रत्नमय्यो वप्रोपरि चकाशिरै ।
 कृतप्रवेशनिष्काशा विमानाशङ्कया सुरैः ॥ ८७ ॥
 माणिक्यकपिशोर्षाणि मुग्धामरवधूजनैः ।
 आलोक्वन्त चिरं हर्षाद्भ्रताडङ्गशङ्कया ॥ ८८ ॥
 प्रतिवप्रं च चत्वारि गोपुराणि बभासिरै ।
 चतुर्विधस्य धर्मस्य क्रीडावातायना इव ॥ ८९ ॥
 चक्रो समवसरणान्तरेऽशोकतरुः सुरैः ।
 क्रोगत्रयोदयो रत्नत्रयोदयमिवोद्दिग्मन् ॥ ९० ॥
 तस्याधःपूर्वदिग्भागे रत्नसिंहासनं सुराः ।
 सपादपीठं विदधुः सारं स्वर्गत्रियामिव ॥ १ ॥
 प्रविश्य पूर्वद्वारेण नत्वा तीर्थं तमग्निच्छदे ।
 स्वामी सिंहासनं भजे पूर्वाचलमिवार्यमा ॥ २ ॥
 रत्नसिंहासनस्थानि दिक्ष्वन्यास्त्रपि तत्क्षणम् ।
 भगवत्प्रतिबिम्बानि श्रीणि देवा विचक्रिरै ॥ ३ ॥
 वराकौकतराकेन्दुमण्डलं परमेशितुः ।
 त्रैलोक्यस्वामिताचिह्नमिवच्छत्रत्रयं बभौ ॥ ४ ॥
 भगवानेक एवायं स्वामीत्यूर्ध्वीकृतो भुजः ।
 इन्द्रेण च प्रभोरग्रे रेजे रत्नमयो ध्वजः ॥ ५ ॥
 चकाशे केवलघ्नानिचक्रवर्त्तित्वसूचकम् ।
 अत्यद्भुतप्रभाचक्रं धर्मचक्रं प्रभोः पुरः ॥ ६ ॥
 रजतुर्जाह्नवीवीक्षिसोदरे चारुचामरे ।
 हंसाविवानुधावन्तौ स्वामिनो मुखपङ्कजम् ॥ ७ ॥

आविर्बभूवागुवपुस्तदा भामण्डलं विभोः ।

खद्योतपोतवद्यच्च पुरो मार्त्तण्डमण्डलम् ॥ ८ ॥

प्रतिध्वानैश्वतस्त्रोऽपि दिशो मुखयन् भृशम् ।

अश्वोद इव गन्धौरो दिवि दध्वान दुन्दुभिः ॥ ९ ॥

अधोवृन्ताः सुमनसो विष्वक्वह्विरे सुरैः ।

शान्तीभूते जने त्यक्तान्यस्त्राणीव मनोमुवा ॥ १० ॥

पञ्चत्रिंशदतिशयान्वितया भगवान् गिरा ।

तैलोक्थानुग्रहायाय प्रारभे धर्मदेशनाम् ॥ ११ ॥

भगवत्केवलज्ञानोत्सवं चारा अचीकयन् ।

भरतस्य तदा चक्ररत्नमप्युदपद्यत ॥ १२ ॥

उत्पन्नकेवलस्तात इतश्चक्रमितोऽभ्यगात् ।

आदौ करोमि कस्यार्चामिति दध्यौ क्षणं नृपः ॥ १३ ॥

क विष्णोभयदस्तातः क चक्रं प्राणिघातकम् ।

विमृश्येति स्त्रामिपूजाहेतोः स्वानादिदेश सः ॥ १४ ॥

सूनोः परीषद्दोदस्तदुःखाश्रूत्पण्डित्युजम् ।

मरुदेवामयोपेत्य नत्वा चासौ व्यजिघ्रपत् ॥ १५ ॥

आदिशः सर्व्वदापीदं यन्मे सूनुस्तपाल्यये ।

पञ्चखण्ड इव मृदुः सहते वारिविद्रवम् ॥ १६ ॥

हिमर्त्तौ हिमसम्पातपरिक्लेशवशां दशाम् ।

अरख्ये मालतीस्तम्ब इव याति निरन्तरम् ॥ १७ ॥

उष्णर्त्तावुष्णकिरणकिरणैरतिदारुणैः ।

सन्तापं चानुभवति स्तम्बेरम इवाधिकम् ॥ १८ ॥

तदेवं सर्व्यकालेषु वनवासी निराश्रयः ।
 पृथग्जन इवेकाकी वक्तो मे दुःखभाजनम् ॥ १९ ॥
 चैलोक्यस्वामिताभाजः स्वसूनोस्तस्य सम्प्रति ।
 पश्य सम्पदमित्युक्तारोहयामास तां गजे ॥ २० ॥
 सुवर्णवज्रमाणिक्यभूषणैस्तुरगैर्गजैः ।
 पत्तिभिः स्यन्दनैर्मूर्त्तश्रीमयैः सोऽचलत्ततः ॥ २१ ॥
 सैन्यैर्भूषणभाःपुञ्जकृतजङ्गमतोरणैः ।
 गच्छन् दूरादपि तृपोऽपश्यद्रत्नध्वजं पुरः ॥ २२ ॥
 मरुदेवामथावादीह्वरतः पुरतो ह्यदः ।
 प्रभोः समवसरणं देवि देवैर्विनिर्मितम् ॥ २३ ॥
 अयं जयजयारावतमुलस्त्रिदिवौकसाम् ।
 श्रूयते तातपादान्ते सेवोक्तवमुपेयुषाम् ॥ २४ ॥
 मालवकौशिकीमुख्यग्रामरागपविव्रिता ।
 कर्णामृतमियं वाणी स्वामिनो देशनाकृतिः ॥ २५ ॥
 मयूरसारसक्रीडहंसाद्यैः स्वस्वराधिका ।
 आकर्ष्यते दत्तकर्णैः स्वामिनो गीः सविस्मयम् ॥ २६ ॥
 तातस्य तोयदस्यैव ध्वनावायोजनादिह ।
 श्रुते मनोबलात्तेव बलवद्देवि धावति ॥ २७ ॥
 चैलोक्यभर्तुर्गन्धीरां वाणीं संसारतारिणीम् ।
 निर्वातदीपनिस्त्रन्दा मरुदेवा मुदाऽनृणोत् ॥ २८ ॥
 नृपवन्द्यास्तां गिरं देव्या मरुदेव्या व्यलीयत ।
 आनन्दाश्रुपयःपूरैः पङ्कवत्पटलं दृश्योः ॥ २९ ॥

साऽपश्यत्तीर्थक्षेत्रक्षेत्री तस्याऽतिशयशालिनीम् ।
 तस्यास्तद्दर्शनानन्दस्यैर्यात्कर्म व्यशीर्यत ॥ ३० ॥
 भगवद्दर्शनानन्दयोगस्यैर्यमुपेयुषी ।
 केवलज्ञानमब्जानमाससाद तदेव सा ॥ ३१ ॥
 करिस्तन्वाधिरूढैव प्राप्तायुःकर्मसङ्ख्या ।
 अन्तकृत्केवलित्वेन निर्वाणं मरुदेव्यगात् ॥ ३२ ॥
 एतस्यामवसर्पिण्यां सिद्धोऽसौ प्रथमस्ततः ।
 क्षीराब्धौ तद्वपुः क्षिप्त्वा चक्रे मोक्षोक्तवः सुरैः ॥ ३३ ॥
 ततो विज्ञाततन्मोक्षो हर्षशुग्भ्यां समं नृपः ।
 अभ्युच्छायाकृतापाभ्यां शरत्काल इवानशे ॥ ३४ ॥
 सम्यज्ज राण्यचिह्नानि पदातिः सपरिच्छदः ।
 ततः समवसरणं प्रविवेश विशाम्यतिः ॥ ३५ ॥
 चतुर्भिर्देवनिकायैः स्वामी परिहृतस्तदा ।
 दृष्ट्वा भरतेशेन दृक्चकोरनिशाकरः ॥ ३६ ॥
 त्रिंश प्रदक्षिणीकृत्य भगवन्तं प्रणम्य च ।
 मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिः स्तोतुमिति चक्री प्रचक्रमे ॥ ३७ ॥
 जयाखिलजगन्नाथ जय विश्वाभयप्रद ।
 जय प्रथमतीर्थेभ्य जय संसारतारण ॥ ३८ ॥
 अथावसर्पिणीलोकपद्माकरदिवाकर ।
 त्वयि दृष्टे प्रभातं मे प्रगष्टमसोऽभवत् ॥ ३९ ॥
 भव्यजीवमन्त्रोवाचिनिर्मलीकारकर्मणि ।
 वाणी जयति ते नाथ कतकाक्षोदसोदरा ॥ ४० ॥

तेषां दूरे न लोकार्थं कारुण्यक्षीरसागरा
 समारोहन्ति ये नाथ त्वच्छाशनमहारथम् ॥ ४१ ॥
 लोकाग्रतोऽपि संसारमयिमं देव ममहे ।
 निष्कारणजगद्वन्मुर्यं साक्षात्त्वमीक्ष्यसे ॥ ४२ ॥
 त्वद्दर्शनमहानन्दस्वन्दनिष्ठन्दलोचनैः ।
 स्वामिन् मीक्षसुखास्वादः संसारेऽप्यनुभूयते ॥ ४३ ॥
 रागद्वेषकषायाद्यैरुद्धं जगदरातिभिः ।
 हृदमुद्देष्ट्यते नाथ त्वयैवाभयसत्रिणा ॥ ४४ ॥
 स्वयं प्रापयसे तत्त्वं मार्गं दर्शयसि स्वयम् ।
 स्वयं च त्रायसे विश्वं त्वत्तो नाथामि नाथ किम् ॥ ४५ ॥
 इति सुत्वा जगन्नाथं महीनाथशिरोमणिः ।
 देशनावाक्सुधां पूर्य कर्णाञ्जलिपुटं पयो ॥ ४६ ॥
 तदा ऋषभसेनादीन् भगवान्वृषभध्वजः ।
 दीक्षयामास चतुरशीतिं गणधरान् स्वयम् ॥ ४७ ॥
 अदीक्षयत्ततो ब्राह्मीं भरतस्य च नन्दनान् ।
 शतानि पञ्च नमृक्षं शतानि सप्त नाभिभूः ॥ ४८ ॥
 साधवः पुण्डरीकाद्याः साध्व्यो ब्राह्मणादयोऽभवन् ।
 श्रेयांसाद्याः श्रावकाश्च श्राविकाः सुन्दरीमुखः ॥ ४९ ॥
 एवं चतुर्विधः सङ्घः स्थापितः स्वामिना तदा ।
 ततः प्रसूति सङ्घस्य तथैवेयं व्यवस्थितिः ॥ ५० ॥
 स्वाम्यथो भव्यबोधायान्नतोऽनात्मपरिच्छदः ।
 तं नत्वा भरतप्रधीशोऽभ्युद्योभ्यां नगरीं ययौ ॥ ५१ ॥

तत्र नाभ्यङ्गभूवणरत्नाकरनिशाकरः ।
 यथाविधि जुगोपोर्वी न्यायो विग्रहवानिव ॥ ५२ ॥
 चतुःषष्टिः सहस्राणि बभूवुस्तस्य वल्लभाः ।
 अनुचर्यः श्रियो यासां जन्निरे रूपसम्पदा ॥ ५३ ॥
 तस्मिन्नर्चासनासीने वासवस्य दिवौकसः ।
 हयोर्भेदमजानन्तः पेतुः प्रणतिसंशये ॥ ५४ ॥
 प्रारब्धदिग्जयः पूर्वं पूर्वस्यां भानुमानिव ।
 सोऽगाज्जितान्यतेजोभिस्तेजोभिर्द्यौतयन् जगत् ॥ ५५ ॥
 उत्तिमार्धमिवोद्दीचिहस्तविन्द्वस्तविद्रुमैः ।
 गङ्गासन्धेदसुभगं स प्रापत् पूर्वसागरम् ॥ ५६ ॥
 मागधतीर्थकुमारं देवं मनसि कृत्य च ।
 प्रपेदेऽष्टमभक्तं सोऽर्घ्यसिद्धेर्हारमादिमम् ॥ ५७ ॥
 यादांसि चासयन्नाशु रथेनारुह्य रंहमा ।
 जलधिं मन्दरेणैव जगाहे स महाभुजः ॥ ५८ ॥
 रथनाभ्युदये तोये स्थित्वा द्वादशयोजनीम् ।
 बाणं दूतमिव प्रैषीन्नामाङ्कं मागधाय सः ॥ ५९ ॥
 अथ मागधतीर्थस्य पतिर्निपतिते शरे ।
 चुकोप विकटाटोपभृकुटीभङ्गभीषणम् ॥ ६० ॥
 शरे मन्दाक्षराणीव तस्य नामाक्षराण्यसौ ।
 दृष्ट्वा नागकुमारोऽभून्नितान्तं शान्तमानसः ॥ ६१ ॥
 प्रथमस्रक्वत्थेण उत्पन्न इति चिन्तयन् ।
 उपतस्थे स भरतं विजयो मूर्त्तिमानिव ॥ ६२ ॥

नरचूडामणेरये निजं चूडामणिं फणौ ।
 चिरार्जितं तेज इवोपानयत्तच्छरं च सः ॥ ६३ ॥
 तवाहं पूर्वदिक्पालः किङ्करः करवाणि किम् ।
 इति विप्रपयन् राज्ञा सोऽनुजग्ने महौजसा ॥ ६४ ॥
 जयस्तन्ममिवारोप्य तत्र तं मागधाधिपम् ।
 पूर्वगौरनिधेस्तीराक्षरदेवो न्यवर्त्तत ॥ ६५ ॥
 उर्व्वामनुर्व्वी कुर्वाणखलयद्वचलानपि ।
 चतुरङ्गबलेनात्र प्रपेदे दक्षिणोदधिम् ॥ ६६ ॥
 एलालवङ्गलवलीकक्रीलबहले तटे ।
 सैन्यान्यावासयामास सदोर्व्वीर्यपुरन्दरः ॥ ६७ ॥
 तेजसा स दुरालोको द्वितीयश्च भास्करः ।
 महाबाहं महाबाहुराकरोह महारथम् ॥ ६८ ॥
 तरङ्गैरिव रङ्गद्विस्तृतसुङ्गैस्तुरङ्गमैः ।
 रथनाभ्युदयं तोयं ललङ्गे स महोदधिम् ॥ ६९ ॥
 वरदामाभिमुखं च सज्जीकृतशरासनः ।
 धनुर्वेदोद्धारमिव ज्याभिर्घोषं ततान सः ॥ ७० ॥
 सौवर्षकर्णताडङ्गपद्मनालसुलासृशम् ।
 काञ्चनं सन्दधे बाणमाकर्णाकृष्टकामुक्ते ॥ ७१ ॥
 वरदामाख्यतीर्थेशमभि श्रीभरतस्ततः ।
 सुमीच नमुचिहेषिस्थामा नामाङ्कितं शरम् ॥ ७२ ॥
 वरदामपतिर्बाणं प्रेक्ष्य च प्रतिष्ठञ्च च ।
 भरतं प्रत्युपायञ्च उपायनमुपानयत् ॥ ७३ ॥

जवे च भरताघीशं धन्योऽस्मि यदिहानमः ।
 नाथेन भवता नाथ सनाथोऽहमतः परम् ॥ ७४ ॥
 ततस्तमात्मसात्कृत्वा कृत्यविह्वरतेश्वरः ।
 प्रति प्रतीचीमचलच्चलयन्नचलां बलैः ॥ ७५ ॥
 अपरार्णवमासाद्य प्रभासाभिमुखं शरम् ।
 जाज्वल्यमानं भरतस्तडिहृण्मिवाक्षिपत् ॥ ७६ ॥
 दण्डं प्रयच्छ कुर्वाणां जिजीविषसि चेत्सुखम् ।
 इत्यक्षराणि तद्वाणे प्रभासपतिरैक्षत ॥ ७७ ॥
 प्राज्यानि प्रगुणीकृत्य प्राभृतान्यद्भुतानि सः ।
 चचाल शरमादाय प्रसादयितुमार्षभिम् ॥ ७८ ॥
 हारान्नीहारहरिणानाजहारातिहारिभः ।
 चिरकालार्जितानात्मयशोराशीनिवाखिलान् ॥ ७९ ॥
 येषामग्रे दृषत्कल्पो रमारमणश्चक्षुषिणः ।
 तांस्तान्विश्राणयामास मणौन्नरशिरोमणैः ॥ ८० ॥
 कटकानि कटीसूत्रं चूडामणिसुरोमणिम् ।
 निष्कादि चार्पयद्वाञ्छे मूर्त्तं तेज इव स्वकम् ॥ ८१ ॥
 इति प्रसादितस्तेनाच्छन्नना भक्तिसन्ना ।
 भरतोऽगावदीं सिन्धुमुत्तरद्वारदेहलीम् ॥ ८२ ॥
 निकषा सिन्धुभवनं निदधे शिबिरं नृपः ।
 सिन्धुदेवीं समुद्दिश्य विदधे चाष्टमं तपः ॥ ८३ ॥
 सिन्धुशासनकम्पेन ज्ञात्वा चक्रिणमागतम् ।
 उपेत्योपायनैर्दिव्यैरानर्चं पृथिवीपतिम् ॥ ८४ ॥

तामुरोक्तसेवां च विस्मज्ज कृतपारणः ।
 षष्टाङ्गिकोत्सवं तस्या विदधे वसुधाधयः ॥ ८५ ॥
 सोऽथ चक्रानुगो गच्छन् ककुभोत्तरपूर्वया ।
 भरतार्द्धद्वयाघाटं वैताव्यात्रिमवाप च ॥ ८६ ॥
 नितम्बे दक्षिणे तस्य विन्यस्तशिविरस्ततः ।
 अधिवैताव्यकुमारं वृषतिर्विदधेऽष्टमम् ॥ ८७ ॥
 विज्ञायावधिना सोऽपि दिव्यैस्तैस्तैरुपायनैः ।
 उपतस्थे महीपालं सेवां च प्रत्यपद्यत ॥ ८८ ॥
 तं विस्मज्ज वृषन्नक्रोऽष्टमभक्तान्तपारणम् ।
 षष्टाङ्गिकोत्सवं तस्य विदधे च यथाविधि ॥ ८९ ॥
 गुह्यं तमिस्रामभितस्तमिस्रारिरिव त्विषा ।
 जगाम तददूरे च स्तम्भावारं न्यधानृपः ॥ ९० ॥
 कृतमालामरं तत्र स उद्दिश्याष्टमं व्यधात् ।
 सोऽपि ज्ञात्वासनकम्पादानर्चोपित्व भूपतिम् ॥ ९१ ॥
 विस्मज्ज तमपि स्त्रापः कृत्वा चाष्टमपारणम् ।
 विदधेऽष्टाङ्गिकां तस्य महोत्सवपुरःसरम् ॥ ९२ ॥
 सुषेणो भरतादेशात्सिन्धुमुत्तीर्य चर्मणा ।
 तरसा साधयामास दक्षिणं सिन्धुनिष्कुटम् ॥ ९३ ॥
 करं ततस्त्यक्तेच्छानामादाय स्वेच्छयाथ सः ।
 उत्तीर्य चर्मणा सिन्धुमाययौ भरतेश्वरम् ॥ ९४ ॥

वैताञ्छे तमिस्रां वज्रकपाटपिहितां गुह्याम् ।
 उद्घाटयितुमादिक्षत् 'सुषेणसृषभाकजः ॥ ८५ ॥
 सुषेणोऽपि प्रभोराज्ञां शेषावभूर्द्धि धारयन् ।
 प्रदेशेऽगान्तमिस्त्राया गुहाया अदवीयसि ॥ ८६ ॥
 तदधिष्ठातृदेवं च कृतमालमनुस्मरन् ।
 तस्यौ पीषधशालायामष्टमेन विशुद्धधीः ॥ ८७ ॥
 स्नात्वा चाष्टमभक्तान्ते बाह्याभ्यन्तरशीचभृत् ।
 पर्यधाच्छुचिवस्त्राणि विविधाभरणानि च ॥ ८८ ॥
 होमकुण्डोपमे धूपदहने ज्वलदम्बिके ।
 धूपसुष्टीः क्षिपन् स्वार्थसाधनीराहुतीरिव ॥ ८९ ॥
 ततः स्थानादसौ तस्या गुहाया द्वारमभ्यगात् ।
 कीशद्वारं तदायुक्त इवोद्घाटयितुं त्वरौ ॥ ९० ॥
 दृष्टमात्रं तत्कपाटयुगलं प्रणनाम च ।
 नेतारमिव तदन्तःप्रवेशः स्यात्कुतोऽन्यथा ॥ १ ॥
 गुहाद्वारे ततोऽष्टाष्टमङ्गलालेखपूर्वकम् ।
 सोऽष्टाङ्गिकामहिमानं चक्रे स्वमहिमोचितम् ॥ २ ॥
 दण्डरत्नं वज्रसारं सर्वशत्रुविनाशनम् ।
 अथ सेनापतिर्वज्रं वज्रपाणिरिषाददे ॥ ३ ॥
 पदानि कतिचिन्नोपसृत्य वक्र इव ग्रहः ।
 दण्डरत्नेन भटिति कपाटौ त्रिरताडयत् ॥ ४ ॥

पञ्चाविवाद्निर्वृत्तेण दण्डरत्नेन ताडितौ ।
 तडत्तडिति कुर्वाणौ विस्मिष्टौ तौ बभूवतुः ॥ ५ ॥
 तद्गुहाद्वारवत्सदः सविकाशमुखो भृशम् ।
 सुषेणो भरतायेदं गत्वा नत्वा व्यजिज्ञपत् ॥ ६ ॥
 अद्याभूत्त्वयभावेण गुहाद्वारमपार्गलम् ।
 यतेर्निश्चेयसद्वारं तपसेवातिभूयसा ॥ ७ ॥
 मघवैरावणमिवाधिरूढो गन्धवारणम् ।
 तत्कालं भरताधीशो गुहाद्वारमुपाययौ ॥ ८ ॥
 अन्धकारापहाराय मणिरत्नं न्यधानृपः ।
 दक्षिणे कुम्भिनः कुम्भे पूर्वाद्राविव भास्करम् ॥ ९ ॥
 ततोऽनुगचमूचक्रयक्रमार्गानुगो गुहाम् ।
 प्रविवेश विशामीशो मेघमध्यमिवार्यमा ॥ १० ॥
 गोमूत्रिकाक्रमेणानुयोजनान्तं तमच्छिदे ।
 पार्श्वयोः काकिणीरत्नेनालिखन्मण्डलानि सः ॥ ११ ॥
 दीप्रेरेकोनपञ्चाशन्मण्डलैः काकिणीकृतैः ।
 मार्त्तण्डमण्डलोद्योतैस्तद्वाहिन्योऽवहन्मुखम् ॥ १२ ॥
 भूपोऽथापश्यदुन्मन्निमग्ने निम्नगे ययोः ।
 एकत्रोन्मज्जति प्रावान्यस्यां मज्जत्यलाब्धपि ॥ १३ ॥
 अतिदुस्तरताभाजोरपि सारणिस्त्रीलया ।
 तयोर्नद्योरनवद्यां पद्यां व्यधित वर्हकिः ॥ १४ ॥
 पद्यया ते समुत्तीर्य तद्गुहाकुहारासृपः ।
 निरगच्छन्महामेघमण्डलादिव भास्करः ॥ १५ ॥

भरतो भरतचेतोत्तरखण्डं प्रविष्टवान् ।
 अयुधत ततो स्नेच्छेर्दानवैरिव वासवः ॥ १६ ॥
 जिता राज्ञा 'महेशेन स्नेच्छाः प्रतिजयेच्छवः ।
 उपासाञ्चक्रिरे मेघमुखान् स्वकुलदेवताः ॥ १७ ॥
 मुसलाकारधाराभिरारादासारदारुणम् ।
 ते प्रावर्त्तन्त संवर्त्त इव विष्वक् प्रवर्षितुम् ॥ १८ ॥
 चर्मरत्नमधस्तेने राज्ञा द्वादशयोजनीम् ।
 तद्दूर्ध्वं कृत्वरत्नं मध्ये च निदधे चमूः ॥ १९ ॥
 मणिरत्नमुरुध्वान्तध्वंसाय वसुधाधिपः ।
 पूर्वाचल इवादित्यं कृत्तदण्डे न्ययोजयत् ॥ २० ॥
 तरदण्ड इवाराजत्तद्भयसम्पुटम् ।
 ततस्तदादिलोकेऽभूद्भङ्गाण्डमिति कल्पना ॥ २१ ॥
 पूर्वाङ्गे वापितान् शालीनपराङ्गे च पङ्क्तिमान् ।
 प्रत्यावासं गृहपतिर्भोजनार्थमपूरयत् ॥ २२ ॥
 वर्षं वर्षं च निर्विष्यैरूचे मेघकुमारकैः ।
 किराताश्चक्रवर्त्येण न साध्योऽस्मादृशामपि ॥ २३ ॥
 भग्नेच्छास्तन्निरा स्नेच्छाः शरणं भरतं ययुः ।
 अग्निना किल दग्धानामग्निरेव महौषधम् ॥ २४ ॥
 ततश्चाजय्यमजयत्सिन्धोत्तरनिष्कटम् ।
 स्वाम्पादेशेन सेनानीः संसारमिव योगवित् ॥ २५ ॥

कैश्चित्प्रयाणकैर्गच्छन् गजेन्द्र इव लीलया ।
 नितम्बं दक्षिणं क्षुद्रहिमाद्रेः प्राप भूपतिः ॥ २६ ॥
 उद्दिश्य क्षुद्रहिमवत्कुमारं तत्र चार्षभिः ।
 चक्रेऽष्टमं कार्यसिद्धेस्तपोमङ्गलमादिमम् ॥ २७ ॥
 गत्वाष्टमान्ते हिमवत्पर्वतं त्रिरताडयत् ।
 साटोपो रथशीर्षेण शीर्षेण्यः पृथिवीभुजाम् ॥ २८ ॥
 भरतेशस्ततः क्षुद्रहिमवद्भिरिमुर्धनि ।
 हाससतिं योजनानि नामाङ्गं बाणमक्षिपत् ॥ २९ ॥
 बाणमालोक्य हिमवत्कुमारो 'ऽप्येत्य सत्वरम् ।
 भरताज्ञां स्वशिरसा शिरस्त्राणमिवाग्रहीत् ॥ ३० ॥
 गत्वा ऋषभकूटाद्रिसृषभस्वामिभूस्ततः ।
 जघान रथशीर्षेण त्रिर्दन्तेनैव दन्तिराट् ॥ ३१ ॥
 ष्वसर्पिण्यां तृतीयारप्रान्ते भरतोऽस्म्यग्रहम् ।
 चक्रीति वर्णान् काकिण्या तत्पूर्वकटकेऽलिखत् ॥ ३२ ॥
 ततो व्यावृत्त्य सदृत्तः स्तम्भावारं निजं ययौ ।
 चकाराष्टमभक्तान्तपारणं च महीपतिः ॥ ३३ ॥
 ततश्च क्षुद्रहिमवत्कुमारस्य नरेश्वरः ।
 हिमकोत्सवं चक्रेऽनुरूपं चक्रिसम्पदः ॥ ३४ ॥
 ततो निवहते चक्रवर्त्ती चक्रपथानुगः ।
 सिन्धुगङ्गान्तरं कुर्वन् सङ्कटं विपुलैर्बलैः ॥ ३५ ॥

नितम्बमुत्तरमथ वैताब्धाद्रेरवाप सः ।

तत्र स्वस्थपरीवारं स्कन्धावारं न्यधत्त च ॥ ३६ ॥

ततो नमिविनम्यास्थौ विद्याधरपती प्रति ।

आदिदेश विश्रामोशो मार्गणं दण्डमार्गणम् ॥ ३७ ॥

वैताब्ध्यशृङ्गादुत्तीर्य कुपितो दण्डयाचनात् ।

आजग्मतुर्युयुत्सू तौ विद्याधरबलावृत्तौ ॥ ३८ ॥

कुर्वन्मणिविमानैर्द्यां बहुसूर्यमयीमिव ।

प्रज्वलद्भिः प्रहरणैस्तडिभालामयीमिव ॥ ३९ ॥

उद्दामदुन्दुभिध्वानैर्मघघोषमयीमिव ।

विद्याधरबलं व्योमन्यपश्यद्भरतस्ततः ॥ ४० ॥

दण्डार्थिन् दण्डमस्मत्तस्त्वं गृह्णासीति भाषिणौ ।

आहवायान्नयेतां तौ विद्यादृष्टौ महीपतिम् ॥ ४१ ॥

अथ ताभ्यां ससैन्याभ्यां प्रत्येकं युगपच्च सः ।

युयुधे विविधैर्युद्धैर्युद्धान्या यज्जयन्त्रियः ॥ ४२ ॥

युधा द्वादशवार्षिक्या विद्याधरपती जितौ ।

प्राञ्जली प्रणिपत्यैवं भरताधीशमूचतुः ॥ ४३ ॥

रवेरूपरि किं तेजो वायोरूपरि को जवी ।

मोक्षस्योपरि किं सौख्यं कश्च शूरस्तवोपरि ॥ ४४ ॥

ऋषभो भगवान् साक्षादद्य दृष्टस्त्वमार्षभे ।

अज्ञानाद्योधितोऽस्माभिः कुलस्वामिन् सहस्र तत् ॥ ४५ ॥

किरीट इव नो मूर्द्धि मण्डनं तव शासनम् ।

कोशो वपुरपत्यानि सर्वमन्यच्च तावकम् ॥ ४६ ॥

भक्तिगर्भमिति प्रोच्य भरतेशाय दत्तवान् ।
 विनम्रो विनमिर्नारौरवं रत्नोच्चयं नमिः ॥ ४७ ॥
 ततो राज्ञा विस्मृष्टौ तौ रात्र्यान्वारोप्य स्रुतुषु ।
 विरक्ताहृषभेशाङ्गिमूले जगृह्णतुर्व्रतम् ॥ ४८ ॥
 ततोऽपि चलितवतश्चक्ररत्नस्य पृष्ठतः ।
 गच्छन्वासादयामास राजा मन्दाकिनीतटम् ॥ ४९ ॥
 उत्तरं निष्कृष्टं गाङ्गं सुषेणोऽप्यभिषेचयन् ।
 तरसा साधयामास किमसार्धं महात्मनाम् ॥ ५० ॥
 राजाप्यष्टमभक्तेन गङ्गादेवीमसाधयत् ।
 आनर्चं भरतं सापि देवतार्हैरुपायनैः ॥ ५१ ॥
 ततो गङ्गानदीकूले कमलामोदमालिनि ।
 वासागार इवीवास वसुमत्येकवासवः ॥ ५२ ॥
 भरतं रूपलावण्यकिङ्करीकृतमश्रयम् ।
 तत्रावलोक्य गङ्गापि प्राप क्षोभमयीं दशाम् ॥ ५३ ॥
 विराजमाना सर्वाङ्गं सुक्तामयविभूषणैः ।
 वदनेन्दोरनुगतैस्तारैस्तारागणैरिव ॥ ५४ ॥
 वस्त्राणि कदलीगर्भत्वक्सगर्भाणि बिभ्रती ।
 स्वप्रवाहपयांसीव तद्रूपपरिणामतः ॥ ५५ ॥
 रोमाञ्चकञ्चुकीदञ्चकुचस्फुटितकञ्चुका ।
 सद्यस्तरङ्गितापाङ्गा गङ्गा भरतमभ्यगात् ॥ ५६ ॥

(त्रिभिर्विशेषकम्)

प्रेमगद्गदवादिन्या गाढमभ्यर्थ्य पार्थिवः ।

रिरंसमानया निन्ये तथा निजनिर्कोतनम् ॥ ५७ ॥

भुञ्जानो विविधान् भोगांस्तया सह महीपतिः ।

एकाहमिव वर्षाणां सहस्रं सोऽत्यवाहयत् ॥ ५८ ॥

गुहां खण्डप्रपाताख्यामखण्डितपराक्रमः ।

ततः स्थानान्नृपः प्राप करटीव वनाइनम् ॥ ५९ ॥

कृतमालकवत्तत्र नाट्यमालमसाधयत् ।

अष्टमेन नृपस्तद्वत्तस्य चाष्टाङ्गिकां व्यधात् ॥ ६० ॥

सुषेणोद्घाटितद्वारकपाटां तां गुहां नृपः ।

प्राविशदक्षिणं तस्या द्वारमुज्जघटे स्वयम् ॥ ६१ ॥

निर्ययौ तद्गुह्यामध्यात्किंशरीव नरेश्वरः ।

स्कन्धावारं च निदधे गाङ्गे रोधसि पश्चिमे ॥ ६२ ॥

नवापि निधयो नागकुमाराधिष्ठितास्तदा ।

गङ्गाकूलमनुप्राप्तं राजानमुपतस्थिरे ॥ ६३ ॥

इत्युचुस्ते वयं गङ्गामुखमागधवासिनः ।

आगतास्त्वां महाभाग भवद्भाग्यैर्वशीकृताः ॥ ६४ ॥

यथाकाममविश्रान्तमुपभुङ्क्ष्व प्रयच्छ च ।

अपि क्षीयेत पाथोऽब्धौ न तु क्षीयामहे वयम् ॥ ६५ ॥

सहस्रैर्नवभिर्यज्ञैः किङ्करैरिव तावकैः ।

आपूर्यमाणाः सततं चक्राष्टकप्रतिष्ठिताः ॥ ६६ ॥

द्वादशयोजनायामा नवयोजनविस्तृताः ।

भूमध्ये सञ्चरिष्यामो देव त्वत्पारिपार्श्विकाः ॥ ६७ ॥ (युष्मम्)

सेनापतिः सुषेणोऽपि गङ्गादक्षिणनिष्कुटम् ।
 महावनं महाबायुरिवोन्मूल्य समाययौ ॥ ६८ ॥
 समा सहस्रैः षष्ठ्यैवं जित्वा षट्खण्डमेदिनीम् ।
 चक्रमार्गानुगोऽयोध्यां जगाम जगतीपतिः ॥ ६९ ॥
 ततो द्वादशभिर्वर्षैरागत्यागत्य पार्थिवैः ।
 प्रचक्रे चक्रवर्त्तित्वाभिषेको भरतेशितुः ॥ ७० ॥
 कुर्वता स्वकुटम्बस्य सारां च ददृशे कशाम् ।
 सुन्दरीं चास्थिभूतां च चुकोप भरतेश्वरः ॥ ७१ ॥
 जचे प्राहरिकान् किं रे मद्गहे नास्ति भोजनम् ।
 यदेवमीदृशी जाता अस्थिचर्ममयी कथम् ॥ ७२ ॥
 स्वामिन् विजययात्राभूत्तव तावत्प्रभृत्यपि ।
 आचामास्मान्यविश्राप्तमकार्षात्सुन्दरी यतः ॥ ७३ ॥
 अत्रान्तरे च भगवान् विद्वत्य वसुधातले ।
 भगवान् समवासार्षीदष्टापदगिरौ ततः ॥ ७४ ॥
 श्रुत्वा च भरताधीशः स्वामिवन्दनहेतवे ।
 आगात्तद्देशनां श्रुत्वा व्रतं जग्राह सुन्दरी ॥ ७५ ॥
 भ्रातृननागतान् ज्ञात्वा तस्मिन्नपि महोत्सवे ।
 तेषामेकैकशो दूतान् प्राहिणोद्भरतेश्वरः ॥ ७६ ॥
 राज्यानि चेत्समीहध्वे सेवध्वं भरतं ततः ।
 दूतैरित्युदिताः सर्वेऽप्यालोच्यैवावदचिदम् ॥ ७७ ॥
 विभज्य राज्यं दत्तं नस्तातेन भरतस्य च ।
 संसेव्यमानो भरतोऽधिकं किं नः करिष्यति ॥ ७८ ॥

समापतन्तं किं काले कालं प्रसूयत्यथिति ।
 किं जराराक्षसीं देहग्राहिणीं निगृहीयति ॥ ७९ ॥
 बाधाविधायिनः किं वा व्याधिव्याधान् हनिष्यति ।
 यथोत्तरं वर्द्धमानां दृष्ट्यां वा दलयिष्यति ॥ ८० ॥
 ईदृक्सेवाफलं दातुं न चेन्नरत ईश्वरः ।
 मनुष्यभावे सामान्ये तर्हि कः केन सेव्यताम् ॥ ८१ ॥
 प्राज्यराज्योऽप्यसन्तोषादस्मद्राज्यं जिघृक्षति ।
 स्थान्ना चेत्तद्वयमपि तस्य तातस्य सूनवः ॥ ८२ ॥
 अविज्ञपय्य तातं तु सोदर्येणाग्रजन्मना ।
 दूत त्वत्स्वामिना योहुं न वयं प्रोक्तहामहे ॥ ८३ ॥
 ते दूतानभिधायैवमृषभस्वामिनं ययुः ।
 नत्वा भरतसन्दिष्टं 'तच्च सर्व्वं व्यजिज्ञपन् ॥ ८४ ॥
 अन्तानकेवलादर्शसंक्रान्ताशेषविष्टपः ।
 कृपावान् भगवानादिनाथोऽपीत्यादिदेश तान् ॥ ८५ ॥
 अनेकयोनिसम्प्राप्तानन्तबाधानिवन्धनम् ।
 अभिमानफलैवेयं राज्यश्रीः सापि नश्वरी ॥ ८६ ॥
 किञ्च या स्वःसुखैस्तृष्णा नात्रुद्यत्याम्भवेषु वः ।
 साङ्गारकारकस्येव मर्त्यभोगैः कथं ऋटेत् ॥ ८७ ॥
 अङ्गारकारकः कश्चिदादाय पयसो हतिम् ।
 जगाम कर्तुमङ्गारानरस्थे रीणवारिणि ॥ ८८ ॥

सोऽङ्गारानलसन्तापान्ध्याङ्गातपपोषितात् ।
 उद्धूतया तृषाक्रान्तः सर्व्व इतिपयः पयौ ॥ ८९ ॥
 तेनाप्यच्छिन्नतृष्णः सन् सुतः स्वप्ने गृहं गतः ।
 शालूकलशनन्दानामुदकान्यभितोऽप्यपात् ॥ ९० ॥
 तज्जलैरप्यशान्तायां तृष्णायामग्निर्तैलवत् ।
 वापीकूपतडागानि पार्यपायमशोषयत् ॥ ९१ ॥
 तथैव तृषितोऽद्यापात्सरितः सरितांपतीन् ।
 न तु तस्य तृषातुल्यनारकस्यैव वेदना ॥ ९२ ॥
 मरुकूपे ततो यातः कुशपूलं स रज्जुभिः ।
 बद्धा चित्तेप पयसे किमार्त्तः कुरुते न हि ॥ ९३ ॥
 दूराम्बुत्वेन कूपस्य मध्येऽपि गलिताम्बुकम् ।
 निक्षील्य पूलं द्रमकः स्नेहप्रोतमिवापिवत् ॥ ९४ ॥
 न च्छिन्ना यार्णवाद्यैस्तृट् क्रेद्या पूलाभसा न सा ।
 तद्वदः स्वःसुखाच्छिन्ना क्रेद्या राज्ञश्चिया किमु ॥ ९५ ॥
 अमन्दानन्दनिःस्यन्दिनिर्वाणप्रामिकारणम् ।
 वत्साः संयमराज्यं तद्युज्यते वो विवेकिनाम् ॥ ९६ ॥
 तत्कालीत्यन्नवेराग्यवेगा भगवदन्तिके ।
 तेऽष्टानवतिरप्याशु प्रव्रज्यां जगृहुस्ततः ॥ ९७ ॥
 अहो धैर्यमहो सत्त्वमहो वैराग्यधीरिति ।
 चिन्तयन्तस्तत्स्वरूपं दूता राज्ञे व्यजिज्ञपन् ॥ ९८ ॥
 तत् श्रुत्वा भरतस्तेषां राज्यानि जगृहे स्वयम् ।
 साभाद्विवर्षितो लोभो राजधर्मो ह्यसौ सदा ॥ ९९ ॥

अथ विज्ञपयामास सेनानीभरतेश्वरम् ।
 न चक्रं चक्रशालायां विशत्यद्यापि नः प्रभो ॥ ४०० ॥
 स्वामिन् दिग्विजये कश्चिदाज्ञाबाह्यो नृपः क्वचित् ।
 विवर्त्तते डोल इव घट्टे भ्रमति प्रभो ॥ १ ॥
 आः ज्ञातं भरतोऽवादीक्षोकोत्तरपराक्रमः ।
 अस्मद्वधुर्महाबाहुरेको बाहुबलिर्बली ॥ २ ॥
 एकतो गरुडश्चैकोऽन्यतोऽप्यहिकुलानि च ।
 ऋगारिको यत्कुर्व्यामृगकुलाः ..... ॥ ३ ॥
 एकतः संहताः सर्वे देवदानवमानवाः ।
 तथान्यतो बाहुबलिः प्रतिमञ्जो न विद्यते ॥ ४ ॥
 एकतश्चक्रशालायां चक्रं न प्रविशत्यदः ।
 निच्छत्याज्ञामन्यतो बाहुः सङ्घटे पतितोऽस्मरहम् ॥ ५ ॥
 किंवा बाहुबलिः सोऽयमाज्ञां कस्यापि मन्यते ।
 सहते नाम पर्याणं केसरी किं कदाचन ॥ ६ ॥
 एवं विमृशतस्तस्य सेनानीर्जगदे ह्यदः ।
 स्वामिंस्त्वद्वलस्याग्रे त्रैलोक्यं च दृणायते ॥ ७ ॥
 वैमान्रियं कनीयांसमथ बाहुबलिं प्रति ।
 दूतं तक्षशिलापुर्यां प्रेषयामास पार्श्विवः ॥ ८ ॥
 शैलशृङ्गे सिंहमिवोत्सृङ्गसिंहासने स्थितम् ।
 नत्वा बाहुबलिं दूतो बुक्तिस्थूतमवोचत ॥ ९ ॥
 त्वमेकः श्लाघ्यसे यस्य ज्येष्ठो भ्राता जगज्जयी ।
 षट्खण्डभरताधीशो लोकोत्तरपराक्रमः ॥ १० ॥

त्वद्भ्रातृशक्रवर्तित्वाभिषेके के महीभुजः ।
 मङ्गल्योपायनकराः करदीभूय नाभयुः ॥ ११ ॥
 सूर्योदय इवाभोजखण्डस्य भरतोदयः ।
 स्थिये तवैव किन्त्वस्याभिषेके न त्वमागमः ॥ १२ ॥
 ततः कुमार भवतो ऽसमागमनकारणम् ।
 ज्ञातुं राज्ञा नयज्ञेनाज्ञापितोऽहमिहागमम् ॥ १३ ॥
 नागा यद्यार्जवेनापि तत्र कोऽपि जनः पुनः ।
 तवाविनीततां ब्रूते यच्छिद्रान्वेषिणः खलाः ॥ १४ ॥
 पिशुनानां प्रवेशं तद्यत्नाज्ञोपयितुं तव ।
 आगन्तुं युज्यते तत्र का तपा स्वाम्युपासने ॥ १५ ॥
 भ्रातेति यदि निर्भीको नागास्तदपि नोचितम् ।
 आज्ञासारा न गृह्यन्ते ज्ञातयेन महीभुजः ॥ १६ ॥
 अयस्कान्तेरिवायांसि देवदानवमानवाः ।
 कृष्टास्तेजोभिरधुना ह्येकं भरतमन्वशुः ॥ १७ ॥
 यमर्वासनदानेन वासवोऽपि सखीयति ।
 सेवामात्रेण तं हन्तानुकूलयसि किं नहि ॥ १८ ॥
 वीरमानितया यद्वा राजानमवमन्यसे ।
 त्वं हि तस्मिन् ससैन्योऽपि समुद्रे सक्तुमुष्टिवत् ॥ १९ ॥
 लज्जाश्चतुरशीतिस्तद्भजाः शक्रेभसन्निभाः ।
 सङ्घाः केनाभिसर्पन्तः पर्वता इव जङ्गमाः ॥ २० ॥
 तावतोऽखान् रथांश्चास्य दिव्यक् प्लावयतो महीम्
 कल्लोलानिव कल्पान्तोदधेः कः खल्लयिष्यति ॥ २१ ॥

तस्य षष्ठवतिशामकोटिभर्तुः पदातयः ।
 कोट्यः षष्ठवतिः सिंहा इव त्रासाय कस्य न ॥ २२ ॥
 एकः सुषेणसेनानीर्दण्डपाणिः समापतन् ।
 कृतान्त इव किं शक्यः सोढुं देवासुरैरपि ॥ २३ ॥
 अमोघं बिभ्रतश्चक्रं चक्रिणो भरतस्य तु ।
 सूर्यस्येव तमस्तोमः स्तोकिकैव त्रिलोक्यपि ॥ २४ ॥
 तेजसा वयसा ज्येष्ठो नृपश्चेष्टः स सर्वथा ।
 राज्यजीवितकामेन सेव्यो बाहुबले त्वया ॥ २५ ॥
 अथ बाहुबलिर्बाहुबलापास्तजगद्बलः ।
 जवे भूभङ्गभृद्दीर्घानोऽर्णव इवापरः ॥ २६ ॥
 युक्तं यदुक्तं भवता लोभनं क्षोभणं वचः ।
 दूताः खलु यथावस्यस्वामिवाचिकवाचिनः ॥ २७ ॥
 सुरासुरनरेन्द्रार्थी न तातोत्तमविक्रमः ।
 श्लाघाहेतुर्मे भरतः कौर्त्तितो दूत नूतनः ॥ २८ ॥
 करदोभूय भूपाला नागच्छन्तु कथं नु तम् ।
 दृश्यते नत्वसौ यस्य भ्राता बाहुबलिर्बली ॥ २९ ॥
 भावयोर्ननु मार्त्तण्डपङ्कटखण्डयोरिव ।
 किं न स्यादव्यवहितयोरपि प्रीतिः परस्परम् ॥ ३० ॥
 सदा मनसि तिष्ठामस्तस्य भ्रातुरहो वयम् ।
 गत्वा किमतिरिच्येत प्रीतिर्नैसर्गिकी हि नः ॥ ३१ ॥
 आर्जुवान्नागताः सत्त्वं कौटिल्यं भरतेन किम् ।
 विमृश्यकारिणः सन्तो दूयन्ते किं खलोक्तिभिः ॥ ३२ ॥

एक एवावयोः स्वामी भगवानादितौर्ध्वगतः ।
 तस्मिन्विजयिनि स्वामी कथङ्कारं ममापरः ॥ ३३ ॥
 भ्राताऽस्मभ्योः स चाग्निश्चाज्ञापयतु यद्यलम् ।
 ज्ञातिस्नेहेन किं वर्ज्यं वर्ज्येण न विदार्यते ॥ ३४ ॥
 सुरासुरनरोपाख्या प्रीतोऽस्त्वेष मयास्य किम् ।
 मार्ग एव क्षमः स्तब्धे रथः सज्जोऽपि भज्यते ॥ ३५ ॥
 तातभक्तो महेन्द्रश्चेज्जगत्तं तातनन्दनम् ।
 आसयत्यासनस्यार्धे स किं तेनापि दृष्यति ॥ ३६ ॥
 तेऽन्ये तस्मिन् समुद्रे ये ससैन्याः सक्तमुष्टिवत् ।
 तेजोभिर्दुःसहोऽहं तु हन्ता स्यां वडवानलः ॥ ३७ ॥
 पत्तयोऽश्वा रथा नागाः सेनानीर्भरतोऽपि च ।
 मयि सर्व्वे प्रलीयन्तां तेजांसीवार्कतेजसि ॥ ३८ ॥
 याहि दूत स एवैतु राज्यजीवितकाम्यया ।
 तातदत्तांशतुष्टेन मयैवोपेक्षितास्य भूः ॥ ३९ ॥
 दूतेनागत्य विजगमे यथार्थं तेन तत्क्षणम् ।
 युयुत्सुर्बाहुबलिना भरतोऽथाभ्यषेणयत् ॥ ४० ॥
 छादयन्नेदिनीं सैन्यैर्घनर्जुनीं घनैरिव ।
 महाबाहुस्ततो बाहुबलिर्भरतमभ्यगात् ॥ ४१ ॥
 उभयोरपि बाह्विन्योर्महासुभटयादसोः ।
 अन्योऽन्यास्फालितास्त्रोर्भिः सम्फोटोऽभूद्भयानकः ॥ ४२ ॥
 तत्क्षैनिकानामन्योऽन्यं कुन्ताकुन्ति शराशरि ।
 आमन्त्रितश्चाबदेवः प्रावर्त्तत रणक्षयः ॥ ४३ ॥

पर्यस्याशेषसैन्यानि तूलानीव महाबलः ।
 अभ्येत्य भरतं बाहुबलिरेवमवोचत ॥ ४४ ॥
 हस्त्यश्वपत्तिघातेन किं मुधा पापदायिनः ।
 यद्यलं तत्त्वमेकाकी युष्मास्वेकाकिना मया ॥ ४५ ॥
 एकाङ्गाजिं प्रतिज्ञाय द्वाभ्यामपि निवारिताः ।
 सैनिका उभयेऽप्यस्यः पश्यन्तः साक्षिणी यथा ॥ ४६ ॥
 ततो दृग्युद्ध आरब्धे निर्निमेषविलोचनौ ।
 देवैरपि नृदेवौ तौ देवाविति वितर्कितौ ॥ ४७ ॥
 भरते निर्जिते तत्र 'साक्षीभूतामरं तयोः ।
 वाग्युद्धमभवत्पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहात् ॥ ४८ ॥
 तत्रापि हीनवादित्वं भरते समुपेयुषि ।
 भूभुजौ भुजयुद्धेन युयुधाते महाभुजौ ॥ ४९ ॥
 भरतो लम्बमानोऽथ बाहौ बाहुबलैः स्थिरौ ।
 शाखाभृगो महाशाखिशाखायामिव वीक्षितः ॥ ५० ॥
 भरतस्य महाबाहोरपि बाहुबलिर्बली ।
 एकेन बाहुना बाहुं लतानालमनामयत् ॥ ५१ ॥
 प्रारब्धे मुष्टियुद्धेऽथ पेतुर्भरतमुष्टयः ।
 बाहुबली समुद्रोर्मिघाता इव तटाचले ॥ ५२ ॥
 आहतो बाहुबलिना वज्रकल्पेन मुष्टिना ।
 पपात भरतः पृथ्व्यां स्वसैन्याऽश्रुजलैः सह ॥ ५३ ॥

मूर्च्छान्ते भरतो बाहुबलिं दण्डेन दर्पतः ।
 ताडयामास दन्तीव तिर्यग्दन्तेन पर्वतम् ॥ ५४ ॥
 दण्डेन बाहुबलिना निहतो भरतस्ततः ।
 भूम्यामाजानुमन्तोऽस्थान्निखात इव कौलकः ॥ ५५ ॥
 किमेष चक्रवर्त्तीति भरतः कृतसंशयः ।
 यावत्संस्मृतवाञ्छक्रं तावदागात्करेऽस्य तत् ॥ ५६ ॥
 भूमेर्निःसृत्य कोपेन महता भरतेश्वरः ।
 चित्रेप प्रज्वलच्चक्रं कृतहाहारवं बलेः ॥ ५७ ॥
 तच्चक्रं पार्श्वतो बाहुबलेभ्रान्त्वा न्यवर्त्तत ।
 दैवतानि हि शस्त्राणि स्वगोत्रे प्रभवन्ति न ॥ ५८ ॥
 अचक्रं प्रेक्ष्य तद्बाहुबलिः कोपारुणेक्षणः ।
 सचक्रं चूर्णयाम्येनमिति मुष्टिसुदक्षिपत् ॥ ५९ ॥
 असाविव कषायैर्धिगहं भ्रातृवधोद्यतः ।
 विजित्य करणग्रामं कषायानेव हन्मि तान् ॥ ६० ॥
 इति सञ्जातसंवेगस्तदा तेनैव मुष्टिना ।
 केशानुत्पाटयामास सामायिकमथाददे ॥ ६१ ॥
 साधु साध्विति सानन्दं व्याहरन्तः सुरासुराः ।
 उपरिष्ठाद्बाहुबलेः पुष्पवृष्टिं वितेनिरे ॥ ६२ ॥
 गत्वा भगवतः पार्श्वे ज्ञानातिशयशालिनाम् ।
 कनीयसां सोदराणां विधास्ये वन्दनां कथम् ॥ ६३ ॥
 उत्पन्नकेवलज्ञानस्तप्तां यास्यामि पर्षदम् ।
 इति तत्रैव मौनेन सोऽस्थाप्रतिमया कृती ॥ ६४ ॥ (युग्मम्)

भरतस्तं तथादृष्ट्वा विचार्य स्वं कुकर्म च ।
 बभूव न्यश्चित्तधीवो विविक्षुरिव मेदिनीम् ॥ ६५ ॥
 शान्तरसं मूर्त्तमिव भ्रातरं प्रणनाम च ।
 नेत्रयोरश्रुभिः कोष्णैः कोपशेषमिवोत्सृजन् ॥ ६६ ॥
 प्रणमन् भरतस्तस्याऽधिकोपास्तिविधिक्षया ।
 नखादर्शेषु संक्रान्त्या नानारूप इवाभवत् ॥ ६७ ॥
 सुनन्दानन्दनमुनेर्गुणस्तवनपूर्विकाम् ।
 खनिन्दामित्यथाकार्षीत्स्त्रापवादगदौषधीम् ॥ ६८ ॥
 धन्यस्त्वं तत्त्वजे येन राज्यं मदनुकम्पया ।
 पापोऽहं यदसन्तुष्टो दुर्मदस्त्वामुपाद्रवम् ॥ ६९ ॥
 स्वशक्तिं ये न जानन्ति ये चान्यायं प्रकुर्वते ।
 जीयन्ते ये च लोभेन तेषामस्मि धुरन्धरः ॥ ७० ॥
 राज्यं भवतरोर्बीजं ये न जानन्ति तेऽधमाः ।
 तेभ्योऽप्यहं विशिष्ये यत्तदमुञ्चन् विदन्नपि ॥ ७१ ॥
 त्वमेव पुत्रस्तातस्य यस्तातपथमन्वगः ।
 पुत्रोऽहमपि तस्य स्यां चेद्भवामि भवादृशः ॥ ७२ ॥
 विषादपङ्कमुत्सार्य पश्चात्तापजलैरिति ।
 तत्पुत्रं सोमयशसं तद्राज्ये स न्यवीविशत् ॥ ७३ ॥
 तदादिसोमवंशोऽभूच्छाखाशतसमाकुलः ।
 तत्तत्पुरुषरत्नानामेकमुत्पत्तिकारणम् ॥ ७४ ॥
 ततो बाहुबलिं नत्वा भरतः सपरिच्छदः ।
 पुरीमयीष्मत्सगमत्स्वराज्यश्रीसहोदराम् ॥ ७५ ॥

दुस्तपं तप्यमानोऽथ तपो बाहुबलिर्मुनिः ।
 वर्षमेकं व्यतीयाय सह प्राग्जन्मकर्मभिः ॥ ७६ ॥
 ततश्चामूढलक्ष्णेण स्वामिना नाभिसूनुना ।
 ब्राह्मी च सुन्दरी चानुज्ञाते तत्पार्श्वमीयतुः ॥ ७७ ॥
 जचतुश्च महासत्त्व समस्वर्णाश्मनस्तव ।
 न युक्तं त्यक्तसङ्गस्य करिस्कन्धाधिरोहणम् ॥ ७८ ॥
 एवम्भूतस्य ते हन्त कथं ज्ञानं प्ररोहति ।
 अधःस्थितकरीषाग्नेः पादपस्थेव पल्लवः ॥ ७९ ॥
 आत्मनेव विचार्य त्वमुत्तितीर्षुर्भवोदधिम् ।
 हस्तिनोऽस्मादवतर तरण्डादायसादिव ॥ ८० ॥
 ततोऽसौ चिन्तयामास कुतस्थो हस्तिसङ्गमः ।
 पादपारोहमारूढवल्लीव वपुषो मम ॥ ८१ ॥
 त्यजेन्मुद्रां समुद्रोऽपि चलयुरचला अपि ।
 इमे तु भगवच्छिष्ये भाषेते न सृष्टा क्वचित् ॥ ८२ ॥
 आः ज्ञातमथवाऽस्थेष मान एव मतङ्गजः ।
 स एव मे ज्ञानफलं बभञ्ज विनयद्रुमम् ॥ ८३ ॥
 कथं कनीयसो भ्रातृन्वन्दे धिगिति चिन्तितम् ।
 तपसा ज्यायसां तेषां मिथ्यादुष्कृतमस्तु मे ॥ ८४ ॥
 सुरासुरनमस्यस्य गत्वा भगवतोऽन्तिके ।
 वन्दे कनिष्ठानपि तांस्तच्छिष्यपरमाणवत् ॥ ८५ ॥
 अचलत्पादमुत्पाद्य यावत्तावदसौ मुनिः ।
 अवाप केवलज्ञानं द्वारं निर्वाणवेश्मनः ॥ ८६ ॥

करामलकवद्दिशं कलयन् केवलश्रिया ।
 समीपे स्वामिनोऽध्यास्त सदः केवलभास्वताम् ॥ ८७ ॥
 भरतोऽपि महारत्नैश्चतुर्दशभिराश्रितः ।
 चतुःषष्टिसहस्रान्तःपुरो नवनिधोश्चरः ॥ ८८ ॥
 धर्मार्थकामान् साम्राज्यसम्पदङ्गैः फलोपमान् ।
 परस्परविरोधेन यथाकालमसेवत ॥ ८९ ॥
 अन्यदा विहरन् स्वामी जगामाष्टापदाचलम् ।
 भरतोऽपि ययौ तत्र स्वामिपादान्विवन्दिषुः ॥ ९० ॥
 सुरासुरार्चं समवसरणस्थं जगत्पतिम् ।
 स त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्येति तुष्टुवे ॥ ९१ ॥
 विश्वासमिव मूर्त्तिस्थं सदृष्टमिव पिण्डितम् ।
 प्रसादमिव निःशेषजगतामेकतः स्थितम् ॥ ९२ ॥
 ज्ञानराशिमिवाध्यक्षं पुण्यस्यैव समुत्थयम् ।
 सर्वलोकस्य सर्वस्वमिवैकत्र समाहृतम् ॥ ९३ ॥
 वपुःस्थं संयममिवोपकारमिव रूपिणम् ।
 शीलमिव पादचारि क्षमामिव वपुष्मतीम् ॥ ९४ ॥
 रहस्यमिव योगस्य विश्ववीर्यमिवैकगम् ।
 सिद्धापायमिवावन्ध्यं कौशल्यमिव केवलम् ॥ ९५ ॥
 मैत्रीमिव मूर्त्तिमतीं सदेहं करुणामिव ।
 सुदितामिव पिण्डस्यामुपेक्षामिव रूपिणीम् ॥ ९६ ॥
 तपःप्रशमसज्ज्ञानयोगमेकमिवाहृतम् ।
 साक्षाद्नैयिकमिव सिद्धिं साधारणीमिव ॥ ९७ ॥

व्यापकं हृदयमिव सर्वासां श्रुतसम्पदाम् ।
 नमःस्वस्तिस्वधास्वाहावषडर्थमिवापृथक् ॥ ८८ ॥
 विशुद्धधर्मनिर्माणप्रकर्षमिव केवलम् ।
 समस्ततपसां पिण्डीभूतं फलमिवाखिलम् ॥ ८९ ॥
 परभागमिवाशेषगुणराशिरनश्वरम् ।
 उपपन्नमिव निर्विघ्नं श्रेयो निःश्रेयसश्रियः ॥ ९० ॥
 प्रभावस्यैकधामिव मोक्षस्य प्रतिमामिव ।
 कुलवेशमेव विद्यानां फलं सर्वाशिषामिव ॥ १ ॥
 भार्यवर्यचरित्राणामात्मदर्शमिवामलम् ।
 कूटस्थं प्रथममिव जगतो दत्तदर्शनम् ॥ २ ॥
 दुःखशान्तेरिव द्वारं ब्रह्मचर्यमिवोज्ज्वलम् ।
 पुण्यैरुपनतं जीवलोकस्यैकजीवितम् ॥ ३ ॥
 मृत्युव्याघ्रमुखादेतदाक्रष्टुमखिलं जगत् ।
 बाहुं प्रसारितमिव निर्वाणेन कृपालुना ॥ ४ ॥
 ज्ञानमन्दरसंस्तुब्धज्ञेयाशोभेः समुत्थितम् ।
 अपरं पीयूषमिव देहभाजाममृत्यवे ॥ ५ ॥
 विश्वाभयप्रदानेन समाश्वासितविष्टपम् ।
 शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि प्रसीद परमेश्वर ॥ ६ ॥
 तत्र च त्रिजगन्नाथमृषभस्वामिनं ततः ।
 एकाग्रमनसोपासाच्चक्रे चक्रधरश्चिरम् ॥ ७ ॥
 अथादौ तत्र साधूनां सहस्रैर्दशभिर्वृतः ।
 दीक्षाकालाकृते पूर्वलक्षे मोक्षं ययौ प्रभुः ॥ ८ ॥

तदा निर्वाणमहिमा 'चक्रे शक्रादिभिः सुरैः ।
 अस्तोकशोकः शक्रेण भरतेशोऽप्यबोध्यत ॥ ८ ॥
 चक्रेऽथ भरतो^१ रत्नमयमष्टापदोपरि ।
 सिंहनिषद्याप्रासादमष्टापदमिवापरम् ॥ १० ॥
 तत्र च स्वामिनो मानवर्णसंस्थानशोभितम् ।
 रत्नोपलमयं बिम्बं स्थापयामास चक्रभृत् ॥ ११ ॥
 स्वामिशिष्टत्रयोविंशभावितोर्थक्यतामपि ।
 यथावत्मानसंस्थानवर्णैर्बिम्बान्यसूचयत् ॥ १२ ॥
 भ्रातॄणां नवनवतेरपि तत्र महात्मनाम् ।
 रचयामास रत्नाश्मस्तूपाननुपमानृपः ॥ १३ ॥
 पुनरेत्य निजां राजधानीं राजशिरोमणिः ।
 यथावद्वाज्यमशिष्यत्रजारक्षणदौक्षितः ॥ १४ ॥
 स कर्मभिर्भोगफलैः प्रेक्ष्यमाणो निरन्तरम् ।
 बुभुजे विविधान्भोगान् साक्षादिव दिवस्सतिः ॥ १५ ॥
 नेपथ्यकर्म्मनिर्म्मातुमपरिदुरगादसौ ।
 मध्ये शुद्धान्तनारीणां ताराणामिव चन्द्रमाः ॥ १६ ॥
 तत्र सर्व्वाङ्गविन्यस्तरत्नाभरणविम्बितैः ।
 स्त्रीजनैर्युगपत्प्रेम्णा परिरब्ध इवाभवत् ॥ १७ ॥

(१) ग च प्रभोचक्रे सुरासुरैः ।

(२) ख च ततोऽसौ विदधे ।

पश्यन्नसौ स्वमादर्शेऽपश्यत्स्वस्ताङ्गुलीयकाम् ।

अङ्गुलिं गलितज्योत्स्नां दिवा शशिकलामिव ॥ १८ ॥

ततः प्रोद्विन्ननिर्वेदात्प्रत्यङ्गोन्मिमतभूषणम् ।

स्वमपश्यद्गतश्रीकं श्रीर्षपर्णमिव द्रुमम् ॥ १९ ॥

अचिन्तयच्च धिगहो वपुषो भूषणादिभिः ।

श्रीराहायैव कुड्यस्य पुस्ताद्यैरिव कर्म्मभिः ॥ २० ॥

अन्तःक्षिन्नस्य विष्टाद्यैर्मलैः स्रोतोभवैर्वह्निः ।

चिन्त्यमानं किमप्यस्य शरीरस्य न शोभनम् ॥ २१ ॥

इदं शरीरं कर्पूरकस्तूरोप्रभृतीन्यपि ।

दूषयत्येव पाथोदपयांस्यूपरभूरिव ॥ २२ ॥

विरज्य विषयेभ्यो यैस्तेपे मोक्षफलं तपः ।

तैरेव फलमेतस्य जगृहे तत्त्ववेदिभिः ॥ २३ ॥

इति चिन्तयतस्तस्य शुक्लध्यानमुपेयुषः ।

उत्पेदे केवलज्ञानमहो योगस्य जृम्भितम् ॥ २४ ॥

रजोहरणमुख्यानि मुनिचिह्नानि तत्क्षणात् ।

विनीत उपनीयास्मै नमश्चक्रे दिवस्सतिः ॥ २५ ॥

तद्वाज्येऽकृत तत्पुत्रमादित्ययशसं तदा ।

यदाद्यादित्यवंशोऽयमद्याप्यस्ति महोभुजाम् ॥ ५२६ ॥ १० ॥

स्यान्मतं युक्तं भरतस्य पूर्वजन्मार्जितयोगसमृद्धिबलक्षपिता-
शुभकर्म्मणः कर्मलेशक्षपणाय योगप्रभाववर्णनम् । यस्तु जन्मान्तरेषु
प्रलब्धरत्नत्रयोऽत एवाक्षपितकर्मा मानुषत्वमात्रमप्यप्राप्तवान् ।
त कथमनन्तकालप्रचितशुभाशुभकर्म्मनिर्मूलनमनुभवेत् ।

तत्राह—

पूर्वमप्राप्तधर्मापि परमानन्दनन्दिता ।

योगप्रभावतः प्राप मरुदेवा परं पदम् ॥ ११ ॥

मरुदेवा हि स्वामिनी आ संसारं त्रसत्वमात्रमपि नानुभूतवती
किं पुनर्मानुषत्वं तथापि योगबलसमुद्भेन शुक्लध्यानान्निना चिर-
सञ्चितानि कर्म्मन्धनानि भस्मसात्कृतवती ।

यदाह—

‘जह एगा मरुदेवा अच्युतं थावरा सिद्धा ।

मरुदेवाचरितं चोक्तप्रायम् ॥ ११ ॥

ननु जन्मान्तरेऽपि अकृतकूरकर्मणां मरुदेवादीनां योगबलेन

युक्तः कर्म्मक्षयः ये त्वत्यन्तकूरकर्मणस्तेषु योगः

कुण्ठतामप्यासादयेत् ।

इत्याह—

ब्रह्मस्त्रीभूणगोघातपातकान्नरकातिथेः ।

दृढप्रहारिप्रभृतेर्योगो हस्तावलम्बनम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मणो ब्राह्मणस्य स्त्रिया वनिताया भूणस्य गर्भस्य गर्भिण्याश्च
गोधेनोस्तेषां घातः स एव पातकं तस्मात् । यद्यपि समदर्शिनां
ब्राह्मणब्राह्मणयोः स्त्रीपुरुषयोर्भूणाभूणयोर्गवागवोर्घाते अविशे-
षेण पापबन्धः ।

यदाह —

‘सर्वो न हिंसियव्यो जह महिपालो तथा उदयपालो ।

न य अभयदानवहणा जणोवमाणेण होयव्वं ॥ १ ॥

तथापि लोकप्रसिद्धानुरोधेन ब्रह्मेत्याद्युक्तम् । ये हि लौकिकाः सर्वस्या हिंसायाः पापफलं न मन्यन्ते । तेऽपि ब्रह्मादिघातकस्य महापापीयसस्तां मन्यन्त एवेति । नरकातिथेर्दृढप्रहारिप्रभृतयोर्गो हस्तावलम्बनम् । तेनैव भवेन मोक्षगमनात् । प्रभृतिग्रहणादन्येऽपि पापकारिणो विदितजिनवचनास्तत एव प्राप्तयोगसम्पदो नरकप्राप्तियोग्यानि कर्माणि निर्मूल्य परमसम्पदमासादितवन्तो द्रष्टव्याः ।

यदाह—

‘क्रूरावि सहावेणं विसयविसवसाणुगावि होजणं ।

भावियजिणवयणमणा तेलुकसुहावहा होति ॥ १ ॥ इति ।

तथाहि—

कस्मिंश्चिन्नगरे कसिदासीहिजातिरुद्धटः ।

प्रजासु कर्तुमन्यायान् प्रावर्त्तत स पापधोः ॥ १ ॥

(१) सर्वो न हिंसितव्यो यथा महिपालस्तथा उदयपालः ।

न च अभयदानवहृतिना जनोपमानेन भवितव्यम् ॥ १ ॥

(२) क्रूरा अपि स्वभावेन विषयविषयशानुगा अपि भूत्वा ।

भावितजिनवचनमनसः तैलोक्यसुखावहा भवन्ति ॥ १ ॥

आरक्षपुरुषैरेष ततो निर्वासितः पुरात् ।
 व्याधहस्तमिव श्येनशौरपर्णी जगाम च ॥ २ ॥
 नृशंसचरितैस्तैस्तेरात्मनसुख्य इत्यसौ ।
 चीरसेनाधिपतिना पुत्रत्वेनान्वमन्यत ॥ ३ ॥
 चीरसेनापतौ तस्मिन्नवसानमुपेयुषि ।
 तत्पुत्र इति तत्स्थाने स बभूव महाभुजः ॥ ४ ॥
 निष्कृपं ग्रहरत्येष सर्वेषां प्राणिनां यतः ।
 ततो दृढप्रहारोति नाम्ना निजगदे जनैः ॥ ५ ॥
 अन्येद्युर्विश्वकुट्टाकलुण्ठाकभटपेटकैः ।
 स कुशस्थलनामानं ग्रामं लुण्ठयितुं ययौ ॥ ६ ॥
 ब्राह्मणो देवशर्मेति तत्र दारिद्र्यविद्वृतः ।
 भवकेशीफलमिव क्षीरान्नं याचितोऽर्भकैः ॥ ७ ॥
 पर्यव्य सकले ग्रामे कापि कापि स तन्दुलान् ।
 कापि कापि पयोऽभ्यर्थ्य परमान्नमपीपचत् ॥ ८ ॥
 नद्यां स्नातुं ययावेष यावत्तावत् तदोकसि ।
 ते क्रूरतस्कराः पेतुर्दैवं दुर्बलघातकम् ॥ ९ ॥
 तेषामेकतमो दस्युरपश्यत्तस्य पायसम् ।
 क्षुधातुरः प्रेत इव तदादाय पलायितः ॥ १० ॥
 आच्छिद्यमाने तस्मिंस्तु पायसे जीवितव्यवत् ।
 क्रन्दन्ति डिम्बरूपाणि गत्वा पितरमूचिरे ॥ ११ ॥
 व्यात्ताननानामस्माकं दस्युहन्देन पायसम् ।
 जङ्गे प्रसारितदृशामनिलेनेव कञ्जलम् ॥ १२ ॥

तदाकर्ण्य बधो विप्रः क्षिप्रं दीप्रः क्रुदग्निना ।
 यमदूत इवादाय परिधं पर्यधावत ॥ ११ ॥
 सरोषराक्षसावेशात्समुत्पादितदोर्बलः ।
 हन्तुं प्रवहते दस्यून् परिघेण पशूनिव ॥ १४ ॥
 तेनावकरवत्साक्षात्क्षिप्यमाणानवेक्ष्य तान् ।
 विव्रस्यतस्तिरस्कुर्वन् दधावे तस्करेश्वरः ॥ १५ ॥
 तस्यापि धावतो देवाहतिविघ्नविधायिनी ।
 निरोद्धुं दुर्गतिमिव मार्गं गौरन्तरेऽभवत् ॥ १६ ॥
 करालकरवालैकप्रहारेण वराकिकाम् ।
 जघान नृजघन्यस्तां चण्डाल इव निर्घृणः ॥ १७ ॥
 तस्याभ्यापततो रोरहिजातेः स शिरो भुवि ।
 पनसद्भोः फलमिवापातयन्क्षत्रयष्टिना ॥ १८ ॥
 आः पाप निष्कृप कृतं किमेतदिति वादिनी ।
 बाला मासवती तं चाभ्यगात् द्विजकुटुम्बिनी ॥ १९ ॥
 तस्या वृक इव च्छाग्या गुर्विण्याः सोऽतिदारुणः ।
 कुष्माण्डदारमुदरं दारयित्वा द्विधाकरोत् ॥ २० ॥
 ततो जरायुमध्यस्थं तस्या गर्भं द्विधाकृतम् ।
 स स्फुरन्तं निरैक्षिष्ट लताया इव पल्लवम् ॥ २१ ॥
 तथा सम्पश्यमानस्य तस्य विह्वलचेतसः ।
 कृपागतकृपस्यापि जप्ते वल्कमिवाश्मनः ॥ २२ ॥
 ततो ह्य तात तातेति ह्य मातर्मातरित्यपि ।
 विलपन्तः समाजन्मुस्तत्कालं द्विजबालकाः ॥ २३ ॥

नम्रान् भुग्मानतिक्षामान् 'श्यामानतिमलेन च ।
 दृष्ट्वा दृढप्रहारी तान् साधुतापमचिन्तयत् ॥ २४ ॥
 हहा व्रता निर्घृणेन दरिद्रौ दम्पती मया ।
 अमी बाला हता स्तोयशेषे जीवन्ति किं भूषाः ॥ २५ ॥
 क्रूरेण कर्मणानेन नेष्यमानस्य दुर्गतिम् ।
 अवभीतस्य मे कः स्यादुपायः शरणं च कः ॥ २६ ॥
 इति सच्चिन्तयन्नेव वैराग्यावेगभागसौ ।
 एनोगदागदङ्कारान्साधूनुद्यानऐक्षत ॥ २७ ॥
 नत्वोवावेत्यहं पाप्मा भाष्यमाणोऽपि पाप्मने ।
 पङ्क्तिः सृश्यमानोऽपि पङ्क्तिलीकुरुते परम् ॥ २८ ॥
 येषामेकतरमपि नरकायैव तान्यहम् ।
 ब्रह्मस्त्रीभ्रूणगोघातपातकान्यकृपो व्यधात् ॥ २९ ॥
 मामीदृशमपि ज्ञातुं साधवो यूयमर्हथ ।
 मेघानां वर्षतां स्थानमस्थानं वा न किञ्चन ॥ ३० ॥
 अथ ते साधवस्तस्मै यतिधर्ममुपादिशन् ।
 सोऽथ ऋतमिवोष्णालुः पापभोरुस्तमाददे ॥ ३१ ॥
 न भोक्ष्ये तत्र यत्राङ्गि स्मरिष्याम्यस्य पाप्मनः ।
 करिष्ये सर्वथा क्षान्तिं सोऽयहीदित्यभियही ॥ ३२ ॥
 पूर्वावस्कन्दिते तस्मिन्नेव ग्रामे कुशस्थले ।
 कर्मक्षयं चिकीर्षुः स विजहार महामनाः ॥ ३३ ॥

स एवायं कृतच्छया पापः पापीयसामहो ।
 इत्थतर्ज्यत लोकेन स महात्मा दिवानिशम् ॥ ३४ ॥
 गोभ्रूणद्विजघात्येष इति लोकेन जल्पता ।
 विशन् गृहेषु भिक्षार्थं श्वेव लोष्टैरकुर्व्यत ॥ ३५ ॥
 स्मर्यमाणः स तत्पापं प्रतिवासरमप्यसौ ।
 शान्तस्वान्तो न मुङ्क्ते स्म किंवा सत्त्वस्य दुष्करम् ॥ ३६ ॥
 क्वचिद्यातः क्वचिन्मध्यं दिने सायमपि क्वचित् ।
 स्मर्यमाणः स तत्पापं कुत्वाप्यङ्गि न भुक्तवान् ॥ ३७ ॥
 लोष्टुभिर्यष्टिभिः पांशुवृष्टिभिर्मुष्टिभिर्जनाः ।
 यज्जघ्नुः सोऽधिसेहे तत्सम्यक् चैवसभावयत् ॥ ३८ ॥
 आत्मन् यादृक्तृतं कर्म तादृशं फलमाप्नुहि ।
 यादृक्षमुप्यते बीजं फलं तादृक्षमाप्यते ॥ ३९ ॥
 यदमो निरनुक्रोशमाक्रोशान्मयि तन्वते ।
 अयत्नेनैव सिद्धा तन्ममेयं कर्मनिर्जरा ॥ ४० ॥
 मय्याक्रोशः प्रमोदाय यथैषां मे तद्यैव हि ।
 यत्प्रीत्या सहमानस्य कर्मक्षयविधायिनः ॥ ४१ ॥
 यन्मां भर्त्सयतामेषां सुखमुत्पद्यतेऽद्य तत् ।
 उत्पद्यतां भवे हन्त दुर्लभः सुखसङ्गमः ॥ ४२ ॥
 अमो मदीयं दुष्कर्मयन्त्रिं परुषभाषितैः ।
 क्षारैरिव चिकित्सन्तो नितान्तं सुहृदो मम ॥ ४३ ॥
 कुर्वन्तु ताडनं हन्त ममैते यदिदं किल ।
 स्वर्णस्येवाग्निसन्तापो मलिनत्वमपोहति ॥ ४४ ॥

कर्षन् दुर्गतिगुप्तेर्मां स्वं प्रक्षिपति तत्र यः ।
 कथं कुप्याम्यहं तस्मै प्रह्वारानपि कुर्वते ॥ ४५ ॥
 मत्पापानि व्यपोहन्ति निजपुण्यव्ययेन ये ।
 कथङ्कारमिवैतेभ्यो ऽपरः परमबान्धवः ॥ ४६ ॥
 बधबन्धादि हर्षाय यस्मै संसारमोचनम् ।
 तदेवानन्तसंसारहेतुरेषां दुनोति माम् ॥ ४७ ॥
 केचित्परेषां तोषाय त्यजन्यर्थान्वपूंथपि ।
 एषां प्रीतिदमाक्रोशहननादि कियन् मम ॥ ४८ ॥
 तर्जितोऽहं हतो नाऽस्मि हतो वा नास्मि मारितः ।
 मारितो वा न मे धर्मोऽपहृतो बान्धवैरिव ॥ ४९ ॥
 आक्रोशवागधिक्षेपो बन्धनं हननं मृतिः ।
 सङ्घं श्रेयोऽर्थिना सर्वं श्रेयो हि बहुविघ्नकम् ॥ ५० ॥
 एवं भावयता तेन गर्हता स्वं च दुष्कृतम् ।
 निर्दग्धः सर्वतः कर्मराशिः कच्च इवाग्निना ॥ ५१ ॥
 अस्त्वनं केवलज्ञानमथ लेभे 'सुदुर्लभम् ।
 अयोगिकेवलगुणस्थानस्थो मोक्षमाप च ॥ ५२ ॥

योगप्रभावेन दृढप्रहारी

यथैष मुक्ता नरकार्तिथित्वम् ।

पदं प्रपदे परमं तथान्यो-

ऽप्यसंशयानः प्रयतेत योगी ॥ ५३ ॥ १२ ॥

पुनरुदाहरणान्तरेण योगश्रद्धामेव वर्धयति ।

तत्कालकृतदुष्कर्मकर्मठस्य दुरात्मनः ।

गोप्त्रे चिलातीपुत्रस्य योगाय स्पृहयेन्न कः ॥ १३ ॥

तत्कालं तत्क्षणं कृतं यदुष्कर्म स्त्रीवधलक्षणं तेन कर्मठः कर्मशूर-
स्तस्य दुरात्मन इति पापकरणकालापेक्षं चिलातीपुत्राभिधानस्त-
गोप्त्रे दुर्गतिपातरक्षकाय योगाय को न स्पृहयेत् सर्व एव स्पृहये-
दित्यर्थः ।

तथाहि—

क्षितिप्रतिष्ठे नगरे यज्ञदेवोऽभवदुद्दिजः ।

निनिन्द पण्डितश्रम्यः स सदा जिनशासनम् ॥ १ ॥

असहिष्णुश्च तां निन्दां जिगीषुः कोऽपि चेत्तकः ।

गुरुणा वार्यमाणोऽपि तं वादार्थमवीवदत् ॥ २ ॥

इदृशी च प्रतिज्ञाभूदादाधिष्ठितयोस्तयोः ।

येन यो जेष्यते तस्य शिष्यत्वं स करिष्यति ॥ ३ ॥

आनीतो निग्रहस्थानं बुद्धिकौशलशालिना ।

विवदन्वादिना तेन यज्ञदेवः पराजितः ॥ ४ ॥

चेत्तको जितकाशी तु यज्ञदेवद्विजश्रमना ।

तदा पूर्वप्रतिज्ञातां परिव्रज्यामजिग्रहत् ॥ ५ ॥

ततः शासनदेव्यैवं यज्ञदेवो व्यबोध्यत ।

चारित्र्यं प्रतिपन्नोऽसि ज्ञानश्रद्धानवान्भव ॥ ६ ॥

व्रतं ततः प्रभृत्येष यथावत्पालयन्नपि ।

निनिन्द वस्त्राङ्गमलं प्राक्संस्कारो हि दुस्त्यजः ॥ ७ ॥

अशाम्यन् ज्ञातयोऽप्यस्य संसर्गेण महात्मनः ।

प्राहृषेष्ट्याभ्रसम्पर्केणाहिमांशोरिवांशवः ॥ ८ ॥

अस्य पाणिगृहीती तु नितान्तमनुरागिणी ।

उज्झाञ्चकार नो रागं नीलीरक्तेव शाटिका ॥ ९ ॥

वश्यो मेऽस्त्विति सा तस्मै पारणे कार्भणं ददौ ।

सत्यं रक्ता विरक्ताश्च मारयन्त्येव योषितः ॥ १० ॥

क्षीयमाणः कृष्णपक्षेणैव कार्भणकर्मणा ।

स सुनीन्दुर्ययौ स्वर्गं मण्डलं तरणेरिव ॥ ११ ॥

तस्यावसानात् सञ्जातनिर्वेदा सापि गेहिनी ।

प्रव्रज्यामग्रहीदेकं मानुष्यकतरोः फलम् ॥ १२ ॥

अनालोच्यैव सा पापं प्रतिव्यसनसम्भवम् ।

कालं कृत्वा दिवं प्राप दुष्प्रापं तपसा हि किम् ॥ १३ ॥

यज्ञदेवस्य जीवोऽथ च्युत्वा राजगृहे पुरे ।

धनसार्थपतेष्ट्व्याश्चिलात्वास्तनयोऽभवत् ॥ १४ ॥

चिलात्वाः पुत्र इत्येष चिलातीपुत्रसंज्ञया ।

आह्वयते स्म लोकेन नाम नान्यत्प्रकल्पितम् ॥ १५ ॥

यज्ञदेवप्रियाजीवश्च्युत्वाऽनुसुतपञ्चकम् ।

भद्राया धनभार्यायाः सुसुमेति सुताऽभवत् ॥ १६ ॥

धनो नियोजयामास चिलातीतनयं च तम् ।

सुसुमायाः स्वदुहितुः बालग्राहककर्मणि ॥ १७ ॥

लोकेष्वागांसि चक्रीऽसौ श्रेष्ठभैषीञ्च राजतः ।
 स्वामी भृत्यापराधेन यतः स्याद्दण्डभाजनम् ॥ १८ ॥
 मन्त्रवित्तं धनश्रेष्ठी सदोपद्रवकारिणम् ।
 गृहान्निर्वासयामास दासेरं दन्दशूकवत् ॥ १९ ॥
 सोऽथ सिंहगुहां चौरपत्नीं वत्नीं महागसाम् ।
 ययौ प्रियागाः प्रीतिर्हि तुल्यवसनशीलयोः ॥ २० ॥
 स नृशंसो नृशंसेन दस्युहन्देन सङ्गतः ।
 बायुनेवाग्निरभवद्दहारुणोऽप्यतिदारुणः ॥ २१ ॥
 ततः सिंहगुहाधीशे चौरसेनापतौ मृते ।
 चौरसेनापतिः सोऽभूत्तदर्थमिव निर्मितः ॥ २२ ॥
 यौवनं सुसुमाप्याप्ता रूपादिगुणशालिनी ।
 कलाकलापपूर्णाभूत् खेचरीव महीचरी ॥ २३ ॥
 चैलातेयोऽन्यदोचे स्वानस्ति राजगृहे पुरे ।
 श्रेष्ठी धनोऽनन्तधनो दुहिता चास्य सुसुमा ॥ २४ ॥
 तत्स्करास्तत्र गच्छामो धनं वः सुसुमा तु मे ।
 इति व्यवस्थामास्थाय सोऽगादनगृहं निशि ॥ २५ ॥
 प्रयोज्य स्वापनीं विद्यां कीर्त्तयित्वा स्वमागतम् ।
 स धनं ग्राहयामास सुसुमां स्वयमग्रहीत् ॥ २६ ॥
 सुप्ताशेषपरीवारः सूनुभिः पञ्चभिः समम् ।
 अपमृत्युं धनस्तस्थौ नयो नयवतां ह्यसौ ॥ २७ ॥
 जीवग्राहं ग्रहीत्वा च हृदयेन स सुसुमाम् ।
 चैलातेयः पलायिष्ट सलोप्त्रैर्दस्युभिः सह ॥ २८ ॥

आङ्गयारक्षपुरुषान् धनश्रेष्ठीत्यभाषत ।
 चीरापहृतवित्तं ^१च प्रत्यानयत सुसुमाम् ॥ २८ ॥
 ततो धनः सहारक्षैः पुत्रैश्चायुधपाणिभिः ।
 पुरोगस्वमनःस्यर्द्धयेव त्वरितमन्वगात् ॥ ३० ॥
 जलं स्थलं लता वृक्षानन्यदप्यखिलं पथि ।
 पीतोन्मत्तो हैममिव सोऽपश्यत्सुसुमामयम् ॥ ३१ ॥
 इतः पीतमितो भुक्तमितः स्थितमितो गतम् ।
 एवं वदद्भिः पदिकैः स दस्यून्निकषा ययौ ॥ ३२ ॥
 हत हतेति गृह्णीत गृह्णीतेति च भाषिणः ।
 मलिन्मुचानाममिलन्नारक्षपुरुषास्ततः ॥ ३३ ॥
 दिशो दिशि प्रणेशुस्ते वित्तं त्यक्तान्यतस्कराः ।
 सुसुमां स तु नामुच्चचीरो व्याघ्रो मृगीमिव ॥ ३४ ॥
 आरक्षपुरुषास्ते तु तद्वित्तं प्राप्य पुष्कलम् ।
 व्यावर्त्तन्त कृतार्थो हि सर्वः स्यादन्यथामतिः ॥ ३५ ॥
 उद्वहन् सुसुमामंशे लतामिव मतङ्गजः ।
 प्रविवेश महारण्यं चिलातीतनयस्ततः ॥ ३६ ॥
 स्रुभिः पञ्चभिः पञ्चाननैरिव धनोऽन्वगात् ।
 कर्ष्टुं पुत्रीं सुखाहस्योराहोरिन्दुकलामिव ॥ ३७ ॥
 धने ससविधीभूते माभवत्वस्य सा मम ।
 सुसुमेति धिया तस्याः शिरःकमलमच्छिन्नत् ॥ ३८ ॥

आकृष्टकरवालोऽसौ हस्तविन्यस्तमस्तकः ।
 तदा यमपुरीद्वारक्षेपपाल इवावभौ ॥ ३९ ॥
 सुसुमायाः कबन्धस्यान्तिके स्थित्वा रुदन् धनः ।
 वारीव बाष्पपूरेण नयनाञ्जलिभिर्ददौ ॥ ४० ॥
 तस्याः कबन्धमुत्सृज्य व्यावृत्तः ससुतो धनः ।
 शल्यितः शोकशल्येन महाटव्यामथापतत् ॥ ४१ ॥
 ललाटन्तपतपनतेजस्तापभयादिव ।
 विष्वक् सङ्कुचितच्छायो मध्याङ्गश्च ततोऽभवत् ॥ ४२ ॥
 शोकश्चमसुधाहृणामध्याङ्गातपवर्जिभिः ।
 धनः सुताश्च पञ्चाग्निसाधका इव तेपिरे ॥ ४३ ॥
 न जलं न फलं नान्यद्दृष्टुर्जीवनीषधम् ।
 मृत्यवे प्रत्युतापश्यंस्ते 'हिंस्रश्चापदान् पथि ॥ ४४ ॥
 आत्मनस्तनयानां च तां पश्यन्विषमां दशाम् ।
 धनश्रेष्ठो पथ्यतुच्छे गच्छन्नेवमचिन्तयत् ॥ ४५ ॥
 मम सर्वस्वनाशोऽभूत्पूत्री प्राणप्रिया मृता ।
 मृत्युकोटिं वयं प्राप्ता धिगहो दैवजृम्भितम् ॥ ४६ ॥
 न यत्पुरुषकारिण साध्यं धीसम्पदा न च ।
 तदेकं दैवमेवेह बलिभ्यो बलवत्तरम् ॥ ४७ ॥
 प्रसाद्यते न दानेन विनयेन न गृह्यते ।
 सेवया वर्ज्यते नैव कीदृशं दुःसाध्यता विधेः ॥ ४८ ॥

विबुधैर्वीध्यते नैव बलवद्भिर्न रुध्यते ।
 न साध्यते तपस्यद्भिः प्रतिमलोऽसु को विधेः ॥ ४८ ॥
 अहो दैवं मित्रमिव कदाचिदनुकम्पते ।
 कदाचित्परिपन्थीव निःशङ्कं प्रणिहन्ति च ॥ ५० ॥
 विधिः पितेव सर्वत्र कदाचित्परिरक्षति ।
 कदाचित्पीडयत्येव दायाद इव 'दुर्दमः' ॥ ५१ ॥
 विधिर्नयति मार्गेणामार्गस्थमपि कर्हिचित् ।
 कदाचिन्मार्गगमपि विमार्गेण प्रवर्त्तयेत् ॥ ५२ ॥
 आनयेदपि दूरस्थं करस्थमपि नाशयेत् ।
 मायेन्द्रजालतुल्यस्य विचित्रा गतयो विधेः ॥ ५३ ॥
 अनुकूले विधौ पुंसां विषमप्यमृतायते ।
 विपरीते पुनस्तत्रामृतमेव विषायते ॥ ५४ ॥
 स एवं चिन्तयन्नेव प्राप राजगृहं पुरम् ।
 सशोकः सुसुमापुत्रा विदधे चौर्द्धदेहिकम् ॥ ५५ ॥
 वैराग्याद्भूतमादाय श्रीवीरस्वामिनोऽन्तिके ।
 दुस्तपं स तपस्तेपे पूर्णायुश्च दिवं ययौ ॥ ५६ ॥
 चैलातेयोऽप्यनुरागात्सुसुमाया सुहुर्मुहुः ।
 सुखं पश्यन्नविज्ञातश्रमो याम्यां दिशं ययौ ॥ ५७ ॥
 सर्वसन्तापहरणं छायावत्तमिवाध्वनि ।
 साधुमेकं ददर्शासौ कायोत्सर्गलुपं पुरः ॥ ५८ ॥

स स्वेन कर्मणा तेन किञ्चिदुद्दिग्ममानसः ।
 तमुवाच समाख्याहि धर्मं संक्षेपतो मम ॥ ५८ ॥
 अन्यथा कदलीलावं लविष्यामि शिरस्तव ।
 अनेनैव कृपाणेन सुसुमाया इव क्षणात् ॥ ६० ॥
 स ज्ञानान्मुनिरन्नासीद्विषीजमिहाहितम् ।
 अवश्यं यास्यति स्फातिं पल्लवे शालिवीजवत् ॥ ६१ ॥
 कार्यः सम्यगुपशमो विवेकः संवरोऽपि च ।
 इत्युक्त्वा चारणमुनिः स पक्षीव खमुद्ययौ ॥ ६२ ॥
 पदानि मन्त्रवृत्तानि परावर्त्तयतस्ततः ।
 जज्ञे चिलातीपुत्रस्य तदर्थोक्तेषु ईदृशः ॥ ६३ ॥
 क्रोधादीनां कषायाणां कुर्यादुपशमं सुधीः ।
 हृहा तैरहमाक्रान्तश्चन्दनः पद्मगैरिव ॥ ६४ ॥
 चिकित्साभ्यद्य तदिमान्महारोगानिवात्मनः ।
 क्षमाच्चदुत्पञ्चजुतासन्तोषपरमौषधैः ॥ ६५ ॥
 धनधान्यहिरण्यादिसर्वस्वत्यागलक्षणम् ।
 विवेकमेकं कुर्वीत बीजं ज्ञानमहातरोः ॥ ६६ ॥
 तदिदं सुसुमाशीर्षं कृपाणं च करस्थितम् ।
 सर्वस्वभूतं मुञ्चामि केतनं पापसम्पदः ॥ ६७ ॥
 संवरसाक्षमनसां विषयेभ्यो निवर्त्तनम् ।
 स मया प्रतिपन्नोऽद्य संयमश्रीशिरोमणिः ॥ ६८ ॥
 पदार्थं भावयन्नेवं संरुहसकलेन्द्रियः ।
 समाधिमधिगम्याभून्ननोमात्रैकचेतनः ॥ ६९ ॥

ततोऽस्य विस्त्रगम्यासृक्कटाकवचितं वपुः ।

क्रीटिकाभिः शतच्छिद्रं चक्रे दारु घुणैरिव ॥ ७० ॥

पिपीलिकोपसर्गेऽपि स स्तम्भ इव निश्चलः ।

सार्द्धाहोरात्रयुग्मेन जगाम त्रिदशालयम् ॥ ७१ ॥

यदाह—

१जो तिहिं पएहिं धम्मं समभिगमो संजमं समारूढो ।

उवसमविवेयसंवरचिलाइपुत्तं नमंसांमि ॥ ७२ ॥

२अहिसरिया पाएहिं सोणियगंधेण जस्स कीडीओ ।

खायंति उत्तमंगं तं दुक्करकारयं वंदे ॥ ७३ ॥

३धोरो चिलाइपुत्तो मुयङ्गलीयाहिं चालणिव्व कओ ।

जो तहवि खज्जमाणो पडिवन्नो उत्तमं अट्ठं ॥ ७४ ॥

४अट्ठाइज्जेहिं राइदिएहिं पत्तं चिलाइपुत्तेण ।

देविंदामरभवणं अच्छरगणसङ्कुलं रम्मम् ॥ ७५ ॥

चरित्तेरापन्नः खपच इव धिकारपदवीम्

चिलातीपुत्तोऽसावधिनरकमासूचितगतिः ।

(१) यस्मिन्निभिः पदैः धर्मं समभिगतः संजमं समारूढः ।

उपशमविवेकसंवरचिलातीपुत्तं नमस्यामि ॥

(२) अधिस्तृताः पादैः शोणितगन्धेन यस्य कीनाङ्गुरः ।

खादन्ति उत्तमाङ्गं तं दुष्कारकारकं वन्दे ॥

(३) धीरचिलातीपुत्तः पिपीलिकाभिश्चालनीव कृतः ।

यस्तथापि खाद्यमानः प्रतिपद्य उत्तममर्थम् ॥

(४) सार्द्धादिभिः रात्रिदिनैः प्राप्तं चिलातीपुत्तेण ।

देवेन्द्रामरभवनं अक्षरोगणसङ्कुलं रम्मम् ॥

समालम्ब्यैवं यच्चिदिवसदनातिथ्यमगमत्

स एवायं योगः सकलसुखमूलं विजयते ॥ ७६ ॥ १३ ॥

पुनरेव योगमेव स्तूति—

तस्याजननिरेवास्तु नृपशोर्मोघजन्मनः ।

अविद्धकर्णो यो योग इत्यक्षरशलाकया ॥ १४ ॥

न जननमजननिः “नञोऽनिः शापे” ॥ ५ । ३ । १२७ ॥ इत्यनिः ।
अस्तु भूयात् । ना चासौ पशुश्च नृपशुस्तस्य नृपशोः । पशुप्राय-
पुरुषस्य मोघजन्मन इति निष्फलजननस्य यः । किं योऽविद्धकर्णः
कया अक्षरशलाकया । अक्षराण्येव शलाका कर्णवेधजननी
अक्षरशलाका । केनोल्लेखेन यान्यक्षराणि अतएव आह । योग
इति योग इत्यक्षरलक्षणशलाकया योऽविद्धकर्णः लोहादिमय-
शलाकाविद्धकर्णोऽपि । तस्य नृपशोर्वरमजननिर्युक्ता न पुन-
र्विडम्बनाप्रायं जननमिति ॥ १४ ॥

पुनरपि पूर्वाद्धेन योगं सुत्वा उत्तराद्धेन तत्स्वरूपमाह—

चतुर्वर्गेऽग्रणीर्मोक्षो योगस्तस्य च कारणम् ।

ज्ञानश्च ज्ञानचारित्ररूपं रत्नत्रयं च सः ॥ १५ ॥

चतुर्वर्गेऽर्थकामधर्ममोक्षलक्षणः तस्मिन्नाग्रणीः प्रधानं मोक्षः ।
अर्थो हि अर्जनरक्षणनाशव्ययहेतुकदुःखानुषङ्गदूषितत्वान्न चतु-
र्वर्गेऽग्रणीर्भवति । कामस्तु सुखानुषङ्गलेशाद्यद्यप्यर्थादुत्कृष्यते
तथापि विरसावसानत्वात् दुर्गतिसाधनत्वाच्च नाग्रणीः । धर्मस्तु

ऐहिकामुष्मिकसुखसाधनत्वेन अर्थकामाभ्यां यद्यप्युत्कृष्यते तथापि कनकनिगडरूपपुण्यकर्मबन्धननिबन्धनत्वाद्भवभ्रमणहेतुरिति नाग्रणीः । मोक्षस्तु पुण्यपापक्षयलक्षणो न क्लेशबहुलो न वा विषसम्पृक्तावदापातरमणीयः परिणामदुःखदायी न वा ऐहिकामुष्मिकफलाशंसादोषदूषित इति भवति परमानन्दमयश्चतुर्वर्ग-
ऽग्रणीः यः । तस्य च कारणं साधकतमं कारणं योगः । तस्य किं रूपमित्याह । रत्नत्रयं मरकतादिव्यवच्छेदेनाह । ज्ञान-
अज्ञानचारित्ररूपमिति ॥ १५ ॥

रत्नत्रये प्रथमं ज्ञानस्वरूपमाह —

यथावस्थिततत्त्वानां संचेपाद्विस्तरेण वा ।

योऽवबोधस्तमत्राहुः सम्यग्ज्ञानं मनीषिणः ॥ १६ ॥

यथावस्थितानि नयप्रमाणप्रतिष्ठितस्वरूपाणि यानि तत्त्वानि जीवाजीवाश्रवसंवरनिर्जराबन्धमोक्षलक्षणानि तेषां योऽवबोध-
स्तत्सम्यग्ज्ञानं स चावबोधः क्षयोपशमविशेषात्कस्यचित्संचेपेण कर्मक्षयाच्च कस्यचिद्विस्तरेण ।

तथाहि—

जीवाजीवावाश्रवश्च संवरो निर्जरा तथा ।

बन्धो मोक्षश्चेति सप्त तत्त्वान्याहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥

तत्र जीवा द्विधा ज्ञेया मुक्तसंसारिभेदतः ।

अनादिनिधनाः सर्वे ज्ञानदर्शनलक्षणाः ॥ २ ॥

सुक्ता एकस्वभावाः स्युर्जन्मादिक्लेशवर्जिताः ।

अनन्तदर्शनज्ञानवीर्यान्न्दमयाश्च ते ॥ ३ ॥

संसारिणो द्विधा जीवाः स्थावरचसमेदतः ।

द्वितीयेऽपि द्विधा पर्याप्तापर्याप्तविशेषतः ॥ ४ ॥

पर्याप्तयस्तु षडिमाः पर्याप्तत्वनिबन्धनम् ।

आहारो वपुरक्षाणि प्राणा भाषा मनोऽपि च ॥ ५ ॥

स्युरेकाक्षविकलाक्षपञ्चाक्षाणां शरीरिणाम् ।

चतस्रः पञ्च षड्वापि पर्याप्तयो यथाक्रमम् ॥ ६ ॥

एकाक्षाः स्थावरा भूम्यप्तेजोवायुमहोरुहः ।

तेषां तु पूर्वे चत्वारः स्युः सूक्ष्मा बादरा अपि ॥ ७ ॥

प्रत्येकाः साधारणाश्च द्विप्रकारा महीरुहः ।

तत्र पूर्वे बादराः स्युस्तरे सूक्ष्मबादराः ॥ ८ ॥

तसा द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियत्वेन चतुर्विधाः ।

तत्र पञ्चेन्द्रिया द्विधा संज्ञिनोऽसंज्ञिनोऽपि च ॥ ९ ॥

शिञ्जोपदेशालापान्ये जानते तेऽत्र संज्ञिनः ।

संप्रवृत्तमनःप्राणास्तेभ्योऽन्ये स्युरसंज्ञिनः ॥ १० ॥

स्पर्शनं रसनं घ्राणं चक्षुः श्रोत्रमितीन्द्रियम् ।

तस्य स्पर्शो रसो गन्धो रूपं शब्दश्च गोचरः ॥ ११ ॥

द्वीन्द्रियाः क्लमयः शङ्खा गण्डूपदजलौकसः ।

कपर्दीः शुक्तिकाद्याश्च विविधाकृतयो मताः ॥ १२ ॥

यूकामत्कुणमत्कोटलिच्छाद्यास्त्रीन्द्रिया मताः ।

पतङ्गमक्षिकाभृङ्गदंशाद्यास्तुरिन्द्रियाः ॥ १३ ॥

तिर्यग्योनिभवाः शेषा जलस्थलवृक्षचारिणः ।
 नारका 'मानवा देवाः सर्वे पञ्चेन्द्रिया मताः ॥ १४ ॥
 मनोभाषाकायबलत्रयमिन्द्रियपञ्चकम् ।
 आयुरुच्छ्वासनिःश्वासमिति प्राणा दश स्मृताः ॥ १५ ॥
 सर्वजीवेषु देहायुरुच्छ्वासा इन्द्रियाणि च ।
 विकलासंज्ञिनां भाषा पूर्णानां संचिनां मनः ॥ १६ ॥
 उपपादभवा 'देवा नारका गर्भजाः पुनः ।
 जरायुपोताण्डभवाः शेषाः सम्पूर्च्छ्न्नोद्भवाः ॥ १७ ॥
 सम्पूर्च्छ्न्नो नारकाश्च जीवाः पापा नपुंसकाः ।
 देवास्तु स्त्रीपुंवेदाः^(१) स्युर्वेदत्रयजुषः परे ॥ १८ ॥
 सर्वे जीवा व्यवहार्यव्यवहारितया द्विधा ।
 सूक्ष्मनिगोदा एवान्या^(२)स्तेभ्योऽन्ये व्यवहारिणः ॥ १९ ॥
 सचित्तः संवृत्तः शीतस्तदन्यो मिश्रितोऽपि वा ।
 विभेदैरान्तरैर्भिन्नो नवधा योनिरङ्गिनाम् ॥ २० ॥
 प्रत्येकं समलक्षाणि पृथ्वीवार्यग्निवायुषु ।
 प्रत्येकानन्तकायेषु क्रमाद्दश चतुर्दश ॥ २१ ॥
 षट् पुनर्विकलाक्षेषु मनुष्येषु चतुर्दश ।
 स्युश्चतस्रश्चतस्रश्च श्वभ्रतिर्यक्सुरेषु तु ॥ २२ ॥

(१) क क मनुजाः ।

(२) ख ग च देवाः स्त्रीपुंसवेदाः ।

(३) क ख क देवनारकाः ।

(४) ख ग क तेऽन्येऽपि व्यवहारिणः ।

एवं लक्षाणि योनीनामशीतिश्चतुरत्तरा ।
 सर्वज्ञोपज्ञमुक्तानि सर्वेषामपि जन्मिनाम् ॥ २३ ॥
 एकाक्षा बादराः सूक्ष्माः पञ्चाक्षाः संज्ञसंज्ञिनः ।
 स्युर्द्वित्रिचतुरक्षाश्च पर्याप्ता इतरेऽपि च ॥ २४ ॥
 एतानि जीवस्थानानि जिनोक्तानि चतुर्दश ।
 मार्गणा अपि तावन्त्यो ज्ञेयास्ता नामतो यथा ॥ २५ ॥
 गतोन्द्रियवपुर्योगवेदज्ञानक्रुदादयः ।
 संयमाहारदृग्लेश्याभव्यसम्यक्त्वसंज्ञिनः ॥ २६ ॥
 मिथ्यादृष्टिः सास्वादनसम्यग्मिथ्यादृशावपि ।
 अविरतसम्यग्दृष्टिर्विरताविरतोऽपि च ॥ २७ ॥
 प्रमत्तश्चाप्रमत्तश्च निवृत्तिबादरस्ततः ।
 अनिवृत्तिबादरश्चाथ सूक्ष्मसंपरायकः ॥ २८ ॥
 ततः प्रशान्तमोहश्च क्षीणमोहश्च योगवान् ।
 अयोगवानिति गुणस्थानानि स्युश्चतुर्दश ॥ २९ ॥
 मिथ्यादृष्टिर्भवेन्मिथ्यादर्शनस्योदये सति ।
 गुणस्थानत्वमेतस्य भद्रकत्वाद्यपेक्षया ॥ ३० ॥
 मिथ्यात्वस्यानुदयेऽनन्तानुबन्ध्युदये सति ।
 सास्वादनः सम्यग्दृष्टिः स्यादुत्कर्षात् षडावलीः ॥ ३१ ॥
 सम्यक्त्वमिथ्यात्वयोगान्मुक्त्वा मित्यदर्शनः ।
 अविरतसम्यग्दृष्टिरप्रत्याख्यानकोदये ॥ ३२ ॥
 विरताविरतसु स्यात्प्रत्याख्यानोदये सति ।
 प्रमत्तसंयतः प्राप्तसंयमो यः प्रमाद्यति ॥ ३३ ॥

सोऽग्रमत्तसंयतो यः संयमो न प्रमाद्यति ।
 उभावपि परावृत्त्या स्यातामान्तर्मुहूर्त्तिकौ ॥ ३४ ॥
 कर्मणां स्थितिघातादीनपूर्वान् कुरुते यतः ।
 तस्मादपूर्वकरणः क्षपकः शमकश्च सः ॥ ३५ ॥
 यद्वादरकषायाणां प्रविष्टानामिमं मिथः ।
 परिणामा निवर्त्तन्ते निवृत्तिवादरोऽपि तत् ॥ ३६ ॥
 परिणामा निवर्त्तन्ते मिथो यत्र न यद्वतः ।
 अनिवृत्तिवादरः स्यात्क्षपकः शमकश्च सः ॥ ३७ ॥
 लोभाभिधः सम्परायः सूक्ष्मः किट्टीकृतो यतः ।
 स सूक्ष्मसम्परायः स्यात्क्षपकः शमकोऽपि च ॥ ३८ ॥
 अथोपशान्तमोहः स्यान्मोहस्योपशमे सति ।
 मोहस्य तु क्षये जाते क्षीणमोहं प्रचक्षते ॥ ३९ ॥
 सयोगिकेवली घातिक्षयादुत्पन्नकेवलः ।
 योगानां तु क्षये जाते स एवायोगिकेवली ॥ ४० ॥

॥ इति जीवतत्त्वम् ॥

अजीवाः स्युर्धर्माधर्मविज्ञायःकालपुद्गलाः ।
 जीवेन सह पञ्चापि द्रव्याण्येते निवेदिताः ॥ ४१ ॥
 तत्र कालं विना सर्वे प्रदेशप्रचयात्मकाः ।
 विना जीवमचिद्रूपा अकर्त्तारश्च ते भताः ॥ ४२ ॥
 कालं विनास्तिकायाः स्युरमूर्त्ताः पुद्गलं विना ।
 उत्पादविगमघ्नौव्यात्मानः सर्वेऽपि ते पुनः ॥ ४३ ॥

पुद्गलाः स्युः स्पर्शरसगन्धवर्णस्वरूपिणः ।

तेऽणुस्कन्धतया द्वेधा तत्राऽवदाः किलाणवः ॥ ४४ ॥

बद्धाः स्कन्धा गन्धशब्दसौक्ष्मास्थौल्याकृतिस्मृशः ।

अन्धकारातपोद्योतभेदच्छायात्मका अपि ॥ ४५ ॥

कर्मकायमनोभाषाचेष्टितोच्छासदायिनः ।

सुखदुःखजीवितव्यसृत्यूपग्रहकारिणः ॥ ४६ ॥

प्रत्येकमेकद्रव्याणि धर्माधर्मौ नभोऽपि च ।

अमूर्त्तानि निष्क्रियाणि स्थिराण्यपि च सर्व्वदा ॥ ४७ ॥

एकजीवपरीमाणसंख्यातीतप्रदेशकौ ।

लोकाकाशमभिव्याप्य धर्माधर्मौ व्यवस्थितौ ॥ ४८ ॥

स्वयं गन्तुं प्रवृत्तेषु जीवाजीवेषु सर्व्वतः ।

सहकारी भवेद्धर्मः पानीयमिव यादसाम् ॥ ४९ ॥

जीवानां पुद्गलानां च प्रपन्नानां स्वयं स्थितिम् ।

अधर्मः 'सहकार्येषु यथा च्छायाऽध्वयायिनाम् ॥ ५० ॥

सर्व्वगं स्वप्रतिष्ठं स्यादाकाशमवकाशदम् ।

लोकालोको स्थितं व्याप्य तदनन्तप्रदेशभाक् ॥ ५१ ॥

लोकाकाशप्रदेशस्था भिन्नाः कालाणवस्तु ये ।

भावानां परिवर्त्ताय मुख्यः कालः स उच्यते ॥ ५२ ॥

ज्योतिःशास्त्रे यस्य मानमुच्यते समयादिकम् ।

स व्यावहारिकः कालः कालवेदिभिरामतः ॥ ५३ ॥

नवजीर्णादिरूपेण यदमी भुवनोदरे ।

पदार्थाः परिवर्त्तन्ते तत्कालस्थैव चेष्टितम् ॥ ५४ ॥

वर्त्तमाना अतीतत्वं भाविनो वर्त्तमानताम् ।

पदार्थाः प्रतिपद्यन्ते कालक्रीडाविडम्बिताः ॥ ५५ ॥

॥ इति अजीवतत्त्वम् ॥

मनोवचनकायानां यत्स्यात्कर्म स आश्रयः ।

शुभः शुभस्य हेतुः स्यादशुभस्त्वशुभस्य च ॥ ५६ ॥

॥ इति आश्रयः ॥

सर्वेषामास्त्रवाणां यो रोधहेतुः स संवरः ।

कर्मणां भवहेतूनां जरणादिह निर्जरा ॥ ५७ ॥

॥ इति संवरनिर्जरे ॥

वक्ष्यन्ते भावनास्त्रेवास्त्रवसंवरनिर्जराः ।

तन्नात्र विस्तरेणोक्ताः पुनरुक्तत्वभौरुभिः ॥ ५८ ॥

सकषायतया जीवः कर्मयोग्यांस्तु पुद्गलान् ।

यदादत्ते स बन्धः स्याज्जीवास्त्रातन्त्राकारणम् ॥ ५९ ॥

प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशा विधयोऽस्य तु ।

प्रकृतिस्तु स्वभावः स्यात् ज्ञानादृत्त्यादिरष्टधा ॥ ६० ॥

ज्ञानदृष्ट्यावृत्ती वेद्यं मोहनीयायुषी अपि ।

नामगीचान्तरायाश्च मूलप्रकृतयो मताः ॥ ६१ ॥

निकर्षोत्कर्षतः कालनियमः कर्मणां स्थितिः ।

अनुभागो विपाकः स्यात्प्रदेशोऽंशप्रकल्पनम् ॥ ६२ ॥

मिथ्यादृष्टिरविरतिप्रमादौ च क्रुदादयः ।

योगेन सह पञ्चेते विज्ञेया बन्धहेतवः ॥ ६३ ॥

॥ इति बन्धतत्त्वम् ॥

अभावे बन्धहेतूनां घातिकर्मक्षयोद्भवे ।

केवले सति मोक्षः स्याच्छेषाणां कर्मणां क्षये ॥ ६४ ॥

सुरासुरनरेन्द्राणां यत्सुखं भुवनत्रये ।

स स्यादनन्तभागोऽपि न मोक्षसुखसम्पदः ॥ ६५ ॥

स्वस्वभावजमत्यक्षं यदस्मिन् शाश्वतं सुखम् ।

चतुर्वर्गाग्रणीत्वेन तेन मोक्षः प्रकीर्तितः ॥ ६६ ॥

॥ इति मोक्षतत्त्वम् ॥

मतिश्रुतावधिमनःपर्यायाः केवलं तथा ।

अमीभिः सान्वयैर्भेदेर्ज्ञानं पञ्चविधं मतम् ॥ ६७ ॥

अवग्रहादिभिर्भिन्नं ब्रह्माद्यैरितरैरपि ।

इन्द्रियानिन्द्रियभवं मतिज्ञानमुदीरितम् ॥ ६८ ॥

विस्तृतं बहुधा पूर्वैरङ्गोपाङ्गैः प्रकीर्णकैः ।

स्याच्छब्दलाञ्छितं ज्ञेयं श्रुतज्ञानमनेकधा ॥ ६९ ॥

देवनैरयिकाणां स्यादवधिर्भवसम्भवः ।

षड्विकल्पस्तु शेषाणां क्षयोपशमलक्षणः ॥ ७० ॥

ऋतुर्विपुल इत्येवं स्यान्मनःपर्यायो द्विधा ।

विशुद्धप्रतिपाताभ्यां तद्विशेषोऽवगम्यताम् ॥ ७१ ॥

अशेषद्रव्यपर्यायविषयं विश्वलोचनम् ।

अनन्तमेकमत्यक्षं 'केवलज्ञानमुच्यते ॥ ७२ ॥

एवं च पञ्चभिर्ज्ञानैर्ज्ञाततत्त्वसमुच्चयः ।

अपवर्गहितो रत्नत्रयस्याद्याङ्गभागभवेत् ॥ ७३ ॥

भवविटपिसमूलोन्मूलने मत्तदन्ती

जडिमतिमिरनाशे पद्मिनीप्राणनाथः ।

नयनमपरमेतद्विश्वतत्त्वप्रकाशे ।

करणहरिणबन्धे वागुरा ज्ञानमेव ॥ ७४ ॥ १६ ॥

द्वितीयं रत्नमाह—

रुचिर्जिनोक्ततत्त्वेषु सम्यक्प्रज्ञानमुच्यते ।

जायते तन्निर्गुण गुरोरधिगमेन वा ॥ १७ ॥

जिनोक्तेषु तत्त्वेषु जीवादिषूक्तस्वरूपेषु या रुचिस्तत् प्रज्ञानम् । नहि ज्ञानमित्येव रुचिं विना फलसिद्धिः । शाकाद्यादिस्वरूपवेदिनाऽपि रुचिरहितेन न सौहित्यलक्षणं फलमवाप्यते । श्रुतज्ञानवतोऽप्यङ्गारमर्दकादेरभव्यस्य दूरभव्यस्य वा जिनोक्ततत्त्वेषु रुचिरहितस्य न विवक्षितं फलमुपश्रूयते । तस्य चोत्पादे द्वयी गतिः निसर्गोऽधिगमश्च । निसर्गः स्वभावो गुरूपदेशादिनिरपेक्षः सम्यक्प्रज्ञानकारणम् ।

तथाहि—

अनाद्यनन्तसंसारावर्त्तवर्त्तिषु देहिषु ।
 'ज्ञानदृष्ट्यावृत्तिवेदनीयान्तरायकर्मणाम् ॥ १ ॥
 सागरोपमकोटीनां कोट्यस्त्रिंशत्परा स्थितिः ।
 विंशतिर्गोत्रनाम्नोश्च मोहनीयस्य सप्ततिः ॥ २ ॥
 ततो गिरिसरिद्धावघोलनान्धायतः स्वयम् ।
 एकाब्धिकोटिकोट्यूना प्रत्येकं क्षीयते स्थितिः ॥ ३ ॥
 शेषाब्धिकोटिकोट्यन्तःस्थितौ सकलजन्मिनः ।
 यथाप्रवृत्तिकरणाद्ग्रन्थिदेशं समियुति ॥ ४ ॥
 रागद्वेषपरीणामो दुर्भेदो ग्रन्थिरुच्यते ।
 दुरुच्छेदो दृढतरः काष्ठादेरिव सर्वदा ॥ ५ ॥
 ग्रन्थिदेशं तु संग्रामा रागादिप्रेरिताः पुनः ।
 उल्लृष्टबन्धयोग्याः स्युश्चतुर्गतिजुषोऽपि ते ॥ ६ ॥
 तेषां मध्ये तु ये भव्या भाविभद्राः शरीरिणः ।
 आविष्कृत्य परं वीर्यमपूर्वकरणे कृते ॥ ७ ॥
 अतिक्रामन्ति सहसा तं ग्रन्थिं दुरतिक्रमम् ।
 अतिक्रान्तमहाध्वानो घट्टभूमिमिवाध्वगाः ॥ ८ ॥
 अथानिवृत्तिकरणादन्तरकरणे कृते ।
 मिथ्यात्वं विरलीकुर्युर्वेदनीयं यदग्रतः ॥ ९ ॥

आन्तर्मुहूर्तिकं सम्यग्दर्शनं प्राप्नुवन्ति यत् ।
 निसर्गहेतुकमिदं सम्यक्श्रद्धानमुच्यते ॥ १० ॥
 गुरूपदेशमालम्ब्य सर्वेषामपि देहिनाम् ।
 यत्तु सम्यक्श्रद्धानं तत्स्यादधिगमजं परम् ॥ ११ ॥
 यमप्रशमजीवातुर्बीजं ज्ञानचारित्रयोः ।
 हेतुस्तपःश्रुतादीनां सद्दर्शनमुदीरितम् ॥ १२ ॥
 स्नाप्यं हि चरणज्ञानवियुक्तमपि दर्शनम् ।
 न पुनर्ज्ञानचारित्र्ये मिथ्यात्वविषदूषिते ॥ १३ ॥
 ज्ञानचारित्र्यहीनोऽपि श्रूयते श्रेणिकः किल ।
 सम्यग्दर्शनमाहात्म्यात्तीर्थकृत्वं प्रपत्स्यते ॥ १४ ॥
 अष्टतचरणबोधाः प्राणिनो यत्प्रभावा-
 दसमसुखनिधानं मोक्षमासादयन्ति ।
 भवजलनिधिपोतं दुःखकान्तारदावम् ।
 अयत तदिह सम्यग्दर्शनं रत्नमेकम् ॥ १५ ॥ १७ ॥

तृतीयं रत्नमाह—

सर्वसावद्ययोगानां त्यागश्चारित्र्यमिष्यते ।

कीर्तितं तदहिंसादिव्रतभेदेन पञ्चधा ॥ १८ ॥

सर्वे न तु कतिपये ये सावद्ययोगाः सपापव्यापारास्तेषां त्यागो
 ज्ञानश्रद्धानपूर्वकं परिहारः स सम्यक्चारित्र्यं ज्ञानदर्शनं विना
 कृतस्य चारित्र्यस्य सम्यक्चारित्र्यत्वानुपपत्तेः । सर्वग्रहणं
 देशचारित्र्यवच्छेदार्थम् । इदं च चारित्र्यं मूलोत्तरगुणभेदेन

द्विविधं कीर्तितमित्यादिना मूलगुणरूपं चारित्रमाह । पञ्चधेति
व्रतभेदेन न तु स्वरूपतः ॥ १८ ॥

मूलगुणानेव कीर्तयति—

अहिंसासूत्रतास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाः ।

पञ्चभिः पञ्चभिर्युक्ता भावनाभिर्विमुक्तये ॥ १९ ॥

अहिंसादयश्च पञ्चापि प्रत्येकं पञ्चविधभावनाभ्यर्हिताः सन्तः स्व-
कार्यजननं प्रति अप्रतिबद्धसामर्थ्या भवन्तीति पञ्चभिरित्या-
द्युक्तम् ॥ १९ ॥

प्रथमं मूलगुणमाह—

न यत्प्रमादयोगेन जीवितव्यपरोपणम् ।

वसानां स्थावराणां च तदहिंसाव्रतं मतम् ॥ २० ॥

प्रमादोऽज्ञानसंशयविपर्ययरोगद्वेषस्मृतिभ्रंशयोगदुष्प्रणिधानधर्मा—
नादरभेदादष्टविधः । तद्योगाच्चसानां स्थावराणां च जीवानां
प्राणव्यपरोपणं हिंसा । तन्निषेधादहिंसा प्रथमं व्रतम् ॥ २० ॥

द्वितीयमाह—

प्रियं पथ्यं वचस्तथ्यं सूत्रतव्रतमुच्यते ।

तत्तथ्यमपि नो तथ्यमप्रियं चाहितं च यत् ॥ २१ ॥

तथ्यं वचोऽनुष्ठारूपमुच्यमानं सूत्रतव्रतमुच्यते । किं विशिष्टं तथ्यं

प्रियं पथं च तत्र प्रियं यत् श्रुतमात्रं ग्रीणयति पथं यदायतौ
हितम् । ननु तथ्यमेवैकं विशेषणमस्तु सत्यव्रताधिकारात् प्रिय-
पथयोस्तु कोऽधिकारः । अत आह । तत्तथ्यमपीति व्यवहारापेक्षया
तथ्यमपि यदप्रियं यथा चौरं प्रति चौरस्त्वं कुष्ठिनं प्रति कुष्ठौ
त्वमिति तदप्रियत्वान्न तथ्यम् । तथ्यमप्यहितं यथा । मृगयुभिः
दृष्टस्थारण्ये मृगान् दृष्टवतो मया मृगा दृष्टा इति तज्जन्तु-
घातहेतुत्वान्न तथ्यम् ॥ २१ ॥

तृतीयमाह—

अनादानमदत्तस्यास्तेयव्रतमुदीरितम् ।

बाह्याः प्राणा नृणामर्थो हरता तं हता हि ते ॥२२॥

वित्तस्वामिना अदत्तस्य वित्तस्य यदनादानं तदस्तेयव्रतम् । तच्च
स्वामिजीवतीर्थकरगुर्वदत्तमेदेन चतुर्विधम् । तत्र स्वाम्यदत्तं
दणोपलकाष्ठादिकं तत्स्वामिना यददत्तम् । जीवादत्तं यत्स्वामि-
नादत्तमपि जीवेनादत्तं यथा प्रव्रज्यापरिणामविकलो मातापितृभ्यां
पुत्रादि गुरुभ्यो दीयते । तीर्थकरादत्तं यत्तीर्थकरैः प्रतिषिद्धमाधा-
कर्मिकादि गृह्यते । गुर्वदत्तं नाम स्वामिना दत्तमाधाकर्मि-
कादिदोषरहितं गुरुनननुज्ञाय यद्गृह्यते । नन्वहिंसापरिकरत्वं
सर्वव्रतानामदत्तादाने तु केव हिंसा येनाहिंसापरिकरत्वं
स्यादित्युक्तं बाह्याः प्राणा इत्यादि । यदि स्तेयस्य प्राणहरणस्वरूपं
मृग्यते तदा तदस्तेयव ॥ २२ ॥

चतुर्थमाह—

दिव्यौदारिककामानां कृतानुमतिकारितैः ।

मनोवाक्यायतस्यागो ब्रह्माष्टादशधा मतम् ॥२३॥

दिवि भवा दिव्याः ते च वैक्रियशरीरसम्भवाः । औदारिकाश्च
औदारिकतिर्यग्मनुष्यदेहप्रभवास्ते च ते काम्यन्त इति कामाश्च
तेषां त्यागो ऽब्रह्मनिषेधात्मकं ब्रह्मचर्यव्रतम् । तच्चाष्टादशधा
मनसा अब्रह्म न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमपि परं नानुमन्ये ।
एवं च वचसा कायेन वेति दिव्ये ब्रह्मणि नवभेदाः । एवमौदा-
रिकेऽप्यौष्टादश ।

यदाह—

दिव्यात्कामरतिसुखात् त्रिविधं त्रिविधेन विरतिरिति नवकम् ।

औदारिकादपि तथा तद्ब्रह्माष्टादशविकल्पम् ॥ १ ॥ इति ॥

कृतानुमतिकारितैरिति मनोवाक्यायत इति च मध्ये कृतत्वात्पूर्वी-
त्तरेष्वपि महाव्रतेषु सम्बन्धनीयम् ॥ २३ ॥

पञ्चममाह—

सर्वभावेषु मूर्च्छायास्त्यागः स्यादपरिग्रहः ।

यदसत्स्वपि जायेत मूर्च्छया चित्तविप्लवः ॥२४॥

सर्वभावेषु द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेषु यो मूर्च्छाया गार्हास्थ त्यागो नतु
द्रव्यादित्यागमात्रं सोऽपरिग्रहव्रतम् । ननु परिग्रहत्यागोऽपरिग्रहव्रतं
स्यात् किं मूर्च्छात्यागलक्षणेन तल्लक्षणेन अत आह । यदसत्स्वपीति ।

यस्मादसत्स्वप्यविद्यमानेष्वपि द्रव्यक्षेत्रकालभावेषु मूर्च्छया चित्त-
विप्लवः स्यात् । चित्तविप्लवः प्रथमसौख्यविपर्यासः । असत्यपि धने
धनगर्हवतो राजगृहनगरद्रुमकस्येव चित्तसंक्लेशो दुर्गतिपात-
निबन्धनं भवति । सत्यपि वा द्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणे सामग्री-
विशेषे कृष्णाकृष्णाहिनिरुपद्रवमनसां प्रथमसुखप्राप्त्या चित्त-
विप्लवाभावः । अत एव धर्म्मोपकरणधारिणां यतीनां शरीरे
उपकरणे च निर्ममत्वानामपरिग्रहत्वम् ।

यदाह—

यद्वत्तुरगः सत्स्वप्याभरणभूषणेष्वनभिषक्तः ।

तदुपग्रहवानपि न सङ्गमुपयाति निर्यत्यः ॥ १ ॥

यथा च धर्म्मोपकरणवतामपि मूर्च्छारहितानां मुनीनां न
परिग्रहग्रहिवदोषस्तथा व्रतिनीनामपि गुरूपदिष्टधर्म्मोपकरण-
धारिणीनां रत्नवयवतीनां तेन तासां धर्म्मोपकरणपरिग्रहमात्रेण
मोक्षापवादः प्रलापमात्रम् ॥ २४ ॥

पञ्चभिः पञ्चभिर्युक्ता भावनाभिर्विमुक्तये इत्युक्तं

तत्प्रस्तौति—

भावनाभिर्भावितानि पञ्चभिः पञ्चभिः क्रमात् ।

महाव्रतानि नो कस्य साधयन्त्यव्ययं पदम् ॥ २५ ॥

भाष्यन्ते वास्यन्ते गुणविशेषमारोप्यन्ते महाव्रतानि यकाभिस्ता
भावनाः ॥ २५ ॥

अथ प्रथमव्रतस्य भावना आह —

मनोगुप्तैषणादानेर्याभिः समितिभिः सदा ।

दृष्टान्नपानग्रहणे नाहिंसां भावयेत् सुधीः ॥२६॥

मनोगुप्तिर्वक्ष्यमाणलक्षणा तथेत्येका भावना । एषणा विशुद्धपिण्ड-
ग्रहणलक्षणा तस्यां या समितिः । आदानग्रहणेन निक्षेप
उपलक्ष्यते । तेन पीठादेर्ग्रहणे स्थापने च या समितिः ।
ईरणमीर्या गमनं तत्र या समितिः । आभिरिषणादानेर्यास-
मितिभिर्दृष्टयोरन्नपानयोर्ग्रहणेनोपलक्षणत्वात् तदुप्रासेनाहिंसां
भावयेदिति सम्बन्धः । इह च गुप्तिसमितीनां महाव्रतभावनात्वेन
गतार्थानामपि अथवा पञ्चसमितीत्यादिग्रन्थेन पुनरुत्कीर्तनं
गुप्तिसमितीनामुत्तरगुणत्वज्ञापनार्थम् ।

यदाह—

पिण्डस्य जा विसोहो समिद्विभो भावणा तवो दुविहो ।

पडिमा अभिगहो चिय उत्तरगुणगोवियाणाहिं ॥ १ ॥

इह च मनोगुप्तेर्भावनात्वं हिंसायां मनोव्यापारस्य प्राधान्यात् ।
श्रूयते हि प्रसन्नचन्द्रराजर्षिर्मनोगुप्त्या अभाविताहिंसाव्रतो हिंसा-
मकुर्वन्नपि सप्तमनरकपृथ्वीयोग्यं कर्त्तुं निर्ममे एषणादानेर्यास-
मितयस्तु अहिंसायां नितरामुपकारिण्य इति युक्तं भावनात्वम् ।
दृष्टान्नपानग्रहणं च संसक्तान्नपानपरिहारेणाहिंसाव्रतोपकारायेति
पञ्चमी भावना ॥ २६ ॥

द्वितीयव्रतस्य भावना आह—

हास्यलोभभयक्रोधप्रत्यास्थानैर्निरन्तरम् ।

आलोच्य भाषणेनापि भावयेत्सूतव्रतम् ॥२७॥

हसन् हि मिथ्या ब्रूयात् । लोभपरवशश्चार्थाकाङ्क्षया भयार्त्तः प्राणादिरक्षणेच्छया क्रुद्धः क्रोधतरलितमनस्कतया मिथ्या ब्रूयादिति । हास्यादिप्रत्यास्थानानि चतस्रो भावनाः । आलोच्य भाषणं सम्यग्ज्ञानपूर्वकं पर्यालोच्य वृषा माभूदिति मोहतिरस्कारद्वारेण भाषणं पञ्चमी भावना । मोहस्य च वृषावादहेतुत्वं प्रतीतमेव ।

यदाह—

रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतमिति ॥ २७ ॥

तृतीयव्रतस्य भावना आह ।

आलोच्यावग्रहयाच्चाभीक्ष्णावग्रहयाचनम् ।

एतावन्मात्रमेवैतदित्यवग्रहधारणम् ॥ २८ ॥

समानधार्मिकेभ्यश्च तथावग्रहयाचनम् ।

अनुज्ञापितपानान्नाशनमस्तेयभावनाः ॥२९॥ (युग्मम्)

आलोच्य मनसा विचिन्थावग्रहं याचेत । देवेन्द्रराजगृहपतिशय्या-
तरसाधर्मिकभेदादि पञ्चावग्रहाः । अत्र च पूर्वः पूर्वी बाध्य
उत्तर उत्तरो बाधकः । तत्र देवेन्द्रावग्रहो यथा सौधर्माधिपते-
र्दक्षिणलोकाद्वै ईशानाधिपतेरुत्तरलोकाद्वैम् । राजा चक्रवर्त्ति

तस्यावग्रहो भारतादिवर्षम् । गृहपतिर्मण्डलाधिपतिस्तस्यावग्रह-
स्तन्मण्डलादि । शय्यातरो वसतिस्वामी तदवग्रहो वसतिरेव ।
साधर्मिकाः साधवस्तेषामवग्रहः शय्यातरप्रदत्तं गृहादि । एता-
नवग्रहान् ज्ञात्वा यथायथमवग्रहं याचेत । अस्वामियाचने हि
परस्परविरोधेन अकाण्डघाटनादय ऐहिका दोषाः परलोके-
ऽपि अदत्तपरिभोगजनितं पापकर्म । इति प्रथमा भावना ।
सकृद्भक्षेऽप्यवग्रहे स्वामिना अभीक्ष्णं भूयो भूयोऽवग्रहयाचनं
कार्यं पूर्वलब्धेऽवग्रहे ग्लानाद्यवस्थामूत्रपुरीषोत्सर्गपात्रकरचरण-
प्रक्षालनस्थानानि दातृचित्तपीडापरिहारार्थं याचनीयानि । इति
द्वितीयभावना । एतावन्मात्रमेव एतावत्परिमाणमेवैतत् क्षेत्रादि
ममोपयोगि नाधिकमिति अवग्रहस्य धारणं व्यवस्थापनम् ।
एवमवग्रहधारणे हि तदभ्यन्तरवर्त्तिनीमूर्द्धस्थानादिक्रियामासे-
वमानो न दातृरुपरोधकारी भवति । याज्जाकाल एवावग्रहा-
नवधारणे विपरिणतिरपि दातृश्चेतसि स्यादात्मनोऽपि चादत्तपरि-
भोगजनितकर्मबन्धः स्यादिति तृतीयभावना । धर्मं चर-
न्तीति धार्मिकाः समानासुखाः प्रतिपद्वैकशासनाः साधवस्तेभ्यः
पूर्वपरिगृहीतक्षेत्रेभ्योऽवग्रहो यावत्स्तदनुज्ञानादि तत्तासितव्यं
अन्यथा स्तेयं स्यादिति चतुर्थी भावना । अनुज्ञापिते अनुज्ञया
स्वीकृते ये पानान्ने तयोरशनं सूचीक्तेन हि विधिना प्रासुकमेषणीयं
कल्पनीयं च पानान्नं लब्धमानीयालोचनापूर्वं गुरवे निवेद्यानुज्ञातो
गुरुणा मण्डल्यामेकको वा ऽश्रीयत् । उपलक्षणमेतत् यत्-
किञ्चिदौघिकौपयहिकमेदमुपकरणं धर्मसाधनं तत्सर्वं गुरुणाऽनु-

ज्ञातं परिभोक्तव्यम् । एवं विदधानो नातिक्रामत्यस्तेयव्रतमिति
पञ्चमी भावना ।

चतुर्थव्रतभावना आह —

स्त्रीषण्डपशुमद्देश्मासनकुड्यान्तरोज्झनात् ।
सरागस्त्रीकथात्यागात्प्राग्रतस्मृतिवर्जनात् ॥ ३० ॥
स्त्रीरस्याङ्गेक्षणस्वाङ्गसंस्कारपरिवर्जनात् ।
प्रणीतात्यशनत्यागाद् ब्रह्मचर्यं तु भावयेत् ॥ ३१ ॥

(युग्मम्)

त्रियो देवमानुषभेदाद्विविधाः एताश्च मचित्ताः । अचित्तास्तु पुस्त-
लेष्यचित्तकर्मादिनिर्मिताः । षण्डास्तृतीयवेदोदयवर्त्तिनो महा-
मोहकर्माणः स्त्रीपुंससेवनाभिरताः । पशवस्तिर्यग्योनिजाः । तत्र
गोमहिषीवडवावालेयीञ्जाम्रविकादयः सम्भाव्यमानमैथुनाः ।
एभ्यः कृतहन्त्रेभ्यो मतुः स्त्रीषण्डपशुमती च ते वेश्मासने च वेश्म
वसतिः । आसनं संस्तारकादि । कुड्यान्तरं यत्रान्तरस्थोऽपि
कुड्यादौ दम्पत्योर्मोहनादिशब्दः श्रूयते ब्रह्मचर्यभङ्गभयादेषामुज्झनं
त्यागः । इति प्रथमा भावना । सरागस्य मोहोदयवतो या स्त्रीभिः
कथा स्त्रीणां वा कथा सरागाश्च ताः त्रियश्च ताभिस्तासां वा कथा
तस्यास्त्यागः । रागानुबन्धिनी हि देशजातिकुलनेपथ्यभाषागति-
विभ्रमेक्षितहास्यलीलाकटाक्षप्रणयकलहशृङ्गाररसानुविद्धा कथा

वात्येव चित्तोदधेरवश्यं विक्षोभमादधातीति द्वितीया भावना ।
 प्राक् प्रव्रज्याब्रह्मचर्यात् पूर्वं गृहस्थावस्थायां यद्वतं स्त्रीभिः सह
 निधुवनं तस्य स्मृतिस्तस्या वर्जनं प्रायतस्मरणेभ्यनादि कामाग्निः
 सन्मुच्यते । इति तृतीया भावना । स्त्रीणामविवेकिजनापेक्षया
 यानि रम्याणि स्पृहणीयान्यङ्गानि सुखनयनस्तनजघनादीनि
 तेषामीक्ष्यमाणमपूर्वविस्मयरसनिर्भरतया विस्फारिताक्षस्य विलो-
 कनम् । ईक्षणमात्रं तु रागद्वेषरहितस्यादुष्टमेव ।

यदाह—

अशक्यं रूपमद्रष्टुं चक्षुर्गोचरमागतम् ।

रागद्वेषौ तु यौ तत्र तौ बुधः परिवर्जयेत् ॥१॥ इत्यादि ॥

तथा स्वस्यात्मनोऽङ्गं शरीरं तस्य संस्कारः स्नानविलेपनधूपननख-
 दन्तकेशसम्भार्जनादि स्त्रीरम्याङ्गेक्षणं च स्वाङ्गसंस्कारश्च तयोः
 परिवर्जनात् । स्त्रीरम्याङ्गेक्षणतरलितविलोचनो हि दीपशिखायां
 शलभ इव विनाशमुपयाति । अशुचिशरीरसंस्कारमूढो हि
 तत्तदुत्कलिकामयैर्विकल्पैर्वृथात्मानमायासयतीति चतुर्थी भावना ।
 प्रणीतो वृथः स्निग्धमधुरादिरसः । अत्यशनमप्रणीतस्याऽपि
 रूक्षभैक्षस्याकण्ठमुदरपूरणं तयोस्त्वागो निरन्तरवृथमधुरस्निग्ध-
 रसप्रणीतो हि प्रधानधातुपरिपोषेण वेदोदयादब्रह्माऽपि भवेत् ।
 अत्यशनस्य तु न केवलं ब्रह्मक्षतिकारित्वाद् वर्जनं शरीरपीडा-
 कारित्वादपि ।

यदाह—

अद्वयमसंशयस्य सर्वं जगत्स्य कुञ्जा 'दगस्य दोभागे ।

वाउपवियारणकृता कृद्भायं ऊणगं कुञ्जा ॥ १ ॥

इति पञ्चमी भावना । एवं नवविधब्रह्मचर्यगुप्तिसंग्रहेण ब्रह्मचर्य-
व्रतस्य पञ्च भावनाः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

पञ्चमव्रतस्य भावना आह—

स्पर्शे रसे च गन्धे च रूपे शब्दे च हारिणि ।

पञ्चस्वितीन्द्रियार्थेषु गाढं गार्ह्यस्य वर्जनम् ॥ ३२ ॥

एतेष्वेवामनोक्षेपेषु सर्वथा द्वेषवर्जनम् ।

आकिञ्चन्यव्रतस्यैवं भावनाः पञ्च कीर्तिताः ॥ ३३ ॥

(युग्मम्)

स्पर्शादिषु मनोहारिषु विषयेषु यद्गाढं गार्ह्यस्याभिष्वङ्गस्य
वर्जनम् । स्पर्शादिष्वेवामनोक्षेपेष्विन्द्रियप्रतिकूलेषु यो द्वेषोऽप्रीति-
लक्षणस्तस्य वर्जनम् । गार्ह्यवान् हि मनोक्षेपविषयेऽभिष्वङ्गवानम-
नोज्ञान्विषयान्विद्वेष्टि मध्यस्थस्य तु मूर्च्छारहितस्य न कचि-
त्प्रीतिरप्रीतिर्वा रागानान्तरीयकतया च द्वेषस्योपादानम् ।
किञ्चन बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहरूपं नास्यास्तीत्यकिञ्चनस्तद्भाव-
आकिञ्चन्यमपरिग्रहता । आकिञ्चन्यं च तद्वतं च तस्यैताः पञ्च
भावनाः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

मूलगुणरूपचारित्र्यमभिधायोत्तरगुणरूपं तदाह—

अथवा पञ्चसमितिगुप्तित्वयपविवृतम् ।

चरित्रं सम्यक्चारित्र्यमित्याहुर्मनिपुङ्गवाः ॥ ३४ ॥

समितिरिति पञ्चानां चेष्टानां तान्त्रिकी संज्ञा । अथवा सं सम्यक् प्रशस्ता अर्हत्त्ववचनानुसारेण इतिः चेष्टा समितिः पञ्चानां समितोनां समाहारः पञ्चसमिति । गुप्तिरात्मनः संरक्षणं मुमुक्षोर्योग-नियह इत्यर्थः । गुप्तीनां त्वयं गुप्तित्वयं पञ्चसमिति च गुप्तित्वयं च ताभ्यां च पविवृतं यच्चरित्रं यतीनां चेष्टा सा सम्यक्चारित्र्य-मुच्यते । सम्यक्प्रवृत्तिलक्षणा समितिः प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणा गुप्ति रत्यनयोर्विशेषः ॥ ३४ ॥

अथ समितीर्गुप्तीश्च नामत आह—

ईर्याभाषेष्णादाननिक्षेपोत्सर्गसंज्ञिकाः ।

पञ्चाहुः समितीस्तिष्ठो गुप्तीस्त्रियोगनियहात् ॥ ३५ ॥

ईर्यासमितिर्भाषासमितिरेष्णासमितिरादाननिक्षेपसमितिर्त्सर्गस-मितिरित्येताः पञ्चसमितीर्ब्रुवते तीर्थकराः । त्रिसंख्या योगास्त्रि-योगा मनोवाक्कायव्यापारास्तेषां नियहो निरोधः । प्रवचन-विधिना मार्गव्यवस्थापनमुन्मार्गनिवारणं च । नियहादिति द्वेती पञ्चमी तेन मनोगुप्तिर्वचनगुप्तिः कायगुप्तिरिति तिष्ठो गुप्तीर्ब्रुवते ॥ ३५ ॥

ईर्यालक्षणमाह—

लोकातिवाहिते मार्गे चुम्बिते भास्वदंशुभिः ।

जन्तुरक्षार्थमालोक्य गतिरीर्या मता सताम् ॥ ३६ ॥

नसस्यावरजन्तुजाताभयदानदीक्षितस्य सुमेरावश्यके प्रयोजने गच्छतो जन्तुरक्षानिमित्तं स्वशरीररक्षानिमित्तं च पादाग्रादारभ्य युगमात्रचेतनं यावत् निरीक्ष्य ईरणमीर्या गतिस्तस्यां समितिरीर्या-समितिः ।

यदाहुः—

‘पुरषो जुगमायाए पेहमाणो महिं चरे ।

वज्जंतो बीयहरियाइं पाणे य दगमट्टियं ॥ १ ॥

‘ओवायं विसमं ख्वाणुं विजलं परिवज्जेण ।

सङ्क्रमेण न गच्छेज्जा विज्जमाणे परक्कमे ॥ २ ॥

गतिश्च मार्गे भवति तस्य विशेषणं लोकातिवाहिते लोकैरति-वाहिते अत्यन्तक्षुप्ते । चुम्बिते स्पृष्टे आदित्यकिरणैः प्रथमविशेषणेन परैर्विराधिते मार्गे गच्छतो यतेः षड्जीविकायविराधना न भवति । उन्मागेण न गन्तव्यमिति चाह । तथाविधेऽपि मार्गे

(१) पुरतो युगमात्रया प्रेक्षमाणो महिं चरेत् ।

वर्जयन् बीजहरितानि प्राणान् च दकष्टत्तिकासम् ॥

(२) अवपातं विषमं स्थाणुं विजलं परिवर्जयेत् ।

संक्रमेण न गच्छेत् विद्वान्ने पराक्रमे ॥

रात्रौ गच्छतः सम्पातिमसत्त्वविराधना भवेदिति तत्परिहारार्थं
द्वितीयविशेषणम् । एवंविधोपयोगवतश्च गच्छतो मुनेः कथंचित्
प्राणिवधेऽपि प्राणिवधपापं न भवति ।

यदाह—

उच्चालियन्मि पाए इरियासमियस्स सङ्गमद्वाए ।
वावज्जेज्ज कुलिङ्गी मरिज्ज तं जोगमासज्ज ॥ १ ॥
न य तस्स तन्निमित्तो बंधो सुहुमोवि देसिओ समए ।
अणवज्जो उपओगेण सव्वभावेण सो जम्हा ॥ २ ॥

तथा—

जिअदु व मरदु व जीवो अजदाचारस्स निच्छओ हिंसा ।
प्रयदस्स णत्थि बंधो हिंसामित्तेण समिदस्स ॥ ३ ॥ ३६ ॥

भाषासमितिमाह—

अवद्यत्यागतः सर्वजनीनं मितभाषणम् ।

प्रिया वाचयमानां सा भाषासमितिरुच्यते ॥३७॥

अवद्यानि भाषादोषा वाक्यशुद्धाध्ययनप्रतिपादिताः धूर्त्तकामुक-
क्रव्यादचौरचारवाकादिभाषितानि च तेषां निर्दम्भतया त्यागस्ततः
सर्वजनीनं सर्वजनेभ्यो हितं मितं स्वल्पमप्यतिबहुप्रयोजनसाधकं
तच्च तद्भाषणं च ।

यदाह—

‘मधुरं निउणं थोवं कज्जावडियं अगव्वियमतुच्छं ।

पुव्विमइसंकलियं भणंति जं धम्ममंजुत्तं ॥ १ ॥

एवंविधं यद्वाषणं सा भाषासमितिः । भाषायां सम्यगिति-
भाषासमितिः । सा च प्रिया अभिमता वाच्यमानां मुनीनाम् ।

यदाहुः—

‘जा य सच्चा न वत्तव्वा सच्चा मोसा य जा मुसा ।

जा य बुद्देहिं णाइस्सा ण तं भासेज्ज पस्सवं ॥ १ ॥ इति ॥ ३७ ॥

एषणासमितिमाह—

द्विचत्वारिंशता भिच्चादोषैर्नित्यमदूषितम् ।

मुनिर्यदन्नमादत्ते सैषणासमितिर्मता ॥ ३८ ॥

द्वाभ्यामधिका चत्वारिंशत् द्विचत्वारिंशद्भिच्चादोषाः उद्गमोत्पाद-
नैषणालक्षणाः तत्रोद्गमदोषा गृह्यप्रभवाः षोडश ।

यद्यथा—

‘आह्वाकम्भुइसियपूइकम्भे अ मोसजाए य ।

ठवणा पाहुडियाए पाउयरकीयपामिच्चे ॥ १ ॥

(१) मधुरं निपुणं स्तोत्रं कार्यपरितमगर्वितमलुच्छम् ।

पूर्वमतिसङ्कलितं भणन्ति यद्वर्ममंजुत्तम् ॥

(२) या च सत्त्वा न वक्तव्या सत्त्वानुषा च या ऋषा ।

या च बुद्धैरनादीर्घा न तां भाषेत प्रज्ञावान् ॥

(३) आधाकर्मैरेषिकपुतिकर्म च निचजातं च ।

स्वापना प्राभतिका प्राडुष्कारक्रीतप्राभितम् ॥

परिग्रह्य अभिहृडे उब्भिखे मासोहृडे इय ।

अच्छिजे अशिसहे अज्भोअरण य सोलसमे ॥ २ ॥

आधाय विकल्पा यतिं मनसि कृत्वा सचित्तस्याचिन्तीकरण-
मचित्तस्य वा पाको निरुक्तादाधकर्म ॥ १ ॥

उद्देशः साध्वर्थं सङ्कल्पः स प्रयोजनमस्य श्रीदेशिकं यत्पूर्वकृत-
मोदनमोदकसोदादि तत्साधूद्देशेन दध्यादिना गुडपाकेन च
संस्कुर्यतो भवति ॥ २ ॥

आधाकर्मिकावयवसन्निभं शुद्धमपि यत्तत्पूतिकर्म शुचिद्रव्य-
मिवाशुचिद्रव्यसन्निभम् ॥ ३ ॥

यदात्माद्यं साध्वर्थं चादित एव मिश्रं पच्यते तन्मिश्रम् ॥ ४ ॥

साधुयाचितस्य क्षीरादेः पृथक्कृत्य स्वभाजने स्थापनं
स्थापना ॥ ५ ॥

कालान्तरभाविनो विवाहादेरिदानीं सन्निहिताः साधवः
सन्ति तेषामप्युपयोगे भवत्विति बुद्ध्या इदानीमेव करणं समय-
परिभाषया प्राभृतिका सन्निकृष्टस्य विवाहादेः कालान्तरे साधु-
समागमनं सञ्चिन्त्यात्कर्षणं वा ॥ ६ ॥

यदन्धकारव्यवस्थितस्य द्रव्यस्य वङ्गिप्रदीपमण्यादिना भित्त्य-
पनयनेन वा बहिर्निष्कास्य द्रव्यधारणेन वा प्रकटकरणं तत्पादु-
ष्करणम् ॥ ७ ॥

यत्साध्वर्थं मूल्येन क्रोयते तत्क्रोतम् ॥ ८ ॥

(१) परिवर्तितमभ्याहृतसङ्गिद्धं कालापङ्कतमिति ।

आच्छेद्यमनिच्छदं अध्यवपूरकञ्च षोडशः ॥

यत्साध्वर्थमन्नादि उद्यतकं गृहीत्वा दीयते तत्रामित्यकम् ॥८॥
 स्वद्रव्यमर्पयित्वा परद्रव्यं तत्सदृशं गृहीत्वा यद्दीयते तत्परि-
 वर्तितम् ॥ १० ॥

गृहग्रामादेः साध्वर्थं यदानीतं तदभ्याहृतम् ॥ ११ ॥
 कुतुपादिस्थस्य घृतादेर्दानार्थं यत्कृतिकाद्यपनयनं तदु-
 द्दिष्टम् ॥ १२ ॥

यदुपरिभूमिकातः शिखादेर्भूमिगृहाद्वा आकृत्य साधुभ्यो
 दानं तन्मालापङ्कतम् ॥ १३ ॥

यदाच्छिद्य परकीयं हठात् गृहीत्वा स्वामी प्रभुश्चीरो वा
 ददाति तदाच्छेद्यम् ॥ १४ ॥

यज्ञोष्ठीभक्तादिसर्वैरदत्तमनगुमतं वा एकः कश्चित्साधुभ्यो
 ददाति तदनिच्छेद्यम् ॥ १५ ॥

स्वार्थमधिश्यणे सति साधुसमागमश्रवणात्तदर्थं पुनर्यो
 धान्यादिवापः सोऽध्यवपूरकः ॥ १६ ॥

उत्पादनादोषा अपि षोडश ते च साधुप्रभवाः ।

तद्यथा—

‘धाई दूई निमित्ते आजीववणीवगे तिगिच्छा य ।

कोहे माणे माया लोभे अ हवन्ति दस एए ॥ १ ॥

(१) धात्रो दूतो निमित्तं आजीववणीवगे तिगिच्छा य ।

कोषो मानो माया लोभश्च भवन्ति दस एते ॥

‘पुर्व्विपञ्चासंथवविज्जामन्ते च चुसजोए य ।

उप्पायणाइ दोसा सोलसमे मूलकम्मे य ॥ २ ॥

बालस्य क्षीरमज्जनमण्डनकीडनाङ्गारोपणकर्मकारिण्यः पञ्च-
धात्राः एतासां कर्म भिक्षार्थं कुर्वतो मुनेर्धार्मीपिण्डः ॥ १ ॥

मिथः सन्देशकथनं दूतीत्वं तत्कुर्वतो भिक्षार्थं दूती-
पिण्डः ॥ २ ॥

अतीतानागतवर्त्तमानकालेषु लाभालाभादिकथनं निमित्तं
तद्विद्यार्थं कुर्वतो निमित्तपिण्डः ॥ ३ ॥

जातिकुलगणकर्म्मशिल्पादिप्रधानेभ्य आत्मनस्तत्तद्गुणत्वारोपणं
भिक्षार्थमाजीवपिण्डः ॥ ४ ॥

अमणब्राह्मणक्षत्रपणातिथिश्चानादिभक्तानां पुरतः पिण्डार्थ-
मात्मानं तत्तद्भक्तं दर्शयतो वनीपकपिण्डः ॥ ५ ॥

वमनविरचनवस्तिकर्म्मादि कारयतो वैद्यभेषज्यादि सूचयतो
वा पिण्डार्थं चिकित्सापिण्डः ॥ ६ ॥

विद्यातपःप्रभावज्ञापनं राजपूजादिख्यापनं क्रोधफलदर्शनं वा
भिक्षार्थं कुर्वतः क्रोधपिण्डः ॥ ७ ॥

लब्धिप्रशंसोत्तानस्य परेणोत्साहितस्यावमतस्य वा गृहस्था-
भिमानमुत्पादयतो मानपिण्डः ॥ ८ ॥

नानावेषभाषापरिवर्त्तनं भिक्षार्थं कुर्वतो मायापिण्डः ॥ ९ ॥

(१) पूर्वपञ्चासंथवविद्यामन्त्रं च चर्चयोगश्च ।

उत्पादनाया दोषा षोडशो मूलकर्म च ॥

अतिलोभाद् भिक्षार्थं पर्यटतो लोभपिण्डः ॥ १० ॥

पूर्वसंस्तवं जननीजनकादिद्वारेण पश्चात्संस्तवं श्वश्रूश्चशुरादि-
द्वारेणात्मपरिचयाऽनुरूपं सम्बन्धं भिक्षार्थं घटयतः पूर्वपश्चात्संस्तव-
पिण्डः ॥ ११ ॥

विद्यां मन्त्रं चूर्णं योगं च भिक्षार्थं प्रयुज्जानस्य चत्वारो
विद्यादिपिण्डाः—

मन्त्रजपहोमादिसाध्या स्त्रीदेवताधिष्ठाना वा विद्या ॥ १२ ॥

पाठमात्रप्रसिद्धः पुरुषाधिष्ठानो वा मन्त्रः ॥ १३ ॥

चूर्णानि नयनाञ्जनादीनि अन्तर्धानादिफलानि ॥ १४ ॥

पादप्रलेपादयः सौभाग्यदौर्भाग्यकरा योगाः ॥ १५ ॥

गर्भस्तम्भगर्भाधानप्रसवस्त्रपनकमूलरक्षाबन्धनादिभिक्षार्थं कु-
र्वतो मूलकर्मपिण्डः ॥ १६ ॥

गृहिसाधूभयप्रभवा एषणादोषा दश ।

तद्यथा—

'सङ्क्षियमंक्षियनिक्षित्तपिह्यसाहरिभदायगुम्भोसे ।

अपरिणयलित्तच्छड्डिय एषणादोषा दस हवन्ति ॥ १ ॥

आधाकर्म्मकादिशङ्काकलुषितो यदन्नाद्यादत्ते तच्छङ्कितं यं च
दोषं शङ्कते तमापद्यते ॥ १ ॥

(१) शङ्कितश्चलितनिक्षिप्तपिहितसङ्कृतदायकोऽन्धश्च ।

अपरिणतक्षिप्तकटितं एषणादोषा दस भवन्ति ॥

पृथिव्युदकवनस्पतिभिः सचित्तरचित्तरपि मध्वादिभिर्गर्हितै-
राश्लिष्टं यदन्नादि तन्मचित्तम् ॥ २ ॥

पृथिव्युदकतेजोवायुवनस्पतिषु चक्षेपु च यदन्नाद्यचित्तमपि
स्थापितं तन्नचित्तम् ॥ ३ ॥

सचित्तेन फलादिना स्थगितं पिहितम् ॥ ४ ॥

दानभाजनस्थमयोग्यं सचित्तेषु पृथिव्यादिषु निक्षिप्य तेन
भाजनेन ददतः संहृतम् ॥ ५ ॥

बालवृद्धपण्डकवेपमानज्वरितान्धमत्तोश्मत्तच्छिन्नकरचरण-
निगडितपादुकारूढकण्डकपिषकभर्जककर्त्तकलोठकवींश्वकपिञ्ज-
कदलकव्यालीडकभोजकषड्कायविराधका दातृत्वेन प्रतिषिद्धा
या च स्त्री वेलामासवती गृहीतबाला बालवत्सा वा एभ्यो
अन्नादि गृहीतुं साधोर्न कल्पते ॥ ६ ॥

देयद्रव्यं खण्डादि सचित्तेन धान्यकणादिना मिश्रं ददत
उन्मिश्रम् ॥ ७ ॥

देयद्रव्यं मिश्रमचित्तत्वेनापरिणमनादपरिणतम् ॥ ८ ॥

वसादिना संस्पृष्टेन हस्तेन पात्रेण वा ददतोऽन्नादि लिप्तम् ॥ ९ ॥

घृतादि च्छर्द्यन् यद्दाति तत् छर्दितं छर्द्यमाने घृतादौ
तन्नस्थस्यागन्तुकस्य वा सर्वस्य जन्तोर्मधुविन्दूदाहरणेन विराधना-
सम्भवात् ॥ १० ॥

तदेवमुद्गमोत्पादनैषणादोषाः संहता द्विचत्वारिंशद्भवन्ति ते
च भिक्षादोषास्त्रैरदूषितमन्त्रमशनखाद्यस्त्राद्यभेदमुपलक्षणत्वात्पानं
सौवीरादि तथा रजोहरणमुखवस्त्रचोलपट्टपात्रादिस्थविर-

कल्पिकयोग्यश्चतुर्दशविधो जिनकल्पिकयोग्यश्च द्वादशविध-
 औघिक उपधिः । आर्यिकायोग्यश्च पञ्चविंशतिविधः । औप-
 ग्रहिकश्च शय्यापीठफलकचर्मदण्डादिरूपलक्षणादेव परिगृह्यते ।
 नह्यौघिकरजोहरणाद्यन्तरेण औपग्रहिकपीठफलकाद्यन्तरेण च
 वर्षासु हेमन्तग्रीष्मयोरपि जलकणिकाकुलायामनूपभूमौ
 महाव्रतसंरक्षणं कर्तुं क्षमम् । एतद्दोषविशुद्धमन्त्रादि यन्मुनिरा-
 दत्ते सा एषणमेषणा यथागममन्त्रादेरन्वेषणम् । अत्र “इषोऽनि-
 च्छायाम्” ॥ ५ । ३ । ११२ ॥ इति स्त्रियामनस्तस्यां च समिति-
 रेषणासमितिः । इयं गवेषणारूपा एषणायासैषणाप्यनयोरूप-
 लक्ष्यते तस्यां च पञ्च दोषाः ।

तद्यथा—

संयोजना १ प्रमाणातिरिक्तता २ अङ्गारो ३ धूमः ४ कारणा-
 भावश्च ५ तत्र रसलोभाद्व्यस्य मण्डकादेर्द्वयान्तरेण खण्डघृतादिना
 वसतेर्बहिरन्तर्वा योजनं संयोजना ॥१॥ धृतिबलसंयमयोगा यावता
 न सीदन्ति तदाहारप्रमाणम् । अधिकाहारस्तु वमनाय मृत्यवे
 व्याधये चेति तं परिहरेदिति प्रमाणातिरिक्ततादोषः ॥२॥ स्वादन्नं
 तद्वातारं वा प्रशंसन् यङ्मुक्ते सरागाग्निना चरित्रेन्धनस्याङ्गारी-
 करणादङ्गारो दोषः ॥३॥ निन्दन् पुनश्चारित्रेन्धनं दहन् धूम-
 करणाद्भूमो दोषः ॥४॥ क्षुब्धेदनाया असहनं क्षामस्य च वैयाहत्या-
 करणमोर्यासमितेरविशुद्धिः प्रेक्षोत्प्रेक्षादेः संयमस्य चापालनं
 क्षुधातुरस्य प्रबलान्युदयात्राणप्रहाणशङ्का 'आर्त्तरीद्रपरिहारेण

धर्मव्यानस्थिरीकरणं चेति भोजनकारणानि तदभावे भुञ्जानस्य
कारणाभावदोषः ॥ ५ ॥

यदाह—

उत्पादनोद्गमेषणाधूमांगारप्रमाणकारणतः ।

संयोजनाच्च पिण्डं शोधयतामेषणासमितिः ॥१॥ इति ॥ ३८ ॥

आदाननिक्षेपसमितिमाह—

आसनादीनि संवीक्ष्य प्रतिलिख्य च यत्नतः ।

गृह्णीयान्निक्षेपेद्वा यत्सादानसमितिः स्मृता ॥ ३९ ॥

आसनं विष्टरः आदिशब्दाहस्त्रपात्रफलकदण्डादेः परियहः ।
तान्यासनादीनि संवीक्ष्य चक्षुषा प्रतिलिख्य रजोहरणादिना
यत्नत इत्युपयोगपूर्वकम् । अन्यथा सम्यक्प्रतिलिखना न स्यात् ।

यदाह—

'पडिलेहणं कुणंतो मिहो कहं कुणइ जणवयकहं वा ।

देइ व पञ्चक्वाणं वाएइ मयं पडिच्छइ वा ॥ १ ॥

'पुढवीआउक्काएतेजवाजवणस्सइतमाणं ।

पडिलेहणापमत्तो क्खण्हंपि विराहगो भण्णिओ ॥ २ ॥

(१) प्रतिलेखनां कुर्वन् विधः कथां करोति जनपदकथां वा ।

इदानीं वा प्रत्याख्यानं वाचयति स्वयं प्रतीक्षति वा ॥

(२) पृथिव्यपकायतेजोवायुवनस्पतिलक्षणां ।

प्रतिलेखनाप्रसक्तः पञ्चार्णपि विराधको भणितः ॥

यद्गृहीयादाददीत निक्षिपेत् स्थापयेत्संवीक्षितप्रतिलिखित-
भूमौ । सा आदाननिक्षेपसमितिः । भीमो भीमसेन इति
'न्यायादादानसमितिः ॥ ३९ ॥

उत्सर्गसमितिमाह—

कफमूत्रमलप्रायं निर्जन्तुजगतीतले ।

यत्नाद्यदुत्सृजेत्साधुः सोत्सर्गसमितिर्भवेत् ॥ ४० ॥

कफः श्लेष्मा मुखनासिकासञ्चारी मूत्रं प्रश्रवणं मलो विष्टा प्राय-
ग्रहणादन्यदपि परिष्ठापनायोग्यं वस्त्रपात्रभक्तपानादि गृह्यते ।
निर्जन्तुस्तस्यारजन्तुरहिता स्वयं च निर्जन्तुर्या जगती तस्या-
स्तलं स्थण्डिलमित्यर्थः । तत्र यत्नादुपयोगपूर्वकं यदुत्सृजेत्साधुः
सोत्सर्गसमितिः । अथ गुप्तीनामवसरः ॥ ४० ॥

तत्र मनोगुप्तिमाह—

विमुक्तकल्पनाजालं समत्वे सुप्रतिष्ठितम् ।

आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैर्मनोगुप्तिरुदाहृता ॥ ४१ ॥

इह मनोगुप्तिस्त्रिधा । आर्त्तरोद्रुध्यानानुबन्धिकल्पनाजालवियोगः
प्रथमा । शास्त्रानुसारिणी परलोकसाधिका धर्मध्यानानुबन्धिनी
माध्यस्थ्यपरिणतिर्द्वितीया । कुशलाकुशलमनोवृत्तिनिरोधेन योग-
निरोधावस्थाभाविन्यात्मारामता तृतीया । ता एतास्त्रिस्रोऽपि
विशेषणत्रयेणाह । विमुक्तकल्पनाजालमिति समत्वे सुप्रतिष्ठित-
मिति आत्माराममिति च एवंविधं मनो मनोगुप्तिः ॥ ४१ ॥

वाग्गुप्तिमाह—

संज्ञादिपरिहारेण यन्मौनस्यावलम्बनम् ।

वाग्गुप्तेः संवृत्तिर्वा या सा वाग्गुप्तिरिहोच्यते ॥४२॥

संज्ञा मुखनयनभ्रूविकाराङ्गुल्याच्छोटनादिका अर्थसूचिकाश्चेष्टाः
आदिशब्दाल्लोष्टद्वेषोर्द्ध्वभावकासितहुङ्गतादीनि गृह्यन्ते । संज्ञा-
दीनां यः परिहारस्तेन यन्मौनमभाषणं तस्यावलम्बनमभिग्रहः ।
संज्ञादिना हि प्रयोजनानि सूचयतो मौनं निष्फलमेवेत्येका
वाग्गुप्तिः । वाचनप्रच्छेदपृष्टव्याकरणादिषु लोकागमाविरोधेन
मुखवस्त्रिकाच्छादितवक्त्रस्य भाषमाणस्यापि वाग्गुप्तेः संवृत्तिर्वा-
ग्विनियन्त्रणं द्वितीया वाग्गुप्तिः । आभ्यां भेदाभ्यां वाग्गुप्तेः सर्वथा
वाग्निरोधः सम्यग्भाषणं च स्वरूपं प्रतिपादितं भवति भाषा-
समितौ तु सम्यग्वाक्प्रवृत्तिरेवेति वाग्गुप्तिभाषासमित्योर्भेदः ।

यदाहुः—

समिग्रो नियमागुत्तो गुत्तो समियत्तणम्मि भयणिज्जो ।

कुसलवयमुद्दरंतो जं वड्ढगुत्तोवि समिग्रोवि ॥ १ ॥

अथ कायगुप्तिः सा च द्विधा चेष्टानिहतिलक्षणा यथासूत्रं चेष्टा-
नियमलक्षणा च ॥ ४२ ॥

तत्राद्यामाह—

उपसर्गप्रसङ्गेऽपि कायोत्सर्गजुषो मुनेः ।

स्थिरीभावः शरीरस्य कायगुप्तिर्निगद्यते ॥ ४३ ॥

उपसर्गा देवमानुषतिर्यङ्मृता उपद्रवाः । उपलक्षणत्वात् क्षुत्पिपा-

सादयः परोषहा अपि गृह्यन्ते तेषां प्रसङ्गः सन्निपातः । अपि
शब्दात्तदभावेऽपि मुनेः साधोः कायः शरीरं तस्योत्सर्गस्यागस्तत्र
निरपेक्षतालक्षणस्तं जुषते तत्तस्य कायोत्सर्गजुषो यः स्थिरीभावो
निश्चलता योगनिरोधं कुर्वतः सर्वथा शरीरचेष्टापरिहारो वा यः
सा कायगुप्तिः ॥ ४३ ॥

द्वितीयामाह —

शयनासननिक्षेपादानचक्रमणेषु यः ।

स्थानेषु चेष्टानियमः कायगुप्तिस्तु सापरा ॥ ४४ ॥

शयनमागमोक्तो निद्राकालः स च रात्रावेव न दिवा । अन्यत्र
ग्लानाध्वान्तवृद्धादेः । तत्रापि प्रथमयामेऽतिक्रान्ते गुरुनाष्टच्छा
प्रमाणयुक्तायां वसती संवीक्ष्य प्रमृज्य च भूमिं संहत्यास्तीर्य च
संस्तरणपट्टकद्वयमूर्द्धमधश्च कायं सपादं मुखवत्त्रिकारजोहरणाभ्यां
प्रमृज्यानुज्ञापितसंस्तरकावस्थानः पठितपञ्चनमस्कारसामायिक-
सूत्रः कृतवामबाह्वपधान आकुञ्चितजानुकः कुक्कुटोवद्वियति
प्रसारितजङ्घो वा प्रमार्जितक्षोणीतलन्यस्तचरणो वा भूयः सङ्कोच-
समये प्रमार्जितसंदंशकः । उद्वर्त्तनकाले च मुखवत्त्रिकाप्रमृष्ट-
कायो नात्यन्ततीव्रनिद्रः शयीत । प्रमाणयुक्ता तु वसतिर्हस्तत्रय-
प्रमिते भूप्रदेशे प्रत्येकं सभाजनानां साधूनां यत्रावस्थानं सकलाव-
काशपूरणं च स्यात् । आसनमुपवेशनं तद्यत्र प्रदेशे चिकीर्षितं तं
चक्षुषा निरीक्ष्य प्रमृज्य च रजोहरणेन बहिर्निषद्यामास्तीर्योप-
विशेत् उपविष्टोऽप्याकुञ्चनप्रसारणादि तथैव कुर्वीत वर्षादिषु

च वृषीपीठादिषूक्तयैव समाचार्योपविशेत् । निक्षेपादाने च दण्डाद्युपकरणविषये ते अपि प्रत्यवेक्ष्य प्रमृज्य च विधेये चक्रमणं गमनं तदप्यावश्यकप्रयोजनवतः साधोः पुरस्ताद्युगमात्र-
प्रदेशसन्निवेशितदृष्टेरप्रमत्तस्य त्रसस्थावरभूतानि संरक्षतोऽत्वरया
पदन्यासमाचरतः प्रशस्तं स्थानमूर्ध्वस्थितिलक्षणमवष्टम्भादि च
प्रत्यवेक्षितप्रमार्जितप्रदेशविषयम् । एतेषु चेष्टानियमः स्वच्छन्द-
चेष्टापरिहारो यः सा अपरा द्वितीया कायगुप्तिरिति ॥ ४४ ॥

एतासामागमप्रसिद्धं मातृत्वमुपदर्शयति—

एताश्चारित्रगात्रस्य जननात्परिपालनात् ।

संशोधनाच्च साधूनां मातरोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥४५॥

एताः समितिगुप्तयः शास्त्रेऽष्टौ मातर इति प्रसिद्धाः । मातृत्वे
हेतूनाह । साधूनां सम्बन्धिचारित्रमेव गात्रमङ्गं तस्य जननाद-
भूतस्य प्रादुर्भावनात् जनितस्य च चारित्रगात्रस्य परिपालनात्सर्वो-
पद्रवनिवारणेन पोषणेन च वृद्धिनयनात् चारित्रगात्रस्यैवातिचार-
मलिनस्य सतः संशोधनाद्विर्मलीकरणादिति ॥ ४५ ॥

चारित्र्यं व्याख्यायोपसंहरति—

सर्वात्मना यतीन्द्राणामेतच्चारित्रमीरितम् ।

यतिधर्मानुरक्तानां देशतः स्यादगारिणाम् ॥४६॥

द्विधा चारित्र्यं सर्वदेशभेदात् । सर्वात्मना चारित्र्यं सर्वसावययोग-
विरतिलक्षणम् । यतीन्द्राणामनगारिश्चेष्टानामेतन्मूलगुणोत्तरगुण-

स्वरूपमीरितम् । धातूनामनेकार्थत्वात्प्रतिपादितम् । देशचारित्रं तु केषामित्याह । अगारिणां गृहस्थानां देशत एकदेशविरतिलक्षणम् । किं विशिष्टानामगारिणां यतिधर्मानुरक्तानां यतिधर्मे सर्वविरतिचारित्ररूपे अनुरक्तानां संहननादिदोषादकुर्वतामपि प्रोत्तिमताम् ।

यदाह—

सर्वविरतिलालसः खलु देशविरतिपरिणामः यतिधर्मानुरागरहितानां तु गृहस्थानां देशविरतिरपि न सम्यगिति देशतः स्यादगारिणामित्युक्तम् । तत्र यादृशो गृहस्थो धर्माधिकारो तादृशमुपदर्शयितुं तथाहीत्यनेन प्रस्तावनामाह ॥ ४६ ॥

तथाहीत्युपदर्शने निपातसमुदायः—

न्यायसम्पन्नविभवः शिष्टाचारप्रशंसकः ।

कुलशीलसमैः सार्धं कृतोद्वाहोऽन्यगोचरैः ॥ ४७ ॥

पापभीरुः प्रसिद्धं च देशाचारं समाचरन् ।

अवर्णवादी न क्वापि राजादिषु विशेषतः ॥ ४८ ॥

अनतिव्यक्तगुप्ते च स्थाने मुप्रातिवेश्मिके ।

अनेकनिर्गमद्वारविवर्जितनिकेतनः ॥ ४९ ॥

कृतसङ्गः सदाचारैर्मातापितृश्व पूजकः ।

त्यजन्नुपप्लुतं स्थानमप्रवृत्तश्च गर्हिते ॥ ५० ॥

व्ययमायोचितं कुर्वन् वेष्टं वित्तानुसारतः ।
 अष्टभिर्धीगुणैर्युक्तः शृण्वानो धर्ममन्वहम् ॥ ५१ ॥
 अजीर्णं भोजनत्यागी काले भोक्ता च सात्त्विकः ।
 अन्योऽन्याप्रतिबन्धेन त्रिवर्गमपि साधयन् ॥ ५२ ॥
 यथावदतिथौ साधौ दोने च प्रतिपत्तिकृत् ।
 सदानभिनिविष्टश्च पक्षपाती गुणेषु च ॥ ५३ ॥
 अदेशकालयोश्चर्या त्यजन् जानन् बलाबलम् ।
 वृत्तस्थज्ञानवृद्धानां पूजकः पोष्यपोषकः ॥ ५४ ॥
 दीर्घदर्शी विशेषज्ञः कृतज्ञो लोकवल्लभः ।
 सलज्जः सदयः सौम्यः परोपकृतिकर्मठः ॥ ५५ ॥
 अन्तरङ्गारिषड्वर्गपरिहारपरायणः ।
 वशोक्ततेन्द्रियग्रामो गृहिधर्माय कल्पते ॥ ५६ ॥

(दशभिः कुलकम्)

स्वामिद्रोहमित्रद्रोहविश्वसितवञ्चनचौर्यादिगर्ह्यार्थोपार्जनप-
 रिहारेणार्थोपार्जनोपायभूतः स्वस्ववर्णानुरूपः सदाचारो न्याय-
 स्तेन सम्पन्न उत्पन्नो विभवः सम्पद्यस्व स तथा । न्यायसम्पन्नो
 हि विभव इहलोकहिताय । अशङ्कनीयतया स्वशरीरेण तत्फल-
 भोगाभित्वस्वजनादौ संविभागकरणाच्च ।

यदाह—

सर्वत्र शुचयो धीराः स्वकर्मबलगर्विताः ।

कुकर्म्मनिहतात्मानः पापाः सर्वत्र शङ्किताः ॥ १ ॥

परलोकहिताय च सत्पात्रेषु विनियोगाहीनादौ कृपया वितरणाच्च । अन्यायोपात्तसु लोकद्वयेऽप्यहितायैव । इहलोके हि लोकविरुद्धकारिणो वधबन्धादयो दोषाः परलोके नरकादि-गमनादयः । यद्यपि कस्यचित्पापानुबन्धिपुण्यकर्मवशादैहिक-लौकिकौ विपन्न दृश्यते तथाप्यायत्यामवश्यम्भाविन्येव ।

यदाह—

पापेनैवार्थरागात्मः फलमाप्नोति यत् क्वचित् ।

बडिशामिषवत्तत्तमविनाश्य न जीर्यति ॥ १ ॥

न्याय एव परमार्थतोऽर्थीपार्जनोपायोपनिषत् ।

यदाह—

निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्वमिवाण्डजाः ।

शुभकर्माणमायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः ॥ १ ॥

विभवत्त्वं च गार्हस्थ्ये प्रधानं कारणमित्यादौ न्यायसम्पन्न-विभव इत्युक्तम् ॥ १ ॥

तथा शिष्टाचारप्रशंसकः शिष्यन्ते स्म शिष्टा वृत्तस्थज्ञानवृद्ध-सेवोपलब्धविशुद्धशिष्टाः पुरुषविशेषास्तेषामाचारश्चरितम् ।

यथा—

लोकापवादभीरुत्वं दीनाभ्युद्धरणादरः ।

कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं सदाचारः प्रकीर्तितः ॥ १ ॥ इत्यादि ।

तस्य प्रशंसकः ।

यथा—

विपद्युच्चैः स्थैर्यं पदमनुविधेयं च महतां

प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मालिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् ।

असन्तो नाभ्यर्थाः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः

सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १ ॥ २ ॥

तथा कुलं पितृपितामहादिपूर्वपुरुषवंशः शीलं मद्यमांस-
निशाभोजनादिपरिहाररूपः समाचारस्ताभ्यां समास्तुत्याः मम-
कुलशीला इत्यर्थः । गोत्रं नाम तथाविधैकपुरुषप्रभवो वंशस्तत्र
जाता गोत्रजाः तेभ्यो ऽन्येऽन्यगोत्रजास्तैः सार्धं कृतोद्वाहो
विहितविवाहः । अग्निदेवादिसात्त्विकं पाणिग्रहणं विवाहः ।
स च लोकेऽष्टविधः । तत्रालङ्कृत्य कन्यादानं ब्राह्मणो विवाहः १
विभवविनियोगेन कन्यादानं प्राजापत्यः २ गोमिथुनदानपूर्वक-
मार्घः ३ यत्र यज्ञार्थमृत्विजः कन्याप्रदानमेव दक्षिणा स दैवः ४
एते धर्म्या विवाहाश्चत्वारः । मातुः पितुर्बन्धूनां चाप्रामाण्यात्पर-
स्परानुरागेण मिथः समवायाद्वाभ्यर्च्यः ५ पणबन्धेन कन्याप्रदान-
मासुरः ६ प्रसङ्गकन्याग्रहणाद्वात्सल्यः ७ सुप्तप्रसक्तकन्याग्रहणा-
त्पैशाचः ८ । एते चत्वारोऽप्यधर्म्याः । यदि वधूवरयोः परस्परं
रुचिरस्ति तदा अधर्म्या अपि धर्म्याः । शुद्धकलत्रलाभफलो
विवाहः । अशुद्धभार्यादियोगेन नरक एव । तत्फलं वधूरक्षण-
माचरतः सुजातसुतसन्ततिरनुपहता चित्तनिवृत्तिर्गृहकृत्यसुवि-
हितत्वमाभिजात्याचारविशुद्धत्वं देवातिथिबान्धवसत्कारानवद्यत्वं

चेति । वधूरक्षणीपायास्वेते । गृहकर्मविनियोगः १ परिमितोऽर्ध-
संयोगो २ स्वातन्त्र्यम् ३ सदा च माष्टतुल्यस्त्रीलोकावरोधन-
४ मिति ॥ ३ ॥

पापानि दृष्टादृष्टापायकारणानि कर्माणि तेभ्यो भीरुः ।
तत्र दृष्टापायकारणानि चौर्यपारदारिकत्वदूतरमणादीनि दृष्ट-
लोकेऽपि सकललोकप्रसिद्धविडम्बनास्थानानि । अदृष्टापायकार-
णानि मद्यमांससेवनादीनि शास्त्रनिरूपितनरकादियातना-
फलानि ॥ ४ ॥

प्रसिद्धः तथाविधापरशिष्टसम्मततया दूरं रूढिमागतः ।
देशाचारो भोजनाच्छादनादिचित्रक्रियात्मकः सकलमण्डल-
व्यवहारस्तं सम्यगाचरन् तदाचारातिलङ्घने हि तद्देशवासिजन-
तया विरोधसम्भावनादकल्याणलाभः स्यात् ॥ ५ ॥

अवर्णोऽज्ञाघातं वदतीत्येवंशीलोऽवर्णवादी न क्वापि ।
जघन्योत्तममध्यमभेदेषु जन्तुषु परावर्णवादो हि बहुदोषः ।

यदाह—

परपरिभवपरिवादादात्मोत्कर्षाच्च वदन्ते कर्म ।

नीचैर्गीतं प्रतिभवमनेकभवकोटिदुर्मोचम् ॥ १ ॥

तदेवं सकलजनगोचरोऽप्यवर्णवादो न श्रेयान् । किं पुना-
राजामात्यपुरोहितादिषु बहुजनमान्येषु । राजाद्यवर्णवादादि
'वित्तप्राणनाशनादिरपि दोषः स्यात् ॥ ६ ॥

तथा अनेकं बहु यन्निर्गमहारं उपलक्ष्यत्वात्तदेव च प्रवेशहारं तेन विवर्जितं निकेतनं यस्व स तथा । बहुषु हि निर्गमप्रवेशहारेष्वनुपलक्ष्यमाणनिर्गमप्रवेशानां दुष्टलोकानामापाते स्त्रीद्रविणादिविप्लवः स्यात् । अत्र चानेकद्वारतायाः प्रतिषेधेन विधिराक्षिप्यते । ततः प्रतिनियतद्वारसुरक्षितगृहो गृहस्थः स्यादिति लभ्यते । तथा-विधमपि निकेतनं स्थान एव निवेशयितुं युक्तं नास्थाने । स्थानं तु शल्यादिदोषरहितं बहुलदूर्वाप्रवालकुशस्तम्बप्रशस्तवर्णगन्धसृत्तिकासुखादुजलोद्गमनिधानादिमच्च । स्थानगुणदोषपरिज्ञानं च शकुनस्वप्नोपश्रुतिप्रभृतिनिमित्तादिवलेन । स्थानमेव विशिनष्टि । अतिव्यक्तमतिप्रकटमतिगुप्तमतिप्रच्छन्नं तन्निषेधादनतिव्यक्तगुप्तम् । तत्र अतिव्यक्ते ह्यसन्निहितगृहान्तरतया परिपार्श्वतो निरावरणतया चौरादयोऽभिभवेयुः । अतिगुप्ते च सर्वतो गृहान्तरैर्निरुद्धत्वात् स्वशोभां लभते । प्रदीपनकायुपद्रवेषु च दुःखनिर्गमप्रवेशं गृहं भवति । पुनः कथंभूते स्थाने सुप्रातिवेश्मिके शोभनाः शोलादिसम्पन्नाः प्रातिवेश्मिका यत्र । कुशीलप्रातिवेश्मिकत्वे हि तदालापश्रवणतच्चेष्टादर्शनादिवशात् स्वतः सगुणस्यापि गुणहानिः स्यात् । दुष्प्रातिवेश्मिकास्वेते शास्त्रप्रतिषिद्धाः—

खरियातिरिक्त्वजोष्णीतालायरसमणमाहणसुसाणा ।

वग्नुरिभवाहगुम्भियहरिएसपुल्लिंदमच्छंधा ॥ १ ॥ ७ ॥

तथा कृतः सङ्गो येन स कृतसङ्गः सन् शोभन आचार इह-परलोकहिता प्रवृत्तिर्येषां ते सदाचारास्तैर्न तु कितवधूर्त्तविट-भट्टभण्डनटादिभिस्तत्त्वैर्न हि सदपि शीलं विलीयेत ।

यदाह—

यदि सत्सङ्गनिरतो भविष्यसि भविष्यसि ।

अथासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ १ ॥

सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तं न शक्यते ।

स सङ्गिः सह कर्त्तव्यः सन्तः सङ्गस्य भेषजम् ॥ २ ॥

॥ इति च ॥ ८ ॥

तथा माता जननी पिता जनकस्तयोः पूजकस्त्रिसन्ध्यं
प्रणामकरणेन परलोकहितानुष्ठाननियोजनेन सकलव्यापारेषु
तदाज्ञया प्रवृत्त्या वर्णगन्धादिप्रधानस्य पुष्पफलादिवस्तुन उपढौक-
नेन तद्भोगे भोगेन चान्नादीनामन्यत्र तदनुचितादिति माता च
पिता च मातापितरौ “आहन्ते” ॥ ३ । २ । ३८ ॥ इत्यात्वं
मातृश्चाभ्यर्हितत्वात्पूर्वनिपातः ।

यन्मनुः—

उपाध्याया दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।

सहस्रं तु पितुर्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ १ ॥ ८ ॥

तथा त्यजन् परिहरन् उपप्लुतं स्वचक्रपरचक्रविरोधाद्दुर्भिक्ष-
मारीतिजनविरोधादेश्चास्वस्थीभूतं यत् स्थानं ग्रामनगरादि ।
अत्यज्यमाने हि तस्मिन् धर्मार्थकामानां पूर्वार्जितानां विनाशेन
नवानां चानुपार्जनेनोभयलोकभ्रंश एव स्यात् ॥ १० ॥

तथा गर्हितं देशजातिकुलापेक्षया निन्दितं कर्म तच्चाप्रवृत्तः ।

देशगर्हितं यथा—

सौवीरेषु कृषिकर्म । लाटेषु मद्यसन्धानम् ।

जात्यपेक्षया यथा—

ब्राह्मणस्य सुरापानं तिललवणादिविक्रयश्च ।

कुलापेक्षया यथा—

चौलुक्यानां मद्यपानम् । गर्हितकर्म्मकारिणो हि शेषमपि
धर्म्यं कर्म्मोपहासाय भवति ॥ ११ ॥

तथा व्ययो भर्त्सव्यभरणस्वभोगदेवतातिथिपूजनादिप्रयोजने
द्रव्यविनियोगः । आयः कृषिपाशुपात्यवाणिज्यसेवादिव्यजनितो
द्रव्यलाभः तस्योचितमनुरूपं व्ययं कुर्वन् ।

यदाह—

'लाभोचित्यदाणे लाभोचित्यभोगे लाभोचित्यनिहिक्करे सिया ।

आयोचितश्च व्ययश्चतुर्भागादितया कैश्चिदुच्यते ।

यदाह—

पादमायान्निधिं कुर्यात्पादं वित्ताय खट्वेयत् ।

धर्मोपभोगयोः पादं पादं भर्त्सव्यपोषणे ॥ १ ॥

केचित्त्वाहुः—

आयादहं नियुञ्जीत धर्मे समधिकं ततः ।

शेषेण शेषं कुर्वीत यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥ १ ॥

आयानुचितो हि व्ययो रोगमिव शरीरं कृशीकृत्य विभव-
सारमखिलव्यवहारासमर्थं पुरुषं कुर्वीत ।

उक्तञ्च

आयव्ययमनालोच्य यस्तु वैश्ववर्णायते ।

अचिरेणैव कालेन सोऽत्र वै श्रमणायते ॥ १ ॥ १२ ॥

तथा वैषो वस्त्रालङ्करणदिभोगः । वित्तं विभवं उपलक्षणा-
दयोऽवस्थादेशकालजात्यादियहः । तदनुसारेण तदानुरूप्येण
कुर्वन्निति सम्ब्रूयते । विभवाद्यननुसारेण वैषं कुर्वतो जनोप-
हसनीयतातुच्छत्वान्यायसम्भावनादयो दोषाः । अथवा व्यय-
मायोचितं कुर्वन्नेव वैषं वित्तानुसारेण कुर्वन्नेवेत्यपरोऽर्थः ।
यो हि सत्यप्याये कार्पण्याद् व्ययं न करोति सत्यपि वित्ते
कुबेलत्वादिधर्मा भवति । स लोकगर्हितो धर्मेऽप्यनधिका-
रोति ॥ १३ ॥

तथा अष्टभिर्धौगुणैर्युक्तः धियो बुद्धेर्गुणाः शुश्रूषादयः ।

ते त्वमी—

शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा ।

जहोऽपोहोऽर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धौगुणाः ॥ १ ॥

तत्र शुश्रूषा श्रोतुमिच्छा । श्रवणमाकर्णनम् । ग्रहणं शास्त्रार्थी-
पादानम् । धारणमविस्मरणम् । जहो विज्ञातमर्थमवलम्ब्यान्वेषु
तथाविधेषु व्याख्या वितर्कणम् । अपोह उक्तियुक्तिभ्यां विरुद्धादर्यात्
हिंसादिकात् प्रत्यपायसम्भावनया व्यावर्तनम् । अथवा जहः
सामान्यज्ञानमपोहो विशेषज्ञानम् । अर्थविज्ञानमूहापोहयोगा-
न्मोहसन्देहविपर्यासव्युदासेन ज्ञानम् । तत्त्वज्ञानमूहापोहविज्ञान-
विशुद्धमिदमित्यनेवेति निश्चयः । शुश्रूषादिभिर्हि उपाहितप्रज्ञा-

प्रकर्षः पुमान् कदाचिदकल्याणमाप्नोति । एते च बुद्धिगुणा
यथासम्भवं द्रष्टव्याः ॥ १४ ॥

तथा शृण्वानस्ताच्छीत्येन धर्ममभ्युदयनिःश्रेयसहेतुं शृण्वन्
अम्बहं प्रतिदिनं धर्मश्रवणपरो हि 'मनःखेदापनोदादिक-
माप्नोति ।

यदाह—

क्लात्समपोज्झति खेदं तप्तं निर्वीति बुद्धयते मूढम् ।

स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसुभाषितं चेतः ॥ १ ॥

प्रत्यहं धर्मश्रवणं चोत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्तिसाधनत्वात्प्रधान-
मिति श्रवणमात्राद्बुद्धिगुणादस्य भेदः ॥ १५ ॥

तथा अजीर्णं अजरणे पूर्वभोजनस्य अथवा अजीर्णं परिपाक-
मनागते पूर्वभोजने नवं भोजनं त्यजतीत्येवंशीलः । अजीर्ण-
भोजने हि सर्वरोगमूलस्याजीर्णस्य वृद्धिरेव कृता भवति ।

यदाह—

अजीर्णप्रभवा रोगा इति ।

अजीर्णं च लिङ्गतो ज्ञातव्यम् ।

यदाह—

मलबातयोर्विगन्धो विड्भेदो गात्रगौरवमरुच्यम् ।

अविशुद्धस्रोतारः षडजीर्णव्यक्तलिङ्गानि ॥ १ ॥ १६ ॥

तथा काले बुभुक्षासमये भोक्ता अन्नाद्युपजीवकः । भोक्तेति

साधौ तृन् तेन लौल्यपरिहारेण यथाग्निबलं मितं भुञ्जीत ।
अतिरिक्तभोजनं हि वमनविरचनमरणादिना न साधु भवति
यो हि मितं भुङ्क्ते स बहु भुङ्क्ते । अस्तुधितेन ह्यमृतमपि
भुक्तं भवति विषम् । तथा क्षुत्कालातिक्रमादन्नद्वेषो देहसादृश
भवति । विध्यतेऽग्नौ किं नामेन्धनं कुर्यादिति ।

पानाहारादयो यस्याविरुद्धाः प्रकृतेरपि ।

सुखित्वायावकल्पन्ते तत्सात्त्वामिति गीयते ॥ १ ॥

एवं लक्षणात्सात्त्वामात् आजन्म सात्त्विकेन भुक्तं विषमपि पथ्यं
भवति । परमसात्त्विकमपि पथ्यं सेवेत न पुनः सात्त्विकप्राप्तमप्यपथ्यम् ।
सर्वं बलवतः पथ्यमिति मत्वा न कालकूटं खादेत् । सुशिक्षितो-
ऽपि विषतन्त्रज्ञो म्रियत एव कदाचिद्विषात् ॥ १७ ॥

तथा त्रिवर्गो धर्मार्थकामस्तत्र यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः
स धर्मः । यतः सर्वप्रयोजनसिद्धिः सोऽर्थः । यत आभिमानीक-
रसानुविद्धा सर्वेन्द्रियप्रीतिः स कामः । ततोऽन्योऽन्यस्य परस्परं
योऽप्रतिबन्धोऽनुपघातस्तेन त्रिवर्गमपि न त्वेकैकं साधयेत् ।

यदाह—

यस्य त्रिवर्गशून्यानि दिनान्यायान्ति यान्ति च ।

स लोहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ १ ॥

तत्र धर्मार्थयोरुपघातेन तादात्विकविषयसुखलुब्धौ वनगज
इव को नाम न भवत्यास्पदमापदाम् । न च तस्य धनं धर्मः
शरीरं वा यस्य कामेऽत्यन्तासक्तिः । धर्मकामातिक्रमाद्धनमुपा-
र्जितं परेऽनुभवन्ति स्वयं तु परं पापस्य भाजनं सिंह इव

सिन्धुरवधात् । अर्थकामातिक्रमेण च धर्मसेवा यतीनामेव धर्मो न गृहस्थानाम् । न च धर्मबाधयाऽर्थकामौ सेवेत । बीजभोजिनः कुटुम्बिन इव नास्त्यधार्मिकस्यायत्यां किमपि कल्याणम् । स खलु सुखी योऽसुत्र सुखाविरोधेन इहलोकसुखमनुभवति । एवमर्थ-बाधया धर्मकामौ सेवमानस्य ऋणाधिकत्वम् । कामबाधया धर्मार्थौ सेवमानस्य गार्हस्थ्यभावः स्यात् ।

एवं च तादात्विकमूलहरकदर्येषु धर्मार्थकामानामन्योऽन्य-बाधा सुलभैव ।

तथाहि—

यः किमप्यसच्चिन्त्योत्पन्नमर्थमपव्येति स तादात्विकः । यः पितृपैतामहमर्थमन्यायेन भक्षयति स मूलहरः । यो भृत्यान् षोडाभ्यामर्थं सच्चिनोति न तु क्वचिदपि व्ययते स कदर्यः । तत्र तादात्विकमूलहरयोरर्थभ्रंशेन धर्मकामयोर्विनाशान्नास्ति कल्याणं कदर्यस्य त्वऽर्थसंग्रहो राजदायादतस्कराणां निधिर्नतु धर्मकाम-योर्हेतुरिति । अनेन च त्रिवर्गबाधा गृहस्थस्य कर्तुमनुचितेति प्रतिपादितम् । यदा तु देववशाद्बाधा सम्भवति । तदोत्तरोत्तर-बाधायां पूर्वस्य पूर्वस्य बाधा रक्षणीया ।

तथाहि—

कामबाधायां धर्मार्थयोर्बाधा रक्षणीया तयोः सतोः कामस्य सुकरीत्यादकत्वात् । कामार्थयोस्तु बाधायां धर्मो रक्षणीयः धर्ममूलत्वादर्थकामयोः ।

उक्तञ्च

धर्मश्चेन्नावसीदेत कपालेनापि जीवतः ।

आख्योऽस्मीत्यवगन्तव्यं धर्मवित्ता हि साधवः ॥ १ ॥ १८ ॥

तथा न विद्यते सततप्रवृत्तातिविशदेकाकारानुष्ठानतया तिथ्यादि-
दिनविभागो यस्य सोऽतिथिः ।

यथोक्तम्—

तिथिपूर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना ।

अतिथिं तं विजानीयाच्छेवमभ्यागतं विदुः ॥ १ ॥

साधुः शिष्टाचाररतः सकललोकाऽवगीतः । दीनो दीङ्च् क्षय
इति वचनात् क्षीणसकलधर्मार्थकामाराधनशक्तिः तेषु प्रति-
पत्तिज्ञत् प्रतिपत्तिरूपचारोऽन्नपानादिरूपः । कथं यथावत्
अचिन्त्यानतिक्रमेण ।

यदाह—

अचिन्त्यमेकमेकत्र गुणानां कीटिरेकतः ।

विधायते गुणग्राम अचिन्त्यपरिवर्जितः ॥ १ ॥ १९ ॥

तथा अनभिनिविष्टोऽभिनिवेशरहितः । अभिनिवेशश्च नीति-
पथमनागतस्यापि पराभिभवपरिणामेन कार्यस्यारम्भः । स च
नीचानां भवति ।

यदाह—

दर्पः अमयति नीचान्निष्फलनयविगुणदुष्काररश्मैः ।

श्रोतोविलोमतरणव्यसनिभिरायास्यते मत्स्यैः ॥ १ ॥

अनभिनिविष्टत्वं च कादाचित्कं शास्त्रास्मीचानामपि सम्भव-
त्यत आह । सदेति ॥ २० ॥

तथा गुणेषु सौजन्यीदार्यदाक्षिण्यस्वैर्यप्रियपूर्वप्रथमाभिभाष-
णादिषु स्वपरयोरुपकारकारणेष्वामधर्मेषु पक्षपाती । पक्षपातसु
बहुमानतत्प्रशंसासाहाय्यकरणादिना अगुकूला प्रवृत्तिः । गुणपक्ष-
पातिनो हि जीवा अवन्ध्यपुण्यबोजनिषेकेणेहामुत च गुणयाम-
सम्पदमारोहन्ति ॥ २१ ॥

तथा प्रतिषिद्धो देशोऽदेशः प्रतिषिद्धः कालोऽकालः तयोर-
देशाकालयोश्चर्या चरणं तां त्यजन् परिहरन् अदेशकालचारी
हि चौरादिभ्योऽवश्यमुपद्रवमाप्नोति ॥ २२ ॥

तथा जानन् विदन् बलं शक्तिं स्वस्य परस्य वा द्रव्यक्षेत्रकाल-
भावकृतं सामर्थ्यम् । अबलमपि तथैव बलाबलपरिज्ञाने हि सर्वः
सफल आरम्भः अन्यथा तु विपर्ययः ।

यदाह —

स्थाने शमवतां शक्त्या व्यायामे वृद्धिरङ्गिनाम् ।

अयथाबलमारम्भो निदानं क्षयसम्पदः ॥ १ ॥ इति ॥ २३ ॥

तथा वृत्तमनाचारपरिहारः सम्यगाचारपरिपालनं च । तत्र
तिष्ठन्तीति वृत्तस्थाः । ज्ञानं हेयोपादेयवस्तुविनिश्चयस्तेन वृद्धा
महान्तः । वृत्तस्थाश्च ते ज्ञानवृद्धाश्च तेषां पूजकः । पूजा च सेवा-
ञ्जल्यासनाभ्युत्थानादिलक्षणा । वृत्तस्थज्ञानवन्तो हि पूज्यमाना
नियमात्कल्पतरव इव सदुपदेशादिफलैः फलन्ति ॥ २४ ॥

तथा पोष्या अवश्यभर्त्तव्या मादृपितृगृहिण्यपत्यादयस्तान्
योगक्षेमकरणेन पोषयतीति पोषकः ॥ २५ ॥

तथा दीर्घकालभावित्वादीर्घमर्थमनर्थं च पश्यति पर्यालोचय-
तीत्येवंशीलो दीर्घदर्शी ॥ २६ ॥

तथा वस्त्ववसुनोः कृत्याकृत्ययोः स्वपरयोर्विशेषमन्तरं
जानाति निश्चिनोतीति विशेषज्ञः । अविशेषज्ञो हि पुरुषः पशो-
र्नातिरिच्यते । अथवा विशेषमात्मन एव गुणदोषाधिरोहलक्षणं
जानातीति विशेषज्ञः ।

यदाह—

प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः ।

किं नु मे पशुभिस्तुल्यं किं नु सत्पुरुषैरिति ॥ १ ॥ २७ ॥

तथा कृतं परोपकृतं जानाति न निहृते कृतज्ञः एवं हि तस्य
कुशललाभो यदुपकारकारिणो बहु मन्यते कृतघ्नस्य तु निष्कृति-
रेव नास्ति ।

यदाह—

कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिरिति ॥ २८ ॥

तथा लोकानां विशिष्टजनानां विनयादिगुणैर्वल्लभः प्रियः ।
को हि गुणवतः प्रति प्रीतो न भवति । यस्तु न लोकावल्लभः स न
केवलमात्मानं स्वस्य धर्मानुष्ठानमपि परैर्दूषयन् परेषां बोधिलाभ-
भ्रंशहेतुर्भवति ॥ २९ ॥

तथा लज्जा वैयात्याभावः सह लज्जया सलज्जः । लज्जावान्
हि प्राणप्रहाणेऽपि न प्रतिज्ञातमपजहति ।

यदाह—

लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्था-

मत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्त्तमानाः ।

तेजस्विनः सुखमसूनपि सन्त्यजन्ति

सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ १ ॥ ३० ॥

तथा सह दयया दुःखितजन्तुदुःखत्वाणाभिलाषेण वर्त्तत
इति सदयः । धर्मस्य दया मूलमिति ज्ञामनन्ति । तदवश्यं दयां
कुर्वीत ।

यदाह—

प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।

आत्मीयस्येन भूतानां दयां कुर्वीत मानव ॥ १ ॥ ३१ ॥

तथा सौम्योऽक्रूराकारः क्रूरो हि लोकस्योद्देगकारणम् ॥ ३२ ॥

तथा परोपकृतौ परोपकारे कर्मठः कर्मशूरः कर्मणि
घटते “तत्र घटते कर्मणष्ठः” ॥ ७ । १ । १३७ ॥ इति ठः
परोपकारपरो हि पुमान् सर्वस्य नेत्रामृताञ्जनम् ॥ ३३ ॥

तथा अन्तरङ्गश्चासावरिषड्वर्गश्चान्तरङ्गारिषड्वर्गस्तस्य परि-
हारोऽनासेवनं तत्र परायणस्तत्परः । तत्रायुक्तितः प्रयुक्ताः काम-
क्रोधलोभमानमदहर्षाः शिष्टगृहस्थानामन्तरङ्गोऽरिषड्वर्गः । तत्र
परपरिगृहीतास्वनूढास्तु वा स्त्रीषु दुरभिसन्धिः कामः । परस्थात्मनो
वा अपायमविचार्य कोपकरणं क्रोधः । दानार्हेषु स्वधनाप्रदानं
निष्कारणं परधनग्रहणं च लोभः । दुरभिनिवेशारोही युक्तोक्ता-

ग्रहणं वा मानः । कुलबलैश्वर्यरूपविद्यादिभिरहङ्कारकरणं पर-
प्रधर्षनिबन्धनं वा मदः । निर्निमित्तं परदुःखोत्पादनेन स्वस्य
द्यूतपापपक्ष्याद्यनर्थसंश्रयेण वा मनःप्रमोदो हर्षः । एतेषां च
परिहार्यत्वमपायहेतुत्वात् ।

यदाह—

दाण्डव्यो नाम भोजः कामाद्वाङ्मणकन्यामभिमन्यमानः
सबभुराष्ट्रो विननाश करालश्च वेदेहः १ क्रोधाज्जनमेजयो
ब्राह्मणेषु विक्रान्तस्तालजङ्घश्च भृगुषु २ लोभादैनसातुर्वर्ण्यमभ्या-
हारयमाणः सौवीरसाजविन्दुः ३ मानाद्रावणः परदारानप्रयच्छन्
दुर्योधनो राज्यादभ्रंशं च ४ मदादश्रोद्धवो भूतावमानो
हैहयसार्जुनः ५ हर्षाद्वातापिरगस्त्यमभ्यासादयन् वृष्णिसङ्घश्च
हैपायन ६ मिति ॥ ३४ ॥

तथा वशीकृतः स्वच्छन्दतां त्याजित इन्द्रियग्रामो हृषीक-
समूहो येन स तथा । अत्यन्ताशक्तिपरिहारेण स्पर्शनादीन्द्रिय-
विकारनिरोधकः । इन्द्रियजयो हि पुरुषाणां परमसम्पदे
भवति ।

यदाह—

आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः ।

तज्जयः सम्पदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥ १ ॥

इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत् स्वर्गनरकावुभौ ।

निगृहीतविस्मृतानि स्वर्गाय नरकाय च ॥ २ ॥

सर्वधेन्द्रियनिरोधस्तु यतीनामेव धर्म इह तु श्रावकधर्मोचित-
गृहस्थस्वरूपमेवाधिकृतमित्येवमुक्तम् ॥ ३५ ॥

एवंविधगुणसमग्रो मनुष्यो गृहधर्माय कल्पते अधिकृतो
भवतीति ॥ ५६ ॥

इति परमार्हतश्रीकुमारपालभूपालशश्विते आचार्यश्रीहिमचन्द्र-
विरचितेऽध्यात्मोपनिषद्भाषि सञ्ज्ञातपइबन्धे श्रीयोगशास्त्रे
सोपपन्नं प्रथमप्रकाशविवरणम् ।

अहम्

द्वितीयः प्रकाशः ।

गृहिधर्माय कल्पत इत्युक्तं गृहिधर्मस्य आवकधर्मः स च
सम्यक्त्वमूलानि द्वादशव्रतानि तान्येवाह—

सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानि गुणास्त्रयः ।

शिञ्जापदानि चत्वारि व्रतानि गृहमेधिनाम् ॥ १ ॥

सम्यक्त्वं मूलं कारणं येषां तानि सम्यक्त्वमूलानि । अणूनि महा-
व्रतापेक्षया लघूनि व्रतानि अहिंसादीनि पञ्च एतानि मूलगुणाः ।
गुणास्त्रय उत्तरगुणरूपाः ते च गुणव्रतानि दिग्व्रतादीनि त्रीणि ।
शिञ्जणं शिञ्जा अभ्यासः शिञ्जायै पदानि स्थानानि चत्वारि
सामायिकादीनि प्रतिदिवसाभ्यसनीयानि तत एव गुणव्रतेभ्यो
भेदः । गुणव्रतानि हि प्रायो यावज्जीविकानि । एवं द्वादशव्रतानि
गृहमेधिनां आवकाणाम् ॥ १ ॥

सम्यक्त्वमूलानीत्युक्तं तत्र सम्यक्त्वं विभजति—

या देवे देवताबुद्धिर्गुरौ च गुरुतामतिः ।

धर्मे च धर्मधीः शुद्धा सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥ २ ॥

या देवे गुरौ धर्मे च वक्ष्यमाणलक्षणे देवत्वगुरुत्वधर्मत्वबुद्धिरयमेव
देवो गुरुधर्म इति निश्चयपूर्वा रुचिः अज्ञानमिति यावत् शुद्धा
अज्ञानसंशयविपर्यासनिराकरणेन निर्मला सा सम्यक्त्वम् । यद्यपि

रुधिर्जिनोक्ततत्त्वेष्विति यतिश्रावकाणां साधारणं सम्यक्कलक्षण-
मुक्तम् । तथापि गृहस्थानां देवगुरुधर्मेषु पूज्यत्वोपास्यत्वानुष्ठेयत्व-
लक्षणोपयोगवशाद् देवगुरुधर्मतत्त्वप्रतिपत्तिलक्षणं सम्यक्त्वं पुन-
रभिहितम् । ननु तत्त्वार्थरुचिलक्षणे सम्यक्त्वे देवगुरुधर्माणां का
तत्त्वेऽन्तर्भावः । उच्यते देवा गुरुवश्च जीवतत्त्वे धर्मः शुभाश्रवे संवरे
चान्तर्भवति । सम्यक्त्वं च त्रिधा औपशमिकं क्षायोपशमिकं क्षायिकं
च । तत्रोपशमो भस्मच्छन्नाग्निवत् मिथ्यात्वमोहनीयस्थानन्तानु-
बन्धिनां च क्रोधमानमायालोभानामनुदयावस्था । उपशमः
प्रयोजनं प्रवर्तकमस्य औपशमिकं तच्चानादिमिथ्यादृष्टेः कारणत्रय-
पूर्वकमान्तर्मौहर्त्तिकं चतुर्गतिगतस्यापि जन्तोर्भवतीत्युक्तप्रायम् ।
यद्वा उपशमश्रेष्ठारूढस्य भवति ।

यदाह—

‘उवसामगसेढिगयस्स होइ उवसामियं तु सन्नातं

जो वा अकयतिपुंजो अ खवियमिच्छो लहइ सन्नं ॥ १ ॥

क्षयो मिथ्यात्वमोहनीयस्थानन्तानुबन्धिनां च उदितानां
देशतो निर्मूलनाशः अनुदितानां चोपशमः । क्षयेण युक्त उपशमः
क्षायोपशमः स प्रयोजनमस्य क्षायोपशमिकं तच्च सत्कर्म्मवेदनाद्दे-
दकमप्युच्यते । औपशमिकं तु सत्कर्म्मवेदनारहितमित्यौपशमिक-
क्षायोपशमिकयोर्भेदः ।

(१) उपशमकत्रेचिगतस्य भवति औपशमिकं तु सम्यक्त्वं ।

जो वाऽकतमिपुञ्जं अपितमिच्छो लभते सम्यक् ॥

यदाह—

'वेणु संतकम् खण्डोवसमिणसु नाशुभावं सो

उवसंतकसाधो उष वेणु न संतकम् वि ।

एतस्य च स्थितिः षट्षष्टिः सागरोपमाणि साधिकानि ।

यदाह—

'दो वारे विजयादसु गयसस तिस्रसु ए अहव तादं ।

अद्वैतं नरभविं नाशाजीवाणं सव्वहं ॥ १ ॥

अथो मिथ्यात्वमोहनौयस्थानन्तानुबन्धिनां च निर्मूलनाशः ।

अथः प्रयोजनमस्य आधिकं तच्च सादनन्तम् ।

अत्र चान्तरङ्गोक्ताः—

मूलं बोधिद्रुमस्यैतत् द्वारं पुण्यपुरस्य च ।

पीठं निर्वाणहर्म्यस्य निधानं सर्वसम्पदाम् ॥ १ ॥

गुणानामेक आधारो रत्नानामिव सागरः ।

पात्रं चारित्र्यवित्तस्य सम्यक्तां श्लाघ्यते न कैः ॥ २ ॥

अवतिष्ठेत नाज्ञानं जन्तो सम्यक्तावासिते ।

प्रचारस्तमसः कीदृक् भुवने भानुभासिते ॥ ३ ॥

तिर्यग्गणकयोर्द्वारे दृढा सम्यक्तामर्गला ।

देवमानवनिर्वाणसुखद्वारैककुञ्चिका ॥ ४ ॥

(१) वेदयति सत्कर्म आद्योपशान्तिकेषु नाशुभावं सः ।

उपशान्तकषायः पुनर्वेदयति न सत्कर्मणि ॥

(२) द्वौ वारान् विजयादिषु गतस्य त्रीणि अच्युतेऽथवा तानि ।

अतिरेकं नरभविनां नाशाजीवानां सर्वाङ्गम् ॥

भवेद्देमानिकोऽवश्यं जन्तुः सम्यक्त्ववाप्सितः ।

यदि नोदान्तसम्यक्त्वो बद्धायुर्वापि नो पुरा ॥ ५ ॥

अन्तर्मुहूर्त्तमपि यः समुपास्य जन्तुः

सम्यक्त्वरत्नममलं विजहाति सदाः ।

बभ्रूम्यते भवपथे सुचिरं न सोऽपि

तद्विभ्रतश्चिरतरं किमुदीरयामः ॥ ६ ॥ इति ।

विपक्षज्ञाने सति विवक्षितं सुप्पानं भवतीति सम्यक्त्वविपक्षं

मिथ्यात्वमाह—

अदेवे देवबुद्धिर्या गुरुधीरगुरौ च या ।

अधर्मे धर्मबुद्धिश्च मिथ्यात्वं तद्विपर्ययात् ॥ ३ ॥

अदेवोऽगुरुधर्माश्च वक्ष्यमाणलक्षणस्तत्र देवत्वगुरुत्वधर्मत्व-
प्रतिपत्तिलक्षणं मिथ्यात्वं तस्य लक्षणं तद्विपर्ययादिति तस्य
सम्यक्त्वस्य विपर्ययः तस्माद्देतोः सम्यक्त्वविपर्ययरूपत्वादित्यर्थः
तथा च इदमपि संगृहीतं देवे अदेवत्वस्य गुरावगुरुत्वस्य धर्मे
अधर्मत्वस्य प्रतिपत्तिरिति ।

मिथ्यात्वं च पञ्चधा आभियुक्तिकमनाभियुक्तिकमाभिनिवे-
शिकं सांशयिकमनाभोगिकं च ।

तत्राभियुक्तिकं पाखण्डिनां स्वस्वशास्त्रनियन्त्रितविवेका-
लोकानां परपक्षप्रतिपक्षेपदक्षाणां भवति ॥ १ ॥

अनाभियुक्तिकं तु प्राक्तनलोकानां सर्वे देवा वन्दनीया न
निन्दनीया एवं सर्वे गुरवः सर्वे धर्मा इति ॥ २ ॥

अभिनिवेशिकं जानतोऽपि यथास्थितं वस्तु दुरभिनिवेश-
लेशविज्ञावितधियो जमालेरिव भवति ॥ ३ ॥

सांशयिकं देवगुरुधर्मेष्वयमयं वेति संशयानस्य भवति ॥ ४ ॥

अनाभोगिकं विचारशून्यस्यैकेन्द्रियादेर्वा विशेषविज्ञान-
विकलस्य भवति ॥ ५ ॥

यदाह—

'आभिग्राह्यं' 'अणभिग्राहं' च तद् अभिनिवेशियं चेव ।

संसद्दयमणाभोगं मिच्छन्तं पंचहा होइ ॥ १ ॥

अवान्तरश्लोकाः—

मिथ्यात्वं परमो रोगो मिथ्यात्वं परमं तमः ।

मिथ्यात्वं परमः शत्रुर्मिथ्यात्वं परमं विषम् ॥ १ ॥

जन्मन्येकत्र दुःखाय रोगो ध्वान्तं रिपुर्विषम् ।

अपि जन्मसहस्रेषु मिथ्यात्वमचिकित्सितम् ॥ २ ॥

मिथ्यात्वेनालीढचित्ता नितान्तं

तत्त्वातत्त्वं जानते नैव जीवाः ।

किं जात्यन्याः कुतचिदसुजाते

रम्यारम्यव्यक्तिमासादयेयुः ॥ ३ ॥

(१) आभिग्रहिकमनभिग्रहं च तथा आभिनिवेशिकं चेव ।

सांशयिकमनाभोगं मिथ्यात्वं पञ्चधा भवति ॥

(२) क अणभिग्राह्यं ।

देवादेवगुर्वगुरुधर्माधर्मेषु लक्षयितव्येषु देवलक्षणमाह—

सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः ।

यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥ ४ ॥

देवस्य देवत्वे चतुरोऽतिशयानाचक्षते विचक्षणाः ।

तद्यथा—

ज्ञानातिशयः १ अपायापगमातिशयः २ पूजातिशयः ३ वागतिशयश्च ४
तत्र सर्वज्ञ इत्यनेन सकलजीवाजीवादितत्त्वज्ञतया ज्ञानातिशय-
माह । नतु यथाहुर्विशृङ्खलवादिनः परे ।

सर्वं पश्यतु वा मा वा तत्त्वमिष्टं तु पश्यतु ।

कीटसंख्यापरिज्ञानं तस्य नः क्षोपयुज्यते ॥ १ ॥

दूरं पश्यतु वा मा वा तत्त्वमिष्टं तु पश्यतु ।

प्रमाणं दूरदर्शी चेदेतान् गृह्णानुपास्महे ॥ २ ॥ इति ॥

नहि विवक्षितस्यैकस्यापीष्टस्यार्थस्य ज्ञानमशेषार्थज्ञानमन्तरेण
भवति । सर्वे हि भावा भावान्तरैः साधारणासाधारणरूपा
'इत्यशेषज्ञानमन्तरेण सा लक्षस्यवैलक्षण्याभ्यां नैकोऽपि ज्ञातो
भवति ।

यदाहुः—

एको भावः सर्वथा येन दृष्टः

सर्वे भावास्तत्त्वतस्तेन दृष्टाः ।

सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः

एको भावस्तत्त्वतस्तेन दृष्टः ॥ १ ॥

जितरागादिदोष इत्यनेनापायापगमातिशयमाह तत्रेदं सर्व-
जनप्रतीतम् । यथा सन्ति रागद्वेषादयः । ते च दोषास्तैरात्मनो
दूषणात् । ते च जिताः प्रतिपक्षसेवनादिभिर्भगवतेति जितरागादि-
दोष इत्युक्तम् । सदा रागादिरहित एव कश्चित्पुरुषविशेषोऽस्तीति
तु वार्त्तामात्रम् । अजितरागादिदोषास्मदादिवन्न देवत्वमिति ।
त्रैलोक्यपूजित इत्यनेन पूजातिशयमाह । कतिपयप्रतारितमुग्ध-
बुद्धिपूजायां हि न देवत्वं स्यात् । यदा तु चलितासनैः सुरासुरै-
र्नानादेशभाषाव्यवहारविसंस्थुलैर्मनुष्यैः परस्परनिरुद्धवैरैः सख्य-
मुपागतैस्त्रिर्यग्भिश्च समवसरणभूमिमभिपतद्भिरहमहमिकया
सेवाञ्जलिपूजागुणस्तोत्रधर्मदेशनान्तरसास्त्रादादिभिः पूज्यते
भगवान् तदा देवत्वमिति । यथास्थितार्थवादीत्यनेन वागतिशयः
यथास्थितं सद्भूतमर्थं वदतीत्येवंशीलो यथास्थितार्थवादी ।

यदाचक्ष्महि सुतौ—

अपक्षपातेन परोक्षमाणा हयं हयस्याप्रतिमं प्रतीमः ।

यथास्थितार्थप्रथनं तवैतदस्थाननिर्वन्धरसं परेषाम् ॥ २ ॥

यथा वा

क्षिप्येत वाऽन्यैः सदृशीक्रियेत वा तवाङ्घ्रिपीठे लुठनं सुरेशितुः ।

इदं यथावस्थितवसुदेशनं परैः कथङ्कारमपाकरिष्यते ॥ २ ॥

देव इति लक्ष्यपदं दीव्यते स्तूयते इति देवः स च सामर्थ्या-
दर्हन् परमेश्वरो नान्यः ॥ ४ ॥

चतुरतिशयवतो देवस्य ध्यानोपासनशरणगमनशासनप्रतिपत्तीः

साधिक्षेपमुपदिशति—

ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयमयं शरणमिष्यताम् ।

अस्यैव प्रतिपत्तव्यं शासनं चेतनास्ति चेत् ॥ ५ ॥

अयं देवो ध्यातव्यः पिण्डस्थपदस्वरूपस्वरूपातीतरूपतया श्रेणिके-
नेव । श्रेणिको हि वर्णप्रमाणसंस्थानसंहननचतुस्त्रिंशदतिशयादि-
योगिनं भगवन्तं श्रीमहावीरमनुध्यातवान् । तदनुभावाच्च तद्वर्ण-
प्रमाणसंस्थानसंहननातिशययुक्तः पद्मनाभस्तीर्थकरो भविष्यति ।

यदाचक्ष्महि—

'तह तस्मैण मणसा वीरजिणो भाइयो तए पुब्बिं ।

जह तारिसो चिय तुमं अहेसि ही जोगमाहण्यं ॥ १ ॥

आगमञ्च—

'जस्सीलसमायारो अरिहा तित्यंकरो महावीरो ।

तस्सीलसमायारो होहि हु अरिहा महापउमो ॥ २ ॥

उपास्यः सेवान्त्रलिसंबन्धादिना अयमेव देवः दुष्कृतगर्हा-
सुकृतानुमोदनापूर्वकमयमेव देवो भवभयार्त्तिभेदी शरणमिष्यताम् ।
अस्यैवोक्तलक्षणस्य देवस्य शासनमाज्ञा प्रतिपत्तव्यं स्वीकरणीयम् ।

(१) तथा तस्मैव मणसा वीरजिणो ध्यातव्यया पूर्वम् ।

यथा तादृश एव त्वमासीः ही योगमाहात्म्यम् ॥

(२) यस्सीलसमाचारो अहंन् तीर्थकरो महावीरः ।

तस्सीलसमाचारो भविष्यति खलु अहंन् महापद्मः ॥

शासनान्तराणि हि निरतिशयपुरुषप्रणेतृकाणि न प्रतिपत्ति-
योग्यानि । चेतनास्ति चेदित्यधिचेपः चेतनावत एव प्रत्युपदेशस्य
सफलत्वात् । अचेतनं तु प्रति विफल उपदेशप्रयासः ।

यदाह —

अरण्यरुदितं कृतं शबशरीरमुदत्तितं
श्वपुच्छमवनामितं बधिरकर्णजापकृतः ।
स्थले कमलरोपणं सुचिरमूषरे वर्षणं
तदन्वमुखमण्डनं यदबुधे जने भाषितम् ॥ १ ॥ ५ ॥

अदेवलक्षणमाह —

ये स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादिरागाद्यङ्ककलङ्किताः ।

निग्रहानुग्रहपरास्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥ ६ ॥

स्त्री कामिनी शस्त्रं शूलादि अक्षसूत्रं जपमाला तान्यादी येषां
नाव्याट्टहासादीनां ते स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादयः राग आदिर्येषां ते
रागादयः आदिशब्दाद् द्वेषमोहपरिग्रहः रागादीनामङ्गायिक्लानि
स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादयश्च ते रागाद्यङ्गाश्च तेः कलङ्किता दूषितास्तत्र
स्त्री रागचिह्नं शस्त्र द्वेषचिह्नं अक्षसूत्रं मोहचिह्नम् । वीतरागो हि
नाङ्गनासङ्गभाग्भवति । वीतद्वेषो वा कथं शस्त्रं बिभृयात् । गतमोहो
वा कथं विस्मृतिचिह्नं जपमालां परिगृह्णीयात् । रागद्वेषमोहैः
सर्वदोषाः संगृहीतास्तन्मूलत्वात्सर्वदोषाणाम् । निग्रहो वधवन्धादिः
अनुग्रहो वरप्रदानादिः तौ परौ प्रकृष्टौ येषां ते तथा । निग्रहानु-
ग्रहावपि रागद्वेषयोश्चिह्ने । य एवंविधास्ते देवा न भवन्ति मुक्तये

इति मुक्तिनिमित्तम् । देवत्वमात्रं तु क्रीडनादिकारिणां प्रेत-
पिशाचादीनामिव न वार्यते ॥ ६ ॥

मुक्तिनिमित्तत्वाभावमेव व्यनक्ति—

नाय्यादृहाससङ्गीताद्युपप्लवविसंस्थुलाः ।

लम्भयेयुः पदं शान्तं प्रपन्नान् प्राणिनः कथम् ॥ ७ ॥

इहसकलमांमारिकोपप्लवरहितं शान्तं पदं मुक्तिकैवल्यादि-
शब्दाभिधेयमस्तीत्यत्र नास्ति विप्रतिपत्तिः । तत्तादृशं शान्तं पदं
नाय्यादृहाससङ्गीतादिविसंस्थुलाः स्वयमुपहतवृत्तयः कथमाश्रित-
जनान् प्रापयेयुः । नह्येरण्डतरुः कल्पतरुलीलामुदहति । ततश्च
रागद्वेषमोहदोषविवर्जितो जिन एको देवो मुक्तये नेतरे दोष-
दूषिताः ।

अत्रान्तरङ्गोक्ताः—

न सर्व्वज्ञा न नीरागाः शङ्करब्रह्मविष्णवः ।

प्राक्ततेभ्यो मनुष्येभ्यो ऽप्यममञ्जसवृत्तितः ॥ १ ॥

स्त्रीसङ्गः काममाचष्टे द्वेषं चायुधसंग्रहः ।

व्यामोहं चालसूत्रादिरशीचं च कमण्डलुः ॥ २ ॥

गौरी रुद्रस्य सावित्री ब्रह्मणः श्रीर्मुरद्विषः ।

शचीन्द्रस्य रवे रत्नादेवी दक्षात्मजा विधोः ॥ ३ ॥

तारा वृहस्पतेः स्वाहा वज्रेष्टेतोभुवो रतिः ।

धूमोर्णा आह देवस्य दारा एवं दिवौकसाम् ॥ ४ ॥

सर्वेषां शस्त्रसम्बन्धः सर्वेषां मोहजृम्भितम् ।
 तदेवं देवसन्दोहो न देवपदवीं स्पृशेत् ॥ ५ ॥
 बुद्धस्यापि न देवत्वं मोहाच्छून्याभिधायिनः ।
 प्रमाणसिद्धे शून्यत्वे शून्यवादकथा वृथा ॥ ६ ॥
 प्रमाणस्यैव सत्त्वेन न प्रमाणविवर्जिता ।
 शून्यसिद्धिः परस्यापि न स्वपक्षस्थितिः कथम् ॥ ७ ॥
 सर्वथा सर्वभावेषु क्षणिकत्वे प्रतिश्रुते ।
 फलेन सह सम्बन्धः साधकस्य कथं भवेत् ॥ ८ ॥
 वधस्य वधजो हेतुः कथं क्षणिकवादिनः ।
 स्मृतिश्च 'प्रत्यभिज्ञा च व्यवहारकरी कथम् ॥ ९ ॥
 निपत्य ददतो व्याघ्रगः स्वकायं कृमिसङ्कुलम् ।
 देयादेयविमूढस्य दया बुद्धस्य कीदृशी ॥ १० ॥
 स्वजन्मकाल एवात्मजनन्युदरदारिणः ।
 मांसोपदेशदातुश्च कथं ग्रीडोदर्नर्दया ॥ ११ ॥
 यो ज्ञानं प्रकृतेर्द्वन्द्वं भाजते स निरर्थकम् ।
 निर्गुणो निष्क्रियो मूढः स देवः कपिलः कथम् ॥ १२ ॥
 आर्याविनायकस्कन्दसमीरणपुरस्सराः ।
 निगद्यन्ते कथं देवाः सर्वदोषनिकेतनम् ॥ १३ ॥
 या पशुर्गन्धमश्नाति स्वपुत्रं च वृषस्यति ।
 शृङ्गादिभिर्घ्नतीं जन्तून् सा वन्द्या तु कथं नु गौः ॥ १४ ॥

पयःप्रदानसामर्थ्यादित्या चेन्महिषी न किम् ।

विशेषो दृश्यते नास्यां महिषीतो मनागपि ॥ १५ ॥

स्थानं तीर्थविदेवानां सर्वेषामपि गौर्यदि ।

विक्रीयते दुह्यते च हन्यते च कथं ततः ॥ १६ ॥

मुमलोदूखले चुल्ली देहली पिप्पली जलम् ।

निम्बोऽर्कश्चापि यैः प्रोक्ता देवास्तैः केऽत्र वर्जिताः ॥ १७ ॥

वौतरागस्तोत्रेऽप्युक्तमस्माभिः ।

कृतार्था जठरोपस्थदुस्थितैरपि देवतैः ।

भवाद्दृशान्निष्ठवते हृहा देवास्तिकाः परे ॥ १८ ॥ ७ ॥

गुरुलक्षणमाह—

महाव्रतधरा धीरा भैक्षमात्रोपजीविनः ।

सामायिकस्था धर्मीपदेशका गुरवो मताः ॥ ८ ॥

महाव्रतानि अहिंसादीनि तानि धरन्तीति महाव्रतधराः । महा-
व्रतधारित्व एवायं हेतुः धीरा इति धैर्यं ह्यापत्स्वयैकव्यं तद्योगादि
अखण्डितमहाव्रतधरा भवन्ति । मूलगुणधारित्वमुक्ता उत्तरगुण-
धारित्वमाह । भैक्षमात्रोपजीविन इति भिक्षाणां समूहो भैक्षं
अन्नपानधर्मोपकरणरूपं तस्माच्चमेवोपजीवन्ति लोकाच्च पुनर्देन-
धान्यहिरण्ययामनगरादि । मूलगुणीत्तरगुणधारणकारणभूतगुण-
वत्त्वमाह । सामायिकस्था इति समो रागद्वेषविकल आत्मा समस्य
आयो विशिष्टज्ञानादिगुणलाभः । समायः स एव सामायिकं

विनयादित्वादिकण् तत्र तिष्ठन्तीति सामायिकस्थाः । सामायिकस्थो हि मूलगुणोत्तरगुणभेदभिन्नं चारित्र्यं पालयितुं क्षमः । एतद्यतिमात्र-साधारणलक्षणम् । गुरोस्तु असाधारणलक्षणं धर्मोपदेशका इति धर्मं संवरनिर्जरारूपं यतिश्रावकसम्बन्धिभेदभिन्नं वा उपदिशन्तीति धर्मोपदेशकाः ।

यदुक्तमस्माभिरभिधानचिन्तामणौ—

गुरुधर्मोपदेशक इति गृह्णन्ति सङ्कृतं शास्त्रार्थमिति
गुरवः ॥ ८ ॥

अगुरुलक्षणमाह—

सर्वाभिलाषिणः सर्वभोजिनः सपरिग्रहाः ।

अब्रह्मचारिणो मिथ्योपदेशा गुरवो न तु ॥ ९ ॥

सर्वमुपदेशसम्बन्धिस्त्रीधनधान्यहिरण्यक्षेत्रवास्तुचतुष्टयाद्यभिलाष-
न्तीत्येवंशीलाः सर्वाभिलाषिणः । तथा सर्वं मद्यमधुमांसानन्त-
कायादि भुञ्जत इत्येवंशीलाः सर्वभोजिनः । सह परिग्रहेण
पुत्रकलत्रादिना वर्तन्ते सपरिग्रहाः । अत एवाब्रह्मचारिणः
अब्रह्मणो महादोषतां कथयितुमब्रह्मचारिण इति पृथगुपन्यासः ।
अगुरुत्वे असाधारणं कारणमाह । मिथ्योपदेशा इति । मिथ्या
वितथ आप्तोपक्षोपदेशरहितत्वादुपदेशो धर्मदेशनं येषां ते तथा ।
न तु नैव एवंविधा गुरव इति । ननु धर्मोपदेशदायित्वं
चेदस्ति तदास्तु गुरुत्वं किं निष्परिग्रहित्वादिगुणगवेषणेन ॥ ९ ॥

इत्याह—

परिग्रहारम्भमग्नास्तारयेयुः कथं परान् ।

स्वयं दरिद्रो न परमौश्वरीकर्तुमीश्वरः ॥ १० ॥

परिग्रहस्यादिरारम्भो जन्तुहिंसानिवन्धनं सर्वाभिलाषित्वसर्व-
भोजित्वादिः । ताभ्यां मग्ना भवाब्धौ ब्रुडिताः कथं परानुपदेशान्
भवाभोधेस्तारयेयुस्तारणममर्थाः स्युः । साधकं दृष्टान्तमाह स्वय-
मित्यादि स्पष्टम् ॥ १० ॥

धर्मलक्षणमाह—

दुर्गतिप्रपतत्प्राणिधारणाद्धर्म उच्यते ।

संयमादिर्दशविधः सर्वज्ञोक्तो विमुक्तये ॥ ११ ॥

दुर्गतौ नरकतिर्यग्लक्षणायां प्रपतन्तो ये प्राणिनस्तेषां धारणा-
धेतोर्द्धर्म उच्यते । धर्मशब्दार्थोऽयं इदमेव च लक्षणं धर्मस्य । धत्ते
वा नरसुरमोक्षस्थानेषु जन्तूनि निरुक्ताद्धर्मः ।

यदाह—

दुर्गतिप्रसृतान् जन्तून् यस्माद्धारयते ततः ।

धत्ते चैतान् शुभे स्थाने तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ १ ॥

स तु वक्ष्यमाणैः संयमादिभिर्भेदैर्दशधा । सर्वज्ञोक्तत्वादिसु-
क्तये भवति । देवतान्तरप्रणीतस्त्वसर्वज्ञवक्तृकत्वाच्च प्रमाणम् । ननु
सर्वज्ञोक्तत्वाभावेऽप्यपौरुषेयवचनोपपन्नस्य धर्मस्य प्रामाणिकत्वमसु ।

यदाह—

चोदना हि भूतं भवन्तं भविष्यन्तं सूक्ष्मं स्थूलं व्यवहितं
विप्रकृष्टमेवं जातीयकमर्थमवगमयितुं शक्नोति नान्यत्किञ्चनेन्द्रिय-
मिति । चोदना च अपौरुषेयत्वेन पुरुषगतानां दोषाणामप्रवेशात्
प्रमाणमेव ।

यदाह—

शब्दे दोषोद्भवस्तावद्वक्तृधीन इति स्थितम् ।
तदभावः क्वचित्तावद्गुणवद्वक्तृकत्वतः ॥ १ ॥
तद्गुणैरपकृष्टानां शब्दे संक्रान्त्यसम्भवात् ।
यद्वा वक्तुरभावेन न स्युर्दोषा निराश्रयाः ॥ २ ॥

किञ्च—

दोषाः सन्ति न सन्तीति पौरुषेयेषु युज्यते ।
वेदे कर्तुरभावाच्च दोषाश्चैव नास्ति नः ॥ ३ ॥ ११ ॥

इत्याह—

अपौरुषेयं वचनमसम्भवि भवेद्यदि ।

न प्रमाणं भवेद्वाचां ज्ञाप्ताधीना प्रमाणता ॥ १२ ॥

पुरुषेण कृतं पौरुषेयं तत्प्रतिषेधादपौरुषेयम् । उच्यते स्थान-
करणाभिधातपूर्वकं पुरुषेण प्रतिपाद्यत इति वचनम् । तदिदं
परस्परविरुद्धम् । अपौरुषेयं वचनं चेति । तदेवाह । असम्भवि
न ह्यस्ति सम्भवो वचनस्य त्रसरेश्वोरिवाकाशे । न चामूर्तस्य

सतोऽप्यदर्शनमिति वक्तुं युक्तं प्रमाणाभावात् । अभिव्यञ्जकवशा-
च्छब्दश्रवणमेव प्रमाणमिति चेत् न । तस्य जन्यत्वेऽप्युपपत्तेः ।
अभिव्यङ्ग्यत्वे प्रत्युत दोषसम्भवः । एकशब्दाभिव्यक्त्यर्थं स्थानकरणा-
भिवाते शब्दान्तराणामपि तद्देश्यानामभिव्यक्तिप्रसङ्गः । न च
प्रतिनियतव्यञ्जकव्यङ्ग्यता शब्दानां भवति व्यङ्ग्यान्तरेषु तद-
दर्शनात् ।

तथाच—

गृहे दधिघटीं द्रष्टुमाहितो गृहमेधिना ।

अद्रूपानपि तद्देश्यान् प्रकाशयति दीपकः ॥ १ ॥

तदेवं वचनस्यापीरुषेयता न सम्भवति । अप्याप्यप्रामाणिकहेवाक-
बलादाकाशादिवच्छब्दस्यापीरुषेयता यदि भवेत् तथापि
प्रामाण्यं न सम्भवति । हि यस्मादात्मवक्तृकत्वेन वाचां प्रामाण्यं
नान्यथा ।

यतः—

शब्दे गुणीकृतस्तवदत्तधीन इति स्थितम् ।

तदभावः क्वचित्तावद्दीपवद्वक्तृकत्वतः ॥ १ ॥

तद्दीपैरपकृष्टानां शब्दे संक्रान्त्यसम्भवात् ।

यद्वा वक्तुरभावेन गुणा न स्युर्निराश्रयाः ॥ २ ॥

किञ्च—

गुणाः सन्ति न सन्तीति पीरुषेयेषु युज्यते ।

वेदे कर्तुरभावाच्च गुणाशङ्केव नास्ति नः ॥ ३ ॥ १२ ॥

एवं तावदपौरुषेयवचनाभिहितस्यासम्भवादिना

अभावमभिधायासर्वज्ञपुरुषवक्तृकस्य

धर्मस्याप्रामाणिकत्वमाह—

मिथ्यादृष्टिभिराम्नातो हिंसाद्यैः कलुषीकृतः ।

स धर्म इति वित्तोऽपि भवभ्रमणकारणम् ॥१३॥

मिथ्यादृष्टिभिर्हेरिहरहिरण्यगर्भकपिलबुद्धादिभिराम्नात आत्मो-
पज्ञतया प्रतिपादितः । यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धाद्यो मिथ्यादृष्टि-
भिराम्नातः स धर्मत्वेन सुखबुद्धीनां प्रसिद्धोऽपि भवभ्रमण-
कारणमधर्म एवेत्यर्थः । कुत इत्याह । हिंसाद्यैः कलुषीकृत इति ।
मिथ्यादृष्टिप्रणीता ह्यागमा हिंसादिदोषदूषिताः ॥ १३ ॥

इदानीमदेवागुर्वधर्माणां साक्षेपं प्रतिक्षेपमाह—

सरागोऽपि हि देवश्चेद् गुरुरब्रह्मचार्यपि ।

कृपाहीनोऽपि धर्मः स्यात्कष्टं नष्टं हहा जगत् ॥१४॥

रागग्रहणमुपलक्षणं द्वेषमोहयोः । अब्रह्मचारित्वमुपलक्षणं प्राणा-
तिपातादीनाम् । कृपाहीनत्वमुपलक्षणं भूलीत्तरगुणहीनत्वस्य ।
चेच्छब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । आक्षेपं प्रकटयति । कष्टमिति
खेदे नष्टं जगत् देवगुरुधर्मशून्यत्वेन विनष्टं दुर्गतिगमनात् । हहा
निप्राप्तः खेदातिशयसूचकः ।

यदाह—

'रागी देवो दोषी देवो मामि सुवंपि देवो
मज्जे धम्यो मंसे धम्यो जीवहिंसाइ धम्यो ।
रत्ता मत्ता कन्तासत्ता जे गुरु तेवि पुज्जा
हाहा कटुं नटो लोचो अट्टमट्टं कुणन्तो ॥ १ ॥

तदेवमदेवागुर्वधर्मपरिहारिण देवगुरुधर्मप्रतिपत्तिलक्षणं सम्यक्त्वं
बुध्यवस्थितम् । तच्च शुभात्मपरिणामरूपमस्मदादीनामप्रत्यक्षं
केवलं लिङ्गैर्लक्ष्यते ॥ १४ ॥

तान्येवाह—

शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्थलक्षणैः ।

लक्षणैः पञ्चभिः सम्यक् सम्यक्त्वमुपलक्ष्यते ॥ १५ ॥

पञ्चभिर्लक्षणैर्लिङ्गैः परस्थं परोक्षमपि सम्यक्त्वं सम्यगुपलक्ष्यते ।
लिङ्गानि तु शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्थस्वरूपाणि । शमः
प्रशमः क्रूराणामनन्तानुबन्धिनां कषायाणामनुदयः । स च
प्रकृत्या वा कषायपरिणतेः कटुफलावलोकनाद्वा भवति ।

(१) रागी देवो दोषी देवो मज्जे सुवन्तोऽपि देवः

अट्टो धर्मो मंसे धर्मः जीवहिंसायां धर्मः ।

रत्ता सत्ताः कान्तासत्ता ये गुरवः तेऽपि पुज्याः

हाहा कटुं नटो लोको अट्टमट्टं कुर्वन् ॥

यदाह—

'पहरेण कर्माणां नाज्जणं वा विवागमसुहृति ।

अवरहेवि न कुप्पइ उवसमओ सव्वकालं पि ॥ १ ॥

दे. ११. ६
२-

अन्ये तु क्रोधकण्डूविषयदृष्टोपशमः शम इत्याहुः अधिगत
सम्यग्दर्शनो हि साधूपासनावान् कथं क्रोधकण्डू विषयदृष्ट्या
च तरलीक्रियेत । ननु क्रोधकण्डूविषयदृष्टोपशमश्चेच्छमस्तर्हि
कृष्णश्रेणिकादीनां सापराधे निरपराधेऽपि च परे क्रोधवतां
विषयदृष्ट्यातरलितमनसां च कथं शमः । तदभावे च सम्यक्तां न
गम्येत । नैवम् । लिङ्गिनि सम्यक्ते सति लिङ्गैरवश्यभाव्यमिति
नायं नियमः । दृश्यते हि धूमरहितोऽप्ययस्कारमृहेषु वज्रिः
भस्मच्छन्नस्य वा वज्रेण धूमलेशोपीति अयं तु नियमः सुपरीक्षिते
लिङ्गे सति लिङ्गी भवत्येव ।

यदाह—

लिङ्गे लिङ्गी भवत्येव लिङ्गिन्येवेतरत्पुनः ।

नियमस्य विपर्यासे सम्बन्धो लिङ्गलिङ्गिनोः ॥ १ ॥

सञ्चलनकषायोदयाद्वा कृष्णादीनां क्रोधकण्डूविषयदृष्टो
सञ्चलना अपि केचन कषायास्तोत्रतया अनन्तानुबन्धिसदृश-
विपाकवन्त इति सर्वमवदातम् । संवेगो मोक्षाभिलाषः । सम्यग्-

(१) प्रकृत्याः कर्मणां ज्ञात्वा वा विपाकमनुभवमिति ।

अपराधेऽपि न कुप्यति उपशमतः सर्वकालमपि ॥

(२) क क प्रथमः ।

दृष्टिर्हि नरेन्द्रसुरेन्द्राणां विषयसुखानि दुःखानुषङ्गाद्दुःखतया
मन्यमानो मोक्षसुखमेव सुखत्वेन मन्यते अभिलषति च ।

यदाह—

१८५-१५ 'नरविबुधेसरसौक्यं' दुःखं चिय भावश्चो अ मन्ततो ।
संवेगश्चो न मोक्षं मोक्षूणं किंचि पच्छेइ ॥ १ ॥

निर्वेदो भववैराग्यम् । सम्यग्दर्शनी हि दुःखदौर्गत्यगहने भव-
कारागारे कर्मदण्डपाशिकैस्तथातथाकदर्थ्यमानः प्रतिकर्तुमक्षमो
ममत्वरहितश्च दुःखेन निर्व्विण्णो भवति ।

यदाह—

१८५-१६ 'नारयतिरियनरामरभवेसु निव्वेयश्चो वसइ दुक्खं' ।
अकयपरलोयमगो ममत्तविसवे^१गरहिश्चो य ॥ १ ॥

अन्ये तु संवेगनिर्वेदयोरर्श्वविपर्ययमाहुः संवेगो भवविरागः
निर्वेदो मोक्षाभिलाष इति । अनुकम्पा दुःखितेषु अपक्षपातेन
दुःखप्रहाणेच्छा । पक्षपातेन तु करुणा स्वपुत्रादौ व्याघ्रादीनामप्य-
स्येव । सा चानुकम्पा द्रव्यतो भावतश्च भवति । द्रव्यतः सत्यां
शक्तौ दुःखप्रतीकारेण । भावत आर्द्रहृदयत्वेन ।

(१) नरविबुधेसरसौक्यं दुःखमेव भावतश्च मन्यमानः ।

संवेगतो न मोक्षं सुखा किञ्चित् प्रेक्षते ॥

(२) च ठ -कुक्खं ।

(३) नारयतिर्यङ्नरामरभवेष् निर्वेदतः वसति दुःखम् ।

अक्षतपरलोकमार्गो ममत्वविप्रवेगरहितश्च ॥

(४) स ग च क -कर- ।

यदाह—

'ददूष पाणिनिवहं भीमे भवसायरश्चि दुक्त्वं । १५.५.

अविशेषश्रोणुकं 'दुविहावि सामच्छश्रो कुण्ड ॥ १ ॥

अस्तीति मतिरस्येत्यास्तिकस्तस्य भावः कर्म वा आस्तिक्यम् ।
तत्त्वान्तरस्यपि जिनोक्ततत्त्वविषये निराकाङ्क्षा प्रतिपत्तिः ।
आस्तिक्येन हि जीवधर्मतया अप्रत्यक्षं सम्यक्त्वं लक्ष्यते । तद्वान् हि
आस्तिक इत्युच्यते ।

यदाह—

'मन्त्र इ तमेव सच्चं नीसंकं जं जिणेहिं पन्नत्तं । १५.५.

सुहपरिणामो सच्चं कंखादविसुत्तिभारहिभो ॥ १ ॥

अन्ये तु शमादीनि लिङ्गान्यन्यथा व्याचक्षते सुपरीक्षित-
प्रवक्तृप्रवाच्यप्रवचनतत्त्वाभिनिवेशान्निष्ठ्याभिनिवेशोपशमः शमः ।
स सम्यग्दर्शनस्य लक्षणम् । यो ह्यतत्त्वं विहायात्मना तत्त्वं प्रतिपन्नः
स लक्ष्यते सम्यग्दर्शनवानिति । संवेगो भयं जिनप्रवचनानुसारिणो
हि नरकेषु शरीरं मानसं च शीतोष्णादिजनितं च संक्लिष्टासुरो-
दीरितं च परस्परोदीरितं च तिर्यक्षु भारारोपणाद्यनेकविधं मनुजेषु
दारिद्र्यादौर्भाग्यादि च दुःखमवलोकयतस्तद्दीप्ततया तत्प्रशमोपाय-
भूतं धर्ममनुतिष्ठतो लक्ष्यते विद्यतेऽस्य सम्यग्दर्शनमिति । निवेदो

(१) ददा पाणिनिवहं भीमे भवसागरे दुःखार्त्तम् ।

अविशेषतोऽनुकम्पां द्विविधा अपि सामर्थ्यतः करोति ॥

(२) ख ग च ठ दुहावि ।

(३) अन्यते तदेव सच्चं निःशङ्कं यदुजिनैः प्रज्ञापितम् ।

सुहपरिणामः सम्यक् काङ्क्षादिविमुक्तिकारहितः ॥

विषयेष्वनभिषङ्गः यथा इहलोक एव प्राणिनां दुरन्तकाम-
भोगाभिषङ्गोऽनेकोपद्रवफलः परलोकेऽप्यतिकटुकनरकतिर्यग्-
मनुष्यजन्मफलप्रदः । अतो न किञ्चिदनेन । उज्जिभक्तव्य एवाय-
मिति । एवंविधनिर्वेदेनापि लक्ष्यतेऽस्त्यस्य सम्यग्दर्शनमिति । अनु-
कम्पा कृपा यथा सर्व्व एव सत्त्वाः सुखार्थिनो दुःखप्रहाणार्थिनश्च ।
ततो नैषामल्पापि पीडा मया कार्येत्यनयापि लक्ष्यतेऽस्त्यस्य
सम्यक्मिति । सन्ति खलु जिनेन्द्रप्रवचनोपदिष्टा अतीन्द्रिया
जीवपरलोकादयो भावा इति परिणाम आस्तिक्यम् । अनेनापि
लक्ष्यते सम्यग्दर्शनयुक्तोऽयमिति ॥ १५ ॥

सम्यक्कलिङ्गान्युक्ता भूषणान्याह—

स्थैर्यं प्रभावना भक्तिः कौशलं जिनशासने ।

तीर्थसेवा च पञ्चास्य भूषणानि प्रचक्षते ॥ १६ ॥

अस्य सम्यक्कस्य पञ्च भूषणानि भूष्यते अलङ्घ्यते यैस्तानि भूषणानि
जिनशासने जिनशासनविषये । एतच्च सर्व्वत्र सम्बध्यते । स्थैर्यं जिनधर्मं
प्रति चलितचित्तस्य परस्व स्थिरत्वापादनं स्वयं वा परतीर्थिकर्हि-
दर्शनेऽपि जिनशासनं प्रति निष्प्रकम्पता । प्रभवति जेनेन्द्रशासनं
तस्य प्रभवतः प्रयोजकत्वं प्रभावना । सा चाष्टधा प्रभावकभेदेन ।

यदाह—

‘पावयन्ती धम्मकणी वार्हे नेमिस्सिधो तवस्सी य ।

विज्जा सिद्धो अ कर्हं य अट्ठेव पभावगा भणिया ॥ १ ॥

(१) प्रवचनी धर्मकणी वादी नैमित्तिकः तपस्वी च ।

विद्यावान् विद्वच्च कविश्च अष्टौ प्रभावका भविताः ॥

तत्र प्रवचनं द्वादशाङ्गं गणपिटकं तदस्याख्यतिशयंवदिति प्रवचनी युगप्रधानागमः । धर्मकथा प्रशस्यास्यास्तीति धर्मकथी शिखादित्वादिन् । वादिप्रतिवादिसभ्यसभापतिलक्षणायां चतुः रङ्गायां सभायां प्रतिपन्निरासपूर्वकं स्वपक्षस्थापनार्थमवश्यं वदतीति वादी । निमित्तं त्रैकार्तिकं लाभालाभादिप्रतिपादकं शास्त्रं तद्वैयर्थ्ये वा नैमित्तिकः । तपो विकृष्टमष्टमाद्यस्यास्तीति तपस्वी । विद्याः प्रज्ञायादयः शासनदेवतास्ताः साहायके यस्य स विद्यावान् । अञ्जनपादलेपतिलकगुटिकासकलभूताकर्षण- निष्कर्षणवैक्रियत्वप्रभृतयः सिद्धयस्ताभिः सिद्ध्यते स्म सिद्धः । कवतं गद्यपद्यादिभिः प्रबन्धैर्वर्णनां करोतीति कविः । एते प्रवचन्या- दयोऽष्टौ प्रभवतां भगवच्छासनस्य यथायथं देशकालाद्यवित्येन साहायककरणाद्यभावकास्तेषां कर्म प्रभावना द्वितीयं भूषणम् । भक्तिः प्रवचने विनयवैयाहत्यरूपा प्रतिपत्तिः सम्यग्दर्शनज्ञान- चारित्रादिगुणाधिकेष्वाभ्युत्थानमभियानं शिरस्यञ्जलिकरणं स्वयमा- सनढौकनमासनाभिग्रहो वन्दना पर्युपासना अनुगमनं चेत्यष्टविध- कर्मविनयनादष्टविध उपचारविनयः । व्यावृत्तस्य भावः कर्म वा वैयाहत्यम् । तच्चाचार्योपाध्यायतपस्विशिक्षकग्लानकुलगणसङ्घसाधु- समनोज्ञेषु दशस्वद्वपानवस्त्रपात्रप्रतिश्रयपीठकफलकसंस्तारादिभि- र्धर्मसाधनैरुपग्रहः शुश्रूषाभैषजक्रियाकान्तारविघ्नमदुर्गोपसर्गेष्व- भ्युपपत्तिश्च । जिनशासनविषये च कौशलं नैपुण्यम् । ततो हि व्यवहितादिरप्यर्थो विषयीक्रियते । यथानार्यदेशवर्त्ती आर्द्रककुमारः श्रेणिकपुत्रेणाभयकुमारेण कौशलात्यतिबोधित इति । तीर्थं नद्यादे-

रिव संसारस्य तरणे सुखावतारो मार्गः । तच्च 'द्विधा द्रव्यतीर्थं
भावतीर्थं च । द्रव्यतीर्थं तीर्थकृतां जन्मदीक्षाज्ञाननिर्वाणस्थानम् ।

यदाह—

‘जन्मं दिक्त्वा नाणं तित्ययराणं महाणुभावाणं ।

जत्य य किर निष्वाणं आगाढं दंसणं होइ ॥ १ ॥

भावतीर्थे तु ‘चतुर्विधः श्रमणसङ्घः प्रथमगणधरो वा ।

यदाह—

‘तित्यं भन्ते तित्यं तित्ययरे तित्यं गोयमा अरिहा ताव नियमा
तित्यंकरे तित्यं पुणचाउव्वणे समणसंवे पढमगणहरे वा ।

तीर्थस्य सेवा तीर्थसेवा ॥ १६ ॥

अस्य सम्यक्त्वस्य भूषणान्युक्ता दूषणान्याह—

शङ्काकाङ्गाविचिकित्सामिथ्यादृष्टिप्रशंसनम् ।

तत्संस्तवश्च पञ्चापि सम्यक्त्वं दूषयन्त्यलम् ॥ १७ ॥

पञ्चापि शङ्कादयो निर्दोषमपि सम्यक्त्वं दूषयन्ति अलमतिशयेन ।
शङ्का सन्देहः सा च सर्वविषया देशविषया च । सर्वविषया अस्ति
वा नास्ति वा धर्म इत्यादि । देशशङ्का एकैकवस्तुधर्मगोचरा ।

(१) ख छ द्वेधा ।

(२) जन्मं दीक्षा ज्ञानं तीर्थकराणां महाणुभावानाम् ।

जत्य च किल निष्वाणं आगाढं दर्शनं भवति ॥

(३) ग क चतुर्वर्णः ।

(४) तीर्थं भगवन् तीर्थं तीर्थकर तीर्थं गौतमा अहं तावन्नियमेन तीर्थ-
करतीर्थं पुनश्चतुर्वर्ण्ये श्रमणसङ्घे प्रथमगणधरे वा ।

यथा अस्ति जीवः केवलं सर्वगतोऽसर्वगतो वा सप्रदेशोऽप्रदेशो वेति । इयं च द्विधाऽपि भगवदर्हणणीत'प्रवचनेषु अप्रत्ययरूपा सम्यक्त्वं दूषयति । केवलागमगम्या अपि हि पदार्था अस्मदादि-प्रमाणपरीक्षानिरपेक्षा आत्मप्रणेतृकत्वान्न सन्देधुं योग्याः । यत्रापि मोहवशात् कचन संशयो भवति तत्राप्यप्रतिहतियमर्मला ।

यथा—

^१कथं य मद्बुद्ध्येण तद्विहायरियविरहो वावि ।

नेयगहणत्तणेण य नाणावरणोदरणं च ॥ १ ॥

^२हेतुदाहरणासंभवे अ सद् सुष्ठु जं न बुद्धेज्जा ।

सब्बन्मयमवितहं तहावि तं चिंतए मद्भमं ॥ २ ॥

^३अणुवकयपराणुभ्रह्मपरायणा जं जिणा जगप्पवरा ।

जियरागदोसमोहा य नन्नहा वाइणो तेणं ॥ ३ ॥

यथा वा सूत्रोक्तस्यैकस्याप्यरोचनादक्षरस्य भवति नरः सिध्दादृष्टिः । सूत्रं हि नः प्रमाणं जिनाभिहितम् । काङ्क्षा अन्यान्यदर्शनग्रहः । सापि सर्वविषया देशविषया च । सर्वविषया सर्वपात्राणि धर्मा-काङ्क्षारूपा । देशकाङ्क्षा त्वेकादिदर्शनविषया यथा सुगतेन

(१) ख ग ङ -प्रवचने ।

(२) क अ अतिदुर्बलेन तद्विधाचार्यविरहो वापि ।

नेयगहणत्वेन च ज्ञानावरणोदयेन च ॥

(३) हेतुदाहरणासंभवे च सति सुष्ठु वचं बुध्येत ।

सर्वज्ञमतमवितथं तथापि तच्चिन्तयति अतिमान् ॥

(४) अनुपपन्नतपरानुभ्रह्मपरायणा अज्जिना जगत्प्रवराः ।

जितरागदोषमोहाश्च नान्यथा वादिनस्तेन ॥

भिक्षूणामक्लेशको धर्म उपदिष्टः स्नानाश्वपानाच्छादनशयनीयादिषु
सुखानुभवद्वारेण ।

यदाह —

सृही शय्या प्रातरुत्थाय पेया

मध्ये भक्तं पानकं चापराह्णे

द्राक्षाखण्डं शर्करा चाक्षरात्वे

मोक्षस्थान्ते शाक्यसिंहेन दृष्टः ॥ १ ॥ इति

एतदपि घटमानकमेव न दूरापेतम् । तथा परिव्राट्भूत-
ब्राह्मणादयो विषयानुपभुञ्जाना एव परलोकेऽपि सुखेन युज्यन्ते
इति । साधोयानेषोऽपि धर्म इति । एवं च काङ्क्षापि परमार्थतो
भगवदहंत्वणीतागमानाश्वासरूपा सम्यक्त्वं दूषयति । विचिकित्सा
चित्तविप्लवः । सा च सत्यपि युक्त्यागमोपपन्ने जिनधर्मोऽस्य
महतस्तपःक्लेशस्य सिकताकणकवलवन्निस्त्रादस्यायत्यां फलसम्प-
न्नवित्री । अथ क्लेशमात्रमेवेदं निर्जराफलविकलमिति । उभयथा
हि क्रिया दृश्यन्ते सफला अफलाश्च कर्षीबलादीनामिव इयमपि
तथा सम्भाव्यते ।

यदाह —

‘पुष्पपुरिसा जह्नीदशसगचगा घडइ तेसि फलजोगी

अहेसु य धीसंघयणविरहओ न तह तेसि फलं ॥ १ ॥ इति ॥

(१) पूर्वपुरुषा यथोचितमार्गचरा घटते तेषां फलयोगः ।

अस्मासु च धीसंघयणविरहतः न तथा तेषां फलम् ॥

विचिकित्सापि भगवद्वचनानाश्वासरूपत्वात्सम्यक्ज्ञस्य दोषः । न च शङ्कातो नेयं भिद्यते । शङ्का हि सकलासकलपदार्थभाक्तीन द्रव्यगुणविषया इयं तु क्रियाविषयैव । यद्वा विचिकित्सा निन्द्या सा च सदाचारमुनिविषया यथा अस्त्रानेन प्रखेदजलक्लिबमलत्वा-
दुर्गन्धिवपुष एत इति । को दोषः स्याद्यदि प्रासुकवारिणा अङ्ग-
क्षालनं कुर्वीरन्निति । इयमपि तत्त्वतो भगवद्वचनानाश्वासरूपत्वात्
सम्यक्ज्ञदोषः । मिथ्या जिनागमविपरीता दृष्टिर्दर्शनं येषां ते मिथ्या-
दृष्टयस्तेषां प्रशंसनं प्रशंसा तच्च सर्वविषयं देशविषयं च । सर्वविषयं
सर्वाण्यपि कपिलादिदर्शनानि युक्तियुक्तानीति माध्यस्थ्यसारा
सुतिः सम्यक्ज्ञस्य दूषणम् ।

यदाचक्ष्महि सुतौ—

सुनिश्चितं मत्तरिणो जनस्य

न नाथ सुद्रामतिशेरते ते ।

माध्यस्थ्यमास्थाय परीक्षका ये

मणौ च कावे च समानुबन्धाः ॥ १ ॥

देशविषयं तु इदमेव बुद्धवचनं साङ्ख्यकणादादिवचनं वा तत्त्वमिति ।
इदं तु अज्ञमेव सम्यक्ज्ञदूषणम् । तैर्मिथ्यादृष्टिभिरैकत्र संवासात्पर-
स्परालापादिजनितः परिचयः संस्तवः । एकत्रवासे हि तत्प्रक्रिया-
श्रवणात्तत्क्रियादर्शनाच्च दृढसम्यक्ज्ञवतोऽपि दृष्टिभेदः सम्भाव्यते ।
किमुत मन्दबुद्धेर्नैवधर्मस्य इति संस्तवोऽपि सम्यक्ज्ञदूषणम् ।
एवंविधं च सम्यक्ज्ञं विशिष्टद्रव्यक्षेत्रकालभावसामग्र्यां सत्यां गुरोः
समीपे विधिना प्रतिपद्य आवको यथावत्पालयति ।

यदाह—

‘समणीवासश्चो तस्य मिच्छत्ताश्चो पडिक्कमे ।

दव्वश्चो भावश्चो पुव्विंसम्मत्तं पडिवज्जए ॥ १ ॥

‘न कप्पए से परतित्थियाणं तहेव तेसिं चिय देवयाणं
परिग्गहे ताण य चेइयाणं पहावणावंदणपूयणाइं ॥ २ ॥

‘लोयाण तित्थेसु सिणाणदानं पिंडप्पयाणं कुण्णं तवं च
संकंतिसीमग्गहणाइएसुं पभूयलोयाण पवाहकिच्चं ॥ ३ ॥

एवं तावत्सागरीपमकोटीकोट्यां शेषायां किञ्चिद्दूनायां
मिथ्यात्वमोहनीयस्थितौ जक्तुः सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते । सागरीपम-
कोटीकोट्यामप्यवशिष्टायां पत्न्योपमपृथक्त्वं यदा व्यतीतं भवति
तदा देशविरतिं प्रतिपद्यते ।

यदाह—

‘सम्मत्तस्मि उ लब्धे पलियपुट्टत्तेण सावश्चो होज्जत्ति ॥ १७ ॥

(१) असम्योपासकस्तत्र मिथ्यात्वात्प्रतिक्रमेत् ।

द्रव्यतो भावतः पूर्वं सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ॥

(२) न कल्पते तस्य परतीर्थिकानां तथैव तेषामेव देवतानाम् ।

परिग्रहे तेषां च चैत्रानां प्रभावनावन्दनपूजनादि ॥

(३) लोकानां तीर्थेषु स्नानदानं पिण्डप्रदानं धूननं तपश्च ।

संक्रान्तिसोमपहण्यादिकेषु प्रभूतलोकानां प्रवाहकत्वम् ॥

(४) सम्यक्त्वं तु लब्धे पत्न्योपमपृथक्त्वेन आवको भवेदिति ।

सम्यक्कामूलानि पञ्चाणुव्रतानीत्युक्तं तत्र सम्यक्क-
मभिहितमिदानीमणुव्रतान्याह—

विरतिं स्थूलहिंसादेर्द्विविधत्रिविधादिना ।

अहिंसादीनि पञ्चाणुव्रतानि जगदुर्जिनाः ॥१८॥

स्थूला मिथ्यादृष्टीनामपि हिंसात्वेन प्रसिद्धा या हिंसा सा स्थूल-
हिंसा स्थूलानां वा वसानां जीवानां हिंसा स्थूलहिंसा ।
स्थूलग्रहणमुपलक्षणम् । तेन निरपराधसङ्गत्यपूर्वकहिंसानामपि
ग्रहणं आदिग्रहणात् स्थूलानृतस्तेयाव्रज्जचर्यापरिग्रहाणां संग्रहः ।
एभ्यः स्थूलहिंसादिभ्यो या विरतिर्निवृत्तिस्तामहिंसादीनि
अहिंसासूत्रतास्तेयव्रज्जचर्यापरिग्रहान् पञ्चाणुव्रतानीति जिना-
स्तीर्थकरा जगदुः प्रतिपादितवन्तः । किमविशेषेण विरति-
नेत्याह । द्विविधत्रिविधादिना भङ्गजालेन द्विविधः कृत-
कारितरूपस्त्रिविधो मनोवाक्कायभेदेन यत्र स द्विविधत्रिविध
एको भङ्गः । इह यो हिंसादिभ्यो विरतिं प्रतिपद्यते । स द्विविधां
कृतकारितभेदां त्रिविधेन मनसा वचसा कायेन चेति । एवं
च भावना स्थूलहिंसां न करोत्यात्मना न कारयत्यन्येन मनसा
वचसा कायेन चेति । अस्य चानुमतिरप्रतिषिद्धा अपत्यादि-
परिग्रहसङ्गावात् तैर्हिंसादिकरणे च तस्यानुमतिप्राप्तेः । अन्यथा
परिग्रहापरिग्रहयोरविशेषेण प्रव्रजिताप्रव्रजितयोरभेदापत्तेः ।
ननु भगवत्यादावागमे त्रिविधं त्रिविधेनेत्यपि प्रत्याख्यानमुक्त-

मगारिणः । तच्च श्रुतोक्तत्वादनवद्यमेव तत्कस्मान्नोच्यते । उच्यते । तस्य विशेषविषयत्वात् । तथाहि यः किल प्रविव्रजिषुरेव प्रतिमाः प्रतिपद्यते । पुत्रादिसन्ततिपालनाय यो वा विशेषं स्वयंभूरमणादिगतं मत्स्यादिमांसं स्थूलहिंसादिकं वा क्वचिदवस्थाविशेषे प्रत्याख्याति स एव त्रिविधं त्रिविधेनेति करोति । इत्यल्पविषयत्वान्नोच्यते । बाहुल्येन तु द्विविधं त्रिविधेनेति । द्विविधत्रिविध आदिर्यस्य द्विविधत्रिविधादेर्भङ्गजालस्य तेन ॥

द्विविधं द्विविधेनेति द्वितीयो भङ्गः द्विविधमिति स्थूलहिंसां न करोति न कारयति द्विविधेनेति मनसा वचसा यदा मनसा कायेन यदा वाचा कायेनेति । तत्र यदा मनसा वाचा न करोति न कारयति । तदा मनसा अभिसन्धिरहित एव वाचापि हिंसकमब्रुवन्नेव कायेनैव दुष्टेष्टितादिना असंज्ञिवत्करोति । यदा तु मनसा कायेन न करोति न कारयति तदा मनसाभिसन्धिरहित एव कायेन दुष्टेष्टितादि परिहरन्नेवानाभोगाद्वाचैव हन्मि घातयामि वेति ब्रूते । यदा तु वाचा कायेन न करोति न कारयति । तदा मनसैवाभिसन्धिमधिकृत्य करोति कारयति च । अनुमतिस्तु त्रिभिरपि सर्वत्रैवास्ति । एवं शेषविकल्पा अपि भावनीयाः ।

द्विविधमेकविधेनेति तृतीयः द्विविधं करणं कारणं च एकविधेन मनसा यदा वचसा यदा कायेन ।

एकविधं त्रिविधेनेति चतुर्थः एकविधं करणं यदा कारणं मनसा वाचा कायेन च ।

एकविधं द्विविधेनेति पञ्चमः एकविधं करणं यद्वा कारणं
द्विविधेन मनसा वाचा यद्वा मनसा कायेन यद्वा वाचा कायेन ।

एकविधमेकविधेनेति षष्ठः एकविधं करणं यद्वा कारणं
एकविधेन मनसा यद्वा वाचा यद्वा कायेन ।

यदाह—

'दुविहतिविहेण पटमो दुविहं दुविहेण बीयओ होइ दुविहं
एगविहेण एगविहं चेत विविहेण एगविहं दुविहेण एगविहेण
छटओ होइति ।

एतं च भङ्गाः करणत्रिकेण योगत्रिकेण च विशेष्यमाणा
एकोनपञ्चाशद्भवन्ति ।

तथाहि—

हिंसां न करोति मनसा १ वाचा २ कायेन ३ मनसा
वाचा ४ मनसा कायेन ५ वाचा कायेन वा ६ मनसा वाचा
कायेन च ७ एते करणेन सप्त भङ्गाः ।

एवं कारणेन सप्त । अनुमत्या सप्त । तथा हिंसां न करोति
न कारयति च मनसा १ वाचा २ कायेन ३ मनसा वाचा
४ मनसा कायेन ५ वाचा कायेन वा ६ मनसा वाचा
कायेन च ७ । एते करणकारणाभ्यां सप्त भङ्गाः ।

(१) द्विविधद्विविधेन प्रथमो द्विविधं द्विविधेन द्वितीयो भवति द्विविधं एक-
विधेन एकविधं चैव त्रिविधेन एकविधं द्विविधेन एकैकविधेन षटको भवतीति ।

एवं करणानुमतिभ्यां सप्त । कारणानुमतिभ्यामपि सप्त ।
करणकारणानुमतिभिरपि सप्त । एवं सर्वे मीलिता एकोन-
पञ्चाशद्भवन्ति । एते च त्रिकालविषयत्वात् प्रत्याख्यानस्य काल-
त्रयेण गुणिताः सप्तचत्वारिंशदधिकं शतं भवन्ति ।

यदाह—

‘सैयालं भंगसयं पञ्चक्खाणम्मि जस्स उवलब्धं ।

सो खलु पञ्चक्खाणे कुसलो सेसा अकुसलाओ ॥ १ ॥

त्रिकालविषयता चातीतस्य निन्दया साम्प्रतिकस्य संवरणेन
अनागतस्य प्रत्याख्याननेति ।

यदाह—

‘अद्वयं निंदामि पडुप्पन्नं संवरेमि अणागयं पञ्चक्खामिन्ति ।
एते च भङ्गा अहिंसाव्रतमाश्रित्योपदर्शिताः व्रतान्तरेष्वपि
द्रष्टव्याः ॥ १८ ॥

एवं सामान्येन हिंसादिगोचरां विरतिमुपदर्श्य प्रत्येकं

हिंसादिषु तामुपदिदर्शयिषुहिंसायां तावदाह—

पङ्गुकुष्ठिकुणित्वादि दृष्ट्वा हिंसाफलं सुधीः ।

निरागस्त्रसजन्तूनां हिंसां सङ्कल्पतस्त्यजेत् ॥ १९ ॥

इह नादृष्टपापफलाः पापान्निवर्तन्त इति पापफलमुपदर्शयन्

(१) सप्तचत्वारिंशत्भङ्गगतं प्रत्याख्याने यस्य उपलब्धम् ।

स खलु प्रत्याख्याने कुशलः शेषा अकुशलाः ॥

(२) अतीतं निन्दामि प्रत्युत्पन्नं संवरेमि अनागतं प्रत्याख्यामीति ।

हिंसाविरतिव्रतमुपदिशति । पङ्क्तुः सत्यपि पादे पादविहरणात्मनः
कुष्ठौ त्वग्दोषौ कुण्ठिर्विकलपाणिः तेषां भावः पङ्क्तुकुष्ठौकुण्ठित्वम् ।
आदिग्रहणात्पङ्क्तुत्वोपलक्षितमधःकायवैगुण्यम् । कुष्ठित्वोपलक्षितं
सकलरोगजातम् । कुण्ठित्वोपलक्षितमुपरिकायवैगुण्यं संश्लक्ष्यते ।
एतद्विंसाफलं दृष्ट्वा सुधीरिति बुद्धिमान् स हि शास्त्रबलेन हिंसायाः
फलमेतदिति निश्चित्य हिंसां त्यजेत् । अत्र विधौ सप्तमी । केषां
निरागस्तसजन्तूनां निरागसो निरपराधास्तसा द्वीन्द्रियादयस्तेषां
सङ्कल्पेन सङ्कल्पतः आद्यादित्वात्तृतीयान्तात्तसुः । निरागस इति
निरपराधजन्तुविषयां हिंसां प्रत्याचष्टे सापराधस्य तु न नियमः ।
असंग्रहणेनैकेन्द्रियविषयां हिंसां नियमयितुं न क्षम इत्याचष्टे
सङ्कल्पत इति अमुं जन्तुं मांसाद्यर्थित्वेन हन्मीति सङ्कल्पपूर्वकं
हिंसां वर्जयेत् । आरम्भजा तु हिंसा अशक्यप्रत्याख्यानेति तत्र
यतनामेव कुर्यादिति ।

अत्रान्तरङ्गीकाः—

येषामेकान्तिको भेदः सम्मतो देहदेहिनोः ।

तेषां देहविनाशेऽपि न हिंसा देहिनो भवेत् ॥ १ ॥

अभेदैकान्तवादेऽपि स्वीकृते देहदेहिनोः ।

देहनाशे देहिनाशात्परलोको ऽस्तु कस्य वै ॥ २ ॥

भिन्नाभिन्नतया तस्माज्जीवे देहाप्रतिश्रुते ।

देहनाशे भवेत्पीडा या तां हिंसां प्रचक्षते ॥ ३ ॥

दुःखोत्पत्तिर्मनःक्लेशस्तत्पर्यायस्य च क्षयः ।

यस्यां स्यात्सा प्रयत्नेन हिंसा हेया विपश्चिता ॥ ४ ॥

प्राणी प्रमादतः कुर्याद्यत्प्राणव्यपरोपणम् ।
 सा हिंसा जगदेऽप्राज्ञैर्बीजं संसारभूरुहः ॥ ५ ॥
 शरीरी म्रियतां मा वा ध्रुवं हिंसा प्रमादिनः ।
 सा प्राणव्यपरोपेऽपि प्रमादरहितस्य न ॥ ६ ॥
 जीवस्य हिंसा न भवेन्नित्यस्यापरिणामिनः ।
 क्षणिकस्य स्वयं नाशत्कथं हिंसोपपद्यताम् ॥ ७ ॥
 नित्यानित्ये ततो जीवे परिणामिनि युज्यते ।
 हिंसा कायवियोगेन पीडातः पापकारणम् ॥ ८ ॥
 केचिद्वदन्ति हन्तव्याः प्राणिनः प्राणिघातिनः ।
 हिंस्रस्यैकस्य घाते स्याद्रक्षणं भूयसां किल ॥ ९ ॥
 तदयुक्तमशेषाणां हिंस्रत्वात्प्राणिनामिह ।
 हन्तव्यता स्यात्तल्लाभमिच्छोर्मूलक्षतिः स्फुटा ॥ १० ॥
 अहिंसासम्भवो धर्मः स हिंसातः कथं भवेत् ।
 न तोयजानि पद्मानि जायन्ते जातवेदसः ॥ ११ ॥
 पापहेतुर्वधः पापं कथं केतुमलं भवेत् ।
 मृत्युहेतुः कालकूटं जीविताय न जायते ॥ १२ ॥
 संसारमोचकास्त्वादुर्दुःखिनां वध इत्यताम् ।
 विनाशे दुःखिनां दुःखविनाशो जायते किल ॥ १३ ॥
 तदव्यसाम्प्रतं ते हि हता नरकगामिनः ।
 अनन्तेषु नियोज्यन्ते दुःखेषु स्वल्पदुःखकाः ॥ १४ ॥

किं च सौख्यवतां घाते धर्मः स्यात्पापवारणात् ।
 इत्थं विचार्य हेयानि वचनानि कुतीर्थिनाम् ॥ १५ ॥
 चार्वाकाः प्राङ्मुरात्मैव तावन्नास्ति कथञ्चन ।
 तं विना कस्य सा हिंसा कस्य हिंसाफलं भवेत् ॥ १६ ॥
 भूतेभ्य एव चैतन्यं पिष्टादिभ्यो यथा मदः ।
 भूतसंहतिनाशे च पञ्चत्वमिति कथ्यते ॥ १७ ॥
 आत्माभावे च तन्मूलः परलोको न युज्यते ।
 अभावे परलोकस्य पुण्यापुण्यकथा वृथा ॥ १८ ॥
 तपांसि यातनाश्रित्वाः संयमो भोगवञ्चना ।
 इति विप्रतिपत्तिभ्यः परेभ्यः परिभाष्यते ॥ १९ ॥
 स्वसंवेदनतः सिद्धः स्वदेहे जीव इत्यताम् ।
 अहं दुःखी सुखी बाह्यमिति प्रत्यययोगतः ॥ २० ॥
 घटं वेद्मिहमित्यत्र त्रितयं प्रतिभासते ।
 कर्म क्रिया च कर्त्ता च तत्कर्त्ता किं निषिध्यते ॥ २१ ॥
 शरीरमेव चेत्कर्त्तृ न कर्त्तृ तदचेतनम् ।
 भूतचैतन्ययोगाच्चेतनं तदसङ्गतम् ॥ २२ ॥
 मया दृष्टं श्रुतं सृष्टं प्रातमास्वादितं स्मृतम् ।
 इत्येककर्त्तृकाभावात् भूतचिदादिनः कथम् ॥ २३ ॥
 स्वसंवेदनतः सिद्धे स्वदेहे चेतनात्मनि ।
 परदेहेऽपि तस्मिन्निहिरनुमानेन साध्यते ॥ २४ ॥
 बुद्धिपूर्वां क्रियां दृष्ट्वा स्वदेहेऽन्यत्र तद्गतिः ।
 प्रमाणबलतः सिद्धा केन नाम निवार्यते ॥ २५ ॥

तत्परलोकिनः सिद्धौ परलोको न दुर्घटः ।
 तथा च पुण्यपापादि 'सर्वमेवोपपद्यते ॥ २६ ॥
 तपांसि यातनाश्चिवा इत्याद्युन्मत्तभाषितम् ।
 सचेतनस्य तत्कस्य नोपहासाय जायते ॥ २७ ॥
 निर्बाधोऽस्ति ततो जीवः स्थित्युत्पादव्ययात्मकः ।
 ज्ञाता द्रष्टा गुणी भोक्ता कर्त्ता कायप्रमाणकः ॥ २८ ॥
 तदेवमात्मनः सिद्धौ हिंसा किं नोपपद्यते ।
 तदस्याः परिहारेणाहिंसाव्रतमुदीरितम् ॥ २९ ॥ १६ ॥

हिंसानियमे स्पष्टं दृष्टान्तमाह—

आत्मवत्सर्वभूतेषु सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
 चिन्तयन्नात्मनोऽनिष्टां हिंसामन्यस्य नाचरेत् ॥ २० ॥

सुखशब्देन सुखसाधनमन्नपानस्नक्चन्दनादि गृह्यते । दुःखशब्देन
 दुःखसाधनं वधवन्धमारणादि । ततो यथात्मनि दुःखसाधनमप्रियं
 तथा सर्वभूतेष्वपि । एवं चिन्तयन् दुःखसाधनत्वादप्रियां परस्य
 हिंसां न कुर्वीत । सुखग्रहणं दृष्टान्तार्थम् । यथा सुखसाधनं
 प्रियमेवं दुःखसाधनमप्रियम् । तथा सर्वभूतेष्वपि दुःखसाधन-
 मप्रियमित्यर्थः ।

यदाहुर्लौकिका अपि—

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।

आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥ १ ॥ इति ॥ २० ॥

ननु प्रतिषिद्धाचरणे दोषः प्रतिषिद्धा च असजीवविषया

हिंसा स्यादरेषु त्वप्रतिषिद्धहिंसेषु यथेष्टं चेष्टन्तां

गृह्णत्या इत्याह—

निरर्थिकां न कुर्वीत जीवेषु स्यादरेष्वपि ।

हिंसामहिंसाधर्मज्ञः काङ्क्षन्मोक्षमुपासकः ॥ २१ ॥

स्यावराः 'पृथिव्यम्बुतेजोवायुवनस्पतयस्तेष्वपि जीवेषु हिंसां न कुर्वीत । किं विशिष्टां निरर्थिकां प्रयोजनरहितां शरीरकुटुम्ब-निर्वाहनिमित्तं हि स्यादरेषु हिंसा न प्रतिषिद्धा या त्वनर्थिका शरीरकुटुम्बादिप्रयोजनरहिता तादृशीं हिंसां न कुर्वीत । उपासकः श्रावकः किं विशिष्टः अहिंसाधर्मज्ञः अहिंसालक्षणं धर्मं जानातीति अहिंसाधर्मज्ञः । न हि प्रतिषिद्धवस्तुविषयैवाहिंसाधर्मः । किन्त्वप्रतिषिद्धेष्वपि सा यतनारूपा । ततश्च तथाविधं धर्मं जानन् स्यादरेष्वपि निरर्थिकां हिंसां न विदधीत । ननु प्रतिषिद्धविषयैवाहिंसासु किमनया सूक्ष्मेक्षिकया इत्याह । काङ्क्षन्मोक्षं स हि मोक्षाकाङ्क्षी यतिवत् कथं निरर्थिकां हिंसामाचरेत् ॥ २१ ॥

ननु निरन्तरहिंसापरोऽपि सर्वस्वं दक्षिणां दत्त्वा पापविशुद्धिं

विदध्यात् किमनेन हिंसापरिहारक्लेशेन इत्याह—

प्राणी प्राणितलोभेन यो राज्यमपि मुञ्चति ।

तद्वधोत्थमघं सर्वोर्वीदानेऽपि न शाम्यति ॥ २२ ॥

प्राणी जन्तुः प्राणितं जीवितव्यं तस्य लोभेन राज्यमपि तत्कालोप-
स्थितं परिहरति ।

यदाह—

मार्थमाणस्य हेमाद्रिं राज्यं वाथ प्रयच्छतु ।

तदनिष्टं परित्यज्य जीवो जीवितुमिच्छति ॥ १ ॥

तत्तथाविधप्राणितप्रियप्राणिवधसम्भवं पापं सकलपृथ्वीदाने-
नापि न शस्यति । भूदानं हि सकलदानेभ्योऽभ्यधिकमिति
श्रुतिः ॥ २२ ॥

अथ श्लोकचतुष्टयेन हिंसाकर्तुर्निन्दामाह—

वने निरपराधानां वायुतोयतृणाशिनाम् ।

निघ्नन् मृगाणां मांसार्थी विशिष्येत कथं शुनः ॥ २३ ॥

मृगाणामिति “निप्रेभ्यो घ्नः” ॥ २ । २ । १५ ॥ इति कर्मत्वप्रति-
षेधाच्छेषे षष्ठी । वने वनवासिनां नतु परस्वीकृतभूमिवासिनां
तथाविधा अपि सापराधाः स्युरित्याह । निरपराधानां परधनहर-
णपरगृहभङ्गपरमारणाद्यपराधरहितानां निरपराधत्वे हेतुमाह ।
वायुतोयतृणाशिनाम् । न हि वायुतोयतृणानि परधनानि येन
तद्गच्छणात्सापराधत्वं स्यात् । मांसार्थीति अत्रापि मृगाणामिति
सम्बध्यते । मृगाणां यन्मांसं तदर्थयते मृगग्रहणेनाटविकाः प्राणिनो
गृह्यन्ते । एवंविधमृगमांसार्थी मृगवधपरायणो निरपराधमानुष-
पिचण्डिका मांसलुब्धाच्छुनः कथं विशिष्येत श्लेषार्थः ॥ २३ ॥

दीर्यमाणः कुशेनापि यः स्वाङ्गे हन्त दूयते ।

निर्मन्तून् स कथं जन्तून्मयेन्निशितायुधैः ॥ २४ ॥

दीर्यमाणो विदार्यमाणः कुशेन दर्भेण अपि शब्दादास्तां शस्त्रेण
यः स्वाङ्गे शरीरे हन्तेति प्रतिबोध्यामन्त्रचे दूयते उपपद्यते ।
निर्मन्तून्चिरपराधान् जन्तून् स कथं मन्तयेदन्तं प्रापयेत् ।
निशितायुधैः कुन्तादिभिः आत्मानुसारेणापि परपीडामजानन्नेवं
निन्द्यते ।

तथाच श्रमया व्यापृतान् क्षत्रियान् प्रति केनचिदुक्तम्—

रसातलं यातु यदत्र पौरुषं

‘क नीतिरेवाऽशरण्यो ह्यदोषवान् ।

निहन्यते यद्वलिनातिदुर्बलो

इहा महारकष्टमराजकं जगत् ॥ १ ॥ २४ ॥

निर्मातुं क्रूरकर्माणः क्षणिकामात्मनो धृतिम् ।

समापयन्ति सकलं जन्मान्यस्य शरीरिणः ॥ २५ ॥

क्रूरं रौद्रं कर्म हिंसादि येषां ते क्रूरकर्माणो लुब्धकादयः । आत्मनः
स्वस्य धृतिं स्वास्थ्यलक्षणं निर्मातुमिति सम्बन्धः । धृतिर्विशेषणं
क्षणिकामिति आजन्मशाश्वतिकधृतिनिमित्तं कदाचित्किञ्चि-

द्विरुद्धमपि क्रियेत । क्षणिककृतिनिर्माणार्थं तु समापयन्ति समाप्तिं
नयन्ति जन्म अन्यस्य वध्यस्य शरीरिणः । अयमर्थः परप्राणिमांस-
जन्यक्षणिकदृष्टिहेतोराकालिकं परस्त्रायुः समाप्यत इति महदिदं
वैशसम् ।

यदाह—

योऽग्राति यस्य तन्मांसमुभयोः पश्यतान्तरम् ।

एकस्य क्षणिका दृष्टिः प्राणैरन्यो वियुज्यते ॥ १ ॥ २५ ॥

म्रियस्वेत्युच्यमानोऽपि देही भवति दुःखितः ।

मार्यमाणः प्रहरणैर्दार्ढ्यैः स कथं भवेत् ॥ २६ ॥

म्रियस्व त्वमित्युच्यमानोऽपि न तु मार्यमाणो देही जन्तुर्जाय-
मानमृत्युरिव दुःखितो भवतीति सर्वप्राणिप्रतीतम् । प्रहरणैः
कुलतोमरादिभिर्मार्यमाणो विनाश्यमानः स वराको देही कथं
भवेत् । परमदुःखित एव भवेदित्यर्थः । मरणवचनेनाऽपि
दूयमानस्य निश्चितैः शस्त्रैर्मारणमिति मृतमारणं तत्कथं सकर्णः
कुर्यादिति निन्दा ॥ २६ ॥

हिंसाफलं दृष्टान्तद्वारेणाह—

श्रूयते प्राणिघातेन रौद्रध्यानपरायणौ ।

सुभूमो ब्रह्मदत्तश्च सप्तमं नरकं गतौ ॥ २७ ॥

श्रूयते आकर्ण्यते एतदागमे । यदुत प्राणिघातेन हेतुना सुभूम-

ब्रह्मदत्तौ चक्रवर्त्तिनौ समभं नरकं गतौ । हिंसाया नरकगमन-
हेतुत्वं न रौद्रध्यानमन्त्रेण भवति । अन्यथा सिंहवधकतपस्विनो-
ऽपि नरकः स्यादित्युक्तं रौद्रध्यानपरायणौ हिंसामुबन्धिध्यानयुक्ता-
वित्यर्थः । यथा तौ नरकं गतौ तथा कथानकद्वारेण दर्श्यते ।

तथाहि—

वसन्तपुरनामायां पुर्यामुच्छ्रवणशकः ।

आसीच्चुपत इवाकाशादग्निको नाम दारकः ॥ १ ॥

सोऽन्यदा चलितस्तस्मात् स्थानाद्देशान्तरं प्रति ।

सार्थाङ्गिनः परिभ्राम्यन्नगमन्तापसाश्रमम् ॥ २ ॥

तमग्निं तनयत्वेनाग्रहीकुलपतिर्ज्जमः ।

जमदग्निरिति ख्यातिं स लोकेषु ततोऽगमत् ॥ ३ ॥

तप्यमानस्तपस्तीक्ष्णं प्रत्यक्ष इव पावकः ।

तेजसा दुःसहेनासौ पप्रथे पृथिवीतले ॥ ४ ॥

अत्रान्तरे महाश्राद्धो नाम्ना वैश्वानरः सुरः ।

धन्वन्तरिश्च तापसभक्तो व्यवदतामिति ॥ ५ ॥

एक आहार्हतां धर्मः प्रमाणमितरः पुनः ।

तापसानां विवादेऽस्मिन् व्यधातामिति निर्णयम् ॥ ६ ॥

आर्हतेषु जघन्यो यः प्रकृष्टस्तापसेषु यः ।

परीक्षणीयावावाभ्यां को गुणैरतिरिच्यते ॥ ७ ॥

तदानीं मिथिलापुत्र्यां नवधर्मपरिष्कृतः ।

श्रीमान् पद्मरथो नाम प्रस्थितः पृथिवीपतिः ॥ ८ ॥

दीक्षां श्रीवासुपूज्यान्ते ग्रहीतुं भावतो यतिः ।

गच्छंश्चम्पापुरीं ताभ्यां देवाभ्यां ददृशे पथि ॥ ८ ॥

परीक्षाकाङ्क्षया ताभ्यां पानात्ते ढीकिते नृपः ।

हृषितः क्षुधितोऽप्यौज्ज्वलीराः सत्त्वाच्चलन्ति न ॥ १० ॥

क्रकचैरिव चक्राते क्रूरैः कर्करकण्टकैः ।

पीडां देवी नृदेवस्य नृदुनोः पादपद्मयोः ॥ ११ ॥

पादाभ्यां प्रक्षरद्रक्तधाराभ्यां तादृशेऽध्वनि ।

तूलिकातलसञ्चारं संचेरे च तथापि सः ॥ १२ ॥

निर्ममे गीतनृत्तादि ताभ्यां स्त्रीभाय भूपतेः ।

तन्मोघमभवत्तच्च दिव्यास्त्रमिव गोत्रजे ॥ १३ ॥

तौ सिद्धपुत्ररूपेण पुरोभूयेदमूचतुः ।

तवाद्यापि महाभाग महदायुर्युवासि च ॥ १४ ॥

स्वच्छन्दं भुञ्क्ष्व तन्नोगान् का धीर्ययौवने तपः ।

निशीथकृत्यं कः प्रातः कुर्यादुद्योगवानपि ॥ १५ ॥

यौवने तदतिक्रान्ते देहदीर्घस्थकारणम् ।

गृह्णीयास्त्वं तपस्तात द्वितीयमिव वार्धकम् ॥ १६ ॥

राजोचे यदि ब्रह्मायुर्बहुपुण्यं भविष्यति ।

जलमानेन नलिनीमालं हि परिवर्द्धते ॥ १७ ॥

लोलन्द्रिये यौवने हि यत्तपस्तप्तपो ननु ।

दारुणास्त्रे रणे यो हि शूरः शूरः स उच्यते ॥ १८ ॥

तस्मिन्नचलिते सत्त्वात्माधु साध्विति वादिनी ।

तौ गतौ तापसोऽन्तुष्टं जमदग्निं परीक्षितुम् ॥ १९ ॥

न्यबोधमिव विस्तारिजटासंस्पृष्टभूतलम् ।
 वल्लीकाकीर्णपादान्तं दान्तं तौ तमपश्यताम् ॥ २० ॥
 तस्य श्लशुलताजाले नीडं निर्माय मायया ।
 तदैव देवौ चटकमिथुनीभूय तस्थतुः ॥ २१ ॥
 चटकचटकामूचे यास्यामि हिमवद्गिरौ ।
 अन्धासक्तो नैष्यसि त्वमिति तं नान्वमंस्त सा ॥ २२ ॥
 गोघातपातकेनाहं गृह्णे नायामि चेन्निये ।
 इत्युक्तशपथं भूयचटकं चटकाऽब्रवीत् ॥ २३ ॥
 ऋषेरस्थैनसा गृह्णे शपेथा इति चेन्निय ।
 विस्तृजामि तदैव त्वां पन्थानः सन्तु ते शिवाः ॥ २४ ॥
 इत्याकर्ण्य वचः क्रुद्धो जमदग्निमुनिस्ततः ।
 उभाभ्यामपि हस्ताभ्यामुभौ जघाह पक्षिणौ ॥ २५ ॥
 आचचचे ततो हन्त कुर्वाणे दुष्करं तपः ।
 उष्णरश्माविव ध्वान्तमाः पापं मयि कौटुम्भम् ॥ २६ ॥
 अथर्विं चटकोवाच मा कुपस्ते मुधा तपः ।
 अपुत्रस्य गतिर्नास्तीत्यश्रीषीस्त्वं न किं श्रुतिम् ॥ २७ ॥
 तत्तया मन्थमानोऽयं मुनिरेवमचिन्तयत् ।
 ममाकलत्रपुत्रस्य प्रवाहे सूत्रितं तपः ॥ २८ ॥
 क्षुभितं तं परिज्ञाय धिग् भ्रान्तस्तापसैरिति ।
 जज्ञे धन्वन्तरिः आहः प्रत्येति प्रत्ययाच्च कः ॥ २९ ॥
 बभूवतुरदृश्यौ च तावपि निदग्धौ तदा ।
 जमदग्निश्च सम्भाष पुनं नेमिककोटकम् ॥ ३० ॥

जितशत्रुमहीपालं तत्र भूयिष्ठकन्यकम् ।
 स प्रेषुः कन्यकामिकां दत्तं हर इवागमत् ॥ ३१ ॥
 कृत्वाभ्युत्थानमुर्वीशः प्राञ्जलिस्तमभाषत ।
 किमर्थमागता यूयं ब्रूत किं करवाण्यहम् ॥ ३२ ॥
 कन्यार्थमागतोऽस्मीति मुनिनोक्ते नृपोऽब्रवीत् ।
 मध्ये शतस्य कन्यानां त्वां येच्छति नृहाण ताम् ॥ ३३ ॥
 स कन्यान्तःपुरं गत्वा जगाद नृपकन्यकाः ।
 धर्मपत्नी मम काचिद्भवतीभ्यो भवत्विति ॥ ३४ ॥
 जटिलः पलितः क्षामो भिक्षाजीवो वदन्निदम् ।
 न लज्जसे त्वमिति ताः कृतधूत्कारमूचिरे ॥ ३५ ॥
 समीरण इव क्रुद्धो जमदग्निमुनिस्ततः ।
 अधिन्येष्वामयद्याभाः कन्याः कुञ्जीचकार ताः ॥ ३६ ॥
 अथाङ्गणे रेषुपुञ्जै रममाणं नृपात्मजाम् ।
 एकामालोकयामास रेषुकैत्यब्रवीच्च ताम् ॥ ३७ ॥
 स तस्या इच्छसीत्युक्त्वा मातुलिङ्गमदर्शयत् ।
 तया प्रसारितः पाणिः पाणिग्रहणसूचकः ॥ ३८ ॥
 तां मुनिः परिजयाह रोरो धनमिवोरसा ।
 सार्धं गवादिभिस्तस्मै ददौ च विधिवन्मृपः ॥ ३९ ॥
 स श्यालीस्त्रेहसम्बन्धादेकीनं कन्यकाग्रतम् ।
 सज्जीचक्रे तपःशक्त्या धिग्मूढानां तपोव्ययः ॥ ४० ॥
 नोत्वाश्रमपदं तां च स मुग्धमधुराकृतिम् ।
 हरिणीमिव लोलाक्षीं प्रेम्णा मुनिरवर्धयत् ॥ ४१ ॥

अङ्गुलीभिर्गणयतो दिनाम्यस्य तपस्विनः ।
 यौवनं चारुकन्दर्पलीलावनमवाप सा ॥ ४२ ॥
 साक्षीकृतज्वलदग्निर्जमदग्निमुनिस्ततः ।
 यथावदुपयेमे तां भूतेश इव पार्वतीम् ॥ ४३ ॥
 ऋतुकाले स जचे तां चरुं ते साधयाम्यहम् ।
 यथा ब्राह्मणमूर्धन्यो धन्य उत्पद्यते सुतः ॥ ४४ ॥
 सोवाच हस्तिनपुरेऽनन्तवीर्यस्य भूपतेः ।
 प्रब्रूयस्ति मत्स्वसा तस्यै चरुः क्षात्रोऽपि साध्यताम् ॥ ४५ ॥
 ब्राह्मं सधर्मचारिण्यै क्षात्रं तज्जामयेऽपरम् ।
 स चरुं साधयामास पुत्रीयमुपजीवितुम् ॥ ४६ ॥
 साचिन्तयदहं तावदभूवमटवीसृगौ ।
 माभून्मादृक् सुतोऽपीति क्षात्रं चरुमभक्षयत् ॥ ४७ ॥
 सादाब्राह्मं चरुं स्वस्रे जातौ च तनयौ तयोः ।
 तत्र रामो रेणुकायाः कृतवीर्यश्च तत्स्वसुः ॥ ४८ ॥
 क्रमेण वदधे राम ऋषित्वे पैतृकेऽपि सः ।
 क्षात्रं प्रदर्शयंस्तेजो हुताशनमिवाश्रसि ॥ ४९ ॥
 विद्याधरोऽन्यदा तत्र कोऽप्यागादतिसारकी ।
 विद्या तस्यातिसारार्थ्या विस्मृताकाशगामिनी ॥ ५० ॥
 रामेण प्रतिचरितो भेषजाद्यैः स बभूवत् ।
 रामाय सेवमानाय विद्यां पारशवीं ददौ ॥ ५१ ॥
 मध्येशरवणं गत्वा तां च विद्यामसाधयत् ।
 रामः परशुरामोऽभूत्ततः प्रभृति विश्रुतः ॥ ५२ ॥

अन्येद्युः पतिमापृच्छ रेणुकोत्कण्ठिता स्वसुः ।
 जगाम हस्तिनपुरे प्रेम्णो दूरे न किञ्चन ॥ ५३ ॥
 श्यालीति खालयन् लोललोचनां तत्र रेणुकाम् ।
 अनन्तवीर्योऽरमयत्कामः कामं निरङ्कुशः ॥ ५४ ॥
 ऋषिपत्न्या तया राजाह्वययेव पुरन्दरः ।
 अन्वभूष यथाकामं सन्भोगसुखसम्पदम् ॥ ५५ ॥
 अनन्तवीर्यात्तनयो रेणुकायामजायत ।
 ममतायामिवोत्थः सधर्मिष्ठां वृहस्पतेः ॥ ५६ ॥
 तेनापि सह पुत्रेण रेणुकामानयन्मुनिः ।
 स्त्रीणां लुब्धो जनः प्रायो दोषं न खलु वीक्षते ॥ ५७ ॥
 तां पुत्रसहितां वल्लीमकालफलितामिव ।
 सञ्जातकोपः परशुरामः परशुनाऽच्छिनत् ॥ ५८ ॥
 तद्गगिन्या स वृत्तान्तोऽनन्तवीर्यस्य शंसितः ।
 कोपमुद्दीपयामास कृशानुमिव मातुतः ॥ ५९ ॥
 ततश्चावार्यदोर्वीर्योऽनन्तवीर्यो महीपतिः ।
 जमदग्न्याश्रमं गत्वाभाङ्गीभूत इव द्विपः ॥ ६० ॥
 तापसानां कृतवासः समादाय गवादि सः ।
 मन्दं मन्दं परिक्रामन् केसरीव व्यवर्त्तत ॥ ६१ ॥
 तस्यत्तपस्वितुमुलं श्रुत्वा ज्ञात्वा च तां कथाम् ।
 क्रुद्धः परशुरामोऽघाधावलाक्षादिवान्तकः ॥ ६२ ॥
 सुभटग्रामसंग्रामकौतुकी जमदग्निजः ।
 पर्शुना खण्डशस्त्रे दारुवद्दारुणेन तम् ॥ ६३ ॥

राज्ये निवेशयाश्चक्रे तस्य प्रकृतिपूरणैः ।
 कृतवीर्यो महावीर्यः स एव तु वयोलघुः ॥ ६४ ॥
 स तु मातृमुखाच्छ्रुत्वा मृत्युव्यतिकरं पितुः ।
 आदिष्टाहिरिवागत्य जमदग्निममारयत् ॥ ६५ ॥
 रामः पितृवधक्रुद्धो द्राम्यत्वा हस्तिनापुरे ।
 अमारयत्कृतवीर्यं किं यमस्य दवीयसि ॥ ६६ ॥
 जामदग्न्यस्ततस्तस्य राज्ये न्यविशत स्वयम् ।
 राज्यं हि विक्रमाधीनं न प्रमाणं क्रमाक्रमौ ॥ ६७ ॥
 रामाक्रान्तपुराद्राज्ञी कृतवीर्यस्य शुर्विणी ।
 व्याघ्राघ्रातवनादेशीवागमन्तापसाश्रमम् ॥ ६८ ॥
 कृपाधनैर्भूगृहान्तः सा निधाय निधानवत् ।
 तपस्विभिर्गोप्यते स्म क्रूरात्परशुरामतः ॥ ६९ ॥
 चतुर्दशमहास्रप्रसूचितोऽस्याः सुतोऽजनि ।
 गृह्णन् भूमिं सुखेनाभूत्सुभूमौ नामतस्ततः ॥ ७० ॥
 क्षत्रियो यत्र यत्रासीत्तत्र तत्राप्यदीप्यत ।
 पर्शुः परशुरामस्य कोपाग्निरिव मूर्त्तिमान् ॥ ७१ ॥
 रामोऽगादन्यदा तत्राश्रमे पर्शुश्च सोऽज्वलत् ।
 क्षत्रं चासूचयद्धूम इव धूमध्वजं तदा ॥ ७२ ॥
 किमत्र क्षत्रियोऽस्तीति पृष्टास्तेन तपस्विनः ।
 इत्युत्तापसीभूताः क्षत्रिया वयमास्महे ॥ ७३ ॥
 रामोऽप्यमर्षाग्निःक्षत्रां सप्तकल्पो वसुन्धराम् ।
 निर्ममे निस्तृणां शैलतटीमिव दवानलः ॥ ७४ ॥

क्षुब्धत्तत्रियदंष्ट्राभी रामः स्थालमपूरयत् ।
 यमस्य पूर्णकामस्य पूर्णपात्रत्रियं दधत् ॥ ७५ ॥
 रामः पप्रच्छ 'नैमित्तानन्येद्युर्मे कुतो वधः ।
 सदा वैरायमाणा हि शङ्कन्ते परतो मृतिम् ॥ ७६ ॥
 यो दंष्ट्राः पायसीभूताः सिंहासन इह स्थितः ।
 भोक्ष्यतेऽमूस्ततस्त्यक्ते वधो भावीति तेऽब्रुवन् ॥ ७७ ॥
 रामोऽथ कारयामास सत्रागारमवारितम् ।
 धुरि सिंहासनं तत्रास्थापयत्स्थालमयतः ॥ ७८ ॥
 अथाश्रमे प्रतिदिनं लालयद्भिस्तपस्विभिः ।
 निन्येऽङ्गणदुम इव सुभूम्नो वृद्धिमद्भुताम् ॥ ७९ ॥
 विद्याधरो मेघनादोऽन्येद्युर्नैमित्तिकानिति ।
 परिपप्रच्छ पद्मश्रीः कन्या मे कस्य दीयताम् ॥ ८० ॥
 तस्या वरं वरीयांसं सुभूमं तेऽप्युपादिशन् ।
 दत्त्वा कन्यां ततस्तस्मै तस्यैवाभूत्स सेवकः ॥ ८१ ॥
 कूपमेक इवानन्यगोऽथ पप्रच्छ मातरम् ।
 सुभूमः किमियानेव लोकोऽयमधिकोऽपि किम् ॥ ८२ ॥
 माताप्यचीकथयथो लोकोऽनन्तो हि वत्सक ।
 मत्तिकापदमात्रं हि लोकमध्येऽयमाश्रमः ॥ ८३ ॥
 अस्मिन् लोकेऽस्ति विख्यातं नगरं हस्तिनापुरम् ।
 पिता ते कृतवीर्योऽभूत्तत्र राजा महाभुजः ॥ ८४ ॥

हत्वा ते पितरं रामो राज्यं स्वयमशिश्रियत् ।
 क्षितिं निःक्षत्रियां चक्रे तिष्ठामस्तद्वयादिह ॥ ८५ ॥
 तत्कालं हास्तिनपुरे सुभूमो भीमवज्ज्वलन् ।
 जगाम वैरिणे क्रुद्धः क्षात्रं तेजो हि दुर्धरम् ॥ ८६ ॥
 तत्र सत्रे ययौ सिंह इव सिंहसनेऽविशत् ।
 दंष्ट्रास्ताः पायसीभूताः सुभुजो वुभुजे च सः ॥ ८७ ॥
 उत्तिष्ठमाना युद्धाय ब्राह्मणास्तत्र रक्षकाः ।
 जघ्निरे मेघनादेन व्याघ्रेण हरिणा इव ॥ ८८ ॥
 प्रस्फुरद्दृष्टिकाकेशो दशनैरधरं दशन् ।
 ततो रामः क्रुधा कालपाशाकृष्ट इवाययौ ॥ ८९ ॥
 रामेण मुमुचे रोषात्सुभूमाय परश्वधः ।
 विध्यातस्तत्क्षणं तस्मिन् स्फुलिङ्ग इव वारिणि ॥ ९० ॥
 अस्त्राभावात्सुभूमोऽपि दंष्ट्रास्थालमुदक्षिपत् ।
 चक्रीवभूव तत्सद्यः किं न स्यात्पुण्यसम्पदा ॥ ९१ ॥
 चक्रवर्त्यष्टमः सोऽय तेन चक्रेण भास्वता ।
 शिरः परशुरामस्य पङ्कजच्छेदमच्छिदत् ॥ ९२ ॥
 क्षमां निःक्षत्रियां रामः सप्तकत्वो यथा व्यधात् ।
 एकविंशतिकत्वस्तां तथा निर्ब्राह्मणामसौ ॥ ९३ ॥
 क्षुण्णक्षितिपहस्यश्वपदातिव्यूहलोहितैः ।
 बाह्वयन् बाहिनीर्नव्याः स प्राक् प्राचीमसाधयत् ॥ ९४ ॥
 स च्छिन्नानेकसुभटमुण्डमण्डितभूतलः ।
 दक्षिणाशां दक्षिणाशापतिरन्य इवाजयत् ॥ ९५ ॥

भटास्थिभिर्दन्तुरयन् शुक्तिशङ्खैरिवाभितः ।
 रोधो नीरनिधेः सोऽथ प्रतीचीमजयद्दिशम् ॥ ८६ ॥
 हेलोदघाटितवैताब्जकन्दरः स्थाममन्दरः ।
 स्नेच्छान्विजेतुं भरतोत्तरखण्डं विवेश सः ॥ ८७ ॥
 उच्छलच्छोणितरसच्छटाच्छुरितभूतलः ।
 स्नेच्छांस्तवाथ सोऽभाङ्गीदिक्षूनिव महाकरो ॥ ८८ ॥
 एवं चतुर्दिशं भ्राम्यन् घरदृष्टणकानिव ।
 दलयन् सुभटानुर्वीं स षट्खण्डामसाधयत् ॥ ८९ ॥
 उज्जासयन्नसुमतामिति नित्यरौद्र-
 ध्यानानलेन सततं ज्वलदन्तरात्मा ।
 आसाद्य कालपरिणामवशेन मृत्युं
 तां सप्तमीं नरकभूमिमगात्सुभूमः ॥ १०० ॥
 इति सुभूमश्चक्रवर्त्तिकथानकम् ॥

अथ ब्रह्मदत्तकथा—

साकेतनगरे चन्द्रावतंसस्य सुतः पुरा ।
 नामतो मुनिचन्द्रोऽभूच्चन्द्रवन्मधुराकृतिः ॥ १ ॥
 निर्विषः कामभोगिभ्यो भारेभ्य इव भारिकः ।
 मुनेः सागरचन्द्रस्य पार्श्वे जग्राह स व्रतम् ॥ २ ॥
 प्रव्रज्यां जगतः पूज्यां पालयन्नथमन्यदा ।
 देशान्तरे विहाराय चचाल गुरुणा सह ॥ ३ ॥
 स तु भिक्षानिमित्तेन पथि ग्रामं प्रविष्टवान् ।
 सार्धाद्द्वष्टोऽष्टवीमाट यथच्युत इवैणकः ॥ ४ ॥

स तत्र क्षुत्पिपासाभ्यामाक्रान्तो ग्लानिमागतः ।
 चतुर्भिः प्रतिचरितो वल्लवैर्वाश्ववैरिव ॥ ५ ॥
 स तेषामुपकाराय निर्ममे धर्मदेशनाम् ।
 अपकारिष्वपि कृपा सतां किं नोपकारिषु ॥ ६ ॥
 प्रवव्रजुस्ते तत्पार्श्वे चत्वारः शमशालिनः ।
 चतुर्विधस्य धर्मस्य चतस्र इव मूर्त्तयः ॥ ७ ॥
 व्रतं तेऽपालयन् सम्यक् किन्तु ह्यौ तत्र चक्रतुः ।
 धर्मे जुगुप्सां चित्रा हि चित्तवृत्तिः शरीरिणाम् ॥ ८ ॥
 जग्मतुस्तपसा तौ द्यां जुगुप्साकारिणावपि ।
 स्वर्गाय जायतेऽवश्यमप्येकाहःकृतं तपः ॥ ९ ॥
 श्रुत्वा ततो दशपुरे श्राण्डित्यब्राह्मणावुभौ ।
 युग्मरूपौ सुतौ दास्यां जयवत्यां बभूवतुः ॥ १० ॥
 तौ क्रमाद्यौवनं प्राप्तौ पित्रादिष्टौ च जग्मतुः ।
 रक्षितुं क्षेत्रमीदृग् हि दासेराणां नियोजनम् ॥ ११ ॥
 तयोः श्रयितयोर्नक्तं निःसृत्य वटकोटरात् ।
 एकः कृष्णाहिना दष्टः कृतान्तस्यैव बन्धुना ॥ १२ ॥
 ततः सर्पोपलभ्याय द्वितीयोऽपि परिभ्रमन् ।
 वैरादिवाशु तेनैव दष्टो दुष्टेन भोगिना ॥ १३ ॥
 तावनासप्रतीकारौ वराकौ मृत्युमापतुः ।
 यथाऽऽयातौ तथा यातौ निष्फलं जन्म धिक्कृतयोः ॥ १४ ॥
 कालिञ्जरगिरिप्रस्थे मृग्या यमलरूपिणी ।
 मृगावजनिषातां तौ बहुधाते सहैव च ॥ १५ ॥

ग्रीत्या सह चरन्ती तौ सृगौ सृगयुणा हती ।
 बाणैर्नैकेनैककालं कालधर्ममुपेयतुः ॥ १६ ॥
 ततोऽपि सृतगङ्गायां राजहंस्या उभावपि ।
 अजायेतां सुतौ युग्मरूपिणौ पूर्वजन्मवत् ॥ १७ ॥
 क्रीडन्ताविकदेशस्थौ धृत्वा जालेन जालिकः ।
 ग्रीवां भङ्क्ता ऽवधीषन्महीनानां ह्रीदृशी गतिः ॥ १८ ॥
 वाराणस्यां ततोऽभूतां भूतदत्ताभिधस्य तौ ।
 महाधनसमृद्धस्य मातङ्गाधिपतेः सुतौ ॥ १९ ॥
 चित्रसम्भूतनामानौ तौ मिथः स्नेहशालिनौ ।
 न कदापि व्ययुज्येतां सम्बद्धौ नखमांसवत् ॥ २० ॥
 वाराणस्यां तदा चाभूच्छङ्ख इत्यवनोपतिः ।
 आसीच्च सचिवस्तस्य नमुचिर्नाम विश्रुतः ॥ २१ ॥
 अपरेद्युः सोऽपराधे महीयसि महीभुजा ।
 अर्पितो भूतदत्तस्य प्रच्छन्नवधहेतवे ॥ २२ ॥
 तेनोचे नमुचिच्छन्नं त्वां रक्षामि निजात्मवत् ।
 पाठयस्यात्मजौ मे त्वं यदि भूमिगृहस्थितः ॥ २३ ॥
 प्रतिपन्नं नमुचिना तस्मात्तङ्गपतेर्वचः ।
 जनो हि जीवितव्यर्थी तन्नास्ति न करोति यत् ॥ २४ ॥
 विचित्रास्त्रिसम्भूतौ स तथाऽध्यापयत् कलाः ।
 रेमेऽनुरक्तया सार्धं मातङ्गपतिभार्यया ॥ २५ ॥
 ज्ञात्वा तद्भूतदत्तेनारिभे मारयितुं स तु ।
 सहते कः स्वदारेषु पारदारिकविप्लवम् ॥ २६ ॥

ज्ञात्वा मातङ्गपुत्राभ्यां स दूरेणापसारितः ।

सैवासौ दक्षिणा दत्ता प्राणरक्षणलक्षणा ॥ २७ ॥

ततो निःसृत्य नमुचिर्गतवान् हस्तिनापुरे ।

चक्रे सनत्कुमारेण सचिवश्चक्रिणा निजः ॥ २८ ॥

इतश्च चित्रसम्भूतौ बभतुर्नवयौवनौ ।

कुतोऽपि हेतोरायातौ पृथिव्यामाश्विनाविव ॥ २९ ॥

तौ स्वादु जगत्तुर्गीतं हाहाह्वयपहासिनौ ।

वादयामासतुर्वीणामतितुम्बुकनारदौ ॥ ३० ॥

गीतप्रबन्धानुगतैः सुव्यक्तैः समभिः स्वरैः ।

तयोर्वादयतोर्वेणुं किं करन्ति स्म किन्नराः ॥ ३१ ॥

मुरजं धीरघोषं तौ वादयन्तौ च चक्रतुः ।

गृहीतमुरकं कालातोद्यक्षणविडम्बनाम् ॥ ३२ ॥

शिवः शिवोर्वशीरभामुञ्चकेशीतिलोत्तमाः ।

यन्माद्यं न विदाश्चक्रुस्ती तदप्यभिनिन्यतुः ॥ ३३ ॥

सर्वगात्सर्वसर्वस्वमपूर्वं विश्वकार्कणम् ।

प्रकाशयद्गामेताभ्यां न जङ्गे कस्य मानसम् ॥ ३४ ॥

तस्यां पुरि प्रवृत्ते कदाचिन्मदनोत्सवः ।

निरीयुः पौरचर्चर्यस्तत्र संगीतपेशलाः ॥ ३५ ॥

चर्चरी निर्ययौ तत्र चित्रसम्भूतयोरपि ।

जग्मुस्तत्रैव तद्गीताकृष्टाः पौरा मृगा इव ॥ ३६ ॥

राज्ञो व्यन्नपि केनापि मातङ्गाभ्यां पुरीजनः ।

गीतेनाकृष्ट्य सर्वोऽयमात्मवन्मलिनः कृतः ॥ ३७ ॥

क्षमापेनापि पुराध्यक्षः साक्षेपमिदमाज्ञपि ।
 न प्रवेशः प्रदातव्यो नगर्यामनयोः क्वचित् ॥ ३८ ॥
 ततःप्रभृति तौ वाराणस्या दूरेण तस्थतुः ।
 प्रवृत्तश्चैकदा तत्र कौमुदीपरमोक्तवः ॥ ३९ ॥
 राजशासनमुल्लङ्घ्य लोलेन्द्रियतया च तौ ।
 प्रविष्टौ नगरीं भृङ्गौ गजगण्डतोमिव ॥ ४० ॥
 उक्तं प्रेक्षमाणां तौ सर्वाङ्गीणावगुण्ठनौ ।
 दस्युवन्नगरीमध्ये क्वं क्वं विचेरतुः ॥ ४१ ॥
 क्रोटुवत्क्रोटुशब्देन पौरगीतेन तौ ततः ।
 अगायतां तारतारमलङ्कारा भवितव्यता ॥ ४२ ॥
 आकर्ण्य कर्णमधुरं तन्नीतं युवनागरैः ।
 मधुवन्मञ्जिकाभिस्ती मातङ्गौ परिवारितौ ॥ ४३ ॥
 कावेताविति विज्ञातुं लोकैः क्षष्टावगुण्ठनौ ।
 अरे तावेव मातङ्गावित्याक्षेपेण भाषितौ ॥ ४४ ॥
 नागरैः कुप्यमानौ तौ यष्टिभिर्लोष्टुभिस्ततः ।
 श्लानाविव गृहात्पुण्यां नतश्रीवौ निरीयतुः ॥ ४५ ॥
 तौ सैन्यशशवज्जोर्कैर्हन्यमानौ पदे पदे ।
 खलत्पादौ कथमपि गम्भीरोद्यानमीयतुः ॥ ४६ ॥
 तावच्चिन्तयतामेवं धिग् नौ 'दुर्ज्ञातिदूषितम् ।
 कलाकौशलरूपादि पयोघ्रातमिवाहिना ॥ ४७ ॥

उपकारो गुणैरास्तामपकारोऽयमावयोः ।
 तदिदं क्रियमाणावाः शान्तेर्वेताल उल्लितः ॥ ४८ ॥
 कलालावक्ष्यरूपाणि स्यूतानि वपुषा सह ।
 तदेवानर्थसदमं तृणवक्ष्यज्यतां क्षणात् ॥ ४९ ॥
 इति निश्चित्य तौ प्राणपरिहारपरायणौ ।
 स्रुत्युं साक्षादिव द्रष्टुं चेतुर्दक्षिणामभि ॥ ५० ॥
 ततो दूरं प्रयातौ तौ गिरिमेकमपश्यताम् ।
 यत्कारुढैर्भुवीक्ष्यन्ते करिणः किरिपोतवत् ॥ ५१ ॥
 भृगुपातेच्छया ताभ्यामारोहद्वां महामुनिः ।
 ददृशे पर्वते तस्मिन् जङ्गमो गुणपर्वतः ॥ ५२ ॥
 प्रावृषेष्णामिवाभ्योदं मुनिं गिरिशिरःस्थितम् ।
 दृष्ट्वा प्रनष्टसन्तापप्रसरौ तौ बभूवतुः ॥ ५३ ॥
 तौ प्राग्दुःखमिवोष्मन्तावानन्दाश्रुजलच्छलात् ।
 तत्पादपद्मयोर्भृङ्गाविव सद्यो निपेततुः ॥ ५४ ॥
 समाप्य मुनिना ध्यानं कौ युवां किमिहागतौ ।
 इति पृष्टौ स्ववृत्तान्तं तावशेषमशंसताम् ॥ ५५ ॥
 स जवे भृगुपातेन वपुरेव हि शीर्यते ।
 शीर्यते नाशुभं कर्म जन्मान्तरशतार्जितम् ॥ ५६ ॥
 त्याज्यं वपुरिदं वाञ्छेद् दृष्ट्वा तं वपुषः फलम् ।
 तच्चापवर्गस्पर्गादिकारणं परमं तपः ॥ ५७ ॥
 इत्यादि देशनावाक्यसुधानिर्घोतिमानसौ ।
 तस्य प्राग्जगदुत्थुर्यतिधर्ममुभावपि ॥ ५८ ॥

अधीयानी क्रमेणाथ तौ गीतार्थौ बभूवतुः ।
 आदरेण गृहीतं हि किंवा न स्थान्ननस्विनाम् ॥ ५८ ॥
 षष्ठाष्टमप्रभृतिभिस्तौ तपोभिः सुदुस्तपैः ।
 कथयामासतुर्देहं प्राक्तनैः कर्मभिः सह ॥ ६० ॥
 ततो विहरमाणौ तौ ग्रामाद्वामं पुरात्पुरम् ।
 कदाचित्प्रतिपेदाते नगरं हस्तिनापुरम् ॥ ६१ ॥
 तौ तत्र रुचिरोद्याने चैरतुर्दुश्चरं तपः ।
 सभोगभूमयोऽपि स्युस्तपसे शान्तचेतसाम् ॥ ६२ ॥
 सभूतमुनिरग्रेद्युर्मासस्तपणपारणे ।
 पुरे प्रविष्टो भिक्षार्थं यतिधर्मोऽङ्गवानिव ॥ ६३ ॥
 गेहान्नेहं परिभ्राज्यन्नीर्यासमितिपूर्वकम् ।
 स राजमार्गापतितो दृष्टो नमुचिमन्त्रिणा ॥ ६४ ॥
 मातङ्गदारकः सोऽयं मद्भुक्तं स्थापयिष्यति ।
 मन्त्रीति चिन्तयामास पापाः सर्वत्र शङ्किताः ॥ ६५ ॥
 यावन्मन्त्र्यर्मं कस्यापि प्रकाशयति न ह्यसौ ।
 तावन्निर्वासयाम्येनमिति पत्नीश्वरयुङ्क्त सः ॥ ६६ ॥
 स ताडयितुमारम्भे तेन पूर्वोपकार्यपि ।
 क्षीरपाणमिवाहीनामुपकारोऽसतां यतः ॥ ६७ ॥
 सकुटैः कुम्बमानोऽसौ सस्यबीजमिवोत्कटैः ।
 स्थानात्ततोऽपचक्राम त्वरितं त्वरितं मुनिः ॥ ६८ ॥
 अमुच्यमानः कुट्टाकैर्विर्यच्चपि मुनिस्तदा ।
 शान्तोऽप्यकुप्यदापोऽपि तप्यन्ते वज्रितापतः ॥ ६९ ॥

निर्जगाम सुखात्तस्य बाधो नीलः समन्ततः ।
 अकालोपस्थिताभ्योदविभ्रमं विभ्रदम्बरं ॥ ७० ॥
 तेजोलेखोल्लासाय ज्वालापटलमालिनी ।
 तडिभ्रष्टलसङ्कीर्णमिव व्यामभितम्बती ॥ ७१ ॥
 अतिविष्णुकुमारं तं तेजोलेखाधरं ततः ।
 प्रसादयितुमाजग्मुः पीराः सभयकौतुकाः ॥ ७२ ॥
 राजा सनत्कुमारोऽपि ज्ञात्वा तत्र समाययी ।
 उत्तिष्ठति यतो वङ्गिस्तद्वि विध्यापयेत्सुधीः ॥ ७३ ॥
 नत्वोचे तं नृपः किं वो युज्यते भगवन्निदम् ।
 चन्द्राश्मार्कांशुतप्तोऽपि नार्चिर्मुञ्चति जातुचित् ॥ ७४ ॥
 एभिरत्यपराहं यत्कोपोऽयं भवतामतः ।
 क्षीराक्षेम्यमानस्य कालजूटमभूत् किम् ॥ ७५ ॥
 न स्वात्स्याक्षेक्षिरं न स्वाक्षिरं चेत्तत्फलेऽन्यथा ।
 खलस्त्रेह इव क्रोधः सतां तद्भूमहेऽत्र किम् ॥ ७६ ॥
 तथापि नाथ नाथामि कोपं मुञ्चेतरोचितम् ।
 भवादृशाः समदृशो ह्यपकार्युपकारिषु ॥ ७७ ॥
 चित्रोऽव्यक्तान्तरे ज्ञात्वा सन्भूतमुनिमभ्यगात् ।
 सान्त्वयितुं भद्रमिव द्विपं मधुरभाषितैः ॥ ७८ ॥
 तस्य कोप उपाशम्यच्चित्रवाक्यैः श्रुतानुगैः ।
 पयोवाहपयःपूरैर्गिरैरिव दधानलः ॥ ७९ ॥
 'महाकोपतमोमुक्तः यथाह इव पार्वणः ।

क्षणादासादयामास प्रसादं स महासुनिः ॥ ८० ॥
 वन्दित्वा क्षमयित्वा च लोकस्तस्मान्नावर्त्तत ।
 सम्भूतश्चित्रमुनिना तदुद्यानमनीयत ॥ ८१ ॥
 पश्चात्तापं चक्रतुस्तौ पर्यटद्भिर्गृहे गृहे ।
 आहारमात्रककृते प्राप्यते व्यसनं महत् ॥ ८२ ॥
 शरीरं गत्वरमिदं ह्याहारेणापि पोषितम् ।
 किमनेन शरीरेण किंवाहारेण योगिनाम् ॥ ८३ ॥
 चेतसीति विनिश्चित्य कृतसंलेखनौ पुरा ।
 उभौ चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानं प्रचक्रतुः ॥ ८४ ॥
 कः पराभूतवान्साधुं वसुधाम्पातिमय्यपि ।
 इति जिज्ञासतो राज्ञो मन्त्री व्यञ्जपि केनचित् ॥ ८५ ॥
 अर्थान्नाश्नति यः सोऽपि पापः किमुत हन्ति यः ।
 इत्यानाययदुर्वीशो दस्यवत्संयमस्य तम् ॥ ८६ ॥
 अन्योऽपि साधुविध्वंसं माविधादिति शुद्धधीः ।
 तं बह्वं पुरमध्येन सोऽनेषीत्साधुसन्निधौ ॥ ८७ ॥
 नमदृपशिरोरत्नभाभिरश्वोमयीमिव ।
 कुर्वन्नुर्वी स उर्वीशिपुङ्गवस्ताववन्दत ॥ ८८ ॥
 सव्यपाणिगृहीतास्यवस्त्रिकापिहिताननी ।
 उहृत्क्षिण्णकरी तौ तमाशशंसतुराशिषा ॥ ८९ ॥
 यो वोपराधवान् सोऽस्तु 'स्वकर्मफलभाजनम् ।
 राज्ञा सनत्कुमारेणेत्यदर्शि नमुचिस्तयोः ॥ ९० ॥

अमोचि जमुचिः प्रातः पञ्चलोचितभूमिकाम् ।
 सनकुमारतस्ताभ्यामुरगो गरुडादिव ॥ ८१ ॥
 निर्वास्य कर्मचण्डालसण्डाल इव पत्तनात् ।
 वध्योऽप्यमोचसौ राज्ञा मान्यं हि गुरुशासनम् ॥ ८२ ॥
 सपत्नीभिश्चतुःषष्टिसहस्रैः परिवारिता ।
 वन्दितुं तौ सुनन्दागात् स्त्रीरत्नमय चक्रिणः ॥ ८३ ॥
 सा सञ्भूतमुनेः पादपद्मयोर्लुलितालका ।
 पपातास्येन कुर्वाणा भुवमिन्दुमतीमिव ॥ ८४ ॥
 तस्याञ्चालकसंस्पर्शं सञ्भूतमुनिरन्वभूत् ।
 रोमाञ्चितश्च सद्योऽभूच्छलान्वेषी हि मन्मथः ॥ ८५ ॥
 अथ सान्तःपुरे राज्ञि तावनुज्ञाप्य जग्मुषि ।
 रागाभिभूतः सञ्भूतो निदानमिति निर्ममे ॥ ८६ ॥
 दुष्करस्य मदीयस्य यद्यस्ति तपसःफलम् ।
 तत्स्त्रीरत्नपतिरहं भूयासं भाविजन्मनि ॥ ८७ ॥
 चित्रोऽप्यूवे काङ्क्षसीदं मोचदात्तपसः फलम् ।
 मौलियोग्येन रत्नेन पादपीठं करोमि किम् ॥ ८८ ॥
 मोहात्कृतं तन्निदानमिदानीमपि मुञ्चताम् ।
 मिथ्यादुष्कृतमस्यासु मुञ्चन्ति न भवादृश्याः ॥ ८९ ॥
 एवं निवार्यमाणोऽपि सञ्भूतश्चित्तसाधुना ।
 निदानं नासुचदहो विषयेच्छा बलीयसी ॥ ९० ॥
 निर्व्यूढानयनी तौ तु प्राप्ताद्युःकर्मसंशयी ।
 सौधर्मे समजायेतां विमाने सुन्दरे सुरो ॥ ९१ ॥

षुत्वा जीवोऽथ चित्रस्य प्रथमस्वर्गलोकात् ।
 पुरे पुरिमतालाख्ये महेभ्यतनयोऽभवत् ॥ २ ॥
 षुत्वा सम्भूतजीवोऽपि काम्पिख्ये ब्रह्मभूपतेः ।
 भार्यायाश्चलनीदेव्याः कुक्षौ समवतीर्णवान् ॥ ३ ॥
 चतुर्दशमहास्वप्नसूचितागामिवैभवः ।
 अथ जज्ञे सुतस्तस्याः प्राच्या इव दिवाकरः ॥ ४ ॥
 ब्रह्ममग्न इवानन्दाद् ब्रह्मभूपतिरस्य च ।
 ब्रह्माण्डविभुतां ब्रह्मदत्त इत्यभिधां व्यधात् ॥ ५ ॥
 वदधे स जगन्नेत्रकुमुदानां मुदं दिशन् ।
 पुष्यन् कलाकलापेन कलानिधिरिवामलः ॥ ६ ॥
 वक्त्राणि ब्रह्मण इव चत्वारि ब्रह्मणोऽभवन् ।
 प्रियमित्राणि तत्रैकः कटकः काशिभूपतिः ॥ ७ ॥
 कणेरुदत्तसंज्ञोऽन्यो हस्तिनापुरनायकः ।
 दीर्घश्च कोशलाधीशश्चम्पेशः पुष्यचूलकः ॥ ८ ॥
 ते स्नेहाहर्षमेकैकमेकैकस्य पुरं सुताः ।
 पञ्चाप्यधिवसन्ति स्म स्वर्द्धुमा इव नन्दनम् ॥ ९ ॥
 ब्रह्मणो नगरेऽन्येद्युस्ते यथायोगमाययुः ।
 तत्र च क्रीडतां तेषां ययौ कालः कियानपि ॥ १० ॥
 ब्रह्मदत्तस्य पूर्णेषु वर्षेषु द्वादशेष्वथ ।
 परलोकगतिं भेजे ब्रह्मराजः शिरोरुजा ॥ ११ ॥
 सत्त्वोर्द्ध्वदेहिकं ब्रह्मभूपतेः कटकादयः ।
 उपाया इव मूर्त्तास्ते चत्वारोऽमन्त्रयन्ति ॥ १२ ॥

ब्रह्मदत्तः शिष्यर्यावदेकैकस्तावदपि नः ।

तस्य प्राहुरिक इव वर्षे वर्षेऽस्तु रक्षकः ॥ १३ ॥

दीर्घस्नातुं सुहृद्भ्रातृभ्यं तैः संयुज्य न्ययुज्यत ।

ततः स्थानायथास्थानमथ जग्मुस्तयोऽपि ते ॥ १४ ॥

अदीर्घबुद्धिदीर्घोऽपि ब्रह्मणो राज्यसम्पदम् ।

उन्नेवारणकं चेत्तं स्वच्छन्दं बुभुजे ततः ॥ १५ ॥

निरङ्कुशतया कोशं चिरगूढं स मूढधीः ।

सर्वमन्वेषयामास परममेव दुर्जनः ॥ १६ ॥

स प्राक् परिचयादन्तरन्तःपुरमनर्गलः ।

सञ्चचाराधिपत्यं हि प्रायोऽन्धं करणं कृणाम् ॥ १७ ॥

एकान्ते पुलनीदेव्या सोऽतिमात्रममन्त्रयत् ।

वचोभिर्नर्मनिपुणैर्नुदन् आरगरेरिव ॥ १८ ॥

आचारं ब्रह्मसुज्ञतं लोकं चावगणय्य सः ।

संप्रसक्तचुलन्याभूद्दुर्वाराणीन्द्रियाणि हि ॥ १९ ॥

ब्रह्मराजे पतिप्रेममित्रस्नेहं च तावुभौ ।

जहत्पुलनीदीर्घावहो सर्वहृषः आरः ॥ २० ॥

सुखं विलसतोरेवं यथाकामीनयोस्तयोः ।

बहवो व्यतियान्ति आ मुहूर्त्तमिव वासराः ॥ २१ ॥

ब्रह्मराजस्य हृदयं द्वैतीयकमिव स्थितम् ।

मन्त्राग्रासीहनुनिदं स्पष्टं दुर्बेष्टितं तयोः ॥ २२ ॥

सचिवोऽचिन्तयन्नेदं पुलनी स्त्रीस्वभावतः ।

अकार्यमाचरत्वेषा सत्यो हि विरलाः स्त्रियः ॥ २३ ॥

सकोशान्तःपुरं राज्यं व्यासे विश्वासतोऽर्पितम् ।
 यद्विद्रवति दीर्घस्तदकार्यं नास्य किञ्चन ॥ २४ ॥
 तदसावाचरेत्किञ्चित्कुमारस्यापि विप्रियम् ।
 पोषकस्यापि नात्मीयो मार्जार इव दुर्जनः ॥ २५ ॥
 विमृश्येति वरधनुसंज्ञं स्वसुतमादिशत् ।
 तत्तत् ज्ञापयितुं नित्यं ब्रह्मदत्तं च सेवितुम् ॥ २६ ॥
 विजग्मे मन्त्रिपुत्रेण वृत्तान्ते ब्रह्मनन्दनः ।
 यनैः प्राकाशयत्कोपं नवोद्भूत इव द्विपः ॥ २७ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽसहिष्णुस्तस्माददुश्चरितं ततः ।
 मध्ये शुद्धान्तमंगमदृहीत्वा काककोकिले ॥ २८ ॥
 वर्णसङ्करतो वध्यावेतावन्यमपीदृशम् ।
 निशितं निषहीष्यामि तत्प्रेत्युच्चैरुवाच सः ॥ २९ ॥
 काकोऽहं त्वं पिकीत्यावां निजिघृक्षत्यसाविति ।
 दीर्घेणोक्तेऽवदेही माभेयीर्बालभाषितात् ॥ ३० ॥
 एकदा भद्रवशया सह नीत्वा मृगहिपम् ।
 साक्षेपं तद्वदेवोचै कुमारो मारसूचकम् ॥ ३१ ॥
 इति श्रुत्वाऽवददीर्घः साकूतं बालभाषितम् ।
 ततश्चलन्नुवाचेति यद्यस्येवं ततोऽपि किम् ॥ ३२ ॥
 हंस्याऽन्यद्युर्बकं बद्धाभ्यधत्त ब्रह्मभूरिति ।
 अनया रमते ह्येष सहै कस्यापि नेदृशम् ॥ ३३ ॥
 दीर्घोऽवादीदिदं देवो स्वपुत्रस्व शिशोः मृग ।
 अन्तरङ्गिन्नरोयाम्निधूमोद्गारोपमा गिरः ॥ ३४ ॥

वर्द्धमानः कुमारोऽयं तदवश्यं भविष्यति ।
 भावयोरतिविघ्नाय करिणोरिव केसरी ॥ ३५ ॥
 न यावत्कवचहरः कुमारो हन्त जायते ।
 तावद्विषद्रुम इव बालोऽप्यन्यूल्यतामसौ ॥ ३६ ॥
 चुलन्यूचे कथं राज्यधरः पुत्रो विह्वल्यते ।
 तिरश्चरोऽपि हि रक्षन्ति पुत्रान् प्राणानिवात्मनः ॥ ३७ ॥
 दीर्घोऽब्रवीत्पुत्रमूर्त्या तव कालोऽयमागतः ।
 मामुहस्त्वं मयि सति सुतास्तव न दुर्लभाः ॥ ३८ ॥
 विमुच्यापत्यवात्सल्यं शाकिनीव चुलन्यथ ।
 रतस्नेहपरवशा प्रतिशुश्राव तत्तथा ॥ ३९ ॥
 सामन्त्रयद्दिनाश्रयोऽयं रक्ष्या च वचनीयता ।
 यद्वदाम्बवणं सेकं कार्यं च पितृतर्पणम् ॥ ४० ॥
 क उपायोऽथवास्त्वेष विवाहो ब्रह्मसूरसौ ।
 वासागारमिषात्तस्य कार्यं जतुगृहं ततः ॥ ४१ ॥
 गूढप्रवेशनिःसारि तत्रोद्वाहादनन्तरम् ।
 सुषुप्ते सस्रुषेऽप्यस्मिन् ज्वाल्यो निशि हुताशनः ॥ ४२ ॥
 उभाभ्यां मन्त्रयित्वैवं पुष्पचूलस्य कन्यका ।
 हता वैवाहिकौसर्वसामग्री चोपचक्रमे ॥ ४३ ॥
 तयोश्च क्रूरमाकूतं विज्ञाय सचिवो धनुः ।
 इति विज्ञपयामास दीर्घराजं कृताञ्जलिः ॥ ४४ ॥
 कलाविनीतिकुशलः सूनुर्वरधनुर्मम ।
 वह्मलिङ्गमुवेवासु त्वदाज्ञारथधूर्वहः ॥ ४५ ॥

जरह्व इवाहं तु यातायातेषु निःसहः ।
 गत्वा कचिदनुष्ठानं करोमि त्वदनुज्ञया ॥ ४६ ॥
 कमप्यनर्थं कुर्वीत मायाव्येष गतोऽन्यतः ।
 प्राशङ्कतेति तं दीर्घो धीमद्भ्यः को न शङ्कते ॥ ४७ ॥
 मायाकृतावहित्योऽथ दीर्घः सचिवमूचिवान् ।
 राज्येन त्वां विना नः किं यामिन्येव विना विधुम् ॥ ४८ ॥
 धर्मं सत्त्वादिनाऽत्रैव कुरु मागास्त्वमन्यतः ।
 राज्यं भवादृशैर्भाति सदृचैरिव काननम् ॥ ४९ ॥
 ततो भागीरथीतीरे सद्बुद्धिर्विदधे धनुः ।
 धर्मस्येव महाच्छत्रं पवित्रं सत्तमण्डपम् ॥ ५० ॥
 सत्त्वं च प्राप्यसार्थानामन्नपानादिना ततः ।
 प्रवाहमिव गाङ्गं सो ऽनवच्छिन्नमवाहयत् ॥ ५१ ॥
 दानमानोपकारात्तैः स प्रत्ययितपूरुषैः ।
 चक्रे सुरङ्गां द्विक्रोशां ततो जतुगृहावधि ॥ ५२ ॥
 इतः प्रच्छन्नलेखेन सौहार्दद्रुमवारिणा ।
 'इमं व्यतिकरं पुष्पचूलमज्ञापयन्ननुः ॥ ५३ ॥
 ज्ञात्वा तत्पुष्पचूलोऽपि सुधीः स्वदुहितुः पदे ।
 प्रेषयामास दासिरीं हंसीस्थाने बकीमिव ॥ ५४ ॥
 पित्तले च स्वर्णमिति पौष्पचूलीति सा जनैः ।
 लक्षिता भूषणमणिद्योतिताशाविशत्पुरीम् ॥ ५५ ॥

मूर्च्छहीतिध्वनितूर्यपूर्णमाणे नभस्तले ।
 मुदा तां चुलनी ब्रह्मसूनुना पर्यणाययत् ॥ ५६ ॥
 पुलन्यप्यखिलं लोकं विस्मज्य रजनीमुखे ।
 कुमारं सस्रुषं प्रैषोज्जातुषे वासवेष्मनि ॥ ५७ ॥
 सवधूकः कुमारोऽपि विस्मृष्टान्यपरिच्छदः ।
 तत्रागाद्वरधनुना च्छाययेव स्वया सह ॥ ५८ ॥
 वार्त्ताभिर्मन्त्रिपुत्रेण ब्रह्मदत्तस्य जाग्रतः ।
 निशाहं व्यतिचक्राम कुतो निद्रा महात्मनाम् ॥ ५९ ॥
 चुलन्यादिष्टपुरुषैः फलार्तुं नमिताननैः ।
 ज्वलेति प्रेरित इव वासगृहेऽज्वलच्छिखी ॥ ६० ॥
 धूमस्तोमस्ततो विष्वक् पूरयामास रोदसीम् ।
 चुलनीदीर्घदुष्कृत्यदुष्कोर्त्तिप्रसरोपमः ॥ ६१ ॥
 समजिह्वोऽप्यभूत्कोटिजिह्वो ज्वालाकदम्बकैः ।
 तत्सर्वं कवलीकर्तुं बुभुक्षित इवानलः ॥ ६२ ॥
 किमेतदिति संपृष्टो ब्रह्मदत्तेन मन्त्रिसूः ।
 संचेपादावचचे ऽदबुलनीदुष्टचेष्टितम् ॥ ६३ ॥
 आकष्टं त्वामितः स्थानाद्रूपं करिकरादिव ।
 अस्ति तातेन दत्तेह सुरङ्गा सवगामिनी ॥ ६४ ॥
 अत्र पार्श्विप्रहारेण प्रकाशीकृत्य तत्क्षणात् ।
 योगोव विवरद्वारं तद्वारं प्रविशाधुना ॥ ६५ ॥
 आतोद्यपुटवत्सोऽथ पार्श्विनाऽऽस्कोद्य भूपुटम् ।
 सुरङ्गया समितोऽगाद्रत्नरन्ध्रेण सूत्रवत् ॥ ६६ ॥

सुरङ्गान्ते धनुष्टौ तुरङ्गावध्यरोहताम् ।
 राजमन्त्रिकुमारी तौ रेवन्तश्रीविडम्बकौ ॥ ६७ ॥
 पञ्चाशद्योजनीं क्रोशमिव पञ्चमधारया ।
 अश्वौ जग्मतुरुच्छासी ततः पञ्चत्वमापतुः ॥ ६८ ॥
 ततस्तौ पादचारिण प्राणत्राणपरायणौ ।
 जग्मतुर्निकषा यामं कृच्छ्रात्क्रोष्टकनामकम् ॥ ६९ ॥
 प्रोषाच ब्रह्मदत्तोऽथ सखे वरधनोऽधुना ।
 सर्वमाने इवान्योऽन्यं बाधितं क्षुत्तृषा च माम् ॥ ७० ॥
 क्षणमत्र प्रतीक्षस्वेत्युक्ता तं मन्दिनन्दनः ।
 ग्रामादाकारयामास नापितं वपनं च्छया ॥ ७१ ॥
 मन्त्रिपुत्रस्य मन्त्रेण तत्रैव ब्रह्मनन्दनः ।
 वपनं कारयामास चूलामात्रमधारयत् ॥ ७२ ॥
 तथा कषायवस्त्राणि पवित्राणि स धारयन् ।
 सभ्याभ्रच्छत्रबालांशुमालिलोलामधारयत् ॥ ७३ ॥
 कण्ठे वरधनुन्यस्तं ब्रह्मनूत्रमधत्त च ।
 ब्रह्मपुत्रो ब्रह्मपुत्रमादृश्यमुदुवाह च ॥ ७४ ॥
 मन्त्रिसूर्ब्रह्मदत्तस्य वत्तःश्रीवत्सलाञ्छितम् ।
 पट्टेन पिदधे प्रावृट् पयोदेनेव भास्करम् ॥ ७५ ॥
 एवं वेषपरावर्त्तं ब्रह्मसूः सूत्रधारवत् ।
 पारिपाश्विकवन्मन्त्रिपुत्रोऽपि विदधे तथा ॥ ७६ ॥
 ततः प्रविष्टौ यामे तौ पार्वणाविन्दुभास्करी ।
 केनापि द्विजवर्येण भोजनाय निमन्त्रितौ ॥ ७७ ॥

सोऽथ तौ भोजयामास भक्त्या राजानुरूपया ।
 प्रायस्तेजोऽनुमानेन जायन्ते प्रतिपत्तयः ॥ ७८ ॥
 कुमारस्याक्षतान्मूर्ध्नि क्षिपन्ती विप्रगेहिनी ।
 श्वेतवस्त्रयुगं कन्यां चोपनिन्येऽक्षरःसमाम् ॥ ७९ ॥
 जचे ततो वरधनुर्बटोरस्याकलापटोः ।
 कण्ठे बध्नासि किमिमां मूढे शृणुस्य गामिव ॥ ८० ॥
 ततो हिजवरेणोचे ममेयं गुणबन्धुरा ।
 कन्या बन्धुमती नास्या विनामुमपरो वरः ॥ ८१ ॥
 पट्खण्डपृथिवीपाता पतिरस्या भविष्यति ।
 इत्याख्यायि निमित्तघ्नैर्निश्चितं चायमेव सः ॥ ८२ ॥
 तैरेवाख्यायि मे पट्च्छत्रयोवत्सलाञ्छनः ।
 भोक्ष्यते यस्तवगृहे तस्मै देया स्वकन्यका ॥ ८३ ॥
 जज्ञे च ब्रह्मदत्तस्योद्धारः सह तया तदा ।
 भोगिनामुपतिष्ठन्ते भोगाः काममचिन्तिताः ॥ ८४ ॥
 तामुषित्वा निशां बन्धुमतीमाश्रास्य चान्यतः ।
 ययौ कुमार एकत्रावस्थानं सद्दिषां कुतः ॥ ८५ ॥
 प्रातर्यामं प्रापतुस्तौ तत्र चाशृणुतामिदम् ।
 पत्न्यानोऽधिब्रह्मदत्तं सर्वे दीर्घेण रोधिताः ॥ ८६ ॥
 प्रस्थितावुत्पथेनाथ पेततुस्तौ महाटवीम् ।
 निरुद्धां श्लापदेर्दीर्घपुरुषैरिव दारुणैः ॥ ८७ ॥
 ततः कुमारं लपितं मुक्त्वा वटतरोरधः ।
 वारिणेऽगाद्वरधनुर्मनसुखेन रंहसा ॥ ८८ ॥

ततो वरधनुः सोऽयमुपलब्धं न्यरुध्यत ।

रुषितैर्दर्विपुरुषैः पोत्रिपोत इव श्वभिः ॥ ८८ ॥

गृह्यतां गृह्यतामेष वध्यतां वध्यतामिति ।

भोषणं भाषमाणैस्तेर्जगृहे ववधे च सः ॥ ८९ ॥

संज्ञामधिव्रज्यदत्तं पलायस्वेति सोऽक्तत ।

पलायिष्ट कुमारोऽपि समये खलु पौरुषम् ॥ ९१ ॥

ततस्तस्या महाटव्या महाटव्यन्तरं जवात् ।

ब्रह्मसूराश्रमीवागादाश्रमादाश्रमान्तरम् ॥ ९२ ॥

स तु तत्र कृताहारो विरसैररसैः फलैः

तृतीये दिवसे ऽपश्यदेकं तापसमग्रतः ॥ ९३ ॥

कुत्राश्रमी वो भगवन्निति पृष्टस्तपस्विना ।

न स्वाश्रमपदं निन्ये तापसा ह्यतिथिप्रियाः ॥ ९४ ॥

सोऽथापश्यकुलपतिं ववन्दे पितृवन् मुदा ।

प्रमाणमन्तःकरणमविघ्नातिऽपि वस्तुनि ॥ ९५ ॥

ऊचे कुलपतिर्वत्स तवातिमधुराक्ततः ।

को हंतुरत्तागमने मरौ सुरतरोरिव ॥ ९६ ॥

ततो महात्मनस्तस्य विश्वस्तो ब्रह्मसूर्निजम् ।

वृत्तान्तमाख्यत्प्रायेण गोप्यं न खलु तादृशम् ॥ ९७ ॥

दृष्टस्ततः कुलपतिर्व्याहरद्ब्रह्मदाक्षरम् ।

द्विधास्थित इवात्मको भ्राताहं त्वत्पितुर्लघुः ॥ ९८ ॥

ततो निजगृहं प्राप्तस्तिष्ठ वत्स यथासुखम् ।

अस्मत्तपोभिर्वर्षेस्व सहैवास्मन्ननोरथैः ॥ ९९ ॥

कुर्वन् जनदृगानन्दममन्दं विश्ववक्त्रभः ।
 ऋषी तत्राश्रमे तस्थौ प्रावृट्कालोऽप्युपस्थितः ॥ २०० ॥
 तत्राऽसौ निवसंस्तेन बलेनेव जनार्दनः ।
 शास्त्राणि शस्त्राण्यस्त्राणि सर्वाण्यध्याप्यते स्म च ॥ १ ॥
 वर्षात्यये समायाते सारसालापबन्धुरे ।
 बन्धाविव फलाद्यर्थं प्रचेलुस्तापसा वनम् ॥ २ ॥
 सादरं कुलपतिना वार्थ्यमाणोऽप्यगादनम् ।
 तैः सह ब्रह्मदत्तोऽपि कलभः कलभैरिव ॥ ३ ॥
 भ्रमन्नितस्ततोऽपश्यद्विष्णुं तत्र दन्तिनः ।
 प्रत्यधमिति सोऽमंस्त हस्ती कोऽप्यस्ति दूरतः ॥ ४ ॥
 तापसैर्वार्थ्यमाणोऽपि ततः सोऽनुपदं व्रजन् ।
 योजनपञ्चकस्यान्ते नागं नगमिवैक्षत ॥ ५ ॥
 निःशङ्कं बहपर्यङ्कः कुर्वन् गर्जितमूर्जितम् ।
 मञ्जो मञ्ज इवाङ्गास्त नृहस्ती मत्तहस्तिनम् ॥ ६ ॥
 क्रुद्धोद्विषितसर्वाङ्गी व्याकुञ्चितकरः करी ।
 निष्कम्पकर्णस्ताम्रास्यः कुमारं प्रत्यधावत ॥ ७ ॥
 इभोऽभ्यर्णेऽभ्यगाद्यावत् कुमारस्तावदन्तरे ।
 उत्तरीयं प्रचिक्षेप तं वञ्चयितुमर्भवत् ॥ ८ ॥
 भ्रम्रखण्डमिव भ्रश्यदन्तरिक्षात्तदंशकम् ।
 दशनाभ्यां प्रतीयेष क्षणादेषोऽत्यमर्षणः ॥ ९ ॥
 एवंविधाभिषेष्टाभिः कुमारस्तं मतङ्गजम् ।
 लीलया खिलयामासाहितुण्डिक इवोरगम् ॥ १० ॥

सखेव ब्रह्मदत्तस्याद्वान्तरे कृतडम्बरः ।
 धाराधरोऽम्बुधाराभिरुपदुद्राव तं गजम् ॥ ११ ॥
 ततो रसित्वा विरसं मृगनाशं ननाश सः ।
 कुमारोऽपि भ्रमच्चद्विदिग्मूढः प्राप निम्बगाम् ॥ १२ ॥
 उत्ततार कुमारस्तां नदीं मूर्त्तामिवापदम् ।
 ददर्श च तटे तस्याः पुराणं पुरमुहसम् ॥ १३ ॥
 कुमारः प्रविशंस्तस्मिन्नपश्यद्वंशजालिकाम् ।
 तत्रासिवसुनन्दो चोत्पातकेतुविधू इव ॥ १४ ॥
 तौ गृहीत्वा कृपाणेन कुमारः शस्त्रकौतुकी ।
 चिच्छेद कदलीच्छेदं तां महावंशजालिकाम् ॥ १५ ॥
 वंशजालान्तरे चासौ स्फुरदोष्ठदलं शिरः ।
 ददर्श पतितं पृथ्वां स्थलपद्ममिवायतः ॥ १६ ॥
 सम्यक् पश्यन्नपश्यच्च ब्रह्मसूक्तं कस्यचित् ।
 वल्गुलीकरणस्यस्य कबन्धं धूमपायिनः ॥ १७ ॥
 हा विद्यासाधनधनो निधनं प्रापितो मया ।
 कोऽप्येषोऽनपराधो धिग् मामिति स्वं निनिन्द सः ॥ १८ ॥
 अग्रतः स यथौ यावत्तावदुद्यानमेक्षत ।
 सुरलोकादवतीर्षमवन्धामिव नन्दनम् ॥ १९ ॥
 स तत्र प्रविशन्नग्रे प्रासादं सप्तभूमिकम् ।
 अदर्शत्सप्तलोकश्रीरहस्यमिव मूर्च्छितम् ॥ २० ॥
 आरूढेऽभ्रंलिहे तस्मिन्निषणां खेचरीमिव ।
 हस्तविन्यस्तवदनां नारीमेकां स ऐक्षत ॥ २१ ॥

उपसृत्य कुमारस्तां पप्रच्छ स्वच्छया गिरा ।
 का त्वमेकाकिनी किंवा किं वा शोकस्य कारणम् ॥ २२ ॥
 अथ सा साध्वसाक्रान्ता जगादेति सगद्गदम् ।
 महान् व्यतिकरो मेऽस्ति ब्रूहि कस्त्वं किमागतः ॥ २३ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽस्मि पञ्चालभूपतेर्ब्रह्मणः सुतः ।
 इति सोऽचीकथयावन्मुदा सा तावदुत्थिता ॥ २४ ॥
 आनन्दवाष्पसलिलेलोचनाञ्जलिविद्युतैः ।
 सा कुर्वती पादमिव पपातामुष्ण पादयोः ॥ २५ ॥
 कुमाराशरणाया मे शरणं त्वमुपागतः ।
 मञ्जतो नौरिवाभोधौ वदन्तीति रुरोद सा ॥ २६ ॥
 तेन पृष्टा च साप्यूवे त्वन्मातृभ्रातुरस्माहम् ।
 नाम्ना पुष्यवतो पुष्यचूलस्याङ्गपतेः सुता ॥ २७ ॥
 कन्यास्मि भवतं दत्ता विवाहदिवसोन्मुखी ।
 हंसीव रन्तुमुद्यानि दीर्घिकापुन्निःस्रगमम् ॥ २८ ॥
 दुष्टविद्याधरेणाहं नाश्रोन्मत्ताभिर्धन तु ।
 अत्रापहृत्यानीतास्मि रावणेनेव जानकी ॥ २९ ॥
 दृष्टिं सोऽसहमानो मे विद्यासाधनहेतवे ।
 सूर्पणखासूनुरिव प्राविशदंशजालिकाम् ॥ ३० ॥
 धूमपस्योर्ध्वपादस्य तस्य विद्याद्य सेत्स्यति ।
 शक्तिमान् सिद्धविद्यः स किल मां परिणेष्यति ॥ ३१ ॥
 ततस्तद्वधवृत्तान्तं कुमारोऽस्यै न्यवेदयत् ।
 हर्षस्योपरि हर्षोऽभून्नियाम्ना विप्रियच्छिदा ॥ ३२ ॥

तयो रथ विवाहोऽभूद्ब्रह्मवर्षोऽन्योऽन्यरक्तयोः ।
 श्रेष्ठो हि क्षत्रियेष्वेव निर्मन्तोऽपि सकामयोः ॥ ३३ ॥
 रममाणस्तया सार्द्धं विचित्रालापपेशलम् ।
 स एकयामामिव तां ब्रियामामत्ववाहयत् ॥ ३४ ॥
 ततः प्रभातसमये ब्रह्मदत्तेन शुश्रुवे ।
 आकाशे खेचरस्त्रीणां कुररीणामिव ध्वनिः ॥ ३५ ॥
 अकस्माज्जायते कोऽयं खे शब्दो नष्टवृष्टिवत् ।
 तेनेति पृष्ट्वा संभ्रान्ता पुष्पवत्येवमब्रवीत् ॥ ३६ ॥
 भगिन्यौ त्वद्विधो नात्योन्नतस्थेमे समागते ।
 नात्रा खण्डा विशाखा च विद्याधरकुमारिके ॥ ३७ ॥
 तन्निमित्तं विवाहोपस्करपाणी इमे मुधा ।
 अन्यथा चिन्तितं कार्यं देवं घटयतेऽन्यथा ॥ ३८ ॥
 अपसर्प क्षणं तावद्यावत्त्वद्गुणकीर्त्तनैः ।
 लभेऽहमनयोर्भावं त्वयि रामविरागयोः ॥ ३९ ॥
 रागे रक्तां प्रेरयिष्ये पताकां तत्त्वमापतेः ।
 विरागे चलयिष्यामि श्वेतां गच्छेत्तदाऽन्यतः ॥ ४० ॥
 ब्रह्मदत्तस्ततोऽवादीन्नामैषीर्भीरु न त्वहम् ।
 ब्रह्मसूनुः किमेते मे तुष्टे कष्टे करिष्यतः ॥ ४१ ॥
 उवाच पुष्पवत्येवं नैताभ्यां वच्मि ते भयम् ।
 एतत्सम्बन्धिनः किन्तु मा विरौत्सुर्नभश्चराः ॥ ४२ ॥
 तस्माद्विज्ञानुवृत्त्या तु तत्रैवास्थात् स एकतः ।
 अथ पुष्पवती श्वेतां पताकां पर्यचीचलत् ॥ ४३ ॥

ततः कुमारस्तां दृष्ट्वा तत्प्रदेशाच्छनैः शनैः ।
 प्रियानुरोधादगमन्नहि मौस्तादृशां नृणाम् ॥ ४४ ॥
 आकाशमिव दुर्गाहमरस्यमवगाह्य सः ।
 दिनान्तोऽर्क इवाश्रोधिं प्रापदेकं महासरः ॥ ४५ ॥
 ततः प्रविश्य तत्रासी सुरेभ इव मानसे ।
 स्नात्वा स्वच्छन्दमत्यच्छाः सुधा इव पपावपः ॥ ४६ ॥
 निःसृत्य ब्रह्मसूर्नीरासीरमुत्तरपश्चिमम् ।
 लताकण्डलिस्रानैः सौस्त्रातिकमिवाभ्यगात् ॥ ४७ ॥
 तत्र तेन दुग्धलताकुञ्जे पुष्पाणि चिन्वती ।
 बनाविदेवता साक्षादिव काप्यैचि सुन्दरी ॥ ४८ ॥
 दध्नाविति कुमारोऽपि जन्मप्रभृतिविवेधसः ।
 रूपाख्यभस्वतोऽमुषां सस्त्रातं रूपकौशलम् ॥ ४९ ॥
 सा दास्या सह जल्पन्ती कटाक्षैः कुन्दसोदरैः ।
 कण्ठे मालामिवास्वन्ती तं पश्यस्वन्वती ययौ ॥ ५० ॥
 पश्यन् कुमारस्तामेव प्रस्थितो यावदन्वतः ।
 वस्त्रभूषणताम्बूलभृद्दासी तावदाययौ ॥ ५१ ॥
 सा वस्त्राद्यर्पयित्वा चे या त्वया ददृशेऽथ सा ।
 सत्यङ्कारमिव स्वार्थसिद्धेः प्रैषीदिदं त्वयि ॥ ५२ ॥
 आदिष्टा चास्मि यदमुं मन्दिरे तातमन्त्रिणः ।
 जयातिथ्याय तथ्याय स हि वेत्ति यथोचितम् ॥ ५३ ॥
 सोऽगात् सह तया वेश्म नागदेवस्य मन्त्रिणः ।
 अमात्योऽप्यभ्युदस्यात्तमाकृष्ट इव तद्गुणैः ॥ ५४ ॥

श्रीकान्तया राजपुत्रा वासाय तव वेश्मनि ।
 प्रेषितोऽसौ महाभागः सन्दिश्येति जगाम सा ॥ ५५ ॥
 उपास्यमानः स्वामीव विविधं तेन मन्त्रिणा ।
 क्षणदां क्षपयामास क्षणमेकमिवैष ताम् ॥ ५६ ॥
 मन्त्री राजकुलेऽनैषीत्कुमारं क्षणदात्यये ।
 अर्घादिनोपतस्थेऽमुं बालार्कमिव भूपतिः ॥ ५७ ॥
 वंशाद्यष्टद्वापि नृपः कुमाराय सुतां ददौ ।
 आकृत्यैव हि तत्सर्वं विदन्ति ननु तद्विदः ॥ ५८ ॥
 उपायंस्तु कुमारस्तां हस्तं हस्तेन पीडयन् ।
 अन्योऽन्यं संक्रमयितुमनुरागमिवाभितः ॥ ५९ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽन्यदा क्रीडन् रहः पप्रच्छ तामिति ।
 एकस्याज्ञातवंशादेः पित्रा दत्तामि मे कथम् ॥ ६० ॥
 श्रीकान्ता कान्तदन्तांशुधीताधरदलाऽब्रवीत् ।
 राजा शबरसेनोऽभूदसन्तपुरपत्तन ॥ ६१ ॥
 तत्सूनुर्मै पिता राज्ये निषण्णः क्रूरगोत्रिभिः ।
 पर्यस्तोऽशिथ्रियदिमां पक्षीं सबलवाहनः ॥ ६२ ॥
 भिल्लानुपनमय्याव वार्वेग इव वेतमान् ।
 ग्रामघातादिना तातः पुष्पाति स्वं परिग्रहम् ॥ ६३ ॥
 जातास्मि चाहं तनया तातस्यात्यन्तवक्त्रभा ।
 'स्वामिन् सम्प्रदिवोपायांश्चतुरस्तनयाननु ॥ ६४ ॥

(१) ख ग च उपायानां श्रीरिवानु चतुर्णां तनुजन्मानाम् ।

च ड श्रीवत्स्यशदुपायानां चतुर्णां तनुजन्मानाम् ।

स मामुद्यौवनामूचे सर्वे मे द्वेषिणो नृपाः ।
 त्वयेह स्थितया वीक्ष्य शंस्यो यस्ते मतो वरः ॥ ६५ ॥
 तस्थुषी चक्रवाकीव सरस्तौरे निरन्तरम् ।
 ततःप्रभृति पश्यामि सर्वानेकैकशोऽध्वगान् ॥ ६६ ॥
 मनोरथानामगतिः स्वप्नेऽप्यत्यन्तदुर्लभः ।
 आर्यपुत्रागतोऽसि त्वं मद्भाग्योपचयादिह ॥ ६७ ॥
 स पत्नीपतिरन्येद्युर्यामघातकृते ययौ ।
 कुमारोऽपि समं तेन क्षत्रियाणां क्रमो ह्यसौ ॥ ६८ ॥
 लुण्ठ्यमाने ततो ग्रामे कुमारस्य सरस्तटे ।
 पादाजयोर्वरधनुरेत्य हंस इवापतत् ॥ ६९ ॥
 कुमारकण्ठमालम्ब्य मुक्तकण्ठं करोद च ।
 नवीभवन्ति दुःखानि सञ्जाते हीष्टदर्शने ॥ ७० ॥
 ततः पीयूषगण्डुषेरिवालापैः सुपेशलैः ।
 आश्लास्य पृष्टस्तेनोचे खलुत्तमिति मन्त्रिसूः ॥ ७१ ॥
 वटेऽधस्त्वां तदा मुक्ता गतोऽहं नाथ पाथसे ।
 सुधाकुण्डमिवापश्यं किञ्चिदग्रे महासरः ॥ ७२ ॥
 तुभ्यमभोजिनोपतपुटेनादाय वार्यहम् ।
 यमदूतैरिवागच्छन् रुद्धः संवर्मितैर्भटैः ॥ ७३ ॥
 अरे वरधनो ब्रूहि ब्रह्मदत्तः क्व विद्यते ।
 इति तैः पृच्छ्यमानः सन्नवेक्षीत्यहमब्रुवम् ॥ ७४ ॥

तत्स्करैरिव निःशङ्कं ताप्समानोऽथ तैरहम् ।
 इत्यवोचं यथान्नह्यदत्तो व्याघ्रेण भक्षितः ॥ ७५ ॥
 तं देशं दर्शयेत्युक्तो माययेतस्ततो भ्रमन् ।
 त्वद्दर्शनपथेऽभ्येत्याकार्षे संज्ञां पलायने ॥ ७६ ॥
 परिव्राड्दत्तगुटिकां सुखेऽहं क्षिप्तवांस्ततः ।
 तत्प्रभावेन निःसंज्ञो मृत इत्युज्झितोऽस्मि तैः ॥ ७७ ॥
 चिरं गतेषु तेष्वस्यादाकथ गुटिकामहम् ।
 त्वां नष्टार्थमिवान्वेष्टुं भ्रमन् धामं कमप्यगाम् ॥ ७८ ॥
 तत्रैककोऽपि दृष्टो परिव्राजकपुङ्गवः ।
 साक्षादिव तपोराशिर्नमस्कृते मया ततः ॥ ७९ ॥
 सोऽवदन् मां वरधनो मित्रमस्मि धनोरहम् ।
 वसुभागो महाभागो ब्रह्मदत्तः क्व वर्त्तते ॥ ८० ॥
 आचक्षते मयाप्यस्य विश्वं विश्वस्य सूतृतम् ।
 स च मे दुष्कथाधूमैर्क्षानास्यः पुनरभ्यधात् ॥ ८१ ॥
 तदा जतुगृहे दग्धे दीर्घः प्रातरुदैक्षत ।
 करङ्कमेकं निर्दग्धं करङ्कवितथं न हि ॥ ८२ ॥
 सुरङ्गां तत्र चापश्यत्तदन्तेऽश्वपदानि च ।
 धनोर्बुद्ध्या प्रगृही वां ज्ञात्वा तस्मै चुकोप सः ॥ ८३ ॥
 बद्धा युवां समानेतुं प्रत्याशं साधनानि सः ।
 अस्त्वलङ्गमनान्यर्कमहंसीवादिदेश च ॥ ८४ ॥
 पलायितो धनुर्मन्वी जनयित्री तु सा तव ।
 दीर्घेण नरक इव क्षिप्ता मातङ्गपाटके ॥ ८५ ॥

गण्डीपरिष्ठात्पिटकेनेवार्त्तो वार्त्तया तथा ।
 दुःखोपर्थुद्भवदुःखः काम्भील्यं गतवानहम् ॥ ८६ ॥
 कृष्णकापालिकीभूय तत्र मातङ्गपाटके ।
 वेश्म वेश्मानुप्रवेशमस्थां शश इवानिशम् ॥ ८७ ॥
 पृच्छ्यमानश्च लोकेन तत्र भ्रमणकारणम् ।
 अथोचमिति मातङ्गा विद्यायाः कल्प एष मे ॥ ८८ ॥
 तच्चैवं भ्राम्यता मैत्री मया विश्वासभाजनम् ।
 अजायतारक्षकस्य मायया किं न साध्यते ॥ ८९ ॥
 अन्येद्युस्तन्मुखेनाम्बामवोचं यत्करोत्यसौ ।
 त्वत्पुत्रमित्तकौण्डिन्यो महाव्रत्यभिवादनम् ॥ ९० ॥
 द्वितीयेऽङ्गि स्वयं गत्वा जनन्या बीजपूरकम् ।
 अदां सगुटिकं जग्धेनासंज्ञा तेन साऽभवत् ॥ ९१ ॥
 मृतेति तां पुराध्यक्षी गत्वा राज्ञे व्यजिज्ञपत् ।
 राज्ञादिष्टाः स्वपुरुषास्तस्याः संस्कारहेतवे ॥ ९२ ॥
 तत्रायाता मयोक्तास्ते संस्कारोऽस्याः क्षणेऽत्र चेत् ।
 महाननर्थो वो राज्ञश्चेति जग्मुः स्वधाम ते ॥ ९३ ॥
 आरक्षं चावदं त्वं चेत् सहायः साधयाम्यहम् ।
 सर्वलक्षणभाजोऽस्या मन्त्रमेकं शबेन तत् ॥ ९४ ॥
 आरक्षः प्रतिपेदे तत्तेनैव सहितस्ततः ।
 सायमादाय जननीं श्मशानेऽगां दवीयसि ॥ ९५ ॥
 स्थण्डिले मण्डलादीनि मया निर्माय मायया ।
 पूर्वेवीनां बलिं दातुमारक्षः प्रेषितस्ततः ॥ ९६ ॥

गते तस्मिन्नहं मातुरपरां गुटिकामदाम् ।
 निद्राच्छेद इवोजृम्भा सोदस्थाज्जातचेतना ॥ ८७ ॥
 स्वं ज्ञापयित्वा रुदतीं निवार्य स्म नयामि ताम् ।
 कच्छग्रामे गृहे तातसुहृदो देवशर्मणः ॥ ८८ ॥
 इतस्ततो भ्रमन्नेषोऽन्वेषयंस्त्वामिहागमम् ।
 दिष्ट्या दृष्टोऽधुना साक्षात्पुस्कराशिरिवासि मे ॥ ८९ ॥
 ततः परं कथं नाथ प्रस्थितोऽसि स्थितोऽसि च ।
 तेनेति पृष्टः स्वं वृत्तं कुमारोऽपि न्यवेदयत् ॥ ९० ॥
 अथ कोऽप्येत्य तावूचे ग्रामे दीर्घभटाः पटम् ।
 युष्मत्तुल्यद्विरूपाङ्गं दर्शयन्तो वदन्त्यदः ॥ १ ॥
 ईदृग्नरी किमायातावन्नेत्याकर्ण्य गां मया ।
 दृष्टाविह युवां यदां 'रुचितं कुरु तं हि तत् ॥ २ ॥
 ततस्तस्मिन् गतेऽरण्यमध्येन कलभाविह ।
 पलायमानो कौशाम्बीं प्रापतुस्ती पुरीं क्रमात् ॥ ३ ॥
 तत्र सागरदत्तस्य श्रेष्ठिनो बुद्धिलस्य च ।
 उद्यानेऽपश्यतां लक्षपणं ती कुक्कुटाहवम् ॥ ४ ॥
 उत्पत्योत्पत्य नखरैः प्राणाकर्षाङ्गुटैरिव ।
 युयुधाते ताम्रचूडौ चञ्चाचञ्चविबोद्धकैः ॥ ५ ॥
 तत्र सागरदत्तस्य जात्यं शक्तं च कुक्कुटम् ।
 भद्रेभमिव मिश्रेभोऽभाङ्गोद्बुद्धिलकुक्कुटः ॥ ६ ॥

ततो वरधनुः स्नाह कथं जात्योऽपि कुकुटः ।
 भग्नस्ते सागरानेन पश्चाद्येनं यदीच्छसि ॥ ७ ॥
 सागराऽनुन्नया सोऽप्यपश्यत् बुद्धिलकुकुटम् ।
 तत्पादयोरयःसूचीर्यमदूतीरिवैक्षत ॥ ८ ॥
 लक्षयन् बुद्धिलोऽप्यस्य लक्षार्धं क्वमिष्टवान् ।
 सोऽप्याख्यत्तं व्यतिकरं कुमारस्य जनान्तिके ॥ ९ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽप्ययःसूचीः कृष्टा बुद्धिलकुकुटम् ।
 भूयोऽपि सागरश्रेष्ठिकुकुटेनाभ्ययोजयत् ॥ १० ॥
 असूचिकः कुकुटेन तेन बुद्धिलकुकुटः ।
 क्षणादभञ्जि निम्नानां कृष्टं बाह्यं कुतो जयः ॥ ११ ॥
 हृष्टः सागरदत्तस्तावारोप्य स्यन्दनं स्वकम् ।
 जयदानैकसुहृदो निनाय निलये निजे ॥ १२ ॥
 स्वधामनीष तद्वान्नि तयोर्निवसतोरथ ।
 किमप्याख्यहरधनोरेत्य बुद्धिलकिङ्करः ॥ १३ ॥
 तस्मिन् गते वरधनुः कुमारमिदमभ्यधात् ।
 यद्बुद्धिलेन लक्षार्धं दिक्षितं मेऽद्य पश्य तत् ॥ १४ ॥
 सोऽदर्शयत्ततो हारं निर्मलस्थूलवर्तुलैः ।
 कुर्वाणं मौक्तिकैः शुक्रमण्डलस्य विडम्बनाम् ॥ १५ ॥
 हारे बह्वं स्वनामाङ्कं ब्रह्मसूर्लेखमेक्षत ।
 आमाञ्च वाचिकमिव मूर्त्तं वत्साख्यतापसी ॥ १६ ॥
 अक्षतानि तयोर्मूर्द्धि क्षिप्त्वाशीर्वादपूर्वकम् ।
 नीत्वान्यतो वरधनुं किञ्चिदाख्याय सा ययौ ॥ १७ ॥

तच्चाख्यातुं समग्रमे मन्त्रिसूत्रं दत्तुं नवे ।
 प्रतिलेखं हारवद्धलेखस्थेयमयाचत ॥ १८ ॥
 श्रीब्रह्मदत्तनामाङ्गी लेखोऽयं प्रथयस्व तत् ।
 को ब्रह्मदत्त इति सा मया पृष्टेदमब्रवीत् ॥ १९ ॥
 अस्ति श्रेष्ठिसुता रत्नवती नामेह पत्तने ।
 रूपान्तरेण कन्यात्वं प्रपन्नेव रतिर्भुवि ॥ २० ॥
 भ्रातुः सागरदत्तस्य बुद्धिलस्य च तद्दिने ।
 कुक्कुटायोधनेऽपश्यद्ब्रह्मदत्तमिमं हि सा ॥ २१ ॥
 ततः प्रवृत्तिं ताम्यन्ती कामार्त्ता सा न शान्यति ।
 शरणं ब्रह्मदत्तो मे स एवेत्याह चानिग्रम् ॥ २२ ॥
 स्वयं लिखित्वा चान्येद्युर्लेखं हारेण संयुतम् ।
 अर्प्यतां ब्रह्मदत्तस्थेलुदित्वा सा ममार्पयत् ॥ २३ ॥
 दासहस्ते मया लेखः प्रैषीत्युक्त्वा स्थिता सती ।
 मयापि प्रतिलेखं तेऽर्पयित्वा सा व्यसृज्यत ॥ २४ ॥
 दुर्वारमारसन्तापः कुमारोऽपि ततो दिनात् ।
 'मध्याह्नार्ककरोत्तमः करीव न सुखं स्थितः ॥ २५ ॥
 कौशास्त्रीस्वामिनोऽन्येद्युर्दीर्घेण प्रहिता नराः ।
 नष्टशल्यवदङ्गे तौ तत्रान्वेष्टुं समाययुः ॥ २६ ॥

राजादेशेन कौशाम्ब्यां प्रवृत्तेऽन्वेषणे तथोः ।
 स्नानगते भूगृहे क्षिप्त्वा तौ जुगोप निधानवत् ॥ २७ ॥
 निशि तौ निर्धियासन्तौ रथमारोप्य सागरः ।
 कियन्ममपि पम्बानं निनाय बबले ततः ॥ २८ ॥
 तौ गच्छन्तौ पुरो नारीमुद्याने समपश्यताम् ।
 अस्त्रपूर्णरथारूढाममरीमिव नन्दने ॥ २९ ॥
 लग्ना किमियती वेला युवयोरिति सादरम् ।
 सयोक्तौ तौ वभाषते कावावां वेत्ति वा कथम् ॥ ३० ॥
 अथाभाषत सा पुर्यामस्यां श्रेष्ठो महाधनः ।
 धनप्रवर इत्यासीद्धनदस्येव सोदरः ॥ ३१ ॥
 श्रेष्ठिश्रेष्ठस्य तस्याहमष्टानां तनुजानाम् ।
 उपरिष्ठाद्विवेकश्रीर्धर्गुणानामिवाभवम् ॥ ३२ ॥
 उद्गौवनास्मिन्मुद्याने यक्षमाराधयं बहु ।
 अत्युत्तमवरप्राप्त्यै स्त्रीणां नाऽन्यो मनोरथः ॥ ३३ ॥
 तुष्टो भक्त्यैष मे यक्षः वरो वरमिदं ददौ ।
 ब्रह्मदत्तशक्रवर्त्ती तव भर्त्ता भविष्यति ॥ ३४ ॥
 सागरबुद्धिस्तुष्टिकुक्कुटाजौ य एष्यति ।
 श्रीवत्सो ससखा तुल्यरूपो ज्ञेयः स तु त्वया ॥ ३५ ॥
 मदायतनवर्त्तिन्याः प्रथमस्ते भविष्यति ।
 मेलको ब्रह्मदत्तेन तज्जाने सोऽसि सुन्दर ॥ ३६ ॥
 एहोहि तन्मां विरहदहनमर्तां चिरादिह ।
 बिध्यापय पयःपूरेणैव सङ्गेन सम्पति ॥ ३७ ॥

तथेति प्रतिपद्यास्या अनुरागमिवालघुम् ।
 सोऽधितष्ठौ रथं तां च गन्तव्यं केति पृष्टवान् ॥ ३८ ॥
 सेत्यूचे मगधपुरे मत्पितृव्यो धनावहः ।
 अस्ति श्रेष्ठरावयोर्बह्वीं प्रतिपत्तिं स दास्यति ॥ ३९ ॥
 तदितस्तत्र गन्तव्यमिति रत्नवतीगिरा ।
 ब्रह्मसूर्मन्त्रिपुत्रेण सूतेनाख्याननोदयत् ॥ ४० ॥
 कौशाख्यीदेशमुल्लङ्घ्य क्षणेन ब्रह्मनन्दनः ।
 क्रीडास्थानं यमस्येव प्राप भीमां महाटवीम् ॥ ४१ ॥
 सुकण्टकः कण्टकश्च तत्र चौरचमूपती ।
 ब्रह्मदत्तं रुरुधतुः खानाविव महाकिरिम् ॥ ४२ ॥
 ससैन्यौ युगपत् कालरात्रिपुत्राविवोत्कटौ ।
 शरैर्नभो मण्डपवच्छादयामासतुश्च तौ ॥ ४३ ॥
 आत्तधन्वा कुमारोऽपि गर्जन्शीरवरूथिनीम् ।
 निषिषेधेषुभिर्धारासारैर्देवमिवाम्बुदः ॥ ४४ ॥
 कुमारे वर्षति शरान् ससैन्यौ तौ प्रणेशतुः ।
 हन्त प्रहारिणि हरी हरिणानां कुतः स्थितिः ॥ ४५ ॥
 कुमारं मन्त्रिसूरेवमूचे आन्तोऽसि सङ्गरात् ।
 मुहूर्त्तं स्वपिहि स्वामिंस्तदिहैव रथे स्थितः ॥ ४६ ॥
 स्यन्दने ब्रह्मदत्तोऽपि रत्नवत्या समन्वितः ।
 सुव्याप गिरिनितम्बे करिण्येव करी युवा ॥ ४७ ॥
 विभातायां विभावर्यां प्राप्यैकामथ निज्जगाम् ।
 तस्युः आन्तासुरङ्गाश्च कुमारश्च व्यबुध्यत ॥ ४८ ॥

विबुधस्तु स नापश्यत्यन्दने मन्त्रिनन्दनम् ।
 पयसे किं गतः स्यादित्यसक्तद्वाराजहार तम् ॥ ४८ ॥
 सोऽलम्बप्रतिवाग् दृष्ट्वा रथायं रक्तपङ्क्तिम् ।
 विलपन् हा हतोऽस्मीति मूर्च्छितो न्यपतद्रथे ॥ ५० ॥
 उत्थितो लब्धसंज्ञः सन् हाहा वरधनो सखे ।
 क्वासीति लोकवत् क्रन्दन् रत्नवत्येत्यबोध सः ॥ ५१ ॥
 विपन्नो ज्ञायते नैव स तावद्भवतः सखा ।
 तस्य वाचाप्यमाङ्गल्यं नाथ कर्तुं न युज्यते ॥ ५२ ॥
 त्वत्कार्याय गतः क्वापि स भविष्यत्यसंशयम् ।
 यान्ति नाथमपृष्ट्वापि नाथकार्याय मन्त्रिणः ॥ ५३ ॥
 स तवोपरि भक्त्यैव रक्षितो नूनमिष्यति ।
 स्वामिभक्तिप्रभावो हि भृत्यानां कवचायते ॥ ५४ ॥
 स्थाने प्राप्ताः करिष्यामो नरैस्तस्य गविषणम् ।
 युज्यते नेह तु स्यातुमन्तकोपवने वने ॥ ५५ ॥
 तद्वाचा सोऽनुदद्रथ्यान् प्रपेदे मगधक्षितिः ।
 सोमग्रामं दविष्टं हि वाजिनां मरुतां च किम् ॥ ५६ ॥
 ग्रामेशेन सदःस्थेन दृष्ट्वा निन्ये स्ववेश्म सः ।
 अज्ञाता अपि पूज्यन्ते महान्तो मूर्त्तिदर्शनात् ॥ ५७ ॥
 शोकाक्रान्त इवासोति पृष्टो ग्रामाधिपेन सः ।
 इत्यूचे मत्सखा चौरैर्युध्यमानो गतः क्वचित् ॥ ५८ ॥
 तस्य प्रवृत्तिमानेभ्ये सौताया इव मारुतिः ।
 इत्युक्त्वा ग्रामणीः सर्वां तां जगाहे महाटवीम् ॥ ५९ ॥

अथैत्य ग्रामणीरूचे दृष्टः कोऽपि वने नहि ।
 प्रहारपतितः किन्तु प्राप्त 'एष शरी मया ॥ ६० ॥
 हतो वरधनुर्नूनमिति चिन्तयतस्ततः ।
 ब्रह्मसूनुः शोक इव तमोभूरभवन्निशि ॥ ६१ ॥
 ग्रामे तुरीये ग्रामिन्यास्तत्र चौराः समापतन् ।
 ते तु भग्नाः कुमारेण मारेणैव प्रवासिनः ॥ ६२ ॥
 ततोऽनुयातो ग्रामस्था ययौ राजगृहं क्रमात् ।
 स चामुचद्रवतीं तद्वह्निस्तापसाश्रमे ॥ ६३ ॥
 विशन् पुरं स ऐक्षिष्ट हर्म्यवातायनस्थिते ।
 साक्षादिव रतिप्रीतो कामिन्धौ नवयौवने ॥ ६४ ॥
 ताभ्यां सोऽभिदधे प्रेमभाजं त्यक्त्वा जनं ननु ।
 यत्तदा गतवान् युक्तं तत् किं ते प्रत्यभाषत ॥ ६५ ॥
 व्याजहार कुमारोऽपि प्रेमभाग् वत की जनः ।
 स कदा च मया त्यक्तः कोऽहं के वा युवामिति ॥ ६६ ॥
 प्रसोदागच्छ विश्राम्य नाथेत्यालापनिष्ठयोः ।
 प्राविशद्ब्रह्मदत्तोऽपि मनसोव तयोर्गृहे ॥ ६७ ॥
 तिष्ठमाने कृतस्नानाशनाय ब्रह्मसूनुवे ।
 कथयामासतुस्ते स्वां कथामवितथामिति ॥ ६८ ॥
 अस्ति विद्याधरावासः कलघीतशिलामयः ।
 मेदिन्यास्तिलक इव वैताण्ड्यो नाम पर्वतः ॥ ६९ ॥

अमुष्य दक्षिणश्रेण्यां नगरे शिवमन्दिरे ।
 राजास्त्रि ज्वलनशिखोऽलकायामिव शुद्धकः ॥ ७० ॥
 विद्याधरपतेस्तस्व द्युतिद्योतितदिग्मुखा ।
 प्रिया विद्युच्छिखेत्यस्ति विद्युदभ्योमुचो यथा ॥ ७१ ॥
 तयोः प्राणप्रिये नाव्योन्मत्ताभिधसुतानुजे ।
 नाम्ना खण्डा विशाखा च पुत्रगावावां बभूविव ॥ ७२ ॥
 तातः सौधेऽन्यदा सख्याग्निशिखेन सहालपन् ।
 गच्छतोऽष्टापदगिरिं गीर्वाणान् खे निरैक्षत ॥ ७३ ॥
 ततः स तीर्थयात्रार्थं चलितोऽचालयन्न नौ ।
 सुहृदं चाग्निशिखं तं धर्मेणैष्टं हि योजयेत् ॥ ७४ ॥
 प्राप्ता अष्टापदं तत्रापश्याम मणिनिर्मिताः ।
 प्रतिमास्तीर्थनाथानां मानवर्णसमन्विताः ॥ ७५ ॥
 ज्ञानं विलेपनं पूजां विरचय्य यथाविधि ।
 तास्त्रिः प्रदक्षिणीकृत्यावन्दामहि समाहिताः ॥ ७६ ॥
 प्रासादाभिः स्रुतैर्दृष्टौ रक्ताशोकतरोरधः ।
 चारणश्रमणौ मूर्त्तिमन्ताविव तपःश्रमौ ॥ ७७ ॥
 तौ प्रणम्योपविश्याग्रे शशुम श्रद्धया वयम् ।
 अज्ञानतिमिरच्छेदकौमुदीं धर्मदेशनाम् ॥ ७८ ॥
 पप्रच्छाग्निशिखः कः स्यात्कन्ययोरनयोः पतिः ।
 तावूचतुर्योऽनयोर्भातरं मारयिष्यति ॥ ७९ ॥
 हिमेनेव शशी ज्ञानो जातस्तातस्तया गिरा ।
 आवामपीत्यवोचाव वाचा वैराग्यगर्भया ॥ ८० ॥

संसारासारतासारा देशनाद्यैव शृणुवे ।
 तद्विषादनिषादेन किं तात परिभूयसे ॥ ८१ ॥
 अलमस्माकमप्येवं विधैर्विषयजेः सुखैः ।
 प्रवृत्ते तत्प्रभृत्यावां त्रातुं निजसहोदरम् ॥ ८२ ॥
 भ्रातृपश्यन्ने भ्राताऽन्यदा पुष्पवतीमसौ ।
 मातुलस्य त्वदीयस्य पुष्पचूलस्य कन्यकाम् ॥ ८३ ॥
 रूपेणाद्भुतलावण्यपुण्येन हृतमानसः ।
 तां जहार स दुर्बुद्धिः बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ ८४ ॥
 सोऽसहिष्णुर्दृशं तस्या विद्यां साधयितुं ययौ ।
 स्वयं संविद्व्रते सम्यग् भवन्तस्तु ततः परम् ॥ ८५ ॥
 तदा च पुष्पवत्याख्यदावयोभ्रातृसङ्कथम् ।
 शोकं धर्माक्षरैः शोकापनोद इव चानुदत् ॥ ८६ ॥
 अन्यच्च पुष्पवत्यूचेऽभ्यगम्योऽयमिहागतः ।
 ब्रह्मदत्तोऽस्तु वां भर्ता नान्यथा हि मुनेर्गिरः ॥ ८७ ॥
 स्त्रीकृतं च यदावाभ्यां तया च रभसावशात् ।
 पताकाचालि धवला त्यक्तावां त्वं गतस्ततः ॥ ८८ ॥
 यदास्मद्भाग्यवैगुण्यान्नागतोऽसि न चेक्षितः ।
 भ्रातृत्वा सर्वत्र निर्विण्णे आवामिह तदागते ॥ ८९ ॥
 पुण्येरसि समायातः पुरा पुष्पवतीगिरा ।
 हृतोऽसि वरयावां तद्गतिरेकस्त्वमावयोः ॥ ९० ॥
 गान्धर्वेण विवाहेन स उपायंस्तु ते अपि ।
 भोगी हि भाजनं स्त्रीणां सरितामिव सागरः ॥ ९१ ॥

रममाणः समं ताभ्यां गङ्गोमाभ्यामिवेश्वरः ।
 तत्रातिवाहयामास तां निशां ब्रह्मनन्दनः ॥ ८२ ॥
 यावन्मे राज्यलाभः स्यात्पुण्यवत्याः समीपतः ।
 तावद्युवाभ्यां स्यातव्यमित्युक्त्वा व्यसृजञ्च ते ॥ ८३ ॥
 तथैत्यादृतवत्थौ ते सलोकस्तञ्च मन्दिरम् ।
 गन्धर्वनगरमिव ततः सर्वं तिरोदधे ॥ ८४ ॥
 अथाश्रमे रत्नवतीमन्वेष्टुं ब्रह्मसूरगात् ।
 अपश्यंस्तत्र पप्रच्छ नरमेकं शुभाकृतिम् ॥ ८५ ॥
 दिव्याम्बरधरा नारी रत्नाभरणभूषिता ।
 कापि दृष्टा महाभाग त्वयातीतदिनेऽद्य वा ॥ ८६ ॥
 स ऊचे नाथ नाथेति रुदती ह्योमयेक्षिता ।
 प्रत्यभिज्ञाय नप्त्रीति तत्पितृव्याय चार्पिता ॥ ८७ ॥
 तद्वरोऽसीति तेनोक्तस्तथेति ब्रह्मसर्वदन् ।
 निन्ये तेन प्रहृष्टेन तत्पितृव्यनिकेतनम् ॥ ८८ ॥
 रत्नवत्या पितृव्योऽपि ब्रह्मदत्तं व्यवाहयत् ।
 ऋद्ध्या महत्या धनिनां सर्वमीषत्कारं यतः ॥ ८९ ॥
 तथा विषयसौख्यानि समं सोऽनुभवत्तथा ।
 ऋतकार्यं वरधनोरपरेद्युः प्रचक्रमे ॥ ९० ॥
 साक्षादिव परे तेषु भुञ्जानेषु द्विजश्वसु ।
 विप्रवेशो वरधनुस्तत्रागत्यः ब्रवीदिति ॥ १ ॥
 मम चेद्भोजनं दत्तं साक्षाद्वरधनोर्हि तत् ।
 इति श्रुतिसुधैवास्व श्रुता वाग् ब्रह्मसूनुना ॥ २ ॥

स तं दृष्ट्वा परिष्वङ्गादेकीकुर्वन्निवात्मना ।
 सपयन्निव हर्षास्त्रैर्निनायान्तर्गृहं ततः ॥ ३ ॥
 जवे पृष्टः कुमारेण स्ववृत्तं सोऽकथयत्तदा ।
 सुप्ते त्वयि निरुद्धोऽहं चौरैः दीर्घभटैर्यथा ॥ ४ ॥
 वृत्तान्तरस्थितेनैकदस्यनेकेन पतिणा ।
 हतोऽहं पतितः पृथ्वां तिरोऽघां च लतान्तरे ॥ ५ ॥
 गतेषु तेषु चौरेषु मध्येवृत्तं तिरीभवन् ।
 आतिरन्तर्जलमिव क्रमेण ग्राममाप्नुवम् ॥ ६ ॥
 भवत्प्रवृत्तिं ग्रामेशाद्विज्ञायाहमिहागमम् ।
 दिष्ट्याऽपश्यं भवन्तं च कलापीव पयोमुचम् ॥ ७ ॥
 अथोचे ब्रह्मादत्तस्तमस्माभिः स्थास्यते ननु ।
 विना पुरुषकारेण क्लीबैरिव कियच्चिरम् ॥ ८ ॥
 अत्रान्तरे च सम्प्राप्तसाम्राज्यमकरध्वजः ।
 मधुवन्मदको यूनां प्रादुरासीन्मधूत्सवः ॥ ९ ॥
 तदा च राज्ञो मत्तेभः स्तब्धं भङ्क्ताऽपश्यङ्गलः ।
 निर्ययौ त्रासिताशेषमर्थो मृत्पूरिवानुजः ॥ १० ॥
 ततो नितम्बभारार्त्तां काञ्चित् कन्यां खलद्वतिम् ।
 करी करेण जयाहाकृत्य पुष्करिणीमिव ॥ ११ ॥
 तस्यां च शरणार्थिन्यां क्रन्दन्त्यां दीनचक्षुषि ।
 जज्ञे हाहारवो विश्वदुःखबीजाक्षरोपमः ॥ १२ ॥
 री मातङ्गासि मातङ्गः स्त्रियं गृह्णन् लज्जये ।
 दत्तुक्तः स कुमारेण तां विमुच्य तमभ्यगात् ॥ १३ ॥

उत्प्लुत्य दन्तसोपाने पादं विन्ध्यस्य हेलया ।
 आरुरोह कुमारस्तमशिश्रयदध्यासनम् ॥ १४ ॥
 वाक्पादाङ्गुशयोगेन स्वं योगिनेव योगवित् ।
 वशीचकार तं नागं कुमारस्तरसा ततः ॥ १५ ॥
 साधुसाध्वित्युच्चमानो जनैर्जयजयेति च ।
 कुमारः करिणं स्तम्भे नीत्वाबध्नाहशामिव ॥ १६ ॥
 ततो नरेन्द्रस्तत्रागतं च दृष्ट्वा विस्मिये ।
 आकृतिर्विक्रमश्चास्य कस्य चित्तीयते नवा ॥ १७ ॥
 कोऽयं कुतो वा च्छत्रात्मा किं सूर्यो वामवोऽथवा ।
 राज्ञेत्युक्ते रत्नवत्याः पितृव्यस्तमचौकयत् ॥ १८ ॥
 ततो विशाम्पतिः कन्याः पुण्यमानीकृतोत्सवः ।
 दक्षः क्षपाकरायेव ब्रह्मदत्ताय दत्तवान् ॥ १९ ॥
 परिणोय स तास्तत्र सुखं तिष्ठन्नयाऽन्यदा ।
 जरत्यैत्यैकयेत्यूचे भ्रमयित्वांशुकाञ्चलम् ॥ २० ॥
 इह वैश्रवणोऽस्त्वाज्यः श्रिया वैश्रवणोऽपरः ।
 तस्य च श्रीमतिर्नाम सुता श्रीरिव वारिधेः ॥ २१ ॥
 मोचिता भवता व्यालाद्राहोरिन्दुकलेव या ।
 सा 'त्वामेव पतीयन्ती ततः प्रभृति तास्यति ॥ २२ ॥
 यथा गजात्त्वया दाता तथा द्वायस्व तां स्मरात् ।
 गृहाण पाणिं त्वं तस्मा यथा हृदयमग्रहीः ॥ २३ ॥

उपयेमे कुमारस्तां विविधोदाहमङ्गलैः ।

सुबुद्धिमन्त्रिणः कन्यां नन्दं वरधनुः पुनः ॥ २४ ॥

पप्रयाते पृथिव्यां तौ तिष्ठन्तौ तत्र शक्तितः ।

साभियोगौ प्रतस्थाते ततो वाराणसीं प्रति ॥ २५ ॥

श्रुत्वायान्तं ब्रह्मदत्तं ब्रह्माणमिव गौरवात् ।

अभ्येत्य संमुखं वाराणसीशः स्वगृहेऽनयत् ॥ २६ ॥

कटकः कटकवतीं नाम पुत्रीं निजां ददौ ।

चतुरङ्गचमूं चास्मै मूर्त्तामिव जयत्रियम् ॥ २७ ॥

कणेरुदत्तश्चम्पेशो धनुर्मन्त्रौ तथाऽपरे ।

भगदत्तादयोऽप्येयुर्नृपाः श्रुत्वा तदागमम् ॥ २८ ॥

कृत्वा वरधनुं सेनान्यं सुषेणमिवार्षभिः ।

दीर्घं दीर्घपथे नेतुं प्रतस्थे ब्रह्मनन्दनः ॥ २९ ॥

दीर्घस्य दूतः कटकराजमेत्यैवमूचिवान् ।

दीर्घेण सममावाह्यमैत्री त्यक्तुं न युज्यते ॥ ३० ॥

ततः कटक इत्यूवे ब्रह्मणा सहिताः पुरा ।

सोदर्या इव 'पञ्चाप्यभवाम सुहृदो वयम् ॥ ३१ ॥

स्वर्जुषोब्रह्मणः पुत्रे राज्ये च त्रातुमर्पिते ।

दीर्घेण धिक्कृतं नाऽस्ति शाकिन्यपि समर्पितम् ॥ ३२ ॥

ब्रह्मणः पुत्रभाण्डे यद्दीर्घोऽदीर्घमचिन्तयत् ।

आवचारातिपापं तच्छूयन्नोऽपि किमाचरेत् ॥ ३३ ॥

तद्वच्छ शंस दीर्घाय ब्रह्मदत्तोऽभ्युपेत्यसौ ।
 युद्धास्य यदि वा नखेत्युक्ता दूतं व्यसर्जयत् ॥ ३४ ॥
 ततः प्रयाणैरच्छिन्नैः काम्भीष्यं ब्रह्मसूर्ययी ।
 सदीर्घमप्यरीक्षीत्तत्रभः सार्कमिवाम्बुदः ॥ ३५ ॥
 दोर्घः सर्वाभिसारेण रणसारेण पत्तनात् ।
 दण्डाक्रान्तो निरसरद्विलादिव महोरगः ॥ ३६ ॥
 चुलन्यपि तदात्यन्तवैराग्यादाददे व्रतम् ।
 पार्श्वे पूर्णप्रवर्त्तिन्याः क्रमान्निर्वृतिमाप च ॥ ३७ ॥
 पुरोगा दीर्घराजस्य पुरोगैर्ब्रह्मजन्मनः ।
 नदीयादांस्त्र्यक्षूपारयादोभिरिव जम्बिरे ॥ ३८ ॥
 दीर्घोऽप्यमर्षादुक्तामिदं द्विकाविकटाननः ।
 वराह इव धावित्वा हन्तुं प्रवहते परान् ॥ ३९ ॥
 ब्रह्मदत्तस्य पादातरथसाघादिकं बलम् ।
 पर्यास्यत नदीपूरेणैव दीर्घेण वेगिना ॥ ४० ॥
 ब्रह्मदत्तस्ततः क्रोधाहणाक्षो युयुधे स्वयम् ।
 गर्जता दीर्घराजेन गर्जन् दन्तीव दन्तिना ॥ ४१ ॥
 उभावपि बलिष्ठी तावत्सास्यस्त्रैर्निरासतुः ।
 कल्लोलैरिव कल्लोलान् युगान्तोदुभ्रान्तवारिधी ॥ ४२ ॥
 ज्ञात्वाऽथ सेवक इवावसरं प्रसरदुद्युति ।
 ङुढीके ब्रह्मदत्तस्य चक्रं दिक्चक्रजित्वरम् ॥ ४३ ॥
 ततो जहार दीर्घस्य तेनाश ब्रह्मसूरसून् ।
 विमर्दी विद्युतः को वा गोधाजिघनसाधने ॥ ४४ ॥

जयतादेष चक्रीति भाषिणी मागधा इव ।
ब्रह्मदत्तोपरि सुराः पुष्पवृष्टिं वितेनिर ॥ ४५ ॥
पौरैः पितेव मातेव देवतेव स वीक्षितः ।
पुरं विवेश काम्यीक्ष्यं सुत्रामेवामरावतीम् ॥ ४६ ॥
विभिन्नस्वामिनोद्भूतसीमनिर्मूलनादसौ ।
षट्खण्डां साधयित्वावीमेकखण्डां विनिर्ममे ॥ ४७ ॥
संवत्सरैर्द्वादशभिरुपेत्योपेत्य सर्वतः ।
तस्याभिषेको विदधे भरतस्येव राजभिः ॥ ४८ ॥
चतुःषष्टिसहस्रान्तःपुरस्त्रीपरिवारितः ।
स राज्यसौख्यं बुभुजे प्राक्तपोभूरुहः फलम् ॥ ४९ ॥
अन्येद्युर्नात्यसङ्गीते तस्य दास्या समर्पितः ।
स्वर्धूगुम्फितइव विचित्रः पुष्पगेन्दुकः ॥ ५० ॥
ब्रह्मदत्तसु तं दृष्ट्वा दृष्टपूर्वं मयेदृशः ।
कुत्रापीति व्यधादन्तरुहापोहं मुहुर्मुहुः ॥ ५१ ॥
प्राक्पञ्चजन्मस्मरणोत्पत्तेस्तत्कालमेव च ।
'सौधर्मे दृष्टवानेतदित्यज्ञासीन्महीपतिः ॥ ५२ ॥
स सिक्तश्चन्दनाम्नोभिः स्वस्थीभूयेत्यचिन्तयत् ।
कथं मेलिष्यति स मे पूर्वजन्मसहोदरः ॥ ५३ ॥
तं ज्ञातुकामः श्लोकार्क्षसमस्यामेवमार्पयत् ।
आख दासौ मृगौ हंसी मातङ्गावमरी तथा ॥ ५४ ॥

अर्धश्लोकसमस्यां मे य इमां पूरयिष्यति ।
 राज्ञार्धं तस्य दास्यामीत्यसावघोषयत्परे ॥ ५५ ॥
 श्लोकार्धं तत्तु सर्वोपि कण्ठस्थं निजनामवत् ।
 पठन्नकार्षीत्यर्थार्धं न चापूरिष्ट कश्चन ॥ ५६ ॥
 तदा च पुरिमतालाञ्छितजीवो महेभ्यसूः ।
 जातिस्मृतः प्रव्रजितो विहरन्नेकदा ययौ ॥ ५७ ॥
 'तत्र कस्मिंश्चिदुद्याने प्रासुकस्थण्डिलस्थितः ।
 श्लोकार्धं तत्तु पठतः सोऽय्यीषीदारघट्टिकात् ॥ ५८ ॥
 एषा नौ घट्टिका जातिरन्योऽन्याभ्यां वियुक्तयोः ।
 श्लोकापरार्धमेवं स सम्पूर्णं तमपाठयत् ॥ ५९ ॥
 श्लोकापरार्धं तद्रात्रः पुरस्तादारघट्टिकः ।
 पपाठ कः कविरिति तत्पृष्ठस्तं मुनिं जगौ ॥ ६० ॥
 स पारितोषिकं तस्मै वितीर्थीत्कण्ठया ययौ ।
 ततोद्याने मुनिं द्रष्टुं धर्मद्रुममिवोद्गतम् ॥ ६१ ॥
 वन्दित्वा तं मुनिं तत्र बाष्पपूर्णविलोचनः ।
 निषसादान्तिके राजा सस्नेहः पूर्वजन्मवत् ॥ ६२ ॥
 आशीर्वादं मुनिर्दत्त्वा कृपारसमहोदधिः ।
 अनुग्रहार्थं भूपस्य प्रारभे धर्मदेशनाम् ॥ ६३ ॥
 राजन्नसारे संसारे सारमन्यन्न किञ्चन ।
 सारोऽस्ति धर्म एवैकः सरोजमिव कर्दमे ॥ ६४ ॥

शरीरं यौवनं लक्ष्मीः स्वाम्यं मित्राणि बान्धवः ।
 सर्वमप्यनिलोद्धृतपताकाञ्चलचञ्चलम् ॥ ६५ ॥
 बहिरङ्गान् द्विषोऽजैषीर्यथा साधयितुं महीम् ।
 अन्तरङ्गान् जय तथा मोक्षसाधनहेतवे ॥ ६६ ॥
 गृह्णाण यतिधर्मं तत्पृथक्कृत्य त्यजापरम् ।
 राजहंसो हि गृह्णाति विभज्य क्षीरमश्वसः ॥ ६७ ॥
 ब्रह्मदत्तस्ततोऽवादीद् दिव्या दृष्टोऽसि बान्धव ।
 इयं तवेव राज्ययोर्भुङ्क्ष्व भोगान् यथारुचि ॥ ६८ ॥
 तपसो हि फलं भोगाः सन्ति ते किं तपस्यसि ।
 उपक्रमेत को नाम स्वतः सिद्धे प्रयोजने ॥ ६९ ॥
 मुनिरुचे ममाप्यासन् धनदस्येव सम्पदः ।
 मया तास्तृणवक्ष्यता भवभ्रमणभीरुणा ॥ ७० ॥
 सौधर्मात्क्षीणपुण्योऽस्मिन्नागतोऽसि महीतले ।
 इतोऽपि क्षीणपुण्यः सन् राज्ञ्या गा अधोगतिम् ॥ ७१ ॥
 आर्ये देशे कुले श्रेष्ठे मानुष्यं प्राप्य मोक्षदम् ।
 साधयस्यमुना भोगान् सुधया पायुशौचवत् ॥ ७२ ॥
 स्वर्गाश्चुत्वा क्षीणपुण्यौ भ्रान्तावावां कुयोनिषु ।
 यथा तथा स्मरन् राजन् किं बाल इव मुह्यसि ॥ ७३ ॥
 तेनैवं बोध्यमानोऽपि नाबुद्ध वसुधाधवः ।
 कुतः कृतनिदानानां बोधिबीजसमागमः ॥ ७४ ॥
 तमबोध्यतमं बुद्धा जगाम मुनिरन्यतः ।
 कालादिष्टाहिना दष्टे कियत्तिष्ठन्ति मान्त्रिकाः ॥ ७५ ॥

घातिकश्चक्षयाप्य केवलज्ञानमुत्तमम् ।
 भवोपस्राहिकर्माणि हत्वा प्राप परं पदम् ॥ ७६ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽपि संसारसुखानुभवलालसः ।
 सप्तातिवाहयामास शतानि शरदां क्रमात् ॥ ७७ ॥
 कदाचित्पाक्परिचितो द्विजः कश्चिज्जगद तम् ।
 चक्रवर्तिन् स्वयं भुङ्क्ते यत्तन्मे देहि भोजनम् ॥ ७८ ॥
 ब्रह्मदत्तोऽप्यवोचत्तं मद्वं द्विज दुर्जरम् ।
 चिरेण जीर्ण्यमाणं तु महीन्मादाय जायते ॥ ७९ ॥
 कदर्योऽस्यन्नदानेऽपि धिक्कामिति वदन् द्विजः ।
 अभोजि सकुटुम्बोऽपि भूभुजा भोजनं निजम् ॥ ८० ॥
 निशायामथ विप्रस्य बीजादिव तदोदनात् ।
 शतशास्त्रः स्मरोन्मादतरुः प्रादुरभूद्भृशम् ॥ ८१ ॥
 अन्नातजननीजामिस्त्रुषाव्यतिकरं मिथः ।
 पशुवत्सहपुत्रोऽपि विप्रः प्रवहते रते ॥ ८२ ॥
 ततो विरामे यामिन्या द्विजो गृहजनस्य सः ।
 क्रिया दर्शयितुं स्वास्यमन्योऽन्यमपि नाशकत् ॥ ८३ ॥
 क्रूरेणानेन राज्ञाऽस्मि सकुटुम्बो विडम्बितः ।
 चिन्तयन्नित्यमर्षेण नगराब्जिरगाद्विजः ॥ ८४ ॥
 दूरादश्चत्यपत्राणि काणयन् शर्कराकर्णैः ।
 तेन कश्चिदजापालो ददृशे भ्रमता बहिः ॥ ८५ ॥
 महेरसाधनायालमसाविति बिभृश सः ।
 तं मूत्येनेव सत्कारेणादायैवमवोचत ॥ ८६ ॥

राजमार्गे गजारूढो यः श्वेतच्छत्रचामरः ।
 याति कृत्वे दृशौ तस्य त्वया प्रक्षिप्य गोलिके ॥ ८७ ॥
 विप्रवाचमजापालः प्रतिपेदे तथैव ताम् ।
 पशुवत्पशुपाला हि न विमृश्य विधायिनः ॥ ८८ ॥
 सोऽथ कुड्यान्तरे स्थित्वा समं प्रक्षिप्य गोलिके ।
 'आस्फोटयद् दृशौ राज्ञो नाज्ञा लङ्घया विधेः खलु ॥ ८९ ॥
 सोऽङ्गरक्षैरजापालः प्रामा^१श्येनैरिव द्विकः ।
 हन्यमानस्तमेवाख्यद्विप्रं विप्रियकारकम् ॥ ९० ॥
 तच्छ्रुत्वा पार्थिवोऽवोचद्विग् धिग् जातिर्द्विजन्मनाम् ।
 यत्रैते भुञ्जते पापास्तत्र भञ्जन्ति भाजनम् ॥ ९१ ॥
 यः स्वामीयति दातारं दत्तं तस्मै वरं शुने ।
 न जातु दातुमुचितं कृतघ्नानां द्विजन्मनाम् ॥ ९२ ॥
 वच्चकानां नृशंसानां श्वापदानां पलादिनाम् ।
 कृष्टिं द्विजानां योऽकार्षीन्नियाह्यः प्रथमं हि सः ॥ ९३ ॥
 इति जल्पन्ननल्पकृत् पृथ्वीपतिरघातयत् ।
 सपुत्रबन्धुमित्रं तं विप्रं मशकमुष्टिवत् ॥ ९४ ॥
 दृशोरन्वीकृतस्तेन हृदयेऽन्वीकृतः क्रुधा ।
 विप्रान् सोऽघातयत् सर्वान् पुरोधःप्रभृतीनपि ॥ ९५ ॥

(१) ख च छ अस्फोटयत् ।

(२) ख च छ प्राम् ।

सोऽमात्यमादिदेशैवं नेत्रैरेषां द्विजन्मनाम् ।
 विशालं स्थालमापूर्य्य निधिहि पुरतो मम ॥ ८६ ॥
 रौद्रमध्यवसायं तं राज्ञो विज्ञाय मन्त्रापि ।
 श्लेष्मातकफलैः स्थालं पूरयित्वा पुरो न्यधात् ॥ ८७ ॥
 सुमुदे ब्रह्मदत्तोऽपि पाणिना संस्पृशन्मुहुः ।
 विप्राणां लोचनैः स्थालं साधु पूर्णमिति ब्रुवन् ॥ ८८ ॥
 स्पर्शं स्त्रीरत्नरूपायाः पुष्पवत्यास्तथा नहि ।
 यथाऽऽसीद्ब्रह्मदत्तस्य तत्स्थालस्पर्शने रतिः ॥ ८९ ॥
 न कदाचन स स्थालमपसारयदयतः ।
 दुर्भेदी मदिरापात्रमिव दुर्गतिकारणम् ॥ ९० ॥
 विप्रनेत्रधियाऽमृतात् श्लेष्मातकफलानि सः ।
 फलाभिमुखपापद्रोः सज्जयन्निव दोहदम् ॥ ९१ ॥
 तस्थानिवर्त्तकी रौद्राध्यवसायोऽत्यवर्द्धत ।
 अशुभं वा शुभं वाऽपि सर्वं हि महतां महत् ॥ ९२ ॥
 तस्यैवं वसुधेशस्य रौद्रध्यानानुबन्धिनः ।
 पापपङ्कवराहस्य ययुर्वर्षाणि षोडश ॥ ९३ ॥
 यार्तिषु षोडशयुतेषु समाशतेषु
 सप्तस्वसौ क्षितिपतिः परिपूरितायुः ।
 हिंसाऽनुबन्धिपरिणामफलानुरूपां
 तां सप्तमीं नरकलोकभुवं जगाम ॥ ९४ ॥ २७ ॥

पुनरपि हिंसकान्निन्दति ।

कुणिर्वरं वरं पङ्कुरशरीरी वरं पुमान् ।

अपि सम्पूर्णसर्वाङ्गो न तु हिंसापरायणः ॥ २८ ॥

कुणिर्विकलपाणिः वरमिति मनागिष्टे मन्तमव्ययं पङ्कुरः पादविकलः कुत्सितं शरीरमशरीरं नञः कुत्सार्थत्वात् तद्विद्यते यस्य सोऽशरीरी कुष्ठो विकलाङ्गः कुणिपङ्कुकुष्ठिनस्ते हि विकलाङ्गत्वादेव हिंसामकुर्वन्तो मनाक् श्रेष्ठाः सम्पूर्णसर्वाङ्गोऽपि कृतपरिकरबन्धं हिंसापरायणः पुमान्तु श्रेष्ठः । ननु रौद्रध्यानपरायणस्य या हिंसा सा नरकहेतुत्वान्निन्द्याऽस्तु या तु शान्तिकनिमित्तं प्रायश्चित्तभूता हिंसा या वा कुलक्रमायाता मत्स्यबन्धानामिव सा रौद्रध्यानरहितत्वान्न दोषायेत्याह ॥ २८ ॥

हिंसा विघ्नाय जायेत विघ्नशान्त्यै कृताऽपि हि ।

कुलाचारधियाऽप्येषा कृता कुलविनाशनी ॥ २९ ॥

रौद्रध्यानमन्तरेणाप्यविदेकालोभादा या शान्तिकनिमित्तं कुलक्रमादा हिंसा सा न केवलं पापहेतुः प्रत्युत विघ्नशान्तिकनिमित्तं क्रियमाणा समरादित्यकथोक्तस्य यशोधरजीवस्य सुरेन्द्रदत्तस्येव पिष्टमयकुक्कुटवधरूपा विघ्नाय जायेत कल्पेत अस्मत्कुलाचारोऽयमिति बुद्ध्याऽपि कृता हिंसा कुलमेव विनाशयति ॥ २९ ॥

इदानीं कुलक्रमायातामपि हिंसां परिहरन् पुमान् प्रशस्य
एवेत्याह ।

अपि वंशक्रमायातां यस्तु हिंसां परित्यजेत् ।

स श्रेष्ठः सुलस इव कालसौकरिकात्मजः ॥ ३० ॥

वंशः कुलं कुलक्रमायातामपि हिंसां यः 'परिहरेत् स श्रेष्ठः प्रशस्य
तमः सुलस इव तस्य विशेषणं कालसौकरिकात्मजः कालसौक-
रिको नाम सौनिकस्तस्यात्मजः पुत्रः ।

यदाह—

'अवि इच्छन्ति य मरणं न य परपीडं कुणन्ति मणसा वि ।

जे सुविद्वन्मृगपहा सोयरिभसुभो जहा सुलसो ॥

सुलसकथानकं सम्प्रदायगम्यम् ।

सचायं—

महर्षि मगधेष्वस्ति पुरं राजगृहाभिधम् ।

तत्र श्रीवीरपादाजभृङ्गोऽभूर्च्छेणिको नृपः ॥ १ ॥

तस्य प्रियतमे नन्दाचिक्षणे शीलभूषणे ।

अभूतां देवकीरोहिण्याविवानकदुन्दुभिः ॥ २ ॥

नन्दायां नन्दनो विश्वकुमुदानन्दचन्द्रमाः ।

नाम्नाऽभयकुमारोऽभूदुभयान्वयभूषणः ॥ ३ ॥

(१) स परित्यजेत् ।

(२) अवि इच्छन्ति य मरणं न य परपीडं कुणन्ति मणसापि ।

जे सुविदितमृगपहाः सौकरिक सुतो अथा सुलसः ॥ १ ॥

राजा तस्य परिज्ञाय प्रकष्टं बुद्धिकौशलम् ।
 ददौ सर्वाधिकारित्वं गुणा हि गरिमास्पदम् ॥ ४ ॥
 अन्यदा श्रीमहावीरो विहरन् परमेश्वरः ।
 जगत्पूज्यः पुरे तस्मिन्नागत्य समवासरत् ॥ ५ ॥
 श्रुत्वा स्वामिनमायातं जङ्गमं कल्पपादपम् ।
 कृतार्थमानी तत्रागान्मुदितः श्रेणिको नृपः ॥ ६ ॥
 यथास्थानं निषसेषु देवादिषु जगद्गुरुः ।
 प्रारभे दुरितध्वंसदेशनीं धर्मदेशनाम् ॥ ७ ॥
 तदा कुष्ठगलत्कायः कश्चिदेत्य प्रणम्य च ।
 निषसादोपतीर्थं शमलकं इव कुट्टिमे ॥ ८ ॥
 ततो भगवतः पादौ निजपूयस्सेन सः ।
 निःशङ्कश्चन्दनेनैव चर्चयामास भूयसा ॥ ९ ॥
 तद्दीप्य श्रेणिकः क्रुद्धो दध्यौ बध्योऽयमुत्थितः ।
 पापीयान् यज्जगद्गर्त्तार्थैवमाशातनापरः ॥ १० ॥
 अत्रान्तरे जिनेन्द्रेण क्षुते प्रोवाच कुष्ठिकः ।
 म्रियस्वेत्यथ जीवेति श्रेणिकेन क्षुते सति ॥ ११ ॥
 क्षुतेऽभयकुमारेण जीव वा त्वं म्रियस्व वा ।
 कालसौकरिकेणापि क्षुते मा जीव मा मृथाः ॥ १२ ॥
 जिनं प्रति म्रियस्वेति वचसा रुषितो नृपः ।
 इतः स्थानादुच्छितोऽसौ ग्राह्य इत्यादिशङ्कटान् ॥ १३ ॥

देशनान्ते महावीरं नत्वा कुष्ठौ समुत्थितः ।
 रुद्धे श्रेणिकभटैः किरातैरिव शूकरः ॥ १४ ॥
 स तेषां पश्यतामेव दिव्यरूपधरः क्षणात् ।
 उत्पपाताम्बरे कुर्वन्नर्कविम्बविडम्बनाम् ॥ १५ ॥
 पत्तिभिः कथिते राज्ञा क एष इति विस्मयात् ।
 विज्ञप्तो भगवानस्मै देवोऽसावित्यचीकथत् ॥ १६ ॥
 पुनर्विज्ञपयामास सर्वज्ञमिति भूपतिः ।
 देवः कथमभूदेष कुष्ठौ वा केन हेतुना ॥ १७ ॥
 अथोवे भगवानेवमस्ति वक्षेष्टु विश्रुता ।
 कौशास्त्री नाम पूस्तस्यां शतानीकोऽभवन्नृपः ॥ १८ ॥
 तस्यां नगर्यामेकोऽभून्नामतः सेडुको द्विजः ।
 सीमा सदा दरिद्राणां मूर्खाणामवधिः परः ॥ १९ ॥
 गर्भिण्याऽभाणि सोऽन्यद्युर्ब्राह्मण्या सूतिकर्मणे ।
 भट्टानय घृतं मद्यं सहा नह्यन्यथा व्यथा ॥ २० ॥
 सोऽप्यूचे तां प्रिये नास्ति मम कुत्रापि कौशलम् ।
 येन किञ्चिन्नभे कापि कलायाह्या यदीश्वराः ॥ २१ ॥
 उवाच सा च तं भट्टं गच्छ सेवस्व पार्थिवम् ।
 पृथिव्यां पार्थिवादयो न कश्चित्कल्पपादपः ॥ २२ ॥
 तथेति प्रतिपद्यासौ नृपं पुष्पफलादिना ।
 प्रवृत्तः सेवितुं विप्रो रत्नेच्छुरिव सागरम् ॥ २३ ॥

कदाचिदथ कौशाम्बी क्षम्येनामितैर्बलैः ।
 घनर्तुनेव मेघैर्द्यौरिरुध्यत समस्ततः ॥ २४ ॥
 सानीकोऽपि शतानीको मध्येकौशाम्बि तस्मिन्वान् ।
 प्रतीक्षमाणः समयमन्तर्बिलमिवोरगः ॥ २५ ॥
 चम्पाधिपोऽपि कालेन बहुना सन्नसैनिकः ।
 प्राहृषि स्वाश्रयं यातुं प्रवृत्तो राजहंसवत् ॥ २६ ॥
 तदा पुष्पार्थमुद्याने गतः सेडुक ऐक्षत ।
 तं क्षीणसैन्यं प्रत्युषे निष्प्रभोऽुमिवोऽुपम् ॥ २७ ॥
 तूर्णमेत्य शतानीकं व्यजिज्ञपदसाविदम् ।
 याति क्षीणबलस्तेरिर्भग्न्दंष्ट्र इवोरगः ॥ २८ ॥
 यद्यद्योत्तिष्ठसे तस्मै तदा याज्ञः सुखेन सः ।
 बलीयानपि खिन्नः सन्नखिन्नेनाभिभूयते ॥ २९ ॥
 तद्वचः साधु मन्वानो राजा सर्वाभिसारतः ।
 निःससार शरासारसारनासीरदारुणः ॥ ३० ॥
 ततः पश्चादपश्यन्तो नेशक्षम्येणसैनिकाः ।
 अचिन्तिततडित्पाते को वीक्षितुमपि क्षमः ॥ ३१ ॥
 चम्पाधिपतिरेकाङ्गः कान्दिशीकः पलायितः ।
 तस्य हस्त्यश्वकोशादि कौशाम्बीपतिरग्रहीत् ॥ ३२ ॥
 हृष्टः प्रविष्टः कौशाम्बीं शतानीको महामनाः ।
 उवाच सेडुकं विप्रं ब्रूहि तुभ्यं ददामि किम् ॥ ३३ ॥
 विप्रस्तमूचे याचिष्ये पृष्ट्वा निजकुटुम्बिनीम् ।
 पर्यालोचपदं नान्यो गृह्णितां गृह्णिणीं विना ॥ ३४ ॥

भट्टः प्रहृष्टो भट्टिन्ये तदशेषं शशंस सः ।
 चेतसा चिन्तयामास सा चैवं बुद्धिशालिनी ॥ ३५ ॥
 यद्यमुना ग्राहयिष्ये नृपाद्वामादिकं तदा ।
 करिष्यत्यपरान्दरान्मदाय विभवः खलु ॥ ३६ ॥
 दिनं प्रत्येकं आलोच्य'स्तथायासनभोजनम् ।
 दीनारो दक्षिणायां च याच्य इत्यन्वशात्पतिम् ॥ ३७ ॥
 ययाचे तत्तथा विप्रो राजाऽदात्तहृदन्निदम् ।
 करङ्कोऽब्धिमपि प्राप्य गृह्णात्यात्मोचितं पयः ॥ ३८ ॥
 प्रत्यहं तत्तथा लेभे प्राप्य सम्भावनां च सः ।
 पुंसां राजप्रसादो हि वितनोति महार्घताम् ॥ ३९ ॥
 राजमान्योऽयमित्येष नित्यं लोकेर्न्यमन्व्रत ।
 यस्य प्रसन्नो नृपतिस्तस्य कः स्यान्न सेवकः ॥ ४० ॥
 अग्रे भुक्तं चालयित्वा बुभुजेऽनेकशोऽप्यसौ ।
 प्रत्यहं दक्षिणालोभादिग्धिग्लोभो द्विजन्मनाम् ॥ ४१ ॥
 उपाचीयत विप्रोऽसौ विविधैर्दक्षिणाधनैः ।
 प्रासरत्पुत्रपौत्रैश्च पादैरिव वटद्रुमः ॥ ४२ ॥
 स तु नित्यमजीर्णान्नवमनादूर्ध्वगैरसैः ।
 आमैरभूद्दूषितत्वगश्वत्थ इव लान्छया ॥ ४३ ॥
 कुष्ठो क्रमेण सञ्जज्ञे शीर्णघ्राणांङ्गिपाणिकः ।
 तथैवाभुक्त राजाग्रे सोऽदसौ हव्यवाडिव ॥ ४४ ॥

एकदा मन्त्रिभिर्भूपो विभ्रमो देव कुष्ठरसौ ।
 सञ्चरिष्णुः कुष्ठरोगो नास्य योग्यमिहाशनम् ॥ ४५ ॥
 सन्त्यस्य नीरुजः पुत्रास्तेभ्यः कोऽप्यत्र भोज्यताम् ।
 'व्यङ्कितप्रतिमायां हि स्याप्यते प्रतिमान्तरम् ॥ ४६ ॥
 एवमस्त्विति राज्ञोक्तेऽमात्यैर्विप्रस्तथोदितः ।
 स्वस्थानेऽस्यापयत्पुत्रं गृहे तस्थौ स्वयं पुनः ॥ ४७ ॥
 मधुमण्डकवदुत्तुद्रमक्षिकाजालमालितः ।
 पुत्रैर्गृहादपि बहिः कुटीरेऽक्षेपि स दिजः ॥ ४८ ॥
 बहिःस्थितस्य तस्याज्ञां पुत्रा अपि न चक्षिरे ।
 दारुपात्रे ददुः किन्तु शुनकस्येव भोजनम् ॥ ४९ ॥
 जुगुप्समाना वद्ध्वोऽपि तं भोजयितुमाययुः ।
 तिष्ठिबुर्वलितग्रीवं मोटनोत्पुटनासिकाः ॥ ५० ॥
 अथ सोऽचिन्तयद्विप्रः श्रीमन्तोऽमी मया कृताः ।
 एभिर्मुक्तोऽस्मानादृत्य तीर्णाभ्योभिस्तरण्डवत् ॥ ५१ ॥
 तोषयन्ति न वाचाऽपि रोषयन्त्येव माममी ।
 कुष्ठो रुष्टो न सन्तुष्टोऽभव्य इत्यनुलापिनः ॥ ५२ ॥
 जुगुप्सन्ते यथैते मां जुगुप्साः स्युरमी अपि ।
 यथा तथा करिष्यामीत्यालोच्यावोचदात्मजान् ॥ ५३ ॥
 उद्दिग्दो जीवितस्याहं कुलाचारस्त्वसौ सुताः ।
 मुमूर्षुभिः कुटुम्बस्य देयो मन्त्रोक्षितः पशुः ॥ ५४ ॥

पशुरानीयतामिक इत्याकर्णानुमोदिनः ।
 आनिन्दिरं तेऽथ पशुं पशुवन्मन्दबुद्धयः ॥ ५५ ॥
 उद्वर्त्योद्वर्त्य च स्वाङ्गमन्नेन व्याधिवर्त्तिकाः ।
 तेनाचारि पशुस्तावद्यावत् कुठ्ठी बभूव सः ॥ ५६ ॥
 ददौ विप्रः स्वपुत्रेभ्यस्तं हत्वा पशुमन्यदा ।
 तदाशयमजानन्तो मुग्धा बुभुजिरं च ते ॥ ५७ ॥
 तीर्थं स्वार्थाय यास्यामीत्याष्टच्छ्र तनयान् द्विजः ।
 यथावर्द्धमुखोऽरस्त्रं शरण्यमिव चिन्तयन् ॥ ५८ ॥
 अत्यन्तद्वेषितः सोऽटन्नटव्यां पयसे चिरम् ।
 अपश्यत्सुहृदमिव देशे नानाद्रुमे क्रुदम् ॥ ५९ ॥
 नीरं तीरतरुस्तपत्रपुष्पफलं द्विजः ।
 ग्रीष्ममध्यन्दिनार्कांशकथितं काथयत्पयी ॥ ६० ॥
 सोऽपाद्यथा यथा वारि भूयोभूयस्तृषातुरः ।
 तथा तथा विरेकोऽस्य बभूव कृमिभिः सह ॥ ६१ ॥
 स नीरुगासोत्कृतिभिरप्यहोभिक्रंदाश्रसा ।
 मनोज्ञसर्वावयवो वसन्तेनैव पादपः ॥ ६२ ॥
 आरोग्यदृष्टो ववले विप्रः क्षिप्रं स्ववेश्मने ।
 पुंसां वपुर्विशेषोत्पृष्टङ्गारो जन्मभूमिषु ॥ ६३ ॥
 स पुण्यां प्रविशन् पौरैर्ददृशे जातविस्मयैः ।
 देदीप्यमानो निर्मुक्तो निर्मीक इव पन्नगः ॥ ६४ ॥
 पौरैः दृष्टः पुनर्जात इवोत्साहः कथं त्वसि ।
 देवताराधनादस्मीत्याचचले स तु द्विजः ॥ ६५ ॥

स गत्वा स्वयंहे ऽपश्यत्स्वपुत्रान् कुष्ठिनो मुदा ।
 मयाऽवन्नाफलं साधु दत्तमित्यवदच्च तान् ॥ ६६ ॥
 सुतास्तमेवमूचुश्च भवता तात निर्घृणम् ।
 विश्वस्तेषु किमस्मात्तु द्विषेवेदमनुष्ठितम् ॥ ६७ ॥
 लोकैराक्रुश्यमानोऽसौ राजन्नागत्य ते पुरम् ।
 आश्रयज्जीविकाहारं द्वारपालं निराश्रयः ॥ ६८ ॥
 तदाऽत्र वयमायाता हास्योऽस्मद्धर्मदेशनाम् ।
 श्रोतुं प्रचलितोऽमुञ्चत्तं विप्रं निजकर्मणि ॥ ६९ ॥
 द्वारोपविष्टः स द्वारदुर्गाणामग्रतो बलिम् ।
 जन्मादृष्टमिवाभुङ्क्त यथेष्टं कष्टितः क्षुधा ॥ ७० ॥
 आकण्ठं परिभुक्तान्नदोषाद्वीक्ष्योष्मणा च सः ।
 उत्पन्नया तृषाऽकारि मरुपान्य इवाकुलः ॥ ७१ ॥
 तत्तु दाःस्यभिया स्थानं त्यक्त्वा नागात्पपादिषु ।
 असौ जलचरान् जीवान् धन्यास्मेने तृषातुरः ॥ ७२ ॥
 आरटन् वारि वारीति स तृषार्त्तो व्यपद्यत ।
 इहेव नगरद्वारवाप्यामजनि दर्दुरः ॥ ७३ ॥
 विहरन्तो वयं भूयोऽप्यागमामेह पत्तनं ।
 लोकोऽस्मद्वन्दनार्थं च प्रचचाल ससम्भ्रमः ॥ ७४ ॥
 अस्मदागमनोदन्तं श्रुत्वाऽश्वोहारिणीमुखात् ।
 स मेकोऽचिन्तयद्विदं क्वाप्येवं श्रुतपूर्व्यहम् ॥ ७५ ॥
 ऊहापोहं ततस्तस्य कुर्वाणस्य मुहुर्मुहुः ।
 स्वप्नस्मरणवज्जातिस्मरणं तत्तन्नादभूत् ॥ ७६ ॥

स दध्यौ दर्दुरखैवं हारे संस्थाप्य मां पुरा ।
 हास्यो यं वन्दितुमगात्स आगाङ्गवानिह ॥ ७७ ॥
 यथैते यान्ति तं द्रष्टुं लोका यास्याम्यहं तथा ।
 सर्वसाधारणी गङ्गा नहि कस्यापि पैतृको ॥ ७८ ॥
 ततोऽस्मद्वन्दनाहेतोरुत्प्लुत्योत्प्लुत्य सोऽध्वनि ।
 आयांस्तेऽखसुरक्षुषो भेकः पञ्चत्वमाप्तवान् ॥ ७९ ॥
 दर्दुराङ्गोऽयमुत्पेदे देवोऽस्मद्वक्तिभावितः ।
 भावना हि फलत्येव विनाऽनुष्ठानमप्यहो ॥ ८० ॥
 इन्द्रः सदस्युवाचेदमुपश्रेणिकमार्हताः ।
 अश्वदधानस्तदसौ तत्परीक्षार्थमागतः ॥ ८१ ॥
 गोशीर्षचन्दनेनायमानर्च्चं चरणी मम ।
 त्वद्वष्टिमोहनायान्यत्सर्वं व्यधित वैक्रियम् ॥ ८२ ॥
 अथोचे श्रेणिकः स्वामित्रमङ्गल्यं प्रभोः क्षुते ।
 एषोऽन्येषां तु मङ्गल्यामङ्गल्यानि जगाद किम् ॥ ८३ ॥
 अथाचचक्षे भगवान् किं भवेऽद्यापि तिष्ठसि ।
 शीघ्रं मोक्षं प्रयाहीति मां स्त्रियस्वेत्युवाच सः ॥ ८४ ॥
 स त्वां जगाद जीवेति जीवतस्ते यतः सुखम् ।
 नरके नरशार्दूलं मृतस्य हि गतिस्तव ॥ ८५ ॥
 जीवन् धर्मं विधत्ते स्याद्विमानोऽनुत्तरे मृतः ।
 जीव स्त्रियस्व वेत्येवं तेनाभयमभाषत ॥ ८६ ॥
 जीवन् पापपरो मृत्वा सप्तमं नरकं व्रजेत् ।
 कालसौकरिकस्तेन प्रोचे मा जीव मा मृथाः ॥ ८७ ॥

तच्छ्रुत्वा श्रेणिको नत्वा भगवन्तं व्यजिज्ञपत् ।
 त्वयि नाथे जगन्नाथ कथं मे नरके गतिः ॥ ८८ ॥
 बभाषे भगवानेवं पुरा त्वमसि भूपते ।
 बह्वायुर्नरके तेन तत्रावश्यं गमिष्यसि ॥ ८९ ॥
 शुभानामशुभानां वा फलं प्राग् बह्वकर्मणाम् ।
 भोक्तव्यं तद् हयमपि नान्यथा कर्तुमीशमहे ॥ ९० ॥
 आद्यो भाविजिनचतुर्विंशती त्वं भविष्यसि ।
 पद्मनाभाभिधो राजन् खेदं मा स्म कथास्ततः ॥ ९१ ॥
 श्रेणिकोऽथावदन्नाथ किमुपायोऽस्ति कोऽपि सः ।
 नरकाद्येन रक्ष्येऽहमन्धकूपादिबान्धवः ॥ ९२ ॥
 भगवान् व्याजहारेदं साधुभ्यो भक्तिपूर्वकम् ।
 ब्राह्मण्या चेत्कपिलया भिक्षां दापयसे मुदा ॥ ९३ ॥
 कालसौकरिकात्मनां विमोचयसि वा यदि ।
 तदा ते नरकान्मोक्षो राजन् जायेत नान्यथा ॥ ९४ ॥
 सम्यगित्युपदेशं स हृदि हारमिवोद्धहन् ।
 प्रणम्य श्रीमहावीरं चञ्चल स्वाश्रयं प्रति ॥ ९५ ॥
 अत्रान्तरे परीक्षार्थं दर्दुराङ्गेन भूपतेः ।
 अकार्यं विदधत्साधुः कैवर्त्त इव दर्शितः ॥ ९६ ॥
 तं दृष्ट्वा प्रवचनस्य मालिन्यं मा भवत्विति ।
 निवार्याकार्थतः साम्ना स्वगृहं प्रत्यगावृत्तः ॥ ९७ ॥
 स देवो दर्शयामास साध्वीमुदरिणीं पुनः ।
 नृपः शासनभक्त्यां जुगोप निजवेश्मनि ॥ ९८ ॥

प्रत्यक्षीभूय देवोऽपि तमूचे साधु साधु भोः ।
 सम्यक्ज्ञात्वात्सवे नैव पर्यतः स्वपदादिब ॥ ८८ ॥
 नृनाथ यादृशं शक्रः सदसि त्वामचीकथत् ।
 दृष्टस्तादृश एवासि मिथ्यावाचो न तादृशाम् ॥ ९०० ॥
 दिवानिर्मितनक्षत्रश्रेणिकं 'श्रेणिकाय सः ।
 व्यश्राणयत्ततो हारं गोलकहितयं तथा ॥ १ ॥
 योऽमुं सन्धास्यते हारं चुटितं स मरिष्यति ।
 इत्युदीर्य तिरोधत्त स्वप्रदृष्ट इवामरः ॥ २ ॥
 दिव्यं देव्यै ददौ हारं चेक्षणायै मनोहरम् ।
 गोलकहितयं तत्तु नन्दायै नृपतिर्मुदा ॥ ३ ॥
 दानस्यास्यास्मि योग्येति सेषं नन्दा मनस्विनी ।
 आस्नात्य स्फोटयामास स्तम्भे तद्गोलकद्वयम् ॥ ४ ॥
 एकस्मात्कुण्डलद्वन्द्वं चन्द्रद्वन्द्वमिवामलम् ।
 देदीप्यमानमन्यस्मात्क्षीमयुग्मं च निःसृतम् ॥ ५ ॥
 तानि दिव्यानि रत्नानि नन्दा सानन्दमग्रहीत् ।
 अनभ्रवृष्टिवल्लभो महतां स्यादचिन्तितः ॥ ६ ॥
 राजा ययाचे कपिलां साधुभ्यः श्रद्धयाऽन्विता ।
 भिक्षां प्रयच्छन् निर्भिक्षां त्वां करिष्ये धनोच्चकैः ॥ ७ ॥
 कपिलीचे विधत्से मां सर्वां स्वर्णमयीं यदि ।
 हिनस्मि वा तथाऽप्येतदुक्त्यं न करोम्यहम् ॥ ८ ॥

कालसौकरिकोऽप्यूषे रात्रां सूनां विमुञ्चयन् ।
 दास्येऽहमर्थमर्थस्य लोभात्त्वमसि सौनिकः ॥ ८ ॥
 सूनायां ननु को दोषो यया जीवन्ति मानवाः ।
 तां न जातु त्यजामीति कालसौकरिकोऽवदत् ॥ १० ॥
 सूनाव्यापारमेषोऽत्र करिष्यति कथं न्विति ।
 नृपः क्षिप्त्वाऽन्धकूपे तमहोरात्रमधारयत् ॥ ११ ॥
 अथ विज्ञपयामास गत्वा भगवते नृपः ।
 सोऽत्याजि सौनिकः सूनामहोरात्रमिदं विभो ॥ १२ ॥
 सर्वज्ञोऽभिदधे राजन्नन्धकूपेऽपि सोऽवधीत् ।
 शतानि पञ्च महिषान् स्वयं निर्माय मृन्मयान् ॥ १३ ॥
 तद्वत्वा श्रेणिकोऽपश्यत् स्वयमुद्विजे ततः ।
 धिगहो मे पुरा कर्म नान्यथा भगवद्भिरः ॥ १४ ॥
 पञ्च पञ्च शतान्यस्य महिषान्निघ्नतोऽन्वहम् ।
 कालसौकरिकस्योच्चैः पापराशिरवर्द्धत ॥ १५ ॥
 इहापि रोगास्तस्यासन्दारुणैरतिदारुणाः ।
 पर्यन्तनरकप्राप्तेरुपर्युत्कलितैरघैः ॥ १६ ॥
 हा तात हा मातरिति व्याधिबाधाकदर्शितः ।
 वध्यमानः शूकरवत्कालसौकरिकोऽरुटत् ॥ १७ ॥
 सोऽङ्गनातूलिकापुष्पवीणाकण्ठितमार्जिताः ।
 दृष्टित्वग्नासिकाकर्णजिह्वाशूलान्यमन्यत ॥ १८ ॥
 ततस्तस्य सुतस्तादृक् स्वरूपं सुलसोऽखिलम् ।
 जगद जगदाप्तायाभयायाभयदायिने ॥ १९ ॥

जचेऽभयस्त्वत्पिता यच्चक्रे तस्येदृशं फलम् ।
 सत्यमत्युद्यपापानां फलमत्रैव लभ्यते ॥ २० ॥
 तथाऽप्यस्य कुरु प्रीत्यै विपरीतेन्द्रियार्थताम् ।
 अमेध्यगन्धविध्वंसे भवेन्न जलमौषधम् ॥ २१ ॥
 अथैत्य सुलसस्तं तु कटुतिक्तान्यभोजयत् ।
 अपाययदपोऽत्युष्णास्तप्तपुसहोदराः ॥ २२ ॥
 भूयिष्ठविष्ठया सुष्ठु सर्वाङ्गीणं व्यलेपयत् ।
 जङ्घकण्टकमय्यां च शय्यायां पर्यस्युषुपत् ॥ २३ ॥
 श्रावयामास चक्रीवत्क्रमेलकरवान् कटून् ।
 रक्षीवेतालकङ्कालघोररूपाण्यदर्शयत् ॥ २४ ॥
 तैः प्रीतः सोऽब्रवीत्पुत्रं चिरात्स्वाह्वय भोजनम् ।
 शीतं वारि मृदुः शय्या सुगन्धि च विलेपनम् ॥ २५ ॥
 शब्दः श्रुतिसुधाऽमूनि रूपाख्येकं सुखं दृशोः ।
 भक्तेनापि त्वयाऽस्मात् किं वञ्चितोऽस्मि चिरं सुखात् ॥ २६ ॥
 तच्छ्रुत्वा सुलसो दध्याविदमत्रैव जन्मनि ।
 अहो पापफलं घोरं नरके किं भविष्यति ॥ २७ ॥
 सुलसे चिन्तयत्येवं स मृत्वा प्राप दारुणम् ।
 सप्तमे नरके स्थानमप्रतिष्ठानसंज्ञितम् ॥ २८ ॥
 क्षतोर्द्धदेहिकोऽभाणि सुलसः स्वजनैरिति ।
 पितुः श्रय पदं स्याम सनाथा हि त्वया यथा ॥ २९ ॥
 सुलसस्तानुवाचेदं करिष्ये कर्म नञ्जदः ।
 किञ्चिन्नेमे फलं पित्राऽप्यत्रैवामुथ कर्मणः ॥ ३० ॥

यथा मम प्रिया प्राणास्तथाऽन्यप्राणिनामपि ।
 स्वप्राणिताय धिगहो परप्राणप्रभारणम् ॥ ३१ ॥
 हिंसाजीविकया जीवेत् कः प्रेक्ष्य फलमीदृशम् ।
 मरणैकफलं ज्ञात्वा किंपाकफलमस्ति कः ॥ ३२ ॥
 अथ ते स्वजना प्रोक्षुः पापं प्राणिवधेऽत्र यत् ।
 तद्विभज्य ग्रहीष्यामो हिरण्यमिव गोत्रिणः ॥ ३३ ॥
 त्वमेकं महिषं हन्या हनियामोऽपरान् वयम् ।
 अत्यल्पमेव ते पापं भविष्यति ततो ननु ॥ ३४ ॥
 आदाय सुलसः पित्रं कुठारं प्राणिना ततः ।
 तेनाजघ्ने निजां जङ्घां मूर्च्छितो निपपात च ॥ ३५ ॥
 लब्धमङ्गस्ततोऽवादीत् 'माक्रन्दः करुणस्वरम् ।
 हा कुठारप्रहारेण कठोरेणास्मि पीडितः ॥ ३६ ॥
 गृहीत बन्धवो यूयं विभज्य मम वेदनाम् ।
 स्यामल्पवेदनो येन पीडितं पात पात माम् ॥ ३७ ॥
 सुलसं खिन्नमनमस्ते च प्रतिवभाषिर ।
 पीडा कस्यापि केनापि ग्रहीतुं शक्यते किमु ॥ ३८ ॥
 सुलसो व्याजह्मरदं यद् व्यथामियतीमपि ।
 न मे ग्रहीतुमीशिध्वे तत्कथं नरकव्यथाम् ॥ ३९ ॥
 कृत्वा पापं कुटुम्बार्थं घोरां नरकवेदनाम् ।
 एकोऽमुत्र सहित्येऽहं स्यास्यत्यत्रैव बान्धवाः ॥ ४० ॥

हिंसां तन्न करिष्यामि पैत्रिकीमपि सर्वथा ।

पिता भवति यद्यन्धः किमन्धः स्यात्सुतोऽपि हि ॥ ४१ ॥

एवं व्याहरमाणस्य सुलसस्यातिपीडया ।

प्रतिजागरणायागादभयः श्रेणिकात्मजः ॥ ४२ ॥

परिरभ्य बभाषे तमभयः साधु साधु भोः ।

सर्वं ते श्रुतमस्माभिः प्रमोदाद्वयमागताः ॥ ४३ ॥

पापात्पित्रादपक्रामन् कर्दमादिव दूरतः ।

त्वमेकः श्लाघ्यसे हन्त पत्नपातो गुणेषु नः ॥ ४४ ॥

सुलसं पेशलैरेवमालापैर्धर्मवत्सलः ।

अनुमोद्य निजं धाम स जगाम नृपात्मजः ॥ ४५ ॥

स्नाननाट्य सुलसो ग्रहीतद्वादगव्रतः ।

दीर्गत्वभीतोऽस्याज्जनधर्मे रोर इवेश्वरे ॥ ४६ ॥

कालसौकरिकसूनुरिवैवं यस्त्यजेत् कुलभवामपि हिंसाम् ।

स्वर्गसम्पददवीयसि तस्य श्रेयसामविषयो न हि किञ्चित् ॥ १४७ ॥ ३० ॥

अथ हिंसां कुर्वन्नपि दमादिभिः पुण्यमर्जयत्येव

पापं च विशोधयेदित्याह—

दमो देवगुरुपास्तिर्दानमध्ययनं तपः ।

सर्वमप्येतदफलं हिंसां चेन्न परित्यजेत् ॥ ३१ ॥

दम इन्द्रियजयः, देवगुरुपास्तिर्देवसेवा गुरुसेवा च, दानं पात्रेषु

द्रव्यविश्राणनं, अध्ययनं धर्मशास्त्रादेः पठनं, तपः कृच्छ्र-

चान्द्रायणादि, एतद्दमादि सर्वमपि न तु किञ्चिदेव, अफलं

पुण्यार्जनपापक्षयादिफलरहितं चेद्यदि हिंसां शान्तिकहेतुं तुल-
क्रमायातां वा न परित्यजेन्न परिहरेत् ॥ एवं तावन्मांसलुब्धानां
शान्तिकार्थिनां कुलाचारमनुपालयतां च या हिंसा सा
प्रतिषिद्धा ॥ ३१ ॥

इदानीं शास्त्रीयां हिंसां प्रतिषेधन् शास्त्रत्वेन वाऽऽक्षिपति—

विश्वस्तो मुग्धधीर्लोकः पात्यते नरकावनौ ।

अहो नृशंसैर्लोभाभ्यैर्हिंसाशास्त्रोपदेशकैः ॥ ३२ ॥

हिंसाशास्त्रं वक्ष्यमाणं तस्योपदेशका हिंसाशास्त्रोपदेशका मन्वा-
दयस्तैः किं विशिष्टैर्नृशंसैर्निर्दयैः । दयावान् हि कथं हिंसाशास्त्र-
मुपदिशेत् । नृशंसत्वे हेतुमाह । लोभाभ्यैः मांसलोभाभ्यैः
स्वाभाविकविवेकविवेकिसंसर्गचक्षूरहितैः ।

यदाह—

एकं हि चतुरमलं सहजो विवेक-

स्तद्वद्विरेव सह संवसतिर्द्वितीयम् ।

एतद्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्ध-

स्तस्यापमार्गचलने खलु कोऽपराधः ॥ १ ॥

अहो इति निर्वेदे यतो विश्वस्तो विश्वः विश्वस्तत्वे हेतुर्मुग्धधीः ।
चतुरबुद्धिर्हि कृत्याकृत्यं विवेचयन् न प्रतारकवचस्सु विश्वसिति
लोकः प्राकृतो जनः पात्यते क्षेप्यते नरकावनौ नरक-
पृथ्व्याम् ॥ ३२ ॥

हिंसाशास्त्रमेव यदाहुरित्यनेन प्रसृत्य निर्दिशति—

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयंभुवा ।

यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः ॥३३॥

यज्ञार्थं यज्ञनिमित्तं स्वयंभुवा प्रजापतिना पशवः सृष्टा उत्पादिताः स्वयमेवेत्यर्थवादः अस्य जगतो विश्वस्य यज्ञो ज्योतिष्टोमादिः भूत्यै भूतिर्विभवः तस्मात्तत्र यो वधः स न वधो विज्ञेयः हिंसा-जन्मस्य पापस्यानुत्पत्तेः । एवमुच्यते । कथं पुनर्यज्ञे हिंसादोषो नास्ति । उच्यते । हिंसा हिंस्यमानस्य महानपकारः प्राण-वियोगेन पुत्रदारधनादिवियोगेन वा सर्वानर्थोत्पत्तेर्दुष्कृतस्य वा नरकादिफलविपाकस्य प्रत्यासत्तेः । यज्ञे तु हतानामुपकारो नापकारः नरकादिफलानुत्पत्तेः ॥ ३३ ॥

एतदेवाह—

औषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा ।

यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितिं पुनः ॥३४॥

औषध्यो दर्भादयः पशवश्छागादयः वृक्षा यूपादयः तिर्यञ्चो गवाश्छादयः पक्षिणः कपिञ्जलादयः यज्ञार्थं यज्ञनिमित्तं निधनं विनाशं प्राप्ताः । यद्यपि केषाञ्चित्तत्र निधनं नास्ति तथापि या च यावती च पीडा विद्यत इति सा निधनशब्देन लक्ष्यते । प्राप्नुवन्ति यान्ति उच्छ्रितिमुत्कर्षं देवगन्धर्वयोनित्वमुत्तरकुर्वादिषु दीर्घायु-ष्कादि च ॥ ३४ ॥

यावत्तः काश्चिच्छास्त्रे चोदिता हिंसास्ताः संक्षिप्य दर्शयति—

मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।

अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यचेत्यब्रवीन्मनुः ॥ ३५ ॥

मधुपर्कः क्रियाविशेषः तत्र गोवधो विहितः यज्ञो ज्योति-
ष्टोमादिः तत्र पशुवधो विहितः पितरो दैवतानि यत्र
कर्मण्यष्टकादौ तच्च आढं यद्वा पितॄणां दैवतानां च कर्म
महायज्ञादि ॥ ३५ ॥

एष्वर्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्भिजः ।

आत्मानं च पशूंश्चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥ ३६ ॥

एतानर्थान् साधयितुं पशून् हिंसन् द्विज आत्मानं पशूंश्चोत्तमां
गतिं स्वर्गापवर्गलक्षणां गमयति प्रापयति वेदतत्त्वार्थविदिति
विदुषोऽधिकारित्वमाह ॥ ३६ ॥

हिंसाशास्त्रमनूय पुनस्तदुपदेशकानाक्षिपति—

ये चक्रुः क्रूरकर्माणिः शास्त्रं हिंसोपदेशकम् ।

क्व ते यास्यन्ति नरके नास्तिकेभ्योऽपि नास्तिकाः ॥ ३७ ॥

ये मन्वादयः क्रूरं निर्घृणं कर्म येषां ते क्रूरकर्माणिः शास्त्रं
स्मृत्यादि हिंसाया उपदेशकं चक्रुः ते हिंसाशास्त्रकर्तारः क्व
नरके यास्यन्तीति विस्मयः ते चास्तिकाभासा अपि नास्तिकेभ्यो-
ऽपि नास्तिकाः परमनास्तिका इत्यर्थः ॥ ३७ ॥

उक्तं चेत्यनेन संवादश्लोकमुपदर्शयति—

वरं वराकश्चार्वाको योऽसौ प्रकटनास्तिकः ।

वेदोक्तितापसच्छद्मच्छन्नं रक्षो न जैमिनिः ॥ ३८ ॥

वरमिति मनागिष्टो जैमिन्यपेक्षया चार्वाको लौकायतिकः
वराक इति दम्भरहितत्वादनुकम्प्यः । तदेवाह । योऽसौ प्रकट-
नास्तिकः । जैमिनिस्तु न वरं कुतः वेदोक्तितापसच्छद्म-
तापसवेषस्तेन छन्नं रक्षो राक्षसः अयं हि वेदोक्तिं मुखे
कृत्वा सकलप्राणिवञ्चनात् मायावी राक्षस इव । यच्चोक्तम् ।
यन्नार्थं पशवः सृष्टा इति तद्वाङ्मात्रं निजनिजकर्मनिर्माण-
माहात्म्येन नानायोगिनिषु जन्तवः समुत्पद्यन्त इति व्यलीकः
कस्यचित् सृष्टिवादः यन्नोऽस्य भूत्यै सर्वस्येति त्वर्थवादः
पक्षपातमात्रं वधोऽवधो इति तूपहासपात्रं वचः यन्नार्थं विनि-
हतानां चौषध्यादीनां पुनरुच्छ्रयप्राप्तिः अह्वानभाषितं अकृत-
सुकृतानां यज्ञवधमात्रेणोच्छ्रितगतिप्राप्त्ययोगात् । अपिच । यज्ञ-
हननमात्रेण यदि उच्छ्रितगतिप्राप्तिस्तर्हि मातापितादीनामपि
यज्ञे वधः किं न क्रियते ।

यदाहुः—

नाहं स्वर्गफलोपभोगतृषितो नाभ्यर्थितस्त्वं मया

सन्तुष्टस्तृणभक्षणेन सततं साधो न युक्तं तव ।

स्वर्गं यान्ति यदि त्वया विनिहता यज्ञे ध्रुवं प्राणिनो

यज्ञं किं न करोषि माहपितृभिः पुत्रैस्तथा बान्धवैः ॥१॥

मधुपर्कादिषु च हिंसा श्रेयसे नान्यत्रेति स्वच्छन्दभाषितं, को हि विशेषो हिंसाया येनैका श्रेयस्करो नान्येति । पुण्यात्मानस्तु सर्वाऽपि हिंसा न कर्त्तव्येत्याहुः ।

यथा—

'सर्वे जीवा वि दृच्छन्ति जीवित्रं न मरज्जितं ।

तस्मा प्राणिवहं घोरं निर्गन्धा वज्जयन्ति शम् ॥ १ ॥

यत्तूक्तं—

आत्मानं च पशूंश्चैव गमयत्युत्तमां गतिमिति ।

तदतिमहासाहसिकादन्यः को वक्तुमर्हति । अपि नाम पशो-
रहिंस्रस्याकामनिर्जरयोत्तमगतिलाभः संभवेत् द्विजस्य तु
निशातकृपाणिकाप्रहारपूर्वं सौनिकस्येव निर्दयस्य हिंसतः
कथमुत्तमगतिसंभावनाऽपि स्यात् ॥ ३८ ॥

एतदेव विशेषाभिधानपूर्वकमुपसंहरन्नाह—

देवोपहारव्याजेन यज्ञव्याजेन येऽथवा ।

घ्नन्ति जन्तून् गतघृणा घोरां ते यान्ति दुर्गतिम् ॥३९॥

देवा भैरवचण्डिकादयस्तेभ्यः उपहारो बलिः स एव व्याजं ह्यज्ञ-
तेन महानवमीमाघाष्टमीचैत्राष्टमीनमसितकादिषु देवपूजाच्छ-
द-

(१) सर्वे जीवा अपि दृच्छन्ति जीवितुं न मर्तुम् ।

तस्मात् प्राणिवहं घोरं निर्यन्त्या वर्जयन्ति ॥ १ ॥

ना ये जन्तुघातं कुर्वन्ति ये च यज्ञव्याजेन गतघृणा निर्दयास्ते
घोरां रौद्रां दुर्गतिं नरकादिलक्षणां यान्ति अत्र देवोपहारव्याजे-
नेति विशेषाभिधानं यज्ञव्याजेनेत्युपसंहारः अपि च निराबाधे
धर्मसाधने स्वाधीने साबाधपराधीनधर्मसाधनपरिग्रहो न श्रेयान् ।

यदाहुः—

अक्के चेन्मधु विन्देत किमर्थं पर्वतं व्रजेदिति ॥ ३८ ॥

एतदेवाह—

शमशीलदयामूलं हित्वा धर्मं जगद्धितम् ।

अहो हिंसाऽपि धर्माय जगदे मन्दबुद्धिभिः ॥ ४० ॥

शमः कषायेन्द्रियजयः शीलं सुखभावता दया भूतानुकम्पा एतानि
मूलं कारणं यस्य स तथा धर्मोऽभ्युदयनिःश्रेयसकारणं तं किं
विशिष्टं जगद्धितं, हित्वा उपेत्य शमशीलादीनि धर्मसाधनान्युपे-
क्षेत्यर्थः, अहो इति विस्मये हिंसा अपि धर्मसाधनबहिर्भूता धर्म-
साधनत्वेन मन्दबुद्धिभिरुक्ता सर्वजनप्रसिद्धानि शमशीलादीनि
धर्मसाधनान्युपेत्य अधर्मसाधनमपि हिंसां धर्मसाधनत्वेन प्रति-
पादयतां परेषां व्यक्तैव मन्दबुद्धिता । एवं तावन्नोभमूला
शान्त्यर्था कुलक्रमायाता यज्ञनिमित्ता देवोपहारहेतुका च हिंसा
प्रतिषिद्धा ॥ ४० ॥

पितृनिमित्ता अवशिष्यते तां प्रति निषेधितुं परशाम्नीयां
षट्श्लोकीमतुवदति—

हविर्यच्चिररात्राय यच्चानन्थाय कल्पते ।

पितृभ्यो विधिवद्दत्तं तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ४१ ॥

चिररात्रशब्दो दीर्घकालवचनः यच्चानन्थाय केनचिद्विषा दीर्घ-
कालतस्मिर्जायते केनचिदनन्तैव तदुभयं प्रवक्ष्यामि ॥ ४१ ॥

तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरङ्गिर्मूलफलेन वा ।

दत्तेन मासं प्रीयन्ते विधिवत्पितरो नृणाम् ॥ ४२ ॥

तिलादियहणं नेतरपरिसंस्थानार्थमपि तूपात्तानां फलविशेषप्रद-
र्शनार्थम् । एतैर्विधिवद्दत्तैः पितरो मासं प्रीयन्ते ॥ ४२ ॥

द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन चीन् मासान् हरिणेन तु ।

औरभ्णाय चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ॥ ४३ ॥

मत्स्याः पाठीनकाद्याः, हरिणा मृगाः, औरभ्ना मेषाः, शकुनय
आरण्यकुक्कुटाद्याः ॥ ४३ ॥

षण्मासांश्छागमांसेन पार्षतेनेह सप्त वै ।

अष्टावेणस्य मांसेन रौरवेण नवैव तु ॥ ४४ ॥

छागश्छगलः, पृषतैर्णरुवो मृगजातिविशेषवचनाः ॥ ४४ ॥

दशमासांस्तु तप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।

शशकूर्मयोर्मांसेन मासानेकादशैव तु ॥ ४५ ॥

वराह आरण्यशूकरः ॥ ४५ ॥

संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन तु ।

वार्षीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ ४६ ॥

श्रुतानुमितयोः श्रुतसंबन्धस्य बलीयस्त्वाद्गव्येन पयसा पायसेन च संबन्धो न मांसेन प्राकरणिकेन, अन्ये तु व्याख्यानयन्ति मांसेन गव्येन पयसा पायसेन वा पयसो विकारः पायसं दध्वादि पयः-संस्कृते त्वोदने प्रसिद्धिः वार्षीणसो जरच्छागः यस्य पिबतो जलं त्रीणि स्पृशन्ति जिह्वा कर्णौ च ॥

यदाह—

त्रिपिबं त्विन्द्रियक्षीणं श्वेतं बृहमजापतिम् ।

वार्षीणसं तु तं प्रादुर्यात्रिकाः पितृकर्मसु ॥ १ ॥ ४६ ॥

पितृनिमित्तहिंसोपदेशकं शास्त्रमनूय तदुपदिष्टां हिंसां दूषयति—

इति स्मृत्यनुसारेण पितृणां तर्पणाय या ।

मूढैर्विधीयते हिंसा साऽपि दुर्गतिहेतवे ॥ ४७ ॥

इति पूर्वोक्ता या स्मृतिर्धर्मसंहिता तस्या अनुसारेणालम्बनेन पितरः पितुर्वंश्याः ।

यच्छ्रुतिः—

पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय पिण्डं निर्वपेदिति ।

तेषां तर्पणाय त्वसवे मूढैरविचारकैर्या हिंसा विधीयते सापि न केवलं मांसलोभादिनिमित्ता दुर्गतिहेतवे नरकाय न हि खल्पाऽपि काचिहिंसा न नरकादिनिबन्धनं यत्तु पितृत्वमिप्रपञ्चवर्णनं

तन्मुग्धबुद्धिप्रतारणमात्रं न हि तिलव्रीह्यादिभिर्मत्स्यमांसादिभिर्वा
परामूनां पितृणां तृप्तिरुत्पद्यते ।

यदाह —

सृतानामपि जन्तूनां यदि तृप्तिर्भवेदिह ।

निर्वाणस्य प्रदीपस्य स्नेहः संवर्धयेच्छिखाम् ॥ १ ॥ इति
न केवलं हिंसा दुर्गतिर्हेतुरेव किं तु हिंस्यमानैर्जन्तुभिर्निरोध-
निबन्धनत्वेन स्वस्यापि इहामुत्र च हिंसाहेतुतया भयहेतुः ॥४७॥

अहिंस्रस्य तु सर्वजीवाभयदानशौण्डस्य न कुतोऽपि

भयमस्तीत्याह—

यो भूतेष्वभयं दद्याद्भूतेभ्यस्तस्य नो भयम् ।

यादृग्वितीर्यते दानं तादृगामाद्यते फलम् ॥ ४८ ॥

स्रष्टम् ॥ ४८ ॥

एवं तावद्विंशपरानां मनुष्याणां नरकादि हिंसाफलमभिहितं
सुराणामपि हिंसकानां जुगुप्सनीयचरितानां मूढजनप्रसिद्धं
पूज्यत्वं परिदेवयते—

कोदण्डदण्डचक्रासिशूलशक्तिधराः सुराः ।

हिंसका अपि हा कष्टं पूज्यन्ते देवताधिया ॥४९॥

हा कष्टमित्यतिशयनिर्वेदे हिंसका अपि रुद्रप्रभृतयः सुराः प्राकृतै-
र्जनैः पूज्यन्ते विविधपुष्पोपहारादिभिरर्च्यन्ते ते च यथाकथञ्चिद-
भ्यर्च्यतां नाम केवलं देवताबुद्धिस्तत्र विरुद्धा इत्याह देवताधिया
हिंसकत्वे विशेषणद्वारेण हेतुमाह कोदण्डदण्डचक्रासिशूलशक्ति-

धरा इति कोदण्डादिधरत्वाहिंसकाः हिंसकत्वमन्तरिण कोदण्डा-
दीनां धारयितुमयुक्तत्वात् कोदण्डधरः शङ्करः दण्डधरो यमः
चक्रासिधरो विष्णुः शूलधरो शिवो शक्तिधरः कुमारः उप-
लक्षणमन्येषां शस्त्राणां शस्त्रधराणां च ॥ ४८ ॥

एवं प्रपञ्चतो हिंसां प्रतिषिध्य तद्विपक्षभूतमहिंसाव्रतं

श्लोकद्वयेन स्तोति—

मातेव सर्वभूतानामहिंसा हितकारिणी ।

अहिंसैव हि संसारमरावमृतसारणिः ॥ ५० ॥

अहिंसा दुःखदावाग्निप्रादृष्यघनावली ।

भवभ्रमिरुगात्तानामहिंसा परमौषधी ॥ ५१ ॥

अष्टम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥

अहिंसाव्रतस्य फलमाह—

दीर्घमायुः परं रूपमारोग्यं श्लाघनीयता ।

अहिंसायाः फलं सर्वं किमन्यत्कामदैव सा ॥ ५२ ॥

अहिंसापरो हि परिणामायुर्वर्द्धयन्नरूपमेव जन्मान्तरे दीर्घायुर्द्धं
लभते तथैव पररूपमविनाशयन् प्रकृष्टं रूपमाप्नोति तथैव
चास्वास्थ्यहेतुं हिंसां परिहरन् परमस्वास्थ्यरूपमारोग्यं लभते
सर्वभूताभयप्रदश्च तेभ्य आत्मनः श्लाघनीयतामश्नुते एतत्सर्व-
महिंसायाः फलं कियद्वा शृङ्गग्राहिकया वक्तुं शक्यते । इत्याह
किमन्यत्कामदैव सा यद्यत्कामयते तत्तस्मै ददाति उपलक्षणमेतद-
कामितस्यापि स्वर्गापवर्गादेः फलस्य दानात् ।

अत्रान्तरे श्लोकः—

हेमाद्रिः पर्वतानां हरिरमृतभुजां चक्रवर्त्ती नराणां
शीतांशुर्जीतिषां स्वस्तरुवनिर्हृष्टां चण्डरोचिर्यह्नाणाम् ।
सिन्धुस्तोयाशयानां जिनपतिरसुरामर्त्यमर्त्याधिपानां
यहसद्वद्रतानामधिपतिपदवीं यात्यहिंसा किमन्यत् ॥ १ ॥

उक्तमहिंसाव्रतम् ॥ ५२ ॥

अथ सूत्रतत्रतस्यावसरस्तच्च नालीकद्विरतिव्रतमन्तरेणोप-
पद्यते, न च तत्फलमनुपदर्श्यालीकाद्विरतिं कारयितुं शक्यः पर
इत्यलीकफलमुपदर्श्य तद्विरतिमुपदर्शयति—

मन्मनत्वं काहलत्वं मूकत्वं मुखरोगिताम् ।

वीक्ष्यासत्यफलं कन्यालीकाद्यसत्यमुत्सृजत् ॥ ५३ ॥

मन एव मन्तुं यत्र तन्मन्त्रं परस्वाप्रतिपादकं वचनं तद्योगात्पुरुषो-
ऽपि मन्त्रस्तस्य भावो मन्मनत्वं १ काहलमव्यक्तवर्णं वचनं
तद्योगात्पुरुषोऽपि काहलस्तस्य भावः काहलत्वं २ मूकोऽवाक्
तस्य भावो मूकत्वं ३ मुखस्य रोगा अपजिह्वाद्यस्तेऽस्य सन्ति
मुखरोगी तस्य भावो मुखरोगिता ४ एतत्सर्वमसत्यफलं वीक्ष्य
शास्त्रवलेनोपलभ्यासत्यं स्थूलासत्यमुत्सृज्यैवैवकः ।

यदाह—

मूका जडाश्च विकला वाग्हीना वाग्जुगुप्सिताः ।

पूतिगन्धमुखाश्चैव जायन्तेऽनृतभाषिणः ॥ १ ॥ ५३ ॥

असत्यं च तच्च कन्यालीकादि वक्ष्यमाणम् तदेवाह—

कन्यागोभूम्यलीकानि न्यासापहरणं तथा ।

कूटसाक्ष्यं च पञ्चेति स्थूलासत्त्वान्यकीर्त्तयन् ॥ ५४ ॥

कन्यालीकं १ गवालीकं २ भूम्यलीकं ३ न्यासापहरणं ४ कूटसाक्ष्यं च ५ एतानि पञ्च स्थूलासत्त्वान्यकीर्त्तयन् जिनाः । तच्च कन्या-
विषयमलीकं कन्यालीकं भिन्नकन्यामभिन्नां विपर्ययं वा वदतो
भवति ; इदं च सर्वस्य कुमारादिद्विपदविषयस्थालीकस्योप-
लक्षणं १ गवालीकमल्पक्षीरां बहुक्षीरां विपर्ययं वा वदतः,
इदमपि सर्वचतुष्पदविषयस्थालीकस्योपलक्षणं २ भूम्यलीकं
परसत्कामप्यात्मादिसत्त्वां विपर्ययं वा वदतः, इदं च शेषपाद-
पाद्यपदद्रव्यविषयालीकस्योपलक्षणं ३ अथ द्विपदचतुष्पदापद-
ग्रहणेनैव कस्माच्च कृतम् । उच्यते । कन्याद्यलीकानां लोके
अतिगर्हितत्वेन रूढत्वादिति । न्यस्यते रक्षणायान्यस्मै समर्प्यत
इति न्यासः सुवर्णादिः तस्यापहरणमपलापस्तद्वचनं स्थूलमृषा-
वादः इदं चानेनैव विशेषेण पूर्वालीकेभ्यो भेदेनोपात्तं ; कूटसाक्ष्यं
प्रमाणीकृतस्य लक्ष्मामत्सरादिना कूटं वदतः, यथाहमत्र साक्षी
अस्य च परकीयपापसमर्थकत्वलक्षणविशेषमाश्रित्य पूर्वोभ्यो भेदे-
नोपन्यासः, एतानि क्लिष्टाशयसमुत्पत्तात् स्थूलासत्त्वानि ॥ ५४ ॥

एतेषां स्थूलालीकत्वे विशेषणद्वारेण हेतुमुपन्यस्य प्रतिषेधमाह—

सर्वलोकविरुद्धं यद्यद्विश्वसितघातकम् ।

यद्विपक्षश्च पुण्यस्य न वदेत्तदसून्तम् ॥ ५५ ॥

सर्वलोके विरहत्वात् कन्यागोभूम्यल्लोकानि न वदेत् विश्व-
सितघातकत्वाद्वासापलापं न वदेत् पुंस्त्वस्य धर्मस्य विपक्षरूपोऽ-
धर्मस्तं हि वदन् प्रमाणीकृतो विवादिभिरभ्यर्थ्यते धर्मं ब्रूया-
न्नाधर्ममिति । इति धर्मविपक्षत्वात्कूटसाख्यं न वदेत् ॥ ५५ ॥

असत्यस्य फलविशेषमुपदर्शयंस्तत्परिहारमुपदिशति—

असत्यतो लघीयस्त्वमसत्याहचनीयता ।

अधोगतिरसत्याच्च तदसत्यं परित्यजेत् ॥ ५६ ॥

लघीयस्त्वं वचनीयता चासत्यस्यैहिकं फलं, अधोगतिरामु-
ष्मिकम् ॥ ५६ ॥

अथ भवतु क्लिष्टाशयपूर्वस्यासत्यस्य निषेधः, प्रामादिकस्य
तु का वार्त्तत्याह—

असत्यवचनं प्राज्ञः प्रमादेनापि नो वदेत् ।

श्रेयांसि येन भज्यन्ते वात्ययेव महाद्रुमाः ॥ ५७ ॥

आस्तां क्लिष्टाशयपूर्वकमसत्यवचनं, प्रामादिकमप्यज्ञानसंशयादि-
जनितवचनं न वदेत् येन प्रामादिकेनासत्यवचनेन श्रेयांसि भङ्ग-
मुपयान्ति वात्ययेव महाद्रुमा इति दृष्टान्तः ।

यदाहुर्महर्षयः—

‘अद्रश्मि य कालश्चिः पञ्चपञ्चमणागए ।

जमठं तु न जाणेज्जा एवमेअं ति णो वए ॥ १ ॥

(१) अतीते च काले प्रत्युत्पन्ननागते ।

यमर्थं तु न जानीयात् एवमेतत् इति नो वदेत् ॥ १ ॥

* क ख ग छ ङ अङ्गिणि ।

'अद्वयम्बि य कालम्बि* पञ्चुप्यसमनागए ।

जल्य संका भवे तं तु, एवमेचं ति लो वए ॥ २ ॥

'अद्वयम्बि य कालम्बि* पञ्चुप्यसमनागए ।

निष्कंकिचं भवे जं तु, एवमेचं तु निहिसे ॥ ३ ॥

एतच्चासत्यं चतुर्धा । भूतनिर्गवो, अभूतोद्भावनं, अर्थान्तरं, गह्रा च । भूतनिर्गवो यथा । नास्त्यात्मा, नास्ति पुण्यं, नास्ति पापं चेत्यादि । अभूतोद्भावनं यथा । सर्वगत आत्मा श्यामाक-
तन्दुलमादो वा । अर्थान्तरं यथा । गामश्वमभिदधतः । गह्रा तु
विधा । एका सावद्यव्यापारप्रवर्तनी ; यथा क्षेत्रं क्षेपेत्यादि ।
द्वितीया अप्रिया ; काणं काणमिति वदतः । तृतीया आक्रोश-
रूपा ; यथा अरे बान्धकिनेय इत्यादि ॥ ५७ ॥

अतिपरिहरणीयत्वमसत्यवचनस्य दर्शयन् पुनरप्यैहिकान्

दोषानाह—

असत्यवचनाद्वैरविषादाप्रत्ययादयः ।

प्रादुःषन्ति न के दोषाः कुपय्याद्वाधयो यथा ॥ ५८ ॥

वैरं विरोधः, विषादः पश्चात्तापः, अप्रत्ययोऽविश्वासः । आदि-
ग्रहणाद्वाजावमानादयो गृह्यन्ते ॥ ५८ ॥

(१) अतीते च काले प्रत्युत्पन्नमागते ।

यत्न शङ्का भवेत्तत् एवमेतत् इति नो वदेत् ॥ २ ॥

(२) अतीते च काले प्रत्युत्पन्नमागते ।

निःशङ्कितं भवेत्तत् एवमेतत् तु निर्दिशेत् ॥ ३ ॥

* अद्वयम्बि य कालम्बि ।

आसुषिकं मृषावादस्य फलमाह—

निगोदेष्वथ तिर्यक्षु तथा नरकवासिषु ।

उत्पद्यन्ते मृषावादप्रसादेन शरीरिणः ॥ ५६ ॥

निगोदा अनन्तकायिका जीवास्तेषु, तिर्यक्षु गोबलीवर्दन्यायेन
शेषतिर्यग्योनिषु, नरकवासिषु नैरयिकेषु ॥ ५६ ॥

इदानीं मृषावादपरिहारे अन्वयव्यतिरेकाभ्यां

कालिकाचार्यवसुराजौ दृष्टान्तावाह—

ब्रूयाद्भियोपरोधाद्वा नासत्यं कालिकार्यवत् ।

यस्तु ब्रूते स नरकं प्रयाति वसुराजवत् ॥ ६० ॥

भिया मरणादिभयेन, उपरोधाद्वालिङ्ग्यादसत्यं न ब्रूयात् । यस्तु
ब्रूते भियोपरोधाद्वा इत्यत्रापि संबन्धनीयं, दृष्टान्तौ संप्रदाय-
गम्यौ ।

स चायम् ।

अस्ति भूरमणीमौलिमणिसुरमणी पुरी ।

यथार्थनामा तत्रासीज्जितशत्रुर्महीपतिः ॥ १ ॥

रुद्रेति नामधेयेन ब्राह्मणी तत्र विश्रुता ।

दत्त इत्यभिधानेन तस्याः पुत्रो बभूव च ॥ २ ॥

दत्तो नितान्तदुर्दान्तो द्यूतमद्यप्रियः सदा ।

सेवितुं तं महीपालं प्रवृत्तो वर्त्तनेच्छया ॥ ३ ॥

राज्ञा प्रधानीवक्रेऽसौ ह्याथावत्पारिपार्श्वकः ।

आरोह्यायोपसर्पन्त्या विषवह्नेरपि द्रुमः ॥ ४ ॥

विभेद्य प्रकृतीरेष राजानं निरवासयत् ।
 पापात्मानः कपोताश्च स्वाश्रयोच्छेददायिनः ॥ ५ ॥
 तस्य राज्ञो दुरात्माऽसौ राज्ये स्वयमुपाविशत् ।
 चुद्रः पादान्तदानेऽपि कामत्पुच्छीर्षकावधि ॥ ६ ॥
 पशुहिंसोक्तान् यज्ञानञ्चो धर्मधिया व्यधात् ।
 धूमैर्मलिनयन् विश्वं समूर्त्तेरिव पातकैः ॥ ७ ॥
 विहरन् कालिकार्यास्थश्चाचार्यस्तस्य मातुलः ।
 तत्राजगाम भगवानङ्गवानिव संयमः ॥ ८ ॥
 तत्क्षमीपमनापितुर्दत्तो मिथ्यात्वमोहितः ।
 अत्यर्थं प्रार्थितो माता मातुलाभ्यर्णमाययौ ॥ ९ ॥
 मत्तोऽन्तप्रमत्ताभो दत्तोऽपृच्छत्तमुद्गटम् ।
 आचार्य यदि जानासि यज्ञानां ब्रूहि किं फलम् ॥ १० ॥
 उवाच कालिकाचार्यो धर्मं पृच्छसि तच्छृणु ।
 तत्परस्य न कर्त्तव्यं यद्यद्विप्रियमात्मनः ॥ ११ ॥
 ननु यज्ञफलं पृच्छामोति दत्तोदिते पुनः ।
 सूरिरूवे न हिंसादि श्रेयसे किन्तु पाप्मने ॥ १२ ॥
 पुनस्तदेव साक्षेपं पृष्टो दत्तेन दुर्धिया ।
 सप्तौष्ठवमुवाचार्यो यज्ञानां नरकः फलम् ॥ १३ ॥
 दत्तः क्रुद्धोऽभ्यधादेवमिह कः प्रत्ययो वद ।
 आर्योऽप्युचै श्वकुम्भरां त्वं पश्यसे सप्तमेऽहनि ॥ १४ ॥
 दत्तः कोपादुदस्तभूररुणीकृतलोचनः ।
 भूताविष्ट इवोवाच प्रत्ययोऽत्रापि को ननु ॥ १५ ॥

अथोचे कालिकार्योऽपि श्वकुम्भीपचनात्पूरः ।
 तस्मिन्नेवाङ्गाकस्मात्ते मुखे विष्ठा प्रवेक्ष्यति ॥ १६ ॥
 रोषाद् दत्तो जगादेदं तव मृत्युः कुतः कदा ।
 न कुतोऽपि स्वकाले द्यां यास्यामीत्यवदन्मुनिः ॥ १७ ॥
 अमुं निरुन्ध दुर्वृद्धिमिति दत्तेन रोषतः ।
 आदिष्टैः कालिकाचार्यै रुरुधे दण्डपूरुषैः ॥ १८ ॥
 अथ दत्तात् समुद्दिग्नाः सामन्ताः पापकर्मणः ।
 आह्वयाद्यं नृपं तस्मै दत्तमर्पयितुं किल ॥ १९ ॥
 दत्तोऽपि शङ्कितस्तस्यौ निलीनो निजवेश्मनि ।
 कण्ठीरवरवत्स्तो निकुञ्ज इव कुञ्जरः ॥ २० ॥
 स विस्मृतदिनो देवादागते सप्तमे दिने ।
 बहिर्निर्गन्तुमारक्षे राजमार्गानरक्षयत् ॥ २१ ॥
 तत्रैको मालिकः प्रातर्विशन् पुष्पकरण्डवान् ।
 चक्रे वेगातुरो विष्ठां भीतः पुष्पैः प्यधत्त च ॥ २२ ॥
 इहाहनि हनिष्यामि पशुवन्मुनिपांसनम् ।
 चिन्तयन्निति दत्तोऽपि निर्ययौ सादिभिर्वृतः ॥ २३ ॥
 एकेन वलाताऽश्वेन विष्ठोत्क्षिप्ता खुरेण सा ।
 दत्तस्य प्राविशन्नास्ये नासत्या 'यमिनां गिरः ॥ २४ ॥
 शिलास्फालितवत्सद्यः श्लथाङ्गो विमनास्ततः ।
 स सामन्ताननापृच्छ्य ववले स्वगृहं प्रति ॥ २५ ॥

नाऽस्मन्नन्वोऽमुना ज्ञात इति प्रकृतिपूरुषैः ।
 गृहमप्रविशन्नेव बद्धा दध्ने स गौरिव ॥ २६ ॥
 अथ प्रकाशयंस्तेजो निजं राजा चिरन्तनः ।
 प्रादुरासीत्तदानीं स निशात्यय इवार्यमा ॥ २७ ॥
 सोऽहिः करण्डनिर्यात इव दूरं ज्वलन् क्रुधा ।
 दत्तं श्वकुभ्रां नरककुभ्रामिव तदाऽक्षिपत् ॥ २८ ॥
 अधस्तात्ताप्यमानायां कुभ्रां श्वानोऽन्तरा स्थिताः ।
 दत्तं विदद्गुः परमाधार्मिका इव नारकम् ॥ २९ ॥
 निरस्तभूपालभयोपरोधः श्रीकालिकाचार्य इवैवमुच्चैः ।
 सत्यव्रतव्रणकृतप्रतिज्ञो न जातु भाषेत सृषा मनीषी ॥ ३० ॥

॥ इति कालिकाचार्यदत्तकथानकम् ॥

अस्ति चेदिषु विख्याता नाम्ना शक्तिमती पुरी ।
 शक्तिमत्याख्यया नद्या नर्मसख्येव शोभिता ॥ १ ॥
 पृथ्वीमुकुटकल्पायां तस्यां तेजोभिरद्भुतः ।
 माणिक्यमिव पृथ्वीशोऽभिचन्द्रो नामतोऽभवत् ॥ २ ॥
 सूनुः सूनुतवाक्त्तस्य वसुरित्यभिधानतः ।
 अजायत महाबुद्धिः पाण्डोरिव युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥
 पार्श्वे क्षीरकदम्बस्य गुरोः पर्वतकः सुतः ।
 राजपुत्रो वसुञ्छात्रो नारदश्चापठञ्जयः ॥ ४ ॥
 सौधोपरि शयानेषु तेषु पाठश्चमान्निशि ।
 चारणश्चमणौ व्योम्नि यास्तावित्यूचतुर्मियः ॥ ५ ॥

एषामेकतमः स्वर्गं गमिष्यत्यपरो पुनः ।

नरकं यास्यतस्तच्चाग्र्यौप्रीत्क्षीरकदम्बकः ॥ ६ ॥

तच्छ्रुत्वा चिन्तयामास खिन्नः क्षीरकदम्बकः ।

मय्यप्यध्यापके शिष्यौ यास्यतो नरकं हृहा ॥ ७ ॥

एभ्यः को यास्यति स्वर्गं नरकं कौ च यास्यतः ।

जिज्ञासुरित्युपाध्यायस्तांस्त्रीन् युगपदाहृत ॥ ८ ॥

यावपूर्णं समर्प्यौषामेकैकं पिष्टुकुकुटम् ।

स जचेऽमी तत्र वध्या यत्र कोऽपि न पश्यति ॥ ९ ॥

वसुपर्वतकौ तत्र गत्वा शून्यप्रदेशयोः ।

आत्मनोनां गतिमिव जघ्नतुः पिष्टुकुकुटो ॥ १० ॥

महात्मा नारदस्तत्र ब्रजित्वा नगराद्बहिः ।

स्थित्वा च विजने देशे दिशः प्रेक्ष्य व्यतर्कयत् ॥ ११ ॥

गुरुपादैरदस्तावदादिष्टं वत्स यत्त्वया ।

वधोऽयं कुकुटस्तत्र यत्र कोऽपि न पश्यति ॥ १२ ॥

असौ पश्यत्यहं पश्याम्यमी पश्यन्ति खेचराः ।

लोकपालाश्च पश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानिनोऽपि च ॥ १३ ॥

नास्त्येव स्थानमपि तद्यत्र कोऽपि न पश्यति ।

तात्पर्यं तद्गुरुगिरां न वध्यः खलु कुकुटः ॥ १४ ॥

गुरुपादा दयावन्तः सदा हिंसापराङ्मुखाः ।

अस्मत्प्रज्ञां परिज्ञातुमेतन्म्रियतमादिशन् ॥ १५ ॥

विमृश्यैवमहर्त्वेव कुकुटं स समाययी ।

कुकुटाहनने हेतुं गुरोर्व्यञ्जयच्च तम् ॥ १६ ॥

स्वर्गं यास्यत्यसौ तावदिति निश्चित्य सस्वजे ।
 गुरुणा नारदः खेहात् साधु साध्विति भाषिणा ॥ १७ ॥
 वसुपर्वतकौ पश्चादागत्यैवं शशंसतुः ।
 निहतौ कुक्कुटौ तत्र यत्र कोऽपि न पश्यति ॥ १८ ॥
 अपश्यतं युवामादावपश्यन् खेचरादयः ।
 कथं हतौ कुक्कुटौ रे पापावित्यशपद्गुरुः ॥ १९ ॥
 ततः खेदादुपाध्यायो दध्यौ विध्यातपाठधीः ।
 मुधा मेऽध्यापनक्लेशो वसुपर्वतयोरभूत् ॥ २० ॥
 गुरुपदेशो हि यथापात्रं परिणमेदिह ।
 अभ्रान्भः स्थानभेदेन मुक्तालवणतां व्रजेत् ॥ २१ ॥
 प्रियः पर्वतकः पुत्रः पुत्रादप्यधिको वसुः ।
 नरकं यास्यतस्तस्माद्गृहवासेन किं मम ॥ २२ ॥
 निर्वेदादित्युपाध्यायः प्रव्रज्यामग्रहीत्तदा ।
 तत्पदं पर्वतोऽध्यास्त व्याख्याक्षणविचक्षणः ॥ २३ ॥
 भूत्वा गुरोः प्रसादेन सर्वशास्त्रविशारदः ।
 नारदः शारदान्भोदशुद्धधीः स्वां भुवं ययौ ॥ २४ ॥
 नृपचन्द्रोऽभिचन्द्रोऽपि जग्राह समये व्रतम् ।
 ततश्चासीदसू राजा वासुदेवसमः श्रिया ॥ २५ ॥
 सत्यवादीति स प्राप प्रसिद्धिं पृथिवीतले ।
 तां प्रसिद्धिमपि त्रातुं सत्यमेव जगाद सः ॥ २६ ॥
 अथैकदा मृगयुणा मृगाय मृगयाजुषा ।
 चिल्लिपे विशिखो विन्ध्यनितम्बे सोऽन्तरा ऽस्त्वलत् ॥ २७ ॥

इषुस्त्वलनहेतुं स ज्ञातुं तत्र ययौ ततः ।
 आकाशस्कटिकशिलामग्रासीत्याग्निना स्पृशन् ॥ २८ ॥
 स दध्वाविति मन्येऽस्यां संक्रान्तः परतश्चरन् ।
 भूमिच्छायेव शीतांशौ ददृशे हरिणो मया ॥ २९ ॥
 पाणिस्यर्शं विना नेयं सर्वथाऽप्युपलस्यते ।
 अवश्यं तदसौ योग्या वसोर्वसुमतीपतेः ॥ ३० ॥
 रहो व्यञ्जयद्रास्त्रे गत्वा तां मृगयुः शिलाम् ।
 हृष्टो राजाऽपि जग्राह ददौ चास्त्रै महद्वनम् ॥ ३१ ॥
 स तथा घटयामास च्छत्रं स्वासनवेदिकाम् ।
 तच्छिल्पिनोऽघातयञ्च नाम्नीयाः कस्यचिन्नृपाः ॥ ३२ ॥
 तस्यां सिंहासनं वेदौ चेदीशस्य निवेशितम् ।
 सत्यप्रभावादाकाशस्थितमित्यबुधज्जनः ॥ ३३ ॥
 सत्याङ्घ्रि तुष्टाः सामिध्यमस्य कुर्वन्ति देवताः ।
 एवमूर्जस्त्रिणी तस्य प्रसिद्धिर्व्यानग्रे दिशः ॥ ३४ ॥
 तथा प्रसिद्धा राजानो भीतास्तस्य वशं गताः ।
 सत्या वा यदि वा मिथ्या प्रसिद्धिर्जयिनी नृणाम् ॥ ३५ ॥
 आगाञ्च नारदोऽन्येद्युस्ततश्चेक्षितं पर्वतम् ।
 व्याख्यानयन्तमृग्वेदं शिष्याणां श्रेमुषीशुषाम् ॥ ३६ ॥
 अजैर्यष्टव्यमित्यस्मिन् मेघैरित्युपदेशकम् ।
 बभाषे नारदो भ्रातर्भ्रातृन्था किमिदमुच्यते ॥ ३७ ॥

त्रिवार्षिकाणि धान्यानि न हि जायन्त इत्यजाः ।
 व्याख्याता गुरुणाऽस्माकं व्यस्मार्षीः केन हेतुना ॥ ३८ ॥
 ततः पर्वतकोऽवादीदिदं तातेन नोदितम् ।
 उदिताः किं त्वजा मेषास्तथैवोक्ता निघण्टुषु ॥ ३९ ॥
 जगाद नारदोऽप्येवं शब्दानामर्थकल्पना ।
 सुख्या गौणी च तत्रेह गौणीं गुरुरचीकथत् ॥ ४० ॥
 गुरुर्दमोपदेष्टैव श्रुतिर्दमोत्तिकैव च ।
 हयमप्यन्यथाकुर्वन्मात्र मा पापमर्जय ॥ ४१ ॥
 साक्षेपं पर्वतोऽजल्पदजान्मेषान् गुरुर्जगौ ।
 गुरूपदेशशब्दार्थोल्लङ्घनाद्धर्ममर्जसि ॥ ४२ ॥
 मिथ्याभिमानवाचो हि न स्युर्दण्डभयावृणाम् ।
 स्वपक्षस्थापने तेन जिह्वाच्छेदः पणोऽसु नः ॥ ४३ ॥
 प्रमाणमुभयोरत्र सहाध्यायी वसुनृपः ।
 नारदः प्रतिपदे तन्न क्षोभः सत्यभाषिणाम् ॥ ४४ ॥
 रहः पर्वतमूचेऽम्बा गृहकर्मरताऽप्यहम् ।
 अजास्त्रिवार्षिकं धान्यमित्यश्रौषं भवत्पितुः ॥ ४५ ॥
 जिह्वाच्छेदं पणोऽकार्षीर्यद्दर्पात्तदसाम्प्रतम् ।
 अविमृश्य विधातारो भवन्ति विपदां पदम् ॥ ४६ ॥
 अवदत्पर्वतोऽप्येवं कृतं तावदिदं मया ।
 यथा तथा कृतस्याम्ब करणं न हि विद्यते ॥ ४७ ॥

साऽथ पर्वतकापायपीडया हृदि शल्यिता ।
 वसुराजमुपेयाय पुत्रार्थे क्रियते न किम् ॥ ४८ ॥
 दृष्टः क्षीरकदम्बोऽद्य यदम्ब त्वमसोक्षिता ।
 किं करोमि प्रयच्छामि किं चेत्यभिदधे वसुः ॥ ४९ ॥
 साऽवादीद्दीयतां पुत्रभिक्षा मङ्गं महीपते ।
 धनधान्यैः किमन्यैर्मै विना पुत्रेण पुत्रक ॥ ५० ॥
 वसुरुचे मम मातः पाल्यः पूज्यश्च पर्वतः ।
 गुरुवद्गुरुपुत्रेऽपि वर्तितव्यमिति श्रुतेः^१ ॥ ५१ ॥
 कस्याद्य पत्रमुत्तिष्ठं कालेनाकालरोषिणा ।
 को जिघांसुर्भ्रातरं मे ब्रूहि मातः किमातुरा ॥ ५२ ॥
 अजव्याख्यानवृत्तान्तं स्वपुत्रस्य पणं च तम् ।
 त्वं प्रमाणीकृतश्चासीत्याख्यायार्थयते स्म सा ॥ ५३ ॥
 कुर्वाणो रक्षणं भ्रातुरजान्मेषानुदीरय ।
 प्राणैरप्युपकुर्वन्ति महान्तः किं पुनर्गिरा ॥ ५४ ॥
 अवोचत वसुर्मातर्मिथ्या वक्षि वचः कथम् ।
 प्राणाल्ययेऽपि शंसन्ति नासत्यं सत्यभाषिणः ॥ ५५ ॥
 अन्यदप्यभिधातव्यं नासत्यं पापभीरुणा ।
 गुरुवागन्यथाकारे कूटसाक्षे च का कथा ॥ ५६ ॥
 'वधं कुरु गुरोः सूनं यदा सत्यव्रतायहम् ।
 तथा सरोषमित्युक्तस्तद्वचोऽमंस्त पार्थिवः ॥ ५७ ॥

(१) च इति ।

(२) ख ग च ऊ ड नञ्कुरु ।

ततः प्रमुदिता क्षीरकदम्बगृहिणी ययौ ।
 आजग्मतुश्च विद्वांसौ तत्र नारदपर्वतौ ॥ ५८ ॥
 सभायाममिलन् सभ्या माध्यस्थ्यगुणशालिनः ।
 वादिनोः सदसद्वादक्षीरनीरसितच्छेदाः ॥ ५९ ॥
 आकाशस्फटिकशिलावेदिसिंहासनं वसुः ।
 सभापतिरलञ्चक्रे नभस्तलमिवोडुपः ॥ ६० ॥
 ततो निजनिजव्याख्यापत्नं नारदपर्वतौ ।
 कथयामासतू राज्ञे सत्यं ब्रूहीति भाषिणौ ॥ ६१ ॥
 विप्रवृद्धैरथोचे स विवादस्त्वयि तिष्ठते ।
 प्रमाणमनयोः साक्षी त्वं रोदस्योरिवार्यमा ॥ ६२ ॥
 घटप्रभृतिदिव्यानि वर्तन्ते हन्त सत्यतः ।
 सत्याद्वर्षति पर्जन्यः सत्यात्तिद्वान्ति देवताः ॥ ६३ ॥
 त्वयैव सत्ये लोकोऽयं स्थाप्यते पृथिवीपते ।
 त्वामिदार्थं ब्रूमहे किं ब्रूहि सत्यव्रतोचितम् ॥ ६४ ॥
 वर्चाऽश्रुत्वेव तत्सत्यप्रसिद्धिं स्वां निरस्य च ।
 अजान्मेषान् गुरुर्याख्यदिति साक्ष्यं वसुर्व्यधात् ॥ ६५ ॥
 असत्यवचसा तस्य क्रुदास्तत्रैव देवताः ।
 दलयामासुराकाशस्फटिकासनवेदिकाम् ॥ ६६ ॥
 वसुर्वसुमतीनाथस्ततो वसुमतीतले ।
 पपात सद्यो नरकपातं प्रस्तावयन्निव ॥ ६७ ॥
 कूटसाक्ष्यं प्रदातुस्ते श्वपचस्येव को मुखम् ।
 पश्येदिति वसुं निन्दन्नारदः स्नास्पदं ययौ ॥ ६८ ॥

देवताभिरसत्योक्तिकुपिताभिर्निपातितः ।

जगाम घोरं नरकं नरनाथो वसुस्ततः ॥ ६९ ॥

यो यः सूनुरुपाविच्छद्रान्ये तस्यापराधिनः ।

प्रजघ्नुर्देवतास्तं तं यावदष्टौ निपातिताः ॥ ७० ॥

इति वसुनृपतेरसत्यवाचः

फलमाकर्ष्य जिनोक्तिविह्वलः ।

कथमप्युपरोधतोऽपि जल्पे-

दनृतं प्राणितसंशयेऽपि नैव ॥ ७१ ॥ ६० ॥

॥ इति नारदपर्वतकथानकम् ॥

सद्गो हितं सत्यमिति व्युत्पत्त्या अवितथमपि परपीडाकरं

वचनमसत्यमेवाहितत्वादिति सत्यमपीदृशं

न भाषितेत्याह —

न सत्यमपि भाषित परपीडाकरं वचः ।

लोकेऽपि श्रूयते यस्मात् कौशिको नरकं गतः ॥ ६१ ॥

सत्यमवितथं लोककूल्या परमार्थतस्तु परपीडाकरत्वादसत्यमेवे-
त्यर्थः, तन्न भाषित ; तद्भाषणाच्चरकगमनश्रुतेः ।

अत्रार्थे लौकिकं दृष्टान्तमाह—

लोकेऽपि समयान्तरेऽपि श्रूयते निश्चयते परपीडाकरसत्य-
भाषणेन कौशिको नरकं गत इति ।

कौशिकस्तु संप्रदायगम्यः ; स चायम्—

आसीत्सत्यधनः कोऽपि कौशिको नाम तापसः ।

अपास्य ग्रामसंवासमनुगङ्गमुवास सः ॥ १ ॥

कन्दमूलफलाहारो निर्ममो निष्परिग्रहः ।

सत्यवादितया प्राप प्रसिद्धिं परमामसौ ॥ २ ॥

मुषित्वा ग्राममन्येद्युर्दस्यवस्तस्य पश्यतः ।

आश्रमं निकषा जग्मुर्वनं बिलमिवोरगाः ॥ ३ ॥

तेषामनुपदिनस्तु ग्राम्याः पप्रच्छुरेत्य तम् ।

सत्यवाद्यसि तद्ब्रूहि तस्कराः कुत्र वव्रजुः ॥ ४ ॥

धर्मतत्त्वानभिज्ञोऽथ कथयामास कौशिकः ।

'घने तरुनिकुञ्जेऽस्मिन् दस्यवः प्राविशन्निति ॥ ५ ॥

तस्योपदेशात्सन्नह्य ग्रामीणाः शस्त्रपाणयः ।

वनं प्रविश्य निर्जघ्नुर्दस्यून् व्याधा मृगानिव ॥ ६ ॥

ऋतमप्यनृतं परव्ययाकरणेनेदमुदीरयन् वचः ।

परिपूर्य निजायुरुत्खणं नरकं कौशिकतापसो ययौ ॥ ७ ॥ १ ॥

अल्पमप्यसत्यवचनं प्रतिषेधितुं महदसत्यं वदतः परिदेवयते—

अल्पादपि मृषावादाद्वीरवादिषु संभवः ।

अन्यथा वदतां जैनीं वाचं त्वहह का गतिः ॥ ६२ ॥

अल्पादप्यैहिकार्थविषयत्वेन स्तोकादपि मृषावादादसत्या-
द्वीरवादिषु वीरवमहारौरवप्रभृतिषु नरकवासेषु संभव उत्पत्तिः
लोकप्रसिद्धत्वाद्वीरवग्रहणम् । अन्यथा सर्वनरकेष्वित्युच्येत । अन्यथा

विपरीतार्थतया जैनी वाचं वदतामतीवासत्यवादिनां कुतीर्थि-
कानां स्वयूच्यानां च निङ्गवादीनां का गतिर्नरकादप्यधिका तेषां
गतिः प्राप्नोतीत्यर्थः । अहहेति खेदे अशक्यप्रतीकाराः परिदेवनीयाः
खल्वेत इति ।

यदाह—

‘अहह सयलन्नपावाहिं वितहपन्नवणमणुमवि दुरंतं ।

जं मिरिद्धभवतदज्जियदुक्कयअवसेससेसवसा ॥ १ ॥

‘सुरसुतयुणोवि तित्थं करोवि तिहुयणअतुल्लमल्लोवि ।

गोवाइहिं वि बहुमो कअत्थिओ तित्तयपहुत्तंसि ॥ २ ॥

‘थीगोबंभणभूणंतगा वि केवि इह दिट्ठपहाराइ ।

बहुपावावि पसिहा सिहा किर तन्मि चव भवे ॥ ३ ॥ ६२ ॥

असत्यवादिनो निन्दित्वा सत्यवादिनः स्तौति—

ज्ञानचारित्रयोर्मूलं सत्यमेव वदन्ति ये ।

धात्री पवित्री क्रियते तेषां चरणरिणुभिः ॥ ६३ ॥

ज्ञानचारित्रयोर्ज्ञानक्रिययोर्मूलं कारणं यस्तत्त्वं तदेव वदन्ति ये

(१) अहह सकलान्यपापेभ्यो वितथप्रज्ञापनमएवपि दुरन्तम् ।

यत्करोमिभवतदर्जितदुष्कृतावशेषलेशवशात् ॥ १ ॥

(२) सुरस्तुतयुणोऽपि तीर्थं करोऽपि तिसुवनाल्लस्यमल्लोऽपि ।

गोपादिभिरपि बहुशः कदर्थितः त्विजगत्प्रसूतमसि ॥ २ ॥

(३) स्त्रीगोब्राह्मणभूषणान्नाम्ना अपि केऽपि दट्ठप्रहारादयः ।

बहुपापा अपि प्रसिद्धाः सिद्धाः किल तस्मिन्नेव भवे ॥ ३ ॥

ज्ञानचारित्रग्रहणं 'नाणकिरियाहिं मीक्खो' इति भगवद्भाष्यकार-
वचनानुवादार्थं ज्ञानग्रहणेन दर्शनमप्याक्षिप्यते । दर्शनमन्तरेण
ज्ञानस्याज्ञानत्वात् । मिथ्यादृष्टिर्हि सत्त्वासत्त्वे वैपरीत्येन जानाति,
भवहेतुश्च तज्ज्ञानं यदृच्छया चार्थनिरपेक्षमुपलभ्यते न च ज्ञान-
फलमस्य ।

यदाह—

सयसयविसेसणाओ भवहेउं जइच्छओपलंभाओ ।

नाणफलाभावाओ मिच्छदिट्ठिस्स अण्णाणं ॥ १ ॥

स्पष्टमन्यत् ॥ ६३ ॥

सत्यवादिनामैहिकमपि प्रभावं दर्शयति—

अलीकं ये न भाषन्ते सत्यव्रतमहाधनाः ।

नापगाहुमलं तेभ्यो भूतप्रेतोरगादयः ॥ ६४ ॥

भूता भूतोपलक्षिता व्यन्तराः प्रेताः पितरो ये स्वसंबन्धिनो
मनुष्यान् पीडयन्ति भूतप्रेतग्रहणं भुवनपत्यादीनामुपलक्षणार्थम् ।

उरगा सर्पाः आदिग्रहणाद् व्याघ्रादीनां परिग्रहः ।

अत्रान्तरे श्लोकाः—

अहिंसापयसः पालिभूतान्यन्यव्रतानि यत् ।

सत्यभङ्गात्पालिभङ्गेऽनर्गलं विप्लवेत तत् ॥ १ ॥

(१) "ज्ञानक्रियाभ्यां कोजः"

(२) सदृशविशेषणात् भवहेतुर्वदृच्छोपलम्भात् ।

ज्ञानफलाभावान् मिथ्यादृष्टेरज्ञानम् ॥ १ ॥

सत्यमेव वदेत्प्राज्ञः सर्वभूतोपकारकम् ।
 यदा तिष्ठेत् समालम्ब्य मौनं सर्वार्थसाधकम् ॥ २ ॥
 पृष्टेनापि न वक्तव्यं षचो वैरस्य कारणम् ।
 मर्मावित्कर्कशं शङ्कास्पदं हिंस्त्रमसूयकम् ॥ ३ ॥
 धर्मध्वंसे क्रियालोपे स्वसिद्धान्तार्थविप्लवे ।
 अपृष्टेनापि शक्तेन वक्तव्यं तं निर्षेधितुम् ॥ ४ ॥
 चार्वाकैः कौलिकैर्विप्रैः सौगतैः पाञ्चरात्रिकैः ।
 असत्येनैव विक्रम्य जगदेतद्दिडम्बितम् ॥ ५ ॥
 अहो पुरजलस्रोतःसोदरं तन्मुखोदरम् ।
 निःसरन्ति यतो वाचः पङ्कुकुलजलोपमाः ॥ ६ ॥
 दावानलेन ज्वलता परिप्लुष्टोऽपि पादपः ।
 सान्द्रीभवति लोकोऽयं नतु दुर्वचनाग्निना ॥ ७ ॥
 चन्दनं चन्द्रिकाचन्द्रमणयो मौक्तिकस्रजः ।
 आच्चादयन्ति न तथा यथा वाक् सूत्रता नृणाम् ॥ ८ ॥
 शिखी मुण्डी जटी नग्नश्चीवरी यस्तपस्यति ।
 सोऽपि मिथ्या यदि ब्रूते निन्द्यः स्यादन्यजादपि ॥ ९ ॥
 एकत्रामत्यजं पापं पापं निःशेषमन्यतः ।
 द्वयोस्तुलाविधृतयोराद्यमेवातिरिच्यते ॥ १० ॥
 पारदारिकदस्यूनामस्ति काचिन्नतिक्रिया ।
 असत्यवादिनः पुंसः प्रतीकारो न विद्यते ॥ ११ ॥
 कुर्वन्ति देवा अपि पक्षपातं
 नरेश्वराः शासनमुदहन्ति ॥

शीतोभवन्ति ज्वलनादयो य-

त्तत् सत्यवाचां फलमामनन्ति ॥ १२ ॥

इति द्वितीयं व्रतम् ॥ ६४ ॥

इदानीं तृतीयमस्तेयव्रतमुच्यते । तत्रापि फलानुपदर्शनेन न स्तेयान्निवर्त्तत इति फलोपदर्शपूर्वं स्तेयनिवृत्तिमाह—

दौर्भाग्यं प्रेष्यतां दास्यमङ्गच्छेदं दरिद्रताम् ।

अदत्तात्तत्फलं ज्ञात्वा स्थूलस्तेयं विवर्जयेत् ॥ ६५ ॥

दौर्भाग्यमुद्देजनीयता, प्रेष्यता परकर्मकरत्वं, दास्यमङ्गपातादिना परायत्तशरीरता, अङ्गच्छेदः करचरणादिच्छेदः, दरिद्रता निर्धनत्वं, एतानीहामुत्र चादत्तादानफलानि शास्त्रतो गुरुमुखाद्वा ज्ञात्वा स्थूलं चौरादिव्यपदेशनिबन्धनं स्तेयं विवर्जयेच्छावकः ॥ ६५ ॥

स्थूलस्तेयपरिहारमेव प्रपञ्चयति—

पतितं विस्मृतं नष्टं स्थितं स्थापितमाहितम् ।

अदत्तं नाददीत स्वं परकीयं क्वचित्सुधीः ॥ ६६ ॥

पतितं गच्छतो वाहनादेर्भ्रष्टं, विस्मृतं कापि मुक्तमिति स्वामिना यत्र स्मर्यते, नष्टं कापि गतमिति स्वामिना यत्र ज्ञायते, स्थितं स्वामिपार्श्वे यदवस्थितं, स्थापितं न्यासीकृतं, आहितं निधीकृतं, तदेवंविधं परकीयं स्वं धनमदत्तं सत्त्वाददीत क्वचिद्व्यक्तेनाद्याप्यपि सुधीः प्राज्ञः ॥ ६६ ॥

इदानीं स्तेयकारिणी निन्दति—

अयं लोकः परलोको धर्मो धैर्यं धृतिर्मतिः ।

मुष्णता परकीयं स्वं मुषितं सर्वमप्यदः ॥ ६७ ॥

परकीयं स्वं धनं मुष्णता अपहरता सर्वमप्यद एतत् स्वं स्वकीयं मुषितं स्वशब्दस्योभयत्र संबन्धात् । किं तदित्याह, अयं लोकः अयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानो लोक इदं जन्मेत्यर्थः, परलोको जन्मान्तरं, धर्मः पुण्यं, धैर्यमापत्स्वयैक्यं, धृतिः स्वास्थ्यं, मतिः कृत्याकृत्यविवेकः ॥ ६७ ॥

अथ हिंसाकारिभ्योऽपि स्तेयकारिणी बहुदोषत्वमाह—

एकस्यैकं क्षणं दुःखं मार्यमाणस्य जायते ।

सपुत्रपौत्रस्य पुनर्यावज्जीवं हृते धने ॥ ६८ ॥

एकस्य नतु बहूनां, एकं क्षणं नतु बहुकालं, दुःखमसातं, मार्यमाणस्य हिंस्यमानस्य, स्तेयकारिणा त्वपहृते धने परस्य सपुत्र-पौत्रस्य नत्वेकस्य, यावज्जीवं नत्वेकं क्षणं, दुःखं जायत इति संबन्धः ॥ ६८ ॥

उक्तमपि स्तेयफलं प्रपञ्चेनाह—

चौर्यापापद्रुमस्येह वधबन्धादिकं फलम् ।

जायते परलोके तु फलं नरकवेदना ॥ ६९ ॥

चौर्यात्पापं तदेव द्रुमस्तस्येह लोके फलं वधबन्धादिकं, परलोके तु फलं नरकभाविनी वेदना ॥ ६९ ॥

अथ कदाचित्प्रमादात् स्तेयकारी नृपतिभिर्न निगृह्येत तथा-
प्यस्वास्थ्यलक्षणमैहिकं फलमवस्थितमेव इत्याह —

दिवसे वा रजन्यां वा स्वप्ने वा जागरेऽपि वा ।

सशल्य इव चौर्येण नैति स्वास्थ्यं नरः क्वचित् ॥ ७० ॥

स्वप्नः स्वापः, जागरो निद्राया अभावः, चौर्येण हेतुना क्वचिदपि
स्थाने ॥ ७० ॥

न केवलं स्तेयकर्तुः स्वास्थ्याभाव एव किन्तु बन्धुभिः
परित्यागोऽपीत्याह —

मित्रपुत्रकलत्राणि भातरः पितरोऽपि हि ।

संसजन्ति क्षणमपि न स्नेच्छैरिव तत्करैः ॥ ७१ ॥

पिता जनकः पित्रतुल्याः पितरः पिता च पितरश्च पितरः न
संसजन्ति न मिलन्ति पापभयात् ।

यदाहुः—

ब्रह्महत्या सुरापाणं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।

महान्ति पातकान्याहुस्तत्संगं च पञ्चमम् ॥ १ ॥

राजदण्डभयादा ।

यदाहुः—

चौरश्चौरापको मन्त्री भेदज्ञः काणकक्रयी ।

स्थानदो भक्तदक्षैव चौरः समविधः स्मृतः ॥ १ ॥

तत्करैरिति । तदेव चौर्यं कुर्वन्तीत्येवंशीलास्तस्करास्तैः ॥ ७१ ॥

स्तेयप्रवृत्तानां तद्विद्वत्तानां च दोषान् गुणांश्च प्रत्येकं
दृष्टान्तद्वारेणाह—

संबन्ध्यपि निगृह्येत चौर्यान्मण्डिकवन्नृपैः ।

चौरोऽपि त्यक्तचौर्यः स्यात्स्वर्गभाग्रौहिणेयवत् ॥ ७२ ॥

दृष्टान्तद्वयमपि संप्रदायगम्यं सचायम्—

अनन्धमध्यमभोधिरिवाभो बहुरत्नभूः ।

अस्तीह पाटलीपुत्रं नाम गौडेषु पत्तनम् ॥ १ ॥

कलाकलापनिलयः साहसस्यैकमन्दिरम् ।

राजपुत्रो मूलदेवस्तत्र मूलं धियामभूत् ॥ २ ॥

स धूर्त्तविर्यैकधवः कृपणानाथब्रान्धवः ।

कूटचेष्टामधुरिपू रूपलावण्यमन्मथः ॥ ३ ॥

चीरे चीरः साधौ साधुर्वक्त्रे वक्त्रं ऋजावृजुः ।

ग्राम्ये ग्राम्यश्चेके च्छंको विटे विटो भटे भटः ॥ ४ ॥

द्यूतकारे द्यूतकारो वार्त्तिके वार्त्तिकश्च सः ।

तत्कालं स्फटिकाश्मेव जग्राह पररूपताम् ॥ ५ ॥

चित्तैः कीतृहलेस्तत्र लोकं विस्माययन्नसौ ।

विद्याधर इव स्वरं चचार चतुराग्रणीः ॥ ६ ॥

द्यूतैकव्यसनाशक्तिदोषात्पित्राऽपमानितः ।

दुसत्पुत्रश्रीजयिन्यामुज्जयिन्यां जगाम सः ॥ ७ ॥

गुलिकायाः प्रयोगेण स भूत्वा कुञ्जवामनः ।

पौरान् विस्माययंस्तत्र कलाभिः स्थातिमासदत् ॥ ८ ॥

तवासीद्रूपलावण्यकलाविभ्रानकौशलैः ।
 दत्तत्रया रतेर्देवदत्तेति गणिकोत्तमा ॥ ८ ॥
 गुणः कलावतां यो यः प्रकृष्टा तत्र तत्र सा ।
 क्लेकाया रञ्जने तस्याः प्रतिच्छेको न कोऽप्यभूत् ॥ १० ॥
 मूलदेवस्ततस्तस्याः क्षोभार्थं तद्गृहान्तिके ।
 प्रभाते गातुमारभे प्रत्यक्ष इव तुम्बुरुः ॥ ११ ॥
 आकर्ण्य देवदत्ताऽपि कोऽप्येष मधुरो ध्वनिः ।
 कस्येति विस्मयाद्वास्याऽन्वेषयामास तं बहिः ॥ १२ ॥
 शशंसागत्य सा देवि गन्धर्वः कोऽपि गायति ।
 मूर्त्यैव वामनः पूर्णैर्गुणैः पुनरवामनः ॥ १३ ॥
 देवदत्ता ततः कुञ्जां माधवीं नाम चेष्टिकाम् ।
 प्रजिघास्य तमाह्वातुं प्रायो वेश्याः कलाप्रियाः ॥ १४ ॥
 सा गत्वा तं जगादेदं महाभाग कलानिधे ।
 देवदत्ता स्वामिनो मे त्वामाह्वयति गौरवात् ॥ १५ ॥
 मूलदेवोऽवदद्वच्छ नागमिष्यामि कुञ्जिके ।
 कुट्टिनीवश्यवेश्यानां स्ववशो वेश्म को विशेत् ॥ १६ ॥
 व्याघुटन्तीं विनोदेच्छुः कलाकौशलयोगतः ।
 स आस्फास्य ऋजूचक्रे तां कुञ्जीमञ्जनालवत् ॥ १७ ॥
 वपुर्नवमिवासाद्य सानन्दा साऽपि चेष्टिका ।
 उपेत्य देवदत्तायै तस्मैष्टितमचौकथत् ॥ १८ ॥
 देवदत्तवरेणैव देवदत्ताऽपि तेन ताम् ।
 कुञ्जामृजूलतां वीक्ष्य परमं प्राप विस्मयम् ॥ १९ ॥

देवदत्ता ततोऽवादीदीदृक्कमुपकारिणम् ।

निजाङ्गुलिमपि स्खित्त्वा तमेकच्छेकमानय ॥ २० ॥

ततो गत्वा समभ्यर्थ्य चाटुभिश्चतुरोचितैः ।

अचालि वेश्माभिमुखं धूर्त्तराजो भुजिष्यया ॥ २१ ॥

तथा निर्दिश्यमानाध्वा प्रविवेश निवेशनम् ।

ततोऽसी देवदत्ताया राधाया इव माधवः ॥ २२ ॥

तं वामनमपि प्रेक्ष्य कान्तिलावण्यशालिनम् ।

सा मन्वाना सुरं कृन्ममुपावेशयदासने ॥ २३ ॥

मिथो हृदयसंवादिसंलापसुभगा ततः ।

तयोः प्रवृत्ते गोष्ठौ तुल्यवैदग्ध्यशालिनोः ॥ २४ ॥

अथाऽऽगात्तत्र कोऽप्येको वीणाकारः प्रवीणधीः ।

वीणामवीवदत्तेन देवदत्ताऽतिकीतुकात् ॥ २५ ॥

वल्लकीं वादयन्तं च व्यक्तग्रामश्रुतिस्वराम् ।

धूनयन्ती शिरो देवदत्ताऽपि प्रशशंस तम् ॥ २६ ॥

स्मित्वाऽवदन्मूलदेवोऽप्यहो उज्जयिर्नोजनः ।

जानात्यत्यन्तनिपुणो गुणागुणविवेचनम् ॥ २७ ॥

साशङ्का साऽप्युवाचैवं किमत्र क्षणमस्त्यहो ।

केकच्छेकप्रशंसायामुपहासं हि शङ्कते ॥ २८ ॥

सोऽप्याचचक्षे किं क्षणमस्ति कापि भवादृशाम् ।

सगर्भा किन्त्वसौ तन्वी किञ्च वंशोऽपि शल्यवान् ॥ २९ ॥

कथं ज्ञायत इत्युक्तस्तयाऽऽदाय स वल्लकीम् ।

वंशादश्मानमाकृष्य तन्त्राः केशमदर्शयत् ॥ ३० ॥

समारचय्य तां वीणां ततः स्वयमवादयत् ।
 श्रोतकर्णेषु पीयूषच्छटामिव परिक्षिपन् ॥ ३१ ॥
 देवदत्ताऽब्रवीन्नैव सामान्यस्त्वं कलानिधे ।
 नररूपं प्रपेदाना साक्षादसि सरस्वती ॥ ३२ ॥
 वीणाकारश्चरणयोः प्रणिपत्येत्यवोचत ।
 स्वामिन् शिञ्जे भवत्पाश्र्वे वीणावाद्यं प्रसीद मे ॥ ३३ ॥
 मूलदेवो जगादैवं सम्यग् जानामि नह्यहम् ।
 किन्तु जानामि तान् ये हि सम्यग् जानन्ति वल्लकीम् ॥ ३४ ॥
 के नाम ते क्व सन्तीति पृष्ठोऽसौ देवदत्तया ।
 अवोचदस्ति पूर्वस्यां पाटलीपुत्रपत्तनम् ॥ ३५ ॥
 तस्मिन् विक्रमसेनोऽस्ति कलाचार्यो महागुणः ।
 मूलदेवोऽहं च तस्य सदाप्यासन्नसेवकः ॥ ३६ ॥
 अत्रान्तरे विश्वभूतिर्नाट्याचार्यः समागतः ।
 साक्षाद्भरत इत्यस्मै कथितो देवदत्तया ॥ ३७ ॥
 मूलदेवोऽप्येवमूचे सत्यमेवायमोदृशः ।
 ग्राहिताभिः कलां युष्मादृशोभिरपि लक्ष्यते ॥ ३८ ॥
 विश्वभूतिरुपक्रान्ते विचारे भारते ततः ।
 तं खर्व इत्यवाज्ञासीद्वाह्यार्थज्ञा हि तादृशः ॥ ३९ ॥
 मेने च धूर्त्तराजेन विद्वन्मान्ययमस्य तत् ।
 ताम्रस्वर्णालङ्करणस्यैवान्तर्दृश्याम्यहम् ॥ ४० ॥
 स्वच्छन्दं भरते तस्य गल्भमानस्य धूर्त्तराट् ।
 पूर्वापरविरोधाख्यं व्याख्यानं दोषमग्रहीत् ॥ ४१ ॥

विश्वभूतिस्ततः कीपादसंबद्धमभाषत ।
 प्राज्ञैः पृष्टा ह्युपाध्यायाश्चादयन्त्यज्ञतां कृषा ॥ ४२ ॥
 त्वमेवं 'नाटयेर्नाट्याचार्यं नारीषु नान्यतः ।
 हंसितो मूलदेवेन तूष्णीकः सोऽप्यजायत ॥ ४३ ॥
 स्मैराक्षी देवदत्ताऽपि पश्यन्ती वामनं मुदा ।
 उपाध्यायस्य वैलक्ष्यमपनेतुमवोचत ॥ ४४ ॥
 इदानीमुत्सुका यूयमुपाध्यायाः क्षणान्तरे ।
 परिभाष्याभिधातव्यं प्रश्ने विज्ञानशालिनाम् ॥ ४५ ॥
 देवदत्ते वयं यामो नात्रस्यावसरोऽधुना ।
 सज्जस्व त्वमपीत्युक्त्वा विश्वभूतिस्ततो ययौ ॥ ४६ ॥
 देवदत्ताऽप्यथादिच्छदावयोः स्नानहेतवे ।
 अङ्गमर्दो^(१) निर्विमर्दं कश्चिदाह्वयतामिति ॥ ४७ ॥
 अजल्पहूर्त्तराजोऽपि व्याहर्षमिमांसाङ्गमर्दकम् ।
 सुभ्रू यद्यनुजानासि तवाभ्यङ्गं करोमि तत् ॥ ४८ ॥
 किमेतदपि वेत्सीति तयोक्तः प्रत्युवाच सः ।
 न जानामि स्थितः किन्तु तज्ज्ञानामहमन्तिके ॥ ४९ ॥
 आदिशाद्देवदत्तायाः प्रकृतैलान्यथाययुः ।
 अभ्यङ्गं कर्तुमारंभे स मायावामनस्ततः ॥ ५० ॥
 मृदुमध्यदृढं स्थानौचित्यात् पाणिं प्रसारयन् ।
 अङ्गे तस्या मूलदेवः सुखमहेतमादधे ॥ ५१ ॥

(१) ख ख ड छादये-

(२) च निर्विमर्दः ।

सर्वार्थेषु कलादाह्यमीदृग्नान्यस्य कस्यचित् ।
 न सामान्योऽयमित्यङ्गोः पतित्वा साऽब्रवीदिति ॥ ५२ ॥
 गुणैरपि त्वमाख्यातः कोऽप्युत्कृष्टः पुमानिति ।
 मयूरव्यंसकात्मानं किं गोपयसि मायया ॥ ५३ ॥
 प्रसीद दर्शयात्मानं किं मोहयसि मां मुहुः ।
 भक्तानामुपरोधेन साक्षात्सुदेवता अपि ॥ ५४ ॥
 आकृत्य गुलिकामास्याद् रूपं तत्परिवर्त्य सः ।
 प्रतिपेदे निजं रूपं शैलूष इव तत्क्षणात् ॥ ५५ ॥
 अनङ्गमिव जाताङ्गं तं लावण्यैकसागरम् ।
 उद्दीह्य विस्मिता सोचे प्रसादः साधु मे कृतः ॥ ५६ ॥
 तत्सार्पयित्वा स्नानीयं पोतं प्रीता स्वपाणिना ।
 अङ्गाभ्यङ्गं व्यरचयद्देवदत्ताऽनुरागिणी ॥ ५७ ॥
 खलिप्रक्षालनापूर्वं पिष्टातकसुगन्धिभिः ।
 कवोष्णवारिधाराभिस्ततो हावपि सन्नतुः ॥ ५८ ॥
 देवदूथे देवदत्तोपनीते पर्यधत्त सः ।
 सुगन्ध्याब्धानि भोज्यानि बुभुजाति समं च तौ ॥ ५९ ॥
 रहःकलारहस्यानि वयस्यीभूतयोस्तयोः ।
 मिथः कथयतोरकः क्षणः सुखमयो ययौ ॥ ६० ॥
 ततः सा व्याजहारैवं हृतं मे हृदयं त्वया ।
 गुणैर्लोकोत्तरैर्नाथ प्रार्थयेऽहं तथाऽप्यदः ॥ ६१ ॥

यथा पदमकार्पीस्त्वं हृदये मम सुन्दर ।
 विदर्धाथास्तथा नित्यमस्मिन्नेव निकेतने ॥ ६२ ॥
 मूलदेवोऽप्युवाचैवं निर्धनेषु विदेशिषु ।
 अस्मादृशेषु युष्माकमनुबन्धो न युज्यते ॥ ६३ ॥
 गुणानां पक्षपातिनानुरागो निर्धनेऽपि चेत् ।
 वेश्यानामर्जनाभावात्कुलं सीदेत्तदाऽखिलम् ॥ ६४ ॥
 बभाषे देवदत्ताऽपि को विदेशो भवादृशाम् ।
 सर्वः स्वदेशो गुणिनां नृणां केसरिणामिव ॥ ६५ ॥
 आत्मानमर्थयन्त्यर्थमूर्खा हि बहिरव नः ।
 प्रवेशं न लभन्तेऽन्तर्विना त्वां गुणमन्दिर ॥ ६६ ॥
 सर्वथा प्रतिपत्तव्यं त्वया सुभग भद्रवः ।
 इत्युक्ते मूलदेवेनाप्यामेति जगदे वचः ॥ ६७ ॥
 ततश्च क्रीडतोः स्नेहाद्दिनादेर्विविधैस्तयोः ।
 राजाहास्योऽब्रवीदेत्यागच्छ प्रेक्षाक्षणोऽधुना ॥ ६८ ॥
 कृन्नवपं मूलदेवं सा नीत्वा राजवेश्मनि ।
 राज्ञोऽग्रे नृत्यमारभे रश्मेव करणोज्वलम् ॥ ६९ ॥
 शक्रपाठहिकसमः पाटप्रकटने पटुः ।
 मूलदेवोऽपि निपुणोऽवाद्यत्यटहं ततः ॥ ७० ॥
 राजाऽरज्यत नृत्तेन तस्याः करणशालिना ।
 प्रसादं मार्गयेत्पूजे तं च न्यासीचकार सा ॥ ७१ ॥
 सा मूलदेवसहिता जगौ चानु ननर्त्त च ।
 ददौ चास्यै नृपसुष्ठुः स्वाङ्गलम्नं विभूषणम् ॥ ७२ ॥

पाटलीपुत्रराजस्य राजदौवारिकस्ततः ।

हृष्टो विमलसिंहाख्य इत्युवाच महीपतिम् ॥ ७३ ॥

अयं हि पाटलीपुत्रे मूलदेवस्य धीमतः ।

कलाप्रकर्षोऽमुष्या वा न तृतीयस्य कस्यचित् ॥ ७४ ॥

ततः प्रदीयतां देव मूलदेवादनन्तरम् ।

विज्ञानिषु च पट्टोऽस्यै पताका नर्त्तकौषु च ॥ ७५ ॥

ततो राज्ञा तथा दत्ते साऽब्रवीदेष मे गुरुः ।

ततः प्रसादमादास्ये स्वामिन्नस्याभ्यनुज्ञया ॥ ७६ ॥

राजाऽप्यवाचत्तदियं महाभागानुमन्यताम् ।

धूर्त्तोऽप्यवादीद्यद्देव आज्ञापयति तत्कुरु ॥ ७७ ॥

अत्रान्तरे धूर्त्तराजो वीणां स्वयमवादयत् ।

हरन्मनांसि विश्वेषां विश्वाऽसुरिवापरः ॥ ७८ ॥

ततो विमलसिंहेन वभाषे देव खल्वयम् ।

मूलदेवश्छन्नरूपो नापरस्येदृशी कला ॥ ७९ ॥

विज्ञानातिशयस्यास्य प्रयोक्ता नापरः क्वचित् ।

मूलदेवं विना देव सर्वथाऽसौ स एव तत् ॥ ८० ॥

राजा जगाद यद्यवं तदाहो स्वं प्रदर्शय ।

दर्शने मूलदेवस्य रत्नस्येवास्मि कीतुकी ॥ ८१ ॥

गुलिकां मूलदेवोऽपि मुखादाकथ्य तत्त्वणात् ।

व्यक्तोऽभूत्कान्तिमान्बोधनिर्मुक्त इव चन्द्रमाः ॥ ८२ ॥

साधु ज्ञातोऽसि विज्ञानिन्निति सप्रेमभाषिणा ।

ततो विमलसिंहेन धूर्त्तसिंहः स सखजं ॥ ८३ ॥

'अपतन्मूलदेवोऽपि नृदेवस्य पदाब्जयोः ।
 राजाऽपि तं प्रसादेन सगौरवमपूजयत् ॥ ८४ ॥
 एवं च देवदत्ताऽपि तस्मिन्नत्यनुरागिणी ।
 पुरुरवस्युर्वशीवान्वभूद्विषयजं सुखम् ॥ ८५ ॥
 अतिष्ठन्मूलदेवोऽपि न विना द्यूतदेवनम् ।
 भवितव्यं हि केनापि दोषेण गुणिनामपि ॥ ८६ ॥
 ययाचे देवदत्ताऽपि धिग् द्यूतं त्यज्यतामिति ।
 नात्यजन्मूलदेवस्तत्प्रकृतिः खलु दुस्त्यजा ॥ ८७ ॥
 तस्यां नगर्यामासोच्च धनेन धनदोषमः ।
 सार्धवाहोऽचलो नाम मूर्त्याऽपर इव स्मरः ॥ ८८ ॥
 आसक्तो देवदत्तायां मूलदेवाग्रतोऽपि सः ।
 कृतस्वीकरणो भाव्या बुभुजे तां निरन्तरम् ॥ ८९ ॥
 ईर्ष्या स मूलदेवाय महतीं वहति स्म च ।
 अन्विष्यति स्म तच्छिद्राण्युपद्रवचिकीर्षया ॥ ९० ॥
 तच्छङ्कया मूलदेवोऽप्यगात्तद्देशमनि च्छलात् ।
 पारवश्येऽप्यविच्छिन्नो रागः प्रायेण रागिणाम् ॥ ९१ ॥
 देवदत्तां जनन्यूचे धूर्त्ततामृगधूर्त्तकम् ।
 निर्धनं द्यूतकारं च मूलदेवं सुते त्यज ॥ ९२ ॥
 प्रत्यहं विविधं द्रव्यं यच्छत्यस्मिन् रमस्व तत् ।
 अचले निथलरती रम्भेव धनदात्मज ॥ ९३ ॥

देवदत्ता प्रत्युवाच मातरेकान्ततो ह्यहम् ।
 धनानुरागिणी नास्मि किं त्वस्मि गुणरागिणी ॥ ८४ ॥
 अमुष्य द्यूतकारस्य गुणास्तिष्ठन्ति कीदृशाः ।
 इति कोपाज्जनन्योक्ता देवदत्तेत्यभाषत ॥ ८५ ॥
 धीरो वदान्यो विद्याविह्वलरागो स्वयं गुणी ।
 विशेषतः शरत्कोऽयं नामं त्यज्यामि तत् खलु ॥ ८६ ॥
 ततश्च कुट्टिनी रुष्टा कूटजुष्टा प्रचक्रमे ।
 उच्चाटयितुं तनयां स्वरिणी वैरिणीमिव ॥ ८७ ॥
 साऽदात्तयाऽर्थिते माल्ये निर्मात्यं शरके पयः ।
 हस्तुखण्डे वंशखण्डं श्रीखण्डे नीपखण्डलम् ॥ ८८ ॥
 सकोपं देवदत्तोक्ता कुट्टिनी कुटिलाऽब्रवीत् ।
 मा कुपः पुत्रि यादृक्षो यत्तस्तादृग्बलिः किल ॥ ८९ ॥
 लतेव कण्टकितहं किमालम्ब्य स्थितास्यमुम् ।
 सर्वथा मूलदेवं तत्त्वजापात्रमिमं पतिम् ॥ ९० ॥
 अवादीद्देवदत्तैवं मातः किमिति मुह्यसि ।
 पुमान् पात्रमपात्रं वा किमुच्येतापरीक्षितः ॥ १ ॥
 परीक्षा क्रियतां तर्हीत्युक्ता सात्तेपमम्बया ।
 मुदिता देवदत्तैवमादिदेश खवेटिकाम् ॥ २ ॥
 यदिक्षी देवदत्ताया अभिलाषोऽस्य विद्यते ।
 प्रेथन्तामिच्छवः सार्थवाहाचल ततस्त्वया ॥ ३ ॥
 तयोक्तः सार्थवाहोऽपि धन्यमानी प्रमोदतः ।
 शकटानीतुपूर्णानि प्रेषयामास तत्क्षणात् ॥ ४ ॥

दृष्टा कुट्टिन्युवाचैवमवलस्वामिनो हले ।
 अचिन्तनीयमौदार्यं पश्य चिन्तामणेरिव ॥ ५ ॥
 विषया देवदत्तोचे किमम्बाऽस्मि करेणुका ।
 भक्षणायेक्ष्वः क्षिप्ता यत्नमूलदलायकाः ॥ ६ ॥
 आदिश्यतां मूलदेवोऽप्यस्मिन्नर्थे भुजिष्यथा ।
 विवेके ज्ञायते मातङ्गयोरपि यथाऽन्तरम् ॥ ७ ॥
 मूलदेवोऽपि चेत्योक्त इक्षूनादाय पञ्चषान् ।
 मूलप्राणिं त्यजन्महु निस्ततस्त विचक्षणः ॥ ८ ॥
 कठोरत्वेन दुष्टवर्षवर्षान् परित्यजन् ।
 द्वाङ्गुला गण्डिकायक्ते पीयूषस्येव कुण्डिकाः ॥ ९ ॥
 चतुर्जतिनं संस्तुत्य कर्पूरेणाधिवास्य च ।
 शूलप्रोता वर्धमानमंपुटे प्राहिणोत्स ताः ॥ १० ॥
 देवदत्ताऽपि ताः प्रेक्ष्य बभाषे शश्वलीमिति ।
 धूर्तेशचलयोः पश्य स्वर्णरीर्योरिवान्तरम् ॥ ११ ॥
 कुट्टिन्यचिन्तयदहो महामोहान्धमानसा ।
 मृगैव मृगतृणाभ्यो धूर्तमेषाऽनुधावति ॥ १२ ॥
 स कोऽप्युपायः क्रियते येन निष्कास्यते पुरात् ।
 अत्युष्णजलसेकेन बिलादिव महोरगः ॥ १३ ॥
 कुट्टिनी मूलदेवस्योच्चाटनायाचलं जगौ ।
 कर्तव्यः कृत्रिमो ग्रामगमनोपक्रमस्त्वया ॥ १४ ॥
 ग्रामे यास्यामीत्यलीकं सार्थवाह त्वमस्त्रसा ।
 कथयेद्वेददत्ताया विप्रव्या सा यथा भवेत् ॥ १५ ॥

ततो ग्रामान्तरगतं श्रुत्वा त्वां धूर्त्तपांसनः ।
 निःशङ्कं देवदत्तायाः स समीपमुपैष्यति ॥ १६ ॥
 देवदत्तान्तिके मूलदेवे दीव्यति निर्भरम् ।
 आगच्छेः सर्वसामग्र्या मल्लङ्केतेन सुन्दर ॥ १७ ॥
 ततस्तथा कथमपि त्वमेतमवमानयेः ।
 यथैतां न भजेद्भूयस्तित्तिरीमिव तित्तिरः ॥ १८ ॥
 तत्तथा प्रतिपद्याथ यास्यामि ग्राममित्यसौ ।
 आख्याय देवदत्ताया द्रव्यं दत्त्वा च निर्ययौ ॥ १९ ॥
 ततस्तथा निरातङ्गं मूलदेवे प्रवेशिते ।
 आह्वास्त कुट्टिन्यचलं कुट्टाकभटवेष्टितम् ॥ २० ॥
 देवदत्ता च सहसा प्रविशन्तं ददर्श तम् ।
 मूलदेवं च खट्वाऽधो न्यधात्पत्रकरण्डवत् ॥ २१ ॥
 तथास्थितं मूलदेवं कुट्टिन्या ज्ञापितोऽचलः ।
 पर्यङ्के कृतपर्यङ्को निषमाद स्मिताननः ॥ २२ ॥
 अवोचदचलस्तत्र कुर्वन् कैतवनाटितम् ।
 देवदत्ते वयं आन्ताः स्नास्यामः प्रगुणीभव ॥ २३ ॥
 देवदत्ताऽब्रवीदेवं विलक्षितथस्मिता ।
 स्नानयोग्यासने तर्हि स्नातुं पादोऽवधार्यताम् ॥ २४ ॥
 एवमुत्थाप्यमानोऽपि सादरं देवदत्तया ।
 विशेषतोऽभूत् खट्वायामचलो निश्चलासनः ॥ २५ ॥
 शशाक धूर्त्तराजोऽपि स्थातुं गन्तुं च नो तदा ।
 प्रायेण विगलन्त्येवास्वस्थे मनसि शक्तयः ॥ २६ ॥

अवोचदचलो देवदत्ते स्वप्नो मयेक्षितः ।
 पर्यङ्केऽस्मिन् कृताभ्यङ्गः सचेलस्रातवानहम् ॥ २७ ॥
 स्वप्नं सत्यापयिष्यामि तदर्धमहमागमम् ।
 सखीकृतो ह्ययं स्वप्नः शुभोदकार्यं जायते ॥ २८ ॥
 कुट्टिन्यवोचदादेशः प्रमाणं जीवितेशितुः ।
 पुत्रि किं न श्रुतं स्वामी यदिच्छति करोति तत् ॥ २९ ॥
 देवदत्ताऽब्रवीदार्यं किमेतदुचितं तव ।
 अदूष्यदेवदूष्येयं तूलिका यद्विनश्यति ॥ ३० ॥
 अचलोऽप्यवदद्भद्रे कार्पण्यं किमिदं तव ।
 शरीरमपि यच्छन्ति पत्यर्थे त्वादृशः स्त्रियः ॥ ३१ ॥
 किं तेऽन्यास्तूलिका न स्युः पतिर्यस्याः किलाचलः ।
 लवणेन स किं सीदेद्यस्य रत्नाकरः सखा ॥ ३२ ॥
 ततो भाटीविवशया कारितो देवदत्तया ।
 अभ्यङ्गोद्वर्त्तनादीनि पर्यङ्कस्थित एव सः ॥ ३३ ॥
 स्रप्यमाने ततस्तस्मिन्नीशे खलिजलादिना ।
 मूलदेवश्चण्ड इव भ्रियते स्म समन्ततः ॥ ३४ ॥
 आजुहावाचलभटान् कुट्टिनीं दृष्टिसंज्ञया ।
 निदिदेशाचलं चाशु धूर्त्ताकर्षणकर्मणे ॥ ३५ ॥
 कोपाटोपसमाविष्टो मूलदेवं ततोऽचलः ।
 चकर्ष धृत्वा केशेषु द्रौपदीमिव कौरवः ॥ ३६ ॥
 तं चोवाच नयज्ञोऽसि विद्वानसि सुधीरसि ।
 कर्मणीऽस्यानुरूपोऽद्य ब्रूहि कस्तेऽसु निग्रहः ॥ ३७ ॥

धनाधीनशरीरेयं वेष्ट्या तां चेद्भिरंससे ।
 ग्रामपट्टकवङ्गूरिधनेन न किमग्रहीः ॥ ३८ ॥
 मूलदेवोऽपि निष्पन्दस्तदा मुकुलितेक्षणः ।
 विफलीभूतफालस्योदुवाह दीपिनसुलाम् ॥ ३९ ॥
 एवं च चिन्तयामास सार्थवाहपतिस्ततः ।
 न निग्राह्यो महात्माऽसौ देवादेवं दशां गतः ॥ ४० ॥
 इति चोवाच मुक्तोऽथ त्वमस्मादागसौ मया ।
 कृतज्ञोऽस्युपकर्तव्यं त्वयाऽपि समये मम ॥ ४१ ॥
 मुक्तोऽथ तेन धूर्त्तेशो वेश्मतो निर्ययौ ततः ।
 तूर्णं तूर्णं परिक्रामन् रणाङ्ग्न इव द्विपः ॥ ४२ ॥
 गत्वा पुरीपरिमरे सस्त्री सरसि विस्तृते ।
 शरत्काल इव भेजे तत्क्षणात् क्षालिताम्बरः ॥ ४३ ॥
 अचलस्यापकर्तुं चोपकर्तुं च स धूर्त्तराट् ।
 मनोरथरथारूढोऽवलङ्घनातटं प्रति ॥ ४४ ॥
 द्वादशयोजनायामां सः श्वापदकुलाकुलाम् ।
 दुर्दशायाः प्रियसखीमिव प्राप महाटवीम् ॥ ४५ ॥
 पारावारमिवापारां तितीर्षुस्तां महाटवीम् ।
 सहायं चिन्तयामास तरण्डमिव धूर्त्तराट् ॥ ४६ ॥
 कस्मादप्यागतोऽकस्मादभ्रादिव परिच्युतः ।
 शम्बलस्थगिकां बिभ्रत्कोऽपि टक्को द्विजस्तदा ॥ ४७ ॥
 असहायः सहायीयं तं विप्रं क्षिप्रमागतम् ।
 वृद्धो यष्टिमिव प्राप्य मूलदेवो मुदं ययौ ॥ ४८ ॥

जगाद मूलदेवस्तं ममारब्धे प्रपेतुषः ।
आत्मच्छायाद्वितीयस्य दिष्ट्या मिलितवानसि ॥ ४८ ॥
खच्छन्दं वार्त्तयिष्यावस्तदावां द्विजसत्तम ।
मार्गखेदापहरणी विद्या वार्त्ता हि या पथि ॥ ५० ॥
दूरे कियति गन्तव्यं स्थाने जिगमिषा क ते ।
कथ्यतां भो महाभाग मार्गमैत्रीं वशीं कुरु ॥ ५१ ॥
विप्रोऽप्याख्यद्भिमिथ्यामि पारोऽख्यमिव स्थितम् ।
स्थानं वीरनिधानाख्यं ब्रूहि त्वं कुत्र यास्यसि ॥ ५२ ॥
मूलदेवोऽब्रवीद्यास्याम्यहं वेणातटे पुरे ।
विप्रोऽप्युचे तदेहि त्वमेकोऽध्वा दूरमावयोः ॥ ५३ ॥
ललाटान्तपतपने मध्याह्नेऽथ समागते ।
मिलिताभ्यां च गच्छद्भ्यां ताभ्यां प्रापि महासरः ॥ ५४ ॥
पाणिपादमुखं मूलदेवः प्रक्षाल्य वारिणा ।
निरन्तरतरुच्छाये भूतले समुपाविशत् ॥ ५५ ॥
स्थगिकायाः समाकृष्य सक्तूनालोद्य वारिणा ।
एकोऽपि भोक्तृमारभे टक्को रङ्ग इव द्रुतम् ॥ ५६ ॥
धूर्त्तोऽप्यचिन्तयदसौ नाऽऽदौ मे भोजनं ददौ ।
अतिक्षुधाऽऽतुरो मुङ्क्ते भुक्तः सन् खलु दास्यति ॥ ५७ ॥
भुक्त्वा तत्रोत्थिते विप्रे बभ्राति स्थगिकामुखम् ।
दधौ धूर्त्तोऽपि यद्यद्य नादात्तच्छ्वः प्रदास्यति ॥ ५८ ॥
तस्मिन्नदत्त्वा भुञ्जाने मूलदेवस्तदाशया ।
त्रीन्वासरानगमयन्नृणामाशा हि जीवितम् ॥ ५९ ॥

षट्वीं तां परित्यज्य धूर्त्तराजं द्विजोऽवदत् ।
 सस्ति तुभ्यं महाभाग यास्याम्यहमितोऽधुना ॥ ६० ॥
 तमूचे मूलदेवोऽपि त्वत्साहाय्यादियं मया ।
 द्वादशयोजनायामा क्रोशवत्क्षिताऽटवी ॥ ६१ ॥
 वेणातटे गमिष्यामि मूलदेवाभिधोऽस्म्यहम् ।
 तत्र मे कथयेः कार्यं कथ्यतां किं च नाम ते ॥ ६२ ॥
 लोकैर्निर्घृण्यशमेति विहितापरनामकः ।
 विप्रोऽहं सहडो नामेत्युक्त्वा टकस्ततो ययौ ॥ ६३ ॥
 गच्छता मूलदेवेन ततो वेणातटं प्रति ।
 दृष्टः संवसथः कश्चिदसदावसथः पथि ॥ ६४ ॥
 प्रविष्टस्तत्र भिक्षार्थं क्षामकुक्षिर्बुभुक्षया ।
 भ्रमन्नासादयामास कुल्माषान् कुत्रचिद्गृहे ॥ ६५ ॥
 ग्रामान्निष्क्रामतस्तस्याभिमुखः कोऽप्यभून्मुनिः ।
 मासस्तपणपुण्यात्मा पुण्यपुञ्ज इवाङ्गवान् ॥ ६६ ॥
 तं दृष्ट्वा मुदितः सोऽभूदहो मे सुकृतोदयः ।
 यन्मयाप्तमिदं पात्रं यानपात्रं भवोदधौ ॥ ६७ ॥
 साधोः कुल्माषदानेन रत्नत्रितयशालिनः ।
 उन्मीलतु चिरादद्य महिवेकतरोः फलम् ॥ ६८ ॥
 कुल्माषान् स्रधवे दत्त्वा मूलदेवः पपाठ च ।
 धन्यास्ते खलु येषां स्युः कुल्माषाः साधुपारणे ॥ ६९ ॥
 तस्य भावनया हृष्टा बभाषे व्योम्नि देवता ।
 अर्धश्लोकेन याचस्व भद्र किं ते प्रदीयताम् ॥ ७० ॥

प्रार्थयामास सद्यस्तां मूलदेवोऽपि देवताम् ।
 गणिकादेवदत्तेभसहस्रं राज्यमस्तु मे ॥ ७१ ॥
 एवमस्त्विति देव्युचे मूलदेवोऽपि तं मुनिम् ।
 वन्दित्वाऽथ ग्राममध्य भिक्षित्वा बुभुजे स्वयम् ॥ ७२ ॥
 मार्गं क्रामन् क्रमेणामौ प्राप वेणातटं पुरम् ।
 सुन्वाप पान्यशालायां निद्रासुखमवाप च ॥ ७३ ॥
 यामिन्याः पश्चिमे यामे स सुप्तः स्वप्नमैक्षत ।
 यत्पूर्णमण्डलश्चन्द्रः प्रविवेश मुखे मम ॥ ७४ ॥
 तमेव स्वप्नमद्राक्षीत्कोऽपि कार्पटिकस्तदा ।
 अन्यकार्पटिकानां च प्रबुद्धस्तमचीकथत् ॥ ७५ ॥
 तेषु कार्पटिकेष्वेकः स्वप्नमेवं व्यचारयत् ।
 अचिरेण लप्सासे त्वं सखण्डघृतमण्डकम् ॥ ७६ ॥
 दृष्टः कार्पटिकः सोऽभूदेवं भूयादिति ब्रुवन् ।
 जायेत बदरेणापि शृगालस्य महोत्सवः ॥ ७७ ॥
 स्वप्नं नाचीकथत्तेषामज्ञानां धूर्तराट् निजम् ।
 मूर्खा हि दर्शिते रत्ने दृष्टत्खण्डं प्रचक्षते ॥ ७८ ॥
 मण्डकं कर्पटिः प्राप गृहाच्छादनपर्वणि ।
 प्रायेण फलति स्वप्नो विचारस्थानुसारतः ॥ ७९ ॥
 धूर्तोऽपि प्रातरारामे गत्वा पुष्पोच्चयादिना ।
 अग्नीणाम्भालिकं लोकं पृष्ठं कर्माणि तादृशाम् ॥ ८० ॥
 गृहीत्वा मालिकात्तस्मात् पुष्पाणि फलानि च ।
 शुचिर्भूत्वा ययौ वेश्म स्वप्नशास्त्रविपश्चितः ॥ ८१ ॥

मूलदेवस्ततो नत्वा दत्त्वा पुष्पफलानि च ।
उपाध्यायाय तज्ज्ञाय शशंस स्वप्नमात्मनः ॥ ८२ ॥
मुदितः सोऽवदद्विद्वान्बल स्वप्नफलं तव ।
सुमुहूर्त्ते कथयिष्याम्यद्यास्माकं भवातिथिः ॥ ८३ ॥
मूलदेवं स्नपयित्वा भोजयित्वा च गौरवात् ।
परिणाययितुं कन्यामुपाध्याय उपानयत् ॥ ८४ ॥
वभाषे मूलदेवोऽपि ताताऽज्ञातकुलस्य मे ।
कन्यां प्रदास्यसि कथं विचारयसि किं नहि ॥ ८५ ॥
उपाध्यायोऽप्युवाचैवं त्वन्मूर्त्याऽपि कुलं गुणाः ।
ज्ञातास्तत्सर्वथा कन्या ममेयं परिणीयताम् ॥ ८६ ॥
तद्वाचा मूलदेवोऽपि कन्यकां तामुपायत ।
कार्यसिद्धेर्भविष्यन्त्याः प्रादुर्भूतमिवाननम् ॥ ८७ ॥
मध्ये दिनानां सप्तानां त्वं राजेह भविष्यसि ।
इति तस्य स्वप्नफलमुपाध्यायो न्यवेदयत् ॥ ८८ ॥
हृष्टस्तत्र वसन् धूर्तराजो गत्वा बहिः पुरात् ।
सुष्वाप चम्पकतले संप्राप्ते पञ्चमेऽहनि ॥ ८९ ॥
तदा च नगरे तस्मिन्नग्रेतनमहीपतिः ।
अपुत्रो निधनं प्राप निष्पाद इव पादपः ॥ ९० ॥
मन्त्रोद्धिताः पुरीभाश्चच्छतभृङ्गारचामराः ।
भ्रेमुः प्रापुर्न राज्याहं दुष्प्रापस्तादृशो जनः ॥ ९१ ॥
ततो बहिः पर्यटन्तो निकषा चम्पकद्रुमम् ।
अपश्यन्मूलदेवं ते नरदेवपदोचितम् ॥ ९२ ॥
हयेन हृषितं चक्रे गजिनोर्जितगर्जितम् ।

भृङ्गारेण च तस्याऽर्घ्यामराभ्यां च बीजनम् ॥ ८३ ॥
 पुण्डरीकं स्वर्णदण्डमण्डितं तस्य चोपरि ।
 शरदभ्रमिवादभ्रतडिहण्डमजृभत ॥ ८४ ॥
 तं चाधिरोहयामास स्वस्त्वन्वे जयकुञ्जरः ।
 स्वाम्याप्तिमुदितैर्लोकैश्चक्रे जयजयारवः ॥ ८५ ॥
 पुरं महातूर्यरवैः पूर्यमाणदिगन्तरम् ।
 तत्राविशभूलदेवो राजराज इवालकाम् ॥ ८६ ॥
 उत्तीर्णो राजहर्म्येऽसौ सिंहासनमधिष्ठितः ।
 समन्ततः समायातैः सामन्तैरभ्यषिच्यत ॥ ८७ ॥
 अथोवे देवता व्योम्नि देवतानां प्रसादतः ।
 अयं विक्रमराजाख्यो राजा जज्ञे कलानिधिः ॥ ८८ ॥
 वर्त्तिष्यन्ते न येऽमुष्य शासने क्षितिशासितुः ।
 तानहं निग्रहीष्यामि महीभृत इवाशनिः ॥ ८९ ॥
 तद्गिरा विस्मितं भीतं सर्वं प्रकृतिमण्डलम् ।
 यतैरिवेन्द्रियग्रामः सदा तस्य वशेऽभवत् ॥ ९० ॥
 ततः स राजा विषयसुखान्यनुभवन् व्यधात् ॥
 प्रीतिमुज्जयिनीशेन मिथः संव्यवहारतः ॥ १ ॥
 तदानीं देवदत्ताऽपि मूलदेवविडम्बनाम् ।
 तादृक्षीं प्रेक्ष्य साक्षिपा व्यब्रवोदचलं प्रति ॥ २ ॥
 किं ज्ञाता द्रव्यदर्पान्व त्वया कुलगृहिण्यहम् ।
 मुमूर्षो 'मूर्ख' मन्नेहे व्यवाहार्पार्यिदीदृशम् ॥ ३ ॥

त्वयाऽस्मदीयसदने नागन्तव्यमतः परम् ।

इति निष्कास्य तं गेहात्ममीपे नृपतेरगात् ॥ ४ ॥

तथा च याचितो राजा स वरो दीयतामिति ।

यथेच्छं ब्रूहि यच्छामि तं येनेत्यवदन्नृपः ॥ ५ ॥

सोचे मां प्रति नास्त्राप्यो मूलदेवं विना पुमान् ।

वारणीयोऽचलस्थायमागच्छन्मम वेश्मनि ॥ ६ ॥

एवमस्त्विति राज्ञोक्ता हेतुः कोऽत्रेति पृष्ठवान् ।

शशंस माधवी देवदत्ताभूसंज्ञया ततः ॥ ७ ॥

जितशत्रुनृपः कोपाञ्जलितभूलतस्ततः ।

सार्धवाहं तमाह्वय साक्षेपमिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥

मत्पुत्रीमण्डनावेतौ रत्नभूतावरे त्वया

मूर्खेण धनमत्तेन ग्रावणीव निघर्षितौ ॥ ९ ॥

ततोऽमुष्यापराधस्य प्राणापहरणं तव ।

दण्डोऽस्त्विति नरेन्द्रोक्ते देवदत्ता न्यवारयत् ॥ १० ॥

त्वं यद्यप्यनया त्वातोऽधुना त्वाणं तथापि ते ।

मूलदेवे समानीते भवेदित्यभ्यधादृपः ॥ ११ ॥

नृपं नत्वा ततो गत्वा सार्धवाहः प्रचक्रमे ।

नष्टरत्नमिवान्वेष्टुं मूलदेवं समन्ततः ॥ १२ ॥

मूलदेवमपश्यन् स भीतो न्यूनतया तया ।

भाण्डं भूत्वा ययौ शीघ्रं पारसकूलमण्डलम् ॥ १३ ॥

दध्यौ च मूलदेवोऽपि विना मे देवदत्तया ।

भोज्येनालवर्णेनेव प्राज्यराज्यश्रियाऽपि किम् ॥ १४ ॥

ततः स देवदत्ताया जितशत्रोश्च भूपतेः ।
 चतुरं प्रेषयामास दूतं प्राभृतसंयुतम् ॥ १५ ॥
 गत्वोज्जयिन्यां दूतोऽपि जितशत्रुं व्यजिज्ञपत् ।
 देवतादत्तराज्यश्रीर्मूलदेवो वदत्वदः ॥ १६ ॥
 यथा मे देवदत्तायां प्रेम जानीथ तत्तथा ।
 यद्यस्यै रोचते वोऽपि तदियं प्रेषयामिति ॥ १७ ॥
 ततोऽवददवन्तीशस्तेनेदं कियदर्शितम् ।
 राज्ञा विक्रमराजेन भेदो राज्येऽपि नास्ति नः ॥ १८ ॥
 आकार्य देवदत्तां च जगादोज्जयिनीपतिः ।
 दिष्ट्या जाताऽसि भद्रे त्वं चिरात् पूर्णमनोरथा ॥ १९ ॥
 राजा जज्ञे मूलदेवो देवतायाः प्रसादतः ।
 त्वामानेतुं च स प्रैषीत्यधानपुरुषं निजम् ॥ २० ॥
 ततस्त्वं तत्र गच्छेति प्रसादाज्जितशत्रुणा ।
 आदिष्टा देवदत्ताऽगाद्वेणानटपुरं क्रमात् ॥ २१ ॥
 राजा विक्रमराजोऽपि महोत्सवपुरःसरम् ।
 स्वचेतसीव विपुले स्ववेश्मनि निनाय ताम् ॥ २२ ॥
 जिनेनार्चामर्चतस्तस्य सम्यक् पालयतः प्रजाः ।
 दीव्यतो देवदत्तां च त्रिवर्गोऽभूदबाधितः ॥ २३ ॥
 इतश्च पारसकूलाद्वह्नात्तत्रैवमुक्तः ।
 आययावचलस्तत्र जलपूर्णं इवाम्बुदः ॥ २४ ॥
 लक्ष्मीमहत्त्वपिशुनैर्मणिमौक्तिकविद्भूमैः ।
 भूत्वा विग्रहं स स्थालं महीनाथमुपास्थितः ॥ २५ ॥

भवलोऽयमिति क्षिप्रमुपलक्षितवान् नृपः ।
 दृष्ट्वा प्राग्जन्मसम्बन्धमपि प्राज्ञाः स्मरन्ति हि ॥ २६ ॥
 राजानं मूलदेवोऽयमित्यज्ञासीत् नाचलः ।
 भ्रातृवेषं नटमपि स्थूलप्रज्ञा न जानते ॥ २७ ॥
 कुतस्त्वमिति राज्ञोक्तः पारसादित्युवाच सः ।
 ययाचे पञ्चकुलं च भाण्डालीकनकर्मणे ॥ २८ ॥
 कौतुकात्स्वयमेषाम इत्युक्तो भूभुजा स तु ।
 महाप्रसाद इत्यूचे कोपं को वेत्ति तादृशाम् ॥ २९ ॥
 ततः पञ्चकुलोपितो ययौ राजा तदाश्रये ।
 मञ्जिष्ठापटसूत्रादि सोऽपि भाण्डमदर्शयत् ॥ ३० ॥
 भाण्डं किमियदेवेदं सत्यं ब्रूहीति भूभुजा ।
 उक्त इत्युक्तवान् श्रेष्ठी सत्यमेतावदेव मे ॥ ३१ ॥
 नृपेण पुनरप्यूचे सम्यग् ज्ञात्वा निवेदय ।
 अस्मद्राज्ये शुल्कचौध्यां यच्छरीरेण नियहः ॥ ३२ ॥
 अत्रोचदचलोऽप्येवमस्माभिः कथ्यतेऽन्यथा ।
 पुरतो नापरस्यापि स्वयं देवस्य किं पुनः ॥ ३३ ॥
 राजेत्युवाच तर्ह्यस्य श्रेष्ठिनः सत्यभाषिणः ।
 क्रियतामर्हदानं च सम्यग्भाण्डं च वीक्ष्यताम् ॥ ३४ ॥
 ततः पञ्चकुलेनाङ्घ्रिप्रहारादंशवेधतः ।
 असारभाण्डमध्यस्थं सारभाण्डमशङ्कत ॥ ३५ ॥
 जाताशङ्केस्ततो राजपुंभिर्बिभिदिरे क्षणात् ।
 शुल्कदस्युमनांसीव भाण्डस्थानानि सर्वतः ॥ ३६ ॥

तैर्यथा शङ्कितं भाण्डं वित्तशाठ्यं तथाऽभवत् ।
 परपुरान्तःप्रवेशकारिणो ह्यधिकारिणः ॥ ३७ ॥
 तज् ज्ञात्वा कुपितो राजा बन्धयामास तं क्षणात् ।
 सामन्ता अपि बध्यन्ते राजादेशाद्विष्णु कियान् ॥ ३८ ॥
 ततस्तं सदनं नीत्वा ह्योटयित्वा च बन्धनम् ।
 किं मां प्रत्यभिजानासि पप्रच्छेति महीपतिः ॥ ३९ ॥
 अचलाऽपि जगादैवं जगदुद्योतकारिणम् ।
 भानुमन्तं भवन्तं च बालिशोऽपि न वेत्ति कः ॥ ४० ॥
 पर्याप्तं चाटुवचनैः सम्यक् त्वं वेत्सि तद्वद ।
 राक्षेत्युक्तोऽचलोऽवोचत्तर्हि जानामि न ह्यहम् ॥ ४१ ॥
 देवदत्तामथाह्वय भूपतिस्तमदर्शयत् ।
 इष्टैर्दृष्टा कृतार्था स्यान्मनःसिद्धिर्हि मानिनाम् ॥ ४२ ॥
 देवदत्तामसौ दृष्ट्वा क्रीतः कष्टां दशां ययौ ।
 अग्रे स्वयंपभ्राजना हि मृत्योरप्यधिका नृणाम् ॥ ४३ ॥
 साऽप्यूचे मूलदेवोऽयमित्युक्तो यस्तदा त्वया ।
 एवं कुर्या ममापि त्वं देवाद्वासनमौयुषः ॥ ४४ ॥
 तदसि व्यसनं प्राप्तः प्राणमन्देहकारणम् ।
 मुक्तोऽसि चार्यपुत्रेण नेट्ट्याः क्षुद्रघातिनः ॥ ४५ ॥
 ततो विलक्षः स वणिक् पतित्वा पादयोस्तयोः ।
 ऊचे सर्वापराधान्मे तितिक्षध्वं तदा कृतान् ॥ ४६ ॥
 रुष्टस्तेनापराधेन जितशत्रुर्महीपतिः ।
 प्रवेशमुज्जयिन्यां मे युष्मद्वाचा प्रदास्यति ॥ ४७ ॥

अथोचे मूलदेवोऽपि मया ज्ञान्तं तदैव ते ।
 यदा प्रसादो विदधे देव्या श्रीदेवदत्तया ॥ ४८ ॥
 ततः प्रसादं दत्त्वोच्चैर्दूतमेकं समर्प्य च ।
 पुरीमुज्जयिनीं गन्तुं विससर्जाचलं नृपः ॥ ४९ ॥
 प्रवेशोऽवन्तिनाथेन तस्यावत्त्वामदीयत ।
 मूलदेवस्य वचसा कोपस्तम्बूल एव यत् ॥ ५० ॥
 अन्येद्युर्दुःखविधुराः प्रजाकार्यधुरन्धरम् ।
 मिलित्वा वणिजो मूलदेवमेवं व्यजिज्ञपन् ॥ ५१ ॥
 जाग्रत्यपि प्रजास्त्रातुं त्वयि देव दिवानिशम् ।
 अमुष्यतेदं नगरं परितः परिमोषिभिः ॥ ५२ ॥
 कोला इव 'चिरं चौराः पुरेऽस्मिन्मन्दिराणि नः ।
 प्रतिक्षेपं खनन्त्युच्चैर्नारक्षा रक्षितुं क्षमाः ॥ ५३ ॥
 अदृश्यमानाः केनापि कृतसिद्धाञ्जना इव ।
 भ्राम्यन्ति चौराः स्वैरं नो गृहेषु खगृहेष्विव ॥ ५४ ॥
 अचिरान्निग्रहीष्यामि तत्स्करानयशस्करान् ।
 मूलदेवोऽभिधायैवं वणिजो विससर्ज तान् ॥ ५५ ॥
 आदिक्षन्नगराध्यक्षं साक्षेपं क्षापयतिस्ततः ।
 अन्विष्य तत्स्करान् सर्वान् गृहाण निगृहाण च ॥ ५६ ॥
 अथोवाच पुराध्यक्षः स्वामिन्नेकोऽस्ति तत्स्करः ।
 असौ न शक्यते धर्तुं दृष्टनष्टः पिशाचवत् ॥ ५७ ॥

जातामर्षस्ततो राजा महीजा निर्ययौ निशि ।
 नीलाम्बरप्रावरणी नीलाम्बर इवापरः ॥ ५८ ॥
 स्थानेषु शङ्खास्थानेषु बभ्राम स्थामधाम सः ।
 दस्युं कमपि नापश्यदहैः पदमिवाभ्रसि ॥ ५९ ॥
 स सर्वं नगरं भ्रान्तः भ्रान्तः सुषाप कुत्रचित् ।
 खण्डदेवकुले शैलगुहायामिव केसरी ॥ ६० ॥
 निशाचर इवाकस्मान्निशाचरणदारुणः ।
 तत्स्कराग्रेसरस्तत्रोपासरन्मण्डिकाभिधः ॥ ६१ ॥
 कोऽब्रेति व्याहरन्नुच्चैर्मलिम्लुचपतिस्ततः ।
 रुष्टः सुप्तमिव व्यालं पदा नृपमघट्टयत् ॥ ६२ ॥
 चेष्टां स्थानं च वित्तं च जिज्ञासुस्तस्य भूपतिः ।
 ऊवे कार्पटिकोऽस्मीति क क निष्णा न तादृशाः ॥ ६३ ॥
 एहि कार्पटिकाय त्वामदरिद्रीकरोम्यहम् ।
 इत्यूचे तत्स्करो भूपं मदान्धानां धिगज्ञताम् ॥ ६४ ॥
 तमन्वचालीक्षोऽर्थेच्छुः पत्तिवत्पृथिवीपतिः ।
 ममर्दं गर्दभस्यापि पादौ कार्याञ्जनार्दनः ॥ ६५ ॥
 अजानानः स राजानं पार्श्वे मृत्युमिवात्मनः ।
 जगाम धाम कस्यापि श्रेष्ठिनः श्रेष्ठसम्पदः ॥ ६६ ॥
 तत्र खात्रं खनित्रेण पातयित्वा स वेष्मनः ।
 जग्राह सारद्रविणं राहुः कुण्डात्सुधामिव ॥ ६७ ॥
 अज्ञो राज्ञा समस्तं तदाह्वयामास तत्स्करः ।
 उदरं दर्शयामास शक्तिन्यै व स मूढधीः ॥ ६८ ॥

तमुन्मूलयितुं मूलाम्मूलदेव उवाच तत् ।
 धूर्त्ता हि कारणोपात्तमार्दवाः कार्यराक्षसाः ॥ ६८ ॥
 जीर्णोद्यानं ततो गत्वा गुहामुद्वाव्य सोऽविशत् ।
 निनाय तत्र भूपं च च्छगणारोपितालिवत् ॥ ७० ॥
 आसीन्नागकुमारीव कुमारी तंच तत्स्वसा ।
 नवयौवनलावण्यपुष्पावयवशालिनी ॥ ७१ ॥
 क्षालयास्यातिथेः पादावित्यादिष्टा स्वप्नमुना ।
 सोपकूपं ततो भूपमुपावेशयदासने ॥ ७२ ॥
 प्रक्षालयन्ती तत्पादकमले कमलेक्षणा ।
 अनुभूय मृदुस्पर्शं तं सर्वाङ्गमुदैक्षत ॥ ७३ ॥
 अहो कोऽप्येष कन्दर्पः साक्षादिति सविस्मया ।
 सानुरागा सानुकम्पा साऽब्रवीदिति भूपतिम् ॥ ७४ ॥
 पादप्रक्षालनव्याजात्कूपेऽस्मिन्नपरे 'नराः ।
 अपात्यन्त महाभाग तत्कराणां कुतः कृपा ॥ ७५ ॥
 चेप्सामि नेह कूपे त्वां त्वग्रभाववशीकृता ।
 महतामनुभावो हि वशीकरणमद्भुतम् ॥ ७६ ॥
 ततो मदुपरोधेन सुन्दरापसर द्रुतम् ।
 द्वयोरप्यन्यथा नाथ कुशलं न भविष्यति ॥ ७७ ॥
 विमृश्याथ महीनाथो निर्जगाम द्रुतं ततः ।
 धीमन्तो हि धिया घ्नन्ति द्विषः सत्यपि विक्रमे ॥ ७८ ॥
 गते नृपे तु व्याहारि तया गच्छत्यसाविति ।

स्वक्षूणरत्नार्थं हि प्रपञ्चो धीमतामयम् ॥ ७८ ॥
 छष्टकङ्कासिजिह्वालो वेताल इव दारुणः ।
 अतुभूपालमुत्तालो दधावे मण्डिकस्ततः ॥ ८० ॥
 तं समासवमालोक्य भूपतिर्धौहृहसतिः ।
 चत्वरोत्तम्भितघ्रावस्तम्भेनान्तरितोऽभवत् ॥ ८१ ॥
 कोपात्प्रनयनश्यामौ स एवैष पुमानिति ।
 कङ्कासिना दृषत्स्तम्भं च्छित्वाऽगाहाम मण्डिकः ॥ ८२ ॥
 ययौ स्वं धाम राजाऽपि हृष्टश्चौरोपलभतः ।
 प्राप्तः सौख्याय जायेत दोषकारी न कस्य वा ॥ ८३ ॥
 राजा प्रातस्ततो राजपाटिकाव्याजतो बहिः ।
 दस्युं विश्वमनोदस्युस्तं निरूपयितुं ययौ ॥ ८४ ॥
 अथ वस्त्रापणहारे कुर्वाणं तुल्यकारताम् ।
 पदैर्वेष्टितजङ्घोरं किञ्चिदुद्धाटिताननम् ॥ ८५ ॥
 तस्करं मस्करलतोपेतं छद्मश्रयाकृतिम् ।
 दृष्ट्वापालक्षयत् क्षमापः क्षपादृष्टानुमानतः ॥ ८६ ॥ (युग्मम्)
 गत्वा हर्म्यं महीनायोऽभिज्ञानानि निवेदयन् ।
 पुरुषान् प्रेषयामास तस्याकारणहेतवे ॥ ८७ ॥
 न हतः स पुमान्नूनं तद्विजृम्भितमित्यसौ ।
 आहृतोऽमस्त चौरा हि महाराजिकवेदिनः ॥ ८८ ॥
 सोऽगास्ततो राजकुले राजाऽऽस्यत महासने ।
 महाप्रसादं कुर्वन्ति नीतिज्ञा हि जिघांसवः ॥ ८९ ॥
 तं भूपतिरभाषिष्ट प्रसादमुख्या गिरा ।

स्वस्वसा दीयतां मह्यं दातव्या एव कन्यका ॥ ८० ॥
 दृष्टपूर्वा स्वसारं मे नापरो निरगात्ततः ।
 अयं स एव राजेति निश्चिक्वे मण्डिको हृदि ॥ ८१ ॥
 गृह्यतां मत्स्वसा देव देवकीयैव सा किल ।
 मदीयमन्यदप्येवमवोचत स पार्थिवम् ॥ ८२ ॥
 तदानीमप्युपायंस्त रूपातिशयशालिनीम् ।
 तस्य स्वसारं नृपतिः कंसारिरिव रुक्मिणीम् ॥ ८३ ॥
 महामात्यपदे चक्रे तस्करं तं नरेश्वरः ।
 को वेत्ति भूभुजां भावं मध्यं पल्युरिवान्धसाम् ॥ ८४ ॥
 तस्माद्भूषणवस्त्रादि तद्गगिन्यैव भूपतिः ।
 नित्यमानाययदहो धूर्त्तो धूर्त्तैरपृष्यत ॥ ८५ ॥
 बहु यावत्समाकृष्टं द्रव्यं तावन्नृपेण सा ।
 अभाषि वित्तं त्वद्वन्द्वोः कियदद्यापि तिष्ठति ॥ ८६ ॥
 वित्तमेतावदेवासीदस्य दस्योः स्वसाऽपि हि ।
 एवं न्यवेदयद्राज्ञो गोप्यं प्रियतमे न हि ॥ ८७ ॥
 विडम्बनाभिर्बह्वोभिर्मण्डिकं चण्डशासनः ।
 निजग्राह ततो राजा पापानां कुशलं कियत् ॥ ८८ ॥
 चौर्यात् शशुर्यमपि विक्रमराजराजः,
 आनीय मण्डिकमस्त्रण्डनयो जघान ।
 स्तैन्यं न तेन विदधीत सुधीः कथञ्चि-
 दत्रापि जन्मनि विरुद्धफलानुबन्धि ॥ ८९ ॥
 ॥ इति मूलदेवमण्डिकयोः कथानकम् ॥

आसीद्राजगृहे सम्यज्जितामरपुरे पुरे ।
 पादाक्रान्तनृपश्रेणिः श्रेणिको नाम पार्थिवः ॥ १ ॥
 राजस्तस्य च तनयो नयविक्रमभाजनम् ।
 नाम्नाऽभयकुमारोऽभूत् प्रद्युम्नः श्रीपतेरिव ॥ २ ॥
 इतश्च तस्मिन्नगरे वैभारगिरिकन्दरे ।
 चौरो लोहसुराख्योऽभूद्रौद्रो रम इवाङ्गवान् ॥ ३ ॥
 स तु राजगृहे नित्यं पौराणामुत्सवादिषु ।
 लब्ध्वा छिद्राणि विदधे पिशाचवदुपद्रवम् ॥ ४ ॥
 आददानस्ततो द्रव्यं मुञ्जानश्च परस्त्रियः ।
 भाण्डागारं निशान्तं वा निजं मेने स तत्पुरम् ॥ ५ ॥
 चौर्यमेवाभवत्तस्य प्रीत्यै वृत्तिर्न चापरा ।
 अपास्य क्रव्यं क्रव्यादा भक्ष्यैस्तृप्यन्ति नापरेः ॥ ६ ॥
 तस्यानुरूपो रूपेण चेष्टया च सुतोऽभवत् ।
 भार्यायां रोहिणीनाम्नां रोहिणेयोऽभिधानतः ॥ ७ ॥
 स्वमृत्युसमये प्राप्ते पित्राऽऽह्वयेत्यभाषि सः ।
 यद्यवश्यं करोषि त्वमुपदेशं ददामि तत् ॥ ८ ॥
 अवश्यमेव कर्त्तव्यमादिष्टं भवतां मया ।
 कः पितुः पातयेदाज्ञां पृथिव्यामित्युवाच सः ॥ ९ ॥
 प्रहृष्टो वदसा तेन चौरो लोहसुरस्ततः ।
 पाणिना संस्पृशन् पुत्रमभाषिष्टेति निष्ठुरम् ॥ १० ॥
 योऽसौ समवसरणे स्थितः सुरविनिर्मिते ।
 विधत्ते देशनां वीरो मा श्रीषीस्तस्य भाषितम् ॥ ११ ॥

अन्यत्तु स्वेच्छया वत्स कुर्यास्त्वमनियन्त्रितः ।
 उपदिश्येति पञ्चत्वं प्राप लोहखुरस्ततः ॥ १२ ॥
 मृतकार्यं पितुः कृत्वा रौहिणेयस्ततोऽनिशम् ।
 चकार चौरिकां लोहखुरोऽपर इवोद्धतः ॥ १३ ॥
 पालयन् पितुरादेशं जीवितव्यमिवात्मनः ।
 स्वदासेरमिवामुष्णात् स राजगृहपत्तनम् ॥ १४ ॥
 तदा च नगरग्रामाकरेषु बिहरन् क्रमात् ।
 चतुर्दशमहासाधुसहस्रपरिवारितः ॥ १५ ॥
 सुरैः संचार्यमाणेषु स्वर्णाश्वजेषु चारुषु ।
 न्यस्यन् पदानि तत्रागाढीरश्वरमतौर्धकृत् ॥ १६ ॥
 'व्यन्तरैरसुरैर्ज्योतिषिकैर्वैमानिकैरपि ।
 सुरैः समवसरणं चक्रे जिनपतिस्ततः ॥ १७ ॥
 आयोजनविसर्पिण्या सर्वभाषानुयातया ।
 भारत्या भगवान् वीरः प्रारभे धर्मदेशनाम् ॥ १८ ॥
 तदानीं रौहिणेयोऽपि गच्छन् राजगृहं प्रति ।
 मार्गान्तराले समवसरणाभ्यर्णमाययौ ॥ १९ ॥
 एवं स चिन्तयामास पथाऽनेन ब्रजामि चेत् ।
 शृणोमि वीरवचनं तदाज्ञा भज्यते पितुः ॥ २० ॥
 न चान्यो विद्यते पन्था भवत्वेवं विमृश्य सः ।
 कर्णो पिधाय पाणिभ्यां द्रुतं राजगृहं ययौ ॥ २१ ॥

एवमन्वहमप्यस्य यातायातकृतोऽन्वदा ।

उपसमवसरणं पादेऽभ्यन्त कण्टकः ॥ २२ ॥

श्रीलुक्कगमनाद्वाढमग्नं पादे स कण्टकम् ।

अनुवृत्त्य समुद्धर्तुं न शशाक क्रमात् क्रमम् ॥ २३ ॥

नास्त्युपायोऽपरः कोऽपीत्याकृष्य अवणात्करम् ।

कर्पणं कण्टकमश्रीषीदिति विश्वगुरोर्गिरम् ॥ २४ ॥

महीतलास्यर्शिपादा निर्निमेषविलोचनाः ।

अस्त्रानमात्या निःस्वेदा नीरजोऽङ्गाः सुरा इति ॥ २५ ॥

बहुश्रुतमिदं धिग् धिगित्याशूद्धृतकण्टकः ।

पिधाय पाणिना कर्णं तथैवापससार सः ॥ २६ ॥

अथान्वहं सुखमाणे पत्तने तेन दस्युना ।

उपेत्य अणिकं अष्टिअेष्टा व्यन्नपयन्निति ॥ २७ ॥

त्वयि शासति देवान्यन्न भयं द्रविणं तु नः ।

आकृष्य गृह्णाते चौरैरदृष्टैश्चैकैरिव ॥ २८ ॥

बन्धूनामिव तेषां तु गृहीतः पीडया ततः ।

सकोपाटोपमित्यूचे नृपतिर्दण्डपाशिकम् ॥ २९ ॥

किं चौरिभूय दायादीभूय वा मम वेतनम् ।

गृह्णासि चौरैर्गृह्णन्ते यदेतं त्वदुपेक्षितैः ॥ ३० ॥

सोऽप्यूचे देव कोऽप्येष चौरः पीरान् विलुण्टति ।

रौहिणेयाह्वयो धर्तुं दृष्टोऽपि न हि शक्यते ॥ ३१ ॥

विद्युदुत्क्षिप्तकरणेनोत्प्लुत्वायं भ्रवङ्गवत् ।

गेहाद्भिर्हं ततो वप्रमुलङ्घयति हेलया ॥ ३२ ॥

मार्गेण यामस्तन्मार्गं यावत्तावत् न च्यते ।
 त्यक्तो ह्येकक्रमेणापि श्रतेन त्यज्यते क्रमैः ॥ ३३ ॥
 न तं हन्तुं नवा धर्तुमहं शक्नोमि तत्स्करम् ।
 गृह्णातु तदिमां देवो दाण्डपाशिकतां निजाम् ॥ ३४ ॥
 नृपेणोत्सासितैकभूसंज्ञया भाषितस्ततः ।
 कुमारोऽभयकुमारस्तमूचे दाण्डपाशिकम् ॥ ३५ ॥
 चतुरङ्गचमूं सज्जीकृत्य मुञ्च बहिष्परात् ।
 यदान्तःप्रविशेच्चौरः पत्तनं वेष्टयेस्तदा ॥ ३६ ॥
 अन्तश्च त्रासितो विद्युदुत्क्षिप्तकरणेन सः ।
 पतिष्यति बहिः सैन्ये वागुरायां कुरङ्गवत् ॥ ३७ ॥
 प्रतिभूभिरिवानीतो निजपादैस्ततश्च सः ।
 ग्रहीतव्यो महान् दस्युरप्रमत्तैः पदातिभिः ॥ ३८ ॥
 तथेत्यादेशमादाय निर्ययौ दाण्डपाशिकः ।
 तथैव च चमूं सज्जां प्रच्छन्नं निर्ममे सुधीः ॥ ३९ ॥
 तद्दिने रौहिणेयोऽपि ग्रामान्तरसमागमात् ।
 अजानानः पुरीं रुद्धां वारीं गज इवाविशत् ॥ ४० ॥
 तैरुपायैस्ततो धृत्वा बद्धा च स मलिस्तुचः ।
 अनीय नृपतेर्दाण्डपाशिकेन समर्पितः ॥ ४१ ॥
 यथा न्याय्यं सतां त्राणमसतां निग्रहस्तथा ।
 निगृह्यतामसौ तस्मादित्यादिस्तत्राहीपतिः ॥ ४२ ॥
 अलोमूः प्राप्त इत्येष न हि निग्रहमर्हति ।
 विचार्य निग्रहीतव्य इत्युवाचाभयस्ततः ॥ ४३ ॥

अथ पप्रच्छ तं राजा कथं कौटिल्यजीविकः ।
 कुतो हेतोरिहायातो रौहिणेयः स चासि किम् ॥ ४४ ॥
 स्वनामशङ्कितः सोऽपि प्रत्यवाचेति भूपतिम् ।
 शालिशामे दुर्गचण्डाभिधानोऽहं कुटुम्बिकः ॥ ४५ ॥
 प्रयोजनवशेनेहायातः संजातकौतुकात् ।
 एकदेवकुले रात्रिं महतीमस्मि च स्थितः ॥ ४६ ॥
 स्वधाम गच्छन्वारक्षैराक्षिप्तो राक्षसैरिव ।
 अलङ्घ्यमहं वप्रं प्राणभीर्महती हि भीः ॥ ४७ ॥
 मध्यारक्षविनिर्यातो बाह्यारक्षगणेष्वहम् ।
 कैवर्तहस्तविस्त्रस्तो जाले मत्स्य इवापतम् ॥ ४८ ॥
 ततो निरपराधोऽपि बद्धा चौर इवाधुना ।
 अहमेभिरिहानीतो नीतिसार विचारय ॥ ४९ ॥
 ततस्तं भूपतिर्गुप्तौ प्रेषयामास तत्क्षणात् ।
 तत्प्रवृत्तिज्ञानहेतोस्तत्र ग्रामे च पूरुषम् ॥ ५० ॥
 सोऽग्रेऽपि ग्राहितो ग्रामः सङ्केतं तेन दस्युना ।
 चौराणामपि केषाञ्चिच्चित्रमायतिचिन्तनम् ॥ ५१ ॥
 तत्स्वरूपं राजपुंसा ग्रामः पृष्टोऽब्रवीदिदम् ।
 दुर्गचण्डोऽत्र वास्तव्यः परं ग्रामान्तरं गतः ॥ ५२ ॥
 तत्पार्थे तेन विज्ञप्ते दध्यौ श्रेणिकसूरिदम् ।
 अहो सुकृतदम्भस्य ब्रह्माऽप्यन्तं न गच्छति ॥ ५३ ॥
 अभयोऽसज्जयदथ प्रासादं सप्तभूमिकम् ।
 महाधरत्नखचितं विमानमिव नाकिनाम् ॥ ५४ ॥

त्रियाऽम्बरायमाणाभीरमखीभिरलङ्कृतम् ।
 दिवोऽमरावतीखण्डमिव भ्रष्टमतर्कि सः ॥ ५५ ॥
 गन्धर्ववर्गप्रारब्धसङ्गीतकमहोत्सवः ।
 सोऽधादकस्मादुद्भूतगन्धर्वनगरत्रियम् ॥ ५६ ॥
 ततोऽभयो मद्यपानमूढं निर्माय तस्करम् ।
 परिधाप्य देवदूष्ये 'अभितल्पमशाययत् ॥ ५७ ॥
 मदे परिणते यावदुदस्यात्तावदैक्षत ।
 सोऽकस्माद्विस्मयकरीमपूर्वां दिव्यसंपदम् ॥ ५८ ॥
 अत्रान्तरेऽभयादिष्टैर्नरनारीगणैस्ततः ।
 उदचारि जय जय नन्देत्यादिकमङ्गलम् ॥ ५९ ॥
 अस्मिन्महाविमाने त्वमुत्पन्नस्त्रिदशोऽधुना ।
 अस्माकं स्वामिभूतोऽसि त्वदीयाः किङ्करा वयम् ॥ ६० ॥
 अम्बरोभिः सहैताभौ रमस्व स्वैरभिन्द्वत् ।
 इत्यादि चतुर्षु चाटुर्गर्भमूचे च तैरसौ ॥ ६१ ॥
 जातः सुरः किमस्मीति दधौ यावत्स तस्करः ।
 संगीतकार्यं तावत्तैः प्रदत्तः समहस्तकः ॥ ६२ ॥
 उपेत्य पुंसां केनापि स्वर्णदण्डभृता ततः ।
 सहसा भोः किमारब्धमेतदेवमभाष्यत ॥ ६३ ॥
 ततः प्रतिबभाषे तैः प्रतीहार निजप्रभोः ।
 प्रदर्शयितुमारब्धं स्वकं विज्ञानकौशलम् ॥ ६४ ॥
 सोऽप्युवाच स्वनायस्य दर्शयतां निजकौशलम् ।

देवलोकसमाचारं कार्यतां किं त्वसाविति ॥ ६५ ॥
 तैरुक्तं कीदृगाचार इति श्रुत्वा स पूरुषः ।
 साक्षेपमित्यभाषिष्ट किमेतदपि विस्मृतम् ॥ ६६ ॥
 य इहोत्पद्यते देवः स खे सुकृतदुष्कृते ।
 भ्रातृव्याति प्राक्तने स्वर्गभोगाननुभवेत्ततः ॥ ६७ ॥
 विस्मृतं स्वामिलामेन सर्वमेतन्नसीदतः ।
 देवलोकस्थितिं देवः कार्यतामिति तेऽवदन् ॥ ६८ ॥
 स रौहिणेयमित्यूचे निजे हन्त शुभाशुभे ।
 प्राक्तने शंस नः स्वर्गभोगान् भुङ्क्ष्व ततः परम् ॥ ६९ ॥
 ततः सोऽचिन्तयदस्युः किमेतत् सत्यमीदृशम् ।
 मां ज्ञातुमभयेनैष प्रपञ्चो रचितोऽथवा ॥ ७० ॥
 ज्ञेयं कथमेतदिति ध्यायता तेन संस्मृतम् ।
 कण्टकोद्धरणकालाकर्णितं भगवद्वचः ॥ ७१ ॥
 देवस्वरूपं श्रीवीराश्रुतं चेत् संवदिष्यति ।
 तत्सत्यं कथयिष्यामि करिष्याम्यन्यथोत्तरम् ॥ ७२ ॥
 इति ब्रुवा स तानीक्षाश्रुके क्षितितलसृशः ।
 प्रखेदमलिनान् स्नानमाख्यात्रिमिषदीक्षणान् ॥ ७३ ॥
 तत्सर्वं कपटं ज्ञात्वाऽचिन्तयत् दस्युरुत्तरम् ।
 तेनोचे कथ्यतां देवलोकाः सर्वोऽयमुत्सुकः ॥ ७४ ॥
 रौहिणेयस्ततोऽवादीक्यया पूर्वव जन्मनि ।
 अदीयत सुपात्रेभ्यो दानं चैत्यानि चक्रिरे ॥ ७५ ॥
 प्रत्यष्टाप्यन्त बिम्बानि पूजितान्यष्टधाऽर्चया ।

विहितास्तीर्थयात्राश्च गुरवः पर्युपासिताः ॥ ७६ ॥
 इत्यादि सदनुष्ठानं मया कृतमिति ब्रुवन् ।
 जचे दण्डभृता शंस दुश्चरितमपि स्वकम् ॥ ७७ ॥
 रौहिणेयोऽप्युवाचेदं साधुसंभर्गशालिना ।
 कदाचिदप्याचरितं किञ्चिन्नाशोभनं मया ॥ ७८ ॥
 व्याजहार प्रतीहारो जन्म नैकस्वभावतः ।
 याति तत्कथ्यतां चौर्यपारदारिकतादिकम् ॥ ७९ ॥
 रौहिणेयोऽभ्यधत्तैवं किमेवंविधचेष्टितः ।
 स्वलीकं प्राप्नुयादन्धः किमारोहति पर्वतम् ॥ ८० ॥
 गत्वा ततस्तैस्तत्सर्वमभयाय निवेदितम् ।
 अभयेन च विज्ञप्तं त्रिणिकस्य महीपतेः ॥ ८१ ॥
 एवंविधैरुपायैर्यश्चौरो ज्ञातुं न शक्यते ।
 स चौरोऽपि विमोक्तव्यः शक्या नीतिर्न लङ्घितुम् ॥ ८२ ॥
 अभयः पार्थिवादेशाद्रौहिणेयमथामुचत् ।
 वञ्चयन्ते वञ्चनादन्तर्दत्ता अपि कदाचन ॥ ८३ ॥
 ततः सोऽचिन्तयश्चौरो धिगादेशं पितुर्मम ।
 वञ्चितोऽस्मि चिरं येन भगवद्वचनामृतात् ॥ ८४ ॥
 नागमिष्यत् प्रभुवचो यदि मे कर्णकोटरम् ।
 तदा विविधमारुणागमिष्यं यमगोचरम् ॥ ८५ ॥
 अनिच्छयाऽपि हि तदा मृहीतं भगवद्वचः ।
 मम जीवातवे जज्ञे भैषज्यमिव रोगिणः ॥ ८६ ॥
 त्यक्त्वा हृदयं ह्यधिकं चौरवाचि रतिर्मया ।

आम्नास्थपास्य निम्बेषु काकेनेव चिरं कृता ॥ ८७ ॥
 उपदेशैकदेशोऽपि यदीयः फलतीदृशम् ।
 तस्योपदेशः सामस्यात् सेवितः किं करिष्यति ॥ ८८ ॥
 एवं विमृश्य मनसा ययौ भगवतोऽन्तिके ।
 पादाम्बुजे च नत्वं रौहिणेयो व्यजिज्ञपत् ॥ ८९ ॥
 भवाभ्यौ प्राणिनां घोरविपन्नककुलाकुले ।
 महापीतायते ते गीरायोजनविसर्पिणी ॥ ९० ॥
 निषिद्धस्त्वहचः श्रोतुमनामेनाममानिना ।
 इयत्कालमहं पित्रा वञ्चितस्तज्जगद्गुरोः ॥ ९१ ॥
 त्रैलोक्यनाथ ते धन्याः श्रद्धावानाः पिबन्ति ये ।
 भवहचनपीयूषं कर्णाञ्जलिपुटैः सदा ॥ ९२ ॥
 अहं तु पापोऽशुश्रूषुर्भगवन् भवतो वचः ।
 पिधाय कर्णौ ह्य कष्टमिदं स्थानमलङ्घयम् ॥ ९३ ॥
 एकदाऽनिच्छताऽप्येकं श्रुतं युष्मद्वचो मया ।
 तेन मन्त्राक्षरेणैव रक्षितो राजराक्षसात् ॥ ९४ ॥
 यथाऽहं मरणाक्षतस्तथा त्रायस्व नाथ माम् ।
 संसारसागरावर्त्ते निमज्जन्तं जगत्पते ॥ ९५ ॥
 ततस्तत्कृपया स्वामी निर्वाणपददायिनीम् ।
 विशुद्धां विदधे साधु साधुधर्मस्य देशनाम् ॥ ९६ ॥
 ततः प्रबुद्धः प्रणमन् रौहिणेयोऽब्रवीदिदम् ।
 यतिधर्मस्य योग्योऽस्मि नवे'त्यादिश मां प्रभो ॥ ९७ ॥

योग्योऽसीति स्वामिनोक्ते, ग्रहीष्यामि विभो व्रतम् ।

परं किञ्चिददिश्यामि, श्रेणिकेनेत्युवाच सः ॥ ८८ ॥

निर्विकल्पं निर्विशङ्कं स्ववक्तव्यमुदीरय ।

इत्युक्तः श्रेणिकनृपेणोचे लोहखुरात्मजः ॥ ८९ ॥

इह देव भवद्भिर्यः श्रुतोऽहं लोकवार्त्तया ।

स एव रोहिणियोऽस्मि भवत्यत्तनमोषकः ॥ ९० ॥

भगवद्वचसैकेन दुर्लङ्घ्या लङ्घिता मया ।

प्रज्ञाऽभयकुमारस्य तरण्डेनेव निम्नगा ॥ १ ॥

अशेषमेतन्मुषितं पत्तनं भवतो मया ।

नान्वेषणीयः कोऽप्यन्यस्तस्करो राजभास्कर ॥ २ ॥

कमपि प्रेषय यथा तस्मिन् दर्शयाम्यहम् ।

करिष्ये सफलं जन्म ततः प्रव्रज्यया निजम् ॥ ३ ॥

अभयोऽथ समुत्थाय श्रेणिकादेशतः स्वयम् ।

कौतुकात्पीरलीकश्च सहागात्तेन दस्युना ॥ ४ ॥

ततो गिरिणदीकुञ्जश्मशानादिषु तद्धनम् ।

स्थगितं दर्शयामास सोऽथ श्रेणिकसूने ॥ ५ ॥

अभयोऽपि हि यद्यस्य तत्तस्य धनमार्पयत् ।

नीतिज्ञानामलोभानां मन्त्रिणां नापरा स्थितिः ॥ ६ ॥

परमार्थं कथयित्वा प्रबोध्य निजमानुषान् ।

अह्नालुर्भगवत्पार्श्वे रोहिणियः समाययौ ॥ ७ ॥

ततः श्रेणिकराजेन कृतनिष्क्रमणोत्सवः ।

'स जयाह परिव्रज्यां पार्श्वे श्रीवीरपादयोः ॥ ८ ॥

ततस्तुतुर्थादारभ्य षण्मासान् यावदुज्ज्वलम् ।
 विनिर्ममे तपःकर्म कर्मनिर्मूलनाय सः ॥ ८ ॥
 तपोभिः क्लृप्तः कृत्वा भावसंलेखनां च सः ।
 श्रीवीरमापृच्छ गिरौ पादपोषणं व्यधात् ॥ १० ॥
 शुभध्यानः स्मरन् पञ्चपरमेष्ठिनमस्त्रियाम् ।
 त्यक्त्वा देहं जगाम द्यां रौहिणेयो महामुनिः ॥ ११ ॥
 रौहिणेय इव चौर्यनिवृत्तः
 स्वर्गलोकमचिरादुपयाति ।
 तत्सुधीर्न विदधीत कथञ्चि-
 चौरिकामुभयलोकविरुद्धाम् ॥ ११२ ॥
 ॥ इति रौहिणेयकथानकम् ॥ ७२ ॥

स्तेयस्यातिपरिहरणीयतामाह—

दूरं परस्य सर्वस्वमपहर्तुमुपक्रमः ।

उपाददीत नादत्तं तृणमात्रमपि क्वचित् ॥ ७३ ॥

दूरं आस्तां तावत्परस्य सर्वस्वं निःशेषधनम्, अपहर्तुमुपक्रमः
 प्रारम्भः, अदत्तं स्वामिना, तृणमात्रमपि नोपाददीत न गृह्णीयात्
 न तदर्थं यत्नं कुर्यादिति यावत् ॥ ७३ ॥

स्तेयनिवृत्तानां फलं श्लोकद्वयेनाह—

परार्थग्रहणे येषां नियमः शुद्धचेतसाम् ।

अभ्यायान्ति श्रियस्तेषां स्वयमेव स्वयम्बराः ॥ ७४ ॥

परार्थग्रहणे परधनहरणे येषां नियमो निवृत्तिः शुद्धचेतसां

निर्मलचित्तानां न तु बकवृत्तीनां कश्चलमनसां तेषामभ्यायान्ति
अभिमुखमायान्ति श्रियः सम्पदः, स्वयमेव न तु परप्रेरणया
व्यवसायेन वा । स्वयंवरा इत्युपमानगर्भम् । स्वयम्बरा इव
कन्याः ॥ ७४ ॥

तथा—

अनर्था दूरतो यान्ति साधुवादः प्रवर्तते ।

स्वर्गसौख्यानि ठौकन्ते स्फुटमस्तेयचारिणाम् ॥ ७५ ॥

अनर्था विपदः, दूरतो यान्त्यासन्ना अपि न भवन्ति ; साधुरय-
मिति प्रवादः साधुवादः श्लाघा, प्रवर्तते प्रसरति, एतावदैहिक-
फलम् ; स्वर्गसौख्यानीति तु पारलौकिकम्, अस्तेयव्रतेनावश्यं
चरन्तीत्यस्तेयचारिणस्तेषाम् ।

अत्रान्तरे श्लोकाः—

वरं वङ्गिशिखा पीता सर्पास्यं चुम्बितं वरम् ।

वरं हालाहलं लीढं परस्वहरणं न तु ॥ १ ॥

प्रायः परस्वलुब्धस्य निःशूका बुद्धिरेधते ।

हन्तुं भ्रातृन् पितृन् दारान् सुहृदस्तनयान् गुरुन् ॥ २ ॥

परस्वं तस्करो गृह्णन् वधवन्धादि नेच्छते ।

पयःपायीव लगुडं बिडाल उपरि स्थितम् ॥ ३ ॥

व्याधधीवरमार्जारादिभ्यश्चैरोऽतिरिच्यते ।

निगृह्यते नृपतिभिर्यदमौ नेतरे पुनः ॥ ४ ॥

स्वर्णादिकेऽप्यन्यधने पुरःस्थे

सदा मनीषा दृषदीव येषाम् ।

सन्तोषपीयूषरमेन तृप्ता-

स्ते द्यां लभन्ते गृहमेधिनोऽपि ॥ ५ ॥ ७५ ॥

इदानीमामुष्मिकमैहिकं चाब्रह्मफलमुपदर्शय

गृहस्थोचितं ब्रह्मचर्यव्रतमाह—

षण्दत्वमिन्द्रियच्छेदं वीक्ष्याब्रह्मफलं सुधीः ।

भवेत् स्वदारमन्तुष्टोऽन्यदारान् वा विवर्जयेत् ॥ ७६ ॥

षण्दत्वमामुष्मिकं परदाररतानां फलं, इन्द्रियच्छेदश्च राजादि-
कृत ऐहिकं, अब्रह्मणः प्रतिषिद्धस्य मैथुनस्य, वीक्ष्य शास्त्रात्प्रत्यक्षेण
वा ज्ञात्वा, स्वदारिषु धर्मपत्न्यां सन्तुष्टो भवेदित्येकं गृहस्थब्रह्म-
चर्यम्, अन्यदारान् वा परमस्वन्विनीः स्त्रियो विवर्जयेत् ।
स्वस्तीसाधारणस्त्रीसेवीत्यर्थः इति द्वितीयम् ॥ ७६ ॥

यद्यपि गृहस्थस्य प्रतिपन्नं व्रतमनुपालयतो न तादृशः
पापसम्बन्धोऽस्ति तथापि यतिधर्मानुरक्तो यतिधर्मप्राप्तेः पूर्वं
गार्हस्थ्येऽपि कामभोगविरक्तः सन् आवकधर्मं परिपालयति
इति तं वैराग्यकाष्ठामुपनेतुं सामान्येनाब्रह्मदीषानाह—

रम्यमापातमात्रे यत् परिणामेऽतिदारुणम् ।

किंपाकफलसंकाशं तत्कः सेवेत मैथुनम् ॥ ७७ ॥

आपातमात्रे प्रथमारम्भमात्रे, रम्यं मनोहरं, परिणामे

प्रारम्भादुत्तरोत्तरावस्थायां, दारुणं रौद्रं, किंपाकफलसंक्राशं
किंपाकी वृक्षविशेषस्तत्फलसदृशं, किंपाकफलं ह्यापाते रम्यं
परिणामे दारुणं मारणात्मकत्वात् ।

यदाह —

‘वण्ड्ढा हलहलया’ दीसन्ता दिन्ति हिययपरिश्रोसं ।

किंपागफला पुत्तय आसायन्तो वियाणिहिसि ॥ १ ॥

एवंविधं यन्मैथुनं मिथुनकर्म तत्कः सेवेतेति सम्बन्धः ।

यदाह —

यद्यपि निषेव्यमाणा मनसः परितुष्टिकारका विषयाः ।

किंपाकफलादनवत् भवन्ति पश्चादतिदुरन्ताः ॥ २ ॥ ७७ ॥

मैथुनस्य परिणामदारुणत्वमाह —

कम्पः खेदः श्रमो मूर्च्छा भ्रमिर्भ्रमः भ्रमिर्भ्रमः ।

राजयक्ष्मादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिताः ॥ ७८ ॥

कम्पो वेपथुः, खेदो घर्मः, श्रमः क्लमः, मूर्च्छा मोहः,
भ्रमिर्भ्रमः, ग्लानिरङ्गसादः, बलक्षयः शक्तिनाशः, राजयक्ष्मा
क्षयरोगः, स आदिर्येषां कासश्वासादीनां रोगाणां ते तथा
मैथुनोत्थिता मैथुनप्रभवाः ॥ ७८ ॥

(१) वण्डाद्याः कौतुका दृश्यमाना ददति हृदयपरितोषम् ।

किंपाकफलान् पुत्तक आस्तादमानो विज्ञास्यसि ॥ १ ॥

(२) ‘तसुलाभि कोउए हलहल’ इति श्रीहेमचन्द्राचार्याः देशीनामभालार्या
अष्टमार्गे अनेकार्थप्रकरणे ७४ श्लोके व्याख्युः ।

अहिंसापरिवारत्वाच्छेषव्रतानां मैथुने

अहिंसाया एवाभावमाह—

योनियन्त्रसमुत्पन्नाः सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः ।

पीड्यमाना विपद्यन्ते यत्र तन्मैथुनं त्यजेत् ॥ ७६ ॥

योनिः प्रसवमार्गः, सैव यन्त्राकारत्वाद्यन्त्रं, तत्र समुत्पन्नाः
संमूर्च्छनेनोत्पन्नाः, ते च न चतुर्ग्राह्या इत्याह—सुसूक्ष्माः,
जन्तुराशयो जन्तुसमूहाः, पीड्यमाना मृद्यमानाः पुंश्चजनेति
शेषः, रूतनालिकायां तप्तायःकणकप्रवेशे रूतानीव, विपद्यन्ते
विनश्यन्ति, यत्र मैथुने तन्मैथुनं त्यजेत् ॥ ७६ ॥

योनौ जन्तुसङ्गावं संवादेन द्रढयति—

जन्तुसङ्गावं वात्स्यायनोऽप्याह ।

वात्स्यायनः कामशास्त्रकारः । अनेन च वात्स्यायनसंवादाधी-
नमस्य प्रामाण्यमिति नोच्यते, न हि जैनं शासनमन्यसंवादाधीन-
प्रामाण्यं किन्तु येऽपि कामप्रधानास्तैरपि जन्तुसङ्गावो नापह्नूत
इत्युच्यते ।

वात्स्यायनश्लोको यथा—

रक्तजाः कृमयः सूक्ष्मा मृदुमध्याधिशक्तयः ।

जन्मवर्त्मसु कण्डूतिं जनयन्ति तथाविधाम् ॥ ८० ॥

रक्तजा रक्तीकृवाः, कृमयो जन्तुविशेषाः, सूक्ष्मा अप्रत्यक्षाः,

सुदुमध्याधिशक्तयः सुदुशक्तयो मध्यशक्तयोऽधि^१शक्तयश्च, तथा-
विधां सुदुमध्याधिमात्रशक्त्यनुरूपां ; सुदुशक्तयो सुहीं, मध्यशक्तयो
मध्यां, ^२अधिकशक्तयोऽधिकां कण्डूतिं कण्डूं जन्मवर्त्मसु योनिषु
जनयन्ति ॥ ८० ॥

कामज्वरचिकित्सा^३मौषधमिव मैथुनसेवनमिति यो मन्येत
तं प्रत्याह —

स्त्रीसम्भोगेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति ।

स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥ ८१ ॥

प्रतिचिकीर्षति प्रतिकर्तुमिच्छति, विध्यापयितुं शमयितुम् ;
अयमर्थो नायं कामज्वरस्य प्रतीकारोऽनुगुणः, अपि तु वृद्धिहेतुः
नहि हुताशे घृताहुतिप्रक्षेपस्तच्छान्त्यै भवति किन्तु तद्वृद्धेयम् ।

वाच्या अप्याहुः—

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शम्यति ।

हविषा कृष्णवर्त्मव भूय एवाभिवर्द्धते ॥ १ ॥

^१किन्तु कामज्वरप्रतीकारा ईषत्कारा वैराग्यभावनाप्रतिपक्ष-
सेवाधर्मशास्त्रश्रवणादयः ; तद्वृद्धेः कामज्वरप्रशान्त्युपायेषु सत्तु
किं भवभ्रमणहेतुना मैथुनसेवनेन ॥ ८१ ॥

(१) क ख ग ङ -ऽधिक-

(२) च व्यधिशक्त-

(३) ग ङ किंच ।

'एतदेवाह —

वरं ज्वलदयस्तम्भपरिरम्भो विधीयते ।

न पुनर्नरकद्वाररामाजघनसेवनम् ॥ ८२ ॥

अयमर्थः । भवतु कामज्वरोपशमहेतुमैधुनं परं नरकहेतुत्वाद्
प्रशस्यम् ॥ ८२ ॥

अपि च स्त्रीसम्बन्धनिबन्धनं निधुवनं, स्त्रियश्च स्मृता अपि
सकलगुणगरिमविघातहेतव इत्याह,—

सतामपि हि वामभूर्ददाना हृदये पदम् ।

अभिगमं गुणग्रामं निर्वासयति निश्चितम् ॥ ८३ ॥

सतामपि हि महात्मनामपि, वामभूर्विरचितलोचनविकारा,
हृदये पदं ददाना स्मृतिमात्रेणापि सन्निधापिता, अभिरामं
रमणीयं, गुणग्रामं गुणसमूहं, निर्वासयति उद्वासयति । श्लेष-
च्छाया चेत्यम् । यथा कुनियोगी कश्चिद्देशमध्ये पदं ददान एव
रक्षितव्यान् ग्रामान् लोभमोहादिनोद्वासयति, एवं हृदये लब्ध-
पदा कामिन्यपि पालनीयं गुणग्राममुच्छेदयति । अथवा सतामपि
गुणग्रामं सतामेव हृदये पादं दत्वा वामभूर्निर्वासयति ॥ ८३ ॥

हृदयसन्निधापनमपि स्त्रीणां बहुदोषत्वाद्गुणहानिहेतुः किं
पुना रमणमित्येतदेवाह —

(१) उ एतदेवसाह ।

(२) च ददानः प्रवररक्षितव्यान् ।

वञ्चकत्वं नृशंसत्वं चञ्चलत्वं कुशीलता ।

इति नैसर्गिका दोषा यासां तासु रमेत कः ॥८४॥

वञ्चकत्वं मायाशीलता, नृशंसत्वं क्रूरकर्मकारिता, चञ्चलत्वं कुत्राप्यवस्थितचित्तत्वाभावः, कुशीलता दुःस्वभावता, उपस्थसंयमाभावो वा, इत्येते नैसर्गिकाः स्वाभाविका दोषा नवीपाधिकाः, तासु को रमेत ॥ ८४ ॥

न चेयन्त एव दोषा किन्त्वपरिसंस्थाता इत्याह—

प्राप्तुं पारमपारस्य पारावारस्य पार्यते ।

स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥८५॥

पारावारस्य समुद्रस्य, अपारस्यादृष्टपारस्य, पारं परतीरं, प्राप्तुं पार्यते शक्यते, न पुनः स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां स्वभावकुटिलचरित्राणां, दुश्चरित्रस्य दुष्टचेष्टितस्य, पारं पर्यन्तः ; प्राप्तुं पार्यत इति ॥ ८५ ॥

दुश्चरित्रमेवाह—

नितम्बिन्यः पतिं पुत्रं पितरं भ्रातरं क्षणात् ।

आरोपयन्त्यकार्येऽपि दुर्वृत्ताः प्राणसंशये ॥ ८६ ॥

नितम्बिन्य इति योवनोन्माददर्शनार्थम् । अतएव स्त्रीति नोक्तम् । दुर्वृत्ता दुष्टशीलाः, अकार्येऽपि प्रयोजनमन्तरेणापि, अथवाऽकार्येऽप्ये प्रयोजने नञोऽन्त्यार्थत्वात्, प्राणसंशये प्राणसन्देहे ; उपलक्षणं चैतत् । प्राणनाशेऽपि आरोपयन्ति आरोहयन्ति । कमित्याह । पतिं भर्त्तारम् । सूर्यकान्तेव प्रदेशिराजम् ।

यदाह —

'भज्जा वि इन्द्रियविगारदोषनडिया करेद्द पइपावम् ।

जह सो पणसिराया सूरियकंताइ तह वहिओ ॥ १ ॥

पुत्रं तनयम् । चुलनीव ब्रह्मदत्तम् ।

यदाह —

'भाया निग्रगमइविगपियन्नि अत्ये अपूरमाणन्नि ।

पुत्तस्स कुण्ड वमणं चुलणी जह वंभदत्तस्स ॥ २ ॥

पितरं जनकं, भ्रातरं सोदरम् । जीवयशा इव जरासन्धं,
कालादींश्च भ्रातृन् ॥ ८६ ॥

अतएव—

भवस्य बीजं नरकद्वारमार्गस्य दीपिका ।

शुचां कन्दः कलेर्मूलं दुःखानां खानिरङ्गना ॥८७॥

भवस्य संसारस्याङ्गुरस्येव बीजं तत्कारणत्वात्संसारस्य, नरकद्वारं
नरकप्रवेशः, तत्र यो मार्गः पन्थास्तत्र दीपिकेव दीपिका तत्प्रकाश-
कत्वात्, शुचां शोकानां वल्लीनामिव कन्दस्तत्परोहहेतुत्वात्, कलेः
कलहस्य तरंगिव मूलं पादो वृद्धिहेतुत्वात्, दुःखानां शरीर-
मानसानां लवणादीनामिव खानिराकरस्तत्समुत्पत्त्यात् दुःखानां,

(१) भार्याऽपि इन्द्रियविगारदोषनटिता करोति पतिपापम् ।

यथा पदेशिराजः सूर्यकान्तया तथा वर्धितः ॥ १ ॥

(२) भाता निजकर्मातिविकल्पिते अर्थे अपूर्यमाणे ।

पुत्रस्य करोति व्यसनं चुलनी यथा ब्रह्मदत्तस्य ॥ २ ॥

काऽसावङ्गना । एवं तावद्यतिधर्मानुरक्तं गृहस्थं प्रति सामान्येन
मैथुनदोषाः स्त्रीदोषाद्योक्ताः ॥ ८७ ॥

सम्प्रति स्वदारसन्तुष्टान् गृहस्थानधिकृत्य साधारणस्त्रीदोषाः
श्लोकपञ्चकेनोच्यन्ते—

मनस्यन्यद्वचस्यन्यक्रियायामन्यदेव हि ।

यासां साधारणस्त्रीणां ताः कथं सुखहेतवः ॥ ८८ ॥

मनसि चित्तेऽन्यत् वचःक्रिययोर्विलक्षणं, वचसि वचनेऽन्यत्
मनःक्रिययोर्विलक्षणं, क्रियायां चेष्टितेऽन्यत् वाङ्मनसोर्विसंवादि,
यासां साधारणस्त्रीणां वेश्यानां, ता विसंवादिप्रेमाणः कथं
सुखस्य विश्वासैकनिबन्धनस्य हेतवः ।

यदाह—

अन्यस्मै दत्तसङ्केता याचतेऽन्यं लुते परम् ।

अन्यश्चित्ते परः पार्श्वे गणिकानामहो नरः ॥ १ ॥ ८८ ॥

तथा—

मांसमिश्रं सुरामिश्रमनेकविटचुम्बितम् ।

को वेश्यावदनं चुम्बेदुच्छिष्टमिव भोजनम् ॥ ८९ ॥

मांसेन जलस्थल'खचारिजीवजाङ्गलेन, मिश्रमामगन्धि,
मांसादित्वाद्देश्यानां, सुरया काष्ठपिष्टादिमथ्या मदिरया, मिश्रं
व्यामं, सुरापाणप्रसक्तत्वात् । अनेकविटैर्बहुभिर्विटैरित्यर्थः, चुम्बित-
मास्त्रादितम्, प्रायो विटासक्तत्वात् ; एवंविधं वेश्यानां वदनं

कथुम्बेन कश्चिच्चैननयुम्बेदित्यर्थः । उच्छिष्टमिव भोजनमित्युप-
मानमनेकविटचुम्बितवेश्यावदनस्योपमेयस्य । अथवा मांस-
मिश्रत्वं सुरामिश्रत्वं चोच्छिष्टभोजनेऽपि योज्यम् ॥ ८८ ॥

तथा—

अपि प्रदत्तसर्वस्वात् कामुकात् क्षीणसम्पदः ।

वासोऽप्याच्छेत्तुमिच्छन्ति गच्छतः पण्ययोषितः ॥ ८९ ॥

प्रदत्तसर्वस्वादपि महाधनावस्थायां, पुण्यक्षयात्क्षीणसम्पदः,
कामुकात्तत एव गच्छतः स्वगृहं प्रति, वासोऽपि परिधानवस्त्र-
मपि, आच्छेत्तुं बलाद् ग्रहीतुमिच्छन्ति ; पण्यं मूल्यं, तत्प्रधाना
योषितो वेश्याः ; अनेन कृतघ्नत्वं तासामाह ।

यदाह—

उपचरिताऽप्यतिमात्रं प्रकटवधूः क्षीणसम्पदः पुंसः ।

पातयति दृशं व्रजतः सृहया परिधानमात्रेऽपि ॥ १ ॥ ९० ॥

तथा—

न देवान्न गुरुन्नापि मुहूदो न च बान्धवान् ।

असत्सङ्गरतिर्नित्यं वेश्यावश्यो हि मन्यते ॥ ९१ ॥

वेश्यावश्यः पुमान्न देवादीन्मन्यते, कुतः असत्सङ्गरतिर्नित्यं
असङ्गिर्विटादिभिः सङ्गो असत्सङ्गस्तत्र रतिर्यस्य । वेश्यावश्यस्य
हि सुलभा एवासत्सङ्गाः ॥ ९१ ॥

तथा—

कुष्ठिनोऽपि स्मरसमान् पश्यन्तीं धनकाङ्क्षया ।

तन्वन्तीं कृत्रिमस्नेहं निःस्नेहां गणिकां त्यजेत् ॥८२॥

कुष्ठिनः कुष्ठिरोगिणोऽप्यत्यन्तमनुपादेयान्, स्मरसमान् कन्दर्पतुल्यान्, धनकाङ्क्षया हेतुभूतया पश्यन्तीं, महत्या प्रतिपत्त्या प्रतिपादयन्तीं, न च स्नेहमन्तरेण कुष्ठिनोऽपि सकाशाद्गनावाप्तिरिति । तन्वन्तीं विस्तारयन्तीं, कृत्रिममुपचरितं, स्नेहं प्रेम ; परमार्थतस्तु निःस्नेहां गणिकां वेश्यां, त्यजेत् । एवं तावत्स्वदार-सन्तुष्टस्य पण्याङ्गनागमने दोषाः प्रतिपादिताः ॥ ८२ ॥

इदानीं परदारगमनदोषानाह—

नासक्त्या सेवनीया हि स्वदारा अप्युपासकैः ॥

आकरः सर्वपापानां किं पुनः परयोषितः ॥८३॥

सर्वविरतिलालसः खलु देशविरतिपरिणाम इति गार्हस्थ्येऽपि वैराग्यातिशयादुपासकैरप्रतिषिद्धाः स्वदारा अप्यासक्त्या गर्हेन न सेवनीयाः किं पुनः परयोषितस्ता अत्यन्तमसेवनीया इत्यर्थः ; यत आकरः खानिः सर्वपापानां मायामृषावादादीनाम्, हि शब्दो यस्मादर्थे, यस्मात् स्वदारानपि नासक्त्या सेवन्ते उपासकाः ततः कथं परदारेषु प्रसजयुरित्यर्थः ॥ ८३ ॥

परस्त्रीणां पापकारित्वमेव दर्शयति—

स्वपतिं या परित्यज्य निस्त्रपोपपतिं भजेत् ।

तस्यां क्षणिकचित्तायां विश्रम्भः कोऽन्ययोषिति ॥ ८४ ॥

तस्यां क्षणिकचित्तायां चलितचित्तायामन्ययोषिति, को विश्रम्भः को विश्वासः, न कश्चिदित्यर्थः । विश्रम्भाधीनं च सुखं तदपि नास्तीत्यर्थः । या किं, या स्वपतिं देवतारूपं 'भर्तृदेवता हि स्त्रियः' इति श्रुतः ; परित्यज्य पाणिगृहीत्यपि त्यक्त्वा, निस्त्रपालङ्कारहिता ; तपा हि भूषणं स्त्रीणाम् ; उपपतिं पत्यन्तरं, भजेत् ॥ ८४ ॥

इदानीं परस्त्रीप्रसक्तोऽनुशिष्यते—

भीरोराकुलचित्तस्य दुःस्थितस्य परस्त्रियाम् ।

रतिर्न युज्यते कर्तुमुपशूनं पशोरिव ॥ ८५ ॥

परस्त्रियां रतिः प्रीतिः, कर्तुं न युज्यते, भीरोः पतिराजादिभीतस्य, अतएवाकुलचित्तस्य अनेन दृष्टोऽनेन ज्ञातोऽहमिति उपसर्पतीति व्याकुलचित्तस्य, दुःस्थितस्य खण्डदेवकुलादौ शय्यासनादिरहितस्य, कस्येव, पशोरिव बध्यस्य, उपशूनं शूनासमीपे ॥ ८५ ॥

तस्मात्—

प्राणसन्देहजननं परमं वैगकारणम् ।

लोकद्वयविरुद्धं च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥ ८६ ॥

परस्त्रियां गमनं सम्भोगस्त्यजेत्, प्राणानां जीवितव्यस्य,

सन्देहो नाशशङ्का, तं जनयतीति प्राणसन्देहजननं ; 'परस्त्रीषु प्रसक्तस्य हि प्रायेण परैः प्राणा प्रणाश्यन्ते कदाचिन्नेति प्राणसन्देहः, परमं प्रकृष्टं, वैरस्य विरोधस्य, कारणम् ।

यदाह—

बद्धमूलस्य मूलं हि महद्द्वैरतरोः स्त्रिय इति ।

लोकद्वयमिहलोकपरलोकलक्षणं, तस्य विरुद्धं प्राणसन्देहजननत्वाद्द्वैकारणत्वाल्लोकद्वयविरुद्धत्वादिति परस्त्रीगमनत्यागे हेतुत्रयं विशेषणद्वारेण ॥ ८६ ॥

लोकद्वयविरुद्धं चेति विशेषणमस्फुटं स्फुटयति—

सर्वस्वहरणं बन्धं शरीरावयवच्छिदाम् ।

मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः ॥ ८७ ॥

सर्वधनापहारं, रज्ज्वादिना बन्धं, शरीरावयवः पुंश्चजादिस्तस्य च्छिदां क्तिदं लभत इतीहलोकविरोधः । मृतश्च नरकं घोरं लभते इति परलोकविरोधः । परदारान् गच्छतीति पारदारिकः ॥ ८७ ॥

उपपत्तिपूर्वं परस्त्रीगमनप्रतिषेधमाह—

स्वदाररक्षणे यत्नं विदधानो निरन्तरम् ।

जानन्नपि जनो दुःखं परदारान् कथं व्रजेत् ॥ ८८ ॥

जानन्नपि अनुभवन्नपि, दुःखं मनःपीडां, परदारप्रसङ्गे तस्य ; परदाराः परिषां दाराः परदाराः अतः स्वदारप्रसक्तेषु परेषु

दुःखमनुभवत्येव । अत्र हेतुमाह । स्वदाररक्षणे स्वकलत्ररक्षणे,
यद्वमादरं, भित्तिवरण्डकप्राकारप्राहरिकादिभिर्विदधानः कुर्वन्,
निरन्तरं दिवानिशं, स्वदाररक्षणपरिक्लेशशाली जनो जानात्येव
स्वस्मिन् दुःखं इत्यात्मानुभवेन परेष्वपि दुःखं पश्यन् कथं
परदारान् व्रजेत् ॥ ८८ ॥

आस्तां परस्त्रीषु रमणं रमणेच्छाऽपि महतेऽनर्थायेति आह—

विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि परस्त्रीषु रिरंसया ।

कृत्वा कुलक्षयं प्राप नरकं दशकन्धरः ॥ ८९ ॥

परस्त्रीविषये रमणाभावेऽपि रिरंसामात्रेण हेतुना, दशकन्धरो
रावणो, नरकं प्राप इति पारलौकिकं फलम् । ऐहिकमाह ।
कृत्वा कुलक्षयं, यद्यपि कुलक्षयस्तस्य रामादिभिः कृतो न तेन,
तथापि तदीयपरदाररिरंसापूर्वकत्वादिभिस्तत्त्वतस्तत्कृत उच्यते ।
ननु पारलौकिकं फलं नरकगमनरूपमास्तां, ऐहलौकिकं तु
बलवतां कुतस्त्यं भवेदित्याह । विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि ; न हि
दशकन्धरादन्यो बलवान्, यो विक्रमेण विश्वमप्याक्रान्तवान्
सोऽपि यद्यनर्थमश्नुते तदपरस्य का मात्रेति ॥ ८९ ॥

अयं चार्थः सम्प्रदायगम्यः, सचायम् ।—

अस्ति त्रिकूटशिरसि शिरोमणिरिव क्षितिः ।

रत्नोद्दीपे हिरण्याङ्गा लङ्केति प्रथिता पुरी ॥ १ ॥

विद्याधरनृपस्तस्यां पुलस्त्यकुलकीसुभः ।

अजायत महावीर्यो रावणो विश्वरावणः ॥ २ ॥

अभूतां भ्रातरौ तस्य निःसीमस्थाम'शोभिनी ।
 अपराविव दोःस्तम्भौ कुम्भकर्णविभीषणौ ॥ ३ ॥
 देवतामिव कुलस्य स्वपूर्वपुरुषार्जिताम् ।
 गृहे नवमहारत्नस्रजं सोऽपश्यदन्यदा ॥ ४ ॥
 श्रूयन्ते द्वादशादित्या नवादित्या इमे पुनः ।
 दृश्यन्ते कथमित्येतद्द्वान् पप्रच्छ तत्र सः ॥ ५ ॥
 अथाचक्षिरे तस्मै त्वत्पूर्वपुरुषैः पुरा ।
 वरलब्धा महासाराऽनर्घ्येयं रत्नमालिका ॥ ६ ॥
 इमां लिपेत् यः कण्ठे स्यात्सोऽर्द्धभरतेश्वरः ।
 इत्यान्नायात्तवान्नाये पूज्यते पूर्वजैरसी ॥ ७ ॥
 ततस्तां सोऽक्षिपत्कण्ठे तद्रत्नेषु नवस्वपि ।
 सङ्क्रान्तास्यतया चासी दशास्य इति पप्रथे ॥ ८ ॥
 ततो जनैर्जयजयेत्यारवैरभिनन्दितः ।
 सोऽभाभूर्त्त इवोत्साहो जगद्विजयहेतवे ॥ ९ ॥
 तस्यानवद्या विद्यास्ताः प्रज्ञप्तीप्रमुखाः सदा ।
 असाध्यसाधनप्रीटाः पार्श्वे सेना इवावसन् ॥ १० ॥
 ततो भरतवर्षाङ्गं स एकग्रामलीलया ।
 दुःसाधं साधयामास दोःकण्ठूर्नत्वपूर्यत ॥ ११ ॥
 आसीदितश्च वैताव्यगिरौ विद्याधरेश्वरः ।
 इन्द्रनामा पूर्वजन्मानुभूतेन्द्रपदस्थितिः ॥ १२ ॥

विश्वैश्वर्यबलोद्रेकादिन्द्रत्वाभ्यासतोऽपि च ।
 इन्द्रमात्मानमेवायममंस्तेन्द्रं तु नापरम् ॥ १३ ॥
 शचीति स स्वमहिषीं स्वमस्त्रं वज्रमित्यपि ।
 पट्टेभमैरावण इत्यश्वमुच्चैःश्रवा इति ॥ १४ ॥
 सारथिं मातलिरिति चतुरोऽन्यान्महाभटान् ।
 सोमो यमः पाशधरः कुबेर इति चाभ्यधात् ॥ १५ ॥
 मन्यमानस्तृणायान्यानिन्द्रमन्यः स दोर्मदी ।
 नाजीगणद्रावणमप्यत्यन्तरणदारुणम् ॥ १६ ॥
 तस्मै ततः प्रकुपितः कृतान्त इव दारुणः ।
 रावणोऽश्रावणाभोदगर्जन्नजबलोऽचलत् ॥ १७ ॥
 विद्याबलात्सैन्योऽपि लङ्घयामास सोऽर्णवम् ।
 विद्याधरासुख्याना भुव्यभसि नभस्यपि ॥ १८ ॥
 स दिशश्छादयन् सैन्यवात्योद्धूतै रजश्वयैः ।
 वैताक्यं प्राप कल्पान्तमहावात इव द्रुतम् ॥ १९ ॥
 श्रुत्वा रावणमायान्तमिन्द्रोऽपि द्रुतमभ्यगात् ।
 पुंसां मैत्र्यां च वैरे च संमुखोत्थानमादिमम् ॥ २० ॥
 दूरादपि दशास्येन प्रह्वितो महितौजसा ।
 अथ दूतोऽभ्युपेत्येन्द्रमित्युवाच ससीष्ठवम् ॥ २१ ॥
 ये केचिदिह राजानो विद्यादोर्वीर्यदर्पिणः ।
 तैरुपेत्योपायनाद्यैः पूजितो दशकन्धरः ॥ २२ ॥
 दशकण्डस्थ विष्मृत्या भवतश्चार्जवादयम् ।
 इयान् कालो ययौ तस्मिन् भक्तिकालस्तवाधुना ॥ २३ ॥

भक्तिं दर्शय तत्तस्मिन् शक्तिं वा दर्शयाधुना ।
 भक्तिशक्तिविहीनश्चेदेवमेव विनङ्क्ष्यसि ॥ २४ ॥
 इन्द्रोऽपि निजगादैवं वराकैः पूजितो नृपैः ।
 रावणस्तदयं मत्तः पूजां मत्तोऽपि वाञ्छति ॥ २५ ॥
 यथा तथा गतः कालो रावणस्य सुखाय सः ।
 कालरूपस्त्वयं कालस्तस्येदानीमुपस्थितः ॥ २६ ॥
 गत्वा स्वस्वामिनो भक्तिं शक्तिं वा मयि दर्शय ।
 स भक्तिशक्तिहीनश्चेदेवमेव विनङ्क्ष्यति ॥ २७ ॥
 दूतेनागत्य विघ्नप्ते रावणः क्रोधदारुणः ।
 चचालानन्तसैन्योर्मिः क्षयोद्भूत इवार्णवः ॥ २८ ॥
 तयोर्वलानामन्योऽन्यं संफेष्टः शस्त्रवर्षिणाम् ।
 संवर्त्तपुष्करावर्त्तवारिदानामिवाभवत् ॥ २९ ॥
 रावणं रावणिर्नत्वा युद्धायैन्द्रमथाह्वत ।
 रणक्रीडासु वीरा हि नायं ददति कस्यचित् ॥ ३० ॥
 ततश्चैकाङ्गविजयाकाङ्क्षिणाविन्द्ररावणी ।
 सैन्यान्यपास्यायुध्यतां बन्धयुद्धेन दुर्जरौ ॥ ३१ ॥
 मिथः प्रतिहतास्त्रौ तौ रणपारयियासया ।
 युयुधाते नियुद्धेन मदन्धौ सिन्धुराविव ॥ ३२ ॥
 रावणिः किमधोऽथेन्द्र ऊर्ध्वमिन्द्रोऽथ रावणिः ।
 नालक्ष्यत तयोर्व्यक्तिर्वेगाद्विपरिवर्त्तिनोः ॥ ३३ ॥

विजयश्रीः क्षणेनेन्द्रे मेघनादे क्षणेन च ।
 यातायातं व्यधाद्भीतबोभयोरपि भीमयोः ॥ ३४ ॥
 असौ मशक इत्यस्याद्यावद्बर्णे वज्रभित् ।
 तावत्सर्वौजसा मेघनादस्तं समुपाद्रवत् ॥ ३५ ॥
 घातयित्वा भगित्येव तं बबन्व दशास्यसूः ।
 जिगीषूणां जये हेतुः प्रथमो ह्याशुकारिता ॥ ३६ ॥
 मेघनादः सिंहनादैर्नादयन् रोदसौ अपि ।
 पितुः समर्पयामास मूर्त्तं जयमिवाथ^१ तम् ॥ ३७ ॥
 प्रबलारक्षगुप्तायां तं गुप्तौ रावणोऽक्षिपत् ।
 द्वयं विधत्ते हि बली निहन्त्यपि वहत्यपि ॥ ३८ ॥
 सोमो दण्डधरः पाशो कुबेरश्च समेत्य ते ।
 दशास्यमिन्द्रग्रहणात्क्रुद्धा रुरुधिरे ततः ॥ ३९ ॥
 जितकाशी दशास्योऽपि भूत्वोक्ताह्वयतुर्गुणः ।
 योधयामास संग्रामचतुरश्वतुरोऽपि तान् ॥ ४० ॥
 सोऽभाद्भीहृण्डिनो दण्डं चुक्षोद गदिनो गदाम् ।
 पाशिनोऽब्रोटयत्पाशान् धनुः सोमस्य चाच्छिदत् ॥ ४१ ॥
 अपातयत्प्रहारैस्तान्महेभः कलभानिव ।
 अग्रहीद्रावणो बद्धा वैरिविद्रावणः क्षणात् ॥ ४२ ॥
 ससाङ्गराज्यसहितमुपादाय पुरन्दरम् ।
 पाताललङ्कां लङ्केशो विजेतुमगमत्ततः ॥ ४३ ॥

(१) क -वै ।

(२) च -पतः ।

हत्वा चन्द्रोदरं तत्र 'तद्राज्यं स्वां च सोदरीम् ।
 सोऽदात्तखराय त्रिशिरोदूषणज्जायसे ततः ॥ ४४ ॥
 चन्द्रोदरस्य निःशेषं खरः खरबलोऽग्रहीत् ।
 एका तु गुर्विणी राज्ञी प्रणश्य क्वचिदप्यगात् ॥ ४५ ॥
 ततः पाताललङ्कातो लङ्कां लङ्कापतिर्ययौ ।
 तत्र निष्कण्टकं राज्यं चक्रे विष्टपकण्टकः ॥ ४६ ॥
 सोऽन्येद्युः पुष्पकारुढक्रीडयेतस्ततो भ्रमन् ।
 मरुत्तभूपप्रारब्धमीक्षाश्चक्रे महामखम् ॥ ४७ ॥
 ततो विमानादुत्तीर्णो दशास्यस्तद्विद्वत्तया ।
 आनर्चे भूभुजा तेन पादसिंहासनादिना ॥ ४८ ॥
 ततो मरुत्तभूपालं जगदैवं दशाननः ।
 अरे किमेष क्रियते नरकाभिमुखैर्मखः ॥ ४९ ॥
 धर्मः प्रोक्तो ह्यहिंसातः सर्वज्ञैस्त्रिजगद्धितैः ।
 पशुहिंसात्मकाद्यन्नात्म कथं नाम जायते ॥ ५० ॥
 लोकद्वयारिं तद्यज्ञं मा कार्षीष्येत्करिष्यसि ।
 मनुसाविह ते वासः परत्र नरके पुनः ॥ ५१ ॥
 विससर्ज मखं सद्यो मरुत्तनृपतिस्ततः ।
 अलङ्कृता रावणाज्ञा हि विश्वस्यापि भयङ्करा ॥ ५२ ॥
 प्रभञ्जन इवौजस्वी मरुत्तमखभञ्जनः ।
 ततोऽगाच्चैत्ययाचार्यं सुमेर्वैष्टापदादिषु ॥ ५३ ॥

विधाय यात्रां चैत्येषु कृत्विमाकृत्विमेषु सः ।
 आजगाम निजं धाम पुनरेव दशाननः ॥ ५४ ॥
 इतश्चासीदयोध्यायां पुर्यामेकमहारथः ।
 राजा दशरथो नाम धाम निःसीमसम्पदाम् ॥ ५५ ॥
 पत्न्यः कौशल्याकैकेयीसुमित्रासुप्रभाभिधाः ।
 प्रियावतस्त्रस्तस्यासम्भूर्त्ता इव दिशां श्रियः ॥ ५६ ॥
 कौशल्या सुषुवे रामं कैकेयी भरतं सुतम् ।
 सुमित्रा लक्ष्मणं नाम शत्रुघ्नं सुप्रभाभिधा ॥ ५७ ॥
 रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नास्तस्य रेजिरे ।
 घत्वारः सूनवो दन्ता इव त्रिदशदन्तिनः ॥ ५८ ॥
 जनकस्य सुतां सीतां भामण्डल'सहोदरीम् ।
 कार्मुकारोपणपणां रामभद्र उपायत ॥ ५९ ॥
 जिनेन्द्रबिम्बस्रपनजलं मङ्गलहेतवे ।
 चतसृणां च राज्ञीनां नृपः प्रैषयदन्यदा ॥ ६० ॥
 तत्तोयमागतं पश्चादिति रोषमुपेयुषीम् ।
 अनुनेतुं स्वयं राज्ञीं सुमित्रामगमन्नृपः ॥ ६१ ॥
 घण्टान्तलीलिकालोलदशनं चलिताननम् ।
 श्वेतसर्वाङ्गरोमाणं भूरोमच्छ्वलोचनम् ॥ ६२ ॥
 पदे पदे प्रखलन्तं याचमानं च पञ्चताम् ।
 गतस्तत्र ददर्शैकं जरत्काञ्चुकिनं नृपः ॥ ६३ ॥

तं दृष्ट्वाऽचिन्तयद्वाजा स्मो यावन्नेदृशा वयम् ।
 चतुर्थपुरुषार्थाय तावच्चि प्रयतामहे ॥ ६४ ॥
 व्रतं जिष्टुः स ततो राज्ये स्थापयितुं निजे ।
 अज्ञायाद्वाययामास तनयौ रामलक्ष्मणौ ॥ ६५ ॥
 भरतस्य जनन्याऽय कौकेय्या मन्यरागिरा ।
 वरौ प्राक्प्रतिपन्नौ स याचितः सत्यसङ्करः ॥ ६६ ॥
 वरेणार्थित एकेन स तदा रघुपुङ्गवः ।
 प्रतिपन्नस्थिरो राज्यं भरताय समर्पयत् ॥ ६७ ॥
 चतुर्दशसमा यावद्जनवासाय चादिशत् ।
 ससीतालक्ष्मणं रामं वरेणान्येन चार्थितः ॥ ६८ ॥
 ससीतालक्ष्मणो रामः सद्योऽगा'इण्डकावनम् ।
 पञ्चवद्व्याश्रमे चावतस्येऽसौ सत्यसङ्करः ॥ ६९ ॥
 तत्रायातौ चारणर्षी राघवाभ्यां नमस्कृतौ ।
 सीताऽऽनर्चातिथीभूती श्रद्धालुः शुद्धमिच्छया ॥ ७० ॥
 ततो गन्धोदकैर्द्विष्टिरमरैर्विदधे तदा ।
 तद्गन्धादाययौ तत्र जटायुर्नाम गृध्रराट् ॥ ७१ ॥
 तौ मुनी देशनां तत्र चक्रतुः स 'व्यबोधि च ।
 संजातजातिस्मरणोऽवतस्ये चानुजानकि ॥ ७२ ॥
 तस्युषस्तत्र रामस्य फलाद्यर्थं बहिर्गतः ।
 ददर्श लक्ष्मणः खड्गमग्रहीच्च कुतूहलात् ॥ ७३ ॥

(१) स च उ - दण्डिका- ।

(२) स च व्यबुद्धतः ।

तत्तीक्ष्णत्वपरीक्षार्थं तत्क्षणं तेन लक्षणः ।
 अभ्यर्णस्थां वंशजालीं नललावं लुलाव च ॥ ७४ ॥
 वंशजालान्तरस्थस्य कृत्तं कस्यापि देहिनः ।
 अथैकं मौलिकमलं सोऽपश्यत्पतितं पुरः ॥ ७५ ॥
 अयुध्यमानोऽशस्त्रश्च पुमान् कोऽपि हतो मया ।
 अमुना कर्मणा धिग्मामित्यात्मानं निनिन्द सः ॥ ७६ ॥
 गत्वा च रामभद्राय तदशेषमचीकथत् ।
 असिं च दर्शयामास रामोऽप्येवमभाषत ॥ ७७ ॥
 असावसिः सूर्यहासः साधकोऽस्य त्वया हतः ।
 अस्य सभाष्यते नूनं कश्चिदुत्तरसाधकः ॥ ७८ ॥
 अत्रान्तरे दशग्रीवस्वसा चन्द्रणखाऽभिधा ।
 खरभार्या ययौ तत्र ददर्श च हतं सुतम् ॥ ७९ ॥
 कासि हा वत्स शम्बूक शम्बूकेति रुदत्यसौ ।
 अपश्यत्क्ष्मणस्याङ्गिन्यासपङ्क्तिं मनोहराम् ॥ ८० ॥
 मम स्रुर्हतोऽनेन यस्येयं पदपङ्क्तिः ।
 पदपङ्क्तिपथेनैव ततश्चन्द्रणखाऽऽययौ ॥ ८१ ॥
 यावत्किञ्चिदगात्तावत्ससीतालक्षणं पुरः ।
 नेत्राभिरामं रामं साऽपश्यत्तरुतले स्थितम् ॥ ८२ ॥
 निरीक्ष्य रामं सा सद्यो रिरंसाविवशाऽभवत् ।
 कामावेशः कामिनीनां शोकोद्रेकोऽपि कोऽप्यहो ॥ ८३ ॥
 स्वं रूपं चारु कृत्वाऽथ रन्तुं रामस्तयाऽर्धितः ।
 हसन्मूचे सभार्योऽहमभायं भज लक्षणम् ॥ ८४ ॥

तयाऽर्थितस्तथैवैत्य लक्ष्मणोऽप्येवमब्रवीत् ।
 आर्यं गता त्वमार्येव तदलं वार्तयाऽनया ॥ ८५ ॥
 सा याञ्जाखण्डनात्पुत्रवधाच्च रुषिताऽधिकम् ।
 आख्यतृत्वा खरादीनां तत्कृतं तनयक्षयम् ॥ ८६ ॥
 विद्याधरसहस्रैस्ते चतुर्दशभिरावृताः ।
 ततोऽभ्येयुरुपद्रोतुं रामं शैलमिव द्विपाः ॥ ८७ ॥
 किमार्यः सत्यपि मयि योत्स्यते स्वयमीदृशैः ।
 इति राममयाचिष्ट तेषां युद्धाय लक्ष्मणः ॥ ८८ ॥
 गच्छ वत्स ! जयाय त्वं यदि ते सङ्घटं भवेत् ।
 सिंहनादं ममाहृत्यै कुर्या इत्यन्वशात् स तम् ॥ ८९ ॥
 रामाज्ञां प्रतिपद्योच्चैर्लक्ष्मणोऽथ धनुःसखा ।
 गत्वा प्रववृते हन्तुं न तांस्तार्क्ष्य इवोरगान् ॥ ९० ॥
 प्रवर्द्धमाने तद्युद्धे स्वभर्तुः पार्श्विदृश्ये ।
 गत्वा त्वरितमित्यूचे रावणं रावणस्वसा ॥ ९१ ॥
 आयातो दण्डकारण्ये मनुष्यौ रामलक्ष्मणौ ।
 अनात्मज्ञौ निन्यतुस्ते यामेयं यमगोचरम् ॥ ९२ ॥
 श्रुत्वा स्वसृपतिस्ते तु सानुजः सबलो ययौ ।
 तत्र सीमित्रिणा साहं युद्धमानोऽस्ति संप्रति ॥ ९३ ॥
 कनिष्ठभ्रातृवीर्येण स्ववीर्येण च गर्वितः ।
 परतोऽस्ति स्थितो रामो विलसन् सीतया सह ॥ ९४ ॥
 सीता च रूपलावण्यश्रिया सीमेव योषिताम् ।
 न देवी नोरगी नापि मानुष्यन्धैः काऽपि सा ॥ ९५ ॥

तस्या दासीकृताशेषसुरासुरवधूजनम् ।
 त्रैलोक्येऽप्यप्रतिच्छन्दं रूपं वाचामगोचरम् ॥ ८६ ॥
 आसमुद्रममुद्राक्ष ! यानि कान्यपि भूतले ।
 तवैवार्हन्ति रत्नानि तानि सर्वाणि बान्धव ! ॥ ८७ ॥
 दृशामनिमिषीकारकारणं रूपसम्पदा ।
 स्त्रीरत्नमेतद्दृष्ट्वीया नचेत्तन्नासि रावणः ॥ ८८ ॥
 आरुह्य पुष्पकमथादिदेश दशकन्धरः ।
 विमानराज ! त्वरितं याहि यत्वास्ति जानकी ॥ ८९ ॥
 ययौ चाल्पान्तवेगेन विमानमनुजानकि ।
 स्पर्धयेव दशभीषमनसस्तत्र गच्छतः ॥ ९० ॥
 दृष्ट्वाऽपि रामादत्युद्यतजसो दशकन्धरः ।
 बिभाय दूरे तस्थौ च व्याघ्रो हुतवहादिव ॥ १ ॥
 इति चाचिन्तयदितः कष्टं रामो दुरासदः ।
 इतश्च सीताहरणमितो व्याघ्र इतस्तटी ॥ २ ॥
 विमृश्य च ततो विद्यामन्मार्षादिवलोकनीम् ।
 उपतस्थे च सा मङ्गु किङ्करीव कृताञ्जलिः ॥ ३ ॥
 ततश्चाप्रापयामास तत्कालं तां दशाननः ।
 कुक् साहाय्यमक्राय मम सीतां हरिष्यतः ॥ ४ ॥
 साऽवोचहासुकैर्मौलिरत्नमादीयते सुखम् ।
 न तु रामसमीपस्था सीता देवासुरैरपि ॥ ५ ॥
 उपायः किन्त्वसावस्ति यायाद् येनैष लक्षणम् ।
 तस्यैव सिंहनादेन सङ्केतो ह्यनयोरयम् ॥ ६ ॥

एवं कुर्विति तेनोक्ता व्रजित्वा परतस्ततः ।
 सा साक्षादिव सौमित्रिः सिंहनादं विनिर्ममे ॥ ७ ॥
 तं श्रुत्वा मैथिलीं तत्र मुक्ता रामो ययौ द्रुतम् ।
 महतामपि मोहाय भवेन्माया हि मायिनाम् ॥ ८ ॥
 अथोत्तीर्य दशग्रीवः सीतामारोप्य पुष्पके ।
 त्वां हरन् रावणोऽस्मीति कथयन्नभसा ययौ ॥ ९ ॥
 हा नाथ विहिषन्माथ राम हा वत्स लक्ष्मण ।
 हा तातपाद हा भ्रातर्भामण्डल महाभुज ॥ १० ॥
 सीता वो ह्रियतेऽनेन काकेनैव बलि'च्छलात् ।
 एवं सीता करोदोच्चै रोदयन्तीव रोदसीम् ॥ ११ ॥
 मा भैषीः पुत्रि मा भैषीः क्व रे यासि निशाचर ।
 रोषादिति वदन् दूराज्जटायुस्तमधावत ॥ १२ ॥
 भामण्डलानुगम्यैकः कोऽपि विद्याधरायणीः ।
 ङुढौके दशकण्ठं रे तिष्ठ तिष्ठेति तर्जयन् ॥ १३ ॥
 जटायुर्विकटाटोप'करजत्रोटिकोटिभिः ।
 'प्रणिहन्तुं दशग्रीवीरसि प्रवहते ततः ॥ १४ ॥
 रे जीवितस्य हृष्टोऽसि जरद्भृतेति विब्रुवन् ।
 दशास्यसम्पद्दहासासिमाकृष्य निजघान तम् ॥ १५ ॥

(१) क क ग च -च्छ-

(२) ष ड -नक्षर-

(३) ष च प्रतिहन्तुं ।

तस्य विद्याधरस्यापि विद्यां दशमुखोऽहरत् ।
 निरुक्तपक्षः पक्षीव सोऽपविद्योऽपतङ्गुवि ॥ १६ ॥
 रात्रणोऽगात्ततो लङ्कां सीतां चोपवनेऽमुचत् ।
 तां प्रलोभयितुं तत्र त्रिजटामादिदेश च ॥ १७ ॥
 रामस्यापि हतामित्रः सौमित्रिः संमुखोऽभवत् ।
 भार्याभार्य ! विमुख्यकां किमागा इति चाब्रवीत् ॥ १८ ॥
 आहूतः सिंहनादेन तव वैधुर्यलक्षणा ।
 लक्षणाऽहमिहायातो व्याजहारेति राघवः ॥ १९ ॥
 लक्ष्मणोऽप्यवदञ्चके सिंहनादो मया नहि ।
 श्रुतशर्येण तन्नूनं वयं केनापि वञ्चिताः ॥ २० ॥
 अपनेतुं सत्यभार्यामपनीतोऽस्युपायतः ।
 सिंहनादस्य करणे शङ्के स्तोकां न कारणम् ॥ २१ ॥
 ब्रुवन् साध्विति रामोऽपि स्वस्थानेऽगात्तलक्ष्मणः ।
 सीतामपश्यन् क्रासीति विलपन्मूर्च्छितोऽपतत् ॥ २२ ॥
 तं लब्धमन्त्रं सौमित्रिगित्यूचे रुदितैरलम् ।
 पौरुषं पुरुषाणां हि व्यसनेषु प्रतिक्रिया ॥ २३ ॥
 अत्रान्तरे पुमानेकः कश्चिदेत्य ननाम तौ ।
 ताभ्यां पृष्टः स्वहृत्तान्तमेवं व्यञ्जयञ्च सः ॥ २४ ॥
 हत्वा पाताललङ्घेयं तातं चन्द्रोदरं मम ।
 अश्वस्येव पदे तस्य खरं खररथोऽकरोत् ॥ २५ ॥
 गुर्वी च नष्टा मन्माता विराधं नाम मां सुतम् ।
 अन्यत्रासूत तस्याश्च कश्चिदास्यदिदं मुनिः ॥ २६ ॥

यदा दाशरथिर्हन्ता खरादींस्त्वत्सुतं तदा ।

पाताललङ्काधिपतिं करिष्यति न संशयः ॥ २७ ॥

तदद्य समयं लब्ध्वा युष्मानस्मि समाश्रितः ।

पितृवैरिवधक्नीतं पत्तिं जानीथ मां निजम् ॥ २८ ॥

रामस्ततोऽदात्पाताललङ्कां तस्मै महाभुजः ।

फलन्ति समयज्ञानां स्वामिनः स्वयमेव हि ॥ २९ ॥

तं च स्थापयितुं तत्र गच्छन् रामः सलक्ष्मणः ।

हृतविद्यं पुरोऽपश्यद्भुस्थं भामण्डलानुगम् ॥ ३० ॥

अथ दाशरथी नत्वा स्ववृत्तान्तं व्यजिज्ञपत् ।

आत्मनश्च जटायोश्च सीताया रावणस्य च ॥ ३१ ॥

अथ पाताललङ्कायां ययौ रामः सलक्ष्मणः ।

सत्यसन्धो विराधं च पित्रेण राज्ये न्यवेशयत् ॥ ३२ ॥

इतश्च साहसगतिर्नाम विद्याधरायणीः ।

खे भ्रमन्नधिकिष्किन्वाधित्यकं समुपाययौ ॥ ३३ ॥

ययौ तदा च किष्किन्वाधिपतिः क्रीडितुं बहिः ।

सुग्रीवः सपरीवारो राज्ञां हि स्थितिरीदृशी ॥ ३४ ॥

ददर्श साहसगतिस्तदा चान्तःपुरस्थिताम् ।

सुग्रीवस्य प्रियां नान्ना तारां तारविलोचनाम् ॥ ३५ ॥

तस्यां लावण्यकूलिन्यां स चिक्रीडिषु रूक्षकैः ।

इयेष नान्यतो गन्तुं घर्मार्त्त इव कुञ्जरः ॥ ३६ ॥

सोऽस्थान्तथैव तत्रैव निषिद्धगमनः क्षणात् ।

तां मूर्त्तामिव कामाक्षामुल्लङ्घयितुमक्षमः ॥ ३७ ॥

रमणी रमणीयेयं रमणीया मया कथम् ।
 इतीच्छाध्याकुलः 'सोऽप्युपायं क्षणमचिन्तयत् ॥ ३८ ॥
 सहसा साहसगतिस्ततः सुग्रीवरूपताम् ।
 स कुशीलत्वकुशलः कुशीलव इवाददे ॥ ३९ ॥
 अथासी विटसुग्रीवः सुग्रीव इति मानिभिः ।
 अङ्गरक्षैरखलितः सुग्रीवभवनेऽविशत् ॥ ४० ॥
 अन्तःपुरगृहद्वारं स ययौ यावदुत्सुकः ।
 तावद्ग्राघ्र्यं सुग्रीवः स्ववेश्मद्वारमाययौ ॥ ४१ ॥
 सुग्रीवस्य प्रवेष्टुं न द्वारं प्राहरिका ददुः ।
 अग्रे प्रविष्टो राजाऽस्ति त्वमन्योऽसीति वादिनः ॥ ४२ ॥
 ततश्च सत्यसुग्रीवे स्ववक्ष्यमाने स्ववेषिभिः ।
 अतुलसुमुलो जग्ने मथ्यमान इवार्णवे ॥ ४३ ॥
 सुग्रीवहितयं दृष्ट्वा सन्देहाहालिनन्दनः ।
 शुभान्तविप्रवं त्रातुं तद्वारं त्वरितो ययौ ॥ ४४ ॥
 शुभान्ते विटसुग्रीवः प्रविशन् वालिसूनुना ।
 मार्गाद्रिणा सरित्पूर इव प्रखलितस्ततः ॥ ४५ ॥
 अथामिलन् सैनिकानामक्षौहिण्यद्यतुर्दश ।
 चतुर्दशजगत्सारसर्वस्त्रानीव सर्वतः ॥ ४६ ॥
 द्वयोरपि तयोर्भेदमजानन्तोऽथ सैनिकाः ।
 सत्यसुग्रीवतोऽर्धेऽर्धे विटसुग्रीवतोऽभवन् ॥ ४७ ॥
 ततः प्रवृत्ते युद्धं सैन्ययोरुभयोरपि ।

कुन्तपातेर्दिवं कुर्वदुक्कापातमयीमिव ॥ ४८ ॥

युयुधे सादिना सादी निषादी च निषादिना ।

पदातिना पदातिश्च रथिको रथिकेन च ॥ ४९ ॥

चतुरङ्गचमूचक्रविमर्दादथ मेदिनी ।

अवाप कम्पं मुग्धेव प्रीटप्रियसमागमात् ॥ ५० ॥

एङ्गेहि रे परगृहप्रवेशशक्तिं भुवन् ।

विटसुयीवसुद्वीवः सुग्रीवो योदुमाहृत ॥ ५१ ॥

ततश्च विटसुयीवो मत्सेभ इव तर्जितः ।

जर्जितं गर्जितं कुर्वन् संमुखीनो युधेऽभवत् ॥ ५२ ॥

युयुधाते महायोद्धी तौ क्रोधारुणलोचनौ ।

विदधानौ जगन्नासं कीनाशस्येव सोदरौ ॥ ५३ ॥

तौ निशातेर्निशातानि शस्त्रैः शस्त्राण्यथो मियः ।

चिच्छेदाते छणच्छेदं रणच्छेकावुभावपि ॥ ५४ ॥

शस्त्रखण्डैरुच्छलद्भिर्दुर्वे खेचरीगणः ।

महायुधे तयोर्वृक्षखण्डौ महिषयोरिव ॥ ५५ ॥

तौ क्षिप्वास्त्रावथान्योन्यममर्षणशिरोमणौ ।

मलयुधेनास्त्रालतां पर्वताविव अङ्गमौ ॥ ५६ ॥

उत्पतन्तौ क्षणाद्गोम्नि निपतन्तौ क्षणाद्भुवि ।

ताम्रचूडाविवाभातां वीरचूडामणौ उभौ ॥ ५७ ॥

तौ हावपि महाप्राणौ मियो जेतुमनीश्वरौ ।

अपस्तम्बश्च दूरेण वृषभाविब तस्थतुः ॥ ५८ ॥

पुनर्युद्धेन सुगीवः खिन्नः खिन्नतनुस्ततः ।

बहिर्निर्गत्य किष्किन्धापुरादावासमग्रहीत् ॥ ५८ ॥
 तत्रैव विटसुग्रीवस्तस्यावस्वस्थमानसः ।
 अन्तःपुरप्रवेशं तु न लेभे वालिनन्दनात् ॥ ६० ॥
 सुग्रीवो न्यञ्चितग्रीवमथैवं पर्यचिन्तयत् ।
 अहो स्त्रीलम्पटः कूटपटुः कोऽप्येष नो द्विषन् ॥ ६१ ॥
 आलोया अप्यनात्मीया द्विषन्मायावशीकृताः ।
 अहो बभूवुस्तदसाववस्कन्दो निजैर्हयैः ॥ ६२ ॥
 मायापराक्रमोत्कृष्टः कथं वध्यो द्विषन् मया ।
 धिग्मां पराक्रमभ्रष्ट वालिनास्त्रस्त्रपाकरम् ॥ ६३ ॥
 धन्यो महाबलो वाली योऽखण्डपुरुषव्रतः ।
 राज्यं त्वणमिव त्यक्त्वा यच्च भेजे परं पदम् ॥ ६४ ॥
 चन्द्ररश्मिः कुमारो मे बलीयान् जगतोऽप्यसौ ।
 किं तु द्वयोरभेदज्ञः कं रक्षतु निहन्तु कम् ॥ ६५ ॥
 इदं तु विदधे साधु साध्वहा चन्द्ररश्मिना ।
 तस्य पापीयसो रुद्ध शुद्धान्ते यत्प्रवेशनम् ॥ ६६ ॥
 वधाय बलिनोऽमुष्य बलीयांसं श्रयामि कम् ।
 यद् वात्या एव रिपवः स्वतोऽपि परतोऽपि वा ॥ ६७ ॥
 भूर्भुवःस्वस्त्रयीवीरं मरुत्तमस्वभञ्जनम् ।
 भजामि विद्विषद्वातहेतवे किं दशाननम् ॥ ६८ ॥
 असौ किं तु प्रकृत्या स्त्रीलोलस्त्रैलोक्यकण्टकः ।
 तं च मां च निहत्याशु तारामादास्यते स्वयम् ॥ ६९ ॥
 ईदृशे व्यसने प्राप्ते साहाय्यं कर्तुमीश्वरः ।

आसीत् खरः खरतरो राघवेण हतः स तु ॥ ७० ॥
 तावेव रामसौमित्रौ गत्वा मित्रौकरोमि तत् ।
 तत्कालोपनतस्यापि यौ विराधस्य राज्यदौ ॥ ७१ ॥
 तौ तु पाताललङ्कायामलंकर्मिणोर्बली ।
 विराधस्योपरोधेन तथैवाद्यापि तिष्ठतः ॥ ७२ ॥
 एवं विमृश्य सुग्रीवोऽनुशिथ्य रहसि स्वयम् ।
 विराधपुर्यां विष्वासभृतं दूतं न्ययोजयत् ॥ ७३ ॥
 गत्वा पाताललङ्कायां विराधाय प्रणम्य सः ।
 स्वामिव्यसनवृत्तान्तं कथयित्वाऽब्रवीदिदम् ॥ ७४ ॥
 मइति व्यसने स्वामी पतितो नस्तदीदृशे ।
 राघवौ शरणीकर्तुं तव द्वारेण वाञ्छति ॥ ७५ ॥
 द्रुतमायातु सुग्रीवः सतां सङ्गो हि पुण्यतः ।
 तेनेत्युक्तो दूत एत्य सुग्रीवाय शशंस तत् ॥ ७६ ॥
 प्रचचालाय सुग्रीवोऽश्वानां ग्रैवेयकस्वनेः ।
 दिशो मुखरयन् सर्वा वेगाहूरमदूरयन् ॥ ७७ ॥
 पाताललङ्कां स प्राप क्षणेनाप्युपवेश्मवत् ।
 विराधं चोपतस्थेऽसावभ्युत्तस्थौ स चापि तम् ॥ ७८ ॥
 विराधोऽपि पुरोभूय रामभद्राय तायिने ।
 तं नमस्कारयामास तद्दुःखं च व्यजिज्ञपत् ॥ ७९ ॥
 सुग्रीवोऽप्येवमूचेऽस्मिन् दुःखे त्वमसि मे गतिः ।
 क्षुते हि सर्वथा मूढे शरणं तरणिः खलु ॥ ८० ॥
 स्वयं दुःख्यपि तद्दुःखच्छेदं रामोऽभ्युपागमत् ।

स्वकार्यादधिको यन्नः परकार्ये महीयसाम् ॥ ८१ ॥
 सीताहरणवृत्तान्तं विराधेनावबोधितः ।
 रामं विज्ञपयामास सुग्रीवोऽथ कृताञ्जलिः ॥ ८२ ॥
 त्रायमाणस्य ते विश्वं तथा द्योतयतो रवेः ।
 न कापि कारणापेक्षा देव वच्मि तथाप्यदः ॥ ८३ ॥
 त्वत्प्रसादात् क्षतारिः सन् ससैन्योऽपि तवानुगः ।
 आनेष्यामि प्रवृत्तिं च सीताया न चिरादहम् ॥ ८४ ॥
 मसुग्रीवः प्रतस्थे च किष्किन्धां प्रति राघवः ।
 विराधमनुगच्छन्तं संबोध्य विससर्ज च ॥ ८५ ॥
 रामभद्रेऽथ किष्किन्धास्कन्धावारमधिष्ठितं ।
 सुग्रीवो विटसुग्रीवमाह्लास्त रणकर्मणे ॥ ८६ ॥
 निनदन् विटसुग्रीवोऽप्यागादाह्वानमाव्रतः ।
 रणाय नालसाः शूरा भोजनाय द्विजा इव ॥ ८७ ॥
 दुर्हरैश्चरणन्यासैः कम्पयन्तौ वसुन्धराम् ।
 तावुभावप्ययुध्येतां मत्ताविव वनद्विपौ ॥ ८८ ॥
 रामः सरूपौ तौ दृष्ट्वा कोऽस्मदीयः परश्च कः ।
 इति संशयतस्तस्यावुदामीन इव क्षणम् ॥ ८९ ॥
 भवत्वेवं तावदिति विमृशन् रघुपुङ्गवः ।
 वज्रावर्त्ताभिधधनुष्टङ्कारमकरोत्ततः ॥ ९० ॥
 धनुष्टङ्कारतस्तस्मात्सा साहसगर्तः क्षणात् ।
 रूपान्तरकरी विद्या हरिणीव पलायत ॥ ९१ ॥

विमोह मायया सर्वं परदारै रिरंससे ।
 पापारोपय रे चापमिति रामस्तर्ज तम् ॥ ८२ ॥
 एकेनापीषुणा प्राणांस्तस्याहार्षीद्रघूद्वहः ।
 न द्वितीया चपेटा हि हरैर्हरिणमारणे ॥ ८३ ॥
 विराधमिव सुग्रीवं रामो राज्ये न्यवेशयत् ।
 सुग्रीवोऽपि स्वलोकेन प्राग्वदेवानमस्यत ॥ ८४ ॥
 इतश्च रामकार्यायागाद्विराधः समं बलैः ।
 स्वामिकृत्यमकृत्वा हि कृतज्ञा नासत सुखम् ॥ ८५ ॥
 भामण्डलोऽपि तत्रागाद् विद्याधरचमूवतः ।
 प्रभुकार्यं कुलीनानामुत्सवो ह्युत्सवाटपि ॥ ८६ ॥
 जाम्बुवदनुमन्नीलनलादीन् विदितौजसः ।
 सुग्रीवश्च स्वसामन्तान् समन्तादप्यजूहवत् ॥ ८७ ॥
 विद्याधरचमूचक्रैश्चायार्तिष्वथ सर्वतः ।
 उपेत्य रामं सुग्रीवः प्रणम्यैवं व्यजिज्ञपत् ॥ ८८ ॥
 'हनूमानाञ्जनेयोऽयं विजयी पावनञ्जयिः ।
 सीताप्रवृत्तौ लङ्कायां त्वदादेशाद् व्रजिष्यति ॥ ८९ ॥
 रामेणाज्ञापितो दत्त्वा स्वमभिज्ञानमूर्मिकाम् ।
 नभस्त्रानिव नभसा नभस्वत्तनयो ययौ ॥ ९० ॥
 सोऽगात्क्षणेन लङ्कायामुद्यानं शिंशपातले ।
 सीतामपश्यद्वायन्तीं नाम रामस्य मन्त्रवत् ॥ १ ॥

तरुशाखातिरोभूतः सीतोत्सङ्गेऽङ्गुलीयकम् ।
 हनूमान् पातयामास तद्वद्वा मुमुदे च सा ॥ २ ॥
 तदैव गत्वा त्रिजटा दशकण्ठं व्यजिज्ञपत् ।
 इत्यत्कालं विषयाऽऽसीत् सानन्दा त्वद्य जानकी ॥ ३ ॥
 मन्ये विस्मृतरामेयं रिरंसुर्मयि संप्रति ।
 तद्वत्वा बोध्यतामित्यादिक्षत् मन्दोदरीं स तु ॥ ४ ॥
 ततश्च पत्युर्दूत्येन तच्च मन्दोदरो ययौ ।
 प्रलीभनकृते सीतां विनीता सेत्यवोचत ॥ ५ ॥
 प्रहृतैश्वर्य्यसौन्दर्य्यवर्यस्तावद्दृशाननः ।
 त्वमप्यप्रतिरूपैव रूपलावण्यसम्पदा ॥ ६ ॥
 यद्यप्यङ्गेन दैवेन युवयोरुभयोरपि ।
 न व्यधाद्युचितो योगस्तथापि ह्यस्तु संप्रति ॥ ७ ॥
 उपेत्य भजनीयं तं भजन्तं भज रावणम् ।
 अहमन्यास तद्राक्षसस्त्वदाज्ञां सुभु ! बिभ्रतु ॥ ८ ॥
 सीताऽप्यवोचदाः पापे पतितूत्यविधायिनि ।
 त्वङ्गर्तुरिव वीक्षेत मुखं दुर्मुखि कस्तव ॥ ९ ॥
 रामस्य पार्श्वे मां विद्धि सौमित्रिमिह चागतम् ।
 खरादीनिव हन्तुं द्राक् ध्रुवं तव सबान्धवम् ॥ १० ॥
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ पापिष्ठे वच्मि नातः परं त्वया ।
 सीतया तर्जितैवं सा सकोपा प्रययौ ततः ॥ ११ ॥

अथावतीर्य हनुमान् सीतां नत्वा कृताञ्जलिः ।
 इत्युच्चैर्देवि जयति दिध्या रामः सलक्ष्मणः ॥ १२ ॥
 त्वयावृत्तिकृते रामेणादिष्टोऽहमिहागमम् ।
 मयि तत्र गते राम इहैष्यति रिपुच्छिदे ॥ १३ ॥
 पतिदूतं हनूमन्तमभिज्ञानसमर्पकम् ।
 प्रीता सीताऽप्यथाशीर्भिरमोघाभिरनन्दयत् ॥ १४ ॥
 हनूमदुपरोधेन रामोदन्तमुदा च सा ।
 एकीनविंशत्युपवासान्ते व्यधित भोजनम् ॥ १५ ॥
 प्राभञ्जनिः प्रभञ्जन इवोद्यानस्य भञ्जने ।
 प्रवृत्तो दशकण्ठस्य बलालोकनकौतुकात् ॥ १६ ॥
 भज्यमानं तदुद्यानं तेन मानमिवोच्चकैः ।
 उपेत्य दशकण्ठस्याशंसन्नुद्यानपालकाः ॥ १७ ॥
 आरक्षा रावणादिष्टास्तं निहन्तुं समागताः ।
 हता हनूमतैकेन विचित्रा हि रणे गतिः ॥ १८ ॥
 आदिष्टो दशकण्ठेन साटोपः शक्रजित्ततः ।
 तद्वन्धायामुचत्पाशान् पाशैः स्वं सोऽप्यबन्धयत् ॥ १९ ॥
 नीतश्चाग्रे दशास्यस्य दलयन् मुकुटं पदा ।
 उत्पपातापास्तपाशस्तडिहण्ड इवानिलिः ॥ २० ॥
 हन्यतां गृह्यतां चेष इति जल्पति रावणे ।
 अनाथाभिव सोऽभाङ्क्षीत्तत्पुत्रीं पाददर्दरैः ॥ २१ ॥
 क्रीडां कृत्वैवमुत्पत्त्य सुपर्ण इव पावनिः ।
 एतत् रामं नमस्कृत्य तं वृत्तान्तं व्यजिज्ञपत् ॥ २२ ॥

रामस्त्रं गाढमापीडोरसा सुतमिवीरसम् ।
 लङ्काविजययात्रायै सुग्रीवादीनयादिशत् ॥ २३ ॥
 समुद्रं रावणारक्षं ब्रह्मा सेतुं च राघवः ।
 लङ्कापुरीं विमानस्थः सुग्रीवाद्यैः समं ययौ ॥ २४ ॥
 निवेश्य कटकं रामो हंसद्वीपान्तरे ततः ।
 'अववेष्टहलैर्लङ्कामेकपाटकलीलया ॥ २५ ॥
 अत्रान्तरे दशग्रीवं प्रणम्योचे विभीषणः ।
 कनिष्ठस्यापि मे स्वामित्रद्वैकं वचनं कुरु ॥ २६ ॥
 आयातो रामभद्रोऽत्र निजां जायां च याचते ।
 अर्थतां तदसौ सीता धर्मोऽप्येवं न बाध्यते ॥ २७ ॥
 अथोचे रावणो रोषाद्रे विभेषि विभीषण ।
 तदेवमुपदेशं मे दत्ते कापुरुषोचितम् ॥ २८ ॥
 विभीषणो बभाषेऽथ दूरे रामः सलक्ष्मणः ।
 तत्पत्तिरेको हनुमान् दृष्टो देवेन किं नहि ॥ २९ ॥
 अस्मद्वेषी विपक्षानुरागी ज्ञातोऽसि याहि रे ।
 इति निर्वासितस्तेन ययौ रामं विभीषणः ॥ ३० ॥
 लङ्काधिपत्यमेतस्मै रामोऽपि प्रत्यपद्यत ।
 नह्यौचित्ये विमुह्यन्ति महात्मानः कदाचन ॥ ३१ ॥
 बहिर्निगत्व लङ्केशसेना राघवसेनया ।
 कांस्यतालं कांस्यतालेनिवास्फालदथोष्णम् ॥ ३२ ॥

(१) अ अविषेष्टत् ।

(२) अथ च ।

प्राणसर्वस्वदेविन्योर्मिथश्चम्बोर्गतागतम् ।

जयय्यीः श्रीरिवाकार्षीदुत्तमर्णाधमर्णयोः ॥ ३३ ॥

रामभ्रूसंज्ञयाऽऽज्ञप्ता हनूमत्प्रमुखास्ततः ।

जगाहिरे दिषत्सैन्यं सुरा इव महोदधिम् ॥ ३४ ॥

हताः केऽपि धृताः केऽपि नाशिताः केऽपि राक्षसाः ।

प्रसरद्भी रामवीरैर्दुर्वारैर्वारणैरिव ॥ ३५ ॥

कुम्भकर्णस्तदाकर्ण्य क्रुद्धो वक्रिरिव ज्वलन् ।

मेघनादश्च सावेशः प्रविवेश रणाङ्गणम् ॥ ३६ ॥

तावापतन्तौ कल्पात्तपवनज्वलनाविव ।

न हि मोदुमशक्येतां रामसैन्यैर्मनागपि ॥ ३७ ॥

सुग्रीवोऽथ रुधोत्पाद्य शिलाभिव शिलोच्चयम् ।

अक्षिपत्कुम्भकर्णाय सोऽपि तं गदयाऽपिषत् ॥ ३८ ॥

पुनर्गदाप्रहारेण पातयित्वा कपीश्वरम् ।

कक्षायां न्यस्य पीलस्यो लङ्कां प्रत्यचलस्ततः ॥ ३९ ॥

मेघवद्भिन्नदम्बेघनादोऽपि मुदितस्ततः ।

प्लवङ्गान् प्लावयामास निशातशरवृष्टिभिः ॥ ४० ॥

डुढौके तिष्ठ तिष्ठेति भाषमाणोऽरुणेक्षणः ।

रामोऽथ कुम्भकर्णाय मेघनादाय लक्ष्मणः ॥ ४१ ॥

सुग्रीवोऽप्युत्पपाताथ कल्बीजो रावणानुजात् ।

मुष्टौ धृतः कियत्कालं नतु तिष्ठति पारदः ॥ ४२ ॥

वलितः कुम्भकर्णोऽपि रामेण युयुधे ततः ।

सौमित्रिणा मेघनादोऽप्रमादः क्षोभयन् जगत् ॥ ४३ ॥

मिलितौ रामपौलस्त्यावन्धी पूर्वापराविव ।
 अभातामुत्तरापाच्याविव लक्ष्मणरावणी ॥ ४४ ॥
 रावणावरजं रामो रावणिं लक्ष्मणः पुनः ।
 पातयित्वाऽग्रहीत्सत्यं रक्षसामपि राक्षसः ॥ ४५ ॥
 रावणेरावणो रोषादशेषकपिकुञ्जरान् ।
 पिषन्नथायथौ युद्धभुवं भुवनभीषणः ॥ ४६ ॥
 अलमार्य ! स्वयं युद्धेनेति रामं निवारयन् ।
 सौमित्रिरभ्यमित्रिणी बभूवास्फालयन् धनुः ॥ ४७ ॥
 चिरं युद्धाऽखिलैरस्त्रैरस्त्रविद्रावणस्ततः ।
 जघानामोघया शक्त्या मङ्गु वक्षसि लक्ष्मणम् ॥ ४८ ॥
 शक्त्या भिन्नोऽपतत्क्षोण्यां लक्ष्मणस्तत्क्षणादपि ।
 तथैव सद्यो रामोऽपि बलवच्छोकशङ्कुना ॥ ४९ ॥
 कृत्वा वप्रान् भटेरष्टौ प्राणैरपि हितैषिणः ।
 सुग्रीवाद्यास्ततो रामं सलक्ष्मणमवेष्टयन् ॥ ५० ॥
 मरिष्यत्यद्य सौमित्रिस्तदभावे तदग्रजः ।
 किं सुधा मे रणेनेति रावणोऽगात्पुरीं ततः ॥ ५१ ॥
 राघवं परितो जातं वप्रहारचतुष्टये ।
 सुग्रीवप्रमुखास्तथ्युरारक्षीभूय ते निशि ॥ ५२ ॥
 भामण्डलमथोपेत्य दक्षिणद्वाररक्षणम् ।
 पूर्वसंस्तुत इत्यूचे कोऽपि विद्याधराग्रणीः ॥ ५३ ॥
 अयोध्याया योजनेषु हादशस्वस्ति पत्तनम् ।
 कौतुकमङ्गलमिति तत्र क्षोणघनो नृपः ॥ ५४ ॥

कैकेयीभ्रातुरस्यास्ति विशल्या नाम कन्यका ।
 तस्याः स्नानाभ्रमः स्पर्शं शब्धं निर्याति तत्क्षणात् ॥ ५५ ॥
 आप्रत्यक्षाक्ष्णश्चेत्तत्स्नानपयसोऽप्यते ।
 गतशल्यस्तदा जीवेदन्यथा तु न जीवति ॥ ५६ ॥
 ततो मत्प्रत्ययाद्रामभद्रं विज्ञपय द्रुतम् ।
 कस्यापि दापयादेशं तदानयनहेतवे ॥ ५७ ॥
 त्वर्थतां स्वामिकार्याय प्रत्यूषे किं करिष्यथ ।
 उदस्ते शकटे हन्त किं कुर्वीत गणाधिपः ॥ ५८ ॥
 भामण्डलस्ततो गत्वा तद्रामाय व्यजिज्ञपत् ।
 आदिक्षत्तत्कृते रामस्तमेव हनुमद्युतम् ॥ ५९ ॥
 ईयतुस्तौ विमानेनायोध्यां पवनरंहसा ।
 प्रासादाङ्गे ददृशतुः शयानं भरतं ततः ॥ ६० ॥
 भरतस्य प्रबोधाय तौ गीतं चक्रतुः कलम् ।
 राजकार्येऽपि राजान उत्याप्यन्ते ह्युपायतः ॥ ६१ ॥
 विबुध्य भरतेनापि दृष्टः पृष्टः पुरो नमन् ।
 जवे भामण्डलः कार्यं नामस्याप्ते 'प्ररोचना ॥ ६२ ॥
 सेतस्यत्येतन्मया तत्रेयुषेति भरतस्ततः ।
 तद्विमानाधिरूढोऽगात्पुरं कौतुकमङ्गलम् ॥ ६३ ॥
 भरतेन द्रोणघ्नो विशल्यामथ याचितः ।
 सहोवाह्य स्त्रीसहस्रसहितां तामदत्त च ॥ ६४ ॥

भामण्डलोऽप्ययोध्यायां मुक्ता भरतमुत्सुकः ।
 आययौ सपरीवारविशल्यासंयुतस्ततः ॥ ६५ ॥
 ज्वलद्दीपविमानस्यो भीतैः सूर्योदयभ्रमात् ।
 क्षणं दृष्टो निर्जः सोऽधाद्विशल्यामुपलक्ष्मणम् ॥ ६६ ॥
 तथा च पाणिना स्पृष्टालक्ष्मणात्तत्क्षणादपि ।
 निःसृत्य क्वाप्यगाच्छक्तिर्यष्टिनेव महोरगी ॥ ६७ ॥
 तस्याः स्नानाश्रसाऽन्येऽपि रामादेशादयोक्षिताः ।
 निःशल्या जज्ञिरे सैन्याः पुनर्जाता इव क्षणात् ॥ ६८ ॥
 अस्याः स्नानाश्रसा सेतुं कुम्भकर्णादयोऽपि ते ।
 आनीयतामिहेत्युच्चैरादिदेश रघूदहः ॥ ६९ ॥
 तदानीमेव तैर्देव प्रव्रज्या जगृहे स्वयम् ।
 इति विज्ञपयामासुरारक्षा लक्ष्मणाग्रजम् ॥ ७० ॥
 बन्धास्तेऽद्य महात्मानो मोक्षा मुक्तिपथस्थिताः ।
 इति रामगिराऽऽरक्षेर्नत्वाऽमुच्यन्त ते क्षणात् ॥ ७१ ॥
 विशल्यां कन्यकास्ताश्च तदोपायंस्तु लक्ष्मणः ।
 रावणोऽपि रणायागादमर्षणशिरोमणिः ॥ ७२ ॥
 प्रणम्य रामं सौमित्रिरुत्तस्थेऽधिज्यकार्मुकः ।
 विवाहाद्युत्सवेभ्योऽपि वीराणामुत्सवो रणः ॥ ७३ ॥
 यदुददस्त्रं दशग्रीवो विससर्जातिदारुणम् ।
 तत्तच्चिच्छेद सौमित्रिरस्त्रैः कदलिकाण्डवत् ॥ ७४ ॥
 अस्त्रच्छेदादथ क्रुद्धयुक्तं चिक्षेप रावणः ।
 तल्लक्ष्मणोरभ्यपतच्चपेटावन्न धारया ॥ ७५ ॥

तदेवादाय सौमित्रो रावणस्याच्छिदच्छिरः ।

निजाश्चैरप्यवस्कन्दः पतेत् स्वस्य कदापि हि ॥ ७६ ॥

सीता स्वर्णशलाकेव निर्मला शीलशालिनी ।

रामेण जगृहे लङ्काराज्ये न्यस्तो बिभीषणः ॥ ७७ ॥

शत्रुं निहत्य सप्तहोदरदारमित्रो

रामो ययावथ निजां नगरीमयोध्याम् ।

उत्पन्नया परकलत्ररिंसयाऽपि

कृत्वा कुलक्षयमगात्ररक्तं दशास्यः ॥ ७८ ॥

॥ इति सीतारावणकथानकम् ॥ ८८ ॥

तस्मात् ।

लावण्यपुण्यावयवां पदं सौन्दर्यसम्पदः ।

कलाकलापकुशलामपि जह्यात्परस्त्रियम् ॥ १०० ॥

दुस्त्रयजामपि परस्त्रियं जह्यात्परिहरेत् । दुस्त्रयजत्वे हेतूनाह ।
लावण्यपुण्यावयवां लावण्यं स्पृहणीयता रूपादिभ्योऽतिरिक्तं तेन
पुण्याः पवित्रा अवयवा यस्यास्तां, पदं स्थानं सौन्दर्यसंपदो
रूपसम्पदः, कला हासमतिलेखायाः स्त्रीजनोचिताः तासां
कलापः समूहस्तत्र कुशलां प्रवीणाम् । लावण्यं, रूपं, वैदग्ध्यं च
परदाराणां दुस्त्रयजत्वे हेतुः । अपि शब्दस्त्रिष्वपि हेतुषु सम्बन्ध-
नीयः ॥ १०० ॥

परस्त्रीगमने दोषानभिधाय परस्त्रीविरतान् प्रशंसति—

अकलङ्कमनोवृत्तेः परस्त्रीसन्निधावपि ।

सुदर्शनस्य किं ब्रूमः सुदर्शनसमुन्नतेः ॥ १०१ ॥

परस्त्रीसन्निधानेऽपि निष्कलङ्कचेतोवृत्तेः सुदर्शनाभिधानस्य महाश्रावकस्य किं ब्रूमः कां स्तुतिं कुर्महे । वचनगोचरातीता स्तुतिरित्यर्थः । सुदर्शनस्य विशेषणं सुदर्शनसमुन्नतः शोभनादर्शनसमुन्नतिरित्यस्मात्तस्य, सुदर्शनप्रभावकस्येत्यर्थः ।

सुदर्शनस्य संप्रदायगम्यः । स चायम्—

अस्यङ्गदेशेऽत्यलकापुरी चम्पेति तत्र च ।

दधिवाहन इत्यासीद्राजाऽतिनरवाहनः ॥ १ ॥

अभूत्तस्याभया नाम कलाक्रीशलशालिनी ।

महादेवी स्वलावण्यावज्ञातत्रिदशाङ्गना ॥ २ ॥

इतो नगयां तस्यां च समयवणिगग्रणीः ।

श्रेष्ठी वृषभदासोऽभूदासीनः श्रेष्ठकर्मणि ॥ ३ ॥

यथार्थनामिका जैनधर्मोपासनकर्मणा ।

अर्हद्दासीति तस्यासीद् वज्रभा शीलशालिनी ॥ ४ ॥

श्रेष्ठिनस्तस्य महिषीरक्षोऽभूत्सुभगाभिधः ।

अनैषीन्महिषीर्नित्यं स तु चारयितुं वने ॥ ५ ॥

वनान्निवृत्तः सोऽन्येद्युर्माघमासे दिनात्यये ।

अपश्यदप्रावरणं कायोत्सर्गस्थितं मुनिम् ॥ ६ ॥

अस्यां हिमनिशि स्थाणुरिव यः स्थास्यति स्थिरम् ।
 असौ धन्यो महात्मेति चिन्तयन् स गृहं ययौ ॥ ७ ॥
 महामुनिमवज्ञातहिमानीपातवेदनम् ।
 तमेव चिन्तयन्नाद्रमना रात्रिं निनाय सः ॥ ८ ॥
 अविभातविभावर्थ्यां गृहीत्वा महिषीस्ततः ।
 स ययौ तत्र यत्रासीत् स मुनिः प्रतिमास्थितः ॥ ९ ॥
 कल्याणीभक्तिरानस्योपासाञ्चक्रे स तं तदा ।
 अहो नैसर्गिकः कोऽपि विवेकस्तादृशमपि ॥ १० ॥
 अत्रान्तरे चण्डरोचिरारोहदुदयाचलम् ।
 अहया तमिव द्रष्टुं कायोत्सर्गस्थितं मुनिम् ॥ ११ ॥
 स नमो अरिहन्ताणमिति वाचमुदीरयन् ।
 द्वितीय इव चण्डांशुरुत्पपात नभस्तले ॥ १२ ॥
 आकाशगामिनी नूनमियं विद्येति बुद्धितः ।
 नमस्कारपदं तं तु सुभगो निदधे हृदि ॥ १३ ॥
 जायतस्त्वपन्नटंस्तिष्ठन्दिवा निशि गृहे बहिः ।
 तदपाठीत् स उच्छिष्टोऽप्येकग्राहा हि तादृशः ॥ १४ ॥
 ततः पप्रच्छ तं श्रेष्ठी विश्वोत्कृष्टप्रभावभृत् ।
 प्राप्तं पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारपदं कुतः ॥ १५ ॥
 अशेषं महिषीपालः कथयामास तत्ततः ।
 साधु भोः साधु भद्रेति शसन् श्रेष्ठी जगाद तम् ॥ १६ ॥
 आकाशगमने हेतुरसौ विद्या न केवलम् ।
 किन्तु हेतुरसावेव गतौ स्वर्गापवर्गयोः ॥ १७ ॥

यत्किञ्चित्कुन्दरं वसु दुष्प्रापं भुवनत्रये ।
 लीलया प्राप्यते सर्वं तदमुष्य प्रभावतः ॥ १८ ॥
 अस्य पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारस्य वैभवम् ।
 परिमातुं न शक्नोऽस्मि वारि वारिनिधेरिव ॥ १९ ॥
 साधु प्राप्तमिदं भद्रं तत्त्वया पुण्ययोगतः ।
 किन्तूच्छिष्टैर्यहीतव्यं गुरुनाम न जातुचित् ॥ २० ॥
 व्यसनी व्यसनमिव न त्यक्तुं क्षणमप्यदः ।
 अलमस्मीति तेनोक्तः श्रेष्ठो ऋष्टोऽब्रवीदिदम् ॥ २१ ॥
 तदधीष्वाखिलां पञ्चपरमेष्ठिनमस्क्रियाम् ।
 कल्याणानि यथा ते स्युः परलोकेहलोकयोः ॥ २२ ॥
 ततोऽशेषनमस्कारं लब्धार्थमिव 'तद्वनः ।
 परावर्त्तयताजस्रं सुभगः सुभगाशयः ॥ २३ ॥
 महिषीपालकस्यास्य तुत्तृणावेदनाहरः ।
 परमेष्ठिनमस्कारः प्रकामं समजायत ॥ २४ ॥
 एवं तस्य नमस्कारपाठव्यसनिनः सतः ।
 क्रियत्यपि गते काले वर्षाकालः समाययौ ॥ २५ ॥
 धारानाराचधोरण्या प्रसर्पिण्या निरन्तरम् ।
 अकीलयदिव द्यावापृथिव्यौ नव्यवारिदः ॥ २६ ॥
 गृह्णाद्गृहीत्वा महिषीः सुभगोऽपि बहिर्गतः ।
 विनिवृत्तोऽन्तराऽपश्यद्दोरपूरं महानदीम् ॥ २७ ॥

तां दृष्ट्वा स मनाग् भीतस्तस्थौ किञ्चिद्विचिन्तयन् ।
 नदीं तीर्त्वा परस्तेनैव महिष्यः प्राविशंस्ततः ॥ २८ ॥
 नमस्कारं पठन् व्योमयानविद्याधिया ततः ।
 उत्पपात कृतोत्फालो मध्येनदि पपात च ॥ २९ ॥
 तत्रान्तःकर्दमं मग्नः खरः खदिरकीलकः ।
 कृतान्तदन्तसोदर्यो हृद्यस्य प्रविवेश च ॥ ३० ॥
 तथैवावर्त्तयन् पञ्चपरमेष्ठिनमस्त्रियाम् ।
 तदा मर्माविधा तेन कालधर्ममियाय सः ॥ ३१ ॥
 श्रेष्ठिपत्न्यास्ततः सोऽर्हहास्याः कुक्षाववातरत् ।
 नमस्काररतानां हि सङ्गतिर्न विसंवदेत् ॥ ३२ ॥
 तस्मिन् गर्भस्थिते मासि तार्क्षीयौके व्यतीयुषि ।
 श्रेष्ठिनी श्रेष्ठिने स्वस्य दोहदानित्यचीकथत् ॥ ३३ ॥
 गन्धोदकैः स्नपयितुं विलेपुं च विलेपनेः ।
 अर्चितुं कुसुमैरिच्छाम्यर्हतां प्रतियातनाः ॥ ३४ ॥
 प्रतिलभयितुं साधूनिच्छाम्याच्छादनादिभिः ।
 संधं पूजयितुं दातुं दीनेभ्यश्च मतिर्मम ॥ ३५ ॥
 इत्यादिदोहदांस्तस्याः श्रुत्वा मुदितमानसः ।
 चिन्तामणिरिव श्रेष्ठिशिरोमणिरपूरयत् ॥ ३६ ॥
 ततो नवसु मासेषु दिनेष्वर्हाष्टमेषु च ।
 गतेषु श्रेष्ठिनी पुत्रमसूत शुभलक्षणम् ॥ ३७ ॥
 सद्यो महोत्सवं कृत्वा श्रेष्ठी दृष्टः शुभे दिने ।
 सूनोः सुदर्शन इति यथाथं नाम निर्ममे ॥ ३८ ॥

वर्तमानः क्रमात्पितोर्मनोरथ इवोच्चकैः ।
 सुदर्शनो यथौचित्यं जग्राह सकलाः कलाः ॥ ३८ ॥
 कन्यां मनोरमां नाम मनोरमकुलाकृतिम् ।
 साक्षादिव रमां श्रेष्ठीं तेन तां पर्य्यणाययत् ॥ ४० ॥
 सौम्यमूर्तिः स हर्षाय पितोरेव न केवलम् ।
 जज्ञे राज्ञोऽपि लोकस्य सर्वस्य च शशाङ्कवत् ॥ ४१ ॥
 इतो नगर्यां तत्राभूद्रूपतेर्हृदयङ्गमः ।
 पुरोधाः कपिलः प्राप्तरोधा विद्यामहोदधेः ॥ ४२ ॥
 समं सुदर्शनेनास्य मन्मथेन मधोरिव ।
 अजायत परा प्रीतिः सर्वदाऽप्यविनश्यती ॥ ४३ ॥ (युग्मम्)
 प्रायः सुदर्शनस्यैव स पुरोधा महात्मनः ।
 रौहिणेय इवोष्णांशीः परिपार्श्वमवर्तत ॥ ४४ ॥
 कपिलं कपिला नाम भार्या ऽपृच्छत्तमन्यदा ।
 विस्मरन्नित्यकर्माणि कियत्कालं नु तिष्ठसे ॥ ४५ ॥
 पार्श्वे सुदर्शनस्याहं तिष्ठामीति तदीरिते ।
 कोऽसौ सुदर्शन इति तथोक्तः प्रत्युवाच सः ॥ ४६ ॥
 मम मित्रं सतां धुर्यं विश्वैकप्रियदर्शनम् ।
 सुदर्शनं न चेहेस्मि तत्त्वं वेत्सि न किञ्चन ॥ ४७ ॥

(१) स च उ तेनाथो-

(२) स च -स्यैव ।

(३) क न. त्वं तिष्ठसि ।

तं ज्ञापयाधुनापीति तयोक्तः कपिलोऽवदत् ।
 असावृषभदासस्य श्रेष्ठिनस्तनयः सुधीः ॥ ४८ ॥
 एष रूपेण पञ्चेषुः कान्त्येन्दुस्तेजसा रविः ।
 गाश्चीर्येण महाश्वोधिः चमया मुनिसत्तमः ॥ ४९ ॥
 दानैकचिन्तामाणिक्यं गुणमाणिक्यरोहणः ।
 प्रियालापसुधाकुण्डं वसुधामुखमण्डनम् ॥ ५० ॥
 खलूक्ता खलु यद्वाऽस्य निखिलानपरान् गुणान् ।
 गुणचूडामणेः शीलं यस्य न खलति क्वचित् ॥ ५१ ॥
 कपिला कपिलाच्छ्रुत्वा तद्गुणान् कामविह्वला ।
 चक्रेऽनुरागं, चपलाः प्रायेण द्विजयोषितः ॥ ५२ ॥
 सुदर्शनाभिसरणोपायं प्रतिदिनं ततः ।
 कपिला चिन्तयामास परं ब्रह्मेव योगिनी ॥ ५३ ॥
 अपरैर्दुर्नृपादेशाद्रामान्तरमुपेयुषि ।
 कपिले, कपिलेयाय सुदर्शननिकेतनम् ॥ ५४ ॥
 सा मायाविन्यवोचत्तमद्य त्वत्सुहृदो महत् ।
 शरीरापाटवं तेन हेतुना नाययाविह ॥ ५५ ॥
 अपाटवं त्वद्विरहादपुषो द्विगुणं यतः ।
 अतस्त्वामहमाह्वातुं प्रेषिता सुहृदा तव ॥ ५६ ॥
 नैतज्ज्ञातं मयेत्युक्ता तदैवागात्स तद्गृहम् ।
 नान्यमायां हि शङ्कन्ते सन्तः स्वयममायिनः ॥ ५७ ॥
 स तत्र प्रविशन्ब्रूवे क नाम सुहृदस्ति मे ।
 सीवाच गम्यतामग्रे शयानः सुहृदस्ति ते ॥ ५८ ॥

किञ्चिच्च परिसृष्यामे पुनः प्रोचे सुदर्शनः ।
 अत्रापि कपिलो नास्ति किमन्यत्र क्वचिदयौ ॥ ५८ ॥
 सोचे स्थितो निवातेऽस्ति शरीरापाटवादसौ ।
 मूलापवरकं गच्छ वयस्यं तत्र पश्य च ॥ ६० ॥
 तत्रापि प्रविवेशायमपश्यन् सुहृदं ततः ।
 कपिले ! कपिलः कास्तीत्युवाच सरलाशयः ॥ ६१ ॥
 अवरूढा ततो हारं मदनोद्दीपनानि सा ।
 किञ्चित्प्रकाशं स्वाङ्गानि च्छादयन्त्यच्छवाससा ॥ ६२ ॥ (युग्मम्)
 दृढबन्धामपि नीवीं स्तथयित्वाऽभिवभ्रती ।
 विलोललोचनाऽवोचद्रोमाञ्चोदञ्चिकञ्चुका ॥ ६३ ॥
 नास्तीह कपिलस्तस्मात्कपिलां प्रतिजागृहि ।
 विभेदो भवतः को वा द्वयोः कपिलयोर्ननु ॥ ६४ ॥
 प्रतिजागरितव्यं किं कपिलाया इति ब्रुवन् ।
 सुदर्शनो निजगदे पुनः कपिलभार्यया ॥ ६५ ॥
 त्वद्वयस्यः शशंस त्वां यदाऽद्भुतगुणं मम ।
 ततः प्रभृति मामेष दुनोति मदनज्वरः ॥ ६६ ॥
 दिष्ट्या मे विरहात्ताया कृष्णनाऽपि त्वदागमः ।
 भुवो ग्रीष्माभितप्ताया इव मेघसमागमः ॥ ६७ ॥
 अद्य नाथामि तन्नाथ ! मन्मथोन्माथविह्वलाम् ।
 निजास्नेहसुधावर्षैराश्लासय चिराय माम् ॥ ६८ ॥
 प्रपञ्चः कोऽप्यसावस्या दुर्विचिन्त्यो विधेरपि ।
 धिक् स्त्रीरिति विचिन्त्योचे स प्रत्युत्पन्नधीरिदम् ॥ ६९ ॥

यूनां युक्तमिदं किन्तु 'पण्डकोऽहमपण्डिते ! ।
 सुधा पुरुषवेधेण मदीयेनासि वञ्चिता ॥ ७० ॥
 ततो विरक्ता सद्यः सा याहि याहीति भाषिणी ।
 द्वारमुद्घाटयामास निर्ययौ च सुदर्शनः ॥ ७१ ॥
 स्तोकेन मुक्तौ नरकद्वारादस्मीति चिन्तयन् ।
 श्रेष्ठिसूनुर्दुतपदं प्रपेदे निजमन्दिरम् ॥ ७२ ॥
 अतिराक्षसयः कूटादतिशाकिनयच्छलात् ।
 अतिविद्युतश्चापलाहारुणाः किमपि स्त्रियः ॥ ७३ ॥
 एताभ्यो भीरुरस्मीति प्रत्यश्रीर्षाद्विमृश्य सः ।
 नातः परं परगृहे यास्यामि कचिदेककः ॥ ७४ ॥
 निर्मिमाणः स धर्म्याणि कर्माणि शुभकर्मठः ।
 सतां मूर्त्तं इवाचारो नावद्यं किञ्चिदाचरत् ॥ ७५ ॥
 एकदा तु यथाकालं पुरे तस्मिन्नवर्त्तत ।
 समग्रजगदानन्दपदमिन्द्रमहोत्सवः ॥ ७६ ॥
 सुदर्शनपुरोधाभ्यां सहोद्यानं ययौ नृपः ।
 साक्षादिव शरत्कालश्चन्द्रागस्तिविराजितः ॥ ७७ ॥
 इतः कपिलया युक्ताऽभया भूपतिमन्वगात् ।
 समारूढा याप्ययाने विमान इव नाकिनी ॥ ७८ ॥
 सुदर्शनस्य भार्याऽपि षड्भिः पुत्रैर्मनोरमा ।
 तत्रागद्यानमारुह्य सतीधर्मं इवाङ्गवान् ॥ ७९ ॥

सदा गुरुकुलासीनो ध्यानमीनाश्रितः सदा ।
 आनितुमभिमर्तुं वा स कथं नाम शक्यते ॥ १०० ॥
 वरं फणिफणारत्नयह्णाय प्रतिश्रवः ।
 कदापि न पुनस्तस्य शीलोल्लङ्घनकर्मणे ॥ १ ॥
 अथाभयोचे कथमप्येकवारं तमानय ।
 तत ऊर्द्धमहं सर्वं करिष्यामि न ते च्छलम् ॥ २ ॥
 विचिन्त्य चेतसा किञ्चिदित्यवोचत पण्डिता ।
 यदयं निश्चयस्ते तदस्त्युपायोऽयमेककः ॥ ३ ॥
 पर्वाहे शून्यगेहादौ कायोत्सर्गं करोति सः ।
 तथास्थितो यदि परमानेतव्योऽन्यथा तु न ॥ ४ ॥
 उपायः साधुरेषोऽस्मिन् यतितव्यं त्वयाऽन्वहम् ।
 इत्युक्तवत्यां तात्पर्याद्देव्यामीमित्युवाच सा ॥ ५ ॥
 ततः परं व्यतीतेषु दिवसेषु कियत्स्वपि ।
 विश्रानन्दकल्कौमुदीमहोत्सव उपाययौ ॥ ६ ॥
 अथ राज्ञोत्सवोत्सेकविधित्वात्कुर्वेत्तसा ।
 आरक्तकाः समादिष्टाः पटहेनेत्यघोषयन् ॥ ७ ॥
 सर्वहर्गा सर्वलोकेन कौमुद्युत्सवमीक्षितुम् ।
 अद्योद्यानेऽभिगन्तव्यमिति वो राजशासनम् ॥ ८ ॥
 प्रातरेथञ्चतुर्मासधर्मकर्मक्रियोद्यनाः ।
 श्रुत्वा सुदर्शनस्तत्तु विषादादित्यचिन्तयत् ॥ ९ ॥
 मनःप्रह्वमिदं प्रातश्चैत्यवन्दनकर्मणे ।
 उद्यानगतये चैतद्वचण्डं राजशासनम् ॥ १० ॥

क उपायो भवत्वेवं तावदित्यभिचिन्त्य सः ।
 समर्घ्योपायनं भूमिपतिमेवं व्यजिज्ञपत् ॥ ११ ॥
 प्रातः पर्वदिनं युष्मत्प्रसादाद्दिदधाम्यहम् ।
 देवार्चादीनि तेनोक्तोऽनुमेने तन्महीपतिः ॥ १२ ॥
 द्वितीयेऽङ्गि जिनेन्द्राणां भक्त्या स्नातं विलेपनम् ।
 अर्चां च रचयंश्चैत्यपरिपाट्यां चचार सः ॥ १३ ॥
 ततः सुदर्शनो रात्रौ गृहीत्वा पौषधव्रतम् ।
 कायोत्सर्गणं कस्मिंश्चित्तस्थौ नगरचत्वरे ॥ १४ ॥
 पण्डिताऽप्यभयामूचे कदाचित्ते मनोरथाः ।
 पूर्यन्ते परमुद्यानमद्य त्वमपि मा गमः ॥ १५ ॥
 शिरो मे बाधत इति कृत्वोत्तरमिलापतेः ।
 तस्थौ राज्ञी प्रपञ्चे हि सिद्धसारस्वताः स्त्रियः ॥ १६ ॥
 ततो लेप्यमयीं काममूर्त्तिमाच्छाद्य वाससा ।
 याने कृत्वा पण्डिताऽगात्रवेष्टुं राजवेश्मनि ॥ १७ ॥
 किमेतदिति पृच्छद्भिर्वैत्रिभिः स्खलिता तु सा ।
 इत्यूचे पण्डिता भाण्डागारिकी कूटसम्पदाम् ॥ १८ ॥
 शरीरकारणाद्देवी नाद्योद्यानं ययौ ततः ।
 पूजां स्मरादिदेवानां वेश्मन्येव करिष्यति ॥ १९ ॥
 इयं प्रवेक्ष्यते तस्मात्प्रतिमा पुष्पधन्वनः ।
 अप्यन्यासां देवतानां प्रवेश्या ह्यद्य मूर्त्तयः ॥ २० ॥
 तदिमां दर्शयित्वैव याहीति हाःस्थभाषिता ।
 सा काममूर्त्तिमुद्धाव्यादर्शयञ्च जगाम च ॥ २१ ॥

सा प्रतीहारमोहाय गृहीताऽपरमूर्त्तिका ।
 'द्विस्त्रिंश प्रविवेशाहो नारीणां कृद्गकौशलम् ॥ २२ ॥
 यानि सुदर्शनं न्यस्योत्तरीयेण पिधाय च ।
 द्वाःस्थैरत्नवलिताऽनीयाऽभयायाः पण्डिताऽर्पयत् ॥ २३ ॥
 आर्विर्विकारा साऽनेकप्रकारं मदनातुरा ।
 अभया संक्षीभयितुमित्यभाषत तं ततः ॥ २४ ॥
 कन्दर्पो मां दुनोत्येष निःशङ्कं निश्चितैः शरैः ।
 कन्दर्पप्रतिरूप^१स्तच्छ्रितोऽसि शरणं मया ॥ २५ ॥
 शरण्यः शरणायातामार्त्ता त्वयस्व नाथ ! माम् ।
 परकार्ये महीयांसो ह्यकार्यमपि कुर्वते ॥ २६ ॥
 आनोतश्चङ्गनाऽसीति कार्यः कोपस्त्वया नृहि ।
 कार्ये त्वाणे यदात्तानां गृह्यते न खलु च्छलम् ॥ २७ ॥
 ततः सुदर्शनोऽप्युच्चैः परमार्थविचक्षणः ।
 देवताप्रतिमेवास्थात्कायोत्सर्गेण निखलः ॥ २८ ॥
 पुनरप्यभयाऽवादी^२ज्ञावहावमनोहरम् ।
 नाथ ! सश्चाषमाणां मां तूष्णीकः किमुपेक्षसे ॥ २९ ॥
 व्रतकष्टमिदं मुञ्च मा कथास्त्वमतः परम् ।
 मत्संप्राप्तया व्रतफलं विद्धि संसिद्धमात्मनः ॥ ३० ॥

(१) अ द्विस्त्रिंशत्प्रविवेशाहो ।

(२) क ख च -पत्न्यं श्रितोऽसि ।

(३) ख च -त् हावभाव- ।

ताम्यन्तीं याचमानां मां नम्रां मानय मानद ! ।
 देवात्पतितमुत्सङ्गे रत्नं गृह्णासि किं नहि ॥ ३१ ॥
 'किञ्चिदद्यापि सौभाग्यगर्वमुन्नाटयिष्यसि ।
 इत्यालपन्त्या जगृहे तया पाणौ स पाणिना ॥ ३२ ॥
 निबिडं मण्डलीभूतपीनोत्तङ्गस्तनं तया ।
 भुजाभ्यां पद्मिनीनालमृदुलाभ्यां स सस्वजे ॥ ३३ ॥
 एवं तदुपसर्गेषु निसर्गेण स धीरधीः ।
 धर्मध्याने निखलोऽभूत् किं चलत्यचलः क्वचित् ॥ ३४ ॥
 स दध्यौ चेति चेन्मुचे कथञ्चिदहमेतया ।
 पारयामि तदोत्सर्गमन्यथाऽनशनं मम ॥ ३५ ॥
 अमानिताऽथ घटितभ्रुकुटिः कुटिलाशया ।
 अभया तं भाषयितुमित्यभाषत निर्भया ॥ ३६ ॥
 मुनूर्ध्वो ! मूर्ख ! माकार्षीमिन्त्याया मेऽवमाननाम् ।
 न वेत्ति मानिनी नृणां नियहानुग्रहक्षमा ॥ ३७ ॥
 मनोभववशाया मे वशमाविश रे जड ! ।
 नो चेद्यमवशं यास्यस्यत्र नास्येव संशयः ॥ ३८ ॥
 इति संरम्भकाष्ठायां साऽऽरुरोह यथा यथा ।
 धर्मध्याने महात्माऽसा^१वारुरोह तथा तथा ॥ ३९ ॥

(१) क किं यद्यद्यापि ।

(२) क -माननम् । ख ग च -मेव मान्यताम् ।

(३) च स वारुरोह ।

एवं कदर्थितो रात्रिं तथा ध्यानाच्च सोऽचलत् ।
 किं लुभ्यते महाभोधिः कापि नौदण्डताडनैः ॥ ४० ॥
 ततः प्रेक्ष्य प्रभातं सा खं लिलेख नखैर्वपुः ।
 कोऽप्यसौ मे बलात्कारकारीत्युच्चै ररास च ॥ ४१ ॥
 ततः प्राहरिकास्तत्र संभ्रान्ता यावदागमन् ।
 कायोऽक्षगर्गस्थितं तावद्दृष्टुं सुदर्शनम् ॥ ४२ ॥
 अस्मिन्नसम्भवत्येतदिति द्रुतमुपेत्य तैः ।
 विज्ञप्तो भूपतिस्तत्राययौ पप्रच्छ चाभयाम् ॥ ४३ ॥
 सोचे संपृच्छ देव ! त्वामहं यावदिह स्थिता ।
 एषोऽकस्मादिहायातो दृष्टस्तावत्पिशाचवत् ॥ ४४ ॥
 एष मेघ इवोन्नतो मन्मथव्यसनी ततः ।
 रिरंसुर्गमयाचिष्ट पापिष्ठञ्चाटुकोटिभिः ॥ ४५ ॥
 ऊचे मयैष रे मैषीरसतीवत्सतीरपि ।
 शक्यन्ते हि चणकवन्मरिचानि न चर्वितुम् ॥ ४६ ॥
 ततः परं बलात्कारादेष्टु एवं चकार मे ।
 मया च पूतकृतमन्यदबलानां बलं नहि ॥ ४७ ॥
 अस्मिन्निदमसम्भाव्यमिति मत्वा महीपतिः ।
 किमेतदिति पप्रच्छ बहुधैव सुदर्शनम् ॥ ४८ ॥
 शृष्टोऽपि राज्ञा कृपया किञ्चिन्नोचे सुदर्शनः ।
 परतापोपशान्त्यै हि निष्टुष्टमपि चन्दनम् ॥ ४९ ॥
 ततः सम्भावयामास दोषं तस्यापि भूपतिः ।
 पारदारिकदसूनां तूष्णीकत्वं हि लक्षणम् ॥ ५० ॥

इत्यादिदेश स क्रोधात्मकलेऽप्यत्र पत्तने ।
 दोषप्रख्यापनां कृत्वा पाप एष निगृह्यताम् ॥ ५१ ॥
 आरक्षपुरुषैर्दोषिण स धृत्वोत्पाटितस्ततः ।
 वचसा सिद्धयो राज्ञां मनसेव दिवौकसाम् ॥ ५२ ॥
 स मण्डितो मुखे मथ्या शरीरे रक्तचन्दनैः ।
 करवीरस्रजा मुण्डे कण्ठे 'कोशकमालया ॥ ५३ ॥
 खरमारोप्य विधृतसूर्प^१च्छत्रः स तैस्ततः ।
 वाद्यमानेनानकेनारभे भ्रमयितुं पुरे ॥ ५४ ॥
 कृतापराधः शुद्धान्तं बध्यतेऽसौ सुदर्शनः ।
 नात्रदोषो नृपस्येति चक्रराघोषणां च तं ॥ ५५ ॥
 न युक्तं सर्वथाऽप्येतन्नेह सम्भवतीदृशम् ।
 इति लोकप्रघोषोऽभूद् हाहारवयुतस्ततः ॥ ५६ ॥
 एवं च भ्रम्यमाणोऽगाद् द्वारदेशे स्ववेश्मनः ।
 अदृश्यत महासत्या स मनोरमयाऽपि च ॥ ५७ ॥
 चिन्तयामास सा चैवं सदाचारः पतिर्मम ।
 भूपतिश्च प्रियाचारो दुराचारो विधिर्ध्रुवम् ॥ ५८ ॥
 इदमप्यसदयवा ध्रुवमस्य महात्मनः ।
 उपस्थितं फलमिदं प्राक्तनाशुभकर्मणः ॥ ५९ ॥

(१) क कौशिकमालया ।

(२) उ विधृतसूर्पच्छत्रतैस्ततः । ख विधृतः सूर्पच्छत्रतैस्ततः ।

च विधृतः सूर्पच्छत्रतैस्ततः ।

कोऽपि नास्य प्रतीकारस्तथाप्येष भविष्यति ।
 निश्चित्येति प्रविश्यान्तर्जिनार्चाः साऽर्चयन्नतः ॥ ६० ॥
 कायोत्सर्गेण च स्थित्वा सोचे शासनदेवताः ।
 भगवत्यो मम पत्युर्दोषसम्भावनाऽपि न ॥ ६१ ॥
 परमस्यावकस्यास्य सान्निध्यं चेत्करिष्यथ ।
 तदाऽहं पारयिष्यामि कायोत्सर्गमिमं खलु ॥ ६२ ॥
 अन्यथैवंस्थिताया मे भवत्वनशनं ध्रुवम् ।
 धर्मध्वंसे पतिध्वंसे किं जीवन्ति कुलस्त्रियः ? ॥ ६३ ॥
 इतश्च न्यधुरारक्षाः शूलिकायां सुदर्शनम् ।
 अलङ्घनीया भृत्यानां राजाज्ञा हि भयङ्करा ॥ ६४ ॥
 स्वर्णाञ्जासनतां भेजे शूलाऽप्यस्य महात्मनः ।
 देवतानां प्रभावेन यमदंष्ट्राऽपि कुण्ठति ॥ ६५ ॥
 वधाय तस्य चारक्षैर्दृढं व्यापारितः शितः ।
 करवालोऽपतत्कण्ठे पुष्पमाला च सोऽभवत् ॥ ६६ ॥
 तद्वद्वा चकितैरेत्य विन्नप्तस्तेर्महीपतिः ।
 आरुह्य हस्तिनीं वेगाद्ययावधिसुदर्शनम् ॥ ६७ ॥
 तमालिङ्ग्य महीपालोऽनुतापादित्यवोचत ।
 श्रेष्ठित्रहि विनष्टोऽसि दिष्ट्याऽऽत्मीयप्रभावतः ॥ ६८ ॥
 मया हि तावत्पापेन किं राज्ञाऽसि विनाशितः ।
 नाथः सतामनायानां धर्मे जागर्त्ति सर्वथा ॥ ६९ ॥
 स्त्रीणां मायाप्रधानानां प्रत्ययात्त्वां निहन्ति यः ।
 अविस्मर्यकरः पापो नापरो दधिवाहनात् ॥ ७० ॥

किं च किञ्चिदिदं पापं भवताऽप्यस्मि कारितः ।

असक्तयन्त्रया साधो ! तदा पृष्टोऽपि नावदः ॥ ७१ ॥

एवमालपता राज्ञा करिष्यामधिरोष्य सः ।

नीत्वा स्वहर्म्यं स्रपितश्चन्दनैश्च विलेपितः ॥ ७२ ॥

वस्त्रालङ्कारजातञ्च परिधाय्य सुदर्शनः ।

राज्ञा पृष्टो रात्रिवृत्तं यथातथमचीकथत् ॥ ७३ ॥

अथ राज्ञीं प्रति क्रुद्धो भूपतिर्निग्रहोद्यतः ।

सुदर्शनेन व्याधेधि शिरः प्रक्षिप्य पादयोः ॥ ७४ ॥

ततः श्रेष्ठो नृपेणेभमारोष्य पुरमध्यतः ।

महाविभूत्या तद्देशं नायितो न्यायतायिना ॥ ७५ ॥

अभयाऽप्येतदाकर्ण्योदध्यात्मानं व्यपद्यत ।

परद्रोहकराः पापाः स्वयमेव पतन्ति हि ॥ ७६ ॥

पण्डिताऽपि प्रणश्यागात्पाटलीपुत्रपत्तनम् ।

अवसद्देवदत्ताया गणिकायाश्च सन्निधौ ॥ ७७ ॥

तत्रापि पण्डिता नित्यं तथाऽऽशंसन्सुदर्शनम् ।

दर्शनेऽस्य यथा देवदत्ताऽभूद्भृशमुत्सुका ॥ ७८ ॥

सुदर्शनोऽपि संसारविरक्तो व्रतमग्रहीत् ।

उपसृत्य गुरोः पार्श्वे रत्नमञ्चोनिधेरिव ॥ ७९ ॥

तपःकशाङ्ग एकाङ्गविहारप्रतिमास्थितः ।

स क्रमाद्विहरन् प्राप पाटलीपुत्रपत्तनम् ॥ ८० ॥

भिक्षार्थं पर्यटंस्तत्र दृष्टः पण्डितया च सः ।
 कथितो देवदत्तायाः सा तथा तमजूहवत् ॥ ८१ ॥
 भिक्षाव्याजात्तयाऽऽहृतस्तत्रापि स मुनिर्ययौ ।
 विमर्शमविधायैव सापायनिरपाययोः ॥ ८२ ॥
 देवदत्ता ततो हारं पिधाय तमनेकधा ।
 दिनं कदर्शयामास सुत्तोभ स मुनिर्न तु ॥ ८३ ॥
 अथ 'सुक्तोऽनया सायमुद्यानं गतवानसौ ।
 तत्रापि दृष्टोऽभयया व्यन्तरीभूतया तथा ॥ ८४ ॥
 कदर्शयितुमारभे प्राक्कर्मस्मरणादसौ ।
 ऋणं वरं च जन्तूनां नश्येज्जन्मान्तरेऽपि न ॥ ८५ ॥
 क्लिश्यमानो बहु तथा महासत्त्वः सुदर्शनः ।
 आरोहत् क्षपकश्रेणिमपूर्वकरणक्रमात् ॥ ८६ ॥
 ततः स भगवान् प्राप केवलज्ञानमुज्ज्वलम् ।
 तस्य केवलमहिमा मद्यश्चक्रे सुरासुरैः ॥ ८७ ॥
 उद्दिधौषुर्भवाज्जन्तून् स चक्रे धर्मदेशनाम् ।
 लोकोदयायाभ्युदयस्तादृशानां हि जायते ॥ ८८ ॥
 तस्य देशनया तत्राबुद्धान्तान्ये न केवलम् ।
 देवदत्ता पण्डिता च व्यन्तरी च व्यबुद्धात ॥ ८९ ॥
 स्त्रीसन्निधावपि तदेवमदूषितात्मा
 जन्तून् प्रबोध्य शुभदेशनया क्रमेण ।

स्थानं सुदर्शनमुनिः परमं प्रपेदे

जैनेन्द्रशासनजुषां न हि तद्वरापम् ॥ १८० ॥

॥ इति सुदर्शनऋषिकथानकम् ॥ १०१ ॥

धर्म्यं कर्मणि न पुरुषा एवाधिक्रियन्ते किन्तु स्त्रीणामप्यधि-
कारश्चतुर्वर्णे सङ्गे तासामप्यङ्गभूतत्वात् ततः पुरुषस्य परदार-
प्रतिषेधवत् स्त्रीणां परपुरुषगमनं प्रतिषेधयति—

ऐश्वर्यराजराजोऽपि रूपमीनध्वजोऽपि च ।

सीतया रावण इव त्याज्यो नार्या नरः परः ॥ १०२ ॥

ऐश्वर्येण विभवेन, राजराजो धनदः स इव राजराजः,
आस्तामितरः । रूपेण सौन्दर्येण, मीनध्वजोऽपि स्मरोऽपि,
आस्तामन्यः । त्याज्यः परिहरणीयः, नार्या स्त्रिया, परः
स्वपतेरन्यो, नरः पुरुषः, क इव कया, सीतया रावण इव ।
सीताचरितमुक्तमेव ॥ १०२ ॥

स्त्रीपुंसयोर्द्वयोरपि परकान्तासक्तत्वस्य फलमाह—

नपुंसकत्वं तिर्यक्त्वं दौर्भाग्यं च भवे भवे ।

भवेन्नराणां स्त्रीणां चान्यकान्तासक्तचेतसाम् ॥ १०३ ॥

नपुंसकत्वं षण्ढत्वं, तिर्यक्त्वं तिर्यग्भावः, दौर्भाग्यमनादेयता,
भवे भवे जन्मनि जन्मनि, भवेत् जायेत, नराणां स्त्रीणां च ।
अन्यकान्तासक्तचेतसामिति । श्लिष्टं द्वयोर्विशेषणम् । यदा

पुरुषाणां तदा अन्यस्य कान्ता भार्या अन्यकान्ता तदासक्तचेत-
साम् । यदा तु स्त्रीणां तदा अन्यः पत्युरपरः स चासौ कान्तस्य
कामयिता तत्रासक्तचेतसाम् ॥ १०३ ॥

अब्रह्मनिन्दां कृत्वा ब्रह्मचर्यस्यैहिकं गुणमाह—

प्राणभूतं चरित्रस्य परब्रह्मैककारणम् ।

समाचरन् ब्रह्मचर्यं पूजितैरपि पूज्यते ॥ १०४ ॥

प्राणभूतं जीवितभूतं, चरित्रस्य देशचारित्रस्य सर्वचारित्रस्य
च, परब्रह्मणो मोक्षस्य, एकमद्वितीयं, कारणं समाचरन् पालयन्,
ब्रह्मचर्यं जितेन्द्रियस्योपस्थनिरोधलक्षणं पूजितैरपि सुरासुरमनु-
जैर्देः न केवलमन्यैः पूज्यते, मनोवाक्कायोपचारपूजाभिः ॥ १०४ ॥

ब्रह्मचर्यस्य पारलौकिकं गुणमाह —

चिरायुषः सुसंस्थाना दृढसंहनना नराः ।

तेजस्विनो महावीर्या भवेयुर्ब्रह्मचर्यतः ॥ १०५ ॥

चिरायुषो दीर्घायुषोऽनुत्तरसुरादिषूत्पादात्, शोभनं संस्थानं
समचतुरस्रलक्षणं येषां ते सुसंस्थानाः अनुत्तरसुरादिषूत्पादादेव,
दृढं बलवत् संहननमस्थिसञ्चयरूपं वज्रवृषभनाराचास्थं येषां ते
दृढसंहननाः, एतच्च मनुजभवेषूत्पद्यमानानां देवेषु संहननाभावात्,
तेजः शरीरकान्तिः प्रभावो वा विद्यते येषां ते तेजस्विनः,
महावीर्या बलवत्तमाः तीर्थकरचक्रवर्त्यादित्वेनोत्पादात्, भवेयु-
र्जायेरन्, ब्रह्मचर्यता ब्रह्मचर्यानुभावात् ॥

अनान्तरक्षोकाः—

पश्यन्ति कृष्णकुटिलां कबरीमेव योषिताम् ।
तदभिष्वङ्गजन्मानं न दुष्कर्मपरम्पराम् ॥ १ ॥
सीमन्तिनीनां सीमन्तः पूर्णः सिन्दूररेणुना ।
पत्न्याः सीमन्तकाख्यस्य नरकस्येति लक्ष्यताम् ॥ २ ॥
भ्रूवस्तरौ वर्णिनीनां वर्णयन्ति न जानते ।
मोक्षाध्वनि प्रस्थितानां पुरोगामुरगीमिमाम् ॥ ३ ॥
भङ्गुराक्षयनापाङ्गानङ्गनानां निरीक्षते ।
हतबुद्धिर्न तु निजं भङ्गुरं हन्त जीवितम् ॥ ४ ॥
नासावंशं प्रशंसन्ति स्त्रीणां सरलमुद्धतम् ।
निजवंशं न पश्यन्ति भ्रश्यन्तमनुरागिणः ॥ ५ ॥
स्त्रीणां कपोले संक्रान्तमात्मानं वीक्ष्य हृष्यति ।
संसारसरसीपङ्के मज्जन्तं वेत्ति नो जडः ॥ ६ ॥
पिबन्ति रतिसर्वस्वबुद्ध्या बिम्बाधरं स्त्रियाः ।
न बुध्यन्ते यत्कृतान्तः पिबत्यायुर्दिवानिशम् ॥ ७ ॥
योषितां दशनान् कुन्दसीदरान् बहु मन्वते ।
स्वदन्तभङ्गं नेक्षन्ते तरसा जरसा कृतम् ॥ ८ ॥
स्मरदोलाधिया कर्णपाशान् पश्यति योषिताम् ।
कण्ठीपकण्ठलुठितान् कालपाशांस्तु नात्मनः ॥ ९ ॥
योषितां प्रोषितमतिर्मुखं पश्यत्यनुक्षणम् ।
क्षणीऽपि हन्त नास्त्यस्य कृतान्तमुखवीक्षणम् ॥ १० ॥

नरः स्मरपराधीनः स्त्रीकण्ठमवलम्बते ।
 नात्मनो वेत्त्यसूनयः स्त्री वा कण्ठावलम्बिनः ॥ ११ ॥
 स्त्रीणां भुजलताबन्धं बन्धुरं बुद्धयते कुधीः ।
 न कर्मबन्धनैर्बद्धमात्मानमनुशोचति ॥ १२ ॥
 धत्ते स्त्रीपाणिभिः स्पृष्टो हृष्टो रोमाञ्चकण्टकान् ।
 स्मारयन्ति न किं तेऽस्य कूटशास्त्रालिकण्टकान् ॥ १३ ॥
 कुचकुम्भी समालिङ्ग्य स्त्रियाः श्रुते सुखं जडः ।
 विस्मृता नूनमेतस्य कुम्भीपाकोद्भवा व्यथा ॥ १४ ॥
 मध्यमध्वासते मुग्धा मुग्धास्त्रीणां क्षणे क्षणे ।
 एतन्मध्यं भवाश्लोधेरिति नैते^१ विविञ्चते ॥ १५ ॥
 धिगङ्गनानां त्रिवलीतरङ्गैर्ह्रियते^२ जनः ।
 त्रिवलीच्छन्ना ह्येतन्ननु वैतरणीत्रयम् ॥ १६ ॥
 स्मरार्तं मज्जति मनः पुंसां स्त्रीनाभिवापिषु ।
 प्रमादेनापि किं नेदं साम्याश्वसि मुदास्यदे ॥ १७ ॥
 स्मरारोहणनिःश्रेणीं स्त्रीणां रोमलतां विदुः ।
 नराः संसारकारायां न पुनर्लोहमृङ्खलाम् ॥ १८ ॥
 जघन्या जघनं स्त्रीणां भजन्ति विपुलं मुदा ।
 संसारसिन्धोः पुलिनमिति नूनं न जानते ॥ १९ ॥
 भजते करभोरूणामूरूनल्पमतिर्नरः ।
 अनूरूक्रियमाणं तैः सङ्गतौ खं न बुद्धयते ॥ २० ॥

(१) ख नरो-

(२) ख धनः ।

(३) ख च. नैवं ।

स्त्रीणां पादैर्हन्यमानमात्मानं बहु मन्यते ।
 हताशो न तु जानाति क्षेप्यमाणमधोगतौ ॥ २१ ॥
 दर्शनात् स्पर्शनाच्छ्लेषाद् या हन्ति शमजीवितम् ।
 हेयोयविषनागीब वनिता सा विवेकिभिः ॥ २२ ॥
 इन्दुलेखेव कुटिला सन्धेव क्षणरागिणी ।
 निम्नगेव निम्नगतिर्वर्जनीया नितम्बिनी' ॥ २३ ॥
 न प्रतिष्ठां न सौजन्यं न दानं न च गौरवम् ।
 न च स्वान्यहितं 'वामाः पश्यन्ति मदनाम्बलाः ॥ २४ ॥
 निरङ्कुशा नरे नारी तत्करोत्यसमञ्जसम् ।
 अरक्नुष्ठाः सिंहशार्दूलव्याला अपि न कुर्वते ॥ २५ ॥
 दूरतस्ताः परित्याज्याः प्रादुर्भावितदुर्मदाः ।
 विश्लोपतापकारिण्यः करिण्य इव योषितः ॥ २६ ॥
 स कोऽपि स्मर्यतां मन्त्रः स देवः कोऽप्युपास्यताम् ।
 न येन स्त्रीपिशाचीयं ग्रसते शीलजीवितम् ॥ २७ ॥
 शास्त्रेषु श्रूयते यच्च यच्च लोकेषु गीयते ।
 संवादयन्ति दुःशीलं तत्कार्यः कामविह्वलाः ॥ २८ ॥
 संपिण्डेवाहिदं द्वाग्नियमजिह्वाविषाङ्गुरान् ।
 जगज्जिघांसुना नार्यः कृताः क्रूरेण वेधसा ॥ २९ ॥
 यदि स्थिरा भवेद्विद्युत्तिष्ठन्ति यदि वायवः ।
 दैवास्तथापि नारीणां न स्थेन्ना स्थीयते मनः ॥ ३० ॥

(१) च निरन्तरम् ।

(२) क क राजाः ।

यद्दिना मन्वतन्वाद्यैर्वर्षान्ते चतुरा अपि ।
 इन्द्रजालमिदं हन्त नारीभिः शिञ्चितं कुतः ॥ ३१ ॥
 अपूर्वा वामनेत्राणां मृषावादेषु वैदुषी ।
 प्रत्यक्षाख्यप्यकृत्यानि यदपङ्कवते क्षणात् ॥ ३२ ॥
 पीतोन्मत्तो यथा लोष्टं सुवर्णं मन्यते जनः ।
 तथा स्त्रीसङ्गजं दुःखं सुखं मोहान्धमानसः ॥ ३३ ॥
 जटी मुण्डी शिखी मौनी नग्नो वल्की तपस्त्रय ।
 ब्रह्माऽप्यब्रह्मशीलश्चेत्तदा मह्यं न रोचते ॥ ३४ ॥
 कण्डूयन् कच्छुरः कच्छूं यथा दुःखं सुखीयति ।
 दुर्वारमन्मथावेशविवशो मैथुनं तथा ॥ ३५ ॥
 नार्थो यैरूपमीयन्ते काञ्चनप्रतिमादिभिः ।
 आलिङ्ग्यालिङ्ग्य तान्येव किमु कामी न तृप्यति ॥ ३६ ॥
 यदेवाङ्गं कुत्सनीयं गोपनीयं च योषिताम् ।
 तत्रैव हि जनो रज्येत् केनान्येन विरज्यताम् ॥ ३७ ॥
 मोहादहह नारीणामङ्गैर्मांसास्थिनिमितैः ।
 चन्द्रेन्द्रीवरकुन्दादि सदृचीकृत्य दूषितम् ॥ ३८ ॥
 नारीं नितम्बजघनस्तनभूरिभारा-
 मारीपयन्त्युरसि मूढधियो रताय ।
 संसारवारिनिधिमध्यनिमज्जनाय
 जानन्ति तां नहि शिलां निजकण्ठवद्भाम् ॥ ३९ ॥
 भवोदन्वहेलां मदनसृगयुव्याधहरिणीं
 मदावस्थाह्वलां विप्रयसृगलक्ष्णामरुभुवम् ।

महामोहध्वान्तोच्चयबहुलपद्मान्तरजनीम्

विपत्खानिं नारीं परिहरत हे आह्वसुधियः ! ॥४०॥१०५॥

संप्रति मूर्च्छाफलमुपदर्शयंस्तन्नियन्त्रणारूपं पञ्चममणुव्रतमाह—

असन्तोषमविश्वासमारम्भं दुःखकारणम् ।

मत्वा मूर्च्छाफलं कुर्यात्परिग्रहनियन्त्रणम् ॥ १०६ ॥

दुःखकारणमित्यसन्तोषादिभिस्त्रिभिः प्रत्येकमभिसंबध्यते । असन्तोषादीनि दुःखकारणानि मूर्च्छाया गर्हस्य फलत्वेन विज्ञाय मूर्च्छाहेतोः परिग्रहस्य नियन्त्रणं नैयत्यमुपासकः कुर्यादिति योगः । तत्रासन्तोषस्तृप्त्यभावः, स दुःखकारणम् । मूर्च्छावान् हि बहुभिरपि धनैर्न संतुष्यति, उत्तरोत्तराशाकदर्षितो दुःखमेवानुभवति । परसंपदत्कर्षश्च हीनसंपदमसन्तुष्टं दुःखाकरोति ।

यदाह—

असन्तोषवतां पुंसामपमानः पदे पदे ।

सन्तोषैश्वर्यसुखिनां दूरे दुर्जनभूमयः ॥ १ ॥

अविश्वासः खल्वपि दुःखकारणम्, अविश्वस्तो श्लशङ्कनीयेभ्योऽपि शङ्कमानः स्वधनस्य रक्षां कुर्वन्न कचिद्विश्वसिति ।

यदाह—

'उक्थणइ खणइ निहणइ रत्तिं न सुअइ दिआवि अ ससंको ।

लिंपइ ठवेइ सययं लंक्रियपडिलंक्रियं कुणइ ॥ १ ॥

(१) उरखनति खनति निहन्ति रत्तिं न स्वीयति दिवाऽपि च सशङ्कः ।

लिम्पति स्थापयति सततं लाञ्छितप्रतिलाञ्छितं करोति ॥ १ ॥

मूर्च्छापरिगतधारम्भं प्राणातिपातादिकं प्रतिपद्यते ।

तथाहि—

तनयः पितरं पिता च तनयं भ्राता च भ्रातरं हिनस्ति,
गृहीतलब्धश्च कूटसाक्षित्वदायी बह्वृत्तं भाषते, बलप्रकर्षात्पथिक-
जनं मुञ्चाति, खनति खातं, गृह्णाति विन्दं, धनलोभात् परदार-
मभिगच्छति, तथा सेवाकृषिपाशपाख्यवाण्ड्यादि च करोति ।
मन्त्रणवणिगिव नद्यादिषु प्रविश्य काष्ठान्याकर्षति । मनु-
दुःखकारणं मूर्च्छाफलं ज्ञात्वा परिग्रहनिवन्त्रणं कुर्यादिति केयं
वाची युक्तिः । उक्तमत्र । मूर्च्छाकारणत्वात् परिग्रहोऽपि मूर्च्छैव ;
अथवा “मूर्च्छा परिग्रहः” इति सूत्रकारवचनात् मूर्च्छैव परिग्रह
इति निश्चयनयमतेनोच्यते, मूर्च्छामन्तरेण धनधान्यादेरपरि-
ग्रहत्वात् ।

यदाह—

अपरिग्रह एव भवेदस्वाभरणायलङ्घ्यतोऽपि पुमान् ।

ममकारविरहितः सति ममकारे सङ्गवाग्रहः ॥ १ ॥

तथा—

ग्रामं गेहं च विशन् कर्म च नो कर्म चाददानोऽपि ।

अपरिग्रहोऽममत्वोऽपरिग्रहो नान्यथा कश्चित् ॥ १ ॥

(१) अथ च ।

(२) अथ सङ्गवाग्रहः ? सः ।

तथा—

‘जं पि वत्थं व पायं वा कंबलं पायपुच्छं ।
तं पि संजमलज्जद्वा धारंति परिहरंति च ॥ १ ॥
‘न सो परिग्गहो वुत्तो नायपुत्तेण तादृणा ।
मुच्छा परिग्गहो वुत्तो इइ वुत्तं महेसिणा ॥ २ ॥

इति सर्वमवदातम् ॥ १०६ ॥

प्रकारान्तरेण परिग्रहनिबन्धनमाह—

परिग्रहमहत्त्वाद्भि मज्जत्येव भवाम्बुधौ ।
महापोत इव प्राणी त्यजितस्मात् परिग्रहम् ॥ १०७ ॥

परिगृह्यत इति परिग्रहो धनधान्यादिस्तस्य महत्त्वं निरवधित्वं
तस्माद्धेतोः मज्जत्येव, अवश्यमेव मज्जति, प्राणी शरीरी, भवे
संसारे, क इव क, अम्बुधौ समुद्रे महापोत इव महायानपात्रमिव,
यथा निरवधिधनधान्यादिभाराक्रान्तः पोतः समुद्रे मज्जति,
तथैवापरिमितपरिग्रहः प्राणी नरकादौ निमज्जति ।

यदाहुः—

(१) यदपि वत्थं वा पायं वा कम्बलं वा पादप्रोच्छनम् ।

तदपि संजमलज्जार्धं धारयन्ति परिभुञ्जते च ॥ १ ॥

(२) न स परिग्रह उक्तः शातपुत्रेण तादृणा ।

मुच्छा परिग्रह उक्तः इत्युक्तं महर्षिणा ॥ २ ॥

‘महारंभयाए महापरिग्रहयाए कुणिमाहारेणं पंचिंदियवहेणं
जीवा नरयाउयं अज्जंति ।

तथा बह्वारम्भपरिग्रहत्वं च नारकस्यायुष इति यस्मादेवं
तस्मात्त्यजेन्नियन्त्रयेत् परिग्रहं धनधान्यादिरूपं मूर्च्छारूपं
वा ॥ १०७ ॥

सामान्येन परिग्रहदोषानाह —

तसरेणुसमोऽप्यत्र न गुणः कोऽपि विद्यते ।

दोषास्तु पर्वतस्थूलाः प्रादुर्षन्ति परिग्रहे ॥ १०८ ॥

तसरेणवो गृहजालान्तःप्रविष्टसूर्यकिरणोपलब्धाः सूक्ष्मा
द्रव्यविशेषास्तत्समोऽपि तत्प्रमाणोऽपि अत्र परिग्रहे न कश्चन
गुणोऽस्ति, नहि परिग्रहबलादासुषिकः पुरुषार्थः सिद्ध्यति । यस्तु
भोगोपभोगादिः स न गुणः प्रत्युत गर्हहेतुत्वाद्दोष एव । योऽपि
जिनभवनविधानादिलक्षणः परिग्रहस्य गुणः शास्त्रे वर्ण्यते न स
गुणः, किं तु परिग्रहस्य सदुपयोगव्यावर्णनं न तु तदर्थमेव
परिग्रहधारणं श्रेयः ।

यदाहुः—

धर्मार्थं यस्य वित्तेहा तस्यानीहा गरीयसी ।

प्रक्षालनाद्दि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ १ ॥

(१) महारम्भतया महापरिग्रहतया कुणिमाहारेण पञ्चेन्द्रियवधेन जीवा
नरकायुष्मर्जन्ति ।

तथा—

‘कंचनमणिसोवाणं यंभसहस्रोसियं सुवस्तलं ।

जो कारिज्ज जिणहरं तओवि तवसंजमो अहिओ* ॥ १ ॥

व्यतिरेकमाह—

दोषास्तु, दोषाः पुनः पर्वतस्थूला अतिमहान्तो वक्ष्यमाणाः
परिग्रहे सति प्रादुर्भवन्ति प्रादुर्भवन्ति ॥ १०८ ॥

दोषास्तु पर्वतस्थूला इति यदुक्तं तत् प्रपञ्चयति—

सङ्गाद्भवन्त्यसन्तोऽपि रागद्वेषादयो द्विषः ।

मुनेरपि चलेच्चेतो यत्तेनान्दोलितात्मनः ॥ १०९ ॥

सङ्गात्परिग्रहादेतोर्भवन्ति प्रादुर्भवन्ति असन्तोऽपि उदया-
वस्थामप्राप्ता अपि रागद्वेषप्रभृतयः शतवः । सङ्गवतो हि तन्नि-
बन्धनो रागः प्रादुर्भवति । सङ्गप्रतिपत्तिषु च द्वेषः, एवं मोह-
भयादयो बध्वन्धादयो नरकपातादयश्च द्रष्टव्याः । तदिदं पर्वत-
स्थूलत्वं दोषाणाम् । कथमसन्तोऽपि रागादयो भवन्तीति, उच्यते,

(१) काञ्चनमणिसोवाणं यंभसहस्रोसियं सुवस्तलम् ।

यः कारवेज्जिनगृहं ततोऽपि तपःसंयमोऽधिकः ॥ १ ॥

(२) क क ङ ट अणंतगुणो ।

* संबोधसत्तरिठत्तौ तु—

कंचनमणिसोवाणे यंभसहस्रोसिए सुवस्तले ।

जो कारवेज्ज जिणहरे तओवि तवसंजमो अणंतगुणो ति ॥

एवं पाठो दृश्यते ।

यत् यस्मान्मुनेरपि आस्तामन्यस्य चलेत् प्रथमावस्थायाश्चवेत् चेतो
मनः तेन सङ्गिन आन्दोलितात्मन अस्थिरौकतात्मनः । मुनिरपि हि
सङ्गानङ्गीकुर्वन्मुनित्वादु भ्रष्टत्येव ।

यदाह—

‘छेदो भेदो वसनं आयासकिलेसभयविवागो अ ।

मरणं धम्मब्भंसो अरइ अथाओ सव्वाइ ॥ १ ॥

‘दोससयमूलजालं पुब्बरिसिविवज्जियं जइ वंतं ।

अयं वहसि अणयं कीस निरयं तवं चरसि ॥ २ ॥

‘वहवंधणमारणसेहणाओ काओ परिग्गहे णत्थि ।

तं जइ परिग्गहो चिय जइधम्मो तो णणु पवंचो ॥ ३ ॥ १०६ ॥

सामान्येन परिग्रहस्य दोषानभिधाय प्रकृतेन

आवकधर्मेणाभिसंबध्नाति—

संसारमूलमारम्भास्तेषां हेतुः परिग्रहः ।

तस्मादुपासकः कुर्यादल्पमल्पं परिग्रहम् ॥ ११० ॥

आरम्भाः प्राण्युपमर्दादयस्ते संसारस्य मूलम् ; एतदविवाद-

(१) छेदो भेदो व्यसनं आवासक्लेशभवविपाकाश्च ।

मरणं धर्मभ्रंशः अतिरर्थात् सर्वाणि ॥ १ ॥

(२) दोषशतमूलजालं पूर्वैर्विवर्जितं यदि वान्तम् ।

अर्थे वहसि अन्वर्थं कक्षाच्चिरर्थं तपश्चरसि ॥ २ ॥

(३) वधवन्धनमारणसेधनाः काः परिग्रहे न सन्ति ।

तद् यदि परिग्रह एव अतिधर्मकृतो ननु प्रपञ्चः ॥ ३ ॥

सिंहं, ततः किं तेषामारम्भाणां हेतुः कारणं, परिग्रहः, यत एवं तस्मादुपासकः साधूपासकः परिग्रहं धनधान्यादिकमल्पमल्पं नियतपरिमाणं कुर्यात् ॥ ११० ॥

पुनरपि सिंहावलोकितेन परिग्रहदोषानाह—

मुष्णन्ति विषयास्तेनादहति स्मरपावकः ।

रुन्धन्ति वनिताव्याधाः सङ्गैरङ्गीकृतं नरम् ॥ १११ ॥

सङ्गैर्धनधान्यहिरण्यादिपरिग्रहैरङ्गीकृतं वशीकृतं यथा बहु-
परिग्रहं कान्तारगतं पुरुषं चौरा मुष्णन्ति तथा संसारकान्तारगतं
विषयाः शब्दादयः संयमसर्वस्वापहारेण मुष्णन्ति निर्दनीकुर्वन्ति ।
यथा वा बहुपरिग्रहं नष्टुमशक्नुवन्तं दीप्तो दवाग्निर्दहति तथा
संसारकान्तारगतं मन्थयान्निखिन्तादिना दशप्रकारेण विकारेण
दहत्युपतापयति । यथा वा बहुपरिग्रहं कान्तारगतं व्याधा लुब्धका
धनशरीरलोभेन रुन्धन्ति पलायितुमपि न ददति, तथा भव-
कान्तारगतं वनिताः कामिन्यो धनार्थिन्यः शरीरभोगार्थिन्यश्च
स्वातन्त्र्यावृत्तिनिषेधेन रुन्धन्ति । अपि च । बहुनापि परिग्रहेण
काङ्क्षावतां न तृप्तिः सम्भवति अपि त्वसन्तोष एव वर्धते ।

यस्मिन्नयः—

'सुवर्णरूपस्य य पर्वता भवे

सिन्धो दुःकेलाससमा असङ्ख्या ।

१नरस्स लुब्धस्स न तेहि किञ्चि

इच्छा हु आगाससमा अणंतिष्ठा ॥ १ ॥

१पुढवी माली जवा चेअ

हिरणं पसुमिस्सह ।

पडिपुण्णं नालमेगस्स

इह विज्जा तवं चरे ॥ २ ॥

कवयोऽप्याहुः—

तृणा खनिरगाधियं दुष्पूरा केन पूर्यते ।

या महद्भिरपि क्षिप्तैः पूरणैरेव खन्यते ॥ १ ॥

तथा—

१तण्हा अखंडिअ च्चिय विहवे अच्चुअए वि लहिजण ।

सेलंपि समारुहिजण किं व गयणस्स आरुढं ॥ १ ॥ १११ ॥

एतदेवाह—

तप्तो न पुत्रैः सगरः, कुचिकर्णो न गोधनैः ।

न धान्यैस्तिलकश्रेष्ठी, न नन्दः कनकोत्कर्षैः ॥ ११२ ॥

सगरो द्वितीयश्चक्रवर्ती, न षष्टिसहस्रसंख्यैः पुत्रैः सन्तुष्टस्तृप्तो-
ऽभवत् । कुचिकर्णो नाम कश्चित् स बहुभिरपि गोधनैर्न तप्तः ।

(१) नरस्य लुब्धस्य न तैः किञ्चित् इच्छा खलु आकाशसमा अनलिका ॥ १ ॥

(२) पृथ्वी मालयो यवा एव हिरण्यं पशुभिः सह ।

प्रतिपूष्णं नालमेगस्य इति विदित्वा तपश्चरेत् ॥ २ ॥

(३) तृणा अखण्डिता एव विभवान् अत्युन्नतान् अपि लब्ध्वा ।

शैलमपि समारुह्य किंवा गगनस्य आरुढम् ॥ १ ॥

तिलको नाम श्रेष्ठो न धान्यैस्तृप्तः । न वा नन्दनृपतिः कनकरा-
शिभिस्तृप्तः । ततोऽसन्तोषहेतुरेव परिग्रहः ।

सम्प्रदायगम्याश्च सगरादयः ।

स चायम्—

आसीत्पूर्यामयोध्यायां जितशत्रुर्महीपतिः ।

युवराजः सुमितोऽभूदुभाववनिमावतुः ॥ १ ॥

जितशत्रोरभूत्सूनुरजितस्वामितीर्थकृत् ।

सगरश्चक्रवर्त्ती च सुमितस्य महाभुजः ॥ २ ॥

जितशत्रुसुमितो च व्रतं जगृहतुस्ततः ।

राजाऽभूदजितस्वामी सगरो युवराट् पुनः ॥ ३ ॥

प्रवव्राजजितस्वामी गते काले कियत्कपि ।

राजाऽभूत्सगरश्चक्रवर्त्ती ऋषभसूनुवत् ॥ ४ ॥

अथ षष्टिसहस्राणि जज्ञिरे तस्य सूनवः ।

खेदच्छिदः संश्रितानां शाखा इव महातरोः ॥ ५ ॥

ज्येष्ठो जङ्गुः कुमारोऽभूत्तेषां सगरजन्मनाम् ।

तनैकदा तोषितोऽदाहेवतेव पिता वरम् ॥ ६ ॥

त्वग्रसादेन दण्डादिरत्नैः सह सबान्धवः ।

महीं विचरितुं वाञ्छामीति जङ्गुरयाचत ॥ ७ ॥

तद्वत्त्वा सगरेणापि विसृष्टः प्राचलत्ततः ।

जङ्गुर्हृतसहस्रांशः सहस्रैश्छत्रमण्डलैः ॥ ८ ॥

ऋद्धा महत्या भक्त्या चार्हचैत्यानि पदे पदे ।

सोऽर्चयन् विचरन्नुर्वी यथावष्टापदं क्रमात् ॥ ९ ॥

तमष्टयोजनोच्छ्रायं चतुर्योजनविस्तृतम् ।
 आरौहसहस्रोदर्यैर्जङ्गुर्मितपरिच्छदः ॥ १० ॥
 तत्रैकयोजनायाममर्हयोजनविस्तृतम् ।
 त्रिगव्यूत्युन्नतं चैत्यं चतुर्द्वारं विदेश सः ॥ ११ ॥
 विम्बानि स्वस्वमंस्थानमानवर्णानि तत्र सः ।
 अर्हतामृषभादीनां यथावत्पर्यपूजयत् ॥ १२ ॥
 वषट्के भरतभ्रातृशतस्तूपांश्च पावनान् ।
 किञ्चिद्विचिन्त्य शङ्खालुरुच्चैरेवमुवाच च ॥ १३ ॥
 अष्टापदसमं स्थानं मन्ये कापि न विद्यते ।
 कारयामो वयं यत्र चैत्यमेतदिवापरम् ॥ १४ ॥
 मुक्तोऽपि भरतं भुङ्क्ते भरतश्चक्रवर्त्यहो ।
 शैले भरतसारेऽस्मिंश्चैत्यव्याजादवस्थितः ॥ १५ ॥
 एतदेव कृतं चैत्यमस्माभिश्चेहिधीयते ।
 भविष्यत्पार्थिवैरस्य लुप्यमानस्य रक्षणम् ॥ १६ ॥
 ततः सुरसहस्राधिष्ठितमादाय पाणिना ।
 स दण्डं भ्रामयामास परितोऽष्टापदाचलम् ॥ १७ ॥
 चले योजनसहस्रं दीर्घा कूष्माण्डवक्त्रहो ।
 भ्राम्यता तेन भिन्नानि नागानां भुवनानि च ॥ १८ ॥
 तैर्भीतैः शरणं भेजे स्वस्वामी ज्वलनप्रभः ।
 स ज्ञात्वाऽवधिनीपेत्य जङ्गुमित्यब्रवीत् क्रुधा ॥ १९ ॥
 अनन्तजन्तुनिर्घातकारणं किमकारणम् ।
 भवद्भिर्विदधे मत्सौदर्यं भूमिदारणम् ॥ २० ॥

प्रजितस्वामिभ्रातृभ्यैः पुत्रैः सगरचक्रिणः ।
 किमेतत्क्रियते पापमरे रे ! कुलपांसनाः ! ॥ २१ ॥
 जङ्घरुचे मयाऽचैत्य चैत्थं त्रातुमदः कृतम् ।
 युष्मद्वनभङ्गोऽभूद्यदग्नानात्स सञ्चताम् ॥ २२ ॥
 अग्नानकृतमागोऽदः सोढं ते मा कथाः पुनः ।
 इत्युदीर्य निजं धाम जगाम ज्वलनप्रभः ॥ २३ ॥
 सानुजोऽचिन्तयज्जङ्घुः कृतेयं परिखा परम् ।
 परिपूरिष्यते पांशुपूरैः कालेन गच्छता ॥ २४ ॥
 ततः स कृष्टा दण्डेन गङ्गां तत्राक्षिपद्भृशम् ।
 उपद्रुतानि तत्तोयैः पुनर्वेश्मानि भोगिनाम् ॥ २५ ॥
 क्रुद्धोऽयैत्य समं नागकुमारैर्ज्वलनप्रभः ।
 तान् दृष्ट्वा भस्मसाञ्चके दवानल इव द्रुमान् ॥ २६ ॥
 धिग्निम्नः स्वामिनः भ्रुष्टाः क्लीबानामिव पश्यताम् ।
 क्रियेत्ययोध्यासविधे तस्थुरागत्य सैनिकाः ॥ २७ ॥
 स्वं मुखं दर्शयिष्यामो वक्ष्यामोऽदः कथं प्रभोः ।
 इति मन्त्रयतां तेषां कोऽप्येत्येत्यवदद् द्विजः ॥ २८ ॥
 कथयिष्याम्यदो राज्ञो न च मोहो भविष्यति ।
 उत्तरिष्यत्यवद्यं वो मा भूत व्याकुला ननु ॥ २९ ॥
 इत्युक्त्वा मृतकं कञ्चिदादायानाथसभ्यगात् ।
 राजद्वारे मृतापत्य इव स व्यलपत्ततः ॥ ३० ॥
 राज्ञाऽप्रच्छि ततोऽवादीदयमेकः सुतो मम ।
 दष्टः सर्पेण निषेष्टस्तद्देवो जीवयस्वमुम् ॥ ३१ ॥

अथादिष्टैर्नरेन्द्रेण नरेन्द्रेर्मन्त्रकौशलम् ।

निजं प्रयुक्तं तत्राभूत्तद्भस्मनिहुतोपमम् ॥ ३२ ॥

मृतो जीवयितुं शक्यो नाथं तावद्विजोऽप्ययम् ।

कथं तु च्छान्दसो बोध्य इत्यालोच्योचिरिऽथ ते ॥ ३३ ॥

यस्मिन् वेष्मनि नो कोऽपि मृतः पूर्वं ततोऽधुना ।

मृशमानीयतां रक्षा जीवयामस्तया त्वमुम् ॥ ३४ ॥

ततो ह्यस्यैर्नृपादेशात्पुण्यां ग्रामेषु चेन्नितम् ।

मृहं न दृष्टं तत्किञ्चिन्मृतो यत्र न कश्चन ॥ ३५ ॥

राजाऽप्युचे मदीयेऽपि कुले कुलकरा मृताः ।

भगवानृषभस्वामी भरतश्चक्रवर्त्यपि ॥ ३६ ॥

राजा बाहुबलिः सूर्ययशः सोमयशः अपि ।

अन्येऽप्यनेकशः केऽपि शिवं केऽपि दिवं ययुः ॥ ३७ ॥

जितशत्रुः शिवं प्राप सुमितस्त्रिदिवं ततः ।

सर्वसाधारणं मृत्युं स्वसूनोः सहसे न किम् ॥ ३८ ॥

विप्रोऽप्युचे सत्यमेतत्तथाऽप्येकां हि मे सुतः ।

रक्षणीयस्त्वया दीनानाथत्वाणं सतां व्रतम् ॥ ३९ ॥

अथोचे चक्रवर्त्येवं हंहो ब्राह्मण ! मा मुहः ।

शरणं मरणात्तौ हि भववैराग्यभावना ॥ ४० ॥

व्याजहार द्विजोऽप्येवं यद्यवं साधु बुद्धयसे ।

महीश ! मा मुहः षष्टिसहस्रसुतमृत्युना ॥ ४१ ॥

ततः स यावद्भूपो हा किमेतदित्यचिन्तयत् ।

तावत्संकेतिताः सैन्याः सर्वमाख्यन्नुपेत्य ते ॥ ४२ ॥

उदन्तेन ततस्तेन दारुणेनाथ मूर्च्छितः ।

पपात भूपतिर्भूमौ पर्वतः पविनेव सः ॥ ४३ ॥

लब्धसंज्ञस्ततो राजा रुदित्वा जनवत्क्षणम् ।

भेजे संसारवैराग्यं चिन्तयामास चेत्यसौ ॥ ४४ ॥

अन्वयं मण्डयिष्यन्ति प्रीणयिष्यन्ति मां सुताः ।

इत्याशा धिग्ममासारं संसारं जानतोऽप्यभूत् ॥ ४५ ॥

द्वित्रैस्त्रिचतुरैः पञ्चषैर्वाऽन्येषां भवेत्कथम् ।

पुत्रैस्तृप्तिरियन्मात्रैरपि यन्मे बभूव न ॥ ४६ ॥

दृष्टिं कथमसौ कुर्युस्तावन्तोऽपि ममात्मजाः ।

ईदृगतिमकाण्डेऽयुरदृष्टाः प्राणितस्य ते ॥ ४७ ॥

इत्थं विचिन्त्याथ सुतैरदृष्टिकः

स तत्क्षये जङ्गसुतं भगीरथम् ।

राज्ये निवेश्याजितनाथसन्निधौ

प्रव्रज्य वव्राज तदक्षयं पदम् ॥ ४८ ॥

॥ इति सगरचक्रिकथानकम् ॥

ग्रामः सुघोषो नामाऽभून्मध्ये मगधनीहृतः ।

कुचिकर्णाभिधानश्च ग्रामणीस्तत्र विद्युतः ॥ १ ॥

गवां शतसहस्राणि तस्य संजन्निरे क्रमात् ।

बिन्दुना बिन्दुना हन्त म्रियते हि सरोवरम् ॥ २ ॥

गोपालानां पालनाय सोऽर्पयामास गास्ततः ।

भव्या मम न ते भव्या इत्ययुध्यन्त ते बहिः ॥ ३ ॥

कुचिकर्णे विभज्यैता आर्पयत् कस्यचित् सिताः ।

कृष्णाः कस्यापि कस्यापि रक्ताः पीताश्च कस्यचित् ॥ ४ ॥

पृथक् पृथगरण्येषु गोकुलानि न्यवेशयत् ।

मुञ्चानो दधिपयसी सोऽवसत्तेषु च क्रमात् ॥ ५ ॥

अन्वहं वर्द्धयामास गोष्ठे गोष्ठे स गोधनम् ।

अदृष्टो दधिपयसोः सुराया इव दुर्मदः ॥ ६ ॥

तस्याभवदथाजीर्णमध ऊर्ध्वं सरद्रसम् ।

प्रदीपनान्तःपतितस्येव दाहो महानभूत् ॥ ७ ॥

हा धेनवो हा नवतर्णकाश्च

हा शाकरा वः क्व कदा च लप्से ।

स गोधनैरेवमदृष्ट एव

मृत्वाऽथ तिर्यग्गतिमाससाद ॥ ८ ॥

॥ इति कुचिकर्णकथानकम् ॥

श्रेष्ठग्रासीत्तिलको नाम पुरेऽचलपुरे पुरा ।

असौ पुरेषु ग्रामेषु चाकरोऽन्यसंग्रहम् ॥ १ ॥

माषमुद्गतिलव्रीहिगोधूमचणकादिकम् ।

इदौ सार्द्धिकया धान्यं काले सार्द्धं च सोऽग्रहीत् ॥ २ ॥

धान्यैर्धान्यं धनैर्धान्यं धान्यं जीवधनैरपि ।

उपायैश्चाग्रहीद्धान्यं ध्यायन् धान्यं स तत्त्ववत् ॥ ३ ॥

दुर्भिक्षकाले धान्येभ्यः प्रत्युपात्तैर्महाधनैः ।

बभार परितो धान्यैरिवासी धान्यकोष्ठकान् ॥ ४ ॥

पुनः सुभिन्ने धान्यं स क्रीत्वा क्रीत्वा समग्रहीत् ।
 लब्धास्वादः पुमान् यत्र तत्रासक्तिं न मुञ्चति ॥ ५ ॥
 कीटकोटिवधं नैषोऽजीगणात् कणसंगहे ।
 पीडां पञ्चेन्द्रियाणामप्यतिभाराधिरोपणात् ॥ ६ ॥
 नैमित्तः कोऽपि तस्याख्यङ्गाविदुर्भिन्नमैषमः ।
 सर्वस्वेनाथ सोऽक्रीणात्कणान् पुनरटसिकः ॥ ७ ॥
 वृद्धाऽपि द्रव्यमाकृष्याग्रहीद्वान्यमनेकधा ।
 स्थानाभावे गृहेऽक्षैस्सीत् किं न कुर्वीत लोभवान् ॥ ८ ॥
 असौ जगदमित्यस्य मित्यस्येवोक्तनास्ततः ।
 दुर्भिन्नस्येष्टतो मार्गमीक्षाञ्चक्रे दिने दिने ॥ ९ ॥
 अथ वर्षाप्रवेशेऽपि वर्षर्षेपेत्य सञ्चतः ।
 धारासारैर्घनस्तस्य हृदयं दारयन्निव ॥ १० ॥
 गोधूममुद्गकलमाद्यणकामकुष्टा
 माषास्तिलास्तदपरेऽपि कणा विनश्य ।
 यास्यन्ति संप्रति हृहेति स तैरहसो
 हृत्स्फोटजातमरणा'न्नरकं प्रपेदे ॥ ११ ॥
 ॥ इति तिलकश्रेष्ठिकथानकम् ॥
 प्राच्यां महेन्द्रनगरैप्रतिबिम्बमिवोच्चकैः ।
 आख्यया पाटलीपुत्रमित्यस्ति प्रवरं पुरम् ॥ १ ॥
 आसीत्तत्रातिसुत्रामा शत्रुवर्गविसूत्रणे ।
 त्रिखण्डवसुधाधीशो नन्दो नाम नरेश्वरः ॥ २ ॥

सोऽकराणां करं चक्रे सकराणां महाकरम् ।
 महाकराणामपि च किञ्चिच्चक्रे करान्तरम् ॥ ३ ॥
 यं कञ्चिद्दोषमुत्पाद्य धनिभ्यो धनमग्रहीत् ।
 हलं वहति भूपानां हलं नेति नयं वदन् ॥ ४ ॥
 सर्वोपायैर्द्वन्द्वं लोकात्रिष्वृपः स उपाददे ।
 अपामब्धिर्नृपोऽर्थानां पात्रं नान्य इति ब्रुवन् ॥ ५ ॥
 तथाऽर्थं सोऽग्रहील्लोकाल्लोकोऽभून्निर्धनो यथा ।
 भूमावूर्णायुचीर्णायां न खलु प्राप्यते तृणम् ॥ ६ ॥
 हिरण्यनाणकाऽऽख्याऽपि तेन लोकेषु नाशिता ।
 प्रवृत्तो व्यवहारोऽपि चर्मणो नाणकैस्तदा ॥ ७ ॥
 पाखण्डिनोऽपि वेश्या अप्यसावर्थमदण्डयत् ।
 हुताशनः सर्वभक्षी नहि किञ्चिदिमुञ्चति ॥ ८ ॥
 श्रीवीरमोक्षादेकोनविंशत्यब्दशतेषु यः ।
 सायेषु भावी किं सोऽयं कल्कीति जनवागभूत् ॥ ९ ॥
 आक्रोशान् पश्यतोऽप्यस्य भूमिभाजनभोजनः ।
 जनो ददौ गतभयो, भयं भवति भाजने ॥ १० ॥
 स स्वर्णैः पर्वतांश्चक्रे पूरयामास चावटान् ।
 भाण्डागाराणि चापूरि पूर्णकामस्तु नाभवत् ॥ ११ ॥
 आकर्ण्य तत्तथाऽयोध्यानाथेनाथ हितैषिणा ।
 तं प्रबोधयितुं वाग्मी दूतः प्रेषित आगमत् ॥ १२ ॥
 सर्वतोऽप्याहृतश्रीकं निःश्रीकं तं तथापि हि ।
 दूतो भूपमथापश्यन्नत्वा चोपाविशत्पुनः ॥ १३ ॥

सोऽनुज्ञातो नृपेणोचे श्रुत्वा मत्स्वामिवाचिकम् ।
 कोपितव्यं न देवेन न हिताद्याटुभाषिणः ॥ १४ ॥
 अवर्णवादो देवस्य यः परम्परया श्रुतः ।
 स प्रत्यक्षीकृतो ह्यद्य न निर्मूला जनश्रुतिः ॥ १५ ॥
 अन्यायतोऽर्थलेशोऽपि राज्ञः सर्वयशश्चिदे ।
 अप्येकं तुम्बिकाबीजं गुडभारान् विनाशयेत् ॥ १६ ॥
 आत्मभूताः प्रजा राज्ञो राजा न च्छेत्तुमर्हति ।
 क्रव्यादा अपि न क्रव्यं निजमश्नन्ति जातुचित् ॥ १७ ॥
 प्रजाः पुषाण पुष्यन्ति पोषिता एव ता नृपम् ।
 वध्याऽपि न ह्यनङ्गाही दत्ते दुग्धमपोषिता ॥ १८ ॥
 सर्वदोषप्रचूर्लोभो लोभः सर्वगुणापहः ।
 लोभस्तत्त्वव्यतामेतत्त्वद्विती वक्ति मत्प्रभुः ॥ १९ ॥
 नन्दोऽपि तद्विरा दावदग्धभूरिव वारिणा ।
 अत्युष्णवाष्पममुचद् दग्धुकाम इवाशु तम् ॥ २० ॥
 राजदौवारिको जातु न वध्य इति नन्दराट् ।
 उत्थाय गर्भवेशमान्तः सशिरोऽर्त्तिरिवाविशत् ॥ २१ ॥
 नासौ सदुपदेशानां जवासक इवाश्वसाम् ।
 योग्य इत्यामृशन् दूतोऽप्यगात् स्वस्वामिनोऽन्तिकम् ॥ २२ ॥
 नन्दोऽप्यन्यायपापोत्यैवेदनादानदारुणैः ।
 रोगैरिहापि संप्राप्तः परमाधार्मिकैरिव ॥ २३ ॥
 वेदनाभिर्दारुणाभिः पीड्यमानो यथा यथा ।
 नन्दश्चक्रन्द, लोकोऽभूज्जातानन्दस्तथा तथा ॥ २४ ॥

पच्यमानो भुज्यमानो दह्यमान इव व्यथाम् ।

अवाप नन्दः, स्तोत्रं हि सर्वं तादृक्षपाप्मनः ॥ २५ ॥

ये भूतले विनिहिता गिरिवच्च कूटी-

भूताश्च येऽथ मम काञ्चनराशयस्ते ।

कस्य स्युरित्यभिगृणन्नवित्तम एव

मृत्वा निरन्तभवदुःखमवाप नन्दः ॥ २६ ॥

॥ इति नन्दकथानकम् ॥ ११२ ॥

अपि च योगिनामपि परिग्रहमुपगृह्यतां लाभमिच्छतां

मूलक्षतिरायातेत्याह —

तपःश्रुतपरीवारां शमसाम्राज्यसंपदम् ।

परिग्रहग्रहयस्तास्त्यजेयुर्योगिनोऽपि हि ॥ ११३ ॥

योगो रत्नत्रयप्राप्तिस्तदन्तो योगिनस्तेऽपि, आसतां पृथग्जनाः ; परिग्रह एव ग्रहस्तद्वस्ताः पिशाचकिन इव शमसाम्राज्यसंपदं स्वाधीनामपि त्यजेयुः, शमस्य विद्वेषतायाः, साम्राज्यं परमैश्वर्यं, तद्रूपा सम्पत् ताम् । साम्राज्यं च नैकाकिनो भवतीत्याह— तपःश्रुतपरीवारां तपश्चारित्रं, श्रुतं सम्यग्ज्ञानं, ते एव परीवारः परिच्छेदो यस्यास्तां तथाविधाम् । शमसाम्राज्यसंपदं स्वाधीनां परित्यज्य सुखार्थिनः परिग्रहलवलुब्धा मूलमुच्छेद्य लाभमिच्छन्ती-त्यर्थः ॥ ११३ ॥

इदानीमसन्तोषफलोपदर्शनपूर्वकं सन्तोषफलमाह—

असन्तोषवतः सौख्यं न शक्रस्य न चक्रिणः ।

जन्तोः सन्तोषभाजो यदभयस्येव जायते ॥ ११४ ॥

सन्तोषरहितस्य तत्फलभूतं सौख्यं न शक्रस्य देवराजस्य, नापि चक्रिणो मनुजराजस्य ; यत्सौख्यं सन्तोषवतो जन्मिनो जायते । कस्येवेत्याह—अभयस्य अभयकुमारस्य त्रेणिकराज-पुत्रस्य । स हि पित्रोपनीतमपि राज्यं परिहृत्य शमसाम्राज्यसम्पदं परिगृहीतवानिति ।

कथानकं च सम्प्रदायगम्यम् । स चायम्—

अस्तीह भरतक्षेत्रे केदारमिव सुन्दरम् ।

विशालशालिकमलं नाम्ना राजगृहं पुरम् ॥ १ ॥

तत्र प्रसेनजिन्नाम 'नमिताशेषभूपतिः ।

पतिर्वारामिवालब्धमध्येऽभूत्पृथिवीपतिः ॥ २ ॥

श्रीमत्पार्श्वजिनाधीशशासनाञ्जोऽजषट्पदः ।

सम्यग्दर्शनपुण्यात्मा सोऽणुत्रतधरोऽभवत् ॥ ३ ॥

भोजसा तेजसा काक्या जितामरकुमारकाः ।

कुमारास्तस्य बहवो बभूवुः त्रेणिकादयः ॥ ४ ॥

को राज्ययोग्य इत्येषां परीक्षार्थं महीपतिः ।

एकत्र पायसस्थालान्यशनायैकदाऽऽर्पयत् ॥ ५ ॥

ततो भोक्तुं प्रवृत्तानां कुमाराणामभोचयत् ।
 व्याघ्रानिव व्यात्तवक्त्रान् सारमेयान् स सारधीः ॥ ६ ॥
 कुमारा द्रुतमुत्तस्थुरापतन्तु ततः खसु ।
 एकसु श्रेणिकस्तस्थौ धियां धाम तथैव हि ॥ ७ ॥
 सोऽन्यस्थालात्पायसाम् स्तोकं स्तोकं शुनां ददौ ।
 यावत्त्रिलिहिरे श्वानस्तावच्च बुभुजे स्वयम् ॥ ८ ॥
 येन केनाप्युपायेन निषेधिष्वत्यरीनयम् ।
 भोक्ष्यते च स्वयं पृथ्वीं राजा तेनेति रञ्जितः ॥ ९ ॥
 राजा पुनः परीक्षार्थं सुतानामन्यदा ददौ ।
 मोदकानां करण्डांश्च पयस्कृन्नांश्च मुद्रितान् ॥ १० ॥
 इमां मुद्रामभञ्जन्तो भुञ्जीध्वं मोदकानमून् ।
 पयः पिबत मा कृढं छिद्रमित्यादिशकृपः ॥ ११ ॥
 विना श्रेणिकमेतेषां कोऽपि नाभुक्त नापिबत् ।
 बुद्धिसाध्येषु कार्येषु कुर्युरुजस्विनोऽपि किम् ? ॥ १२ ॥
 चलयित्वा चलयित्वा श्रेणिकोऽथ करण्डकम् ।
 बुभुजे मोदकक्षौद्रं शलाकाविवरय्युतम् ॥ १३ ॥
 रौप्यशुक्त्या घटस्याधो गलद्वाविन्दुपूर्णया ।
 स पयोऽपि पयो किं हि दुःसाधं सुधियां धियः ॥ १४ ॥
 तग्रेष्ठ्य नृपतिः प्रीतो जातेऽन्येद्युः प्रदीपने ।
 यो यद्गृह्णाति मद्गृह्णात्तत्तस्थित्यादिशक्तुतान् ॥ १५ ॥
 सर्वे गृहीत्वा रत्नानि कुमारा निर्ययुस्ततः ।
 आदाय भग्नां त्वरितः श्रेणिकसु विनिर्ययौ ॥ १६ ॥

किमेतत्कृष्टमित्युक्तो नृपेण श्रेणिकोऽवदत् ।
 जयस्य चिह्नं भक्ष्यं प्रथमं पृथिवीभुजाम् ॥ १७ ॥
 अस्याः शब्देन भूपानां दिग्यात्रामङ्गलं भवेत् ।
 रक्षणीया क्षमापालैः स्वामिंस्तदियमात्मवत् ॥ १८ ॥
 ततः परीक्षानिर्वाहज्ञातबुद्धिर्महीपतिः ।
 तस्य प्रीतो ददौ भक्षासार इत्यपराभिधाम् ॥ १९ ॥
 राज्यार्हमानिनो मेनं राज्याहं सूनवोऽपरे ।
 ज्ञासिपुरित्यवाप्नासीच्छ्रेणिकं पृथिवीपतिः ॥ २० ॥
 पृथक् पृथक् कुमाराणां ददौ देशान्नरेश्वरः ।
 न किञ्चिच्छ्रेणिकस्यास्तु राज्यमस्यायताविति ॥ २१ ॥
 ततोऽभिमानी स्वपुरात्कलभः काननादिव ।
 निःसृत्य श्रेणिकोऽगच्छत्तूर्णं वेणातटं पुरम् ॥ २२ ॥
 तत्र च प्रविशन् भद्राभिधस्य श्रेष्ठिनोऽथ सः ।
 कर्म लाभोदयं मूर्त्तमिवोपाविशदापणे ॥ २३ ॥
 तदा च नगरे तस्मिन् विपुलः कश्चिदुत्सवः ।
 नव्यदिव्यदुकूलङ्गरागपौराऽऽकुलोऽभवत् ॥ २४ ॥
 प्रभूतक्रायकैरासीत् स श्रेष्ठी व्याकुलस्तदा ।
 कुमारोऽप्यार्पयद्दध्वाऽस्मै पुटाऽपुटिकादिकम् ॥ २५ ॥
 द्रव्यं कुमारमाहात्म्याच्छ्रेष्ठी भूयिष्ठमार्जयत् ।
 पुण्यपुंसां विदेशेऽपि सहचर्यी ननु श्रियः ॥ २६ ॥
 अद्यावितथपुण्यस्य कस्यातिथिरसीत्यथ ।
 श्रेणिकः श्रेष्ठिना पृष्टो भवतामित्यभाषत ॥ २७ ॥

नन्दायोग्यो वरो दृष्टः स्वप्नेऽद्य निशि यो मया ।
 असौ साक्षात् स एवेति श्रेष्ठी चेतस्यचिन्तयत् ॥ २८ ॥
 सोऽभाषिष्ट च धन्योऽस्मि यद्भवस्यतिथिर्मम ।
 असावलसमध्येन ननु गङ्गा समागता ॥ २९ ॥
 संहृत्यादृं ततः श्रेष्ठी तं नीत्वा निजवेश्मनि ।
 स्नपयित्वा परिधाप्य मगौरवमभोजयत् ॥ ३० ॥
 एवं च तिष्ठंस्तद्गृहे श्रेणिकः श्रेष्ठिनाऽन्यदा ।
 कन्यां परिणयेमां मे नन्दां नाम्नेत्ययाच्यत ॥ ३१ ॥
 ममाज्ञातकुलस्यापि कथं दत्ते सुतामिति ।
 श्रेणिकेनोक्त ऊचे म ज्ञातं तव गुणैः कुलम् ॥ ३२ ॥
 ततस्तस्योपरोधेनोदधेरिव सुतां हरिः ।
 श्रेणिकः पर्यणैषीत्तां भवद्बलमङ्गलम् ॥ ३३ ॥
 भुञ्जानो विविधान् भोगान् सह वल्लभया तथा ।
 अतिष्ठच्छ्रेणिकस्तत्र निकुञ्ज इव कुञ्जरः ॥ ३४ ॥
 श्रेणिकस्य स्वरूपं तद्विवेदाशु प्रसेनजित् ।
 सहस्राक्षा हि राजानो भवन्ति चरलोचनैः ॥ ३५ ॥
 उग्रं प्रसेनजिद्रोगं प्रापाथान्तं विदन्निजम् ।
 सुतं श्रेणिकमानितुं शीघ्रानादिक्षदौघिकान् ॥ ३६ ॥
 औघिकेभ्यो ज्ञातयाऽऽर्त्तः पितुरत्यर्त्तिवार्त्तया ।
 नन्दां संबोध्य सस्रहं प्रतस्थे श्रेणिकस्ततः ॥ ३७ ॥

‘ययं पाण्डुरकुट्टा गोपाला राजगृहे पुरे ।

आह्वानमन्त्रप्रतिमान्यक्षराणीति चार्पयत् ॥ ३८ ॥

माऽन्या तातस्त्र रोगार्त्तैर्मदत्तिर्भूदिति द्रुतम् ।

उद्धीं श्रेणिक आरुह्य ययौ राजगृहं पुरम् ॥ ३९ ॥

तं दृष्ट्वा मुदितो राजा हर्षनेत्राश्रुभिः समम् ।

राज्येऽभ्यषिञ्चहिमलैः सुवर्णकलशाम्बुभिः ॥ ४० ॥

राजाऽपि संस्मरन् पार्श्वं जिनं पञ्चनमस्क्रियाम् ।

चतुःशरणमापन्नो विपद्य त्रिदिवं ययौ ॥ ४१ ॥

विश्वं विश्वम्भराभारं बभार श्रेणिकस्ततः ।

तेन सा गुर्विणी मुक्ता गर्भं नन्दाऽपि दुर्वहम् ॥ ४२ ॥

तस्या दोहद इत्यासीद्भजारूढा शरीरिणाम् ।

महाभूत्योपकुर्वाणा भवाम्यभयदा यदि ॥ ४३ ॥

विन्नपथ्याथ राजानं तत्पित्राऽपूरि दोहदः ।

पूर्णे काले च साऽसूत प्राची रविमिवार्भकम् ॥ ४४ ॥

दोहदार्थानुसारेण तस्याथ दिवसे शुभे ।

चकाराभयकुमार इति मातामहोऽभिधाम् ॥ ४५ ॥

स क्रमाद्वृधे विद्या निरवद्याः पपाठ च ।

अष्टवर्षोऽभवद्भक्षो दासस्तत्यां कलासु च ॥ ४६ ॥

(१) श्रीचन्द्रतिलकोपाध्यायकृते, अभयकुमारचरिते: --

“यतोऽयमर्थः पाण्डुरकुट्टाः धवलभित्तयः ।

गोपालाः पृथिवीपाला गोशब्दोऽवनिवाचकः” ॥ १ ॥ इति ।

सवयाः कलहे कोऽपि तं कोपादित्यतर्जयत् ।
 किं त्वं जल्पसि यस्याहो पिता विज्ञायते नहि ॥ ४७ ॥
 ऊचेऽभयकुमारस्तं ननु भद्रः पिता मम ।
 पिता भद्रो भवन्मातुः प्रत्युवाचेति सोऽभयम् ॥ ४८ ॥
 नन्दां प्रत्यभयोऽप्यूचे मातः ! को मे पितेत्यथ ।
 अयं तव पिता भद्रः श्रेष्ठो नन्देत्यचीकथत् ॥ ४९ ॥
 भद्रस्तव पिता शंस मदीयं पितरं ननु ।
 पुत्रेणेत्युदिता नन्दा निरानन्देदमब्रवीत् ॥ ५० ॥
 देशान्तरादागतेन परिणीताऽस्मि केनचित् ।
 मम च त्वयि गर्भस्थे तमीयुः केचिदौष्टिकाः ॥ ५१ ॥
 रहः स किञ्चिदुक्त्वा तेः सहैव क्वचिदप्यगात् ।
 अद्यापि तं न जानामि कुतस्थः कश्चिदित्यहम् ॥ ५२ ॥
 स यान् किञ्चिज्जजल्प त्वामिति पृष्टाऽभयेन सा ।
 अक्षराण्यर्पितान्वेतानीति पत्रमदर्शयत् ॥ ५३ ॥
 तद्विभाव्याभयः प्रीतोऽब्रवीन्मम पिता नृपः ।
 पुरे राजगृहे तत्र गच्छामो ननु संप्रति ॥ ५४ ॥
 आपृच्छ्य श्रेष्ठिनं भद्रं सामग्रीसंयुतस्ततः ।
 नान्देयो नन्दया सार्धं ययौ राजगृहं पुरम् ॥ ५५ ॥
 मातरं बहिरुद्याने विमुच्य सपरिच्छदाम् ।
 तत्र स्वल्पपरीवारः प्रविवेशाभयः पुरे ॥ ५६ ॥
 इतश्च मेलितान्यासंस्तदा श्रेणिकभूभुजा ।
 शतानि पञ्चैकोनानि मन्त्रिणां मन्त्रसन्निभाम् ॥ ५७ ॥

मन्त्रिपञ्चशतीं पूर्णां कर्तुं नरपतिस्ततः ।
 लोके गवेषयामास कश्चिदुत्कृष्टपुरुषम् ॥ ५८ ॥
 ततश्च तत्परीक्षार्थं शृङ्गकूपे निजोर्मिकाम् ।
 प्रचिक्षेप क्षितिपतिर्लोकानित्यादिदेश च ॥ ५९ ॥
 आदास्यति करेणैतामूर्मिकां यस्तटस्थितः ।
 तस्य धीकौशलक्रीता^१ मदीया मन्त्रिधुर्यता ॥ ६० ॥
 तेऽप्युचुर्यदशक्यानुष्ठानमस्मादृशामिदम् ।
 ताराः करेण यः कर्षेत् स इमामूर्मिकामपि ॥ ६१ ॥
 ततोऽभयकुमारोऽपि संप्राप्तस्तत्र सस्मितम् ।
 जवे किं गृह्यते नैषा, किमेतदपि दुष्करम् ॥ ६२ ॥
 तं दृष्ट्वा^२ च जना दध्नुः कोऽप्यसावतिशायिधीः ।
 समये मुखरागो हि नृणामाख्याति पौरुषम् ॥ ६३ ॥
 जजुष ते महाभाग ! त्वं गृह्णाणेत्यमूर्मिकाम् ।
 जर्मिकाकर्षणपणां धुर्यतां चैषु मन्त्रिषु ॥ ६४ ॥
 ततोऽभयकुमारस्तामूर्मिकां कूपमध्यगाम् ।
 आर्द्रगोमयपिण्डेन निजघनोपरि स्थितः ॥ ६५ ॥
 प्रक्षिप्योपरि तत्कालं ज्वलन्तं दृणपूलकम् ।
 सद्यः संशोषयामास गोमयं तन्महामतिः ॥ ६६ ॥
 नन्दाया नन्दनः सद्यः कारयित्वाऽथ सारणिम् ।
 वारिणाऽपूरयत् कूपं विस्मयेन च तं जनम् ॥ ६७ ॥

तद्वीमयं श्रेणिकसूः करेण तरसाऽऽददे ।
 धीमद्भिः सुप्रयुक्तस्य किमुपायस्य दुष्करम् ? ॥ ६८ ॥
 तस्मिन् स्वरूपे चारक्षैर्विज्ञप्ते जातविस्मयः ।
 नृपोऽभयकुमारं द्रागाजुहावात्मसन्निधौ ॥ ६९ ॥
 अभयं श्रेणिकः पुत्रप्रतिपत्त्याऽथ सखजे ।
 बन्धुरन्नायमानोऽपि दृष्टो मोदयते मनः ॥ ७० ॥
 कुतस्त्वमागतोऽसीति पृष्टः श्रेणिकभूभुजा ।
 वेणातटादागतोऽहमिति चाभिदधेऽभयः ॥ ७१ ॥
 राजाऽपृच्छद्भद्रमुख ! किं भद्र इति विश्रुतः ।
 श्रेष्ठो तत्रास्ति तस्यापि नन्दानाम्नी च नन्दना ॥ ७२ ॥
 अस्यैवं सम्यगित्युक्ते तेन भूयोऽपि भूपतिः ।
 जचे नन्दोदरिण्यासीत्किमपत्यमजायत ? ॥ ७३ ॥
 अथाख्यत्कान्तदन्तांशुश्रेणिः श्रेणिकसूरिदम् ।
 देवाभयकुमाराख्यं सा नन्दनमजीजनत् ॥ ७४ ॥
 किंरूपः किंगुणः सोऽस्तीत्युदितं सति भूभुजा ।
 जचेऽभयः स एवाहं स्वामिन्नस्मीति चिन्त्यताम् ॥ ७५ ॥
 परिष्वज्याङ्गमारोप्य समाम्नाय च मूर्धनि ।
 स्नेहात् स्नपयितुमिव सिषेच नयनाम्बुभिः ॥ ७६ ॥
 कुशलं वत्स ! ते मातुरिति पृष्टे महीभुजा ।
 इति विज्ञपयामास बह्वाञ्जलिपुटोऽभयः ॥ ७७ ॥
 अनुस्मरन्ती भृङ्गीव त्वत्पादाभोजसङ्क्रमम् ।
 स्वामिन्नायुष्मती मेऽम्बा बाह्योद्यानेऽस्ति संप्रति ॥ ७८ ॥

ततो नन्दां समानेतुममन्दानन्दकन्दलः ।
 न्ययुङ्क्त सर्वसामग्रीमग्रेकृत्य नृपोऽभयम् ॥ ७८ ॥
 ततः स्वयमपि प्राञ्चोत्कण्ठोल्लिखितमानसः ।
 नन्दामभिययौ राजा राजहंस इवाजिनीम् ॥ ८० ॥
 शिथिलीभूतवलयं कपोललुलितालकाम् ।
 अनञ्जनाक्षीं कवरीधारिणीं मलिनांशुकाम् ॥ ८१ ॥
 तनोस्तनिम्ना दधतीं द्वितीयेन्दुकलातुलाम् ।
 ददर्श राजा सानन्दो नन्दामुद्यानवासिनीम् ॥ ८२ ॥ (युग्मम्)
 नन्दामानन्द्य नृपतिर्नीत्वा च स्वं निकेतनम् ।
 पट्टराज्ञीपदेऽकार्षीत् सीतामिव रघूदहः ॥ ८३ ॥
 भक्तितः पितरि स्वस्य पदातिपरमाणुताम् ।
 मन्वानः साधयामास दुःसाधान् भूभुजोऽभयः ॥ ८४ ॥
 अन्यदोज्जयिनीपुथ्याश्चण्डप्रद्योतभूपतिः ।
 चञ्चितः सर्वसामग्र्या रोहुं राजगृहं पुरम् ॥ ८५ ॥
 प्रद्योतो बहसुकुटाश्वतुर्दश परे नृपाः ।
 तत्रायान्तो जनैर्दृष्टाः परमाधार्मिका इव ॥ ८६ ॥
 पाटूपट्पुतैरश्वैः पाटयन्निव मेदिनीम् ।
 आगच्छन् प्रणिधिभ्योऽथ शशुवे श्रेणिकेन सः ॥ ८७ ॥
 किञ्चिच्च चिन्तयामास प्रद्योतोऽद्य समापतन् ।
 क्रूरग्रह इव क्रुहः कार्यो हतबलः कथम् ? ॥ ८८ ॥
 ततोऽभयकुमारस्यौत्पत्तिक्वादिधियां निधेः ।
 नृपतिर्मुखमैच्छिष्ट सुधामधुरया दृशा ॥ ८९ ॥

यथार्थनामा राजानमभयोऽथ व्यजिज्ञपत् ।
 का चिन्तोऽयिनीशोऽद्य भूयाद्युद्धातिथिर्मम ॥ ८० ॥
 यदि वा 'बुद्धिसाध्येऽर्थे शस्त्राशस्त्रिकथा वृथा ।
 बुद्धिमेव प्रयोक्ष्ये तद्बुद्धिर्हि जयकामधुक् ॥ ८१ ॥
 अथ बाह्येऽरिसैन्यानामावासस्थानभूमिषु ।
 लोहसंपुटमध्यस्थान् दीनारान् स न्यचीखनत् ॥ ८२ ॥
 प्रद्योतनृपतेः सैन्यैस्ततो राजगृहं पुरम् ।
 पर्यवेक्ष्यत भूगोलः पयोधिसलिलैरिव ॥ ८३ ॥
 अथेत्यं प्रेषयामास लेखं प्रद्योतभूपतेः ।
 अभयो गुप्तपुरुषैः परुषेतरभाषिभिः ॥ ८४ ॥
 शिवादेवीचेक्षणयोर्भेदं न च्छे मनागपि ।
 तन्मान्योऽसि शिवादेवीसम्बन्धेनापि सर्वदा ॥ ८५ ॥
 तदवन्तीश ! वच्मि त्वामेकान्तहित'काङ्क्षया ।
 सर्वे श्रेणिकराजेन भेदितास्तव भूभुजः ॥ ८६ ॥
 दीनाराः प्रेषिताः सन्ति तेभ्यस्तान् कर्तुमात्मसात् ।
 ते तानादाय बद्ध्वा त्वामर्पयिष्यन्ति मत्पितुः ॥ ८७ ॥
 तदावासेषु दीनारा निखाताः सन्ति तत्कृते ।
 खानयित्वा पश्य को वा दीपे सत्यग्निमीक्षते ॥ ८८ ॥
 विदित्वैवं स भूपत्यैकस्यावासमचीखनत् ।
 लब्धास्तत्र च दीनारास्तान् दृष्ट्वाऽऽशु पलायत ॥ ८९ ॥

(१) क ग क बुद्धि- ।

(२) क ग क -वाञ्छया ।

नष्टे तत्र तु तत्सैन्यं विलोद्याब्धिमिवाखिलम् ।
 हस्त्यश्वाद्याददे सारं मगधेन्द्रः समन्ततः ॥ १०० ॥
 नासारूढेन जीवेन वायुवाजेन वाजिना ।
 ततः प्रद्योतनवृपतिः कथञ्चित् स्वां पुरीं ययौ ॥ १ ॥
 ये चतुर्दश भूपाला ये चान्येऽपि महारथाः ।
 तेऽपि नेशः काकनाशं हतं सैन्यं ह्यनायकम् ॥ २ ॥
 असंयतलुलकेशैश्चक्षून्मन्यैश्च मौलिभिः ।
 राजानमनुयान्तस्तेऽप्यापुरुज्जयिनीं पुरीम् ॥ ३ ॥
 अभयस्यैव मायेयं वयं नेदृशकारिणः ।
 प्रत्यायितः सशपथं तैरथोज्जयिनीपतिः ॥ ४ ॥
 कदाचिदूचेऽवन्तीशो मध्येसभममर्षणः ।
 योऽर्पयत्यभयं बद्धा मम सम्प्रत्यति स किम् ॥ ५ ॥
 पताकं हस्तमुत्क्षिप्य काऽप्येका गणिका ततः ।
 व्यजिन्नपदवन्तीशमलमस्मीह कर्मणि ॥ ६ ॥
 तामादिदेशावन्तीशो यद्येवमनुतिष्ठ तत् ।
 करोम्यर्थादिसाहाय्यं ब्रूहि किं तव संप्रति ? ॥ ७ ॥
 सा च दध्यौ यदभयो नोपायैर्गृह्यतेऽपगैः ।
 धर्मच्छद्म तदादाय साधयामि समीहितम् ॥ ८ ॥
 अयाचत ततश्च द्वे द्वितीयवयसौ स्त्रियौ ।
 तं तदैवार्पयद्राजा ददौ द्रव्यं च पुष्कलम् ॥ ९ ॥
 कृतादराः प्रतिदिनमुपास्योपास्य संयताः ।
 बभूवुरुत्कटप्रज्ञास्तास्तिस्त्रोऽपि बहुश्रुताः ॥ १० ॥

तास्त्रिस्तोऽपि ततो जन्मः श्रेणिकालङ्घ्यतं पुरम् ।
 जगत्त्रयीं वञ्चयितुं मायाया इव मूर्त्तयः ॥ ११ ॥
 बाह्योद्याने कृतावासा सा पणस्त्रीमतल्लिका ।
 पत्तनान्तर्ययी चैत्यपरिपाटीचिकीर्षया ॥ १२ ॥
 सा विभूत्याऽतिशायिन्या चैत्ये नृपतिकारिते ।
 प्रविवेश समं ताभ्यां कृत्वा नैषेधिकीर्तयम् ॥ १३ ॥
 मालवकैशिकीमुख्यभाषामधुरया गिरा ।
 देवं वन्दितुमारभे सपर्यां विरचय्य सा ॥ १४ ॥
 तत्ताभयकुमारोऽपि ययौ देवं विवन्दिषुः ।
 आत्महृतीयां तामये वन्दमानां ददर्श च ॥ १५ ॥
 देवदर्शनविघ्नोऽस्या सा भूत्प्रविशता मया ।
 हार्यैवेत्यभयस्तस्थौ मण्डपान्तर्विवेश न ॥ १६ ॥
 प्रणिधानस्तुतिं कृत्वा सा मुक्ताशक्तिमुद्रया ।
 यावदुत्तस्थुषी तावदभयोऽभ्याजगाम ताम् ॥ १७ ॥
 तादृशीं भावनां तस्यास्तं वेषं प्रशमं च तम् ।
 अभयो वर्णयामास सानन्दं च अगाद ताम् ॥ १८ ॥
 दिष्ट्या भद्रेऽधुना त्वादृक्साधर्मिकसमागमः ।
 साधर्मिकात्परो बभूवर्न संसारे विवेकिनाम् ॥ १९ ॥
 का त्वं किमागमः का वा वासभूमिरिमे च के ।
 यकाभ्यां स्वातिराधाभ्यामिन्दुलेखेव शोभसे ॥ २० ॥
 व्याजहाराथ सा व्याजन्नाविकाऽवन्तिवासिनः ।
 महेश्ववणिजः पाण्डिस्तृहीती विधवा त्वहम् ॥ २१ ॥

इमे च मम पुत्रस्य कलत्रे कालधर्मतः ।
 विच्छाद्यभूतां विधवे भग्नपुत्रे खते इव ॥ २२ ॥
 व्रतार्थमापृच्छाते उमे अपि तदैव माम् ।
 विपन्नपतिकानां हि सतीनां शरणं व्रतम् ॥ २३ ॥
 मयाऽप्युक्ते अहीष्यामि निर्वीराऽहमपि व्रतम् ।
 गार्हस्थ्यस्य फलं किन्तु गृह्यतां तीर्थयात्रया ॥ २४ ॥
 व्रते हि भावतः पूजा युज्यते द्रव्यतो न तु ।
 इत्यहं तीर्थयात्रार्थमेताभ्यां सह निर्ययौ ॥ २५ ॥
 अथेत्यमभयोऽवोचदतिथीभवताद्य नः ।
 आतिथेयं सतीर्थानां तीर्थादप्यतिपावनम् ॥ २६ ॥
 प्रत्युवाचाभयं साऽपि युक्तमाह भवान् परम् ।
 कृततीर्थीपवासाऽहं भवाम्यद्यातिथिः कथम् ? ॥ २७ ॥
 अथ तन्निष्ठया हृष्टोऽभयस्तामवदत्पुनः ।
 अवश्यं मम तप्रातरागन्तव्यं निकेतने ॥ २८ ॥
 साऽप्युचे यत्क्षणेनापि जन्मिनो जन्म पूर्यते ।
 अहं प्रातरिदं कर्त्ताऽस्मीति जल्पेत्कथं सुधीः ? ॥ २९ ॥
 अस्त्विदानीमियं भूयः श्रो निमन्त्रेति चिन्तयन् ।
 तां विसृज्याभयसैत्यं वन्दित्वा स्वगृहं ययौ ॥ ३० ॥
 तां निमन्त्रणभयः प्रातर्गृहचैत्थान्यवन्दयत् ।
 भोजयामास च प्राज्यवस्त्रदानादि च व्यधात् ॥ ३१ ॥
 निमन्त्रितस्तयाऽन्येषुर्मितीभूयाभयोऽप्यगात् ।
 साधर्मिकोपरोधेन किं न कुर्वन्ति तादृशाः ? ॥ ३२ ॥

तथा च विविधैर्भोज्यैरभयोऽकारि भोजनम् ।
 चन्द्रहाससुरामिश्रपानकानि च पायितः ॥ ३३ ॥
 भुक्तोत्थितश्च तत्कालं सुष्वाप श्रेणिकात्मजः ।
 आदिमा मद्यपानस्य निद्रा सहचरी खलु ॥ ३४ ॥
 तं रथेन स्थाने स्थाने स्थापितैश्चापरै रथैः ।
 अवन्तीं प्रापयामास दुर्लभ्यच्छद्मसद्म मा ॥ ३५ ॥
 ततोऽभयान्वेषणाय श्रेणिकेन नियोजिताः ।
 स्थाने स्थानेऽन्वेषयन्तस्तत्रापीयुर्गर्वेषकाः ॥ ३६ ॥
 किमिहाभय आयात इत्युक्ता तेरुवाच मा ।
 इहाभयः समायातः परं यातस्तदैव हि ॥ ३७ ॥
 वचनप्रत्ययात्तस्या अन्यत्रेयुर्गर्वेषकाः ।
 स्थाने स्थाने स्थापिताश्वैः साऽप्यवन्तीं समाययौ ॥ ३८ ॥
 सा प्रचण्डाऽभयं चण्डप्रद्योतस्त्वार्षयत्ततः ।
 अभयाऽऽनयनोपायस्वरूपं च व्यजिज्ञपत् ॥ ३९ ॥
 तां प्रद्योतोऽप्युवाचैवं न साधु विहितं त्वया ।
 यदमुं धर्मविश्रब्धं त्वं धर्मच्छद्मनाऽऽनयः ॥ ४० ॥
 कथासप्ततिसंशंसी मार्जार्यैव शुकोऽनया ।
 नीतिज्ञोऽपि गृहीतोऽसि जगादेत्यभयं च सः ॥ ४१ ॥
 अभयोऽप्यब्रवीदेवं त्वमेव मतिमानसि ।
 यस्यैवं विधया बुद्ध्या राजधर्मः प्रवर्तते ॥ ४२ ॥
 लज्जितः कुपितश्चाथ चण्डप्रद्योतभूपतिः ।
 राजहंसमिवाक्षीदभयं काष्ठपञ्चरे ॥ ४३ ॥

अग्निभीरुरथो देवी शिवा नलगिरिः करी ।
 लोहजङ्घो लेखवाहो राज्ये रत्नानि तस्य तु ॥ ४४ ॥
 लोहजङ्घं नृपः प्रैषीद्भृगुकच्छे मुहुर्मुहुः ।
 तद्गतागतसंक्लिष्टास्तत्रत्या इत्यमन्त्रयन् ॥ ४५ ॥
 आयात्ययं दिनेनापि पञ्चविंशतियोजनीम् ।
 असक्तदराहरत्यस्मान् हन्तः संप्रत्यमुं ततः ॥ ४६ ॥
 ते विमृश्येत्यदुस्तस्य शम्बले विषमोदकान् ।
 तद्गत्वाशम्बलं चान्यत्समन्तादप्यपाहरन् ॥ ४७ ॥
 कञ्चित्पन्यानमुल्लङ्घ्य नदीरोधसि शम्बलम् ।
 तद्भोक्तुमवतस्थेऽसौऽभूवन्नशकुनान्यथ ॥ ४८ ॥
 शकुनज्ञस्तु सोऽभुक्क्रोत्याय दूरं ययौ ततः ।
 क्षुधितो भोक्तुकामस्तद्वारितः शकुनैः पुनः ॥ ४९ ॥
 दूरं गत्वा भोक्तुकामः शकुनैर्वारितः पुनः ।
 ततो गत्वा स तत्सर्वं प्रद्योतस्य न्यवेदयत् ॥ ५० ॥
 ततो राज्ञा समाहूय तत्पृष्टः श्रेणिकात्मजः ।
 पाथियभस्त्रामाघ्राय जगाद मतिमानिदम् ॥ ५१ ॥
 अस्ति दृष्टिविषोऽत्राहिर्द्रव्यसंयोगसम्भवः ।
 असौ दग्धो भवेन्नूनं भस्त्रामुद्घाटयेद्यदि ॥ ५२ ॥
 ततः पराश्रुखोऽरण्ये मोच्य इत्यभयोदिते ।
 तथैव मुमुचे सद्यो दग्धा वृक्षा मृतस्य सः ॥ ५३ ॥

विना बन्धनमोक्षत्वं वरं याचस्व मामिति ।
 नृपेणोक्तेऽभयोऽवादीव्यासीभूतोऽसु मे वरः ॥ ५४ ॥
 अन्यदाऽऽलानमुन्मूल्य पातयित्वा निषादिनौ ।
 खैरं नलगिरिर्भ्राम्यन् क्षीभयामास नागरान् ॥ ५५ ॥
 असाववशगो हस्ती वशं नेयः कथं त्विति ।
 राज्ञा पृष्टोऽभयोऽग्रं सङ्गायन्मुदयनो नृपः ॥ ५६ ॥
 पुत्रया वासवदत्ताया गान्धर्वाधीतये' हृतः ।
 जगावुदयनस्तत्र समं वासवदत्तया ॥ ५७ ॥
 तद्गीताकर्णनाक्षिप्तो बद्धो नलगिरिः करौ ।
 पुनर्ददौ वरं राजा न्यासीचक्रेऽभयस्तथा ॥ ५८ ॥
 अभूदवस्थामन्येद्युर्निर्विच्छेदं प्रदीपनम् ।
 पृष्टश्च तत्प्रतीकारं प्रयोतिनाभयोऽवदत् ॥ ५९ ॥
 विषस्येव विषं वक्त्रेर्वक्त्रिरेव यदौषधम् ।
 तदन्यः क्रियतां वक्त्रिर्यथा शास्येत् प्रदीपनम् ॥ ६० ॥
 तत्तथा विदधे राज्ञाऽऽशाम्यत्तच्च प्रदीपनम् ।
 तृतीयं च वरं सोऽदान्नासीचक्रेऽभयश्च तम् ॥ ६१ ॥
 अशिवं महदन्येदुरुक्त्वयिन्यां समुत्थितम् ।
 तत्प्रशान्त्यै नरेन्द्रेण पृष्ट इत्यभयोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥
 आगच्छन्त्यन्तरास्थानं देव्यः सर्वा विभूषिताः ।
 युष्मान् जयति या दृष्ट्या कथनीया तु सा मम ॥ ६३ ॥

तथैव विदधे राज्ञा राज्ञोऽन्या विजिता दृशा ।
 देव्या तु शिवया राजा, कथितं चाभयाय तत् ॥ ६४ ॥
 अभाषताभयोऽप्येवं महाराज्ञी शिवा स्वयम् ।
 करोतु कूरबलिना भूतानामर्चनं निशि ॥ ६५ ॥
 यद्यङ्गुतं शिवारूपेणोत्तिष्ठत्यथवासते ।
 तस्य तस्य मुखे देव्या क्षेप्यः कूरबलिः स्वयम् ॥ ६६ ॥
 विदधे शिवया तच्चाशिवशान्तिर्वभूव च ।
 तुर्यं चादाहरं राजा ययाचे चाभयोऽप्यदः ॥ ६७ ॥
 स्थितो नलगिरौ मेण्ठीभूते त्वयि शिवाङ्गः ।
 अहं विशाम्यग्निभीरुरयदारुक्तां चिताम् ॥ ६८ ॥
 ततो विषण्णः प्रद्योतो वरान् दातुमशक्नुवन् ।
 विससर्जाञ्जलिं कृत्वा कुमारं मगधेशितुः ॥ ६९ ॥
 आशुश्रावाभयोऽप्येवं त्वयाऽऽनीतम्बुलादहम् ।
 दिवा रटन्तं पूर्वमे त्वां तु नेषाम्यसावहम् ॥ ७० ॥
 ततोऽभयकुमारोऽगात् क्रमाद्राजगृहे पुरे ।
 कथमप्यवतस्थे च कञ्चित्कालं महामतिः ॥ ७१ ॥
 गृहीत्वा गणिकापुत्रौ रूपवत्यावयाभयः ।
 वणिग्वेषोऽगादवन्त्यां राजमार्गेऽग्रहीद्गृहम् ॥ ७२ ॥
 प्रद्योतेनेक्षिते ते च दारिके पथि गच्छता ।
 ताभ्यां च सविलासाभ्यां प्रद्योतोऽपि निरीक्षितः ॥ ७३ ॥
 प्रद्योतेन गृहे गत्वा रागिणा प्रेषिता ततः ।
 दूतिकाऽनुनयन्त्याभ्यां क्रुद्धाभ्यामपहस्तिता ॥ ७४ ॥

द्वितीयस्मिन्नपि दिनेऽर्घयमाना नृपाय च ।
 ताभ्यां शनैः सरोषाभ्यामवामन्यत दूतिका ॥ ७५ ॥
 तृतीयेऽप्यङ्गि निर्वेदादेत्य ते याचितेऽनया ।
 जचतुश्च सदाचारो भ्राता 'नाविव रक्षति ॥ ७६ ॥
 ततो बहिर्गतेऽमुष्मिन् सप्तमेऽङ्गि समागते ।
 इहायातु नृपञ्चस्ततः सङ्गो भविष्यति ॥ ७७ ॥
 ततोऽभयेन प्रद्योतसदृशकः पुमान्विजः ।
 उन्मत्तो विदधे तस्य प्रद्योत इति नाम च ॥ ७८ ॥
 ईदृशोऽयं मम भ्राता भ्रास्यतीतस्ततस्ततः ।
 रक्षितव्यो मया हा किं करोमीत्यवदज्जनै ॥ ७९ ॥
 तं वैद्यसन्नयनच्छन्नना प्रत्यहं बहिः ।
 रटन्तं मञ्चकारूढ निनायार्त इवाभयः ॥ ८० ॥
 नीयमानश्च तेनोच्चैः स उन्मत्तश्चतुष्पथे ।
 प्रद्योतोऽहं ह्रियेऽनेनेत्युदश्रुवदनोऽरटत् ॥ ८१ ॥
 सप्तमेऽङ्गि नृपोऽप्येकस्तत्र प्रच्छन्न आययौ ।
 कामान्धः सिन्धुर इव बद्धश्चाभयपूरुषैः ॥ ८२ ॥
 नीयतेऽसौ वैद्यवेश्मेत्यभयेनाभिभाषिणा ।
 पर्यङ्गेन समं जङ्गे पुरान्तः स रटन् दिवा ॥ ८३ ॥
 क्रोशे क्रांशे पुरा मुक्तै रथैरथ सुवाजिभिः ।
 पुरे राजगृहेऽनैषीत्यद्योतममयोऽभयः ॥ ८४ ॥

(१) क ख क तया ।

(२) क ख क नावेष ।

ततो निनाय प्रद्योतं श्रेणिकस्य पुरोऽभयः ।
 दधावे खड्गमाकृत्य तं प्रति श्रेणिको नृपः ॥ ८५ ॥
 ततोऽभयकुमारेण बोधितो मगधेश्वरः ।
 संमान्य वस्त्राभरणैः प्रद्योतं व्यसृजन्मुदा ॥ ८६ ॥
 अन्यदा गणभृद्देवसुधर्मस्वामिनोऽन्तिके ।
 प्रव्रज्यामग्रहीत्कोऽपि विरक्तः काष्ठभारिकः ॥ ८७ ॥
 विहरन् स पुरे पौरैः पूर्वावस्थाऽनुवादिभिः ।
 अभर्त्यतोपाहस्यतागर्ह्यतापि पदे पदे ॥ ८८ ॥
 नावज्ञां सोढुमीशोऽत्र विहरामि तदन्यतः ।
 इति व्यञ्जयत् स श्रीसुधर्मस्वामिनं ततः ॥ ८९ ॥
 सुधर्मस्वामिनाऽन्यत्र विहारक्रमहेतवे ।
 आदृष्ट्यताभयः पृच्छन् ज्ञापितस्तच्च कारणम् ॥ ९० ॥
 दिनमेकं प्रतीक्षध्वमूर्ध्वं यत्प्रतिभाति वः ।
 तद्विधत्तेत्ययाचिष्ट प्रणम्य श्रेणिकात्मजः ॥ ९१ ॥
 सोऽथ राजकुलात्कृष्टा रत्नकोटिद्वयीं बहिः ।
 दास्याम्येतामेत लोकाः ! पटहेनेत्यघोषयत् ॥ ९२ ॥
 ततश्चेयुर्जनाः सर्वेऽप्यवोचदभयोऽप्यदः ।
 जलाग्निस्त्रीवर्जको यस्तस्य रत्नोच्चयोऽस्त्वयम् ॥ ९३ ॥
 लोकोत्तरमिदं लोकः स्वामिन् ! किं कर्तुमीश्वरः ? ।
 इति तेष्वभाषमाणेष्वभयोऽपीत्यभाषत ॥ ९४ ॥
 यदि वो नेदृशः कश्चिद्रत्नकोटीद्वयं ततः ।
 जलाग्निस्त्रीमुचः काष्ठभारिणोऽसु महामुनेः ॥ ९५ ॥

सम्यगीदृश्यं साधुः पात्रं दानस्य युज्यते ।
 मुधाऽसौ जहसेऽस्माभिरिति तैर्जगदेऽभयः ॥ ८६ ॥
 अस्य भर्त्सोपहासादि न कर्त्तव्यमतः परम् ।
 आदिष्टमभयेनैवं प्रतिपद्य ययुर्जनाः ॥ ८७ ॥
 एवं बुद्धिमहाश्लोधिः पितृभक्तिपरोऽभयः ।
 निरीहो धर्मसंज्ञो राज्यमन्वशिषत्पितुः ॥ ८८ ॥
 वर्त्तमानः स्वयं धर्मे स प्रजा अप्यवर्त्तयन् ।
 प्रजानां च पशूनां च गोपायत्ताः प्रवृत्तयः ॥ ८९ ॥
 राजा चक्रे जजागार यथा द्वादशधा स्थिते ।
 तथा श्रावकधर्मेऽसावप्रमद्वरमानसः ॥ ९० ॥
 बहिरङ्गान् यथाऽजैषीदुर्जयानपि विद्विषः ।
 अन्तरङ्गानपि तथा स लोकद्वयसाधकः ॥ ९१ ॥
 तमूचे श्रेणिकोऽन्येद्युर्वत्स ! राज्यं त्वमाश्रय ।
 अहं श्रयिष्ये श्रीवीरशुश्रूषासुखमन्वहम् ॥ ९२ ॥
 पित्राज्ञाभङ्गसंसारभीकृन्त्यभयोऽब्रवीत् ।
 यदादिशत तत्साधु प्रतोक्षध्वं क्षणं परम् ॥ ९३ ॥
 इतश्च भगवान् वीरः प्रव्राज्योदायनं नृपम् ।
 मरुमण्डलतस्तत्राभ्यागत्य समवासरत् ॥ ९४ ॥
 ततो गत्वाऽभयो नत्वा प्रपच्छ चरमं जिनम् ।
 राजर्षिः कोऽन्तिमोऽथास्थत्तत्रैवोदायनं प्रभुः ॥ ९५ ॥
 गत्वाचे श्रेणिकं सोऽस्मि राजा चेन्न ऋषिस्तदा ।
 श्रीवीरोऽन्तिमराजर्षिं शशंसोदायनं यतः ॥ ९६ ॥

श्रीवीरं स्वामिनं प्राप्य प्राप्य त्वत्पुत्रतामपि ।
 नो ह्येत्ये भवदुःखं चेन्नक्तः कोऽन्योऽधमस्ततः ॥ ७ ॥
 नान्नाऽहमभयस्तात ! सभयोऽस्मि भवाद्भृशम् ।
 भुवनाभयदं वीरं तच्छ्रयामि समादिश ॥ ८ ॥
 तदलं मम राज्येनाभिमानसुखहेतुना ।
 यतः सन्तोषसाराणि सौख्यान्याहुर्महर्षयः ॥ ९ ॥
 निर्बन्धाद्वाङ्माणाऽपि न यदा राज्यमग्रहीत् ।
 तदाऽभयो व्रतायानुजज्ञे राज्ञा प्रमोदतः ॥ १० ॥
 राज्यं दृष्टमिव त्यक्त्वा सन्तोषसुखभागसौ ।
 दीक्षां चरमतीर्थेश्वीरपादान्तिकेऽग्रहीत् ॥ ११ ॥
 सन्तोषमेवमभयः सुखदं दधानः
 सर्वार्थसिद्धिसुरधाम जगाम मृत्वा ।
 सन्तोषमेवमपरोऽप्यवलम्बमान-
 स्तान्युत्तरोत्तरसुखानि नरो लभेत ॥ ११२ ॥
 ॥ इति श्रीअभयरार्जुनकथानकम् ॥ ११४ ॥

प्रकृतं सन्तोषमेव स्तौति—

सन्निधौ निधयस्तस्य कामगव्यनुगामिनी ।
 अमराः किङ्करायन्ते सन्तोषो यस्य भूषणम् ॥ ११५ ॥

निधयो महापद्मादयः, सन्निधौ सन्निहिताः, कामगवी काम-

स्वर्गापवर्गनगरप्रवेशप्रतिरोधिनी ।

अभेद्या वज्रधाराभिराशैव हि महार्गला ॥ १८ ॥

आशैव राक्षसी पुंसांमाशैव विषमञ्जरी ।

आशैव जीर्णमदिरा धिगाशा सर्वदोषभूः ॥ १९ ॥

ते धन्याः पुण्यभाजस्ते तैस्तीर्णः क्लेशसागरः ।

जगत्संमोहजननी यैराशाऽऽशीविषी जिता ॥ २० ॥

पापवह्नीं दुःखखानिं सुखाग्निं दोषमातरम् ।

आशां निराशीकुरुते यस्तिष्ठति सुखेन सः ॥ २१ ॥

आशादवाग्नेर्महिमा कोऽपि लोकपथातिगः ।

धर्ममेघं समाधिं यो विध्यापयति तत्क्षणात् ॥ २२ ॥

दीनं जल्पन्ति गायन्ति नृत्यन्त्यभिनयन्ति च ।

आशापिशाचीविवशाः पुमांसो धनिनां पुरः ॥ २३ ॥

न यान्ति वायवो यत्र नाप्यर्केन्दुमरीचयः ।

आशामहोर्मयः पुंसां तत्र यान्ति निरर्गलाः ॥ २४ ॥

येनाशायै ददे स्वाभ्यं तेनात्तं दास्यमात्मनः ।

आशा दासीकृता येन तस्य स्वाभ्यं जगत्त्रये ॥ २५ ॥

नाशा नैसर्गिकी पुंसि या जीर्यति न जीर्यति ।

उत्पात एव कोऽप्येषा तस्यां सत्यां कुतः सुखम् ॥ २६ ॥

बलयो बलयाः पुंसां पलितानि स्रजः कृताः ।

किमन्यन्नखण्डनं कृत्वा कृतार्थाऽऽशा भविष्यति ॥ २७ ॥

प्राप्तेभ्योऽप्यतिरिच्यन्ते तैर्थास्त्यक्ता य आशया ।

क्रोडीकरोति यानाशा ते तु स्वप्नेऽपि दुर्लभाः ॥ २८ ॥

यानर्थान् बहुभि'र्यत्नैरिच्छेत्साधयितुं नरः ।
 अयत्नसिद्धा एवैते कृते ह्याशानिमीलने ॥ २८ ॥
 पुण्योदयोऽस्ति चेत् पुंसां व्यर्थैवाशापिशाचिका ।
 अथ पुण्योदयो नास्ति व्यर्थैवाशापिशाचिका ॥ ३० ॥
 अधीतो पण्डितः प्राज्ञः पापभीरुस्तपोधनः ।
 स एव येन हित्वाऽऽशां नैराश्यामुररीकृतम् ॥ ३१ ॥
 सुखं सन्तोषपीयूषजुषां यत् स्ववशात्मनाम् ।
 तत्पराधीनहृत्तीनामसन्तोषवतां कुतः ॥ ३२ ॥
 सन्तोषवर्मणि व्यर्था आशानाराचपङ्क्तयः ।
 ताः कथं प्रतिरोद्धव्या इति मा स्माकुलो भव ॥ ३३ ॥
 वाक्येनैकेन तद्वच्चि यद्वाच्यं वाक्यकोटिभिः ।
 आशापिशाची शान्ता च प्राप्तं च परमं पदम् ॥ ३४ ॥
 तत्सन्त्यजाऽऽशावैवश्यं मितीकृतपरिग्रहः ।
 भजस्व 'द्रव्यसाधुत्वं यतिधर्मानुरक्तधीः ॥ ३५ ॥
 मिथ्यादृग्भ्यो विशिष्यन्ते सम्यग्दर्शनिनो जनाः ।
 तेभ्योऽपि देशविरता मितारम्भपरिग्रहाः ॥ ३६ ॥
 यामन्यतीर्थिका यान्ति गतिं तीव्रतपोजुषः ।
 उपासकाः सोमिलवत्तां विराडव्रता अपि ॥ ३७ ॥
 मासे मासे हि ये बालाः कुशाग्रेणैव भुञ्जते ।
 सन्तुष्टोपासकानां ते कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ३८ ॥

(१) ख च -भिः क्लेशैः ।

(२) उ भज स्वं भाव- । च भाव- ।

अप्यद्भुततपोनिष्ठस्तामलिः पूरणोऽपि वा ।

सुश्रावकोचितगतेरतिहीनां गतिं ययौ ॥ ३८ ॥

आशापिशाचविवशं कुरु मा स्म चेतः

सन्तोषमुद्वह परिग्रहनिग्रहेण ।

अहां विधेहि यतिधर्मधुरीणताया-

मन्तर्भवाष्टकमुपैषि यथाऽपवर्गम् ॥ ४० ॥ ११५ ॥

इति परमार्हतश्रीकुमारपालभूपालशुश्रूषिते आचार्य-

श्रीहेमचन्द्रविरचिते अध्यात्मोपनिषत्प्रज्ञे

सञ्ज्ञातपदबन्धे श्रीयोगशास्त्रे स्तोपः

द्वितीयप्रकाशविवरणम् ।

अहम्

तृतीयः प्रकाशः ।

अथाणुव्रतव्यावर्णनानन्तरं गुणव्रतानामवसरस्तत्रापि प्रथमं
गुणव्रतमाह —

दशस्वपि कृता दिक्षु यत्र सीमा न लङ्घ्यते ।

ख्यातं दिग्विरतिरिति प्रथमं तद्गुणव्रतम् ॥ १ ॥

ऐन्द्री, आग्नेयी, यास्या, नैऋती, वारुणी, वायव्या, कौबेरी,
ऐशानी, नागी, ब्राह्मीति दश दिशस्तासु ; अपिशब्दादेक-
द्वित्रयादिदिक्ष्वपि, सीमा मर्यादा, कृता प्रतिपन्ना, यत्र व्रते
सति, न लङ्घ्यते नातिक्रम्यते, तत्प्रथमं गुणव्रतम् । उत्तरगुणरूपं
व्रतं गुणव्रतम्, गुणाय चोपकाराय अणुव्रतानां व्रतं गुणव्रतम् ;
ख्यातं प्रसिद्धं, तस्याभिधानं दिग्विरतिरिति ॥ १ ॥

ननु हिंसादिपापस्थानविरतिरूपाणि युक्तान्यणुव्रतानि,
दिग्व्रते तु कस्य पापस्थानस्य निवृत्तिर्येनास्य व्रतत्वमुच्यते ।
उच्यते । अत्रापि हिंसादीनामेव पापस्थानानां विरतिरेतदेवाह —

चराचराणां जीवानां विमर्दननिवर्तनात् ।

तप्तायोगोलकल्पस्य सद्रतं गृहिणोऽप्यहः ॥ २ ॥

चरास्त्रसा द्वीन्द्रियादयः, अचराः स्थावराः एकेन्द्रियाः ; तेषां

नियमितसीमाबहिर्वर्तिनां जीवानां, यद्विमर्दनं यातायातादिना हिंसा, तस्य निवर्त्तनाद्वेतोरिदमपि हिंसाप्रतिषेधपरमेव गृह्यस्थस्यापि सङ्गतम् । हिंसाप्रतिषेधपरत्वे च, असत्यादिप्रतिषेधपरताऽपि सुवचैव । यद्येवं, साधूनामपि दिग्विरतिव्रतप्रसङ्ग इत्याह—तप्तायोगोलकल्पस्येति । गृह्यस्थो ह्यारभ्यपरिग्रहपरत्वाद्यत्र यत्र याति, मुङ्क्ते, श्रेते, व्यापारान्तरं वा कुरुते, तत्र तप्तायोगोलक इव जीवोपमर्दं करोति । गृहिणोऽपीत्यपिशब्दस्तप्तायोगोलकल्पस्येत्यत्र सम्बध्यते ; तप्तायोगोलकल्पस्यापीत्यर्थः ।

यदाह—

‘तप्तायोगोलकप्पो पमत्तजीवोऽनिवारियप्पसरो ।

सब्बत्थ किं न कुज्जा पावं तत्कारणाणुगघो ॥ १ ॥

साधूनां तु समितिगुप्तिप्रधानव्रतशालिनां नायं दोष इमि न तेषां दिग्विरतिव्रतम् ॥ २ ॥

लोभलक्षणपापस्यानविरतिपरमपि चैतद् व्रतमित्याह—

जगदाक्रममाणस्य प्रसरल्लोभवारिधेः ।

स्खलनं विदधे तेन येन दिग्विरतिः कृता ॥ ३ ॥

लोभ एव दुर्लङ्घ्यत्वाहारिधिः समुद्रः प्रसरंश्चासौ नानाविकल्प-
कल्लोलाकुलतया लोभवारिधिश्च ; तस्य विशेषणं जगदाक्रममा-
णस्य । वारिधिपक्षे जगत्लोकः, लोभपक्षे तु निःशेषमेव भुवनत्रयम् ।

(१) तप्तायोगोलकल्पः पमत्तजीवोऽनिवारितप्रसरः ।

सब्बत्थ किं न कुर्वातु पापं तत्कारणानुगतः ॥

लोभवशगो हि जर्ङ्गलोकगतां सुरसम्पदं मध्यलोकगतां च चक्र-
वर्त्तादिसम्पदमधोलोकगतां च पातालप्रभुत्वादिसम्पदमभिलषं-
स्त्रिभुवनमपि मनोरथैराक्रामतीति लोभस्य जगदाक्रमणम्, तेन
स्वस्त्रं प्रसरनिरोधः, तद्विदधे, येन किं, येन पुरुषेण दिग्विरति-
र्विहिता । दिग्विरतो हि प्रतिज्ञातसौमातः परतोऽगच्छंस्तस्य-
सुवर्णरूप्यधनधान्यादिषु प्रायेण लोभं न कुरुते इतिलोभलक्षण-
पापस्थानविरतिपरता अस्य व्रतस्य ।

अत्रान्तरश्लोकाः—

तदेतद्यावज्जीवं वा सद्व्रतं गृहमेधिनाम् ।

चतुर्मासादिनियमादथवा स्वल्पकालिकम् ॥ १ ॥

सदा सामायिकस्थानां यतीनां तु जितात्मनाम् ।

न दिशि कचन स्यात्तरे विरत्यविरती इमे ॥ २ ॥

चारणानां हि गमनं यदूर्द्ध्वं मेरुमूर्धनि ।

तिर्यग्गच्छकशैले च नैषां दिग्विरतिस्ततः ॥ ३ ॥

गन्तुं सर्वासु यो दिक्षु विदध्यादवधिं सुधीः ।

स्वर्गादौ निरवधयो जायन्ते तस्य सम्पदः ॥ ४ ॥ ३ ॥

द्वितीयं गुणव्रतमाह—

भोगोपभोगयोः संख्या शक्त्या यत्र विधीयते ।

भोगोपभोगमानं तद् द्वैतीयकं गुणव्रतम् ॥ ४ ॥

भोगोपभोगयोर्वक्ष्यमाणलक्षणयोः, संख्या परिमाणं, यत्र व्रते,
विधीयते, कथा, शक्त्या शरीरमनसोरनाबाधया, तद्भोगोप-

भोगमानं नाम गुणव्रतं, द्वितीयमेव द्वैतीयकम् ; स्वार्थं
टीकण् ॥ ४ ॥

भोगोपभोगयोर्लक्षणमाह—

सकृदेव भुज्यते यः स भोगोऽन्नस्रगादिकः ।

पुनःपुनः पुनर्भोग्य उपभोगोऽङ्गनादिकः ॥ ५ ॥

सकृदेव एकवारमेव, भुज्यते सेव्यते इति भोगः ;
अन्नमोदनादि, स्नग्माख्यं, आदिशब्दात्ताम्बूलविलेपनोदत्तन-
धूपनस्नानपानादिपरिग्रहः । पुनःपुनरनेकवारं, भोग्यः सेव्यः,
अङ्गना वनिता, आदिशब्दादस्नानङ्कारगृहशयनासनवाहनादि-
परिग्रहः ॥ ५ ॥

इदं च भोगोपभोगव्रतं भोक्तुं योग्येषु परिमाणकरणेन भवति,
इतरेषु तु वर्जनेनेति श्लोकद्वयेन तद्वर्जनीयानाह—

मद्यं मांसं नवनीतं मधूदुम्बरपञ्चकम् ।

अनन्तकायमज्ञातफलं रात्रौ च भोजनम् ॥ ६ ॥

आमगोरससंपृक्तं द्विदलं पुष्पितौदनम् ।

दध्यहर्दितयातीतं कुयितान्नं च वर्जयेत् ॥ ७ ॥

तत्र मद्यं द्विधा-काष्ठनिष्पन्नं, पिष्टनिष्पन्नं च, मांसं त्रिधा-
जलस्थलखचरमांसभेदेन । मांसग्रहणेन चर्मरुधिरमेदोमज्जानः
परिगृह्यन्ते । नवनीतं गोमहिषजाऽविसम्बन्धेन चतुर्धा । मधु

वेधा-माक्षिकं, भ्रामरं, पौत्तिकं च । उदुम्बरपञ्चकादयो
यथास्थानं व्याख्यास्यन्ते ॥ ६ ॥ ७ ॥

तत्र मद्यस्य वर्जनीयत्वहेतून् दोषान् श्लोकदशकेनाह—

मदिरापानमात्रेण बुद्धिर्नश्यति दूरतः ।

वैदग्धीबभ्रुरस्यापि दौर्भाग्येणेव कामिनी ॥ ८ ॥

वैदग्धीबभ्रुरस्यापि केकस्यापि पुंसो, मदिरापानमात्रेण
बुद्धिर्नश्यति क्षयं याति, दूरतो दूरं यावत् । सर्वथा विनश्यतीत्यर्थः ।
अत्रोपमानं दौर्भाग्येणेव कामिनीति । वैदग्धीबभ्रुरस्यापि दूरत
इति चात्रापि सम्बध्यते । तेन यथा विदग्धस्यापि दौर्भाग्यदोषेण
कामिनी नश्यति पलायते, दूरतो दूरादपि ॥ ८ ॥

तथा—

पापाः कादम्बरीपानविवशीकृतचेतसः ।

जननीं हा प्रियीयन्ति जननीयन्ति च प्रियाम् ॥ ९ ॥

कादम्बरी मदिरा, जननीं मातरं, हा इति खेदे, प्रियीयन्ति
प्रियामिव जायामिवाचरन्ति, प्रियां च जननीयन्ति जननीमिवा-
चरन्ति । मदिरामदविह्वलत्वाज्जननीजाययोराचारव्यत्ययेन व्यव-
हरन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

तथा—

न जानाति परं स्वं वा मद्याच्चलितचेतनः ।

स्वामीयति वराकः स्वं स्वामिनं किङ्करीयति ॥ १० ॥

मद्याहेतोः चलितचेतनो नष्टचेतन्यः सन्, स्वमात्मानं, परं वा आत्मव्यतिरिक्तं, न जानाति । अत्र हेतुमाह—यत आत्मान-
मजानन् स्वं स्वामिनमिवाचरति, वराकश्चैतन्यहीनत्वादनुकम्प-
नीयः । परमजानन् स्वामिनं नाथं किङ्करमिवाचरति ॥ १० ॥

तथा—

मद्यपस्य शवस्येव लुठितस्य चतुष्पथे ।

मूत्रयन्ति मुखे प्रवानो व्यात्ते विवरशङ्कया ॥ ११ ॥

स्यष्टः ॥ ११ ॥

तथा—

मद्यपानरसे मग्नो नग्नः स्वपिति चत्वरे ।

गूढं च स्वमभिप्रायं प्रकाशयति लीलया ॥ १२ ॥

मद्यस्य पानं तत्र रस आसक्तिस्तत्र मग्नो निषण्णः ; मद्य-
पानव्यसनीत्यर्थः । अत एव वस्त्रमपि स्रस्तमजानन् नग्नः स्वपिति
चत्वरे, नतु गृह एव । दोषान्तरं च, गूढं केनाप्यविदितं,
स्वमभिप्रायं राजद्रोहादिकं, प्रकाशयति प्रकटाकरोति, लीलया
बन्धनताडनादिव्यतिरेकेणापि ॥ १२ ॥

तथा—

वारुणीपानतो यान्ति कान्तिकीर्त्तिमतिश्रियः ।

विचित्राश्वित्ररचना विलुठत्कञ्जलादिव ॥ १३ ॥

वारुणीपानतो मद्यपानात्, याम्यपगच्छन्ति, कान्तिः शरीर-

तेजः, कीर्त्तिर्यशः, मतिस्तात्कालिकी प्रतिभा, श्रीः सम्पत् ।
विचित्रा इत्याद्युपमानं स्पष्टम् ॥ १३ ॥

तथा—

भूतात्तवन्नरीनर्त्तिं रारटीति सशोकवत् ।

दाहज्वरार्त्तवङ्गमौ सुरापो लोलुठीति च ॥ १४ ॥

भूतात्तो व्यन्तरविशेषपरिगृहीतः, त्रीण्यपि क्रियापदानि
भृशभौक्षणीयोर्यङ्गुलवन्तानि ॥ १४ ॥

तथा—

विदधत्यङ्गशैथिल्यं ग्लपयन्तीन्द्रियाणि च ।

मूर्च्छामतुच्छां यच्छन्ती हाला हालाहलोपमा ॥ १५ ॥

हाला सुरा, हालाहलोपमा हालाहलो विषविशेषस्तत्-
सदृशी । साधारणधर्मानाह—विदधती कुर्वाणा अङ्गशैथिल्यं
शरीरविशंखुलत्वम्, ग्लपयन्ती कार्याक्षमाणि कुर्वती, इन्द्रि-
याणि चक्षुरादीनि ; मूर्च्छा चैतन्याभावस्तामतुच्छां प्रचुरां
यच्छन्ती । अङ्गशैथिल्यादयो हालाहालाहलयोः साधारणा
धर्माः ॥ १५ ॥

तथा—

विवेकः संयमो ज्ञानं सत्यं शौचं दया क्षमा ।

मद्यात्मलीयते सर्वं तृण्णा वज्रिकणादिव ॥ १६ ॥

विवेको हेयोपादेयज्ञानं, संयम इन्द्रियवशीकारः, ज्ञानं

शास्त्रावबोधः, सत्यं तथा भाषा, शौचमाचारशुद्धिः, दया करुणा,
क्षमा क्रोधस्यानुत्पाद उत्पन्नस्य वा विफलीकरणम् । मद्यान्मद्य-
पानात्, प्रलीयते नाशमुपयाति, सर्वं विवेकादि । यथा वक्त्रिकणात्
दृष्ट्या दृष्टसमूहः । दृष्टानां समूहस्तृष्ट्या, पाशादित्वाक्षरः ॥१६॥

दोषाणां कारणं मद्यं मद्यं कारणमापदाम् ।

रोगातुर इवापथ्यं तस्मान्मद्यं विवर्जयेत् ॥ १७ ॥

दोषाणां चौर्यपारदारिकत्वादीनां, कारणं हेतुः, मद्य-
पानरतो हि किं किमकार्यं न कुरुते ; दोषकारणत्वादेव
चापदां वधवन्धादीनां, कारणं तस्मान्मद्यं विवर्जयेदित्युपसंहारः ।
रोगातुर इवापथ्यमित्युपमानम् ।

अत्रान्तरङ्गोकाः --

रसोज्ज्वालय भूयांसो भवन्ति किल जन्तवः ।

तस्मान्मद्यं न पातव्यं हिंसापातकभीरुणा ॥ १ ॥

दत्तं न दत्तमात्तं च नात्तं कृतं च नो कृतम् ।

मृषोदराज्यादिव हा स्वेरं वदति मद्यपः ॥ २ ॥

गृहे बहिर्वा मार्गं वा परद्रव्याणि मूढधीः ।

वधवन्धादिनिर्भीको गृह्णात्याच्छिद्य मद्यपः ॥ ३ ॥

बालिकां युवतीं वृद्धां ब्राह्मणीं श्वपचीमपि ।

भुङ्क्ते परस्त्रियं सद्यो मद्योन्मादकदर्शितः ॥ ४ ॥

रटन् गायन् लुठन् धावन् कुप्यन्सुष्यन् रुदन् हसन् ।

स्तम्भमन् भ्रमंस्तिष्ठन् सुरापः पापराट् नटः ॥ ५ ॥

श्रूयते किल शास्त्रेण मद्यादन्यभविष्णुना ।
 हतं वृष्णिकुलं सर्वं श्लोषिता च 'पुरी पितुः ॥ ६ ॥
 पिबन्नपि सुहुर्मद्यं मद्यपो नैव दृष्यति ।
 जन्तुजातं कवलयन् कृतान्त इव सर्वदा ॥ ७ ॥
 लौकिका अपि मद्यस्य बहुदोषत्वमास्थिताः ।
 यत्तस्य परिहार्यत्वमेवं पौराणिका जगुः ॥ ८ ॥
 कश्चिद्विषिस्तपस्तेपे भीत इन्द्रः सुरस्त्रियः ।
 क्षोभाय प्रेषयामास तस्यागत्य च तास्तकम् ॥ ९ ॥
 विनयेन समाराध्य वरदाभिमुखं स्थितम् ।
 जगुर्मद्यं तथा मांसं सेवस्वाब्रह्म चेच्छया ॥ १० ॥
 स एवं गदितस्ताभिर्द्वयोर्नरकहेतुताम् ।
 आलोच्य मद्यरूपं च शुद्धकारणपूर्वकम् ॥ ११ ॥
 मद्यं प्रपद्य तद्भोगान् नष्टधर्मस्थितिर्मदात् ।
 विदंशार्थमजं हत्वा सर्वमेव चकार सः ॥ १२ ॥
 अवद्यमूलं नरकस्य पद्धतिं
 सर्वापदां स्थानमकीर्तिकारणम् ।
 अभव्यसेव्यं गुणिभिर्विगर्हितं
 विवर्जयेन्मद्यमुपासकः सदा ॥ १३ ॥ १७ ॥

(१) ख च पितुः पुरी ।

(२) ख च ज -मास्थिताः ।

अथ मांसदोषानाह—

चिखादिषति यो मांसं प्राणिप्राणापहारतः ।

उन्मूलयत्यसौ मूलं दयाऽऽख्यं धर्मशाखिनः ॥ १८ ॥

चिखादिषति, खादितुमिच्छति, यः कश्चित्, मांसं पिशितं, असौ पुमान्, उन्मूलयति उत्खनति, किं तन्मूलं दयासंज्ञकं, कस्य धर्म-
शाखिनः पुण्यवृक्षस्य, मांसखादने कथं धर्मतरोर्दयाख्यं मूल-
मुन्मूल्यते इत्याह—प्राणिप्राणापहारतः प्राणिप्राणापहाराहेतोः,
न हि प्राणिप्राणापहारमन्तरेण मांसं संभवतीति ॥ १८ ॥

अथ मांसं चिखादिषन्नपि प्राणिदयां करिष्यतीत्याह—

अशनीयन् सदा मांसं दयां यो हि चिकीर्षति ।

ज्वलति ज्वलने वल्लीं स रोपयितुमिच्छति ॥ १९ ॥

सदा सर्वदा, मांसमशनीयन् मांसमशनमिवाचरन्, पुत्रीयति
च्छात्रमिति वत् “आधाराक्षीपमानादाचारे” ॥ ३।४।२४ ॥ इति
क्यनि रूपम्, दयां कृपां, यः कश्चित्, हि स्फुटं, चिकीर्षति
कर्तुमिच्छति । ज्वलतीत्यादिना निदर्शनम्, यथा ज्वलत्यग्नौ
वल्लीरोपणमशक्यम्, तथा मांसमशनीयता दयाऽपि कर्तुमशक्ये-
त्यर्थः ॥ १९ ॥

नन्वन्यः प्राणिनां घातकोऽन्यथ मांसभक्षक इति कथं मांस-
भक्षकस्य प्राणिप्राणापहरणमिति । उच्यते । भक्षकोऽपि घातक
एवेत्याह—

हन्ता पलस्य विक्रेता संस्कर्त्ता भक्षकस्तथा ।

क्रेताऽनुमन्ता दाता च घातका एव यन्मनुः ॥ २० ॥

हन्ता शस्त्रादिना प्राणिनां प्राणापहारकः, पलस्य विक्रेता यो मांसं विक्रीणीते । पलस्येत्युत्तरेष्वपि पदेषु सम्बन्धनीयम् । संस्कर्त्ता यो मांसं संस्करोति, भक्षकः खादकः, क्रेता यो मांसं क्रीणाति, अनुमन्ता यः प्राणिहिंसया मांसमुत्पाद्यमानमनुमोदते, दाता यो मांसमतिथ्यादिभ्यां ददाति ; एतं साक्षात्पारम्पर्येण वा घातका एव प्राणिप्राणापहारका एव, यन्मनुरिति संवादार्थम् ॥ २० ॥

मानवमेवोक्तं दर्शयति—

अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।

संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥ २१ ॥

अनुमन्ता अनुमोदकः, विशसिता हतस्याङ्गविभागकरः, निहन्ता व्यापादकः, क्रयविक्रयी क्रयविक्रयी विद्येते यस्य स तथा, क्रेता विक्रेता चेत्यर्थः ; संस्कर्त्ता मांसपाचकः, उपहर्त्ता परिवेष्टा, खादको भक्षकः ; एते सर्वे घातकाः ॥ २१ ॥

द्वितीयमपि मानवं श्लोकमाह—

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।

न च प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥ २२ ॥

यावत्प्राणिनो न हतास्तावन्मांसं नोत्पद्यते, हिंसा चातिशयेन दुःखावहा, तस्मान्मांसं विवर्जयेत्, उत्पद्यत इति मांसस्य हिंसा-

निमित्तत्वात् कर्तृव्यपदेश इति समानकर्तृकत्वमविरुद्धम् । न च स्वर्ग्य इति न स्वर्गानुत्पत्तिमात्रमभिप्रेतमपि तु नरकादिदुःख-हेतुता ॥ २२ ॥

इदानीमन्यपरिहारेण भक्तकस्यैव वधकत्वमाह—

ये भक्तयन्त्यन्यपलं स्वकीयपलपुष्टये ।

त एव घातका यन्न वधको भक्तकं विना ॥ २३ ॥

अन्यपलमन्यमांसं स्वमांसपुष्टये ये भक्तयन्ति त एव परमार्थतो घातका न तु हन्तृविक्रीटप्रभृतयः । अत्र युक्तिमाह—यद्यस्मान्न भक्तकं विना वधको भवति ; ततो हन्तृप्रभृतिभ्यो भक्तकः पापीयान्, स्वकीयपलपुष्टय इति हिंसाभिप्रायं स्वपलपोषण-मात्रप्रयोजनः कतिपयदिनजीवितः परजीवितप्रहाणं कुर्यात् ।

यदाह—

‘हंतूणं परप्राणि अप्पाणं जे कुणंति सप्पाणं ।

अप्पाणं दिवसानं कएण नामंति अप्पाणं ॥ १ ॥

तथा—

‘एकस्स कए नियजीवितस्स बहुआउ जीवकोडीओ ।

दुक्खे ठवंति जे केवि ताण किं *सासयं जीयं ? ॥ १ ॥ २३ ॥

(१) जत्वा परप्राणान् आत्मानं ये कुर्वन्ति सप्राणम् ।

अप्राणानां दिवसानां कृतेन नाशयन्ति आत्मानम् ॥

(२) एकस्य कृते निजजीवितस्य बहुधा जीवकोटीः ।

दुःखे स्थापयन्ति ये केऽपि तेषां किं शाश्वतो जीवः ? ॥

* द सास्यो अप्पा ।

एतदेव सञ्जुगुप्तमाह—

मिष्टान्नान्यपि विष्टासादमृतान्यपि मूत्रसात् ।

स्युर्यस्मिन्नङ्गकस्यास्य कृते कः पापमाचरेत् ? ॥२४॥

मिष्टान्नानि शालिमुद्गमाषगोधूमादीनि तान्यपि विष्टासाद्विष्टा-
त्वेन स्युः संपद्येरन् । अमृतानि पयःप्रभृतीनि तान्यपि मूत्र-
साम्भूतत्वेन स्युः संपद्येरन् । यस्मिन् अस्य प्रत्यक्षस्य, अङ्गकस्य
कुक्षितस्य शरीरस्य, कृते निमित्तं, कः सचेतनः पापं प्राणि-
घातलक्षणमाचरेत् विदधीत ॥ २४ ॥

इदानीं मांसभक्षणं न दोषायेति वदतो निन्दति—

मांसाशने न दोषोऽस्तीत्युच्यते यैर्दुरात्मभिः ।

व्याधगृध्रवृकव्याघ्रशृगालास्तैर्गुरुकृताः ॥ २५ ॥

मांसभक्षणे न दोषोऽस्तीति यैरुच्यते दुरात्मभिर्दुःस्वभावैः,

यथा —

“न मांसभक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुनि ।

प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला” ॥ १ ॥ इति ।

तैर्व्याधा लुब्धकाः, गृध्रा हिंसाः पक्षिविशेषाः, वृका अरण्यखानः,
व्याघ्राः शार्दूलाः, शृगाला जम्बुकाः, गुरुकृताः उपदेशकाः
कृताः । न हि व्याधादीन् गुरुन् विना कश्चिदेवंविधं शिष्ययति,
नचाशिक्षितं महाजनपूज्या एवमुपदिशन्ति । अपि च । निवृत्तिस्तु
महाफलेति वदन्निर्येषां निवृत्तिर्महाफला तेषां प्रवृत्तिर्न दोषवतीति
स्वयमेव स्ववचनविरोध आविष्कृत इति किमन्यद् ब्रूमहे ॥ २५ ॥

निरुक्तबलेनापि मांसस्य परिहार्यत्वमाह—

मां स भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाद्याहम् ।

एतन्मांसस्य मांसत्वे निरुक्तं मनुरब्रवीत् ॥ २६ ॥

मां स भक्षयितेति अत्र स इति सर्वनामसामान्यापेक्षं योग्येनार्थेन निराकाङ्क्षीकरोति । यस्य मांसमहमस्मि, इहेति इहलौके, अमुत्रेति परलोके, एतन्मांसस्य मांसत्वे मांसरूपतायां, निरुक्तं नामधेयनिर्वचनं मनुरब्रवीत् ॥ २६ ॥

मांसभक्षणे महादोषमाह—

मांसास्त्रादनलुब्धस्य देहिनं देहिनं प्रति ।

हन्तुं प्रवर्तते बुद्धिः शाकिन्या इव दुर्धियः ॥ २७ ॥

मांसभक्षणलम्पटस्य देहिनं देहिनं प्रति यं यं पश्यति जलचरं मत्स्यादिकं, स्थलचरं सृगवराहादि अजाऽविकादि च, खेचरं तित्तिरिलावकादि, अन्ततो मूषिकाद्यपि तं तं प्रति हन्तुं हननाय बुद्धिः प्रवर्तते ; दुर्धियो दुर्बुद्धेः, शाकिन्या इव—यथा हि शाकिनी यं यं पुरुषं स्त्रियमन्यं वा प्राणिनं पश्यति, तं तं हन्तुं तस्या बुद्धिः प्रवर्तते, तथा मांसास्त्रादनलुब्धस्यापीति ॥ २७ ॥

अपि च मांसभक्षिणामुत्तमपदार्थपरिहारेण नीचपदार्थोपादानं महद्बुद्धिवैगुण्यं दर्शयतीति दर्शयन्माह—

ये भक्षयन्ति पिशितं दिव्यभोज्येषु सत्स्वपि ।

सुधारसं परित्यज्य भुञ्जते ते हलाहलम् ॥ २८ ॥

दिश्यभोज्येषु सकलधातुवृंहकेषु सर्वेन्द्रियप्रीतिप्रदेशु क्षीरक्षैरेयी-
 किलाटीकूर्चिकारसालादध्यादिषु मोदकमण्डकमण्डिकाखाद्यक-
 पर्पटिकाघृतपूरादिषु इण्डेरिकापूरणवटकवटिकापर्पटादिषु इक्षु-
 गुडखण्डशर्करादिषु द्राक्षासहकारकदलदाडिमनालिकेरनारङ्ग-
 खर्जूराक्षोटराजादनपनसादिषु च सत्स्वपि तान्यनादृत्य ये मूढा
 विस्रगन्धिजुगुप्साकरं शूकाप्रधानानां वान्तिकरं मांसं भक्षयन्ति
 ते जीवितवृद्धिहेत्वन्तरसपरिहारेण जीवितान्तकरं हालाहलं
 विषभेदं भुञ्जते । बालोऽपि हि दृष्टपरिहारेण सुवर्णमेवादत्त
 इति बालादपि मांसभक्षिणो बालाः ॥ २८ ॥

भक्ष्यन्तरेण मांसभक्षणदोषमाह—

न धर्मी निर्दयस्यास्ति पलादस्य कुतो दया ।

पललुब्धो न तद्वेत्ति विद्यादोषदिशेन्नहि ॥ २९ ॥

निर्दयस्य कृपारहितस्य, धर्मी नास्ति ; धर्मस्य दया मूलमिति
 ह्यामनन्ति । ततः प्रसुते किमायातमत आह—पलादस्य कुतो
 दया । पलादस्य मांसोपजीविनः, कुतो दया नैव दयेत्यर्थः ;
 भक्षकस्य वधकत्वेनोक्तत्वात् । वधकश्च कथं सदयो नाम इति
 पलादस्य निर्धर्मतालक्षणा दोषः । ननु सचेतनः कथमात्मनि
 धर्माभावं सहेत । उच्यते । पललुब्धो न तद्वेत्ति मांसलोभेन न
 तत्पूर्वाधीतं जानाति । अथ कथञ्चिद्विद्याज्जानौयात्तर्हि स्वयं मांस-
 लुब्धो मांसनिवृत्तिं कर्तुमशक्नुवन् सर्वेऽपि मम सदृशा भवन्त्विति
 परेभ्यो मांसनिषेधं नोपदिशेदाजिणकवत् । श्रूयते हि कश्चिदा-

जिण्णको मार्गे गच्छन्नेकया सर्पिण्णा भक्षितस्तत्सर्वेऽपि भक्ष्य-
न्तामनयेति बुद्ध्या परेभ्यो नाख्यातवानिति द्वितीयोऽपि तथैव
दष्टो नान्येषां कथितवान् ; एवं यावत्सप्त दष्टाः । मांसभक्षकोऽपि
मांसभक्षणात्स्वयं नरके पतन् “स्वयं नष्टा दुरात्मानो नाशयन्ति
परानपि” इति न परेभ्य उपदिशति ॥ २९ ॥

इदानीं मांसभक्षकाणां मूढतामुपदर्शयति --

केचिन्मांसं महामोहादश्नन्ति न परं स्वयम् ।

देवपितृतिथिभ्योऽपि कल्पयन्ति यदूचिरे ॥ ३० ॥

केचित् कुशास्त्रविप्रलब्धा महतो मोहान्न केवलं स्वयं मांसमश्नन्ति
किन्तु देवेभ्यः पितृभ्योऽतिथिभ्यश्च कल्पयन्ति, यद्यस्मादूचिरे
तद्धर्मशास्त्रकाराः ॥ ३० ॥

उक्तमेवाह -

क्रीत्वा स्वयं वाऽप्युत्पाद्य परोपहृतमेव वा ।

देवान् पितृन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दुष्यति ॥ ३१ ॥

मृगपक्षिमांसविषयमेतच्छास्त्रं, तेन सूनापणमांसं विना व्याध-
शाकुनिकादिभ्यः क्रीत्वा मूढ्येन । सूनापणमांसे तु देवपूजा-
दावनधिकृतः । तथा स्वयमुत्पाद्य—ब्राह्मणो याज्जया, क्षत्रियो
मृगयाकर्मणा, अथवा परेणोपहृतं दौकितं तेन मांसेन देवानां,
पितॄणां चार्चनं कृत्वा मांसं खादन्न दुष्यति ; एतच्च महामोहा-
दिति वदद्भिरस्माभिर्दूषितमेव । स्वयमपि हि प्राणिघातहेतुकं

मांसं भक्षयितुमयुक्तं किं पुनर्देवादिभ्यः कल्पयितुम् । देवा हि सुकृतसम्भारलब्धात्मानोऽधातुकशरीरा अकावलिकाहाराः कथं मांसं भक्षयेयुः, अभक्षयद्वास्तत्कल्पनं मोह एव । पितरश्च स्वसुकृत-दुष्कृतवशेन प्राप्तगतिविशेषाः स्वकर्मफलमनुभवन्तो न पुत्रादिकृते-नापि सुकृतेन तार्यन्ते किं पुनर्मांसदौकनदुष्कृतेन । न च पुत्रादिकृतं सुकृतं तेषामुपतिष्ठते । न ह्याग्नेषु सेकः कोविदारेषु फलं दत्ते । अतिथिभ्यश्च सत्कारार्हेभ्यो नरकपातहेतोर्मांसस्य दौकनं महते अधर्माय । एवं परेषां महामोहवेष्टितम् । श्रुति-स्मृतिविहितत्वादनोद्यमेतदिति चेन्न । श्रुतिभाषितेष्वप्रामाणिकेषु प्रत्ययस्य कर्तुमशक्यत्वात् । श्रूयन्ते हि श्रुतिवचांसि—यथा पापघ्नो गोस्पर्शः, दुमाणां च पूजा ; ऋगादीनां वधः स्वर्ग्यः । ब्राह्मणभोजनं पितृप्रीणनं, मायावीन्यधिदैवतानि ; वज्रै हृतं देवप्रीतिप्रदम् । तदेवंविधेषु श्रुतिभाषितेषु युक्तिकुशलाः कथं श्रद्धधीरन् ? ।

यदाह—

स्पर्शोऽमेध्यभुजां गवामघहरो वन्या विसंज्ञा दुमाः

स्वर्गश्छागवधाद्धिनोति च पितृन् विप्रोपभुक्ताशनम् ।

आप्ताच्छन्नपराः सुराः शिखिहृतं प्रीणाति देवान् हविः

स्फीतं फल्गु च वल्गु च श्रुतिगिरां को वेत्ति लीलायितम् ? ॥१॥

तस्मान्महामोह एवायं मांसेन देवपूजाऽऽदिकमित्यलं विस्तरेण ॥ ननु मन्वसंस्कृतो वज्रिर्न दहति पचति वा, तन्मन्व-संस्कृतं मांसं न दोषाय स्यात् ।

यद् मनुः—

असंस्कृतान् पशून्मन्त्रैर्नाद्याहिप्रः कथञ्चन ।

मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः ॥ १ ॥

शाश्वतो नित्यो वैदिक इत्यर्थः ॥ ३१ ॥

अथाह—

मन्त्रसंस्कृतमप्यद्याद्यवाल्पमपि नो पलम् ।

भवेज्जीवितनाशाय हालाहललवोऽपि हि ॥ ३२ ॥

मन्त्रसंस्कृतमपि मन्त्रपूतमपि, पलं नाद्यात्, न हि मन्त्रा अग्ने-
र्देहनशक्तिवद्भरकादिप्रापणशक्तिं मांसस्य प्रतिबध्नन्ति । तथा सति
सर्वपापानि कृत्वा पापघ्नमन्त्रानुस्मरणमात्रात् कृतार्थीभवेयुः ।
एवं च सर्वपापप्रतिषेधोऽपि निरर्थकः स्यात्, सर्वपापानां मन्त्रादेव
नाशप्रसक्तेः । अथ यथा स्तोकं मद्यं न मदयति तथा खल्यं
मांसं न पापाय स्यात् । उच्यते—यवाल्पमपि यवतुल्यप्रमाणमपि
नाद्यात् पलमिति संबध्यते, तदपि दोषाय, अत्रोत्तरार्द्धेन
निदर्शनम् ॥ ३२ ॥

इदानीमनुत्तरं मांसस्य दोषमुपदर्शयन्नुपसंहरति—

सद्यः संमूर्च्छितानन्तजन्तुसन्तानद्रूषितम् ।

नरकाध्वनि पाथेयं कोऽग्नीयात्पिशितं सुधीः ? ॥ ३३ ॥

सद्यो जन्तुविशसनकाल एव संमूर्च्छिता उत्पन्ना अनन्ता निगोद-
रूपा ये जन्तवस्तेषां सन्तानः पुनः पुनर्भवन् तेन दूषितम् ।

यदाहुः—

‘आमासु अ पकासु अ विपच्यमानासु मंसपेसीसु ।

सययं चिय उववाओ भणिओ उ निगोअजीवाणं ॥ १ ॥

तत एव नरकाध्वनि पाथेयम्, पिशितभक्षणस्य पाथेयत्वे
पिशितमपि पाथेयमुक्तं, कोऽश्लीयात्पिशितं सुधीरित्युपसंहारः ।

अत्रान्तरङ्गोकाः—

मांसलुब्धैरमर्यादेर्नास्तिकैः स्तोकदर्शिभिः ।

कुशास्त्रकारैर्वैयात्याद्भितं मांसभक्षणम् ॥ १ ॥

नान्यस्ततो गतघृणो नरकार्चिषदिन्धनम् ।

स्वमांसं परमांसेन यैः पोषयितुमिच्छति ॥ २ ॥

स्वाङ्गं पुष्पद्रुगूथेन वरं हि गृहशूकरः ।

प्राणिघातोद्भवमांसैर्न पुनर्निर्घृणो नरः ॥ ३ ॥

निःशेषजन्तुमांसानि भक्ष्याणीति य ऊचिरे ।

नृमांसं वर्जितं शङ्के स्ववधाशङ्कयैव तैः ॥ ४ ॥

विशेषं यो न मन्येत नृमांसपशुमांसयोः ।

धार्मिकस्ततो नान्यः पापीयानपि नापरः ॥ ५ ॥

शुक्रशोणितसम्भूतं विष्टारसविवर्धितम् ।

लोहितं स्थानतामांसं कोऽश्लीयादक्कमिः पलम् ? ॥ ६ ॥

(१) आमासु अ पकासु अ विपच्यमानासु मांसपेसीसु ।

सततमेव उपपातो भक्षितस्तु निगोदजीवानाम् ॥ १ ॥

(२) अ अ अ ओ वर्जयितुम् ।

अहो द्विजातयो धर्मं शौचमूलं वदन्ति च ।
 सप्तधातुकदेहोत्थं मांसमग्नन्ति चाधमाः ॥ ७ ॥
 येषां तु तुल्ये मांसान्ने सत्तणाभ्यवहारिणाम् ।
 विषामृते समे तेषां मृत्युजीवितदायिनी ॥ ८ ॥
 भक्षणीयं सतां मांसं प्राण्यङ्गत्वेन हेतुना ।
 ओदनादिवदित्येवं ये चानुमिमते जडाः ॥ ९ ॥
 गौमश्वत्वात्ते मूत्रं पयोवद्ग पिबन्ति किम् ? ।
 प्राण्यङ्गतानिमित्ता च नौदनादिषु भक्ष्यता ॥ १० ॥
 शङ्खादि शुचि नास्यादि प्राण्यङ्गत्वे समे यथा ।
 ओदनादि तथा भक्ष्यमभक्ष्यं पिशितादिकम् ॥ ११ ॥
 यस्तु प्राण्यङ्गमात्रत्वात् ग्राह्यं मांसौदने समे ।
 स्त्रीत्वमात्रात्पादपद्मयोः स किं मास्यं न कल्पयेत् ? ॥ १२ ॥
 पञ्चेन्द्रियस्यैकस्यापि वधे तन्मांसभक्षणात् ।
 यथा हि नरकप्राप्तिर्न तथा धान्यभोजनात् ॥ १३ ॥
 न हि धान्यं भवेन्मांसं रसरक्तविकारजम् ।
 अमांसभोजिनस्तस्मान्न पापा धान्यभोजिनः ॥ १४ ॥
 धान्यपाके प्राणिवधः परमेकोऽवशिष्यते ।
 गृहिणां देशयमिनां स तु नात्यन्तबाधकः ॥ १५ ॥
 मांसखादकगतिं विमृशन्तः
 सस्यभोजनरता इह सन्तः ।
 प्राप्नुवन्ति सुरसम्पदमुच्चै-
 र्जैनशासनजुषो गृहिणोऽपि ॥ १६ ॥ ३३ ॥

क्रमप्राप्तं नवनीतभक्षणदोषमाह—

अन्तर्मुहूर्त्तात्परतः सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः ।

यत्र मूर्च्छन्ति तन्नाद्यं नवनीतं विवेकिभिः ॥ ३४ ॥

अन्तर्मध्यं मुहूर्त्तस्य अन्तर्मुहूर्त्तं, तस्मात् परत ऊर्ध्वं, अतिशयेन सूक्ष्माः सुसूक्ष्माः, जन्तुराशयो जन्तुसमूहाः यस्मिन्नवनीते, मूर्च्छन्ति उत्पद्यन्ते, तन्नवनीतं, नाद्यं न भक्षण्यं, विवेकिभिः ॥ ३४ ॥

एनमेवार्थं भावयति—

एकस्यापि हि जीवस्य हिंसने किमघं भवेत् ? ।

जन्तुजातमयं तत् को नवनीतं निषेवते ? ॥ ३५ ॥

एकस्यापि हि जन्तोर्वधे किं निर्देष्टुमशक्यमघं पापं भवेत् तत्तस्माज्जन्तुजातं प्रकृतमस्मिंस्तज्जन्तुजातमयं नवनीतं को निषेवते कः सविवेकोऽग्राति ? ॥ ३५ ॥

क्रमप्राप्तान्मधुदोषानाह—

अनेकजन्तुसङ्घातनिघातनसमुद्भवम् ।

जुगुप्सनीयं लालावत् कः स्वादयति माक्षिकम् ? ॥ ३६ ॥

अनेकस्य जन्तुसङ्घातस्य यन्निघातनं विनाशस्तस्मात् समुद्भवो यस्य तत्तथा । निघातनमिति हन्यर्थश्चेति हन्तेषुरादिपाठात् णिजन्तस्य रूपम् । अयं परलोकविरोधो दोषः, जुगुप्सनीयं कुत्सनीयं, लालावत्लालामिव, अयमिहलोकविरोधो दोषः, कः

सचेतनः, स्वादयति भक्षयति, भक्षिकाभिः कृतं माक्षिकं मधु ।

एतच्च भ्रामरादीनामुपलक्षणम् ॥ ३६ ॥

इदानीं मधुभक्षकाणां पापीयस्तां दर्शयति —

भक्षयन्माक्षिकं क्षुद्रजन्तुलक्षक्षयोद्भवम् ।

स्तोकजन्तुनिहन्तृभ्यः शौनिकेभ्योऽतिरिच्यते ॥ ३७ ॥

क्षुद्रजन्तुरनस्थिः स्यादथवा क्षुद्र एव यः ।

शतं वा प्रसृतिर्येषां केचिदा नकुलादपि ॥ १ ॥

तेषां क्षुद्रजन्तूनां लक्षाणि, लक्षग्रहणं बहुत्वोपलक्षणम् ।

तेषां क्षयो विनाशस्तस्मादुद्भवो यस्य तत्तथा, तद्भक्षयन् स्तोक-
पक्षादिजन्तुनिहन्तृभ्यः शौनिकेभ्यः खट्विकेभ्योऽतिरिच्यते अधिक्री-
भवति ; भक्षकोऽपि घातक इत्युक्तप्रायम् ॥ ३७ ॥

लौकिकानामप्युच्छिष्टभोजनत्याजिनामुच्छिष्टत्वात्प्रभु

परिहर्तव्यमेवेत्याह—

एकैककुसुमक्रोडाद्रसमापीय मक्षिकाः ।

यदमन्ति मधूच्छिष्टं तदग्नन्ति न धार्मिकाः ॥ ३८ ॥

एकैकस्य कुसुमस्य यः क्रोड उल्लङ्घ्यस्तस्माद्रसं मकरन्दमापीय
पीत्वा, मक्षिकाः यदमन्ति उद्गिरन्ति, तदुच्छिष्टं मधु ; धर्मं
चरन्ति धार्मिकास्ते नाग्नन्ति । अनुच्छिष्टभोजनं हि धर्मो
लौकिकानाम् ॥ ३८ ॥

ननु 'विदोषशमनं मधु' नातः परमौषधमस्तीति रोगोप-
शान्तये मधुभक्षणे को दोष इत्याह—

अप्यौषधकृते जग्धं मधु श्वभ्रनिबन्धनम् ।

भक्षितः प्राणनाशाय कालकूटकणोऽपि हि ॥३९॥

आस्तां रसास्वादलाम्पव्येन यावदौषधकृतेऽपि औषधनिमित्तमपि मधु जग्धं यद्यपि रोगापहारकं, तथापि श्वभ्रस्य नरकस्य निबन्धनम् ; हि यस्मात् प्रमादाज्जीवितार्थितया वा कालकूटस्य विषस्य कणोऽपि लवोऽपि भक्षितः सन् प्राणनाशाय भवति ॥३९॥

ननु खर्जूरद्राक्षादिरसवन्मधु मधुरमिति सर्वेन्द्रियाप्यायकत्वात् कथं परिहार्यं स्यादित्याह—

मधुनोऽपि हि माधुर्यमबोधैरहोच्यते ।

आसाद्यन्ते यदास्वादाच्चिरं नरकवेदनाः ॥ ४० ॥

सत्यमस्ति मधुनो माधुर्यं व्यवहारतः, परमार्थतस्तु नरकवेदनाहेतुत्वादत्यन्तकटुकत्वमेव । अबोधैरिति परमार्थपरिशीलनाविकलैः, नरकवेदनाहेतोरपि मधुनो माधुर्यवर्णनमबोधानामित्यहहेत्यनेन विषादो द्योत्यते । यस्य मधुन आस्वादान्नरकवेदनाच्चिरमासाद्यन्ते प्राप्यन्ते ॥ ४० ॥

पवित्रत्वात् मधु देवस्नानोपयोगीति ये मन्यन्ते तानुपहसति—

मक्षिकामुखनिष्ठूतं जन्तुघातोद्भवं मधु ।

अहो पवित्रं मन्वाना देवस्नाने प्रयुञ्जते ॥ ४१ ॥

मक्षिकाणां मुखानि तैर्निष्ठूतं वान्तं जन्तुघातात्प्राणिघातादुद्भवो यस्य तत्तादृशमपवित्रं मधु, पवित्रं शुचि, मन्वाना अभि-

मन्यमानाः, देशानां शङ्करादीनां, स्नाने स्नाननिमित्तं, प्रयुञ्जते
व्यापारयन्ति, अहो इत्युपहासे ।

यथा—

करभाणां विवाहे तु रासभास्तत्र गायनाः ।

परस्परं प्रशंसन्ति अहो रूपमहो ध्वनिः ॥ १ ॥ ४१ ॥

क्रमप्राप्तान् पञ्चोदुम्बरदोषानाह—

उदुम्बरवटप्लक्षकाकोदुम्बरशाखिनाम् ।

पिप्पलस्य च नाश्रीयात्फलं कृमिकुलाकुलम् ॥ ४२ ॥

उदुम्बरवटप्लक्षकाकोदुम्बरिकापिप्पलानां पञ्चोदुम्बरसंज्ञितानां फलं
नाश्रीयात् । अनशनं कारणमाह—कृमिकुलाकुलं, एकस्मिन्नपि
फले तावन्तः कृमयः सम्भवन्ति ये परिसंस्थातुमपि न शक्यन्ते ।

यल्लौकिका अपि पेटुः —

कोऽपि कापि कुतोऽपि कस्यचिदहो चेतस्य कस्माज्जनः

केनापि प्रविशत्युदुम्बरफलप्राणिक्रमेण क्षणात् ।

येनास्मिन्नपि पाटिते विघटिते विवासिते स्फोटिते

निष्पिष्टे परिगालिते विदलिते निर्यात्यसौ वा नवा ॥१॥ इति ॥४२॥

पञ्चोदुम्बरफलविरतानां सुतिमाह—

अप्राप्नुवन्नन्यभक्ष्यमपि क्षामो बुभुक्षया ।

न भक्षयति पुण्यात्मा पञ्चोदुम्बरजं फलम् ॥४३॥

यः पुण्यात्मा पवित्रात्मा पुरुषः, स पञ्चोदुम्बरजं फलं न भक्षयति,

आस्तां सुलभधान्यफलसमृद्धे देशे काले वा, यावद्देशदोषात् काल-
दोषाद्वा अप्राप्नुवन्नयन्यभक्ष्यं धान्यफलादिभक्ष्यं ; अपि शब्द उत्तर-
त्वापि सम्बध्यते ; बुभुक्षया चामोऽपि कृशोऽपि ; अबुभुक्षितस्य
स्वस्थस्य व्रतपालनं नातिदुष्करम् ; यस्तु अप्राप्तभोज्यः क्षुत्क्षामश्च
व्रतं पालयति स पुण्यात्मेति प्रशस्यते ॥ ४३ ॥

क्रमप्राप्तमनन्तकायनियमं श्लोकत्रयेण दर्शयति—

आर्द्रः कन्दः समग्रोऽपि सर्वः किशलयोऽपि च ।

सुही लवणवृक्षत्वक् कुमारी गिरिकर्णिका ॥ ४४ ॥

शतावरी विरूढानि गुडूची कोमलाम्लिका ।

पल्लाङ्गोऽमृतवल्ली च वल्लः शूकरसंज्ञितः ॥ ४५ ॥

अनन्तकायाः सूत्रोक्ता अपरेऽपि कृपापरैः ।

मिथ्यादृशामविज्ञाता वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ४६ ॥

आर्द्रोऽशष्कः, शष्कस्य तु निर्जीवत्वादनन्तकायत्वं न भवति । कन्दो
भूमिमध्यगो वृक्षावयवः समग्रोऽपि, सर्वे कन्दा इत्यर्थः । ते च
सूरणआर्द्रकलशुनवच्चकन्दहरिद्राकर्षूरपलाशकन्दगृज्जनलोढकक-
सेरुकमुद्गरमुस्तामूलकआलुकपिण्डालुकहस्तिकन्दमनुष्यकन्दप्रभृ-
तयः ; किशलयः पत्रादवाङ् बीजस्योच्छूनावस्था सर्वा न तु
काचिदेव, सुही वक्षतरुः ; लवणनाम्नो वृक्षस्य त्वक्, त्वगीव
नत्वन्धे अवयवाः ; कुमारी मांसलप्रणालाकारपत्रा, गिरिकर्णिका

वल्लीविशेषः, शतावरी वल्लीविशेष एव, विरूढानि अङ्गुरितानि
 द्विदलधान्यानि, गुडूची वल्लीविशेषः, कोमलाऽम्बिका कोमला
 अवहास्थिका अम्बिका चिच्छिणिका ; पल्लवः शाकमेदः,
 अमृतवल्ली वल्लीविशेषः, वल्लः शूकरसंज्ञितः शूकरवल्ल इत्यर्थः ;
 शूकरसंज्ञितग्रहणं धान्यवल्लनिषेधार्थम् । एते आर्यप्रसिद्धाः ।
 स्नेच्छप्रसिद्धास्तु अन्येऽपि सूत्रोक्ताः ; सूत्रं जीवाभिगमः । अपरेऽपि
 कृपापरैः सुश्रावकैर्वर्जनीयाः । ते च मिथ्यादृष्टीनामविज्ञाताः ;
 मिथ्यादृष्टो हि वनस्पतीनपि जीवत्वेन न मन्यन्ते कुतः पुनरनन्त-
 कायान् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

अथ क्रमप्राप्तमज्ञातफलं वर्जयितुमाह—

स्वयं परेण वा ज्ञातं फलमद्याद्विशारदः ।

निषिद्धे विषफले वा मा भूदस्य प्रवर्त्तनम् ॥४७॥

अज्ञातमिति संबन्धिविशेषानिर्देशात् स्वयमात्मना, परेण वा
 अन्येन, ज्ञातं फलमद्याद्वचयेद्विशारदो धीमान् ; यत्तु स्वयं परेण
 वा न ज्ञातं तदज्ञातफलं वर्जयेत् ; अज्ञातफलभक्षणे दोषोऽयम्,
 निषिद्धे फले विषफले वा अज्ञानादस्य विशारदस्य मा
 भूत्प्रवृत्तिः । 'अज्ञानतो हि प्रतिषिद्धे फले प्रवर्त्तमानस्य
 व्रतभङ्गः, विषफले तु जीवितनाशः ॥ ४७ ॥

अथ क्रमप्राप्तं रात्रिभोजनं निर्वहमाह—

अन्नं प्रेतपिशाचाद्यैः सञ्चरद्भिर्निरङ्कुशैः ।

उच्छिष्टं क्रियते यत्र तत्र नाद्याहिनात्यये ॥ ४८ ॥

प्रेता अधमा व्यन्तराः, पिशाचा व्यन्तरा एव ; आद्यग्रहणाद्राक्ष-
सादिपरिग्रहः, निशाचरत्वान्निरङ्कुशैः सर्वत्र सञ्चरद्भिः स्पर्शादि-
नोच्छिष्टमभोज्यं क्रियते यत्र दिनात्यये रात्रौ, तत्र नाद्यान्न
भुञ्जीत ।

यदाहुः—

'मालिन्ति महिअलं जामिणीसु रयणीअरा समन्तेण ।

ते विट्ठालेति *फुडं रयणीए भुंजमाणं तु ॥ ४८ ॥

तथा—

घोराभ्यकाररुद्धाक्षैः पतन्तो यत्र जन्तवः ।

नैव भोज्ये निरीक्ष्यन्ते तत्र भुञ्जीत को निशि ? ॥ ४९ ॥

प्रबलान्धकारनिरुद्धलोचनैः कृमिपिपीलिकामक्षिकादयः पतन्तो
घृततैलतक्रादौ भोज्ये न दृश्यन्ते यत्र, तत्र तस्यां निशि सचेतनः
को भुञ्जीत ? ॥ ४९ ॥

(१) मालयन्ति महीतलं यामिनीषु रजनीचराः समन्तात् ।

तेऽपि प्लवन्ति स्फुटं रजण्यां भुञ्जानं तु ॥ १ ॥

* ते वि वलन्ति छ इति रत्नशेखरसूत्रिकृतश्रावकप्रतिक्रमणसूत्रटीकाभाष ।

रात्रिभोजने दृष्टान् दोषान् श्लोकत्रयेणाह—

मेधां पिपीलिका हन्ति यूका कुर्याज्जलोदरम् ।
 कुरुते मक्षिका वान्तिं कुष्ठरोगं च कोलिकः ॥ ५० ॥
 कण्टको दारुखण्डं च वितनोति गलव्यथाम् ।
 व्यञ्जनान्तर्णिपतितस्तालु विध्यति वृश्चिकः ॥ ५१ ॥
 विलग्नश्च गले बालः स्वरभङ्गाय जायते ।
 इत्यादयो दृष्टदोषाः सर्वेषां निशि भोजने ॥ ५२ ॥

पिपीलिका कीटिका, अन्नादिमध्ये भुक्ता सती, मेधां बुद्धिविशेषं, हन्ति ; पिपीलिकेति जातावेकवचनम् । तथा यूका जलोदर-मुदररोगविशेषं कुर्यात्, तथैव मक्षिका वान्तिं वमनं करोति, तथैव कोलिको मर्कटकः, कुष्ठरोगं करोति, कण्टको बदर्यादि-संबन्धी, दारुखण्डं च काष्ठशकलं, तथैव गलव्यथां वितनोति, व्यञ्जनानि शाकादीनि तेषां मध्ये निपतितो वृश्चिकस्तालु विध्यति । ननु पिपीलिकादयः सूक्ष्मत्वात् दृश्यन्ते, वृश्चिकस्तु स्थूलत्वाद् दृश्यत एव तत्कथमयं भोज्ये निविशत । उच्यते । व्यञ्जनमिह वार्त्ता-कुशाकरूपमभिप्रेतं तद्वन्तं च वृश्चिकाकारमेव भवतीति वृश्चिकस्य तन्मध्यपतितस्यालक्ष्यत्वाद्भोज्यता सम्भवतीति । विलग्नश्च गले बाल इत्यादि स्पष्टम् ; एवमादयो रात्रिभोजने दृष्टा दोषाः सर्वेषां मिथ्यादृशामपि ।

यदाहुः—

‘मैहं पिपीलियाभ्यो* हृणंति वमणं च मच्छ्रिया कुण्ड ।

जूया जलोदरत्तं† कोलियभ्यो कोटरोगं च ॥ १ ॥

बालो सरस्य भङ्गं कण्ठो लग्नइ गलन्मि दाहं च ।

तालुन्मि विंधइ अली वंजणमज्झन्मि भुंजंतो ॥ २ ॥

अपि च । निशाभोजने क्रियमाणे अवश्यं पाकः संभवी तच्च च षड्जीवनिकायवधोऽवश्यंभावी, भाजनधावनादौ च जलगतजन्तु-
विनाशः, जलोष्मनेन भूमिगतकुव्युपिपीलिकादिजन्तुघातश्च
भवति, तत्राणिरक्षणकाङ्क्षया अपि निशाभोजनं न कर्त्तव्यम् ।

यदाहुः—

‘जीवाण कुंघुमाईण घायणं भायणधोयणाईसु ।

एमाइरयणिभोयणदोसे को साहिउं तरइ ? ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

ननु यत्रात्रस्य न पाको न वा भाजनधावनादिसंभवस्तत्किञ्च
मोदकादि खर्जूरद्राक्षादि च भक्षयतः क इव दोष इत्याह—

(१) मैहां पिपीलिका इति वमनं च मच्छिका करोति ।

जूया जलोदरत्तं कोलिकः कटरोगं च ॥ १ ॥

बालः सरस्य भङ्गं कण्ठो लगति गले दाहं च ।

तालुनि विध्यति अतिर्व्यञ्जनमध्ये शुष्कपाणः ॥ २ ॥

* पिपीलियाभ्यो ।

† जलोदरं तु ।

(२) जीवानां कुण्डादोर्नां घातनं भाजनधावनादिषु ।

एवमादिरजनीभोजनदोषान् कर्त्तव्यमित्युक्तं शक्नोति ? ॥ १ ॥

नाप्रेक्ष्यसूक्ष्मजन्तूनि निश्चयात्प्राशुकान्यपि ।

अप्युद्यत्केवलज्ञानैर्नादृतं यन्निशाऽशनम् ॥ ५३ ॥

प्राशुकान्यपि अचेतनान्यपि उपलक्षणत्वात्तदानीमपकान्यपि मोदकफलादीनि न निश्चयात्, कुतः अप्रेक्ष्यसूक्ष्मजन्तूनि अप्रेक्षाः प्रेक्षितुमशक्याः, सूक्ष्माः कुम्भुपनकादयो जन्तवो यत्र तानि विशेषणद्वारेण हेतुवचनं, अप्रेक्ष्यसूक्ष्मजन्तुत्वादित्यर्थः ; यद् यस्मादुत्पन्नकेवलज्ञानैः केवलज्ञानबलेनाधिगतसूक्ष्मेतरजन्तुसंपातैर्निर्जन्तुकस्याहारस्याभावाच्चादृतं निशाभोजनम् ।

यदुक्तं निगीयभाष्ये —

‘जइवि हु फासुगदव्वं कुंथुपणगावि तहवि दुप्पस्सा ।

पच्चक्खिनाणिणोवि हु राईभत्तं परिहरन्ति ॥ १ ॥

जइवि हु पिवीलगाई दीसन्ति पईवमाइउज्जीए ।

तहवि खलु अणाइत्तं मूलवयविराहणा जेण ॥ २ ॥ ५३ ॥

लौकिकसंवाददर्शनेनापि रात्रिभोजनं प्रतिषेधति—

धर्मविनैव भुञ्जीत कदाचन दिनात्यये ।

वाच्या अपि निशाभोज्यं यदभोज्यं प्रचक्षते ॥ ५४ ॥

धर्मवित् श्रुतधर्मवेदी न कदाचिन्निशि भुञ्जीत, वाच्या जिन-

(१) यद्यपि खलु प्राशुकद्वयं कुम्भुपनका अपि तथापि दुर्दर्शः ।

प्रत्यक्षज्ञानिनोऽपि खलु रात्रिभक्तं परिहरन्ति ॥ १ ॥

यद्यपि खलु पिपीलिकादयो दृश्यन्ते प्रदीपाद्युद्द्योते ।

तथापि खलु अनाशीर्यं मूलव्रतविराधना जेण ॥ २ ॥

शासनबहिर्भूता लौकिकास्तेऽपि यत् यस्मात् निशि भोज्यमभोज्यं
प्रचक्षते ॥ ५४ ॥

येन शास्त्रेण बाह्या निशाभोज्यमभोज्यं प्रचक्षते तच्छास्त्रो-
पदेशेनार्थं तदर्थेति तच्छास्त्रमेव पठति—

तद् यथा—

त्रयीतेजोमयो भानुरिति वेदविदो विदुः ।

तत्करैः पूतमखिलं शुभं कर्म समाचरेत् ॥ ५५ ॥

त्रयी ऋग्यजुःसामलक्षणा तस्यास्तेजः प्रकृतं प्रसृतमस्मिन्
त्रयीतेजोमयो भानुरादित्यः, त्रयीतनुरिति ह्यादित्यस्य नाम ।
इति वेदविदो जानन्ति । तत इति शेषः । तत्करैर्भानुकरैः पूतं
पवित्रीकृतमखिलं समस्तं शुभं कर्म समाचरेत् ; तदभावे शुभं
कर्म न कुर्यात् ॥ ५५ ॥

एतदेवाह—

नैवाहुतिर्न च स्नानं न श्राद्धं देवतार्चनम् ।

दानं वा विहितं रात्रौ भोजनं तु विशेषतः ॥ ५६ ॥

आहुतिरग्नी समिदाद्याधानं, स्नानमङ्गप्रक्षालनं, श्राद्धं पितृकर्म,
देवतार्चनं देवपूजा, दानं विश्राणनं ; न विहितमिति सर्वत्र
नञो योगः ; भोजनं तु विशेषतो न विहितमिति । ननु
नक्तभोजनं श्रेयसे श्रूयते, न च रात्रिभोजनं विना तद्वति ।
उच्यते । नक्तशब्दार्थापरिज्ञानादेवमुच्यते ॥ ५६ ॥

तदेवाह—

दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभूते दिवाकरे ।

नक्तं तु तद्विजानीयान्न नक्तं निशि भोजनम् ॥ ५७ ॥

दिवसस्य दिनस्याष्टमे भागे पाश्चात्येऽर्धप्रहरे यज्ञोजनं तन्नक्त-
मिति विजानीयात् । द्विविधा हि शब्दस्य प्रवृत्तिर्मुख्या गौणी
च ; तत्र क्वचिन्मुख्या व्यवहारः, क्वचिन्मुख्यार्थबाधायां सत्यां
गौण्या ; नक्तशब्दस्य रात्रिभोजनलक्षणमुख्यार्थबाधा, रात्रि-
भोजनस्य तत्र तत्र प्रतिषिद्धत्वादिति गौणार्थ एव नक्तशब्द
इत्यसौ दिवसशेषभोजने वर्तते । तत्र निमित्तमुक्तं मन्दीभूते
दिवाकरे, मुख्यार्थप्रतिषेधाच्च न निशि भोजनं नक्तम् ॥ ५७ ॥

रात्रिभोजनप्रतिषेधमेव परकीयेण श्लोकद्वयेनाह—

देवैस्तु भुक्तं पूर्वाह्ने मध्याह्ने ऋषिभिस्तथा ।

अपराह्णे च पितृभिः सायाह्ने दैत्यदानवैः ॥ ५८ ॥

सन्ध्यायां यक्षरक्षोभिः सदा भुक्तं कुलोद्वह ! ।

सर्ववैलां व्यतिक्रम्य रात्रौ भुक्तमभोजनम् ॥ ५९ ॥

पूर्वमङ्गः पूर्वाह्नः तस्मिन् देवैर्भुक्तं, मध्यमङ्गो मध्याह्नस्तस्मिन् ऋषि-
भिर्भुक्तं, अपरमङ्गो अपराह्नस्तस्मिन् पितृभिर्भुक्तम् ; सायमङ्गः
सायाह्नो विकालस्तस्मिन् दैत्यैर्दितिजैर्दानवैर्दनुजैर्भुक्तम् ; सन्ध्या
रजनीदिनयोः प्रवेशनिष्काशौ तस्यां यक्षैर्गुह्यकै रक्षोभी राक्षसै-
र्भुक्तम् । कुलोद्वहेति युधिष्ठिरस्यामन्त्रणम् । सर्वेषां देवादीनां वेला
अवसरस्तां व्यतिक्रम्य रात्रौ भुक्तमभोजनम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ आयुर्वेदेऽप्युक्तम् ॥

एवं पुराणेन रात्रिभोजनप्रतिषेधस्य संवादमभिधायायुर्वेदेन
संवादमाह, आयुर्वेदेऽप्युक्तमित्यनेन ।

आयुर्वेदस्तु—

हृन्नाभिपद्मसङ्कोचश्चण्डरोचिरपायतः ।

अतो नक्तं न भोक्तव्यं सूक्ष्मजीवादनादपि ॥६०॥

इह शरीरे द्वे पद्मे ; हृत्पद्मं च यदधोमुखं, नाभिपद्मं च यदूर्ध्व-
मुखं, द्वयोरपि च पद्मयोः रात्रौ सङ्कोचः ; कुतश्चण्डरोचिषः
सूर्यस्यापायादस्तभयात् । अतो हृत्पद्मनाभिपद्मसङ्कोचाद्देतोर्नक्तं
रात्रौ न भोक्तव्यम् ; सूक्ष्मजीवादनादपीति द्वितीयं निशिभोजन-
प्रतिषेधकारणम् । सूक्ष्मा ये जीवास्तेषामदनं भक्षणं, तस्मादपि
रात्रौ न भोक्तव्यम् ॥ ६० ॥

परपक्षसंवादमभिधाय स्वपक्षं समर्थयते—

संसज्जीवसङ्घातं भुञ्जाना निशि भोजनम् ।

राक्षसेभ्यो विशिष्यन्ते मूढात्मानः कथं नु ते ? ॥६१॥

संबध्यमानजीवसमूहं, भोजनं भोज्यं, भुञ्जाना निशि रात्रौ,
राक्षसेभ्यः क्रव्यादेभ्यः कथं नु कथं नाम, विशिष्यन्ते भिद्यन्ते,
राक्षसा एव ते इत्यर्थः । मूढात्मानो जडाः ; अपि च, लब्धे
मानुषत्वे जिनधर्मपरिष्कृते विरतिरेव कर्तुमुचिता, विरतिहीनस्तु
शृङ्गपुच्छहीनः पशुरेव ॥ ६१ ॥

एतदेवाह—

वासरे च रजन्यां च यः खादन्नेव तिष्ठति ।

शृङ्गपुच्छपरिभष्टः स्पष्टं स पशुरिव हि ॥ ६२ ॥

अष्टम् ॥ ६२ ॥

रात्रिभोजननिवृत्तेभ्योऽपि सर्वांश्चपुण्यवती दर्शयति—

अह्नी मुखेऽवसाने च यो द्वे द्वे घटिके त्यजन् ।

निशाभोजनदोषज्ञोऽग्रात्यसौ पुण्यभाजनम् ॥ ६३ ॥

अह्नी मुखे आरम्भे, अवसाने पश्चिमे भागे, द्वे द्वे घटिके, मुहूर्तं मुहूर्तं रात्रेः, प्रत्यासन्नं त्यजन् परिहरन्, योऽग्राति स पुण्य-
भाजनम्, निशाभोजनदोषज्ञ इति । निशाभोजने सम्पातिमजन्तु-
सम्पातलक्षणा ये दोषास्तान् जानन् रात्रिप्रत्यासन्नमपि मुहूर्तं
मुहूर्तं सदोषत्वेन जानाति ; अत एवागमे सर्वजघन्यं प्रत्याख्यान्
मुहूर्तप्रमाणनमस्कारमहितमुच्यते । पाथात्यमुहूर्तादप्यर्वाक्
आवको भोजनं करोति, तदनन्तरं रात्रिभोजनं प्रत्याख्याति ॥ ६३ ॥

ननु यो दिवेव मुहूर्ते तस्य रात्रिभोजनप्रत्याख्याने फलं
नास्ति, फलविशेषो वा कश्चिदुच्यतामित्याह—

अकृत्वा नियमं दोषाभोजनाद्दिनभोज्यपि ।

फलं भजन्न निर्व्याजं न वृद्धिर्भाषितं विना ॥ ६४ ॥

नियमं निवृत्तिं, रात्रिभोजनादकृत्वा दिने भोक्तुं शीलमस्यासौ
दिनभोजी सोऽपि निशाभोजनविरतीः फलं निर्व्याजं निश्चयं, न

भजेत् न लभेत । कुत इत्याह—न वृद्धिर्भाषितं विना, वृद्धिः कलान्तरं, भाषितं जल्पितं विना न स्यात् । लौकिकमेतद्, यथा भाषितमेव कलान्तरं भवेदिति ॥ ६४ ॥

पूर्वोक्तस्य विपर्ययमाह—

ये वासरं परित्यज्य रजन्यामेव भुञ्जते ।

ते परित्यज्य माणिक्यं काचमाददते जडाः ॥ ६५ ॥

दिवसं परित्यज्य तच्छीलतया रात्रावेव ये भुञ्जते ; दृष्टान्तः स्पष्टः ॥ ६५ ॥

ननु नियमः सर्वत्र फलवान्, ततो बन्धु 'रात्रावेव मया भोक्तव्यं न दिवसे' इति नियमस्तस्य का गतिरित्याह—

वासरे सति ये श्रेयस्काम्यया निशि भुञ्जते ।

ते वपन्त्यूपरक्षेत्रे शालीन् सत्यपि पत्वले ॥ ६६ ॥

श्रेयोहेतौ वासरभोजने सत्यपि कुशास्त्रसंस्कारान्मोहादा श्रेयस्काम्यया ये रात्रावेव भुञ्जते ते शालिवपनयोग्ये पत्वले सत्यपि ऊपरं क्षेत्रे शालीन् वपन्ति । यथा ह्यूपरं क्षेत्रं शालिवपनं निरर्थकं, तथा रात्रावेव मया भोक्तव्यमिति निष्फलो नियमः । अधर्मनिवृत्तिरूपो हि नियमः फलवानयं तु धर्मनिवृत्तिरूप इत्यफलो विपरीतफलो वा ॥ ६६ ॥

रात्रिभोजनस्य फलमाह—

उलूककाकमार्जारगृध्रशम्बरशूकराः ।

अहिवृश्चिकगोधाश्च जायन्ते रात्रिभोजनात् ॥ ६७ ॥

रात्रिभोजनादलूकादिषु जन्म भवति । उलूकादय उपलक्षणं ;
तेनान्येष्वप्यधमतिर्यक्तु रात्रिभोजिनो जायन्ते ॥ ६७ ॥

वनमालोदाहरणेन रात्रिभोजनदोषस्य महत्तां दर्शयति—

श्रूयते ह्यन्यशपथाननादृत्यैव लक्ष्मणः ।

निशाभोजनशपथं कारितो वनमालया ॥ ६८ ॥

श्रूयते रामायणे दशरथनन्दनो लक्ष्मणः पितृनिदेशात् सह रामेण
सीतया च दक्षिणापथे प्रस्थितोऽन्तरा कूर्वरनगरे महींधरराजतनयां
वनमालामुपयेमे ; ततश्च रामेण सह परतो देशान्तरं गियासन्
स्वभार्यां वनमालां प्रतिभोचयति स्म ; सा तु तद्विरहकातरा
पुनरागमनमसम्भावयन्ती लक्ष्मणं शपथानकारयत् । यथा प्रिये !
रामं मनीषिते देशे पम्स्थाप्य यद्यहं भवतीं स्वदर्शनेन न प्रीण-
यामि, तदा प्राणातिपातादिपातकिनां गतिं यामीति ; सा तु तैः
शपथैरतुष्यन्ती यदि रात्रिभोजनकारिणां शपथं करोषि, तदा
त्वां प्रतिसुञ्चामि, नान्यर्थति तमुवाच ; स तथैत्यभ्युपगत्य देशा-
न्तरं प्रस्थितवान् । एवमन्यशपथाननादृत्य लक्ष्मणो वनमालया
रात्रिभोजनशपथं कारितः । विशेषचरितं तु अन्यगौरवभयान्नेह
लिख्यते ॥ ६८ ॥

शास्त्रं निदर्शनं च विना सकलजनानुभवसिद्धं रात्रिभोजन-
विरतेः फलमाह—

करोति विरतिं धन्यो यः सदा निशि भोजनात् ।

सोऽर्द्धं पुरुषायुषस्य स्यादवश्यमुपोषितः ॥ ६९ ॥

यः कश्चिद्वर्मधनो हि रात्रिभोजनस्य विरतिं करोति, सोऽर्धं पुरुषायुषस्योपोषितः स्यात् । उपवासस्य चैकस्यापि निर्जरा-
कारणत्वान्महाफलत्वं पञ्चाशद्वर्षसंस्थितानां तूपवासानां कियत्फलं
सम्भाव्यते ; इदं च शतवर्षायुषः पुरुषानधिकृत्योक्तम् । पूर्वकोटी-
जीविनस्तु प्रति तद्वर्द्धसुपवासानां न्यायसिद्धमेव ॥ ६८ ॥

तदेवं रात्रिभोजनस्य भूयांसो दोषास्तत्परिवर्जने तु ये
गुणास्तान् वक्तुमस्माकमशक्तिरेवेत्याह—

रजनीभोजनत्यागे ये गुणाः परितोऽपि तान् ।

न सर्वज्ञादृते कश्चिदपरो वक्तुमीश्वरः ॥ ७० ॥

अष्टम् ॥ ७० ॥

अथ कमप्राप्तमामगोरससंपृक्तद्विदलादिभोजनप्रतिषेधमाह—

आमगोरससंपृक्तद्विदलादिषु जन्तवः ।

दृष्टाः केवलिभिः सूक्ष्मास्तस्मात्तानि विवर्जयेत् ॥ ७१ ॥

इह हीयं स्थितिः—केचिद्वावाः हेतुगम्याः, केचित्त्वागमगम्यास्तत्र
ये यथा हेत्वादिगम्यास्ते तथैव प्रवचनधरैः प्रतिपादनीयाः ।
आगमगम्येषु हेतून्, हेतुगम्येषु त्वागममात्रं प्रतिपादयन्नाज्ञा-
विराधकः स्यात् ।

यदाह—

'जो हेउवायपक्वन्नि हेउओ आगमे य आगमिओ ।

सो सममशपन्नवशो सिद्धंतविराहशो अशो ॥ १ ॥

इत्यामगोरससंपृक्तद्विदलादौ न हेतुगम्यो जीवसङ्गावः, किन्त्वा-
गमगम्य एव । तथाहि । आमगोरससंपृक्ते द्विदले आदिशब्दा-
त्पुष्पितौदने, अङ्गद्वितयातीते दक्षि, कुथिताश्वे च, ये जन्तवस्ते
केवलज्ञानिभिर्दृष्टा इति जन्तुमिश्रामगोरसमिश्रद्विदलादिभोजनं
वर्जयेत् । तद्भोजनाद्वा प्राणातिपातलक्षणो दोषः । न च केवलानां
निर्दोषत्वेनात्मानां वचनानि विपरियन्ति ॥ ७१ ॥

अपि च । न मद्यादीनि कुथितान्नपर्यवसानान्येवाभोज्यानि,
किन्त्वन्यान्यपि जीवसंसक्तिबहुलान्यागमादुक्तान् वर्जनीयानी-
त्याह—

जन्तुमिश्रं फलं पुष्पं पत्रं चान्यदपि त्यजेत् ।

सन्धानमपि संसक्तं जिनधर्मपरायणः ॥ ७२ ॥

जन्तुमिश्रं फलं मधूकवित्वादेः, पुष्पमरणिशियुमधूकादेः, पत्रं
प्राद्वपि तण्डुलीयकादेः, अन्यदपि मूलादि त्यजेत् । सन्धान-
मात्रफलादीनां यदि संसक्तं भवेत्, तदा जिनधर्मपरायणः
कपालुत्वात्यजेदिति संबन्धः । इदं च भोजनतो भोगोपभोगयो-
र्व्रतमुक्तम् ; भोगोपभोगकारणं धनोपार्जनमपि भोगोपभोग
उच्यते । उपचारात् । तत्परिमाणमपि भोगोपभोगव्रतम् । यथा
आवकस्य खरकर्मपरिहारेण कर्मातिरेण जीविका । एतच्च

सङ्केपार्थमतिचारप्रकरण एव वक्ष्यते । अवसितं भोगीपभोग-
व्रतम् ॥ ७२ ॥

अथानर्थदण्डस्य तृतीयगुणव्रतस्यावसरः तच्चतुर्हेति श्लोक-
द्वयेनाह—

आर्त्तं रौद्रमपध्यानं पापकर्म्मोपदेशिता ।

हिंसोपकारिदानं च प्रमादाचरणं तथा ॥ ७३ ॥

शरीराद्यर्थदण्डस्य प्रतिपन्नतया स्थितः ।

योऽनर्थदण्डस्तत्यागस्तृतीयं तु गुणव्रतम् ॥ ७४ ॥

अपक्वष्टं ध्यानमपध्यानं, तदनर्थदण्डस्य प्रथमो भेदः । तच्च
द्वेधा—आर्त्तं रौद्रं च ; तत्र ऋतं दुःखं तत्र भवमार्त्तं ; यदि
वा अर्त्तिः पीडा यातनं च, तत्र भवमार्त्तम् । तच्चतुर्धा—
अमनोज्ञानां शब्दादीनां संप्रयोगे तद्विप्रयोगचिन्तनमसंप्रयोग-
प्रार्थना च प्रथमम् । शूलादिरोगसम्भवे च तद्वियोगप्रणिधानं तद-
संप्रयोगचिन्ता च द्वितीयम् । इष्टानां च शब्दादीनां विषयाणां
सातवेदनायाश्चावियोगाध्यवसानं, संप्रयोगाभिलाषश्च तृतीयम् ।
देवेन्द्रचक्रवर्त्यादिविभवप्रार्थनारूपं निदानं चतुर्थम् ।

यदाहुः—

‘अमणुष्याणं सद्भाइविसयवत्यूण दोसमइलस्य ।

धणिअं विओअचिंतणमसंपओगाणुसरणं च ॥ १ ॥

(१) अमनोज्ञानां शब्दादिविषयवस्तूनां द्वेषमलिनस्य ।

अत्यर्थं विप्रयोगचिन्तनमसंप्रयोगावुत्तरणं च ॥ १ ॥

तह सूक्ष्मसिरोगाद्वेदनाया विप्रयोगप्रणिधानम् ।

तदसंप्रयोगचिन्ता तत्पडियाराउलमणस्स ॥ २ ॥

इदृशानां विषयादीनां वेदनायाश्च रागरक्तस्य ।

अविप्रयोगाध्यवसानं तथा संयोगाभिलाषो अ ॥ ३ ॥

देवेन्द्रचक्रवर्त्तित्वादिगुणार्द्धिप्रार्थनामयम् ।

अधर्मं निदानचिन्तनमज्ञानानुगतमत्यन्तम् ॥ ४ ॥

एतत् चतुर्विधं रागद्वेषमोहाङ्कितस्य जीवस्य ।

अदृक्ज्ञानं संसारवर्द्धनं तिर्य्यग्गतिमूलम् ॥ ५ ॥

रौदयत्यपरानिति रुद्रो दुःखहेतुस्तेन कृतं तस्य वा कर्म
रौद्रम् । तच्चतुर्धा—हिंसानुबन्धि मृषानुबन्धि स्तेयानुबन्धि धन-
संरक्षणानुबन्धि च ।

यदाहुः—

सत्त्ववहवेहबन्धनदहणकणमारणाद्विप्रणिधानम् ।

अद्विकोहगहघत्यं निगिघ्नमणसोहमविवागं ॥ १ ॥

(१) तथा शूलशिरोरोगादिवेदनायाः विप्रयोगप्रणिधानम् ।

तदसंप्रयोगचिन्ता तत्प्रतीकाराकूलमनसः ॥ २ ॥

(२) इदृशानां विषयादीनां वेदनायाश्च रागरक्तस्य ।

अविप्रयोगाध्यवसानं तथा संयोगाभिलाषश्च ॥ ३ ॥

(३) देवेन्द्रचक्रवर्त्तित्वादिगुणार्द्धिप्रार्थनामयम् ।

अधर्मं निदानचिन्तनमज्ञानानुगतमत्यन्तम् ॥ ४ ॥

(४) एतत् चतुर्विधं रागद्वेषमोहाङ्कितस्य जीवस्य ।

आर्तध्यानं संसारवर्द्धनं तिर्य्यग्गतिमूलम् ॥ ५ ॥

(५) सत्त्ववहवेहबन्धनदहणकणमारणाद्विप्रणिधानम् ।

अतिक्रोधपहयस्तं निर्वृणमनसोऽधमविवाकम् ॥ १ ॥

पिपुणामम्भासम्भूयभूयघायाद्वयणपणिहाणं ।

मायाविणो भ्रमसंघणपरस्स पच्छन्नपावस्स ॥ २ ॥

तेह तिव्वकीहलोहाउलस्स भूभोवघायणमणज्जं ।

परदव्वहरणचित्तं परलोकावायनिरवेक्खं ॥ ३ ॥

महाद्विसयसाहणधणमंरक्खणपरायणमणिट्ठं ।

सव्वाभिसंकणपरोवघायकलुसाउलं चित्तं ॥ ४ ॥

एयं चउव्विहं रागदोममोहं कियस्स जीवस्स ।

रोहज्झाणं संसारवज्जनं निरयगइमूलं ॥ ५ ॥

एवमार्त्तरीन्द्रध्यानात्मकमपध्यानमनर्थदण्डस्य प्रथमो भेदः । पाप-
कर्मोपदेयिता वक्ष्यमाणा द्वितीयः । हिंसोपकारिणां शस्त्रादीनां
दानमिति तृतीयः । प्रमादानां गीतनृत्तादीनामाचरणं चतुर्थः ।
शरीरादिनिमित्तं यः प्राणिनां दण्डः सोऽर्थाय प्रयोजनाय
दण्डोऽर्थदण्डस्तस्य शरीराद्यर्थदण्डस्य यः प्रतिपन्नरूपोऽनर्थदण्डो
निष्प्रयोजनो दण्ड इति यावत् ; तस्य त्यागोऽनर्थदण्डविरति-
स्तृतीयं गुणव्रतम् ।

(१) पिपुणामम्भासङ्गतभूतघातादिवचनप्रणिधानम् ।

मायाविणोऽतिसम्मानपरस्स पच्छन्नपावस्स ॥ २ ॥

(२) तथा तीव्रकीघलोभाकुलस्य भूतोपघातनमनार्थम् ।

परदव्वहरणचित्तं परलोकापायनिरवेक्खम् ॥ ३ ॥

(३) महाद्विविषयसाधनधनसंरक्खणपरायणमणिट्ठम् ।

सर्वाभिशङ्कनपरोपघातकलुषाकुलं चित्तम् ॥ ४ ॥

(४) एवं चतुर्विधं रागदोषमोहाद्वितस्य जीवस्य ।

रोहध्यानं संसारवर्जनं नरकगतिमूलम् ॥ ५ ॥

यदाह —

‘जं हृदियसयणाई पडुच्च पावं करेज्ज सो होइ ।

अत्ये दंडो एत्तो असो उ अणत्थदंडो उ ॥ १ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

अपध्यानस्य स्वरूपं परिमाणं चाह—

वैरिघातो नरेन्द्रत्वं पुरघाताग्निदीपने ।

खचरत्वाद्यपध्यानं मुहूर्त्तात्परतस्यजित् ॥ ७५ ॥

वैरिघातपुरघाताग्निदीपनादिविषयं रौद्रध्यानमपध्यानं, नरेन्द्रत्वं खचरत्वमादिशब्दादसरोविद्याधरीपरिभोगादि, तेष्वर्त्तध्यानरूप-मपध्यानं, तस्य तत्परिमाणरूपं व्रतं मुहूर्त्तात्परतस्यजिदिति ॥ ७५ ॥

अथ पापोपदेशस्वरूपं तद्विरतिं चाह—

वृषभान् दमय क्षेत्रं कृष षण्ठय वाजिनः ।

दान्निष्ठ्याविषये पापोपदेशोऽयं न कल्पते ॥ ७६ ॥

वृषभान् वल्लतरान् प्रसङ्गादिना दमय दान्तान् कुरु ; प्रत्यासी-दति खलु वर्षाकालः, तथा क्षेत्रं बीजावापभुवं कृष ; वृष्टः खलु मेघो, यास्यति वापकाला, भृता वा केदारा गाह्यन्तां, सार्द्धदिन-त्रयमध्ये उद्यन्तां च व्रीहयः ; तथा नदीयोऽश्वः प्रयोजनं राज्ञा-मिति षण्ठय वर्द्धितकान् कुरु, वाजिनोऽश्वान्, उपलक्षणं चैत-दन्येषां ग्रीष्मे दवाग्निदानादीनाम् ; अयं पापरूप उपदेशः, श्राव-काणां न कल्पते न युज्यते । सर्वत्र पापोपदेशनियमं कर्तुमशक्ते-

(१) यदिन्द्रियस्पर्शजनादीन् प्रतीत्य पापं कुर्यात् स भवति ।

अर्धे दण्डः इतः अन्यस्तु अनर्धदण्डस्तु ॥ १ ॥

भ्योऽपवादोऽयमुच्यते । दाक्षिण्याविषय इति । बन्धुपुत्रादिविषय-
दाक्षिण्यवतः पापोपदेशोऽशक्यपरिहारः । दाक्षिण्याभावे तु
यथा तथा मौख्येण पापोपदेशो न कल्पते ॥ ७६ ॥

अथ हिंसोपकारीणि तद्दानपरिहारं चाह —

यन्त्रलाङ्गलशस्त्राग्निमुशलोदूखलादिकम् ।

दाक्षिण्याविषये हिंसं नार्पयेत्करुणापरः ॥ ७७ ॥

यन्त्रं शकटादि, लाङ्गलं हलं, शस्त्रं खड्गादि, अग्निर्वह्निः, मुशल-
मयोऽयं, उदूखलमुलूखलं, आदिशब्दादनुर्भस्तादिपरिग्रहः ।
हिंसं वस्तु, करुणापरः श्रावको नार्पयेत् ; दाक्षिण्याविषय इति
पूर्ववत् ॥ ७७ ॥

अथ प्रमादाचरणमनर्थदण्डस्य चतुर्ष्वभेदं तत्परिहारं

च श्लोकत्रयेणाह—

कुतूहलाद्गौतमनृत्तनाटकादिनिरीक्षणम् ।

कामशास्त्रप्रसक्तिश्च द्यूतमद्यादिसेवनम् ॥ ७८ ॥

जलक्रीडाऽऽन्दोलनादिविनोदो जन्तुयोधनम् ।

रिपोः सुतादिना वैरं भक्तस्त्रीदेशराट्कथाः ॥ ७९ ॥

रोगमार्गश्चमौ मुक्त्वा स्वापश्च सकलां निशाम् ।

एवमादि परिहरेत्प्रमादाचरणं मुधीः ॥ ८० ॥

कुतूहलात्कौतुकादितोर्गीतस्य नृत्तस्य नाटकस्य आदिशब्दाद्यक-
रणादेर्निरीक्षणं, तेन तेनेन्द्रियेण यथोचितं विषयीकरणम् ।

कुतूहलग्रहणाज्जिनयात्रादौ, प्रासङ्गिकनिरीक्षणे च न प्रमादा-
 चरणम् । तथा कामशास्त्रे वात्स्यायनादिकृते, प्रसक्तिः पुनः पुनः
 परिशीलनम् ; तथा द्यूतमत्तकादिभिः क्रीडनम् ; मद्यं सुरा ;
 आदिशब्दान्मृगयादि ; तेषां सेवनं परिशीलनं ; तथा जलक्रीडा
 तडागजलयन्त्रादिषु मज्जनोन्मज्जनशृङ्गिकाच्छ्रोत्रादिरूपा ;
 तथा आन्दोलनं वृक्षशाखादौ दोलाखेलनं ; आदिशब्दान्मृगया-
 वचयादि ; तथा जन्तूनां कुक्कुटादीनां योधनं परस्पररेणाभ्या-
 हननम् ; तथा रिपोः शत्रोः सम्बन्धिना पुत्रपौत्रादिना वैरम् ;
 अयमर्थो येन तावत्कथञ्चिदायातं वैरं तद्यः परिहर्तुं न
 शक्नोति तस्यापि पुत्रपौत्रादिना यद्वैरं तन्ममादाचरणम् ; तथा
 भक्तकथा, यथा इदं चेदं च मांस्माकमाषमोदकादि साधु भोज्यं,
 साध्वनेन भुज्यते, अहमपि वा इदं भोक्ष्ये इत्यादिरूपा ;
 तथा स्त्रीकथा, स्त्रीणां नेपथ्याङ्गहारहावभावादिवर्णनरूपा
 “कर्णाटी सुरतोपचारचतुरा लाटी विदग्धप्रिया” इत्यादिरूपा
 वा ; तथा देशकथा, यथा दक्षिणापथः प्रचुरान्नपानः स्त्रीसम्भोग-
 प्रधानः, पूर्वदेशो विचित्रवस्त्रगुडखण्डशालिमद्यादिप्रधानः,
 उत्तरापथे शूराः पुरुषा जविनो वाजिनो गोधूमप्रधानानि
 धान्यानि सुलभं कुङ्कुमं मधुराणि द्राक्षादाडिमकपित्थादीनि ;
 पश्चिमदेशे सुखस्पर्शानि च वस्त्राणि सुलभा इक्षवः शीतं वारीत्येव
 मादि ; राष्ट्रकथा राजकथा, यथा शूरोऽस्मदीयो राजा, सधन-
 सौडः, गजपतिगौडः, अश्वपतिसुरुष्क इत्यादि । एवं प्रतिकूला
 अपि भक्तादिकथा वाच्या ; तथा रोगो ज्वरादिः, मार्गश्रमो

मार्गखेदः, तौ मुक्ता सकलां निशां स्वापो निद्रा । रोगमार्ग-
श्रमयोस्तु न प्रमादाचरणम् । एवमादिपूर्वोक्तस्वरूपं प्रमादाचरणं
परिहरेत् । सुधीः श्रमणोपासकः । प्रमादाचरितं च—

'मज्जं विषयकमाया निद्रा विगहा य पञ्चमी भणिया ।

एए पञ्च पमाया जीवं पाडेन्ति संसारे ॥ १ ॥

इति पञ्चविधस्य प्रमादस्य प्रपञ्चः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

देशविशेषे प्रमादपरिहारमाह—

विलासहासनिष्ठूतनिद्राकलहदुष्कथाः ।

जिनेन्द्रभवनस्यान्तराहारं च चतुर्विधम् ॥ ८१ ॥

जिनेन्द्रभवनस्यान्तरित्यादित आरभ्य संबध्यते ; तेन जिनेन्द्र-
भवनस्य मध्ये विलासं कामवेष्टां, हासं कहकहध्वानं हसनं,
निष्ठूतं निष्ठीवनं, निद्रां स्वापं, कलहं राटीं, दुष्कथां चौर-
पारदारिकादिकथां, चतुर्विधं चाहारम्—अग्नपानखाद्यस्नाद्य-
स्वरूपं परिहरेत् । परिहरेदिति पूर्वतः सम्बन्धनीयम् । तत्राशनं
शाल्यादि मुद्गादि सक्कादि पेयादि मोदकादि चीरादि सूरणादि
मण्डकादि च ।

यदाह—

(१) मज्जं विषयकमाया निद्रा विगहा य पञ्चमी भणिया ।

एते पञ्च प्रमादा जीवं पातयन्ति संसारे ॥ १ ॥

‘असृणं ओअणसत्तुगमुग्गजगाराइ खज्जगविही य ।

खीराइसूरणाइ मंडगपभिइ अ विस्सेअं ॥ १ ॥

पानं सौवीरं यवादिधावनं सुरादि सर्वेषाप्कायः कर्कटकजला-
दिकं च ।

यदाह—

‘पाणं सौवीरजवोदगाइ चित्तं सुराइयं चेव ।

आउक्काओ सव्वा कक्कडगजलाइयं च तथा ॥ १ ॥

खाद्यं भृष्टधान्यं गुलपर्पटिकाखर्जूरनालिकेरद्राक्षाकर्कट्याम्रपन-
सादि ।

यदाह—

‘भत्तोसं दंताइ खज्जूरं नालिएरदक्काइ ।

कक्कडिगंविगणसाइ बहुविहं खाइसं नेयं ॥ १ ॥

स्नायं दन्तक्राष्ठं ताम्बूलतुलमिकापिण्डार्जकमधुपिप्पलीसुण्ठी-
मरिचजीरकहरीतकीविभीतक्यामलकादि ।

(१) अशनमोदनसक्कमुक्कजगारायादि स्नाद्यकविधौ ।

खीरादि सूरणादि मण्डकप्रभृति च विज्ञेयम् ॥ १ ॥

(२) पानं सौवीरजवोदकादि चित्तं सुरादिकं चैव ।

अप्कायः सर्वः कर्कटकजलादिकं च तथा ॥ १ ॥

(३) भक्तौषं दन्त्यादि खर्जूरं नालिकेरद्राक्षादि ।

कर्कटिकाश्वपनसादि बहुविधं खादिसं ज्ञेयम् ॥ १ ॥

यदाह—

'दंतवणं तंबोलं चित्तं तुलसीकुहेडगईयं ।

महुपिप्पलिसुंठाई अणेगहा साइमं होइ ॥ १ ॥ ८१ ॥

उक्तानि त्रीणि गुणव्रतानि ।

अथ चत्वारि शिक्षाव्रतान्युच्यन्ते, तत्रापि सामायिकदेशाव-
काशिकपौषधोपवासातिथिसंविभागलक्षणेषु चतुर्षु शिक्षाव्रतेषु
प्रथमं सामायिकाख्यं शिक्षाव्रतमाह—

त्यक्तार्त्तरौद्रध्यानस्य त्यक्तसावद्यकर्मणः ।

मुहूर्त्तं समता या तां विदुः सामायिकव्रतम् ॥ ८२ ॥

मुहूर्त्तं मुहूर्त्तकालं, या समता रागद्वेषहेतुषु मध्यस्थता, तां
सामायिकव्रतं विदुः ; समस्य रागद्वेषविनिर्मुक्तस्य सतः, आयो
ज्ञानादीनां लाभः प्रथमसुखरूपः, समायः ; समाय एव सामा-
यिकम् ; विनयादित्वादिकण् । समायः प्रयोजनमस्येति वा
सामायिकम् । तच्च सामायिकं मनोवाक्यायचेष्टापरिहारं विना
न भवतीति त्यक्तार्त्तरौद्रध्यानस्येत्युक्तं, त्यक्तसावद्यकर्मण इति च ;
त्यक्तं सावद्यं वाचिकं कायिकं च कर्म येन तस्य । सामायिकस्यैव
आवकः गृहस्थोऽपि यतिरिव भवति ।

(१) दन्तपावनं ताम्बूलं चित्तं तुलसीकुहेडकादिकम् ।

महुपिप्पलिसुंठाई अणेगहा साइमं होइ ॥ १ ॥

यदाह—

'सामादयंमि उ कए समणो इव सावओ हवइ जम्हा ।

एएण कारणेणं बहुसो सामादयं कुज्जा ॥ १ ॥

अतएव तस्य देवस्नातपूजादौ नाधिकारः । नन्वगर्हितं कर्म कुर्वाणस्य देवस्नातादौ को दोषः ; सामायिकं हि सावद्यव्यापार-
निषेधात्मकं, निरवद्यव्यापारविधानात्मकं च ; तत्स्वाध्यायपठन-
परिवर्त्तनादिवत् देवपूजादौ को दोषः ? । नैवम् । यतैरिव
देवस्नातपूजनादौ नाधिकारः । भावस्तुवार्थं च द्रव्यस्तवोपादा-
नम् ; सामायिके च सति संप्राप्तो भावस्तव इति किं द्रव्यस्तव-
करणेन ? ।

यदाह—

'दब्बत्थओ य भावत्थओ य दब्बत्थओ बहुगुणोत्ति बुद्धि सिया ।

अणिउणजणवयणमिणं क्खुज्जीवहिंयं जिणा बिंति ॥ १ ॥

इह श्रावकः सामायिककर्त्ता द्विविधो भवति । ऋद्धिमाननृद्धि-
कश्च ; योऽसावनृद्धिकः स चतुर्षु स्थानेषु सामायिकं करोति ;
जिनगृहे, साधुसमीपे, पीषधगालायां, स्वगृहे वा ; यत्र वा
विश्राम्यति, निर्व्यापारो वा आस्ते तत्र च । तत्र यदा साधुसमीपे

(१) सामायिक एव कृते अमण इव श्रावको भवति यस्मात् ।

एतेन कारणेन वक्तव्यः सामायिकं कुर्यात् ॥ १ ॥

(२) द्रव्यस्तवस्य भावस्तवस्य द्रव्यस्तवो वक्तव्य इति बुद्धिः स्यात् ।

अनिपुणजनवचनमिदं षड्जीवहितं जिना ब्रुवते ॥ १ ॥

करोति तदायं विधिः ; यदि कस्माच्चिदपि भयं नास्ति, केनचिद्विवादो नास्ति, ऋणं वा न धारयति ; मा भूत्तत्कृता-
कर्षणापकर्षणनिमित्तश्चित्तसंक्लेशः ; तदा स्वगृहेऽपि सामायिकं
कृत्वा ईर्यां शोधयन्, सावद्यां भाषां परिहरन्, काष्ठलेद्वादिना
यदि कार्यं तदा तत्स्वामिनमनुज्ञाप्य प्रतिलिख्य प्रमार्ज्य च
गृह्णन्, खेलसिङ्घाणकादींश्चाविवेचयन् विवेचयंश्च स्थण्डिलं
प्रत्यवेक्ष्य प्रसृज्य च ; एवं पञ्चसमितिसमितस्त्रिगुमिगुप्तः साध्वा-
श्रयं गत्वा साधून्मस्कृत्य सामायिकं करोति यथा—

करेमि भंते सामादयं सावज्जं जोगं पञ्चक्खामि जाव साह्म
पज्जुवासामि दुविह्म ति विहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि
न कारवेमि तस्स भंते पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं
वोसिरामि ॥

सामायिकसूत्रस्यायमर्थः—करेमि अभ्युपगच्छामि ; भंते
इति गुरोरामन्त्रणम्, हे भदन्त ! भन्दते सुखवान् कल्याणवांश्च
भवति ; भदुङ् सुखकल्याणयोः, अस्य श्रीणादिकान्तप्रत्ययान्तस्य
निपातनात् रूपम् । आमन्त्रणं च प्रत्यक्षस्य गुरोस्तदभावे
परोक्षस्यापि बुद्ध्या प्रत्यक्षीकृतस्य भवति ; यथा जिनानामभावे
जिनप्रतिमाया आरोपितजिनत्वायाः स्तुतिपूजासम्बोधनादिकं
भवति, गुरोश्चाभिमुखीकरणं तदायत्तः सर्वो धर्म इति
प्रदर्शनार्थम् ।

यदाह —

ज्ञानस्य होइ भागी थिरयरओ दंसणे चरित्ते य ।

धन्ना आवकहाए गुरुकुलवासं न मुंचंति ॥ १ ॥

अथवा भवान्तहेतुत्वाद्भवान्तः, भन्ते इत्यार्षत्वात् मध्यव्यञ्जनलोपे
रूपं भन्ते इति “अत एसो पुंसि मागध्याम्” ॥ ८ । ४ । २८७ ॥
इत्येकारोऽईमागधत्वादार्षस्य सामायिकमुक्तनिर्वचनम् । अवद्यं
पापं, सहावद्येन सावद्यः, युज्यते इति योगो व्यापारस्तं
प्रत्याख्यामि ; प्रतीति प्रतिषेधे आडाऽऽभिमुख्ये, ख्याक् प्रकथने,
ततश्च प्रतीपमभिमुखं ख्यापकं सावद्ययोगस्य करोमीत्यर्थः ।
अथवा पञ्चत्वामीति प्रत्याचक्षे, चक्षिक् व्यक्तायां वाचीत्यस्य
प्रत्याङ्पूर्वस्य रूपम् ; प्रतिषेधस्यादरेणाभिधानं करोमीत्यर्थः ।
जाव साह पज्जुवासामि ; यावच्छब्दः परिमाणमर्यादाऽवधारण-
वचनस्तत्र परिमाणे यावत्साधुपर्युपासनं मम तावत्प्रत्याख्यामीति ;
मर्यादायां साधुपर्युपासनादर्वाक्, अवधारणे यावत्साधुपर्युपासनं
तावदेव न तस्मात्परत इत्यर्थः । दुविहं तिविहेणं ; हे विधे यस्य
स द्विविधः सावद्यो योगः स च प्रत्याख्येयत्वेन कर्म सम्पद्यते ;
अतस्तं द्विविधं योगं करणकारणलक्षणमनुमतिप्रतिषेधस्य गृह्यस्यैः
कर्तुमशक्यत्वात् पुनश्चत्वादिकृतस्य व्यापारस्य स्वयमकरणेऽप्यनु-
मोदनात् त्रिविधेनेति करणे तृतीया । मणेशं वायाए काएणं
इति त्रिविधस्यैव सूत्रोपात्तं विवरणं, मनसा वाचा कायेन

(१) ज्ञानस्य भवति भागी स्थिरतरको दर्शने चरित्ते च ।

धन्ना यावत्कथायां गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥

चेति, त्रिविधेन करणेन न करोमि न कारयामीति सूत्रीपात्तमेवं
द्विविधमित्यस्य विवरणम् । किं पुनः कारणमुद्देशक्रममतिलङ्घ्य
व्यत्यासेन निर्देशः कृतः । उच्यते । योगस्य करणाधीनतोपदर्श-
नार्थम् । करणाधीनता हि योगानाम्, करणभावे भावात्तदभावे
चाभावादयोगस्य । तस्मेति, तस्य अत्राधिकृतो योगः संबध्यते ;
अवयवावयविभावलक्षणसम्बन्धे षष्ठी ; योऽयं योगस्त्रिकालविषय-
स्तस्यातीतमवयवं प्रतिक्रामामि निवर्त्तं प्रतीपं क्रामामीत्यर्थः ;
निन्दामि जुगुप्से गर्हामि स एवार्थः, केवलमात्मसाक्षिकी निन्दा,
गुरुसाक्षिकी गर्हा । भन्ते इति पुनर्गुरोरामन्त्रणं भक्त्यतिशय-
ख्यापनार्थं न पुनरुक्तम् ; अथवा सामायिकक्रियाप्रत्यर्पणाय
पुनर्गुरोः सम्बोधनम् । अनेन चैतत् ज्ञापितं भवति, सर्वक्रिया-
ऽवसाने गुरोः प्रत्यर्पणं कार्यमिति ।

उक्तं च भाष्यकारेण—

‘सामाद्वयपञ्चप्यणवयवोवायं भयंतसद्देति ।

सर्वक्रियारिवावसाणे भणितं पञ्चप्यणमणे ॥ १ ॥

अप्याणमिति ; आत्मानमतीतकालसावद्ययोगकारिणम् ; बोधि-
रामीति, व्युत्सृजामि ; विशब्दो विविधार्थो विशेषार्थो वा ;
उच्छब्दो भृशार्थः । विविधं विशेषेण वा भृशं सृजामि
त्यजामीत्यर्थः । अत्र च करोमि भन्ते सामाद्वयमिति वर्त्तमानस्य

(१) सामायिकप्रत्यर्पणवचनोपायो भदन्तशब्द इति ।

सर्वक्रियाऽवसाने भणितं प्रत्यर्पणमनेन ॥ १ ॥

सावद्ययोगस्य प्रत्याख्यानम् । सावज्जं जोगं पञ्चकलामीत्यना-
गतस्य ; तस्मै भन्ते पडिक्कमामीत्यतीतस्येति त्रैकालिकं प्रत्या-
ख्यानमुक्तमिति त्रयाणां वाक्यानां न पौनरुक्त्यम् ।

उक्तञ्च —

अद्वयं निन्दामि पडुपन्नं संवरेमि अणागयं पञ्चकलामीति ।

एवं कृतसामायिक ईर्यापथिकायाः प्रतिक्रामति पश्चादागमन-
मालोच्य यथाज्येष्ठमाचार्यादीन् वन्दते, पुनरपि गुरुं वन्दित्वा
प्रत्युपेत्य निविष्टः ; शृणोति, पठति, पृच्छति वा । एवं चैत्यभवने-
ऽपि द्रष्टव्यम् । यदा तु स्वगृहे, पोषधशालायां वा सामायिकं
गृहीत्वा तत्रैवास्ते तदागमनं नास्ति ; यस्तु राजादिर्महर्षिकः स-
गन्धसिन्धुरस्त्रभ्याधिरूढश्चक्रचामरादिराजालङ्कारणालङ्कृतो हास्ति-
काश्वीयपादातिरथकव्यापरिकरितो भेरीभाङ्गारभरिताम्बरतलो
बन्दित्रन्दकोलाहलाकुलीकृतनभस्तलोऽनेकसामन्तमण्डलेश्वराहम-
हमिकासंप्रेक्ष्यमाणपादकमलः पौरजनैः सम्यद्धमङ्गुल्यापदर्शमानो
मनारथैरुपसृश्यमानस्तेषामेवाञ्जलिबन्धान् लाजाञ्जलिपातान्
शिरःप्रणामाननुमोदमानः अहो धन्यो धर्मी य एवविधै-
रप्युपसेव्य इति प्राकृतजनैरपि श्लाघ्यमानोऽकृतसामायिक एव
जिनालयं साधुवसतिं वा गच्छति, तत्र गतो राजककुदानि
चक्रचामरोपानदमुकुटखड्गरूपाणि परिहरति ; जिनार्चनं साधु-
वन्दनं वा करोति, यदि त्वसौ कृतसामायिक एव गच्छेत् तदा
गजाश्वादिभिरधिकरणं स्यात् ; तच्च न युज्यते कर्तुम् । तथा कृत-
सामायिकेन पादाभ्यामेव गन्तव्यम्, तच्चानुचितं भूपतीनामिति ।

आगतस्य च यद्यसौ आवको भवति तदा न कोऽप्यभ्युत्थानादि
करोति । अथ यथा भद्रकस्तदा पूजा कृता भवत्विति पूर्वमेवासनं
रच्यते । आचार्याश्च पूर्वमेवोत्थिता आसते मा उत्थानानुत्थान-
कृता दोषा भूवन्निति, आगतश्चासौ सामायिकं करोतीत्यादि
पूर्ववत् ॥ ८२ ॥

सामायिकस्थश्च महानिर्जरो भवतीति दृष्टान्तद्वारेणाह—

सामायिकव्रतस्थस्य गृहिणोऽपि स्थिरात्मनः ।

चन्द्रावतंसकस्येव क्षीयते कर्म सञ्चितम् ॥ ८३ ॥

गृहस्थस्यापि कृतसामायिकस्य कर्मनिर्जरा भवतीति चन्द्रा-
वतंसक उदाहरणम् ।

तच्च सम्प्रदायगम्यम् । स चायम्—

अस्ति साकेतनगरं श्रीसङ्केतनिकेतनम् ।

हसितेन्द्रपुरश्रीकं सिताहर्चैत्यकेतनैः ॥ १ ॥

तत्र लोकादृगानन्दो द्वितीय इव चन्द्रमाः ।

चन्द्रावतंसो राजाऽसीदवतंस इवावनेः ॥ २ ॥

स यथा धारयामास शस्त्राणि चाणहेतवे ।

तीक्ष्णानि शिञ्चावशतो व्रतान्यपि तथा सुधीः ॥ ३ ॥

माघमासे विभावर्यां सोऽन्यदा वासविश्वनि ।

आदीपज्वलनं स्थास्यामीति सामायिके स्थितः ॥ ४ ॥

तच्छय्यापालिका ध्वान्तं स्वामिनो मा स्म भूदिति ।

याते प्राग्यामिनीयामे प्रदीपे तैलमक्षिपत् ॥ ५ ॥

गते यामे द्वितीयस्मिन्नपि सा भक्तमानिनी ।
जाग्रती दीपके क्षीणतैले तैलं न्यधात्पुनः ॥ ६ ॥
त्रियामायास्तृतीयस्मिन्नपि यामे व्यतीयुषि ।
मल्लिकायां प्रदीपस्य तैलं चिक्षेप सा पुनः ॥ ७ ॥
विभातायां विभावर्यामवसानमथासदत् ।
अमोत्पन्नव्यथाक्लान्तो राजा स इव दीपकः ॥ ८ ॥

सामायिकं समधिगम्य निहत्य कर्म
चन्द्रावतंसनृपतिस्त्रिदिवं ततोऽगात् ।
सामायिकव्रतजुषो गृहिणोऽपि मद्यः
क्षीयेत कर्म निश्चितं सुगतिर्भवेच्च ॥ ९ ॥

॥ इति चन्द्रावतंसराजधिकथानकम् ॥ ८३ ॥

द्वितीयं शिञ्जाव्रतमाह—

दिग्व्रते परिमाणं यत्तस्य संक्षेपणं पुनः ।
दिने रात्रौ च देशावकाशिकव्रतमुच्यते ॥ ८४ ॥

दिग्व्रते प्रथमगुणव्रते यद्दशस्वपि दिक्षु गमनपरिमाणं तस्य
दिवा रात्रौ चोपलक्षणत्वात्पञ्चरात्रौ च यत् संक्षेपणं तद्देशावका-
शिकव्रतम् । देशे दिग्व्रतगृहीतपरिमाणस्य विभागे अवकाशो-
ऽवस्थानं देशावकाशः सोऽत्रास्तीति देशावकाशिकं “अतोऽनेक-
स्वरात्” ॥ ७ । २ । ६ ॥ इतीकः । दिग्व्रतसंक्षेपकरणमणुव्रतादि-
संक्षेपकरणस्याप्युपलक्षणं द्रष्टव्यम् । एषामपि संक्षेपस्यावश्यं

कर्त्तव्यत्वात् । प्रतिव्रतं च संक्षेपकरणस्य विभिन्नव्रतत्वे द्वादश
व्रतानीति संख्याविरोधः स्यात् ॥ ८४ ॥

अथ तृतीयं शिञ्जाव्रतमाह —

चतुष्पर्व्यां चतुर्थादिकुव्यापारनिषेधनम् ।

ब्रह्मचर्यक्रियास्नानादित्यागः पोषधव्रतम् ॥ ८५ ॥

चतुष्पर्वी अष्टमी चतुर्दशी-पूर्णिमा-अमावास्यालक्षणा, चतुर्णां
पर्वाणां समाहारश्चतुष्पर्वी । पर्वशब्दोऽकारान्तोऽप्यस्ति ; तस्यां
चतुर्थादिकं तपः, कुव्यापारस्य सावद्यव्यापारस्य निषेधः, ब्रह्मचर्य-
क्रिया ब्रह्मचर्यस्य करणं, स्नानादेः शरीरसत्कारस्य त्यागः । आदि-
शब्दादुद्दत्तनवर्णकविलेपनपुष्पगन्धविशिष्टवस्त्राभरणादिपरिग्रहः ।
पोषं पुष्टिं प्रक्रमादन्त्यस्य धत्ते पोषधः स एव व्रतं पोषधव्रतम् ।
सर्वतः पोषध इत्यर्थः । द्विविधं हि पोषधव्रतं देशतः सर्वतश्च ।
तत्राहारपोषधो देशतो विवक्षितविक्रतेगविक्रतेराचामांस्त्रस्य वा
सक्तदेव द्विरेव वा भोजनमिति । सर्वतस्तु चतुर्विधस्याप्याहार-
स्याहोरात्रं यावत्प्रत्याख्यानम् ; कुव्यापारनिषेधपोषधस्तु देशत
एकतरस्य कस्यापि कुव्यापारस्याकरणं, सर्वतस्तु सर्वेषामपि
कृषिसेवावाणिज्यपाशुपाल्यगृहकर्मादीनामकरणं, ब्रह्मचर्यपोषधो-
ऽपि देशतो दिवैव रात्रावेव वा, सक्तदेव द्विरेव वा स्त्रीसेवां
मुक्त्वा ब्रह्मचर्यकरणम् ; सर्वतस्तु अहोरात्रं यावत् ब्रह्मचर्य-
पालनम् । देशतः स्नानादेः शरीरसत्कारस्यैकतरस्याकरणं सर्वतस्तु
सर्वस्यापि तस्याकरणम् ; इह च देशतः कुव्यापारनिषेधपोषधं

यदा करोति तदा सामायिकं करोति वा नवा ; यदा तु सर्वतः करोति तदा सामायिकं नियमात्करोति, अकरणे तु तत्फलेन वञ्चते । सर्वतः पोषधव्रतं च चैत्यगृहे वा, साधुमूले वा, गृहे वा, पोषधशालायां वा त्यक्तमणिसुवर्णाद्यलङ्कारो व्यपगतमालाविलेपनवर्णकः परिहृतप्रहरणः प्रतिपद्यते । तत्र च कृते पठति च पुस्तकं वाचयति धर्मध्यानं ध्यायति, यथैतान् साधुगुणानहं मन्द-भाग्यो न समर्थो धारयितुमिति । इह च यद्याहारशरीरसत्कार-ब्रह्मचर्यपोषधवत् कुब्यापारपोषधव्रतमप्यन्यत्रानामोगिनेत्याद्या-कारोच्चारणपूर्वकं प्रतिपद्यते तदा सामायिकमपि सार्थकं स्यात् । स्थूलत्वात्पोषधप्रत्याख्यानस्य सूक्ष्मत्वाच्च सामायिकस्येति । तथा पोषधवताऽपि सावद्यव्यापारा न कार्या एव ततः सामायिकमकुर्वन्-स्तस्माद्भाद्भूयतीति । यदि पुनः सामाचारीविशेषात् सामायिक-मिव द्विविधं त्रिविधेनेत्येवं पोषधं प्रतिपद्यते तदा सामायि-कार्यस्य पोषधेनेव गतत्वान्न सामायिकमत्यन्तं फलवत् । यदि परं पोषधसामायिकलक्षणं व्रतहयं प्रतिपन्नं मयेत्यभिप्रायात् फलवदिति ॥ ८५ ॥

इदानीं पोषधव्रतकर्तृन् प्रशंसति —

गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते पुण्यं ये पोषधव्रतम् ।

दुष्पालं पालयन्त्येव यथा स चुलनीपिता ॥ ८६ ॥

यतयस्तावद् धन्या एव गृहिणोऽपि गृहस्था अपि ते धन्याः धर्मधनं

लब्धारः ये निःसत्त्वजनदुष्पालं पुण्यं पवित्रं पोषधन्नतं पालयन्ति,
यथा स तुलनीपितेति दृष्टान्तः ; स च सम्प्रदायगम्यः ।

स चायम्—

अस्ति वाराणसी नामानुगङ्गं नगरी वरा ।
विचित्ररचनारस्या तिलकश्रीरिवावनेः ॥ १ ॥
सुचामेवामरावल्यामविसृत्तितविक्रमः ।
जितशत्रुरभूत्तत्र धरित्रीधवपुङ्गवः ॥ २ ॥
आसीद्वृहपतिस्तस्यां महेभ्यस्तुलनीपिता ।
प्राप्तो मनुष्यधर्मेव मनुष्यत्वं कुतोऽपि हि ॥ ३ ॥
जगदानन्दिनस्तस्यानुरूपा रूपशालिनी ।
श्यामा नामाभवङ्गार्या श्यामेव तुहिनद्युतेः ॥ ४ ॥
अष्टौ निधानेऽष्टौ वृद्धावष्टौ च व्यवहारगाः ।
इति तस्याभवन् हेमश्चतुर्विंशतिकाटयः ॥ ५ ॥
एकैकशो गोसहस्रैर्दशभिः प्रमितानि तु ।
तस्यासन् गोकुलान्यष्टौ कुलवेश्मानि सम्प्रदाम् ॥ ६ ॥
तस्यां पुर्यामथान्येदुरुद्याने कोष्ठकाभिधे ।
भगवान् समवसृतो विहरंश्चरमो जिनः ॥ ७ ॥
ततो भगवतः पादवन्दनाय सुरासुराः ।
सेन्द्राः समाययुस्तत्र जितशत्रुश्च भूपतिः ॥ ८ ॥
पद्भ्यां चचाल तुलनीपिताऽप्युचितभूषणः ।
वन्दितुं नन्दितमनाः श्रीवीरं त्रिजगत्पतिम् ॥ ९ ॥

भगवन्तं ततो नत्वोपविश्य चुलनीपिता ।
 शुश्राव परया भक्त्या प्राञ्जलिर्धर्मदेशनाम् ॥ १० ॥
 अथोत्थितायां सदसि प्रणम्य चरणौ प्रभोः ।
 इति विज्ञपयामास विनीतश्चुलनीपिता ॥ ११ ॥
 स्वामिन्नस्मादृशां बोधहेतोर्विहरसे महीम् ।
 जगद्धोधं विना नान्यो ह्यर्षश्चङ्क्रमणे रवेः ॥ १२ ॥
 सर्वोऽपि याच्यते गत्वा स दत्ते यदि वा नवा ।
 आगत्य याचितो धर्मे दत्ते हितुः कृपाऽत्र ते ॥ १३ ॥
 जानामि यतिधर्मं चेत् गृह्णामि स्वामिनोऽन्तिके ।
 योग्यता परमियती मन्दभाग्यस्य नास्ति मे ॥ १४ ॥
 याचे श्रावकधर्मे तु स्वामिन् ! देहि प्रसीद मे ।
 आदत्तेऽव्यावप्यदङ्को भरणं निजमेव हि ॥ १५ ॥
 यथासुखं गृह्णाणेति स्वामिनाऽनुमतस्ततः ।
 स प्रत्याख्यत्स्थूलहिंसां मृषावादं च चौरिकाम् ॥ १६ ॥
 प्रत्याख्यच्च स्वभार्यायाः श्यामाया अपरस्त्रियम् ।
 अष्टाष्टकोद्यभ्यधिकं स्वर्णं निध्यादिषु त्रिषु ॥ १७ ॥
 व्रजिभ्योऽन्यानथाष्टभ्यः प्रत्याचख्यौ व्रजानपि ।
 हलपञ्चशतीतोऽन्यां कृषियोग्यां महीमपि ॥ १८ ॥
 अनःशतेभ्यः पञ्चभ्यो दिग्यायिभ्योऽपरं त्वनः ।
 संवहद्वाष्ट पञ्चभ्यः प्रत्याचख्यौ महामतिः ॥ १९ ॥
 दिग्यात्रिकाणि चत्वारि चत्वारि प्रवहन्ति च ।
 बाह्वनानि विना सोऽथ प्रत्याख्यदितराणि तु ॥ २० ॥

अन्यत्र गन्धकाषायाः प्रत्याख्यदङ्गपुंसनम् ।
 आर्द्राया मधुकयष्टेरितरहन्तधावनम् ॥ २१ ॥
 अन्यतः क्षीरामलकावत्याचस्थी फलान्यपि ।
 सहस्रशतपाकाभ्यां तैलाभ्यां म्रक्षणान्तरम् ॥ २२ ॥
 गन्धाद्यादन्यतः प्रत्याचख्यावुद्वर्त्तनान्यपि ।
 अष्टाभ्य श्रीद्विकेभ्योऽश्वः कुम्भेभ्योऽधिकमज्जनम् ॥ २३ ॥
 वस्त्रं प्रत्याख्यदन्यच्च कार्पासादस्त्रयुग्मकात् ।
 विलेपनानि चान्यत्र कुङ्कुमागुरुचन्दनात् ॥ २४ ॥
 पुष्पं प्रत्याख्यदन्यच्च पद्माज्जातिस्त्रजोऽपि च ।
 कर्णिकानाममुद्राभ्यामन्यानि भूषणानि च ॥ २५ ॥
 सुमोच धूपमगरुतुरुष्काभ्यामथापरम् ।
 अन्याञ्च काष्ठपेयायाः पेया अपि समन्ततः ॥ २६ ॥
 खण्डखाद्याद् दृतपूराञ्चेतरत् खाद्यमत्यजत् ।
 श्रीदनान्यपि निःशेषाख्यन्यतः कलमौदनात् ॥ २७ ॥
 कलायमुद्गमापेभ्य इतरं मूपमत्यजत् ।
 शरत्कालभवात्सवं गोघृतादपरं दृतम् ॥ २८ ॥
 शाकं पत्यङ्गमण्डूकीशाकाभ्यामन्यमत्यजत् ।
 विना स्नेहाञ्जलात्यस्ने तीमनान्यपि सर्वतः ॥ २९ ॥
 अन्तरिक्षोदकादन्यदुदकं पर्यवर्ज्ययत् ।
 मुखवासं च ताम्बूलात्पञ्चसीगन्धिकादृते ॥ ३० ॥
 अपध्यानं हिंस्रदानं प्रमादाचरितं तथा ।
 पापकर्मोपदेशं चानर्थदण्डानवर्जयत् ॥ ३१ ॥

एवं श्रावकधर्मं स सम्यक् सम्यक्पूर्वकम् ।
 सर्वोतिचाररहितं प्रपेदे पुरतः प्रभोः ॥ ३२ ॥
 भगवन्तं ततो नत्वा मत्वा च निजवेश्मनि ।
 प्रतिपन्नं तथा धर्मं स्वभार्यायै न्यवेदयत् ॥ ३३ ॥
 तेनाथ साऽप्यनुज्ञाता रथमारुह्य तत्क्षणम् ।
 उपेत्य भगवत्पार्श्वे गृहिधर्ममशिश्रियत् ॥ ३४ ॥
 तदा च गौतमो नत्वा पप्रच्छेति जगत्पतिम् ।
 महाव्रतधरः किं स्यान्न वाऽयं चुलनीपिता ? ॥ ३५ ॥
 अथोचे स्वामिना नैष यतिधर्मं प्रपत्स्यते ।
 गृहिधर्मरतः किं तु मत्वा सौधर्मरुष्यति ॥ ३६ ॥
 अरुणाभे विमाने च चतुष्पत्न्योपमस्थितिः ।
 ततश्चात्वा विदेहेषूपत्य निर्वानमेष्यति ॥ ३७ ॥ (युग्मम्)
 गृहभारं ज्येष्ठपुत्रे न्यस्याथ चुलनीपिता ।
 तस्यौ पोषधशालायां पालयन् पोषधव्रतम् ॥ ३८ ॥
 तस्याथ पोषधस्थस्य मायामिथ्यात्ववान् सुरः ।
 निशीथे कश्चिदागच्छत्पार्श्वं व्रतजिघांसया ॥ ३९ ॥
 घोराकारः पुरोभूय खड्गमाकृष्य भौषणम् ।
 स बल्युचे तमल्युच्चैश्चुलनीपितरं सुरः ॥ ४० ॥
 अप्रार्थितप्रार्थक रे ! अमणोपासकव्रतम् ।
 त्वया किमिदमारब्धं मदादेशेन मुच्यताम् ॥ ४१ ॥
 मुञ्चसीदं न चेत्तेऽथे ज्येष्ठपुत्रमहं तव ।
 कुष्माण्डमिव खड्गेन खण्डयिष्यामि खण्डशः ॥ ४२ ॥

भवतः प्रेक्षमाणस्य पुरस्तत्पिशितान्यहम् ।
 क्षिप्त्वा कटाहे पक्ष्यामि शूलैर्भक्ष्यामि तत्क्षणात् ॥ ४३ ॥
 आचमिष्यामि तन्मांसशोणितानि तथाऽधुना ।
 प्रेक्षमाणो यथा हि त्वं स्वयमेव विपक्ष्यसे ॥ ४४ ॥
 देवब्रुवे विब्रुवति तत्रैवं तुलनीपिता ।
 न चकम्पे केसरीव गर्जत्यूर्जितमम्बुदे ॥ ४५ ॥
 अक्षीभं प्रेक्षमाणस्तु तुलनीपितरं सुरः ।
 विभीषयितुकामस्तं तथैवोवे पुनः पुनः ॥ ४६ ॥
 एवं विभाषमाणस्य सुरस्य तुलनीपिता ।
 न सम्मुखमपि प्रेक्षाञ्चक्रे शुन इव द्विपः ॥ ४७ ॥
 स विहृत्य पुरो ज्येष्ठतनयं तुलनीपितुः ।
 निस्त्रिंशेन दृशंसात्मा पशुवद् व्यशसत्ततः ॥ ४८ ॥
 क्षित्वा क्षिप्त्वा कटाहान्तस्तन्मांसानि पपाच च ।
 बभ्रज्ज च शितैः शूलैराचचाम च सोऽमरः ॥ ४९ ॥
 अधिसेहे च तत्सर्वं तत्त्वन्नः तुलनीपिता ।
 अन्यत्वभावनाभाजां स्वाङ्गच्छेदोऽपि नार्त्तये ॥ ५० ॥
 अथोवे स सुरो रे रे ! व्रतमद्यापि नोऽभक्तसि ।
 तद् ज्येष्ठमिव ते पुत्रं हन्मि मध्यममप्यहम् ॥ ५१ ॥
 ततोऽहन्मध्यमं पुत्रं तथैवोवे पुनः पुनः ।
 निरीक्ष्याक्षुभितं तं च कनिष्ठं चावधीत्सुतम् ॥ ५२ ॥
 तत्राप्यालोक्य निष्कम्पं तं क्रुद्धः स सुरोऽब्रवीत् ।
 नाद्याप्युभक्तसि पाखण्डं मातरं ते विहन्मि तत् ॥ ५३ ॥

भद्रां नामाथ चुलनीपितुर्मातरमासुराम् ।
 विकरोति स्म रुदतीं करुणं कुररीमिव ॥ ५४ ॥
 स सुरः पुनरप्युवे मुच्यतां प्रकृतं त्वया ।
 स्वकुटुम्बप्रणाशाय कृत्यासुख्यमिदं व्रतम् ॥ ५५ ॥
 अन्यथा कुलमेष्टिं ते मातरं हरिणीमिव ।
 हत्वा भक्ष्यामि पक्ष्यामि भक्षयिष्यामि च क्षणात् ॥ ५६ ॥
 ततोऽप्यभीतं चुलनीपितरं वीक्ष्य सोऽमरः ।
 भद्रामाराटयत्तारं सूनान्यस्तामजामिव ॥ ५७ ॥
 यया भार इवोदस्वसुदरेणोदरंभरिः ।
 मातरं हन्यमानां तां पश्येत्यूवे पुनः सुरः ॥ ५८ ॥
 अथैवं चिन्तयामास चेतसा चुलनीपिता ।
 अहो दुरात्मा कोऽप्येष परमाधार्मिकोपमः ॥ ५९ ॥
 पुत्रत्रयं मे पुरतो जघान च चखाद च ।
 क्रव्यादिव ममास्वामप्यधुना हन्तुमुद्यतः ॥ ६० ॥
 यावन्न हन्त्यमूं तावद्रक्ष्यामीति चचाल सः ।
 कुर्वाणेन महाशब्दमुत्पेते च सुरेण खे ॥ ६१ ॥
 तं च कीलाहलं श्रुत्वा भद्रा द्रुतमुपैत्य तम् ।
 किमेतदिति चापृच्छत्सोऽशंसत्तदशेषतः ॥ ६२ ॥
 ततोऽभाषिष्ट भद्रैवं मिथ्यादृकोऽप्ययं सुरः ।
 पोषधव्रतविघ्नं ते चक्रे कृत्रिमभीषणैः ॥ ६३ ॥
 पोषधव्रतभङ्गस्य कुरुष्वालोचनं ततः ।
 पापाय व्रतभङ्गस्य स्यादनालोचनं यतः ॥ ६४ ॥

तथैव प्रतिपेदेऽथ तद्वाचं चुलनीपिता ।

चकारालोचनां तस्य व्रतभङ्गस्य शुद्धधीः ॥ ६५ ॥

अथैकादश भेजेऽसौ आवकप्रतिमाः क्रमात् ।

सोपानानीव स स्वर्गसौधारोहणकर्मणे ॥ ६६ ॥

निस्त्रिंशधारानिशितं स एवं आवकव्रतम् ।

सुचिरं पालयामास भगवद्वचनोचितम् ॥ ६७ ॥

ततः संलेखनापूर्वं प्रपद्यानशनं सुधीः ।

मृत्वा सौधर्मं उत्पेदे विमाने सोऽरुणप्रभे ॥ ६८ ॥

दुष्पालमेवं चुलनीपिता यथा

तत्पालयामास स पोषधव्रतम् ।

ये पालयन्त्येव तथा परेऽप्यदो

दृढव्रतास्ते खलु सुक्तिगामिनः ॥ ६९ ॥

॥ इति चुलनीपितुः कथानकम् ॥ ८६ ॥

इदानीं चतुर्थं शिघ्राव्रतमाह—

दानं चतुर्विधाहारपात्राच्छादनसद्गनाम् ।

अतिथिभ्योऽतिथिसंविभागव्रतमुदीरितम् ॥ ८७ ॥

अतिथिभ्यस्तिथिपर्वाद्युत्सववर्हितेभ्यो भिक्षार्थं भोजनकाले उप-
स्थितेभ्यः साधुभ्यो, दानं विद्याणनं, चतुर्विधस्याशनपानखाद्यस्वाद्य-
रूपस्याहारस्य, पात्रस्यालाम्बादेः, आच्छादनस्य वस्त्रस्य कम्बलस्य
वा, सद्गनो वसतेरुपलक्षणात्पीठफलकशय्यासंस्कारकादीनामपि ।

अनेन हिरण्यादिदाननिषेधस्तेषां यतेरनधिकारात् । तदेतदतिथि-
संविभागव्रतमुच्यते । अतिथेः सङ्गतो निर्दोषो विभागः पश्चात्-
कर्मादिदोषपरिहारायां शदानुरूपोऽतिथिसंविभागस्तद्रूपं व्रतम-
तिथिसंविभागव्रतम् । आहारादीनां च न्यायार्जितानां प्रासुकैषणी-
यानां कल्पनीयानां च देशकालश्रद्धासत्कारपूर्वकमात्मानुग्रहबुद्ध्या
यतिभ्यो दानमतिथिसंविभागः ।

यदूचुः —

'नायागयाणं कप्यणिज्जाणं अन्नपाणाईणं द्रव्याणं देसकाल-
सङ्गासकारकमजुअं पराए भत्तीए आयाणुगहबुद्धीए संजयाणं
दाणं अतिथिसंविभागो ।

अनूदितं चेतत्—

प्रायः शुद्धैस्त्रिविधविधिना प्रासुकैरेषणीयैः

कल्पप्रायैः स्वयमुपहृतेर्वस्तुभिः पानकाद्यैः ।

काले प्राप्तान् सदनमसमश्रद्धया साधुवर्गान्

धन्याः केचित्परमवहिता हन्त ! संमानयन्ति ॥ १ ॥

अशनमखिलं खाद्यं खाद्यं भवेदथ पानकं

यतिजनहितं वस्त्रं पात्रं सकम्बलप्रोज्झनम् ।

वसतिफलकप्रस्थं मुख्यं चरितविवर्द्धनं

निजकमनसः प्रीत्याधायि प्रदेयमुपासकैः ॥ २ ॥

(१) न्यायागतानां कल्पनीयानां अन्नपानादीनां द्रव्याणां देशकालश्रद्धासत्कार-
कमजुतं परया भत्तया आत्मानुग्रहबुद्ध्या संजयतानां दानं अतिथिसंविभागः ।

तथा—

‘साह्मण कप्पणिज्जं जं नवि दिन्नं कच्चिंवि किंचि तहिं ।

धीरा जहुत्तकारी सुसावगा तं न भुञ्जति ॥ १ ॥

‘वसह्मीसयणासनभक्तपाणभेसज्जवत्थपत्ताई ।

जइवि न पज्जत्तधणो थोवाओ वि थोवयं देइ ॥ २ ॥

वाचकमुख्यस्त्वाह —

किञ्चिच्छुद्धं कल्पामकल्पं स्यात् स्यादकल्पामपि कल्पम् ।

पिण्डः शय्या वस्त्रं पात्रं वा भेषजाद्यं वा ॥ १ ॥

देशं कालं पुरुषमवस्थामुपयोगशुद्धिपरिणामान् ।

प्रसमीक्ष्य भवति कल्पं नैकान्तात्कल्पते कल्पम् ॥ २ ॥

ननु यथा शास्त्रे आहारदानारः श्रूयन्ते न तथा वस्त्रादिदानारः,

न च वस्त्रादिदानस्य फलं श्रूयते तन्न वस्त्रादिदानं युक्तम् ।

नैवम् ! भगवत्यादौ वस्त्रादिदानस्य साक्षादुक्तत्वात् ।

यथा—

‘समणे निगंथे फासुएणं एसणिज्जेणं असणपाणस्वाइम-

साइमेणं वत्थपडग्गह्कंबलपायपुंछणेणं पीढफलगसेज्जासंधारएणं

पडिलाभेमाणे विहरइ ।

(१) साधूनां कल्पनीयं यद् नापि दत्तं कश्चिच्छित् किञ्चित् तस्मिन् ।

धीरा यषोक्तकारिणः सुआवकास्तस्य भुञ्जते ॥ १ ॥

(२) वसतिशयनासनभक्तपाणभेषज्यवस्त्रपात्रादि ।

यद्यपि न पर्याप्तघनः स्तोकादपि स्तोकं दद्यात् ॥ २ ॥

(३) अनस्थान् निर्धनान् प्रासुक्तेन एषधीवेन अशनपाणस्त्रादिमस्त्रादिमेन

इत्याहारवत्संयमाधारशरीरोपकारकत्वाद्वाद्योऽपि साधुभ्यो
देयाः । संयमोपकारित्वं च वस्त्रस्य तावत् तृणग्रहणानलसेवा-
निवारणार्थत्वेन, धर्मशुक्लध्यानसाधनार्थत्वेन, ग्लानपीडापरि-
हारार्थत्वेन, मृतकपरिष्ठापनार्थत्वेन च ।

यदाहुः—

‘तृणग्रहणानलसेवानिवारणा धर्मशुक्लभाण्डा ।

दिष्टं कल्पग्रहणं ग्लानमरणद्वया चेव ॥ १ ॥

वाचकोऽप्याह—

शीतवातातपैर्दंशैर्मशकैश्चापि खेदितः ।

मा सम्यक्त्वादिषु ध्यानं न सम्यक् संविधास्यति ॥१॥ इत्यादि
पात्रस्याप्युपयोगः, अशुद्धस्यान्नादेर्ग्रहणेन तत्परिष्ठापनं, संसक्तान्न-
स्याविराधनात् । प्रमादात्पूतकसहितस्य तण्डुलोदकादेर्ग्रहणे
सति तत्परिष्ठापनासुखं च । एवमादयोऽन्येऽपि पात्रग्रहणे
गुणाः ।

यदाहुः—

‘कृत्वायस्कण्डा पायग्रहणं जिनेर्हि पद्मन्तं ।

जे अ गुणा संभोगे हवन्ति ते पायग्रहणे वि ॥ १ ॥

वस्त्रपतङ्गकम्बलपादपोच्छनेन पीठफलकशय्यासंस्कारकेण प्रतिबन्धमानान्
विहारयति ।

(१) तृणग्रहणाऽनलसेवानिवारणाय धर्मशुक्लध्यानार्थम् ।

दिष्टं कल्पग्रहणं ग्लानमरणार्थं चेव ॥ १ ॥

(२) मृतकायस्कण्डार्थं पात्रग्रहणं जिनेः प्रशंसम् ।

ये च गुणाः संभोगे भवन्ति ते पात्रग्रहणेऽपि ॥ १ ॥

‘अतरंतबालबुद्धा सेहा एसा गुरुभसहुवग्गी ।

साहारणोग्गहालविकारणा पायम्पहणं तु ॥ २ ॥

अनु तीर्थकराणां वस्त्रपात्रपरिभोगो न श्रूयते, तीर्थकर-
चरितानुकारश्च तच्छिष्याणां युक्तः । वदन्ति हि—

‘आरिसयं गुरुलिङ्गं सीसेण वि तारिसेण हविश्वम् ।

इति मेवं वोचः—

अच्छिद्रपाण्यस्तीर्थकराः, अपि चन्द्रादित्यौ यावच्छिष्या
गच्छति ; न तु पानीयविन्दुरप्यधः पतति ; चतुर्विधज्ञानबलाच्च ते
संसक्तासंसक्तमन्नं सन्नसमन्नं च जलादि ज्ञात्वा निर्दोषमेवोपाददते,
इति तेषां पात्रधारणे गुणः । वस्त्रं तु दीक्षाकाले तीर्थकरा अपि
गृह्णन्ति ।

यदाहुः—

‘सव्वे वि एगदूसेण निग्गया जिणवरा चउव्वीसे ।

न य नाम अण्णलिंगे न य गिहिलिंगे कुलिंगे वा ॥ १ ॥

परमार्थे च—

(१) बलानबालबुद्धात् शिक्षकात् प्रादूर्णिकाद् गुरोरच्छिष्यवर्गात् ।

साधारणावयवहालविकारणात् पात्रग्रहणं तु ॥ २ ॥

(२) यादृशं गुरुलिङ्गं शिष्येष्वपि तादृशेन भवितव्यम् ।

(३) सर्वेऽपि एकदूषेण निर्गता जिनवराचतुर्विंशतिः ।

न च आसाम्णलिंगे न च गिहिलिंगे कुलिंगे वा ॥ १ ॥

‘सेवेमि जे अइया जे अणागया जे अ वट्ठमाणा ते सब्बे सोवहिधम्भो देसियव्वो त्ति कट्ठु एगं देवदूसमादाय निक्खमिंसु निक्खामंति निक्खमिस्संति वा ।

प्रव्रज्योत्तरकालं च सर्वबाधासहत्वान्न वस्त्रेण प्रयोजनमिति यथाकथञ्चित्तदपैतु नाम । गुरुलिङ्गानुवर्त्तनं च तच्छिष्याणां यदुक्तं, तदैरावणानुकरणमिव सामान्यकरिणाम् । किं च । तीर्थ-करानुकारमिच्छद्भिर्मठे निवसनमाधाकर्मिकादिपरिभोगरूपा-भ्यङ्गोऽङ्गारशकटीसेवनं तृणपटीपरिधानं कमण्डलुधारणं बहुसाधु-मध्ये निवासच्छृङ्गस्थानां धर्मदेशनायाः करणं शिष्यशिष्यादीना-दिकं सर्वमविधेयं स्यात्, तच्च कुर्वन्ति ।

कम्बलस्य च वर्षासु बहिर्निर्गतानां तात्कालिकवृष्टावप्लाव-रक्षणमुपयोगः, बालहृद्ग्लाननिमित्तं वर्षत्यपि जलधरे भिक्षायै निःसरतां कम्बलाहतदेहानां न तथाविधाप्लावविराधना, उच्चार-प्रस्रवणादिपीडितानां कम्बलाहतदेहानां गच्छतामपि न तथा-विधा विराधना । कृतायाश्चादितानां कम्बलमन्तरेणापि गच्छतां को दोष इति चेत् । न । ‘कृत्तस्स य धारणट्ठाए’ इत्यागमेन कृत्तस्य प्रतिषिद्धत्वात् ॥ रजोहरणं पुनः साक्षाज्जीवरक्षार्थं प्रति-लेखनाकारित्वादुपयोगीति कस्तत्र विवादं कुर्यात् ? । मुख-वस्त्रमपि सम्पातिमजोवरक्षणादुष्णमुखवातविराध्यमानबाह्यवायु-

(१) सेवे येऽतीता येऽनागता ये च वर्तमानास्तु सर्वे सोषधिधर्मो देदव्य इति क्त्वा एकं देवदूसमादाय निरक्रमिषुः निष्क्रामन्ति निष्क्रमिष्यन्ति वा ।

कायजीवरक्षणाशुखे धूलिप्रवेशरक्षणाश्चोपयोगि । पीठफलकयो-
र्वर्षासु पनककुन्यादिसंस्कारायां भुवि भूशयनस्य प्रतिषिद्धत्वाच्छय-
नासनादावुपयोगः । शय्यासंस्कारकयोश्च शीतोष्णकालयोः
शयनादावुपयोगः । वसतिश्च निवासार्थं यतीनामत्यन्तोपकारिणी ।

यदाह—

‘जो देह उवस्सयं मुणिवराण णेगगुणजोगधारीण ।

तेणं दिस्सा वत्थस्सपाणसयणासणविकप्पा ॥ १ ॥

‘जं तत्थ ठियाण भवे सव्वेसिं तेण तस्सिमुवन्नीगो ।

रक्खपरिपालणा वि, अतो दिस्सा एव ते सव्वे ॥ २ ॥

‘सीयायवचोराणं दंसाणं तह य बालमसगाणं ।

रक्खंतो मुणिवसभे सुरलोयसुहं समज्जिणइ ॥ ३ ॥

एवं यदन्यदप्यौघिकमौपग्रहिकं वा धर्मोपकरणं तस्माधूनां
धारयतां न दोषः ; तद्दातॄणां तु सुतरां गुण एव ॥

उपकरणमानं तु—

(१) जो देहात्युपाश्रयं मुनिवरारण्यमनेकगुणयोगधारिणम् ।

तेन दत्ता वत्सस्सपाणशयनासणविकल्पाः ॥ १ ॥

(२) यत्तत्र स्थितानां भवेत् सर्वेषां तेन तेषामुपयोगः ।

रक्षापरिपालना अपि, अतो दत्ता एव ते सर्वे ॥ २ ॥

(३) शीतातपश्चौरेभ्यो दंशेभ्यस्तथा च बालमशकेभ्यः ।

रक्षन् मुनिदण्डमान् सुरलोकसुखं समर्जित ॥ ३ ॥

'जिष्णा बारसकृवाभ्यो धेरा चोद्दसकृविष्णी ।

अज्जाणं पण्णवीसं तु अथो उहुं उवगगहो ॥ १ ॥

इत्याद्यागमादवगन्तव्यं, इह तु ग्रन्थगौरवभयाच्च प्रतन्यते ।
इह वृद्धोक्ता सामाचारी । आवकेण पोषधं पारयता नियमात्साधुभ्यो
दत्त्वा भोक्तव्यम् । कथम् ? । यदा भोजनकालो भवति तदा आत्मनो
विभूषां कृत्वा प्रतिश्रयं गत्वा साधून् निमन्त्रयते ; भिक्षां गृह्णी-
तेति ॥ साधूनां च तं प्रति का प्रतिपत्तिः । उच्यते । तदैकः पट-
लकमन्यो सुखानन्तकमपरो भाजनं प्रत्यवेक्षते ; माऽन्तरायदोषाः
स्थापनादोषा वा भूवन्निति । स च यदि प्रथमायां पौरुष्यां निमन्त्र-
यते ; अस्ति च नमस्कारसहितप्रत्याख्यानी, ततस्तद्गृह्यते । अथ
नास्त्यसौ तदा न गृह्यते, यतस्तद्दोषव्यं भवति । यदि पुनर्धनं
लभेत्, तदा गृह्यते संस्थाप्यते च ; यां वा उद्घाटपौरुष्यां पारयति
'पारणकवानन्यो वा तस्मै तद्दीयते ; पश्चात्तेन आवकेण समं
सङ्घाटको व्रजति, एको न वर्तते प्रेषयितुं ; साधुपुरतः आवकस्तु
मार्गं गच्छति, ततोऽसौ गृहं नीत्वा तावासनेनोपनिमन्त्रयते ;
यदि निविशेत्, तदा भव्यम्, अथ न निविशेत्, तथापि विनय-
प्रयुक्तो भवति, ततोऽसौ भक्ष्यं पानं च स्वयमेव ददाति, भाजनं वा
धारयति, स्थित एवास्ते यावद्दीयते । साधू अपि पश्चात्कर्मपरि-
हरणार्थं सावशेषं गृह्णीतः, ततो वन्दित्वा विसर्जयति, अनु-

(१) जिष्णा द्वादशरूपाः स्थविराचतुर्दशरूपिणः ।

आर्याणां पञ्चविंशतिस्तु अत ऊर्ध्वमुपपद्यते ॥ १ ॥

(२) अथ पारणके दातव्यो वा तस्मै ।

गच्छति कतिचित्पदानि ; ततः स्वयं भुङ्क्ते ॥ यदि पुनस्तत्र ग्रामादौ साधवो न भवन्ति तदा भोजनवेलायां द्वारावलोकनं करोति, विशुद्धभावेन च चिन्तयति यदि साधवोऽभविष्यन् तदा निस्तारितोऽहमभविष्यमिति । एष पोषधपारणके विधिः । अन्यदा तु दत्त्वा भुङ्क्ते, भुक्त्वा वा ददातीति ।

अत्रान्तरङ्गोकाः—

अन्नादीनामिदं दानमुक्तं धर्मोपकारिणाम् ।
 धर्मोपकारवाह्यानां स्वर्णादीनां न तन्मतम् ॥ १ ॥
 दत्तेन येन दीप्यन्ते क्रोधलोभस्मरादयः ।
 न तत्स्वर्णं चरित्रिभ्यो दद्याच्चारित्रनाशनम् ॥ २ ॥
 यस्यां विदार्यमाणायां म्रियन्ते जन्तुराशयः ।
 क्षितेस्तस्याः प्रशंसन्ति न दानं करुणापराः ॥ ३ ॥
 यद्यच्छसं महाहिंस्रं तत्तद्येन विधीयते ।
 तदहिंस्रमना लोहं कथं दद्याद्विचक्षणः ? ॥ ४ ॥
 संमूर्च्छन्ति सदा यत्र भूयांसस्त्रसजन्तवः ।
 तेषां तिलानां को दानं मनागप्यनुमन्यते ? ॥ ५ ॥
 दद्याद्वर्द्धप्रसूतां गां यो हि पुण्याय पर्वणि ।
 म्रियमाणामिव हृहा ! वर्ण्यते सोऽपि धार्मिकः ॥ ६ ॥
 यस्या अपाने तीर्थानि मुखेनाग्राति याऽशुचिम् ।
 तां मन्वानाः पवित्रां गां धर्माय ददते जडाः ॥ ७ ॥
 प्रत्यहं दुह्यमानायां यस्यां वत्सः प्रपीड्यते ।
 खुरादिभिर्जन्तुर्घ्नीं तां दद्याद्वा श्रेयसे कथम् ? ॥ ८ ॥

स्वर्णमयी रूप्यमयी तिलमथ्याज्यमथ्यपि ।
 विभज्य भुज्यते धेनुस्तदातुः किं फलं भवेत् ? ॥ ८ ॥
 कामगर्हकरो बन्धुस्त्रेहद्रुमदवानलः ।
 कलिः कलितरुर्दुर्गदुर्गतिहारकुञ्चिका ॥ १० ॥
 मोक्षद्वारागला धर्मधनचौरी विपत्करी ।
 या कन्या दीयते साऽपि श्रेयसे, कोऽयमागमः ? ॥ ११ ॥
 विवाहसमये मूढैर्धर्मबुद्ध्या विधीयते ।
 यत्तु यीतुकदानं तत्स्याद्भस्मनि हुतोपमम् ॥ १२ ॥
 यत् संक्रान्ती व्यतीपाति वैधृते पर्वणोरपि ।
 दानं प्रवर्तितं लुब्धैर्मुग्धसंमोहनं हि तत् ॥ १३ ॥
 मृतस्य हस्यै ये दानं तन्वन्ति तनुबुद्धयः ।
 ते हि सिञ्चन्ति मुशलं सलिलैः पल्लवेच्छया ॥ १४ ॥
 विप्रेभ्यो भोजनं दत्ते प्रीयन्ते पितरो यदि ।
 एकस्मिन् भुक्तवत्यन्यः पुष्टः किं न भवेदिह ? ॥ १५ ॥
 अपत्यदत्तं चेद्दानं पितृणां पापमुक्तये ।
 पुत्रेण तमे तपसि तदा मुक्तिं पिताऽऽप्नुयात् ॥ १६ ॥
 गङ्गागयादीं दानेन तरन्ति पितरो यदि ।
 'ततोऽप्यन्तां प्ररोह्याय गृहे दग्धा दुमास्तदा ॥ १७ ॥
 गतानुगतिकैः हस्तं न दद्यादुपयाचितम् ।
 फलन्ति हन्त ! पुण्यानि पुण्याभावे मुधैव तत् ॥ १८ ॥

न कोऽपि शक्यते त्रातुं पूर्णे काले सुरैरपि ।
 दत्तोपयाचितैस्तेषां बिम्बैस्त्राणं महाद्भुतम् ॥ १९ ॥
 महोत्तं वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयन् ।
 दाताऽत्मानं च पात्रं च पातयेन्नरकावटे ॥ २० ॥
 ददद्मधिया दाता न तथाऽघेन लिप्यते ।
 जानन्नपि यथा दोषं गृहीता मांसलोपः ॥ २१ ॥
 अपात्रप्राणिनो हत्वा पात्रं पुण्यन्ति ये पुनः ।
 अनेकमेकघातेन ते प्रीणन्ति भुजङ्गमम् ॥ २२ ॥
 न स्वर्णादीनि दानानि देयानीत्यर्हतां मतम् ।
 अत्रादीन्यपि पात्रेभ्यो दातव्यानि विपश्चिता ॥ २३ ॥
 ज्ञानदर्शनचारित्ररूपरत्नत्रयान्विताः ।
 समितीः पञ्च बिम्बाणा गुप्तित्रितयशालिनः ॥ २४ ॥
 महाव्रतमहाभारधरणैकधुरन्धराः ।
 परीषद्गोपसर्गारिचमूजयमहाभटाः ॥ २५ ॥
 निर्ममत्वाः शरीरेऽपि किमुतान्येषु वस्तुषु ? ।
 धर्मोपकरणं मुक्ता परित्यक्तपरिग्रहाः ॥ २६ ॥
 द्विचत्वारिंशता दीपैरदुष्टं भैक्षमात्रकम् ।
 आददाना वपुर्धर्मयात्रामात्रप्रवृत्तये ॥ २७ ॥
 नवगुप्तिसनाथेन ब्रह्मचर्येण भूषिताः ।
 दन्तशोधनमात्रेऽपि परस्त्रे विगतस्पृहाः ॥ २८ ॥
 मानापमानयोर्लाभालाभयोः सुखदुःखयोः ।
 प्रशंसानिन्दयोर्द्विर्षशोकयोस्तुल्यवृत्तयः ॥ २९ ॥

कृतकारितानुमतिप्रमेदारम्भवर्जिताः ।
 मोक्षैकतानमनसो यतयः पात्रमुत्तमम् ॥ ३० ॥
 सम्यग्दर्शनवन्तस्तु देशचारित्र्ययोगिनः ।
 यतिधर्मेच्छवः पात्रं मध्यमं गृहमेधिनः ॥ ३१ ॥
 सम्यक्कमात्रसन्तुष्टा व्रतशीलेषु निःसङ्गाः ।
 तीर्थप्रभावनोद्युक्ता जघन्यं पात्रमुच्यते ॥ ३२ ॥
 कुशास्त्रश्रवणोत्पन्नवैराग्यानिष्परिग्रहाः ।
 ब्रह्मचर्यरताः स्तेयशृणोर्हिंसापराङ्मुखाः ॥ ३३ ॥
 चोरव्रता मौनजुषः कन्दमूलफलाशिनः ।
 शिलोच्छ्वत्तयः पत्रभोजिनो भैक्षजीविनः ॥ ३४ ॥
 कषायवस्त्रा निर्वस्त्राः शिखामौण्डाजटाधराः ।
 एकदण्डास्त्रिदण्डा वा गृहहारण्यनिवासिनः ॥ ३५ ॥
 पञ्चाग्निसाधका ग्रीष्मे गलन्तीधारिणो हिमे ।
 भस्माङ्गरागाः खट्वाङ्गकपालास्थिविभूषणाः ॥ ३६ ॥
 स्वबुद्ध्या धर्मवन्तोऽपि मिथ्यादर्शनदूषिताः ।
 जिनधर्महिषो मूढाः कुपात्रं स्युः कुतीर्थिनः ॥ ३७ ॥
 प्राणिप्राणापहरणा शृषावादपरायणाः ।
 परस्वहरणोद्युक्ताः प्रकामं कामगर्दभाः ॥ ३८ ॥
 परिग्रहारम्भरता न सन्तुष्टाः कदाचन ।
 मांसाशिनो मद्यरताः कोपनाः कलहप्रियाः ॥ ३९ ॥

कुशास्त्रमात्रपाठेन सदा पण्डितमानिनः ।
 तत्त्वतो नास्तिकप्राया अपात्रमिति शंसिताः ॥ ४० ॥
 इत्यपात्रं कुपात्रं च परिहृत्य विवेकिनः ।
 पात्रदाने प्रवर्तन्ते सुधियो मोक्षकाङ्क्षिणः ॥ ४१ ॥
 दानं स्वात्मफलं पात्रे 'कुपात्रापात्रयोरपि ।
 पात्रे धर्माय तच्च स्वादधर्माय तदन्यथेः ॥ ४२ ॥
 पयःपानं भुजङ्गानां यथा विषविह्वले ।
 कुपात्रापात्रयोर्दानं तद्वद्भवविह्वले ॥ ४३ ॥
 स्वादु क्षीरं यथा क्षिप्तं कटुलावुनि दुष्यति ।
 दानं दत्तं शुद्धमपि कुपात्रापात्रयोरुत्तथा ॥ ४४ ॥
 दत्ता कुपात्रापात्राभ्यां सर्वोर्व्यपि फलाय न ।
 पात्राय दत्तो यासोऽपि त्रयया स्वात्महाफलः ॥ ४५ ॥
 इयं मोक्षफले दाने पात्रापात्रविचारणा ।
 दयादानं तु तत्त्वज्ञैः कुत्रापि न निषिध्यते ॥ ४६ ॥
 शुद्धशुद्धिक्ता भङ्गासत्त्वारः पात्रदानयोः ।
 आद्यः शुद्धो द्वितीयो 'वैकल्पिकोऽन्यौ तु निष्फलौ ॥ ४७ ॥
 दानेन भोगानाप्नोतीत्यविसृज्यैव भाष्यते ।
 अनर्घ्यपात्रदानस्य क्षुद्रा भोगाः कियत्फलम् ? ॥ ४८ ॥
 पात्रदाने फलं मुख्यं मोक्षः शस्यं कषेरिव ।
 पलाशमिव भोगास्तु फलं स्यादानुषङ्गिकम् ॥ ४९ ॥

(१) ज च नत्वपात्रकुपात्रयोः ।

(२) ग च द्वितीयस्तु पात्रिको ।

(३) क - भवति पात्रेन ।

जिनानां दानदातारः प्रथमे मोक्षगामिनः ।

धनादयो दानधर्माद्धोधिवीजमुपार्जयन् ॥ ५० ॥

जिनानां पारणे भिक्षादातृणां मन्दिराजिरे ।

ऋषीर्त्विषपराः सद्यः पुष्पवृष्टिं व्यधुः सुराः ॥ ५१ ॥

इत्यतिथिसंविभागव्रतमेतदुदीरितं प्रपञ्चेन ।

देयादेये पात्रापात्रे ज्ञात्वा यथोचितं कुर्यात् ॥ ५२ ॥ ८७ ॥

यद्यपि विवेकिनः अद्यावतः सत्पात्रदाने साक्षात्पारम्पर्येण वा
मोक्षः फलं, तथापि सुगन्धजनानुग्रहार्थं पात्रदानस्य प्रासङ्गिकं
फलमाह—

पश्य सङ्गमको नाम सम्पदं वत्सपालकः ।

चमत्कारकरीं प्राप मुनिदानप्रभावतः ॥ ८८ ॥

पश्येत्यनेन सुगन्धबुद्धिमभिमुखयति । सङ्गमको नामेति सङ्गमकाभि-
धानः, वत्सपालो वत्सपालनजीवकः, चमत्कारकरीं सम्पदं प्राप ;
कुतः, मुनिदानप्रभावतः । अत्र सङ्गमकस्य पारम्पर्येण मोक्षोऽपि
फलमस्ति, तथापि प्रासङ्गिकफलाभिधानरभसेन स नोक्तः ।
सङ्गमकचरितं च सम्प्रदायगम्यम् ।

स चायम्—

मगधेष्वस्ति निःसीमरत्नप्राग्भारभासुरम् ।

पुरं समुद्रवद्राजगृहं कुलगृहं त्रियः ॥ १ ॥

राजा पुरं तदपरैरनुसृजितशासनः ।
 शशास श्रेणिकः पाकशासनः स्त्रःपुरीमिव ॥ २ ॥
 शालिग्रामेऽथ धन्येति काचिदुच्छिन्नवंशिका ।
 बालं सङ्गमकं नाम समादाय समाययौ ॥ ३ ॥
 वसंस्तत्र स पौराणां वत्सरूपास्थचारयत् ।
 अनुरूपा ह्यसौ रोरबालानां नृदुर्जीविका ॥ ४ ॥
 अथापरिद्युः संजाते तत्र कस्मिंश्चिदुत्सवे ।
 पायसं सङ्गमोऽपश्यद् भुज्यमानं गृहे गृहे ॥ ५ ॥
 गत्वा स्वगृहे जननीं ययाचे सोऽपि पायसम् ।
 माऽप्युवाच दरिद्राऽस्मि मन्नेहे पायसं कुतः ? ॥ ६ ॥
 बालेन तेनाज्ञतया याच्यमाना मुहुर्मुहुः ।
 स्मरन्ती पूर्वविभवं 'तारतारं' करोद सा ॥ ७ ॥
 तस्या रुदितदुःखेनानुविद्धहृदया इव ।
 आगत्य 'प्रतिवेशिन्यः' पप्रच्छुर्दुःखकारणम् ॥ ८ ॥
 ताभ्योऽभ्यधत्त सा दुःखकारणं गह्वराक्षरैः ।
 क्षीराद्यदुश्च तास्तस्यै साऽपचत् पायसं ततः ॥ ९ ॥
 खण्डान्धपायसैर्भृत्वा स्थालं बालस्य तस्य सा ।
 आर्पयन्नययौ चान्तर्गृहं कार्येण केनचित् ॥ १० ॥
 अत्रान्तरे च कोऽप्यागान्निर्मासमुपोषितः ।
 पारणाय भवोदन्वत्तारणायास्य नौरिव ॥ ११ ॥

सोऽचिन्तयदिदं चिन्तामाणिक्कमिव चेतनम् ।
 जङ्गमः कल्पशाखीव कामधेनुरिवापशुः ॥ १२ ॥
 साधु साधु महासाधुर्मङ्गाग्यैरयमाययी ।
 कुतोऽन्यथा वराकस्य ममेदृक्पातसङ्गमः ? ॥ १३ ॥
 भाग्योदयेन केनापि ममाद्य समपद्यत ।
 वित्तं वित्तं च पात्रं च त्रिवेणीसङ्गमो ह्ययम् ॥ १४ ॥
 इत्यमो स्थानमुत्पाद्य पायसं साधवे ददौ ।
 जगद्गानुग्रहायास्य महाकारुणिको मुनिः ॥ १५ ॥
 ययी च स मुनिर्गेहान्मध्याद् धन्याऽपि निर्ययौ ।
 मन्ये भुक्तमनेनेति ददौ सा पायसं पुनः ॥ १६ ॥
 तत्पायसमलप्तः सन्नाकण्ठं बुभुजेश्च सः ।
 तदजीर्णेन यामिन्यां स्मरन् साधुं व्यपद्यत ॥ १७ ॥
 तेन दानप्रभावेण सोऽथ राजगृहे पुरे ।
 गोभद्रेभ्यस्य भार्याया भद्राया उदरेऽभवत् ॥ १८ ॥
 शालिक्षेत्रं सुनिष्पन्नं स्वप्नेऽपश्यच्च सा ततः ।
 भर्तुः शशंस, सोऽप्यस्याः सूनुः स्यादित्यचीकथत् ॥ १९ ॥
 चेद्दानधर्मकर्माणि करोमीति बभार सा ।
 दोहदं तं तु गोभद्रः पूरयामास भद्रधीः ॥ २० ॥
 पूर्णं काले ततो भद्रा द्युतिद्योतितदिग्मुखम् ।
 असूत तनयं रत्नं विदूरं गिरिभूरिव ॥ २१ ॥
 दृष्टस्वप्नानुसारेण सूनीस्तस्य शुभे दिने ।
 चक्रतुः पितरौ शालिभद्र इत्यभिधां शुभाम् ॥ २२ ॥

'धानीभिः पञ्चभिः पात्यमानः स वट्टधे क्रमात् ।
 किञ्चिद्दूनाष्टवर्षः सन् पित्राऽप्यध्यापितः कलाः ॥ २३ ॥
 संप्राप्तयौवनशसौ युवतीजनवल्लभः ।
 सवयोभिः समं रेमे प्रद्युम्न इव नूतनः ॥ २४ ॥
 तत्पुत्रश्रेष्ठिनोऽथैत्य कन्या द्वाविंशतं निजाः ।
 प्रदातुं शालिभद्राय भद्रानाथं ययाचिरे ॥ २५ ॥
 अथ प्रहृष्टो गोभद्रः शालिभद्रेण सादरम् ।
 सर्वलक्षणसपूर्णाः कन्यकाः पर्यणाययत् ॥ २६ ॥
 शालिभद्रस्ततो रम्ये विमान इव मन्दिरे ।
 विललास समं ताभिः पतिर्दिविषदामिव ॥ २७ ॥
 विवेदानन्दमग्नोऽयं न रात्रिं न च वासरम् ।
 तस्यापूरयतां भोगसामर्थीं पितरौ स्वयम् ॥ २८ ॥
 श्रीवीरपादमूलेऽथ गोभद्रो व्रतमग्रहीत् ।
 कृत्वा चानशनं मृत्वा देवलोकं जगाम च ॥ २९ ॥
 अवधिज्ञानतो ज्ञात्वा शालिभद्रं निजात्मजम् ।
 तत्पुण्यावर्जितः सोऽभूत्पुत्रवात्सल्यतत्परः ॥ ३० ॥
 दिव्यानि वस्त्रनेपथ्यादीन्यस्य प्रतिवासरम् ।
 सभार्यस्वार्पयामास कल्पशाखीव सोऽमरः ॥ ३१ ॥
 यद्यन्मर्थोचितं कार्यं भद्रा तत्तदसाधयत् ।
 पूर्वैदानप्रभावेण भोगान् सोऽभुङ्क्त केवलम् ॥ ३२ ॥

वणिग्भिः कैश्चिदन्येद्युर्गृहीत्वा रत्नकम्बलान् ।
 शिशिये श्रेणिकस्तांश्च महार्घत्वेन नाग्रहीत् ॥ ३३ ॥
 ततस्ते वणिजो जग्मुः शालिभद्रनिकेतनम् ।
 तदुक्ताघेण तान् भद्राऽप्यग्रहीद्रत्नकम्बलान् ॥ ३४ ॥
 मथोय्यो गृह्यतामेको महामूल्योऽपि कम्बलः ।
 इत्यूचे चेक्षणादेव्या तदा च श्रेणिको नृपः ॥ ३५ ॥
 राज्ञाऽपि मूल्यपूर्वं ते कम्बलं वणिजोऽर्थिताः ।
 भद्रा जपाह तान् सर्वान् कम्बलानित्यचीकथन् ॥ ३६ ॥
 श्रेणिकः प्राहिणोदेकं प्रवीणं पुरुषं ततः ।
 भद्रापाश्वे मूल्यदानात्कम्बलादानहेतवे ॥ ३७ ॥
 याचिता तेन भद्रोचे क्त्वा तान् रत्नकम्बलान् ।
 शालिभद्रप्रियापादप्रोच्छनीकृतवत्यहम् ॥ ३८ ॥
 कार्यं निष्पद्यते किञ्चिज्जीर्णैश्चेद्रत्नकम्बलैः ।
 तन्नत्वाऽऽपृच्छ राजानमागच्छामून् गृहाण च ॥ ३९ ॥
 आख्यन्नत्वा स तद्राज्ञे राज्ञां च चेक्षणाऽप्यदः ।
 पश्यास्माकं वणिजां च रीतिहेम्नोरिवान्तरम् ॥ ४० ॥
 तमेव पुरुषं प्रेष्य श्रेणिकेन कुतूहलात् ।
 आकारिते शालिभद्रे भद्रोपेत्य व्यजिज्ञपत् ॥ ४१ ॥
 बहिर्नहि महीनाथ ! जातु याति मदात्मजः ।
 प्रसादः क्रियतां देव ! महृहागमनेन मे ॥ ४२ ॥
 कीतूहलाच्छ्रेणिकोऽपि तत्तथा प्रत्यपद्यत ।
 तं च क्षणं प्रतीक्ष्य साऽग्रे भूत्वा गृहं ययौ ॥ ४३ ॥

विचित्रवस्त्रमाणिक्यचित्रकत्वक्षयीं ततः ।
 आराजहर्म्यं स्वगृहाददृशोभां व्यधत्त सा ॥ ४४ ॥
 तथाऽऽहृतस्ततो राजा कृतां सद्यः सुरैरिव ।
 विभावयन् हृदयोभां शालिभद्रगृहं ययौ ॥ ४५ ॥
 स्वर्णस्तम्भोपरि प्रेङ्खदिन्द्रनीलाश्रमतोरणम् ।
 मौक्तिकस्वस्तिकश्रेणिदन्तुरद्वारभूतलम् ॥ ४६ ॥
 दिव्यवस्त्रकृतोन्नोचं सुगन्धिद्रव्यधूपितम् ।
 भुवि दिव्यविमानानां प्रतिमानमिव स्थितम् ॥ ४७ ॥
 तद्विवश विशामीशो विस्मयस्मेरलोचनः ।
 भूमिकायां चतुर्थ्यां तु सिंहामन उपाविशत् ॥ ४८ ॥
 सप्तम्यां भुवि भद्रेत्य शालिभद्रं ततोऽवदत् ।
 इहायातः अणिकोऽस्ति तं द्रष्टुं क्षणमेहि तत् ॥ ४९ ॥
 अम्ब ! त्वमेव यदेत्ति तमर्थं कारय स्वयम् ।
 किं मया तत्र कर्त्तव्यं स भद्रामित्यभाषत ? ॥ ५० ॥
 ततो भद्राऽप्युवाचैनं^१ क्रेतव्यं वस्तु न ह्यदः ।
 किन्त्वसौ सर्वलोकानां युष्माकमपि च प्रभुः ॥ ५१ ॥
 तच्छ्रुत्वा शालिभद्रोऽपि सविषादमचिन्तयत् ।
 धिक् सांसारिकमैश्वर्यं यन्ममाप्यपरः प्रभुः ॥ ५२ ॥
 भोगिभोगैरिवेभिर्मै भोगैरलमतः परम् ।
 दीक्षां मङ्क्षु गृहीष्यामि श्रीवीरचरणान्तिके ॥ ५३ ॥

एवं संवेगयुक्तोऽपि स मातुरूपरोधतः ।
 सभार्योऽभ्येत्य राजानमनमदिनयान्वितः ॥ ५४ ॥
 सस्वजे श्रेणिकेनाथ स्वाङ्गे सुत इवासितः ।
 स्नेहाच्छिरसि चाघ्रातः क्षणाच्चाश्रूणि सोऽमुचत् ॥ ५५ ॥
 ततो भद्रा जगादैवं देवायं मुच्यतां यतः ।
 मानुषमाख्यगन्धेन मनुष्योऽप्येष बाध्यते ॥ ५६ ॥
 देवभूयं गतः श्रेष्ठो सभार्यस्यास्य यच्छति ।
 दिव्यनेपथ्यवस्त्राङ्गरागादीन् प्रतिवासरम् ॥ ५७ ॥
 ततो राज्ञा विस्तृष्टोऽसौ ययौ सप्तमभूमिकाम् ।
 इहैव भोक्तव्यमिति विज्ञप्तो भद्रया नृपः ॥ ५८ ॥
 भद्रादाचिष्यतो राजा प्रत्यपद्यत तत्तथा ।
 सद्यः साऽसाधयत्सर्वं श्रीमतां किं न सिध्यति ? ॥ ५९ ॥
 सखी स्नानीयतैलाम्बुचूर्णस्तूर्णं ततो नृपः ।
 अङ्गुलीयं तदङ्गुल्याः क्रीडावाप्यां पपात 'च ॥ ६० ॥
 यावदन्वेषयामास भूपतिस्तदितस्ततः ।
 तावद्भद्राऽऽदिशद्दासीं वाप्यभ्योऽन्यत्र नाव्यताम् ॥ ६१ ॥
 तथाकृतं तथा चित्रदिव्याभरणमध्यगम् ।
 अङ्गारामं स्वाङ्गुलीयं दृष्ट्वा राजा विसिन्धिये ॥ ६२ ॥
 किमेतदिति राज्ञोक्ता दास्यवोचदिहान्वहम् ! ।
 निर्माणं शालिभद्रस्य सभार्यस्य निधीयते ॥ ६३ ॥

सर्वथा धन्य एवैष धन्योऽहमपि संप्रति ।
 राज्ये यस्येदृशाः सन्ति विममर्शेति भूपतिः ॥ ६४ ॥
 बुभुजे सपरीवारो भूभुजामग्रणीस्ततः ।
 चित्रालङ्कारवस्त्राद्यैरर्चितश्च गृहं ययौ ॥ ६५ ॥
 शालिभद्रोऽपि संसारविमोक्षं यावदिच्छति ।
 अभ्येत्य धर्मसुहृदा विज्ञप्तस्तावदीदृशम् ॥ ६६ ॥
 आगाञ्चतुर्गन्धर्वः सुरासुरनमस्कृतः ।
 मूर्त्तीं धर्म इवोद्याने धर्मघोषाभिधो मुनिः ॥ ६७ ॥
 शालिभद्रस्ततो हर्षादधिरुह्य रथं ययौ ।
 आचार्यपादान् वन्दित्वा साधूंश्चोपाविशत्पुरः ॥ ६८ ॥
 स सूरिर्देशनां कुर्वन् नत्वा तेनेत्यपृच्छत ।
 भगवन् ! कर्मणा केन प्रभुरन्यो न जायते ? ॥ ६९ ॥
 भगवानप्युवाचेदं दीक्षां गृह्णन्ति ये 'जनाः ।
 अशेषस्यापि जगतः स्वामिभावं भजन्ति ते ॥ ७० ॥
 यद्येवं नाथ ! तद्वत्वा निजामापृच्छ मातरम् ।
 ग्रहीष्यामि व्रतमिति शालिभद्रो व्यजिज्ञपत् ॥ ७१ ॥
 न प्रमादो विधातव्य इत्युक्तः सूरिणा ततः ।
 शालिभद्रो गृहं गत्वा भद्रां नत्वेत्यभाषत ॥ ७२ ॥
 धर्मः श्रीधर्मघोषस्य सूरिरथ मुखाश्रुजात् ।
 विश्वदुःखविमोक्षस्थोपायभूतो मया श्रुतः ॥ ७३ ॥

अकार्षीः माध्विदं वत्स ! पितुस्तस्यामि नन्दनः ।
 प्रशशंसेति भद्राऽपि शालिभद्रं प्रमोदतः ॥ ७४ ॥
 सोऽप्यवोचदिदं मातृगवं चेत्तत् प्रसीद मे ।
 ग्रहीष्यामि व्रतमहं ननु तस्य पितुः सुतः ॥ ७५ ॥
 माऽप्यवादीदिदं वत्स ! यत्तस्तेऽसौ व्रतोद्यमः ।
 किन्त्वत लोहचणकाश्चर्वणीया निरन्तरम् ॥ ७६ ॥
 सुकुमारः प्रकृत्याऽपि दिव्यभोगैश्च लालितः ।
 स्यन्दनं तर्णक इव कथं त्वं वक्ष्यमि व्रतम् ? ॥ ७७ ॥
 शालिभद्रोऽप्युवाचैवं पुमांसो भोगलालिताः ।
 अमहा व्रतकष्टानां कातरा एव नेतरे ॥ ७८ ॥
 त्यज भोगान् क्रमान्मर्त्यमात्यगन्धान् सहस्र च ।
 इत्यभ्यामाहुतं वत्स ! गृह्णीया इत्युवाच सा ॥ ७९ ॥
 शालिभद्रस्ततो भद्रावचनं प्रतिपद्य तत् ।
 भार्यामिकां तूलिकां च मुञ्चति स्म दिने दिने ॥ ८० ॥
 इतश्च तस्मिन् नगरे धन्या नाम महाधनः ।
 बभूव शालिभद्रस्य कनिष्ठभगिनीपतिः ॥ ८१ ॥
 शालिभद्रस्त्वमा 'माशु' स्त्रपयन्ती तु तं तदा ।
 किं रोदिषीति तेनोक्तं जगादेति सगद्गदम् ? ॥ ८२ ॥
 व्रत ग्रहीतुं मे भ्राता त्यजत्येकां दिने दिने ।
 भार्यां च तूलिकां चाहं हेतुना तेन रोदिमि ॥ ८३ ॥

य एवं कुरुते फेरुरिव भीरुस्तपस्त्रसौ ।
 हीनसत्त्वस्तव भ्रातृत्यूचे धन्यः सनर्मकम् ॥ ८४ ॥
 सुकरं चेद्भूतं नाथ ! क्रियते किं न हि त्वया ? ।
 एवं सहासमन्याभिर्भार्याभिर्जगदेऽथ सः ॥ ८५ ॥
 धन्योऽप्यूचे व्रते विघ्नो भवत्यस्ताश्च पुण्यतः ।
 अनुमन्त्रोऽथ मेऽभूवन् प्रव्रजिष्यामि तद् द्रुतम् ॥ ८६ ॥
 ता अप्यूचुः प्रसीदेदमस्माभिर्नर्मणोदितम् ।
 मा स्म त्याज्जीः श्रियोऽस्मांश्च मनस्विन् ! नित्यलालिताः ॥ ८७ ॥
 अनित्यं स्त्रीधनाद्येतत्प्रो'ज्झा नित्यपदेच्छया ।
 अवश्यं प्रव्रजिष्यामीत्यालपन् धन्य उत्थितः ॥ ८८ ॥
 त्वामनु प्रव्रजिष्याम एवमुक्तवतीश्च ताः ।
 अन्वमन्यत धन्योऽपि धन्यमन्यो महामनाः ॥ ८९ ॥
 इतश्च वैभारगिरौ श्रीवीरः समवासरत् ।
 विदाञ्चकार तं सद्यो धन्यो धर्मसुहृद्भिरा ॥ ९० ॥
 दत्तदानः सदारोऽसावारुह्य शिविकां ततः ।
 भवभीतो महावीरचरणौ शरणं ययौ ॥ ९१ ॥
 सदारः सोऽग्रहीद् दीक्षां ततो भगवदन्तिके ।
 तच्छ्रुत्वा शालिभद्रोऽपि जितमन्यः प्रतत्त्वरे ॥ ९२ ॥
 सोऽन्वीयमानस्तदनु श्रणिकेन महीभुजा ।
 उपेत्य श्रीमहावीरपादमूलेऽग्रहीद् व्रतम् ॥ ९३ ॥

ततः सपरिवारोऽपि स्वामी सिद्धार्थनन्दनः ।
 विहरन्नन्यतोऽगच्छत् सयूथ इव हस्तिराट् ॥ ८४ ॥
 धन्यश्च शालिभद्रश्च तावभूतां बहुयुतो ।
 सहत्तपश्च तेपातं खड्गधारासहोदरम् ॥ ८५ ॥
 पक्षाद् मासाद् द्विमास्यास्त्रिमास्या मासचतुष्टयात् ।
 शरीरनिरपेक्षी तौ चक्रतुः पारणं मुनी ॥ ८६ ॥
 तपसा समजायेतां निर्मांसरुधिराङ्गकौ ।
 चर्मभस्त्रोपमौ शालिभद्रधन्यौ महामुनी ॥ ८७ ॥
 अन्यद्युः श्रीमहावीरस्वामिना सह तौ मुनी ।
 भ्राजन्मतू राजगृहं पुरं जन्मभुवं निजाम् ॥ ८८ ॥
 ततः समवसरणस्थितं नन्तुं जगत्पतिम् ।
 श्रद्धाऽतिशययोगिनाच्छिन्नमीयुर्जनाः पुरात् ॥ ८९ ॥
 मासपारणके शालिभद्रधन्यावुभावपि ।
 काले विहर्तुं भिक्षार्थं भगवन्तं प्रणेमतुः ॥ ९० ॥
 मातृपार्श्वीत्यारणं तद्वेत्युक्तः स्वामिना ततः ।
 इच्छामीति भणन् शालिभद्रो धन्ययुतो ययौ ॥ ९१ ॥
 गत्वा भद्रागृहद्वारं तावुभावपि तस्थतुः ।
 तपःक्षामतया तौ च न केनाप्युपलक्षितौ ॥ ९२ ॥
 श्रीवीरं शालिभद्रं च धन्यमप्यद्य वन्दितुम् ।
 यामीति व्याकुला भद्राऽप्यज्ञासौदुःखका न तौ ॥ ९३ ॥
 क्षणमेकमवस्थाय तत्र तौ जग्मतुस्ततः ।
 सहर्षीं नगरद्वारप्रतोष्या च निरीयतुः ॥ ९४ ॥

तदाऽऽयान्ती पुरे तस्मिन्विक्रेतुं दधिसर्पिषी ।
 शालिभद्रस्य प्राग्जन्ममाता धन्याऽभवत्पुरः ॥ ५ ॥
 शालिभद्रं तु सा प्रेक्ष्य सञ्जात'प्रसूवस्तनी ।
 वन्दित्वा चरणौ भक्त्या ह्याभ्यामपि ददौ दधि ॥ ६ ॥
 श्रीवीरस्थान्तिके गत्वा तदालोच्य कृताञ्जलिः ।
 शालिभद्रोऽवदत्स्वामिन्मातृतः पारणं कथम् ? ॥ ७ ॥
 सर्वज्ञोऽप्याचचक्षेऽथ शालिभद्र ! महासुने ! ।
 प्राग्जन्ममातरं धन्यामन्यदप्यन्यजन्मजम् ॥ ८ ॥
 कृत्वा पारणकं दध्नाऽऽपृच्छ च स्वामिनं ततः ।
 वैभाराद्रिं ययौ शालिभद्रो धन्यसमन्वितः ॥ ९ ॥
 शिलातले शालिभद्रः सधन्यः प्रतिलेखिते ।
 पादपोपगमं नाम तत्रानशनमाश्रयत् ॥ १० ॥
 तदा च भद्रा तन्माता श्रेणिकश्च महीपतिः ।
 आजग्मतुर्भक्तियुक्तौ श्रीवीरचरणान्तिकम् ॥ ११ ॥
 ततो भद्राऽवददन् शालिभद्रौ क तौ मुनी ? ।
 भिक्षार्थं नागती कस्मादस्मद्देशं जगत्पते ! ॥ १२ ॥
 सर्वज्ञोऽपि बभाषे तौ त्वद्देशं मुनी गतौ ।
 ज्ञातौ न तु भवत्येहागमनव्यग्रचित्तया ॥ १३ ॥
 प्राग्जन्ममाता त्वत्सूनोर्धन्या यान्ती पुरं प्रति ।
 ददौ दधि तयोस्तेन पारणं चक्रतुश्च तौ ॥ १४ ॥

उभावथ महासत्त्वौ 'सत्वरौ' भवमुज्झितुम् ।
 वैभारपर्वते गत्वाऽनशनं तौ प्रचक्रतुः ॥ १५ ॥
 श्रेणिकेन समं भद्रा वैभाराद्रिं ययौ ततः ।
 तथास्थितावपश्यच्च तावश्मघटिताविव ॥ १६ ॥
 तत्कष्टमथ पश्यन्ती स्मरन्ती तत्सुखानि च ।
 माऽरोदीद्वोदयन्तीव वैभाराद्रिं प्रतिस्वनैः ॥ १७ ॥
 आयातोऽपि गृहं वत्स ! मया तु स्वल्पभाग्यया ।
 न ज्ञातोऽसि प्रमादेनाप्रसादं मा कथा मयि ॥ १८ ॥
 यद्यपि त्यक्तवान्नस्त्वं तथापि निजदर्शनात् ।
 आनन्दयिष्यसि दृशी पुरेत्यासीन्मनोरथः ॥ १९ ॥
 आरम्भेणामुना पुत्र ! शरीरत्यागहेतुना ।
 मनोरथं तमपि मे भङ्क्तुमस्यद्यतोऽधुना ॥ २० ॥
 प्रारब्धं यत्तपस्तत्र न ते विघ्नीभवास्यहम् ।
 किन्त्वितत्कर्कशतमं शिलातलमितो भव ॥ २१ ॥
 अथोचे श्रेणिको हर्षस्थानं 'किमम्ब ! रोदिषि ? ।
 ईदृग् यस्याः सुतः स्त्रीषु 'त्वमेका पुत्रवत्यसि ॥ २२ ॥
 तत्त्वज्ञोऽयं महासत्त्वस्यक्ता दृणमिव श्रियम् ।
 प्रपदे स्वामिनः पादान् साक्षादिव परं पदम् ॥ २३ ॥

(१) ख च सत्वरं ।

(२) ख ड त्वं सैका ।

(३) क ग च किं नाम ।

असौ जगत्स्वामिशिष्यानुरूपं तप्यते तपः ।

मुधाऽनुतप्यते मुग्धे ! किं त्वया स्त्रीस्वभावतः ? ॥ २४ ॥

भद्रैवं बोधिता राज्ञा वन्दित्वा तौ महामुनी ।

विमनस्का निजं धाम जगाम श्रेणिकस्तथा ॥ २५ ॥

मृत्वा ततस्तौ सर्वार्थसिद्धस्वर्गं बभूवतुः ।

सुरोत्तमौ तयस्त्रिंशत्सागरप्रमितायुषौ ॥ २६ ॥

सत्यान्नदानफलसम्पदमद्वितीयां

स प्राप सङ्गमक आयतिवर्द्धमानाम् ।

कार्यो नरैरवितथातिथिसंविभागे

भाग्यार्थिभिर्ननु ततः सततं प्रयत्नः ॥ १२७ ॥

॥ इति सङ्गमककथानकम् ॥ ८८ ॥

उक्तानि द्वादशव्रतानि, अथ तच्छेषमतिचाररक्षणलक्षणं

प्रस्तौतुमाह —

व्रतानि सातिचाराणि सुकृताय भवन्ति न ।

अतिचारास्ततो हेयाः पञ्च पञ्च व्रते व्रते ॥ ८९ ॥

अतिचारो मालिन्यं तद्युक्तानि व्रतानि न सुकृताय भवन्ति,
तदर्थमेवैकैकस्मिन् व्रते पञ्च पञ्चातिचाराः परिहरणीयाः । ननु
सर्वविरतावेवातिचारा भवन्ति, संज्वलनोदय एव तेषामभि-
धानात् ।

यदाह—

'सञ्जेवि अ अइयारा संजलणाणं तु उदयती हुंति ।

मूलच्छिज्जं पुण ङोइ बारसण्हं कसायाणं ॥ १ ॥

संज्वलनोदयश्च सर्वविरतानामेव, देशविरतानां तु प्रत्यास्थाना-
वरणोदय इति न देशविरतावतिचारसम्भवः । युज्यते चैतत्,
अल्पीयस्त्वान्तस्याः, कुन्युशरीरं व्रणाद्यभाववत् ।

तथाहि—

प्रथमाणुव्रते स्थूलं सङ्कल्पं निरपराधं द्विविधं त्रिविधं नित्यादि-
विकल्पैर्विशेषितत्वेनातिसूक्ष्मतां गते देशभावात्कथं देशविराधना-
रूपा अतिचारा भवन्तु, अतः सर्वनाश एव तस्योपपद्यते । महा-
व्रतेषु तु ते संभवन्ति, महत्त्वादेव ; हस्तिशरीरं व्रणपट्टवन्त्यादि-
वदिति । उच्यते । देशविरतावतिचारा न संभवन्तीत्यसङ्गतम् ।
उपासकदशादिषु प्रतिव्रतमतिचारपञ्चकाभिधानात् । अथ भङ्गा
एव ते, न त्वतिचाराः । नैवम् । भङ्गाङ्गेदेनातिचारस्यागमे
संमतत्वात् । यच्चोक्तम् । सर्वेऽप्यतिचाराः संज्वलनोदय एव ।
तत्कृत्यम् । केवलं सर्वविरतिचारित्रमेवाश्रित्य तदुच्यते, न तु
सम्यक्देशविरती । यतः—सञ्जेवि अ अइयारा इत्यादि गाथाया
एवं व्याख्या—संज्वलनानामेवोदये सर्वविरतावतिचारा भवन्ति,
शिषोदये तु मूलच्छेद्यमेव तस्याम् । एवं च न देशविरतावति-
चाराभावः ॥ ८६ ॥

(१) सर्वेऽपि च अतिचाराः संज्वलनानां तु उदयती भवन्ति ।

मूलच्छेद्यं पुनर्भवति हादशानां कषायाणाम् ॥ १ ॥

तत्र प्रथमव्रते तानाह —

क्रोधाद्वन्ध्वक्विच्छेदोऽधिकभारोपणम् ।

प्रहारोऽन्नादिरोधश्चाहिंसायां परिकीर्त्तिताः ॥६०॥

अहिंसायां प्रथमाणव्रते असी पञ्चातिचाराः—बन्धो रज्ज्वादिना गोमहिष्यादीनां नियन्त्रणम् ; स्वपुत्रादीनामपि विनयग्राहणार्थं क्रियते, अतः क्रोधादित्युक्तम् ; क्रोधात् प्रबलकषायोदयाद्यो बन्धः स प्रथमोऽतिचारः १ । कृविः शरीरं त्वत्वा, तस्याः क्लेदो द्वैधीकरणम् ; स च पादवल्मीकोपहतपादस्य पुत्रादेरपि क्रियते इति क्रोधादित्यनुवर्त्तते । क्रोधाद्यः क्विच्छेदः स द्वितीयोऽतिचारः २ । अधिकस्य वोढुमशक्यस्य भारस्यारोपणं गो-करभ-रासभ-मनुष्यादेः स्कन्धे पृष्ठे शिरसि वा वाहनायाधिरोपणम् ; इहापि क्रोधादित्यनुवर्त्तते, 'तेन क्रोधात्तदुपलक्षितालोभाद्वा यदधिक-भारारोपणं स तृतीयोऽतिचारः ३ । प्रहारो लगुडादिना ताडनं क्रोधादेवेति चतुर्थोऽतिचारः ४ । अन्नादिरोधो भोजनपानादे-र्निषेधः क्रोधादेवेति पञ्चमोऽतिचारः ५ । अत्र चायमावश्यक-चूर्णार्थाद्युक्तो विधिः । बन्धो द्विपदानां चतुष्पदानां वा स्यात्, सोऽपि सार्थकोऽनर्थको वा, तत्रानर्थकस्तावद् विधातुं न युज्यते, सार्थकः पुनरसौ द्विविधः, सापेक्षो निरपेक्षश्च, तत्र सापेक्षो यो दाम-ग्रन्थिना शिथिलेन, यश्च प्रदीपनादिषु मोचयितुं क्लृप्तं वा शक्यते । निरपेक्षो यत् निश्चलमत्यर्थञ्च बध्यते । एवं तावत्

चतुष्पदानां बन्धो द्विपदानामपि दासदासीचौरपाठादिप्रमत्त-
 पुत्रादीनां यदि बन्धस्तदा सविक्रमणा एव बन्धनीया रक्षणीयाश्च,
 यथाऽग्निभद्रादिषु न विनश्यन्ति ; तथा द्विपदचतुष्पदाः आवर्केण
 त एव संगृहीतव्या ये अबद्धा एवासते इति, क्वचित्छेदोऽपि तथैव ।
 नवरम् । निरपेक्षो हस्तपादकर्णनासिकादि यन्निर्देयं छिनत्ति,
 सापेक्षः पुनर्गण्डं वा अरुर्वा छिन्याद्वा दह्येति ; तथाऽधिक-
 भारोऽपि नारोपयितव्यः, पूर्वमेव हि या द्विपदादिवाहनेन
 जीविका सा आवर्केण मोक्षव्या, अथान्याऽसौ न भवेत् ; तदा
 द्विपदोऽयं भारं स्वयमुत्तिष्ठति, अवतारयति च तं वाह्यते,
 चतुष्पदस्य तु यद्योचितभारः किञ्चिद्गूढः क्रियते, हलशकटादिषु
 पुनरुचितवेलायामसौ मुच्यते इति, प्रहारोऽपि तथैव । नवरम् ।
 निरपेक्षः प्रहारो निर्देयताडना, सापेक्षः पुनः आवर्केणादित एव
 भीतपर्षदा भवितव्यं, यदि पुनः कोऽपि न करोति विनयं तदा
 तं मर्माणि मुक्त्वा लतया दवरकेण वा सकृद् द्विर्वा ताडयेदिति ।
 तथा अन्नपानादिरोधो न कस्यापि कर्त्तव्यस्तीक्ष्णबुद्धो ह्येवं सति
 'स्मियते' ; स्वभोजनवेलायां तु ज्वरितादीन् दिना नियमत
 एवान्यान् विष्टान् भोजयित्वा स्वयं भुञ्जीत ; अन्नादिरोधोऽपि
 सार्थकानर्थकमेव बन्धवत् द्रष्टव्यः । नवरम् । सापेक्षो रोग-
 चिकित्सायं स्यात्, अपराधकारिणि च वाचैव वदेद्—अद्य ते
 न दास्यते भोजनादि । शान्तिनिमित्तं चोपवासादि कारयेत् ।

किं बहुना ? मूलगुणस्याहिंसालक्षणस्यातिचारो यथा न भवति
तथा यतनया वर्त्तनीयम् । ननु हिंसैव श्रावकेण प्रत्याख्याता
ततो बन्धादिकरणेऽपि न दोषो हिंसाविरतेरखण्डितत्वात् ;
अथ बन्धादयोऽपि प्रत्याख्यातास्तदा तत्करणे व्रतभङ्ग एव, विरति-
खण्डनात् । किञ्च । बन्धादीनां प्रत्याख्येयत्वे व्रतयत्ता 'विशीर्येत्' ;
प्रतिव्रतमतिचारव्रतानामाधिक्यादिति । एवं च न बन्धादीना-
मतिचारतेति । उच्यते — सत्यं हिंसैव प्रत्याख्याता न बन्धादयः,
केवलं तत्प्रत्याख्याने अर्थतस्तेऽपि प्रत्याख्याता द्रष्टव्याः, हिंसी-
पायत्वात्तेषाम् । न च बन्धादिकरणेऽपि व्रतभङ्गः किन्त्वतिचार
एव । कथम् । इह द्विविधं व्रतञ्च-अन्तर्वृत्त्या बहिर्वृत्त्या च ; तत्र
मारयामीति विकल्पाभावेन यदा कोपाद्यावेशात्परप्राणप्रहाण-
मविगणयन् बन्धादौ प्रवर्त्तते न च हिंसा भवति, तदा
निर्दयताविरत्यनपेक्षप्रवृत्तत्वेनान्तर्वृत्त्या व्रतस्य भङ्गः, हिंसाया
अभावाच्च बहिर्वृत्त्या पालनमिति । देशस्य भङ्गनाद्देशस्यैव
पालनादतिचारव्यपदेशः प्रवर्त्तते ।

तदुक्तम्—

न मारयामीति कृतव्रतस्य विनैव मृत्युं क इहातिचारः ? ।
निगद्यते यः कुपितो वधादीन् करोत्यसौ स्यान्नियमाऽनपेक्षः ॥ १ ॥
मृत्योरभावान्नियमोऽस्ति तस्य कोपाद्याहीनतया तु भग्नः ।
देशस्य भङ्गादनुपालनाच्च पूज्या अतीचारमुदाहरन्ति ॥ २ ॥

यच्चोक्तम्—व्रतेयत्ता 'विशीर्यते' इति । तदयुक्तम् । विशुद्धाहिंसा-
सद्भावे हि बन्धादीनामभाव एव । तत् स्थितमेतद्वन्धादयोऽति-
चारा एव । बन्धादियहणस्य चोपलक्षणत्वान्मन्वतन्त्रप्रयोगादयोऽ-
न्येऽप्यतिचारतया ज्ञेयाः ॥ ६० ॥

अथ द्वितीयस्य व्रतस्यातिचारानाह—

मिथ्योपदेशः सहसाऽभ्याख्यानं गुह्यभाषणम् ।

विश्वस्तमन्वभेदश्च कूटलेखश्च सूनृते ॥ ६१ ॥

मिथ्योपदेशोऽसदुपदेशः, प्रतिपन्नसत्यव्रतस्य हि परपीडाकरं वचन-
मसत्यमेव, ततः प्रमादात्परपीडाकरणे उपदेशे अतिचारो यथा,
वाङ्मन्तां खरोद्वादयो हन्यन्तां दस्यव इति । यद्वा । यथास्थितोऽर्थ-
स्तथोपदेशः साधीयान्, विपरीतस्तु अयथार्थोपदेशो यथा—परिण
सन्देहापन्नेन घृष्टे न तथोपदेशः । यद्वा । विवादे स्वयं परिण वा
अन्यतराभिसन्धानोपायोपदेश इति प्रथमोऽतिचारः १ । सहसा
अनालोच्याभ्याख्यानमसद्वोषाध्यारोपणं यथा—चौरस्त्व पारदारिको
वेत्यादि । अन्ये तु सहसाऽभ्याख्यानस्थाने रहस्याभ्याख्यानं पठन्ति ;
व्याचर्तते च—रह एकान्तस्तत्र भवं रहस्यं रहस्येनाभ्याख्यानमभि-
शंसनमनटध्यारोपणं, रहस्याभ्याख्यानं यथा—यदि हृद्वा स्त्री
ततस्तस्यै कथयति,—अयं तव भर्ता तरुण्यामतिप्रसक्तः, अथ
तरुणी तत एवमाह—अयं ते भर्ता प्रौढवेष्टितायां मध्यमवयसि
योषिति प्रसक्तः, तथाऽयं खरकामो मृदुकाम इति वा परिहसति,

तथा स्त्रियमभ्याख्याति भर्तुः पुरः — यथा पत्नी ते कथयति एवमयं
मां रहसि कामगर्दभः खलीकरोति, अथवा दम्पत्योरन्यस्य वा
पुंसः स्त्रिया वा येन रागप्रकर्ष उत्पद्यते तेन तादृशा रहस्येनानेक-
प्रकारेणाभिगंसनं हास्यक्रीडादिना नत्वभिनिवेशेन ; तथा सति
व्रतभङ्ग एव स्यात् ।

यदाह

‘सहस्राभक्खाणाई जाणंतो जइ करेज्ज तो भंगो ।

जइ पुण णाभोगाईहिंतो तो होइ अइयारो ॥ १ ॥

इति द्वितीयोऽतिचारः २ । तथा गुह्यं गूहनीयं न, सर्वस्मै यत्कथनीयं
राजादिकार्यसंबन्धं तस्यानधिकृतनैवाकारेङ्गितादिभिर्ज्ञात्वा-
ऽन्यस्मै प्रकाशनं गुह्यभाषणं यथा—एते ह्रीदमिटं च राज-
विरुद्धादिकं मन्त्रयन्ते, अथवा गुह्यभाषणं पैशुन्यं यथा—हयोः
प्रीती सत्यामेकस्याकारादिनोपलभ्याभिप्रायमितरस्य तथा
कथयति यथा प्रीतिः प्रणश्यति । इति द्वितीयोऽतिचारः ३ । तथा
विश्वस्ता विश्वासमुपगता ये मित्रकलत्रादयस्तेषां मन्त्रो मन्त्रणं
तस्य भेदः प्रकाशनं तस्यानुवादरूपत्वेन, सत्यत्वात् यद्यपि नाति-
चारता घटते तथापि मन्त्रितार्थप्रकाशनजनितलज्जादितो मित्र-
कलत्रादेर्मरणादिसम्भवेन परमार्थतोऽस्यासत्यत्वात् कथञ्चिद्भङ्ग-
रूपत्वेनातिचारतैव । गुह्यभाषणे गुह्यमाकारादिना विज्ञायानधि-

(१) सहस्राभ्याख्यानादीन् जानन् यदि कुर्यात् ततो भङ्गः ।

यदि पुनरनाभोगादिभ्यस्ततो भवत्यतिचारः ॥ १ ॥

कृत एव शुद्धं प्रकाशयति, इह तु स्वयं मन्त्रयित्वेव मन्त्रं भिनत्ती-
त्यनयोर्भेदः । इति चतुर्थोऽतिचारः ४ । तथा कूटमसङ्गतं तस्य
लेखो लेखनं कूटलेखः, अन्यस्वरूपाक्षरमुद्राकरणम्, एतच्च यद्यपि
कायेनासत्त्वां वाचं न वदामीत्यस्य न वदामि न वादयामीत्यस्य
वा व्रतस्य भङ्ग एव, तथापि सहसाकारानामोगादिना अति-
क्रमादिना वाऽतिचारः ; अथवा असत्यमित्यसत्यभणनं मया
प्रत्याख्यातमिदं पुनर्लेखनमिति भावनया व्रतसापेक्षस्याति-
चार एवेति पञ्चमोऽतिचारः ५ ॥ ८१ ॥

अथ तृतीयव्रतातिचारानाह —

स्तेनानुज्ञा-तदानीतादानं द्विट् राज्यलङ्घनम् ।

प्रतिरूपक्रिया मानान्यत्वं चास्तेयसंश्रिताः ॥ ८२ ॥

स्तेनाधीरास्तेषामनुज्ञा-हरत यूयमिति हरणक्रियायां प्रेरणा,
अथवा स्तेनापकरणानि कुशिकाकर्त्तरिकाघर्षरिकादीनि तेषा-
मर्पणं विक्रयणं वा स्तेनानुज्ञा । अत्र च यद्यपि चौर्यं न
करोमि न कारयामीत्येवं प्रतिपन्नव्रतस्य स्तेनानुज्ञाव्रतभङ्ग एव,
तथापि किमधुना यूयं निर्व्यापारास्तिष्ठत ?, यदि वो भक्तादि नास्ति
तदाऽहं तद्दामि ?, भवदानीतमोषस्य वा यदि विक्रायको न
विद्यते तदाऽहं विक्रेष्ये ? इत्येवंविधवचनैश्चौरान् व्यापारयतः
स्वकल्पनया तद्व्यापारणं परिहरतो व्रतसापेक्षस्याभावतिचारः ।
इति प्रथमोऽतिचारः १ । तथा तच्छब्देन स्तेनपरामर्शः स्तेनै-
रानीतमाहृतं कनकवस्त्रादि तस्यादानं ग्रहणं मूढ्येन मुधिकया

वा तदानीतादानं, स्तेनानीतं हि काणक्रयेण मुधिकया वा प्रच्छन्नं गृहंश्चोरो भवति, ततश्चौर्यकरणाद्गतभङ्गः, वाणिज्यमेव मया क्रियते न चौरिकेत्यध्यवसायेन व्रतसापेक्षत्वान्न 'तद्भङ्ग' इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः । इति द्वितीयः २ । तथा द्विषोर्विरुद्धयो-
राक्षोरिति शेषः, राज्यं नियमिता भूमिः कटकं वा तस्य लङ्घनं व्यवस्थाऽतिक्रमः ; व्यवस्था च परस्परविरुद्धराजकृतैव, तल्लङ्घनं चान्यतरराज्यनिवासिन इतरराज्ये प्रवेशः, इतरराज्य-
निवासिनो वा अन्यतरराज्ये प्रवेशः, द्विष्टराज्यलङ्घनस्य यद्यपि स्वस्वामिना अननुज्ञातस्य 'सामिजीवादत्तं तित्थयरेणं तहेव य गुरुहि' इत्यदत्तादानलक्षणयोगेन तत्कारिणां च चौर्यदण्ड-
योगेन अदत्तादानरूपत्वाद्गतभङ्ग एव, तथापि द्विष्टराज्यलङ्घनं कुर्वता मया वाणिज्यमेव कृतं न चौर्यमिति भावनया व्रतसापेक्षत्वात्त्रोके च चौर्योऽयमिति व्यपदेशाभावादतिचारता ।
इति द्वितीयः ३ । तथा प्रतिरूपं सदृशं व्रीहीणां पलञ्जिः, घृतस्य वसा, द्विष्टोः खदिरादिवेष्टः, तैलस्य मूत्रं, जात्यसुवर्णरूप्ययो-
र्युक्तिसुवर्णरूप्ये, इत्यादिप्रतिरूपेण क्रियाव्यवहारः, व्रीह्यादिषु पलञ्ज्यादि प्रक्षिप्य तत्तद्विक्रीणीते । यद्वा, अपहृतानां गवादीनां सशृङ्गाणामग्निपक्वकालिङ्गीफलखेदादिना शृङ्गाण्यधोमुखानि प्रगुणानि तिर्यग्बलितानि वा यथारुचि विधायाऽन्यविधत्वमिव तेषामापाद्य सुखेन धारणविक्रयादि करोति । इति चतुर्थः ४ ।

तथा मीयतेऽनेनेति मानं कुडवादि, पलादि, हस्तादि, तस्यान्यत्वं हीनाधिकत्वं, हीनमानेन ददाति, अधिकमानेन गृह्णाति । इति पञ्चमः ५ । प्रतिरूपक्रिया मानान्यत्वं च पर-
व्यसनेन परधनग्रहणरूपत्वाद्भङ्ग एव, केवलं स्वात्स्वननादिक-
मेव चौर्ध्वं प्रसिद्धं, मया तु वणिकलैव कर्तति भावनया व्रत-
रक्षणोद्यतत्वाटतिचारावेवेति । अथवा स्तेनानुज्ञादयः पञ्चाप्यमी
व्यक्तचौर्ध्वरूपा एव, केवलं सहसाकारादिना अतिक्रमव्यति-
क्रमादिना वा प्रकारेण विधीयमाना अतिचारतया व्यपदिश्यन्ते ।
न चैते राजसेवकादीनां न सम्भवन्ति, तथाहि—आश्रयोः स्पष्ट
एव सम्भवः, डिड्राज्यलङ्घनं तु यदा सामन्तादिः कश्चित्
स्वस्वामिनो वृत्तिमुपजोवति, तद्विरुद्धस्य च सहायो भवति,
तदाऽस्यातिचारो भवति, प्रतिरूपक्रिया मानान्यत्वं च यदा
राजा भाण्डागारे द्रव्याणां विनिमयं मानान्यत्वं च कारयति,
तदा राज्ञोऽप्यतिचारो भवति । एते च पञ्चाप्यस्तेयव्रताश्रिता
अतिचाराः ॥ ८३ ॥

अथ चतुर्थव्रतातिचारानाह—

इत्वरान्तागमोऽनात्तागतिरन्यविवाहनम् ।

मदनात्याग्रहोऽनङ्गक्रीडा च ब्रह्मणि स्मृताः ॥ ८४ ॥

ब्रह्मणि ब्रह्मचर्यव्रते, एतेऽतिचाराः स्मृताः । इत्वरौ प्रतिपुरुष-
मयनशीला, विश्या इत्यर्थः ; सा चासावान्ता च कञ्चित्कालं
भाटीप्रदानादिना संगृहीता, पुंवद्भावे इत्वरान्ता । अथवा इत्वरं

स्तोकमप्युच्यते, इत्वरं स्तोकमल्पमात्ता इत्तरात्ता, विस्मष्टपटु-
षत् समासः । अथवा इत्वरकालमात्ता इत्तरात्ता, मयूरव्यंस-
कादित्वात् समासः, कालशब्दलोपश्च । तस्यां गम आसेवनम् ।
इयं चात्र भावना-भाटीप्रदानादित्तरकालस्वीकारेण स्वकलत्रौ-
कृत्य वेश्यां सेवमानस्य स्वबुद्धिकल्पनया स्वदारत्वेन व्रतसापेक्ष-
चित्तत्वान्न भङ्गः, अल्पकालपरिग्रहाच्च वस्तुतोऽन्यकलत्रत्वाद्भङ्गः,
इति भङ्गाभङ्गरूपत्वादित्तरात्तागमोऽतिचारः । इति प्रथमः १ ।
तथा अनात्ता अपरिगृहीता वेश्या स्वैरिणी, प्रोषितभर्तृका
कुलाङ्गना वाऽनाथा तस्यां गतिरासेवनम् । इयं चानाभोगा-
दिना अतिक्रमादिना वा अतिचारः । इमौ चातिचारौ स्वदा-
रसन्तोषिण एव, न तु परदारवर्जकस्य ; इत्तरात्ताया वेश्यात्वेन
अनात्तायाः स्वनाथतयैवापरदारत्वात्, शेषास्वतिचारा द्वयोरपि ;
इदं च सूत्राऽनुपाति ।

यदाहुः —

'सदारसन्तोषस्स इमे पञ्च अद्वयारा जाणियव्वा न समायरिअव्वा ।

अन्ये त्वाहुः — इत्तरात्तागमः स्वदारसन्तोषवतोऽतिचारस्तत्र
भावना कृतैव, अनात्तागतिषु परदारवर्जिनः । अनात्ता हि वेश्या
यदा तां गृहीतान्यसक्तभाटिकामभिगच्छति, तदा परदार-
गमनजन्यदोषसम्भवात् कथञ्चित् परदारत्वाच्चाभङ्गत्वेन भङ्गाभङ्ग-
रूपोऽतिचारः । इति द्वितीयः २ । तथाऽन्येषां स्वस्वापत्यव्यतिरि-

ज्ञानां विवाहनं विवाहकरणं कन्याफललिप्सा, स्नेहसम्बन्धादिना वा परिणयनविधानम् । इदं च स्वदारसन्तोषवता स्वकलत्रात् परदारवर्जकेन च स्वकलत्रवेश्याभ्यामन्यत्र मनोवाक्यमैथुनं न कार्यं न च कारणीयमिति यदा प्रतिपन्नं व्रतं भवति, तदा अन्यविवाहकरणं मैथुनकारणमर्थतः प्रतिषिद्धमेव भवति, तद्वृत्ती तु मन्यते—विवाह एवाऽयं मया विधीयते न मैथुनं कार्यते इति व्रतसापेक्षत्वादिचार इति कन्याफललिप्सा च सम्यग्-दृष्टेरव्युत्पन्नाऽवस्थायां सम्भवति, मिथ्यादृष्टेस्तु भद्रकावस्थायामनु-ग्रहार्थं व्रतादाने सा सम्भवति । नन्वन्यविवाहनवत् स्वापत्यविवाह-नेऽपि समान एव दोषः । सत्यम् । यदि स्वकन्याया विवाहो न कार्यते, तदा स्वच्छन्दचारिणी स्यात्, ततश्च शासनोपघातः स्यात् ; विहितविवाहा तु पतिनियन्त्रितत्वेन न तथा स्यात् ।

परिऽप्याहुः—

पिता रक्षति कौमारं भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्रस्तु स्थविरं भावे न स्त्री स्नातन्वामर्हति ॥ १ ॥

यस्तु दाशार्हस्य कृष्णस्य चेटकराजस्य च स्वापत्येष्वपि विवाह-नियमः श्रूयते, स चिन्तकान्तरसद्भावे द्रष्टव्यः । अन्ये त्वाहुः—अन्यस्य कलत्राऽन्तरस्य विशिष्टसन्तोषाभावात् स्वयं विवाहन-मन्यविवाहनम् । अयं स्वदारसन्तुष्टस्याऽतिचारः । इति तृतीयः ३ । मर्दने कामेऽत्याग्रहः परित्यक्तान्यसकलव्यापारस्य तदध्यवसायतः योषामुखकक्तीरूपस्थान्तरेष्ववित्तमया प्रक्षिप्य प्रजननं महतीं वेलां निश्चलां मृत एवास्ते, चटक इव चटकायां मुहु-

मुहुर्दुर्घोषायामारोहति, जातबलक्षयश्च वाजीकरणान्युपयुङ्क्ते ;
 अनेन खल्वौषधप्रयोगेण गजप्रसेकी तुरगावमर्दीव पुरुषो
 भवतीति ब्रूयात् । इति चतुर्थः ४ । तथा अनङ्गः कामः, स च
 पुंसः स्त्रीपुंनपुंसकेषु सेवनेच्छा, हस्तकर्मादीच्छा वा वेदोदयात् ।
 योषितोऽपि योषिन्पुंसकपुरुषासेवनेच्छा हस्तकर्मादीच्छा वा,
 नपुंसकस्यापि नपुंसकपुरुषस्त्रीसेवनेच्छा हस्तकर्मादीच्छा वा ।
 एषोऽनङ्गो नान्यः कश्चित् तेन तस्मिन् वा क्रीडा रमणमनङ्ग-
 क्रीडा । यदा । आहार्यैः काष्ठपुस्तफलमृत्तिकाचर्मादिभिर्घटितैः
 प्रजननैः खलिकेन कृतकृत्योऽपि योषितामवाच्यदेशं भूयो भूयः
 कुप्याति, केशकर्षणप्रहारदानदन्तनखकदर्थनाऽऽदिप्रकारैश्च मोह-
 नीयकर्माविशात् तथा क्रीडति यथा बलवान् रागः प्रसूयते ।
 अथवाऽङ्गं देहावयवो मेयुनापेक्षया योनिर्महानं वा तद्वाति-
 रिक्तान्यङ्गानि कुचकक्षोरुवदनादीनि तेषु क्रीडा अनङ्गक्रीडा ।
 इह च आवकाऽत्यन्तपापभोरुतया ब्रह्मचर्यं चिकीर्षुरपि यदा
 वेदोदयासहिष्णुतया तद्विधातुं न शक्नोति, तदा यापनामात्रार्थं
 स्वदारसन्तोषादि प्रतिपद्यते । मैथुनमात्रेणैव च यापनायां सम्भवन्त्यां
 मदनात्याग्रहानङ्गक्रीडि अर्थतः प्रतिषिद्धे । तत्त्वेवने न च कश्चिद्-
 गुणः, प्रत्युत तात्कालिकी छिदा राजयक्ष्मादयश्च रोगा दोषा एव
 भवन्ति । एवं प्रतिषिद्धाचरणाङ्गो नियमाबाधनाच्चाभङ्ग इत्यति-
 चारावेतौ । अन्ये त्वन्यथाऽतिचारद्वयमपि भावयन्ति—स हि
 स्वदारसन्तोषी मैथुनमेव मया प्रत्याख्यातमिति स्वकल्पनया
 विश्वादी तत् परिहरति, नालिङ्गनादि ; परदारविवर्जकोऽपि

परदारेषु मैथुनं परिहरति, नालिङ्गनादि ; इति कथञ्चिद्भूतसापेक्ष-
त्वादतिचारी । एवं स्वदारसन्तोषिणः पञ्चातिचाराः परदार-
वर्जकस्य तूत्तरे त्रय एवेति स्थितम् । अन्ये त्वन्यथाऽतिचारान्
विचारयन्ति—

यथा—

‘परदारवर्जिणो पञ्च हन्ति तिसि उ सदारसंतुष्टे ।

इत्युत तिसि पञ्च व भंगविगप्येहि अइयारा ॥ १ ॥

इत्वरकालं या परेण भाव्यादिना परिगृहीता वेष्ट्या तां गच्छतः
परदारवर्जिनो भङ्गः कथञ्चित् परदारत्वात्तस्याः, लोके तु
परदारत्वारूढेर्न भङ्ग इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः । अपरि-
गृहीतायामनाथकुलाङ्गनायां या गतिः परदारवर्जिनः सोऽप्यति-
चारः ; तत्कल्पनयाऽपरस्य भर्तुरभावेनापरदारत्वादभङ्गः, लोके च
परदारतया रूढेर्भङ्ग इति पूर्ववदतिचारः । शेषास्तु त्रयो द्वयो-
रपि भवेयुः, स्त्रियास्तु स्वपुरुषसन्तोषपरपुरुषवर्जनयोर्न भेदः ; स्व-
पुरुषव्यतिरेकेणाऽन्येषां परपुरुषत्वात् । अन्यविवाहनादयस्तु त्रयः
स्वदारसन्तोषिण इव स्वपुरुषविषयाः स्युरिति पञ्च वा । कथम् ।
आद्यस्तावद्यदा स्वकीयपतिर्वारकदिने सपत्न्या परिगृहीतो
भवति, तदा सपत्नीवारकं विलुप्य तं परिसुञ्चानाया अतिचारः,
द्वितीयस्त्वतिक्रमादिना परपुरुषमभिसरन्त्या अतिचारः, ब्रह्म-

(१) परदारवर्जिनः पञ्च भवन्ति त्रयस्तु स्वदारसन्तुष्टे ।

स्त्रियास्तयः पञ्च वा भङ्गविकल्पैरतिचाराः ॥ १ ॥

चारिणं वा स्वपतिमतिक्रमादिनाऽभिसरन्त्या अतिचारः । शेषा-
स्त्रयः स्त्रियाः पूर्ववत् ॥ ८४ ॥

अथ पञ्चमव्रतस्याऽतिचारानाह—

धनधान्यस्य कुप्यस्य गवादेः क्षेत्रवास्तुनः ।

हिरण्यहेमश्च संख्याऽतिक्रमोऽत्र परिग्रहे ॥ ८५ ॥

अत्र आवकधर्मोचिते परिग्रहव्रते यः संख्याऽतिक्रमः सोऽतिचारः
कस्य कस्येत्याह—धनं गणिमधरिममेयपरीक्ष्यलक्षणम् ।

यदाह—

‘गणिमं जाईफलफोप्फलाइ धरिमं तु कुङ्कुमगुडाइ ।

मेज्जं चोप्पडलोणाइ रयणवत्याइ परिच्छेज्जं ॥ १ ॥

धान्यं सप्तदशविधम् ।

यदाह—

व्रीहिर्यवो मसूरो गोधूममुद्गमाषतिलचणकाः ।

अणवः प्रियङ्गुकोद्रवमकुष्टकाः शालिराढक्यः ॥ १ ॥

किञ्च कलायकुलत्थी सणसप्तदशानि धान्यानि ।

धनं च धान्यं च धनधान्यं तस्य धनधान्यस्य । अत्रोत्तरत्र च
समाहारनिर्देशः परिग्रहस्य पञ्चविधत्वज्ञापनार्थः । तथा सति
ह्यतिचारपञ्चकं सुयोजं भवति । कुप्यं रूप्यसुवर्णव्यतिरिक्तं कांस्य-

(१) गणिमा जातिफलपूगफलादि धरिमा तु कुङ्कुमगुडादि ।

मेज्जं चत्तलवत्यादि रत्नवत्यादि परिच्छेद्यम् ॥ १ ॥

लोहताम्रसीसकचपुमृङ्गाण्डत्वचिसारविकारोदङ्गिकाष्ठमञ्चकम---
 च्चिकामसूरकरथगकटहलप्रभृति द्रव्यं, तस्य कुप्यस्य । गौरनङ्गान-
 ऽनङ्गाही च, स आदिर्यस्य द्विपदचतुष्पदवर्गस्य स गवादिः ।
 आदिगञ्जान्महिषमेषाऽविककरभरासभतुरगहस्यादिचतुष्पदानां
 हंसमयूरकुर्कुटशकसारिकापारापतचकोरादिपक्षिद्विपदानां पत्नी-
 उपरुहादामीदासकर्मकरपदात्यादिमनुष्याणां च संग्रहः । क्षेत्रं
 मस्योत्पत्तिभूमिः, तत् त्रिविधं, सेतुकेतूभयभेदात् । तत्र सेतुक्षेत्रं
 यदरघटादिजलेन सिच्यते, केतुक्षेत्रमाकाशोदकपातनिष्पाद्यसस्यम् ;
 उभयमुभयजलनिष्पाद्यसस्यम् । वानु गृहादि ग्रामनगरादि च ।
 तत्र गृहादि त्रिविधं ; खातं भूमिगृहादि, उच्छ्रितं प्रासादादि,
 खातोच्छ्रितं भूमिगृहस्योपरि गृहादिमन्त्रिवेशः । क्षेत्रं च वानु
 चेति समाहारद्वन्द्वः । तथा हिरण्यं रजतं, घटितं अघटितं
 चाऽनेकप्रकारं पात्रादि, एवं सुवर्णमपि, हिरण्यं च हेम चेत्यत्रा-
 ऽपि समाहारः । संख्या व्रतकाले यावज्जीवं चतुर्मासादिकालावधि
 वा यत्परिमाणं गृहीतं तस्या अतिक्रम उल्लङ्घनं संख्यातिक्रमो-
 ऽतिचारः ॥ ८५ ॥

ननु प्रतिपन्नव्रतसंख्याऽतिक्रमो भङ्ग एव स्यात्, कथमतिचारः ?

इत्याह—

बन्धनाद्भावतो गर्भाद्योजनाद् दानतस्तथा ।

प्रतिपन्नव्रतस्यैष पञ्चधाऽपि न युज्यते ॥ ८६ ॥

न साक्षात् संख्याऽतिक्रमः, किन्तु व्रतसापेक्षस्य बन्धनादिभिः

पञ्चभिर्हेतुभिः स्वबुद्ध्या व्रतभङ्गमकुर्वत एवातिचारो भवति ;
 बन्धनादयश्च यथासंख्येन धनधान्यादीनां परिग्रहविषयाणां
 सम्बध्यन्ते । तत्र धनधान्यस्य बन्धनात् संख्याऽतिक्रमो यथा—
 कृतधनधान्यपरिमाणस्य कोऽपि लभ्यमन्यद्वा धनं धान्यं वा
 ददाति, तच्च व्रतभङ्गभयाच्चतुर्मास्यादिपरतो गृहगतधनादि-
 विक्रये वा कृते ग्रहीष्यामीति भावनया बन्धनात्, यन्त्रणात्,
 रज्ज्वादिसंयमनात्, सत्यङ्गारदानादिरूपाद्वा स्वीकृत्य तद् गृह-
 एव तत् स्थापयतोऽतिचारः १ । कुप्यस्य भावतः संख्याऽतिक्रमो
 यथा—कुप्यस्य या संख्या कृता तस्याः कथञ्चिद् द्विगुणत्वे
 सति व्रतभङ्गभयाद् भावतो द्योर्दयोर्मीलनेन एकीकरणरूपात्
 पर्यायान्तरात् स्वाभाविकसंख्याबाधनात् संख्यामात्रपूरणाच्चाति-
 चारः । अथवा भावतोऽभिप्रायादर्थित्वलक्षणादिवर्चितकालावधेः
 परतो ग्रहीष्यामि अतो नान्यस्मै देयमिति पराप्रदेयतया व्यवस्था-
 पयतोऽतिचारः २ । तथा गोमहिषीवडवादेर्विवर्चितसंवल्लराद्य-
 वधिमध्य एव प्रसवे अधिकगवादिभावाद् व्रतभङ्गः स्यादिति
 तद्वयात् कियत्यपि काले गते गर्भतो गर्भग्रहणाद्गर्भस्यगवादि-
 भावेन बहिस्तदभावेन कथञ्चिद्व्रतभङ्गाद् व्रतिनोऽतिचारः ३ ।
 तथा क्षेत्रवासुनो योजनात् क्षेत्रवास्वन्तरमीलनाद्गृहीतसंख्याया-
 अतिक्रमोऽतिचारः । तथाहि—किलैकमेव क्षेत्रं वासु चेत्यभिग्रह-
 णतोऽधिकतरतदभिलाषे सति व्रतभङ्गभयात् प्राक्तनक्षेत्रवासु
 प्रत्यासन्न तद् गृहीत्वा पूर्वैण सह तस्यैकत्वकरणार्थं वृत्तिभिस्त्या-
 द्यपनयनेन तत्तत्र योजयतो व्रतसापेक्षत्वात् कथञ्चिद्विरति-

बाधनाच्चातिचारः ४ । तथा हिरण्यहेम्नोर्दानादितरणाद्
गृहीतसंख्याया अतिक्रमः । यथा केनापि चतुर्मासाद्यवधिना
हिरण्यादिसंख्या प्रतिपन्ना, तेन च तुष्टराजादेः सकाशात्
तदधिकं तल्लब्धं तदन्यस्मै व्रतभङ्गभयाद् ददाति पूर्णेष्वधौ
ग्रहीष्यामीत्यभिप्रायेणेति व्रतसापेक्षत्वादतिचारः । एष गृहीत-
संख्याऽतिक्रमः, पञ्चधाऽपि पञ्चभिरपि प्रकारैः, प्रतिपन्नव्रतस्य
आवकस्य न युज्यते, कर्तुमिति शेषः, व्रतमालिन्यहेतुत्वात् ।
पञ्चधेत्युपलक्षणमन्येषां सहसाकारानामोगादीनाम् । उक्ता अणु-
व्रतानां प्रत्येकं पञ्च पञ्चातिचाराः ५ ॥ ८६ ॥

अथ गुणव्रतानामवसरः, तत्राऽपि प्रथमगुणव्रतस्य दिग्विरति-
लक्षणस्याऽतिचारानाह—

स्मृत्यन्तर्धानमूर्ध्वाधस्तिर्यग्भागव्यतिक्रमः ।

क्षेत्रवृद्धिश्च पञ्चेति स्मृता दिग्विरतिव्रते ॥८७॥

दिग्विरतिव्रते पञ्चातिचाराः, इत्यनेन रूपेण, स्मृताः पूर्वाचार्यैः ।
तद्यथा—स्मृत्येयोजनशतादिरूपदिक्परिमाणविषयाया अति-
व्याकुलत्वप्रमादित्वमत्यपाटवादिनाऽन्तर्धानं भ्रंशः । तथाहि—
केनचित् पूर्वस्यां दिशि योजनशतरूपं परिमाणं कृतमासीत्,
गमनकाले च स्पष्टतया न स्मरति, किं शतं परिमाणं कृतमुत
पञ्चाशत् ? तस्य चैवं पञ्चाशतमतिक्रामतोऽतिचारः, शत-
मतिक्रामतो भङ्गः, सापेक्षत्वान्निरपेक्षत्वाच्चेति । तस्मात् स्मृत-
व्यमेव गृहीतव्रतं, स्मृतिमूलं हि सर्वमनुष्ठानमिति प्रथमो-

ऽतिचारः १ । तथा ऊर्ध्वं पर्वततरुशिखरादेः, अधो ग्रामभूमि-
मृहकूपादेः, तिर्यक् पूर्वादिदिक्षु, योऽसौ भागो नियमितः प्रदेशः,
तस्य व्यतिक्रमः ; एते त्रयोऽतिचाराः । यत्सूत्रम्—

‘उड्ढुदिसिपमाणाइक्रमे अहोदिसिपमाणाइक्रमे तिरियदिसि-
पमाणाइक्रमे इति ॥

एते च अनाभोगातिक्रमादिभिरेवाऽतिचारा भवन्ति, अन्यथा-
प्रवृत्तौ तु भङ्गा एव । यस्तु न करोमि न कारयामीति वा
नियमं करोति, स विवक्षितक्षेत्रात् परतः स्वयं गमनतः
परेण नयनानयनाभ्यां च दिक्प्रमाणातिक्रमं परिहरति,
तदन्यस्य तु तथाविधप्रत्याख्यानाऽभावात् परेण नयनानयनयोर्न
दोषः २ । ३ । ४ । तथा क्षेत्रस्य पूर्वादिदेशस्य दिग्गतविषयस्य
ऋत्नस्य सतः, वृद्धिर्वर्धनं पश्चिमादिक्षेत्रान्तरपरिमाणप्रक्षेपेण
दीर्घीकरणं, क्षेत्रवृद्धिरिति पञ्चमोऽतिचारः । तथाहि—केनापि
पूर्वापरदिशोः प्रत्येकं योजनशतं गमनपरिमाणं कृतं, स चोत्पन्न-
प्रयोजन एकस्यां दिशि नवतिं योजनानि व्यवस्थाप्य अन्यस्यां
दिशि तु दशोत्तरयोजनशतं करोति, उभाभ्यामपि प्रकाराभ्यां
योजनशतद्वयरूपस्य परिमाणस्याव्याहतत्वादित्येवमेकत्र क्षेत्रं
वर्धयतो व्रतसापेक्षत्वादतिचार इति । यदि वाऽनाभोगात्
क्षेत्रपरिमाणमतिक्रान्तो भवति तदा निवर्तितव्यं, ज्ञाते वा न

---

(१) ऊर्ध्वदिक्प्रमाणातिक्रमोऽधोदिक्प्रमाणातिक्रमस्तिर्यग्दिक्प्रमाणाति-
क्रमः ॥

गन्तव्यम्, अन्योऽपि न विसर्जनीयः । अध्यानाज्ञया कोऽपि गतो भवेत् तदा यत् तेन लब्धं, स्वयं वा विस्मृतितो गतेन लब्धं तत् परिहर्तव्यम् ॥ ८७ ॥

अथ द्वितीयगुणव्रतस्य भोगोपभोगमानरूपस्थातिचारानाह—

सचित्तस्तेन सम्बद्धः सन्मिश्रोऽभिप्रवस्तथा ।

दुष्पक्वाहार इत्येते भोगोपभोगमानगाः ॥ ८८ ॥

सह चित्तेन चेतनया वर्तते यः स सचित्तः आहार एव, आहारस्तु दुष्पक्वाहार इत्यस्मादाकृत्य सम्बध्यते, एवमुत्तरैष्वप्याहारशब्दो योजनीयः । सचित्तस्तु कन्दमूलफलादिः पृथ्वीकायादिर्वा । इह च निवृत्तिविषयीकृतप्रवृत्तौ भङ्गसङ्गावेऽप्यतिचारानभिधानं व्रतसापेक्षस्थानाभोगातिक्रमादिना प्रवृत्तौ द्रष्टव्यम् १ । तेन सचित्तेन सम्बद्धः प्रतिबद्धः सचित्तमंबद्धः, सचेतनवृत्तादिना सम्बद्धो गुन्दादिः पक्वफलादिर्वा, सचित्तान्तर्बीजः खर्जूराम्रादिः, तदाहारो हि सचित्ताहारवर्जकस्थानाभोगादिना सावध्याहारप्रवृत्तिरूपत्वादतिचारः । अथवा बीजं त्यज्यामि तस्यैव सचेतनत्वात्, कटाहं तु भक्षयिष्यामि तस्याचेतनत्वादिति बुद्ध्या पक्वं खर्जूरदिफलं मुखे प्रक्षिपतः सचित्तवर्जकस्य सचित्तप्रतिबद्धाहारो द्वितीयः २ । तथा सचित्तेन मिश्रः शबलः आहारः सन्मिश्राहारः । यथा—आर्द्रकदाडिमबीजकुलिकाचिर्भटिकादिमिश्रः पूरणादिः, तिलमिश्रो यवधानादिर्वा, अयमप्यनाभोगातिक्रमादिनाऽतिचारः । अथवा सम्भवत्सचित्तावयवस्यापक्वकणिकादेः पिष्टत्वादिना अचे-

तनमिति बुद्ध्या आहारः सन्निध्याहारः व्रतसापेक्षत्वादतिचार इति
 तृतीयः ३ । अभिषवोऽनेकद्रव्यसंधाननिष्यन्नः सुरासौवीरकादिः,
 मांसप्रकारखण्डादिर्वा, सुरामध्वाद्यभिस्यन्दिहृष्यद्रव्योपयोगो वा,
 अयमपि सावद्याहारवर्जकस्यानाभोगातिक्रमादिनाऽतिचार इति
 चतुर्थः ४ । तथा दुष्यको मन्दपक्वः स चासावाहारश्च दुष्यकाहारः,
 स चार्धस्त्रिपृथुकतन्दुलयवगोधूमस्थूलमण्डक'कर्कटकफलादिरै-
 हिकप्रत्यवायकारी यावता चाग्निं सचेतनस्तावता परलोकमप्युप-
 हन्ति पृथुकादेर्दुष्यकतया सम्भवत्सचेतनावयवत्वात् पक्वत्वेनाचेतन-
 इति भुञ्जानस्याऽतिचार इति पञ्चमः ५ । केचित् त्वपक्वाहारम-
 प्यतिचारत्वेन वर्णयन्ति । अपक्वं चाग्न्यादिना यदसंस्कृतम् । एष
 च सचित्ताहारे प्रथमातिचारेऽन्तर्भवति । तुच्छौषधिभक्षणमपि
 केचिदतिचारमाहुः । तुच्छौषधयश्च मुद्गादिकोमलशिखीरूपास्ताश्च
 यदि सचित्तास्तदा सचित्तातिचार एवान्तर्भवन्ति, अथ अग्नि-
 पाकादिना अचित्तास्तर्हि को दोषः ? इति । एवं रात्रिभोजनम-
 द्यादिनिवृत्तिष्वपि अनाभोगातिक्रमादिभिरतिचारा भावनीयाः ।
 एते पञ्चातिचारा भोगाभोगपरिमाणगता बोद्धव्याः ॥ ६८ ॥

अथ भोगोपभोगातिचारानुपसंहरन् भोगोपभोगव्रतस्य

लक्षणान्तरं तद्वतांश्चातिचारानुपदर्शयितुमाह—

अमी भोजनतस्त्याज्याः कर्मतः खरकर्म तु ।

तस्मिन् पञ्चदश मलान् कर्मादानानि संत्यजेत् ॥ ६९ ॥

अमी उक्तस्वरूपाः पञ्चातिचाराः, भोजनतो भोजनमाश्रित्य,
 त्याज्या वर्जनीयाः । भोगोपभोगमानस्य च व्याख्यानान्तरं—
 भोगोपभोगसाधनं यद्व्यं तदुपार्जनाय यत्कर्म व्यापारस्तदपि
 भोगोपभोगशब्देनोच्यते, कारणं कार्योपचारात् । ततश्च कर्मतः
 कर्माश्रित्य, खरं कठोरं प्राणिबाधकं यत्कर्म कोट्टपालनगुप्ति-
 पालनवीतपालनादिरूपं तत्त्याज्यं, तस्मिन् खरकर्मत्यागलक्षणे
 भोगोपभोगव्रते, पञ्चदश मलानतिचारान् संत्यजेत् । ते च
 कर्मादानशब्देनोच्यन्ते, कर्मणां पापप्रकृतीनामादानानि कारणानि
 नीति कृत्वा ॥ ८८ ॥

तानेव नामतः श्लोकद्वयेन दर्शयति—

अङ्गारवनशकटभाटकस्फोटजीविका ।

दन्तलाक्षारसकेशविषवाणिज्यकानि च ॥ १०० ॥

यन्त्रपीडा निर्लाञ्छनमसतीपोषणं तथा ।

दवदानं सरःशोष इति पञ्चदश त्यजेत् ॥ १०१ ॥

जीविकाशब्दः प्रत्येकं सम्बध्यते । अङ्गारजीविका १ वनजीविका २
 शकटजीविका ३ भाटकजीविका ४ स्फोटजीविका ५ । उत्तरार्धेऽपि
 वाणिज्यशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । दन्तवाणिज्यं ६ लाक्षावाणिज्यं
 ७ रसवाणिज्यं ८ केशवाणिज्यं ९ विषवाणिज्यं १० ; यन्त्रपीडा ११
 निर्लाञ्छनं १२ असतीपोषणं १३ दवदानं १४ सरःशोषः १५
 इत्येतान् पञ्चदशानिचारान् त्यजेत् ॥ १०० ॥ १०१ ॥

क्रमेण पञ्चदशाप्यतिचारान् व्याचष्टे, तत्राङ्गारजीविकामाह—

अङ्गारभाष्टकरणं कुम्भायःस्वर्णकारिता ।

ठठारत्वेष्टकापाकाविति ह्यङ्गारजीविका ॥ १०२ ॥

अङ्गारकरणं काष्ठदाहेनाऽङ्गारनिष्पादनं तद्विक्रयश्च, अङ्गारकरणे हि प्रष्ठां जीवनिकायानां विराधनासम्भवः । एवं च ये येऽग्नि-
विराधनारूपा आरम्भास्ते तेऽङ्गारकर्मण्यन्तर्भवन्ति; प्रपञ्चार्थं तु भेद-
उक्तः । भ्राष्ट्रस्य चणकादिभर्जनस्थानस्य करणं भ्राष्ट्रकरणं, भ्राष्ट्र-
जीविकेत्यर्थः । तथा कुम्भकारिता कुम्भकरणपाचनविक्रयनिमित्ता
जीविका । तथा अयो लोहं तस्य करणघटनादिना जीविका ।
स्वर्णकारिता सुवर्णरूप्ययोगालनघटनादिना जीविका । कुम्भायः-
स्वर्णानि करोतीत्येवं शीलस्तस्य भावस्तत्ता । तथा ठठारत्वं शुल्ब-
नागवङ्गकांसपित्तलादीनां करणघटनादिना जीविका । इष्टका-
पाकः इष्टकाकवेल्लुकादीनां पाकस्तेन जीविका । इत्येवंप्रकारा
अङ्गारजीविका ॥ १०२ ॥

अथ वनजीविकामाह—

क्षिन्नाच्छिन्नवनपत्रप्रसूनफलविक्रयः ।

कणानां दलनात् पेष्ठाद् वृत्तिश्च वनजीविका ॥ १०३ ॥

क्षिन्नस्य द्विधाकृतस्य अच्छिन्नस्य च वनस्य वनस्पतिसमूहस्य
पत्राणां प्रसूनानां फलानां च क्षिन्नाच्छिन्नानां विक्रयो वनजीवि-
केत्युत्तरेण सम्बन्धः । कणानां च घट्टादिना दलनाद् दैधी-

करणात्, शिलाशिलापुत्रकादिना पेषात् चूर्णीकरणाद्या वृत्तिः
सा वनजीविका । वनजीविका च वनस्पतिकायादिघात-
सम्भवा ॥ १०३ ॥

अथ शकटजीविकामाह—

शकटानां तदङ्गानां घटनं खेटनं तथा ।

विक्रयश्चेति शकटजीविका परिकीर्तिता ॥ १०४ ॥

शकटानां चतुष्पदवाह्यानां वाहनानां, तदङ्गानां शकटाङ्गानां
चक्रादीनां, घटनं स्वयं परेण वा निष्पादनं, खेटनं वाहनं, तच्च
शकटानामिव सम्भवति स्वयं परेण वा ; विक्रयश्च शकटानां
तदङ्गानां च, इति सकलभूतोपमर्दजननी गवादीनां च वध-
बन्धादिहेतुः शकटजीविका प्रकीर्तिता ॥ १०४ ॥

अथ भाटकजीविकामाह—

शकटोक्षलुलायोष्ट्रखराश्वतरवाजिनाम् ।

भारस्य वाहनाद् वृत्तिर्भवेद्भाटकजीविका ॥ १०५ ॥

शकटशब्द उक्तार्थः, उक्षाणी बलीवर्दीः, लुलाया महिषाः, उष्ट्राः
करभाः, खरा रासभाः, अश्वतरा विसराः, वाजिनोऽश्वाः,
एतेषां भाटकनिमित्तं यद्भारवाहनं, तस्माद् या वृत्तिः सा
भाटकजीविका ॥ १०५ ॥

अथ स्फोटजीविकामाह—

सरःकूपादिखननशिलाकुट्टनकर्मभिः ।

पृथिव्यारम्भसम्भूतैर्जीवनं स्फोटजीविका ॥ १०६ ॥

सरसः कूपस्य आदिग्रहणाद् वापीदीर्घिकादेः खननमोद्धकर्म,
हलादिना वा जैत्रादेर्भूविदारणं ; शिलाकुट्टनकर्म पाषाण-
घटनकर्म ; एतैः पृथिव्याः पृथिवीकायस्य य आरम्भ उपसर्द-
स्तस्य सम्भूतं सम्भवो येभ्यस्तैः पृथिव्यारम्भसम्भूतैः ; उपलक्षणं
चैतद् भूमिखनने वनस्पतिव्रसादिजन्तुघातानाम् । एभिर्जीवनं
स्फोटजीविका ; स्फोटः पृथिव्या विदारणं तेन जीविका स्फोट-
जीविका ॥ १०६ ॥

अथ दन्तवाणिज्यमाह—

दन्तकेशनखास्थित्वयोम्णो ग्रहणमाकरे ।

त्रसाङ्गस्य वणिज्यार्थं दन्तवाणिज्यमुच्यते ॥ १०७ ॥

दन्ता हस्तिनां उपलक्षणत्वादपि त्रसजीवावयवा दन्तग्रहणेन
गृह्यन्ते । तदेवाह — केशाश्चर्मर्यादीनां, नखा घूकादीनां, अस्थीनि
शङ्कादीनां, त्वक् चित्रकादीनां, रोमाणि हंसादीनां, तेषां ग्रहणं
मूल्यादिना स्वीकारः, रोम्ण इत्येकवचनं प्राण्यङ्गत्वात् ।
आकरे तदुत्पत्तिस्थाने, त्रसाङ्गस्य त्रसजीवावयवस्य, वणिज्यार्थं
वाणिज्यनिमित्तं ; आकरे हि दन्तादिग्रहणाथ पुलिन्दानां यदा
द्रव्यं ददाति तदा तत्पतिक्रयार्थं हस्त्यादिवधं ते कुर्वन्ति,

आकरग्रहणं चानाकरे दन्तादेर्ग्रहणे विक्रये च न दोष इति
ज्ञापनार्थम् ॥ १०७ ॥

अथ लाक्षावाणिज्यमाह—

लाक्षामनःशिलानीलीधातकीटङ्गणादिनः ।

विक्रयः पापसदनं लाक्षावाणिज्यमुच्यते ॥ १०८ ॥

लाक्षा जतु अत्रापि लाक्षाग्रहणमुपलक्षणमन्येषां सावधानां मनः-
शिलादीनाम् । तान्येवाह—मनःशिला कुनटी, नीली गुलिका,
धातकी वृक्षविशेषः तस्याः त्वक् पुष्पं च मद्यसम्भानहेतु-
धातकी, टङ्गणः क्षारविशेषः ; आदिशब्दात् संकूटादयो गृह्यन्ते,
तेषां विक्रयः । स च पापसदनं टङ्गणमनःशिलयोर्बाह्यजीवधातक-
त्वेन, नील्या जन्तुघाताविनाभाविन, धातक्या मद्यहेतुत्वेन तत्-
कल्कस्य च कृमिहेतुत्वेन पापसदनत्वं ततस्तद्विक्रयस्याऽपि पाप-
सदनत्वम् । तदेतद् लाक्षावाणिज्यमुच्यते ॥ १०८ ॥

अथ रसकेशवाणिज्ये एकेनैव श्लोकेनाह—

नवनीतवसाक्षौद्रमद्यप्रभृतिविक्रयः ।

द्विपाञ्चतुष्पाद्विक्रयो वाणिज्यं रसकेशयोः ॥ १०९ ॥

नवनीतं दधिसारं, वसा मेदः, क्षौद्रं मधु, मद्यं सुरा. प्रभृति-
ग्रहणात् मज्जादिग्रहः । एषां विक्रयो रसवाणिज्यम्, द्विपदां
मनुष्यादीनां चतुष्पदां गवाश्वादीनां विक्रयः केशवाणिज्यम्,
सजीवानां विक्रयः केशवाणिज्यमजीवानां तु जीवाङ्गानां

विक्रयो दन्तवाणिज्यमिति विवेकः । रसकेशयोरिति यथा-
संख्येन योगः । दोषास्तु नवनीते जन्तुसंमूर्च्छनं, वसाक्षौद्रयो-
र्जन्तुघातोद्भवत्वं, मदस्य मदनजननं तद्गतकृमिविघातश्चेति ;
द्विपाञ्चतुष्पादिक्रये तु तेषां पारवश्यं वधवन्धादयः क्षुत्पिपासा-
पीडा चेति ॥ १०८ ॥

अथ विषवाणिज्यमाह—

विषास्त्रहलयन्त्रायोहरितालादिवस्तुनः ।

विक्रयो जीवितघ्नस्य विषवाणिज्यमुच्यते ॥ ११० ॥

विषं शृङ्गिकादि तच्चोपलक्षणं जीवघातहेतूनामस्त्रादीनाम् ।
तान्येवाह—अस्त्रं खड्गादि, हलं लाङ्गलं, यन्त्रमरघटादि, अयः
कुशिकुहालादिरूपं, हरितालं वर्णकविशेषः । आदिशब्दादन्येषा-
मुपविषाणां ग्रहणम् । एवमादिवस्तुनो विक्रयो विषवाणिज्यं
विषादेर्विशेषणं जीवितघ्नस्य अमीषां जीवितघ्नत्वं प्रसिद्ध-
मेव ॥ ११० ॥

अथ यन्त्रपीडाकर्मोह—

तिलेक्षुसर्षपैरण्डजलयन्त्रादिपीडनम् ।

दलतैलस्य च कृतिर्यन्त्रपीडा प्रकीर्तिता ॥ १११ ॥

यन्त्रशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । तिलयन्त्रं तिलपीलनोपकरणम्,
इक्षुयन्त्रं कोष्ठुकादि, सर्षपैरण्डयन्त्रे तत्पीलनोपकरणे, जलयन्त्र-
मरघटादि, दलतैलं यत्र दलं तिलादि दीयते तैलं च प्रति-

गृह्यते तद्दलतैलं तस्य कृतिर्विधानमिति, यन्त्रपीडा यन्त्र-
पीडनं यन्त्रपीडाकर्मणश्च पीडनीयतिलादिद्वोदात्तद्रवसजीव-
वधाच्च सदोषत्वम् । लोकिना अपि ह्याचक्षते—दशसूनासमं
चक्रमिति ॥ १११ ॥

अथ निर्लाञ्छनकर्माह—

नासावेधोऽङ्गनं मुष्कच्छेदनं पृष्ठगालनम् ।

कर्णकम्बलविच्छेदो निर्लाञ्छनमुदीरितम् ॥ ११२ ॥

नितरां लाञ्छनमङ्गावयवच्छेदः, तेन कर्म जीविका निर्लाञ्छनकर्म ।
तद्भेदानाह—नासावेधो गोमहिषादीनाम्, अङ्गनं गवाश्वादीनां
चिह्नकारणं, मुष्कोऽण्डस्तस्य च्छेदनं वर्धितकीकरणं गवाश्वादी-
नामेव, पृष्ठगालनं करभाणां, गवां च कर्णकम्बलविच्छेदः । एषु
जन्तुबाधा व्यक्तैव ॥ ११२ ॥

अथामतीपोषणमाह—

मारिकाशुकमार्जारश्वकुर्कुटकलापिनाम् ।

पोषो दास्याश्च वित्तार्थमसतीपोषणं विदुः ॥ ११३ ॥

असत्यो दुःशीलास्तासां पोषणं, लिङ्गमतन्त्रम्, शकादीनां पुंसामपि
पोषणमसतीपोषणं, मारिका व्यक्तवाक् पक्षिविशेषः, शुकः कौरः,
मार्जारो बिडालः, श्वा कुकुरः, कुर्कुटस्ताम्रचूडः, कलापी
मधुरः, एतेषां तिरश्चां पोषः पोषणं, दास्याश्च पोष इति वर्तते,
स च भाटीग्रहणार्थमसतीपोषः । एषां च दुःशीलानां पोषणं
पापहेतुरेव ॥ ११३ ॥

अथ दवदानसरःशोषावेकेन श्लोकेनाह —

व्यसनात् पुण्यबुद्ध्या वा दवदानं भवेद् द्विधा ।

सरःशोषः सरःसिन्धुःक्रदादेरम्बुसंप्लवः ॥ ११४ ॥

दवस्य दवान्मेः तृणादिदहननिमित्तं दानं वितरणं दवदानं, तच्च द्विधा संभवति-व्यसनात् फलनिरपेक्षतात्पर्यात्, यथा वनेचरा एव मेवाऽग्निं ज्वालयन्ति; पुण्यबुद्ध्या वा यथा मे दवा देया मरणकाले इत्यन्तो सम श्रेयोऽर्थे धर्मदीपोत्सवाः करणीया इति, अथवा तृणदाहे सति नवतृणाङ्कुरोद्भेदाद् गावश्चरन्तीति क्षेत्रे वा सस्य-सम्पत्तिवृद्धयेऽग्निज्वालनम् । अत्र जीवकोटीनां वधः स्यात् । सरसः शोषः सरःशोषः सरोयहणमुपलक्षणं जलाशयान्तराणाम् । तदेवाह—सरःसिन्धुःक्रदादिभ्यो योऽम्बुनो जलस्य संप्लवः सारणी-कर्षणं धान्यवपनार्थं, आदिशब्दात् तडागादिपरिग्रहः । तत्राऽखातं सरः, खातं तडागम् । सरःशोषे च जलस्य तद्गतानां त्रसानां तत्-प्लावितानां च षष्ठां जीवनिकायानां वध इति सरःशोषदोषः । इत्युक्तानि पञ्चदशकर्मदानानि, दिङ्मात्रं चेदम्, एवंजातीयानां बहूनां सावद्यकर्मणां न पुनः परिगणनमिति । इह चैवं विंशति-संख्याऽतिचाराभिधानमन्यत्राऽपि पञ्चातिचारसंख्यया तज्जाती-यानां व्रतपरिणामकालुष्यनिबन्धनविधीनामपरेषां संग्रह इति ज्ञापनार्थम् । तेन स्मृत्यन्तर्धानादयो यथासम्भवं सर्वव्रतेश्वतिचारा दृश्याः । नन्वङ्गारकर्मादयः कथं खरकर्मस्थतिचाराः ?, खर-कर्मरूपा एव ह्येत । सत्यम् । खरकर्मरूपा एवैत, किन्त्वना-

भोगादिना क्रियमाणा अतिचाराः, उपेत्य क्रियमाणास्तु भङ्गा-
एवेति ॥ ११४ ॥

अथानर्थदण्डविरतिव्रतस्याऽतिचारानाह—

संयुक्ताधिकरणत्वमुपभोगातिरिक्तता ।

मौख्यमथ कौतुक्यं कन्दर्पोऽनर्थदण्डगाः ॥ ११५ ॥

अनर्थदण्डगा इत्यनर्थदण्डविरतिव्रतगामिन एते पञ्चातिचाराः ।
तद्यथा—अधिक्रियते दुर्गतावात्माऽनेनेत्यधिकरणसूक्ष्मलादिसं-
युक्तम्, उदूखलेन मुगलं, हलेन फालः, शकटेन युगं, धनुषा शराः,
एवमेकमधिकरणमधिकरणान्तरेण संयुक्तं संयुक्ताऽधिकरणं तस्य
भावस्तत्त्वम् । इह च आवकेण संयुक्तमधिकरणं न धारणीयम् ।
तथा सति हि यः कश्चित् संयुक्तमधिकरणमाददीत, वियुक्ताधि-
करणतायां तु सुखेन परः प्रतिषेधयितुं शक्यते । एतच्च हिंस्रप्रदान-
रूपस्यानर्थदण्डस्यातिचारः १ । तथा उपभोगस्योपलक्षणत्वाद्भोगस्य
चोक्तनिर्वचनस्य यदतिरिक्तत्वमतिरेकः सा उपभोगातिरिक्तता ।
अथ प्रमादाचरितस्याऽतिचारः । इह च स्नानपानभोजनचन्दन-
कुङ्कुमकस्तूरिकावस्त्राभरणादीनामतिरिक्तानामारम्भोऽनर्थदण्डः ।
अत्राऽपि बृहस्पतिप्रसादः—अतिरिक्तानि बहूनि तैलामलकानि यदि
गृह्णाति, तदा तल्लौल्येन बहवः स्नानार्थं तडागादौ व्रजन्ति, ततश्च
पूतरकापूकायादिवधोऽधिकः स्यात्; न चैवं कल्पते, ततः को
विधिः ? तत्र स्नानेच्छुना तावद्बृह एव स्नातव्यम्, तदभावे तु
तैलामलकैर्गृह एव शिरो घर्षयित्वा तानि सर्वाणि श्राटयित्वा

तडागादीनां तटे निविष्टोऽञ्जलिभिः स्नाति । तथा येषु पुष्पादिषु संसक्तिः सम्भवति तानि परिहरति, एवं सर्वत्र वाच्यमिति द्वितीयोऽतिचारः २ । तथा मुखमस्याऽस्तीति मुखरोऽनालोचितभाषी वाचाटः तस्य भावो मौख्यं धार्ष्ट्यप्रायमसभ्यासम्बद्धबहुप्रलापित्वम्, अयं च पापोपदेशस्यातिचारः, मौख्यं सति पापोपदेश-सम्भवादिति तृतीयः ३ । तथा कुदिति कुम्भायां निपातो, निपातानामानन्त्यात् । कुत् कुक्षितं कुचति भ्रूनयनौष्ठनासाकरचरण-मुखविकारैः सङ्कुचतीति कुक्कुचस्तस्य भावः कौक्कुच्यम्, अनेक-प्रकारा भण्डादिविडम्बनक्रिया इत्यर्थः । अथवा कौक्कुच्यमिति पाठः, तत्र कुक्षितः कुचः कुक्कुचः सङ्कोचादिक्रियाभाक् तद्भावः कौक्कुच्यम्, अत्र च येन परो हसति, आत्मनश्च लाघवं भवति, न तादृशं वक्तुं चेष्टितुं वा कल्पते, प्रमादान्तथाचरणे चातिचार इति चतुर्थः ४ । तथा कन्दर्पः कामस्तद्धेतुस्तत्प्रधानो वा वाक्प्रयोगोऽपि कन्दर्पः । इह च सामाचारी—आवकेण न तादृशं वक्तव्यं येन स्वस्य परस्य वा मोहोद्रेको भवतीति पञ्चमः ५ । एतौ ह्यपि प्रमादाचरितस्यातिचारौ, इत्यवसिता गुणव्रताति-चाराः ॥ ११५ ॥

अथ शिञ्जाव्रतातिचारावसरः । तत्रापि सामायिकस्य

तावदतिचारानाह—

कायवाङ्मनसां दुष्टप्रणिधानमनादरः ।

स्मृत्यनुपस्थापनं च स्मृताः सामायिकव्रते ॥ ११६ ॥

कायस्य वाचो मनसश्च प्रणिहितः प्रणिधानम्, दुष्टं च तत्प्रणिधानं
दुष्टप्रणिधानं सावये प्रवर्तनं कायदुष्प्रणिधानं, वाग्दुष्प्रणिधानं,
मनोदुष्प्रणिधानं चेत्पर्यः । तत्र शरीरगवयवानां पाणिपादा-
दीनामनिश्चयताऽवस्थापनं कायदुष्प्रणिधानम्, वर्णसंस्काराभावो-
ऽर्थान्वगमश्चापलं च वाग्दुष्प्रणिधानम्, क्रोधलोभद्वोहाऽभिमान-
व्यादयः कार्यव्यासङ्गसम्बन्धमश्च मनोदुष्प्रणिधानम् ; एते त्रयोऽति-
चाराः ।

यदाहुः—

‘अनिरिक्षितापमज्जियथण्डिले ठाणमाइ सेवन्ती ।

हिंसाभावे वि न सो कडसामाइओ पमायाउ ॥ १ ॥

कडसामाइउ पुविं बुद्धीए पेहिऊण भासिज्जा ।

सइ निरवज्जं वयणं अन्नहं सामाइयं न हवे ॥ २ ॥

सामाइयं तु काउं घरचिन्तं जां उ चिन्तए सइती ।

अट्टवसट्ठीवगओ निरत्थयं तस्स सामाइयं ॥ ३ ॥

तथाऽनादरोऽनुत्साहः प्रतिनियतवेलायां सामायिकस्याकरणम्,

(१) अनिरिक्षिताऽप्रमार्जितस्थण्डिले स्थानादि सेवमानः ।

हिंसाभावेऽपि न स कृतसामायिकः प्रसादात् ॥ १ ॥

कृतसामायिकः पूर्वं बुद्ध्या प्रेक्ष्य भाषेत ।

सइ निरवज्जं वचनमन्यथा सामायिकं न भवेत् ॥ २ ॥

सामायिकं तु कृत्वा गृहचिन्तां यस्तु चिन्तयेत् आहुः ।

आर्तवशात्तौपगतो निरर्थकं तस्मै सामायिकम् ॥ ३ ॥

यथा कथञ्चिद्वा करणम्, प्रबलप्रमादादिदोषात् करणानन्तरमेव पारणं च ।

यदाहुः—

'काज्जणं तक्खणं चिअ पारेइ करेइ वा जहिच्छाए ।

अणवद्वियसामाइयं अणायराओ न तं सुद्धं ॥ १ ॥

इति चतुर्थः ॥ ४ ॥ स्मृतौ स्मरणे सामायिकस्याऽनुपस्थापनं स्मृत्यनुपस्थापनं सामायिकं मया कर्तव्यं न कर्तव्यमिति वा, सामायिकं मया कृतं न कृतमिति वा, प्रबलप्रमादाद्यदा न स्मरति तदा अतिचारः, स्मृतिमूलत्वान्मोक्षसाधनाऽनुष्ठानस्य ।

यदाहुः—

'न सरइ पमायजुत्तो जो सामाइयं कया य कायब्बं ।

कयमकयं वा तस्स हु कयं पि विहलं तयं नेयं ॥ १ ॥

ननु कायदुष्पुणिधानादौ सामायिकस्य निरर्थकत्वादिप्रतिपादने—
न वस्तुतोऽभाव एवोक्तः, अतिचारश्च मालिन्यरूप एव भवतीति कथं समायिकाभावे स भवेत् ?, अतो भङ्गा एवैते नातिचारा इति चेत् । उच्यते । अनाभोगतोऽतिचारत्वम् । ननु द्विविधं त्रिविधेन सावद्यप्रत्याख्यानं सामायिकं, तत्र च कायदुष्पुणिधानादौ प्रत्याख्यानभङ्गात् सामायिकाभाव एव, तद्भङ्गजनितं च प्रायश्चित्तं

(१) कृत्वा तत्क्षणमेव पारयति करोति वा यथेष्टम् ।

अनवस्थितसामायिकमनादराद् न तत् शुद्धम् ॥ १ ॥

(२) न स्मरति प्रमादबुद्धौ यः सामायिकं कदा च कर्तव्यम् ।

कृतमकृतं वा तस्य खलु कृतमपि विफलं तज्ज्ञेयम् ॥ १ ॥

विधेयं स्यात् मनोदुष्प्रणिधानं चाशक्यपरिहारं मनसोऽनवस्थित-
त्वादतः सामायिकप्रतिपत्तेः सकाशात्तदप्रतिपत्तिरेव श्रेयसी ।
यदाहुः—अविधिक्षताद्वरमकृतमिति । नैवम् । यतः सामायिकं
द्विविधं त्रिविधं प्रतिपन्नम्, तत्र च मनसा वाचा कायेन सावद्यं
न करोमि न कारयामीति षट् प्रत्याख्यानानि इत्येकतर-
प्रत्याख्यानभङ्गेऽपि शेषसङ्गावान्मिथ्यादुष्कृतेन मनोदुष्प्रणिधान-
मात्रशुद्धेश्च न सामायिकस्यात्यन्ताभावः, सर्वविरतिसामायि-
केऽपि च तथाऽभ्युपगतम् ; यतो गुप्तिभङ्गे मिथ्यादुष्कृतं प्राय-
श्चित्तमुक्तम् । किञ्च सातिचारादप्यनुष्ठानादभ्यासतः कालेन
निरतिचारमनुष्ठानं भवति ।

यदाहुर्बाह्या अपि—

अभ्यासो हि कर्मणां कौशलमावहति, न हि सकृन्निपात-
मात्रेणोदविन्दुरपि यावणि निम्नतामादधाति ।

न चाविधिक्षताद् वरमकृतमिति युक्तम्, असूयावचन-
त्वादस्य ।

यदाहुः—

‘अविहितया वरमकृतं असूयवयणं भणन्ति समयनू ।

पायच्छित्तं जह्या अकए गुरुअं कए लहुअं ॥ १ ॥

केचित्तु षोडशगान्नायां सामायिकमेकेनैव कार्यं न बहुभिः, ‘एगे

(१) अविधिक्षताद् वरमकृतमसूयावचनं भणन्ति समयनूः ।

पायश्चित्तं यस्मादकृते गुरुकं कृते लघुकम् ॥ १ ॥

अबीए' इति वचनप्रामाण्यादित्याहुः । नायमेकास्ते वचनान्तर-
स्याऽपि श्रवणात् । व्यवहारभाष्येऽप्युक्तम्—

'राजसुयाई पञ्च वि पोसहसालाइ संमिलिआ ।

इत्यलं प्रसङ्गेन ॥ ११६ ॥

एते पञ्चातिचाराः सामायिकव्रते उक्ताः, इदानीं

देशवकाशिकव्रतातिचारानाह—

प्रेष्यप्रयोगानयने पुद्गलक्षेपणं तथा ।

शब्दरूपाऽनुपातौ च व्रते देशवकाशिके ॥ ११७ ॥

दिग्व्रतविशेष एव देशवकाशिकव्रतम्, इयांस्तु विशेषः—
दिग्व्रतं यावज्जीवं संवत्सरचतुर्मासीपरिमाणं वा, देशवकाशिकं
तु दिवसप्रहरमुहूर्तादिपरिमाणम् । तस्य च पञ्चातिचाराः ।
तद्यथा—प्रेष्यस्याऽऽदेश्यस्य प्रयोगो विवक्षितक्षेत्राद्बहिष्पृथुजनाय
व्यापारणम्, स्वयं गमने हि व्रतभङ्गः स्यादिति प्रेष्यप्रयोगः ।
देशवकाशिकव्रतं हि मा भूद् गमनागमनादिव्यापारजनित-
प्राण्यपमर्द इत्यभिप्रायेण गृह्यते, स तु स्वयं कृतोऽन्येन कारित
इति न कश्चित् फले विशेषः ; प्रत्युत स्वयं गमने ईर्यापथ-
विशुद्धेर्गुणः, परस्य पुनरनिपुणत्वादीर्यासमित्यभावे दोष इति
प्रथमोऽतिचारः १ । आनयनं विवक्षितक्षेत्राद् बहिः स्थितस्य
सवेतनादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षेत्रे प्रापणं सामर्थ्यात् प्रेष्येण ; स्वयं
गमने हि व्रतभङ्गः स्यात्, परेण तु आनयने न व्रतभङ्गः स्यादिति

बुद्ध्या प्रेक्ष्येण यदाऽऽनाययति सचेतनादि द्रव्यं तदाऽतिचार इति द्वितीयः २ । तथा पुद्गलाः परमाणवस्तत्संघातसमुद्भवा बादर-परिणामं प्राप्ता लोष्टेष्टकाः काष्ठशलाकादयोऽपि पुद्गलास्तेषां क्षेपणं प्रेरणम् । विशिष्टदेशवग्रहे हि सति कार्यार्थी परतो गमन-निषेधाद्यदा लोष्टादीन् परेषां बोधनाय क्षिपति, तदा लोष्टादिपात-समनन्तरमेव ते तत्समीपमनुधावन्ति ; ततश्च तान् व्यापारयतः स्वयमनुपमर्दकस्यातिचारो भवतीति तृतीयः ३ । शब्दरूपानु-पातो चेति शब्दानुपातो रूपानुपातश्च । तत्र स्वगृहवृत्तिप्राका-रादिव्यवच्छिन्नभूदेशाभिग्रहः प्रयोजने उत्पन्ने स्वयमगमनाद् वृत्तिप्राकारप्रत्यासन्नवर्ती भूत्वा अभ्युत्कासितादिशब्दं करोति, आह्वानीयानां श्रोत्रेऽनुपातयति, ते च तच्छब्दश्रवणात्तत्समीप-मागच्छन्ति इति शब्दानुपातोऽतिचारः । तथा रूपं स्वशरीर-सम्बन्धि उत्पन्नप्रयोजनः शब्दमनुच्चारयन्, आह्वानीयानां दृष्टावनु-पातयति, तद्दर्शनाच्च ते तत्समीपमागच्छन्तीति रूपानुपातः । इयमेव भावना - विवक्षितचेत्ताद्विःस्थितं कञ्चन नरं व्रतभङ्गभया-दाह्वातुमशक्नुवन् यदा स्वकीयशब्दश्रवणरूपदर्शनव्याजेन तमा-कारयति, तदा व्रतसापेक्षत्वाच्छब्दानुपातरूपानुपातावतिचारा-विति चतुर्थपञ्चमौ ४ । ५ । इह चाद्यातिचारइयमव्युत्पन्नबुद्धि-तया, सहसाकारादिना वा ; अन्यत्रयं तु मायावितया अति-चारतां याति । अत्र दिग्व्रतसंक्षेपकरणवद् व्रतान्तराणामपि संक्षेपकरणं देशवकाशिकव्रतमिति वृद्धाः । अतिचाराश्च दिग्-व्रतकरणस्यैव श्रूयन्ते न व्रतान्तरसंक्षेपकरणस्य, तत्कार्यं व्रतान्तर-

संक्षेपकरणं देशवकाशिकव्रतम् ? । अत्रोच्यते । प्राणातिपातादि-
विरमणव्रतान्तरसंक्षेपकरणेषु वधवन्धादय एवातिचाराः, दिग्-
व्रतसंक्षेपकरणे तु संक्षिप्तत्वात् क्षेत्रस्य, प्रेष्यप्रयोगादयोऽतिचाराः ।
भिन्नातिचारसम्भवाच्च दिग्व्रतसंक्षेपकरणस्यैव देशवकाशिकत्वं
साक्षादुक्तमिति ॥ ११७ ॥

अथ पोषधव्रतस्यातिचारानाह—

उत्सर्गादानसंस्ताराननवेक्ष्याप्रमृज्य च ।

अनादरः स्मृत्यनुपस्थापनं चेति पोषधे ॥ ११८ ॥

उत्सर्जनमुत्सर्गस्थग उच्चारप्रस्रवणखेलसिंघाणकादीनामवेक्ष्य
प्रमृज्य च स्थण्डिलादौ उत्सर्गः कार्यः । अवेक्षणं चक्षुषा निरीक्ष-
णम् । प्रमार्जनं वस्त्रप्रान्तादिना स्थण्डिलादेरेव विशुद्धीकरणम् ।
अथानवेक्ष्याप्रमृज्य चोत्सर्गं करोति तदा पोषधव्रतमतिचरतीति
प्रथमोऽतिचारः १ । आदानं ग्रहणं यष्टिपीठफलकादीनाम्,
तदप्यवेक्ष्य प्रमृज्य च कार्यम्, अनवेक्षितस्याप्रमार्जितस्य चादान-
मतिचारः । आदानग्रहणेन निक्षेपोऽप्युपलक्ष्यते यष्ट्यादीनाम्, तेन
सोऽप्यवेक्ष्य प्रमार्ज्यं च कार्यः ; अनवेक्ष्याप्रमृज्य च निक्षेपो-
ऽतिचार इति द्वितीयः २ । तथा संस्तीर्यते यः प्रतिपन्न-
पोषधव्रतेन दर्भकुशकम्बलिवस्त्रादिः स संस्तारः, स चावेक्ष्य
प्रमार्ज्यं च कर्तव्यः, अनवेक्ष्याप्रमार्ज्यं च करणेऽतिचारः । इह
चानवेक्षणेन दुरवेक्षणम्, अप्रमार्जनेन दुष्प्रमार्जनं संगृह्यते, नञः
कुत्सार्थस्याऽपि दर्शनात्, यथा कुत्सितो ब्राह्मणोऽब्राह्मणः ।

यत् सूत्रम् — 'अप्यडिलेहिअदुप्यडिलेहिअसिज्जासंथारए,
अप्यमज्जिअदुप्यमज्जिअसिज्जासंथारए, अप्यडिलेहिअदुप्यडिलेहिअ-
उच्चारपासवणभूमोए, अप्यमज्जिअदुप्यमज्जिअउच्चारपासवणभूमि ॥

इति तृतीयः ३ । तथा अनादरः पोषधव्रतप्रतिपत्तिकर्तव्य-
तायामिति चतुर्थः ४ । तथा स्मृत्यनुपस्थापनं तद्विषयमेवेति
पञ्चमः, पोषधे सर्वतः पोषधे, देशतः पोषधे तु नायं
विधिः ५ ॥ ११८ ॥

अथातिथिसंविभागव्रतस्यातिचारानाह—

सचित्ते क्षेपणं तेन पिधानं काललङ्घनम् ।

मत्सरोऽन्यापदेशश्च तुर्यशिच्चाव्रते स्मृताः ॥ ११९ ॥

सचित्ते मजीवे पृथ्वोजलकुम्भोपकुम्भीधान्यादौ, क्षेपणं निक्षेपो
देयस्य धनः, तच्च अदानबुद्ध्या निक्षिपति, एतज्जानात्यसौ
तुच्छबुद्धिः यत् सचित्तनिर्निमित्तं न गृह्यते साधव इत्यतो देयं
क्षेपस्थाप्यते न चाददते साधव इति लाभोऽयं ममेति प्रथमो-
ऽतिचारः १ । तथा तेन सचित्तेन सूरणकन्दपत्रपुष्पफलादिना
तथाविधयेव बुद्ध्या पिधते, इति द्वितीयः २ । तथा कालस्य
साधूनामुचितमिक्षासमयस्य लङ्घनमतिक्रमः, अयमर्थः—उचितो
यो भिक्षाकालः साधूनां तं लङ्घयित्वा, अनागतं वा भुङ्क्ते

(१) अप्रतिलेखितदुष्प्रतिलेखितशय्यासंस्कारके, अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितशय्या-
संस्कारके, अग्निलेखितदुष्प्रतिलेखितोच्चारप्रस्तरणभूमौ, अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितो-
च्चारप्रस्तरणभूमौ ।

पोषधव्रती । इति तृतीयः ३ । तथा मत्सरः कोपः यथा मार्गितः सन् कुप्यति, सदपि मार्गितं न ददाति । अथवाऽनेन तावद् द्रमकेण मार्गितेन दत्तम्, किमहं ततोऽपि हीन इति मात्सर्याद्ददाति ; अत्र परोक्षतिवैमनस्यं मात्सर्यम्, यदुक्त-
मस्माभिरेवाऽनेकार्थसंग्रहे—मत्सरः परसम्पत्त्यक्षमायां तद्वति क्रुधि । इति चतुर्थः ४ । तथा अन्यस्य परस्य सम्बन्धीदं गुड-
खण्डादीति व्यपदेशो व्याजोऽन्यापदेशः, यदनेकार्थसंग्रहे—
अपदेशस्तु कारणे व्याजे लक्ष्येऽपि । इति पञ्चमः ५ । एते
पञ्चातिचारास्तुर्यश्चिन्ताव्रते अतिथिसंविभागनान्नि स्मृताः । अति-
चारभावना पुनरियम्—यदा अनाभोगादिना अतिचरन्ति तदा
अतिचाराः, अन्यथा तु भङ्गाः ; इत्यवसितानि सम्यक्त्वमूलानि
द्वादशव्रतानि, तदतिचाराद्याभिहिताः ॥ ११६ ॥

इदानीमुक्तशेषं निर्दिष्टान् श्रावकस्य महाश्रावकत्वमाह—

एवं व्रतस्थितो भक्त्या समक्षेत्रां धनं वपन् ।

दयया चातिदीनेषु महाश्रावक उच्यते ॥ १२० ॥

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण सम्यक्त्वमूलेष्वतिचारविशेषेषु द्वादशसु
व्रतेषु स्थितो निश्चलचित्तत्वेन निलीनः, समानां क्षेत्राणां समा-
हारः समक्षेत्रो जैनविम्बभवनागमसाधुसाध्वीश्रावकश्राविकालक्षणा
तस्यां, न्यायोपात्तं धनं वपन् निक्षिपन् ; क्षेत्रे हि बीजस्य वपन-
मुचितमित्युक्तं वपन्निति, वपनमपि क्षेत्रे उचितं नाऽक्षेत्रे इति
समक्षेत्रामित्युक्तम् । क्षेत्रत्वं च समानां कूटमेव । वपनं च

सप्तस्त्रेष्वां यथोचितस्य द्रव्यस्य भक्त्या श्रद्धया, तथाहि—जिन-
बिम्बस्य तावद्विशिष्टलक्षणलक्षितस्य प्रसादनीयस्य वज्रेन्द्रनीलाऽ-
स्त्रानचन्द्रकान्तसूर्यकान्तरिष्टाङ्गकर्कोतनविद्रुमसुवर्णरूप्यचन्दनोपल-
मृदादिभिः सारद्रव्यैर्विधापनम् ।

यदाह —

सम्पत्तिकामलशिलातलरूप्यदारु-
सौवर्णरत्नमणिचन्दनचारुबिम्बम् ।
कुर्वन्ति जैनमिह ये स्वधनानुरूपं
ते प्राप्नुवन्ति नृसुरेषु महासुखानि ॥ १ ॥

तथाहि—

'पासाद्विष्ठा पडिमा लक्खणजुत्ता समत्तलङ्करणा ।
जह पङ्काएइ मणं तह निज्जरमो विष्ठाणाहि ॥ १ ॥
तथा निर्मितस्य जिनबिम्बस्य शास्त्रोक्तविधिना प्रतिष्ठापनम्,
अष्टाभिश्च प्रकारैरभ्यर्चनं, यात्राविधानं, विशिष्टाभरणभूषणं,
विचित्रवस्त्रैः परिधापनमिति जिनबिम्बे धनवपनम् ।

यदाह—

गन्धैर्मातृवैर्विनिर्यङ्गहलपरिमलैरुत्तैर्धूपदीपैः
साम्राज्यैः प्राज्यभेदैश्चरुभिरुपहृतैः पाकपूतैः फलैश्च ।
अन्धःसम्पूर्णपार्श्वरिति हि जिनपतेरर्चनामष्टभेदां
कुर्वाणा वेऽमभाजः परमपदसुखस्तोममाराह्णभन्ते ॥ १ ॥

(१) पासादिता प्रतिष्ठा लक्खणजुत्ता समत्तलङ्करणा ।

अथा पङ्कादयति मनस्वला निर्जीर्वाणो विजानीहि ॥

ननु जिनविम्बानां पूजादिकरणे न कश्चिदुपयोगः, न हि पूजादिभिस्तानि तृप्यन्ति तुष्यन्ति वा, न चादृत्यतुष्टाभ्यो देवताभ्यः फलमाप्स्यते । नैवम् । चिन्तामण्यादिभ्य इवाऽदृत्य-
तुष्टेभ्योऽपि फलप्राप्त्यविरोधात् ।

यदुक्तं वीतरागस्तोत्रेऽस्माभिः —

अप्रसन्नात् कथं प्राप्यं फलमेतदसङ्गतम् ? ।

चिन्तामण्यादयः किं न फलन्त्यपि विचेतनाः ॥ १ ॥

तथा —

‘उवगाराभावन्मि वि पुज्जाणं पूयगस्स उवगारो ।

मन्ताइमरणजलणादिसेवणे जह तहेहं पि ॥ १ ॥

एष तावत् स्वकारितानां विम्बानां पूजादिविधिरुक्तः, अन्व-
कारितानामपि । अकारितानां च शाश्वतप्रतिमानां यथाहं
पूजनवर्धनादिविधिरनुष्ठेयः । त्रिविधा हि जिनप्रतिमाः—भक्ति-
कारिताः स्वयं परेण वा चैत्थेषु कारिताः, या इदानीमपि मनुष्या-
दिभिर्विधाप्यन्ते ; मङ्गल्यकारिता या गृहेषु द्वारपत्रेषु मङ्गलाय
कार्यन्ते, शाश्वत्यस्तु अकारिता एव अधस्तिर्यगूर्ध्वलोकावस्थितेषु
जिनभवनेषु वर्तन्ते इति । न हि लोकत्रयेऽपि तत्स्थानमस्ति
यत्र पारमेश्वरीभिः प्रतिमाभिः पवित्रितमिति । जिनप्रतिमानां च
वीतरागस्वरूपाधारोपेण पूजादिविधिरुचित इति । जिनभवनक्षेत्रे
स्वधनवपनं यथा—शल्यादिरहितभूमौ स्वयंसिद्धस्योपलकाष्ठादि-

(१) उपकाराभावेऽपि पूज्यानां पूजकस्योपकारः ।

मन्तादिकारणजलणादिसेवने यथा तथेहार्पि ॥ १ ॥

दलस्य ग्रहणेन सूत्रकारादिभृतकानतिसन्धानेन भृत्यानामधिक-
 मूल्यवितरणेन षड्जीविकायरत्नायतनापूर्वकं जिनभवनस्य विधा-
 पनम्, सति विभवे भरतादिवद् रत्नशिलाभिर्बद्धचामीकरकुट्टिमस्य
 मणिमयस्तम्भसोपानस्य रत्नमयतोरणशतालङ्कारकृतस्य विशाल-
 शालादलानकस्य शालभञ्जिकाभङ्गिभूषितस्तम्भादिप्रदेशस्य दल-
 मानकर्पूरकस्तूरिकागुरुप्रभृतिधूपसमुच्छ्रितदूमपटलजातजलदश-
 ङ्कानृत्यत्कलकण्ठकुलकोलाहलस्य चतुर्विधाऽऽतोयनान्दीनिनाद-
 नादितरोदसीकस्य देवाङ्गप्रभृतिविचित्रवस्त्रोन्नोचस्वचितमुक्तावचू-
 लालङ्कृतस्य उत्पत्तिप्रपन्नानृत्यदलालिङ्गादिनादितवत्सुरसमूह-
 महिमानुमोदनप्रमोदमानजनस्य विचित्रचित्रचित्रोयितसकल-
 लोकस्य चामरध्वजच्छत्राद्यलङ्कारविभूषितस्य मूर्धारोपितविजय-
 बैजयन्तीनिवद्धकिङ्किणीरणत्कारमुखरितदिगन्तस्य कौतुकाक्षिप्त-
 सुरासुरकिन्नरीनिवहाऽहमहमिकाप्रारब्धसङ्गीतस्य गन्धर्वगीत-
 ध्वनितिरस्ततस्तुम्बुरुमहिम्नो निरन्तरतालारसरासकहल्लीसक-
 प्रमुखप्रबन्धनानाभिनयनव्यग्रकुलाङ्गनाचमत्कारितभव्यलोकस्या--
 ऽभिनीयमाननाटककोटिरसालिप्तसकजनस्य जिनभवनस्थो-
 त्तुङ्गगिरिऋङ्गेषु जिनानां जन्मदीक्षाज्ञाननिर्वाणस्थानेषु सम्प्रति-
 राजवच्च प्रतिपुरं प्रतिग्रामं पदे पदे विधापनम् ; असति तु
 विभवे दणकुट्ट्यादिरूपस्याऽपि ।

यदाह--

यस्तृणमयीमपि कुटीं कुर्याद्दद्यात्तथैकपुष्पमपि ।

भक्त्या परमगुरुभ्यः पुण्योन्नानं कुतस्तस्य ? ॥ १ ॥

किं पुनरुपचितदृढघनशिलासमुद्घातघटितजिनभवनम् ।

ये कारयन्ति शुभमतिविमानिनस्ते महाधन्याः ॥ २ ॥

राजादेशु विधापयितुः प्रचुरतरभाण्डागारग्रामनगरमण्डलगोकु-
लादिप्रदानं जिनभवनक्षेत्रे वपनम्, तथा जीर्णशीर्णानां चैत्यानां
समारचनम्, नष्टभ्रष्टानां समुद्धरणं चेति । ननु निरवद्यजिनधर्म-
समाचरणचतुराणां जिनभवनविश्वपूजादिकरणमनुचितमिव
प्रतिभासते षड्जीवनिकायविराधनाहेतुत्वात्तस्य, भूमौखननदल-
पाटकानयनगर्तापूरणैष्टकाचयनजलप्लावनवनस्पतित्सकायविरा-
धनामन्तरेण न हि तद्भवति । उच्यते । य आरम्भपरिग्रहप्रसक्तः
कुटुम्बपरिपालननिमित्तं धनोपार्जनं करोति, तस्य धनोपार्जनं
विफलं मा भूदिति जिनभवनादौ धनव्ययः श्रेयानिव । न च
धर्माधिं धनोपार्जनं युक्तम् ।

यतः—

धर्माधे यस्य वित्तेहा तस्यानीहा गरीयसी ।

प्रक्षालनादि पङ्क्तस्व दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ १ ॥

इत्युक्तमेव । न च वापीकूपतडागादिखननवदशुभोदकं जिनभव-
नादिकरणम्, अपि तु सङ्घसमागमधर्मदेशनाकरणव्रतप्रतिपत्त्यादि-
करणेन शुभोदकमेव । षड्जीवनिकायविराधना च यतनाकारि-
णामगारिणां कृपापरवशत्वेन सूक्ष्मानपि अक्षून् रक्षयताम्-
विराधनैव ।

यदाहुः—

‘जा जयमाणस्तु भवे विराहणा सुखविहिसमग्नस्तु ।
 सा होइ निज्जरफला अब्भत्यविसोहिजुत्तस्तु ॥ १ ॥
 ‘परमरहस्यमिसीणं समत्तगणिपिडगव्भरिअसाराण ।
 परिणामिअं पमाणं निच्छयमवलम्बमाणानां ॥ २ ॥
 यस्तु निजकुटुम्बार्थमपि नारम्भं करोति प्रतिमाप्रतिपन्नादिः, तस्य
 मा भूज्जिनविम्बादिविधापनमपि ।

यदाहुः—

‘देहादनिमित्तं पि हु जे कायवहन्नि इह पयट्ठन्ति ।
 जिणपूजाकायवहन्नि तेसिमपवत्तणं मोहो ॥ १ ॥
 इत्यन्तं प्रसङ्गेन । जिनागमक्षेत्रे च स्वधनवपनं यथा—जिनागमी
 हि कुशास्त्रजनितसंस्कारविषयमुच्छेदनमहामन्त्रायमाणो धर्मा-
 धर्मकृत्याकृत्यभक्त्याभक्त्यपेयापेयगम्यागम्यसारासारादिविवेचनहेतुः
 संतमसे दीप इव, समुद्रे द्वीपमिव, मरौ कल्पतरुरिव, संसारे
 दुरापः । जिनादयोऽप्येतन्नामाख्यादेव निश्चीयन्ते । यदवोचाम
 श्रुतिषु—

यदीयसम्यक्त्वबलात् प्रतीमो भवादृशानां परमाप्तभावम् ।
 कुवासनापाशविनाशनाय नमोऽस्तु तस्मै तव शासनाय ॥१॥

- (१) या यतमानस्तु भवेद् विराधना सुखविधिसमप्यस्तु ।
 सा भवति निज्जरफलाऽभ्यर्थनाविशोधिजुत्तस्तु ॥ १ ॥
 (२) परमरहस्यसूषोणां समस्तगणिपिटकष्टतसाराणाम् ।
 परिणामितं प्रमाणं निश्चयमवलम्बमानानाम् ॥ २ ॥
 (३) देहादनिमित्तमपि श्रुत्ये कायवधे इह प्रवर्तन्ते ।
 जिणपूजाकायवधे तेषामप्रवर्तनं मोहः ॥ १ ॥

जिनागमबहुमानिना च देवगुरुधर्मादयोऽपि बहुमता भवन्ति ।
किं च केवलज्ञानादपि जिनागम एव प्रामाण्येनाऽतिरिच्यते ।

यदाहुः—

'ओहे सुओवउत्तो सुयनाणी जइ हु गिहइ असुद्धं ।

तं केवली वि भुज्जइ अपमाणं सुअं भवे इहुरा ॥ १ ॥

एकमपि जिनागमवचनं भविनां भवनाशहेतुः ।

यदाहुः—

एकमपि च जिनवचनाद्यस्मान्निर्वाहकं पटं भवति ।

अयन्ते चानन्ताः सामायिकमात्रपदसिद्धाः ॥ १ ॥ इति ॥

यद्यपि च मिथ्यादृष्टिभ्य आतुरेभ्य इव पथ्यान्नं न रोचते जिन-
वचनम्, तथापि नान्यत् स्वर्गाप्रवर्गमार्गप्रकाशनसमर्थम् ; इति
सम्यग्दृष्टिभिस्तदादरेण अज्ञातव्यम्, यतः कल्याणभाजिन एव
जिनवचनं भावतो भावयन्ति । इतरेषां तु कर्णशूलकारित्वेनामृत-
मपि विषायते । यदि चेदं जिनवचनं नाभविष्यत्, तदा धर्मा-
ऽधर्मव्यवस्थाशून्यं भवान्धकूपे भुवनमपतिष्यत् । यथा च हरी-
तकीं भक्षयेद् विरेककामः इति वचनाद्वरीतकीभक्षणप्रभवविरेक-
लक्षणेन प्रत्ययेन सकलस्याऽप्यायुर्वेदस्य प्रामाण्यमवसोयते, तथा
अष्टाङ्गनिमित्तकेवलिकाचन्द्रार्कग्रहचारधातुवादरसरसायनादिभि-
रप्यागमोपदिष्टैर्दृष्टार्थवाक्यानां प्रामाण्यनिश्चयेनाऽदृष्टार्थानामपि

(१) ओवे सुतोपबुक्तः सुतज्ञानी यदि ज्ञानं नृणां त्वयुद्धम् ।

तद् केवल्यापि भुज्जोऽप्रमाणं सुतं भवेदितरथा ॥ १ ॥

वाक्यानां प्रामाण्यं मन्दधीभिर्निश्चितव्यम् । जिनवचनं च
दुःषमाकालवशादुच्छिन्नप्रायमिति मत्वा भगवद्भिर्नागार्जुन-
स्कन्दिलाचार्य्यभृतिभिः पुस्तकेषु न्यस्तम् । ततो जिनवचनबहु-
मानिना तत् पुस्तकेषु लेखनीयं वस्त्रादिभिरभ्यर्चनीयम् ।

यदाह—

न ते नरा दुर्गतिमाप्नुवन्ति न भूकतां नैव जडस्वभावम् ।
न चान्यतां बुद्धिविहीनतां च ये लेखयन्तीह जिनस्य वाक्यम् ॥१॥

लेखयन्ति नरा धन्या ये जिनागमपुस्तकम् ।

ते सर्वं वाङ्मयं ज्ञात्वा सिद्धिं यान्ति न संशयः ॥ २ ॥

जिनागमपाठकानां वस्त्रादिभिरभ्यर्चनं भक्तिपूर्वं संमाननं च ।

यदाह—

पठति पाठयते पठतामसौ वसेनभोजनपुस्तकवस्तुभिः ।

प्रतिदिनं कुरुते य उपग्रहं स इह सर्वविदेव भवेन्नरः ॥ १ ॥

लिखितानां च पुस्तकानां संविग्नगीतार्थेभ्यो बहुमानपूर्वकं
व्याख्यानार्थं दानम्, व्याख्यायमानानां च प्रतिदिनं पूजापूर्वकं
श्रवणं चेति । साधूनां च जिनवचनानुसारेण सम्यक् चारित्र्य-
मनुपालयतां दुर्लभं मनुष्यजन्म सफलीकुर्वतां स्वयं तीर्थानां
परं तारयितुमुद्यतानामातीर्थङ्करगणधरेभ्य आ चैतद्दिनदीक्षितेभ्यः
सामायिकसंयतेभ्यो यथोचितप्रतिपत्त्या स्वधनवपनम्, यथा—
उपकारिणां प्रासुकैषणीयानां, कल्पनीयानां चाशनादीनां,
रोगापहारिणां च भेषजादीनां, शीतादिवारणार्थानां च
वस्त्रादीनां, प्रतिलेखनाहेतो रजोहरणादीनां, भोजनाद्यर्थं

पात्राणां, औपसाहिकाणां च दण्डकादीनां, निवासार्थमा-
श्रयाणां दावम् । न हि तदस्ति यद्व्यज्येकालभावापेक्षयाऽनुप-
कारकं नाम, तत्सर्वस्वस्याऽपि दानम्, साधुधर्मादितस्य स्वपुत्र-
पुत्रादेरपि समर्पणं च । किं बहुना ? यथा यथा मुनयो निरा-
बाधवृत्त्या स्वयमनुष्ठानमनुतिष्ठन्ति, तथा तथा महता प्रयत्नेन
सम्पादनम्, जिनवचनप्रत्यनीकानां च साधुधर्मनिन्दापराणां यथा-
शक्ति निवारणम् ।

यदाह—

‘तस्मा स इ सामर्थ्ये आणाभट्टम् नो खलु उवेहा ।

अणुकूलगेयरे हि न अणुसट्ठी होइ दायव्वा ॥ १ ॥

तथा रत्नत्रयधारिणीषु साध्वीषु साधुष्विव यथोचिताहारादि-
दानं स्वधनवपनम् । ननु स्त्रीणां निःसत्त्वतया दुःशीलत्वादिना च
मोक्षेऽनधिकारः, तत्कथमेताभ्यो दानं साधुदानतुल्यम् ? । उच्यते ।
निःसत्त्वमसिद्धम्, ब्राह्मीप्रभृतीनां साध्वीनां गृहवासपरित्यागेन
यतिधर्ममनुतिष्ठन्तीनां महासत्त्वानां नाऽसत्त्वसम्भवः ।

यदाह—

ब्राह्मी सुन्दर्यायां राजीमती चन्दना गणधराऽन्या ।

अपि देवमनुजमहिता विख्याताः शीलसत्त्वाभ्याम् ॥ १ ॥

गार्हस्थ्येऽपि सुसत्त्वा विख्याताः शीलवतीतमा जगति ।

सीतादयः कथं तास्तपसि विशीला विसत्त्वाश्च ? ॥ २ ॥

(१) तस्मात् सति सामर्थ्येऽऽज्ञाभटे नो खलुमेहा ।

अणुकूलकेतरे हि चाणुसिट्ठीर्भवति दातव्या ॥ १ ॥

(२) क ऊ अ, विसत्त्वा विशीलाश्च ।

संख्यज्य राज्यलक्ष्मीं पतिपुत्रभ्रातृवन्मुसम्बन्धम् ।

पारिव्राज्यवहायाः किमसत्त्वं सत्यभामादेः ? ॥ ३ ॥

ननु महापापेन मिथ्यात्वसहायेन स्त्रीत्वमर्ज्यते ; न हि सम्यग्दृष्टिः स्त्रीत्वं कदाचिद् बध्नाति इति कथं स्त्रीशरीरवर्तिन आत्मनो मुक्तिः स्यात् ? । मैवं बोचः, सम्यक्प्रतिपत्तिकाल एवाऽन्तःकोटी-कोटिस्थितिकानां सर्वकर्मणां भावेन मिथ्यात्वमोहनीयादीनां क्षयादिसम्भवान्मिथ्यात्वसहितपापकर्मसम्भवत्वमकारणम्, मोक्ष-कारणवैकल्यं तु तासु वक्तुमुचितम् । तच्च नास्ति ।

यतः—

जानीते जिनवचनं श्रद्धते चरति चाऽऽर्यिका शबलम् ।

नाऽस्यास्यसम्भवोऽस्यां नादृष्टविरोधगतिरस्ति ॥१॥ इति ॥

तस्मिन्नेतन्मुक्तिसाधनधनासु साध्वीषु साधुवद् धनवपनमुचित-मिति । एतच्चाधिकं यत् साध्वीनां दुःशीलेभ्यो नास्तिकेभ्यो गोपनम्, स्वगृहप्रत्यासत्तौ च समन्ततो गुह्याया गुप्तद्वाराद्य वसतेर्दानम्, स्वस्त्रीभिश्च तासां परिचर्याविधापनम्, स्वपुत्रिकाणां च तज्जन्निधौ धारणम्, व्रतोद्यतानां स्वपुत्रादीनां प्रत्यर्पणं च, तथा विष्मृतकरणीयानां तत्स्मारणम्, अन्यायप्रवृत्तिसम्भवे तद्विवारणम्, सक्तद्वन्द्यायप्रवृत्तौ शिञ्चणम्, पुनः पुनः प्रवृत्तौ निष्ठुरभाषणादिना ताडनम्, उचितेन वस्तुनोपचारणं चेति श्रावकेषु स्वधनवपनं यथा—साधर्मिकाः खलु श्रावकस्य श्रावकाः,

